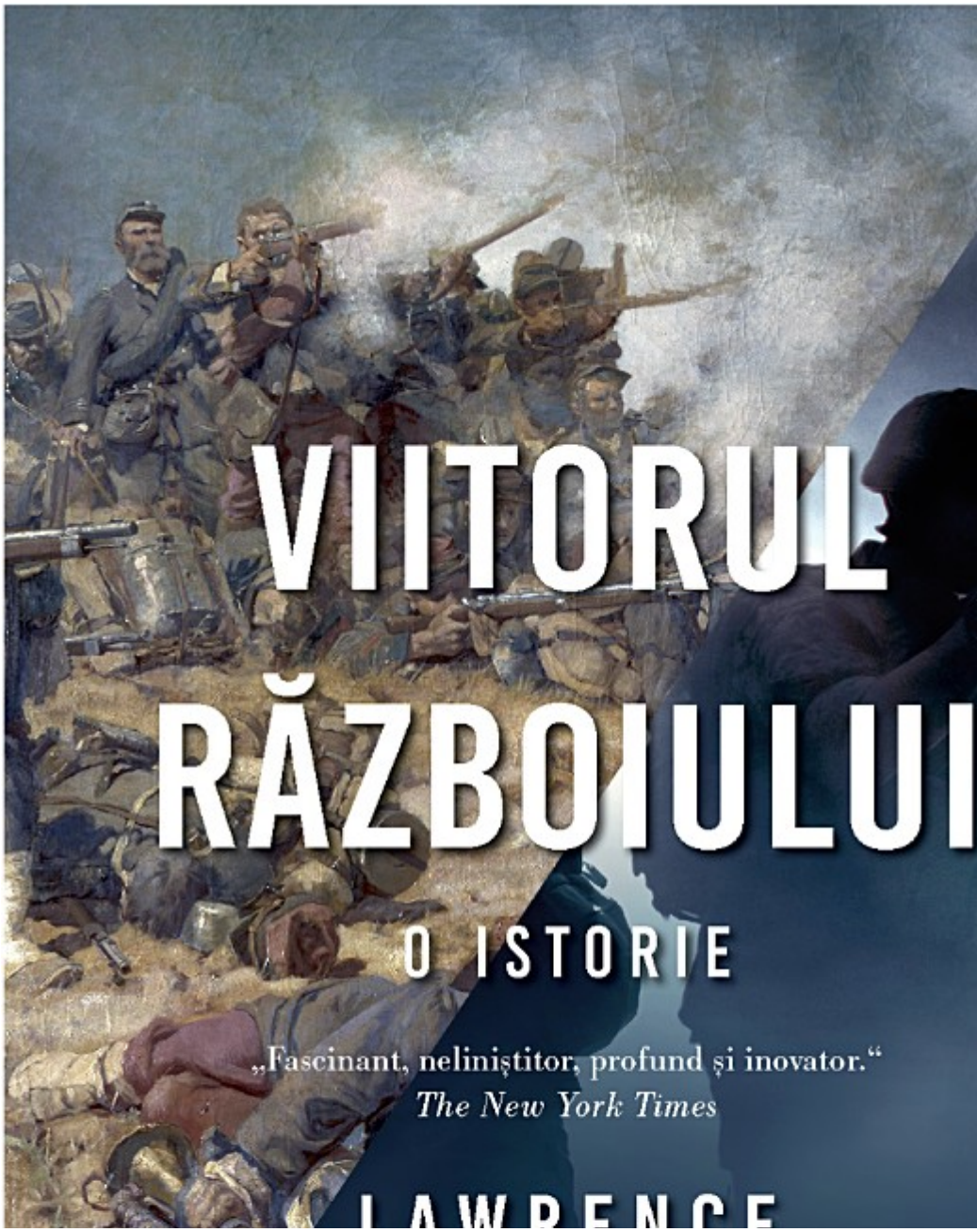
VIITORUL
RĂZBOIULUI
O ISTORIE
„Fascinant, neliniștitor, profund și inovator.“
The New York Times
LAWRENCE

LAWRENCE FREEDMAN

VIITORUL RĂZBOIULUI

O ISTORIE

Traducere din limba engleză de

Corina Hădăreanu
EDITURA LITERA
2019

Lawrence Freedman
The Future of War. A History
Copyright © 2017

Ediţie publicată pentru prima dată în limba engleză de
Penguin Books Ltd, Londra, în 2017.
Autorul şi-a declarat drepturile morale asupra acestei cărţi.
Toate drepturile rezervate.
Credit foto copertă: © Gorodenskoff/Shutterstock;
© Leemage/Corbis via Getty Image

(*Linia focului în bătălia de la Rezonville*, de Pierre Goerge Jeanniot)

Editura Litera
O.P. 53; C.P. 212, sector 4, Bucureşti, România
tel.: 021 319 63 90; 031 425 16 19; 0752 548 372
e-mail: comenzi@litera.ro
Ne puteţi vizita pe
www.litera.ro

Viitorul războiului. O istorie
Lawrence Freedman
Copyright © 2019 Grup Media Litera
pentru versiunea în limba română
Toate drepturile rezervate
Editor: Vidraşcu şi fiii
Redactori: Aloma Ciomâzgă Mărgărit, Georgiana Harghel
Corector: Georgiana Enache
Copertă: Flori Zahiu
Tehnoredactare şi prepress: Anca Suciu
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
FREEDMAN, LAWRENCE
Viitorul războiului: o istorie / Lawrence Freedman;
trad.: Corina Hădăreanu. – Bucureşti: Litera, 2019
ISBN 978-606-33-4440-4
ISBN EPUB 978-606-33-4539-5
I. Hădăreanu, C. (trad.)

Pentru sir Michael Howard,
profesor, mentor, prieten

INTRODUCERE

Meseria mea este despre curaj şi atrocităţi. Mă uit fără să condamn. Scriu lucrurile aşa cum s-au întâmplat, pe cât de bine pot fi amintite. Nu întreb de ce, pentru că de fiecare dată răspunsul ar fi acelaşi. Războaiele au loc pentru că aceia care le-au început cred că le pot câştiga.

Margaret Atwood, *The Loneliness of the Military Historian (Singurătatea istoricului militar), 1995*[1]

În mitologia greacă, zeii războiului aduceau suferinţă şi haos. Ares, odată ce era lăsat liber, devenea periculos şi înfricoşător. Partenera sa, Enyo, distrugea oraşe, iar copiii lui erau întruchiparea dezbinării, a fricii şi a groazei. De la numele fratelui lui Enyo, Polemos, provin termenii „polemologie", care înseamnă studiul războiului, şi „polemică", adică limbaj agresiv. Polemos a apărut în literatura greacă drept personificarea războiului. Una dintre fabulele lui Esop descrie cum, atunci când zeii şi-au ales perechile, Polemos a întâmpinat dificultăţi în găsirea unei partenere. Până la urmă, a rămas doar Hybris, zeiţa mândriei nemăsurate şi a infatuării. Polemos s-a îndrăgostit nebuneşte de Hybris şi a început s-o urmeze pretutindeni. Morala fabulei era că popoarele lumii nu trebuiau s-o lase vreodată pe Hybris să apară în mijlocul lor pentru că, de îndată ce avea să se întâmple acest lucru, războiul ar fi urmat inevitabil.

Romanii, de asemenea, puneau războiul pe seama intrigilor zeilor. *Eneida* lui Vergilius ilustrează forţa mistuitoare a războiului, care afectează, în egală măsură, toate părţile implicate, mai ales când conflictul răbufneşte în *discordie* – război civil. Cu toate acestea, ei au înţeles şi aspectele legate de nobleţea şi de necesitatea războaielor. Când s-a transformat în zeul roman Marte, Ares a dobândit demnitate

[1] Margaret Atwood, *Morning in the Burned House* (New York, Houghton Mifflin, 1995)

şi a primit laude ca apărător al poporului, fiind privit mai puţin drept o sursă de dezbinare. Enyo a devenit Bellona, înarmată cu un scut şi o sabie. Ea avea propriul templu, pentru întâlniri cu ambasadorii străini, elogierea generalilor victorioşi şi declararea războaielor. Dar Bellona nu era nici pe departe un simbol al liniştii. La începuturile epocii romane, ea era venerată cu sacrificii umane şi libaţii cu sânge. Rolul ei era să îi inspire şi să îi îndemne pe soldaţi la violenţă. Vergilius o descrie ca având un bici pătat cu sânge de om.

Numele zeiţei Bellona îşi are originile în cuvântul latin pentru război, „bellum”. Acest cuvânt se regăseşte în vocabularul zilelor noastre când spunem despre oameni înclinaţi spre conflict să sunt belicoşi sau beligeranţi. Lingviştii englezi din mileniul I au considerat însă că „bellum” este nepotrivit de asemănător cu termenul folosit pentru frumuseţe, respectiv „bellus”. Prin urmare, au căutat alte variante. Aşa a început să fie folosit un vechi cuvânt englez care însemna luptă sau strădanie – „gewin”. Acesta a fost înlocuit în cele din urmă cu „werran”, din limba germană, care avea aceeaşi semnificaţie şi care este legat de cuvântul englez „worse” (mai rău). „Werran” a devenit „weorr”, iar apoi „warre” în engleză şi „guerre” în franceză.

Războiul are aşadar o istorie îndelungată în asocierea cu discordia şi confuzia, dar şi cu onoarea şi cu apărarea a ceea ce este preţuit. Dualitatea războiului înseamnă că acesta este pornit în numele unui lucru cu adevărat important, dar este dus cu mijloace inerent distructive, fără reguli şi greu de stăpânit. Acesta este motivul pentru care cuvântul „război” trezeşte emoţii atât de contradictorii. Pe de o parte, descrie consecinţele sumbre ale unui conflict – războiul poate distruge popoare. Pe de altă parte, poate fi o sursă de solidaritate extraordinară. Este o înlănţuire de evenimente tragice şi pline de amărăciune, de cruzime şi de distrugere, dar şi de momente inspiratoare de eroism. Maşinăriile războiului ne fascinează la fel de mult pe cât ne îngrozesc efectele acestora. Statele lumii continuă să se pregătească

de război, deşi pretind că şi-ar dori legi care să înlăture un astfel de pericol. Dacă e nevoie să se lupte, insistă ele, o vor face pentru cele mai îndreptăţite motive, ca o ultimă soluţie, şi în modul cel mai civilizat. Cultura occidentală, fără a fi un exemplu unic, este impregnată cu un acut sentiment al acestei dualităţi – războiul este îngrozitor, dar uneori este văzut ca fiind nobil şi necesar. Definim războiul prin prisma acestei dualităţi, admiţând violenţa sa inevitabilă, dar pretinzând ca aceasta să fie cât se poate de organizată şi să aibă un scop. Actele aleatorii de violenţă sau conflictele care sunt purtate fără violenţă nu sunt considerate războaie.

Acuzaţia care se poate aduce războiului este că scopurile slujite nu pot niciodată să justifice costurile. Dacă se pot găsi situaţii în care această acuzaţie să fie respinsă, încercările de a justifica războiul ca pe un mijloc de rezolvare a disputelor sunt într-o poziţie de dificultate de la apariţia armelor nucleare, în 1945. Posibilitatea ca acestea să fie folosite într-un al Treilea Război Mondial a conturat o perspectivă catastrofală, şi nu doar pentru beligeranţi, ci şi pentru omenire ca întreg. Într-un astfel de război nu poate exista nobleţe şi nici ţel, iar confuzia şi discordia ar atinge cote inimaginabile. Acesta este unul dintre motivele pentru care marile puteri evită declanşarea unui alt mare război, deşi şi-au păstrat inventarul militar şi fac cercetări pentru noi generaţii de armament. Au studiat fără prea mari eforturi caracterul probabil al unui război viitor şi au stabilit că acesta nu ar fi unul căruia i-ar putea supravieţui. Observând acest lucru, în 1985, istoricul John Gaddis a inventat termenul de „Lunga Pace” pentru a descrie perioada de după 1945. Deşi au fost ani în care milioane de vieţi s-au pierdut în conflicte violente, în care marile puteri au fost deseori implicate, s-a putut găsi o consolare în absenţa unui război între acestea.[2] Poate prin atingerea unor astfel de culmi terifiante ale capacităţii de distrugere, un eventual război între mari puteri aproape că s-a autoanulat.

Optimismul în această privinţă a sporit în anii 1990, după sfârşitul Războiului Rece. Lunga Pace a continuat, ceea ce dat naştere unor speculaţii legate de faptul că poate omenirea a învăţat ceva despre război. Istoricul John Keegan s-a întrebat dacă: „Războiul ar putea să înceteze să li se prezinte oamenilor drept un mijloc dezirabil sau productiv, cu atât mai puţin raţional, de a reconcilia disensiunile dintre ei”.[3] Este o abordare similară unei mai vechi viziuni ale politologului John Mueller: „La fel ca duelul sau sclavia, războiul nu pare să fie una dintre necesităţile vieţii”. A fost o „suferinţă socială, dar, în multe privinţe importante, a fost şi un comportament social nesincer care poate fi înlăturat”.[4] Psihologul cognitiv Steven Pinker, în cartea sa *The Better Angels of Our Nature*, publicată în 2011, a recurs la o vastă gamă de surse pentru a oferi o perspectivă încă şi mai încurajatoare. Încet, dar sigur, de-a lungul istoriei umane, a scris el, a existat o mişcare constantă de îndepărtare de violenţă pentru a soluţiona dispute.[5] Cauza acestui lucru a fost progresul normativ pentru că în rândul „electoratelor influente din ţările dezvoltate” a existat „un consens în creştere asupra faptului că războiul este inerent imoral din cauza costurilor sale pentru bunăstarea umană”. Pe această bază, a argumentat el, războiul interstatal între ţările dezvoltate va urma, cu siguranţă, calea acelor obiceiuri interne care, în timp, au trecut de la „comune la de neconceput şi de neimaginat”. Aici, el a enumerat o lungă listă de practici odioase, începând cu sclavia şi robia, şi incluzând spintecarea şi arderea pe rug a ereticilor, înainte de a încheia cu biciuirea şi târârea pe sub punte (o pedeapsă extrem de neplăcută aplicată în marină).[6] Pinker a avut dovezi pentru a susţine teza sa generală cu privire la declinul violenţei. 15 la sută dintre strămoşii noştri îndepărtaţi au avut o moarte violentă; în secolul al XVI-lea, numărul a scăzut la aproximativ 2 la sută; în secolul trecut, aproximativ 0,7 la sută din populaţia lumii a murit în luptă.[7]

După apariţia cărţii, Human Security Project, cu baza la Universitatea Simon Fraser din Canada, a confirmat o tendinţă pozitivă. Numărul războaielor interstatale a scăzut de la şase pe an, în anii ١٩٥٠ (incluzând războaiele anti-coloniale), la doar unul pe an în primul deceniu al secolului XXI. Şi mai surprinzător a fost raportul lor că numărul total al conflictelor în această perioadă a scăzut cu aproximativ ٤٠ la sută, iar cele cu cele mai multe victime au scăzut cu mai mult de jumătate. În privinţa numărului victimelor, scăderea a fost şi mai remarcabilă. În ١٩٥٠, rata anuală a fost de aproximativ ٢٤٠ de morţi în luptă raportate la un milion de oameni; în ٢٠٠٧, a fost de mai puţin de zece la un milion. Chiar luând în considerare creşterea populaţiei globale şi observând că tendinţa a fost departe de a fi liniară, aceasta tot este o scădere absolută, şi nu doar relativă.[8] Această concluzie pozitivă a fost preluată nu doar de către comentatori, ci şi de guverne.[9]

Pinker a avut prudenţa de a nu prezice că omenirea se află în pragul unei „Ere a Vărsătorului” în care violenţa a fost abolită.[10] Combinaţii de personalităţi, împrejurări şi întâmplări pot produce valuri neaşteptate de moarte şi de distrugere. Totuşi, efectul lucrării sale a fost liniştitor. El a admis că situaţia s-ar putea schimba, posibil brusc, dar nu era nici un motiv să se presupună că s-ar putea întâmpla acest lucru. „[D]e unde ne aflăm acum, ca tendinţe, cele mai multe arată spre pace.”[11] Scăderea pe termen lung a ratelor omuciderilor şi a cruzimii de stat, dar şi a incidenţei războaielor, reflectă, a argumentat el, triumful progresiv al „îngerilor noştri mai buni” ai empatiei, autocontrolului şi ai moralităţii asupra „demonilor interiori” ai violenţei folosite ca instrument, ai dominaţiei, răzbunării, sadismului şi ideologiei. Acestea s-au îmbinat într-un „proces civilizator”.[12]

Factorii care au contribuit la aceasta au fost: „comerţul amiabil” care a încurajat relaţiile de încredere transfrontaliere; „feminizarea”, întrucât femeile sunt mai puţin războinice decât bărbaţii; un „cerc de simpatie în

expansiune”, întrucât societăţile mai cosmopolite nu pot desconsidera durerea şi sentimentele altora şi nu pot să le eticheteze ca irelevante sau să le demonizeze ca subumane; şi, în sfârşit, „scara raţiunii”, care permite o critică inteligentă, educată, a pretenţiilor care odată ar fi putut să fie folosite pentru a justifica practici abominabile. La baza argumentului său, aşadar, se aflau un scepticism liberal cu privire la puterea de stat, opoziţia faţă de militarism, dispreţul faţă de mercantilism şi sprijinul pentru cooperare şi internaţionalism.

Teza lui Pinker are două mari probleme. Prima este metodologia. El s-a concentrat nu asupra numărului real de acte violente, ci asupra probabilităţii ca un individ viu, la un anumit moment, să sufere o moarte violentă. Reperul era, aşadar, proporţia din populaţia lumii afectată de violenţă şi de crimă, ca şi de războaie, măsurată ca număr de morţi la 100 000 de locuitori.[13] Prin acest calcul, Pinker a vrut să arate că există o tendinţă de-a lungul secolelor, chiar incluzând cel de-al Doilea Război Mondial, cea mai mare vărsare de sânge a epocii noastre. Deşi actele de violenţă din trecut au fost mai puţin letale la timpul lor, ele au afectat în mai mare proporţie populaţia globală. Aici, Pinker a intrat într-o încurcătură. După cum vom vedea, estimările numărului de victime din al Doilea Război Mondial variază enorm, iar el nu le-a luat în calcul pe cele mai mari. Mai mult, viteza uciderilor contează. Acte cumplite de violenţă au avut loc în trecut, dar într-o perioadă extinsă de timp.[14] Mai mult, scăderea numărului de morţi nu a fost doar o consecinţă a scăderii violenţei, ci şi a îmbunătăţirilor din domeniul îngrijirii medicale şi al asistenţei sociale şi, prin urmare, a creşterii longevităţii. Cu mai mulţi oameni care trăiesc mai mult de 50 de ani, proporţia din populaţie predispusă la lupte de stradă şi aptă pentru serviciul militar a scăzut. În timp, riscul de a fi ucis în luptă s-a redus.[15] Recruţii au acum şanse mai mari să fie mai sănătoşi şi capabili să facă faţă mai bine rănilor. Singurul indicator al violenţei pe care Pinker l-a luat în mod

constant în considerare a fost numărul victimelor, dar graficele lui ar fi arătat diferit dacă ar fi analizat toate încercările de a provoca vătămare corporală. Rata deceselor în urma violenţei deliberate măsoară consecinţele mai degrabă decât intenţiile. A şti proporţia din totalul populaţiei globale ucisă în război (şi în acte de violenţă, mai general) nu ajută dacă scopul este înţelegerea proceselor politice şi sociale. Cifrele trebuie să fie legate de contexte particulare. Chiar şi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, unele părţi ale lumii abia dacă au fost afectate de ostilităţi. Guvernele şi indivizii nu evaluează riscurile în raport cu posibilităţile globale, ci cu situaţii reale. A şti că un individ trăieşte într-o epocă în care mai puţin de unu la sută din oameni ar putea să moară în luptă nu are o prea mare valoare când te confrunţi cu un inamic înarmat, iar pe o mamă africană care abia a născut nu o interesează care este speranţa de viaţă a bebeluşilor din America de Nord.

A doua problemă a lui Pinker se află în titlu, care transmite o dorinţă de a demonstra progresul civilizaţiei. Odată cu industrializarea şi comerţul mai facil, era mai greu să se vadă vreun câştig în război, în timp ce costurile erau, invariabil, mari, iar riscurile erau ridicate.[16] Cuceririle imperiale promiseseră cândva achiziţii ieftine, dar la mijlocul secolului trecut pornirea de a căuta noi părţi de pe suprafaţa pământului pentru a le controla şi a le exploata era în mare măsură epuizată, iar, la apusul ei, acele părţi luate drept colonii au fost înapoiate localnicilor. Războiul avea cerinţe dure în termeni de datorie, efort industrial deviat şi pierderea unor ocazii comerciale. Simplu spus, războaiele au devenit nu doar mai periculoase, ci şi mai puţin profitabile.

Pinker a mers un pas mai departe, încercând să demonstreze că omenirea progresează într-o curbă ascendentă abruptă astfel încât, cu regretabile excepţii şi eşecuri ocazionale, devine tot mai bună în evitarea violenţei. Privind istoria ca pe un fel de luptă maniheistă între binele angelic şi răul demonic, devine imposibil să se atribuie vreun

merit altui factor decât procesul civilizatoriu atunci când se încearcă să se explice declinul războiului. Forţa armată descria problema, aşa că nu putea să fie niciodată parte a soluţiei. Să te bazezi pe echilibre de putere era un lucru lipsit de gust, deoarece acestea condamnau naţiunile la anarhie permanentă, presupunând că liderii ar „acţiona ca nişte psihopaţi şi ar lua în considerare doar autointeresul naţional, neîmblânzit de gânduri sentimentale (şi suicidale) la moralitate”.[17] Ideea că unele consideraţii ale puterii ar fi avut recent efect în reducerea violenţei, încurajând ţările să evite războiul din simplă prudenţă, a fost respinsă. Pinker nu a văzut nici un efect consecvent şi nici o corelare, de-a lungul istoriei, „între puterea distructivă a armamentului şi costul omenesc al disputelor letale”.[18]

Cu siguranţă, este o raritate acum pentru state să treacă direct la lovituri, dar era o raritate şi în unele perioade din trecut. Numărul războaielor interstatale a rămas scăzut în întreaga perioadă de după 1945, şi nu a existat nici un război major implicând marile puteri (deşi Războiul din Coreea, din ١٩٥٠, a fost aproape). În privinţa războaielor civile, însă, situaţia a fost mult mai complexă. Conflictele înregistrate arată o creştere progresivă începând din ١٩٤٥, ajungând la un punct culminant la începutul anilor 1990. În ٢٠١٤, au fost ٤٠ de conflicte armate în lume, cel mai mare număr din ١٩٩٩. Numărul a crescut de la ٣٤, în ٢٠١٣, iar conflictele au devenit mai letale, aproximativ un sfert dintre ele fiind responsabile pentru aproape toate victimele, mai puţin câteva procente.[19] Nu a existat nici o tendinţă constantă şi solidă. Câteva dintre conflicte au avut un efect considerabil în numărul de victime şi în cantitatea de violenţă, în orice perioadă, cum ar fi Războiul din Vietnam, din anii 1960, sau din Republica Democrată Congo, în anii 1990, ori din Siria, în anii 2010.

În ٢٠١١, anul în care a fost publicată cartea lui Pinker, cinci cercetători norvegieni, luând în considerare toate studiile disponibile, au încercat să elaboreze un model pentru a prezice un conflict intern. Ei au analizat „cei mai importanţi

factori structurali care explică începutul, riscul şi durata unui conflict armat” ca un ajutor pentru elaborarea de politici. Acesta a fost făcut cu o precizie considerabilă. Dacă, de exemplu, ar exista o mare probabilitate de conflict în Tanzania în jurul anului 2030, atunci, au argumentat autorii, „ONU ar trebui să monitorizeze îndeaproape ţara pentru a putea să intervină din vreme dacă acest conflict ar avea loc, şi să caute măsuri pentru a aborda cauzele care stau la baza conflictului”. Per ansamblu, concluzia lor a fost optimistă: până în „2050, proporţia ţărilor în conflict se va reduce la jumătate din rata actuală”.[20] Ei au studiat factorii importanţi în analiza originilor războiului civil şi escaladarea conflictului, cum ar fi mărimea, demografia, inclusiv numărul de tineri şomeri, şi rata de dezvoltare socio-economică. Cu creştere economică, educaţie îmbunătăţită şi un sistem mai bun de sănătate a venit o oarecare stabilitate internă. Pe această bază, „principalul factor al reducerii numărului conflictelor pe care îl anunţăm”, au declarat ei, este „reducerea sărăciei, care ONU se aşteaptă să continue în următoarele decenii”. Doar câţiva ani de pace ar putea face o mare diferenţă pentru şansele unei ţări afectate de sărăcie de a scăpa pentru totdeauna de violenţă. Ei au subliniat „importanţa asistenţei pentru ţările post-conflict sub forma operaţiunilor de menţinere a păcii şi a altor intervenţii”. Aceste intervenţii ar putea implica o gamă de acţiuni, de la forţe de menţinere a păcii care monitorizează acordurile de încetare a focului la angajamente mai puternice pentru a impune o reglementare unor părţi recalcitrante.

Din păcate, s-a descoperit destul de repede o problemă a acestei analize. Datele analizate se opreau în 2010, astfel încât nu au inclus conflicte din ţări care nu au fost menţionate deloc în studiu, mai ales Siria. Într-un interviu de la sfârşitul anului 2012, unul dintre conducătorii proiectului a recunoscut că, într-adevăr, conflictele din Orientul Mijlociu au slăbit corelaţia clară dintre dezvoltarea socio-economică şi absenţa războiului civil. Luptele din Siria şi din Libia au arătat

că „trebuie, de asemenea, să includem democratizarea în model”.[21]

Declanşarea războiului este, aşadar, greu de prezis. După o perioadă de optimism la începutul anilor 2010, a urmat o cădere spre pesimism. Conflictele brutale din Ucraina şi din Siria au acaparat primele pagini ale ziarelor şi au reamintit cumplitul preţ al războiului. Ascensiunea Chinei la statutul deplin de mare putere a adus perspectiva unor turbulenţe în sistemul internaţional. Atitudinea conducerii ruse a devenit mai dură, cu preşedintele Putin subliniind importanţa puterii militare a ţării sale, în timp ce înlocuirea preşedintelui Obama cu preşedintele Trump a părut, de asemenea, să plaseze Statele Unite pe o traiectorie mai naţionalistă. Au existat îngrijorări cu privire la cât de bine ar reuşi statele să facă faţă solicitărilor şi tensiunilor începutului creşterii economice sau schimbărilor climatice fără să se destrame în războaie civile sau să ajungă la conflicte cu vecinii în lupta pentru resursele şi aşa insuficiente.

Aceasta este cea mai recentă reapariţie a unor probleme care îi preocupă de mult pe politicieni, militari, diplomaţi, jurnalişti şi romancieri. Aceste întrebări se referă la ambiţiile statelor puternice, la cât de demni de încredere sunt aliaţii, la performanţele potenţiale în bătălii, la atitudinea celor oprimaţi, la impactul celui mai modern armament, la mijloacele de a atenua efectele dăunătoare ale războiului şi dacă se poate aştepta ceva de la cea mai recentă conferinţă internaţională. Întrebările sunt puse acum cu mai mult profesionalism în think tank-uri specializate, în departamente universitare de relaţii internaţionale, în departamente de planificare de la vârful guvernelor, în celule speciale din centre de comandă şi în grupuri de studiere a perspectivelor care răspund în faţa şefilor executivi ai unor companii importante din domeniul apărării. Modul în care se răspunde la ele determină dacă guvernele sunt luate prin surprindere, fie atrase într-un război care ar fi putut fi evitat, fie doborâte într-o luptă pe care se aşteptau să o câştige.

Diferite grupuri de interese ale spectrului politic au lucrări documentate despre un război viitor. Intenţia acestora este rareori de predicţie. Aceasta nu doar din motive evidente – predicţia este dificilă şi cel mai probabil ar fi eronată – ci şi pentru că preocuparea autorilor lor a fost să îi facă pe cititori conştienţi de pericolele ascunse şi de perspectivele entuziasmante. Scopul lor a fost să recomande cursuri de acţiune care ar îmbunătăţi securitatea sau ar evita catastrofe, încurajând guvernele să aloce mai multe resurse domeniului militar, să schimbe priorităţile, sau să recunoască ameninţarea reprezentată de o putere în ascensiune, ori să îşi dubleze eforturile pentru a rezolva disputele cele mai presante, să găsească o cale de a aboli anumite categorii de arme sau chiar de a scoate războiul în afara legii. Unele au fost lucrări pur raţionale, demonstrând nebunia războiului. Altele au fost o pledoarie pasionată menită să avertizeze asupra ororilor războiului. Unii autori şi-au transmis mesajul analitic, folosind din ce în ce mai mult metodologia ştiinţelor sociale, în timp ce alţii au recurs la formule mai literare.

Fie că revenim la ceea ce acum poate părea optimismul naiv dinaintea Primului Război Mondial, la realismul înfricoşător dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial sau la încercările de a înţelege perspectivele terifiante ale unui conflict nuclear, această literatură este valoroasă pentru ceea ce dezvăluie despre presupunerile din epocile anterioare, despre ceea ce îi făcea pe oameni să se teamă şi de ce, şi despre soluţiile propuse. Ne spune ce se credea despre tipul de dispute care ar putea duce la războaie, despre rivalităţile care contau şi despre capacităţile esenţiale care puteau să facă diferenţa. Observând cum părea să fie trecutul nostru atunci când era viitor ne poate ajuta să înţelegem de ce evenimentele s-au petrecut aşa cum s-au petrecut, cum indivizii au devenit prizonieri ai propriilor experienţe şi nu au văzut ceea ce a devenit evident pentru generaţiile următoare, iar uneori au văzut cu o claritate de Casandră ceea ce urma să vină, doar pentru a fi ignoraţi de

contemporanii lor. Pe scurt, viitorul războiului are un trecut distinct şi revelator. Există exemple de ficţiune care au privit mult în viitor, cele mai cunoscute fiind romanele lui H.G. Wells. Cei mai mulţi autori ai unor lucrări despre un viitor război, însă, au descris lumi asemănătoare celei în care trăiau. Ei au scris despre posibilităţi legate de starea actuală a lucrurilor. Dacă acestea deveneau realitate sau nu depindea de luarea măsurilor corecte, fie că acestea erau un fel de precauţiuni militare sau eforturi perceptibile de a soluţiona conflicte. Acesta este motivul pentru care cărţile despre război au fost deseori cărţi despre pace, incluzând proiecte de a elimina războiul pentru totdeauna. În cele din urmă, ele sunt şi cărţi despre trecut, deoarece au luat în considerare tendinţe sociale, politice, economice şi tehnice observabile. O perspectivă plauzibilă se referă la evenimente şi tendinţe pe care cititorul le-ar recunoaşte.

Două teme mari apar în această literatură. În primul rând, o din ce în ce mai mare apreciere a dificultăţilor în limitarea războiului, astfel încât distructivitatea sa să poată să fie îngrădită în timp şi în spaţiu, iar a doua, legată de aceasta, este căutarea unei forţe decisive care ar putea da o lovitură letală inamicului, încheind astfel rapid şi cu succes un război. Raţionamentele asupra unui război viitor au ajuns deseori la o strategie convingătoare care putea duce la o finalizare rapidă, promiţătoare, dacă era adoptată de o ţară, dar periculoasă dacă era adoptată de către un duşman. Încă şi mai puţin s-au gândit autorii la consecinţele unei prime lovituri care nu ar fi reuşit să îl doboare pe oponent, sau asupra modului în care cursul unui război ar putea fi din ce în ce mai mult determinat de factori ne-militari, incluzând formarea şi destrămarea alianţelor, forţa economică şi demografică sau disponibilitatea populaţiei de a face sacrificii ori de a tolera apariţia victimelor.

Explicaţia de ce primele mişcări într-un război viitor ar putea avea mai mult succes decât cele din precedentele războaie se referea, în general, la noi tehnologii sau la noi

tactici. Era mai uşor să se anticipeze tehnologia decât politica, deoarece, de obicei, se ştia într-o oarecare măsură ce se întâmplă în planul dezvoltării. Mitralierele, submarinele, avioanele, vehiculele blindate, radarele, rachetele, armele nucleare, ghidarea cu precizie, digitalizarea şi inteligenţa artificială au reprezentat, toate, la timpul lor, provocări pentru modurile de gândire tradiţionale despre formele pe care le-ar putea lua o bătălie şi despre efortul necesar pentru victorie. Deşi tehnologia a fost prezentată drept principalul motor al schimbării în modul de a duce un război, influenţa sa a fost conturată de contextul politic. Destrămarea imperiilor şi, ulterior, implozia comunismului european, au dus la crearea mai multor state noi, câteva dintre ele cu instituţii fragile, economii nedezvoltate şi diviziuni sociale. O mare parte dintre conflictele contemporane a fost legată de eforturile guvernelor din aceste ţări de a face faţă în condiţii de instabilitate continuă, de reverberaţiile regionale ale incapacităţii lor de a rezista şi de încercările unora din afară să identifice cauzele şi consecinţele acestor conflicte.

În comparaţie cu studiul continuu şi intensiv a modului în care ar putea izbucni un război între marile puteri şi ce s-ar întâmpla dacă un astfel de război ar izbucni, până în anii ١٩٩٠ s-au făcut mult mai puţine eforturi de studiere a războaielor civile, deşi acestea erau mult mai frecvente şi deseori cu extrem de multe victime. Au existat mereu scenarii despre războiul între marile puteri şi chiar despre pacea între marile puteri: despre războaiele civile şi intervenţiile externe pentru atenuarea impactului şi încheierea lor, scenariile au fost aproape în totalitate improvizate. Cu cât a devenit mai necesar să se cerceteze anumite societăţi şi violenţa din ele, cu atât definiţiile războiului au fost mai mult puse la încercare. Termenul putea include şi un război nuclear de scurtă durată care să distrugă civilizaţii întregi, şi o confruntare locală dură care să continue de ani de zile, în timp ce vecinii abia dacă îi dau atenţie. Este rezonabil să ne întrebăm dacă formele cele mai crunte de război între bande,

ascunse în mahalalele metropolelor moderne, ar trebui să fie socotite conflicte armate. Motivul pentru care viitorul este dificil de prezis este că el depinde de alegeri care trebuie să fie făcute, inclusiv de către guvernele noastre, în circumstanţe care rămân incerte. Punem întrebări despre viitor pentru a informa când se fac opţiuni, nu pentru a cădea în fatalism. Subliniind acest aspect al gândirii asupra războiului, păcii şi folosirii armelor, această carte aminteşte că istoria este făcută de oameni care nu ştiu ce urmează să se întâmple. Multe dintre evoluţiile care au fost aşteptate, fie cu teamă, fie cu ardoare, nu s-au materializat niciodată. Acele lucruri care s-au întâmplat au fost, uneori, văzute ca inevitabile în perspectivă. „Istoria", după cum remarca John Comaroff, poate fi studiată ca „orice succesiune de evenimente turbulente care, împreună, aduc la lumină neînţelegerile şi concepţiile noastre greşite despre prezent."[22]

Această carte localizează lucrările despre un viitor război în preocupările timpului. Scopul nu este de a evalua cât de clarvăzători au fost diferiţi autori, sau dacă ar fi putut să facă previziuni mai bune având în vedere ceea ce se ştia despre armamentul nou sau despre experienţa războaielor recente, ci să exploreze accepţiunea prevalentă în diferite perioade despre cauzele războiului şi despre modul lor de manifestare şi despre evoluţia lor. Modul în care oamenii şi-au imaginat războaiele viitorului a afectat modul în care acestea au fost purtate şi cursul lor, atunci când ele au izbucnit. Războaiele neanticipate, în forme care nu au fost imaginate, i-au lăsat pe participanţi şi pe comentatori luptându-se să înţeleagă de unde veniseră şi cum ar fi putut fi mai bine duse. Atenţia este concentrată în mare măsură, dar nu în totalitate, asupra Marii Britanii şi a Statelor Unite. Am ales aceste ţări nu doar pentru că se întâmplă să fie cele pe care le cunosc cel mai bine sau pentru că sunt în vârful ierarhiei internaţionale de ceva timp. Din cauza poziţiei lor, ele au fost mai preocupate decât cele mai multe din celelalte state în legătură cu diverse ameninţări: ele au avut o perspectivă globală şi au

fost îngrijorate de orice provocare a status quo-ului care se potrivea intereselor lor.

Cartea este împărţită în trei părţi. Prima are în vedere perioada de la mijlocul secolului al XIX-lea până la sfârşitul Războiului Rece, în 1990. În această perioadă, s-au înregistrat evoluţii spectaculoase în tehnologia şi practica războiului, incluzând două războaie mondiale şi îngrijorarea cu privire la un al treilea, încă şi mai catastrofal. Punctul de pornire, însă, a fost un model idealizat de război orientat spre bătălii decisive, care ar fi putut fi folosit pentru a reglementa relaţiile dintre marile puteri. Acest model încuraja eforturile de a obţine efectul maxim de la prima lovitură, în speranţa că războiul care ar rezulta ar putea fi ţinut sub control şi limitat ca durată. Modelul şi-a arătat limitările nu doar din cauza dificultăţii de a scurta războaiele, ci şi din cauza importanţei crescânde a sferei civile – ca o sursă de rezistenţă, dar şi ca ţintă. Atacarea civililor a devenit o modalitate de a submina efortul de război al inamicului, forţând o societate să ceară pace, şi, in extremis, de a eradica o populaţie ostilă. Aceste tendinţe au ajuns la apogeu în al Doilea Război Mondial, cu naziştii care urmăreau să extermine evreii europeni, partizanii în zonele ocupate şi amplele raiduri aeriene împotriva unor oraşe importante, culminând cu bombele atomice din august 1945. Tehnologia nucleară a adus posibilitatea distrugerii unor întregi civilizaţii. Efectul acestui lucru a fost apariţia unei mari precauţii în relaţiile dintre marile puteri, întrucât războiul a devenit un act de extrem de mare risc, şi încurajarea căutărilor unor căi de a lupta folosind noi tehnologii care să reducă dependenţa de ameninţările nucleare. Deoarece acestea erau războaiele pe care ţările occidentale trebuiau să se pregătească să le poarte, ele au dominat lucrările despre războiul viitor, atât în domeniul ficţiunii literare, cât şi în cel al analizelor realizate de profesionişti.

Partea a doua acoperă perioada de după 1990. Marea surpriză s-a dovedit a fi nu calea vicleană pe care adversarii

au descoperit-o pentru a ajunge din urmă Occidentul, ci viteza cu care Uniunea Sovietică şi Pactul său de la Varşovia s-au destrămat. Ameninţarea sovietică era, dintr-odată, absentă, după ce dominase toate consideraţiile asupra viitorului. Fără scenarii evidente pentru un război major, un întreg efort intelectual şi politic s-a oprit brusc. Atenţia s-a îndreptat curând asupra războaielor civile, nu atât de mult pentru că ele erau un fenomen nou, ci pentru că au început să atragă în ele puteri occidentale. În acel moment, nu exista nici un sistem teoretic care să facă lumină asupra caracterului războaielor civile şi care să ofere un ghid pentru intervenţie. Supoziţia trebuia să fie că se stabilea modelul viitorului. Încercând să înţeleagă conflictele în curs, teoreticienii şi practicienii din domeniul militar au sperat să stabilească termenii pentru viitoare intervenţii. Dar au întâmpinat mari dificultăţi în a face acest lucru. O mai bună înţelegere a naturii şi a caracterelor acestor războaie însemna că, deseori, ele păreau mai complicate şi mai dificil de explicat.

Nu consideraţiile umanitare, ci atacul al-Qaeda asupra Statelor Unite, din 11 septembrie 2011, a fost ceea ce a creat imperativele strategice ale unei intervenţii occidentale intensive mai întâi în Afghanistan şi în Irak. Experienţa a fost o trezire la realitate. S-a dovedit dificil să se găsească o combinaţie justă între forţa armată şi reformele sociale care ar face posibilă înfrângerea insurgenţilor şi ar aduce stabilitate în ţări sfâşiate de război.

Pentru a scăpa din capcana conflictului perpetuu trebuiau abordate sursele de fragilitate a statelor, dar acest lucru presupunea niveluri de sprijin extern care, în cele mai multe cazuri, erau greu de furnizat, mai ales fără o conducere politică locală credibilă. Sfertul de secol de după sfârşitul Războiului Rece a îmbinat, aşadar, o mai bună evaluare ştiinţifică a surselor de conflict în ţări neoccidentale, mai profundă şi mai realistă decât tot ce era disponibil în 1990, cu un arc al angajamentului occidental. Arcul a început

şovăielnic, alimentat de o mai mare implicare şi ambiţie, până când s-a instalat deziluzia, confirmând tendinţa iniţială de a sta departe de aceste conflicte. S-a încercat căutarea unui nou tip de viitor al războiului, dar acesta nu a fost găsit. Principala moştenire a perioadei post-1990 a fost un set de categorii difuze de războaie, pe măsură ce uzul forţei armate pentru scopuri politice s-a îmbinat cu criminalitatea şi războaiele între bande.

În partea a treia vedem cum, pe măsură ce entuziasmul pentru intervenţii în străinătate s-a estompat, conflictul între mari puteri a revenit. Rusia şi-a afirmat interesele sale specifice, în timp ce creşterea economică rapidă a Chinei a început să o pună într-o poziţie care ar putea reprezenta o provocare pentru superioritatea americană în regiunea Asia-Pacific. Progresele tehnlogice în robotică şi inteligenţă artificială au dat credibilitate viziunilor unei bătălii din viitor purtate cu echipamente automate şi au deschis perspectiva unor versiuni aproape dezumanizate ale tipului ideal de război clasic. Practica a sugerat tatonări continue ale marilor puteri când s-au gândit la un război între ele, tatonări reflectate în adoptarea unor forme de război aflate la un pas de război deschis – implicând, poate, atacuri cibernetice sau folosind războiul informaţional la fel de mult ca forţa armată. În acelaşi timp, opusă acestor modele idealizate de război al viitorului, a existat realitatea de zi cu zi a războaielor civile necruţătoare, zdrobitoare, care atrag în ele străini ale căror intervenţii sunt la fel de probabil să le menţină cât să le încheie. Nu mai există un model dominant al războiului viitorului, ci un concept difuz şi o gamă de posibilităţi speculative.

Partea I

CAPITOLUL 1

BĂTĂLIA DECISIVĂ

Şi totuşi am primit o mulţime de avertismente, ne trebuia decât să ne folosim de ele. Primejdia nu a venit asupra noastră pe neaşteptate. Ne-a lovit brusc, este adevărat, dar venirea ei a fost prevăzută suficient de clar ca să deschidem ochii, însă noi i-am închis de bună voie.

George Chesney, *Bătălia de la Dorking*, 1871[1]

Pe 1 septembrie 1870, o armată franceză care mergea să ajute o alta, asediată la Metz, a fost înconjurată şi apoi copleşită în Bătălia de la Sedan. Un raport descrie cum „bătălia a început la cinci dimineaţa, iar la cinci după-amiaza, apariţia unui general francez care flutura un steag în vârful parapetului de la Sedan, i-a anunţat pe germani de uimitoarea lor victorie". Raportul continua cu mesajul trimis după aceea de împăratul francez Napoleon al III-lea regelui Wilhelm al Prusiei: „Fratele meu, cum nu am reuşit să mor la conducerea trupelor mele, îmi depun sabia la picioarele Majestăţii Voastre".[2]

Aceasta este descrierea unei victorii militare clasice, ca la carte. Echilibrul de putere din Europa se schimbase printr-o ciocnire armată, ce a culminat cu o bătălie încheiată într-o singură zi. Partea învinsă a acceptat rezultatul şi consecinţele lui politice – cu excepţia faptului că Napoleon al III-lea avea să ajungă în curând într-o poziţie în care nu-şi mai putea îndeplini promisiunile făcute lui Wilhelm. Pe 2 septembrie 1870, el a fost detronat şi a fost proclamată A Treia Republică. Noul guvern a refuzat să accepte verdictul bătăliei şi a decis să continue lupta. În timp ce germanii asediau Parisul, francezii au strâns în restul ţării noi armate, inclusiv

lunetişti, aşa-numiţii *franctireurs* („trăgători la liber”) care au provocat pierderi grele şi au îngreunat apărarea liniilor de aprovizionare.

Cancelarul german Otto von Bismarck era din ce în ce mai îngrijorat că rezistenţa prelungită avea să încurajeze alte ţări să intre în război de partea Franţei, aşa că a cerut să se acţioneze cu duritate maximă. Şi totuşi, chiar şi atunci când Parisul a căzut după două luni de asediu, la sfârşitul lui ianuarie 1871, oraşul a devenit scena unei revolte revoluţionare. La rândul ei, armata franceză regulată a zdrobit Comuna din Paris. Abia după aceea au putut germanii să ajungă la un acord cu guvernul francez. Termenii înţelegerii erau mai duri decât ar fi fost dacă francezii ar fi acceptat verdictul iniţial al bătăliei, incluzând cedarea Alsaciei şi Lorenei către Germania, precum şi reparaţii în valoare de cinci miliarde de franci în aur.

Sedan a atras atenţia tuturor celor interesaţi de arta militară. Victoria germanilor a fost posibilă printr-o impresionantă mobilizare de forţe, ce a inclus folosirea căilor ferate pentru aducerea oamenilor pe linia frontului. Prin contrast, răspunsul haotic al Franţei după propria ei declaraţie de război, în care o atrăsese Bismarck, a făcut-o să rateze şansa de a lansa o ofensivă timpurie. Puterea artileriei moderne fusese etalată pe deplin. Tactica mareşalului Helmuth von Moltke a ilustrat manevrele cu armate moderne într-un mod ce avea să inspire generaţiile următoare de strategi militari. Dar dacă nu ar fost restabilită ordinea în haosul ce a urmat bătăliei de la Sedan, războiul ar fi rămas în istorie cu totul altfel. Germanii au înţeles două lecţii cruciale. Prima era că o bună strategie putea cu adevărat să ducă la o victore rapidă într-un război obişnuit. A doua era că, dacă nu urmau măsuri dure, această victorie putea fi compromisă de dezvoltarea unei rezistenţe în mijlocul naţiunii învinse.

În acest caz, rezistenţa a eşuat. De asemenea, a fost văzută ca fiind ceva unic franţuzesc, reflectând tradiţiile insurecţionare ale ţării. Concluzia principală a fost însă că

Germania era un stat foarte puternic şi un actor militar bine pregătit, capabil să se mişte curajos şi fără milă împotriva inamicilor lui. Ordinea europeană era de acum tulburată, cu echilibrul de putere înclinat în favoarea Germaniei, chiar dacă intenţiile pe termen lung ale acesteia erau neclare. Victoria uimitoare a lui von Moltke a întărit modelul clasic de război, cu toate că a sugerat, totodată, limitările acestuia.

În mai ١٨٧١, lună în care Tratatul de la Frankfurt a pus capăt oficial războiului franco-prusac, *Blackwood's Magazine* din Londra a publicat o scurtă povestire, *The Battle of Dorking (Bătălia de la Dorking)*. Scrisă de sir George Tomkyns Chesney, un colonel din corpul de genişti, a făcut atâta vâlvă încât a fost retipărită ca broşură de sine stătătoare. S-a vândut în 80 000 de exemplare şi a declanşat o dezbatere naţională privind măsura în care Marea Britanie era pregătită pentru un război. Aceasta fusese şi intenţia autorului. După cum a explicat în scrisoarea iniţială trimisă editorului, Chesney voia să încurajeze reorganizarea sistemului militar britanic demonstrând cum putea fi invadată Anglia, ceea ce ar fi dus la „prăbuşirea puterii noastre şi a comerţului". În ce măsură a reuşit este demonstrat de faptul că vâlva l-a determinat pe premierul în funcţie, William Gladstone, să se plângă public de discuţiile alarmiste ce puteau duce la cheltuieli militare inutile, care ar fi putut ruina finanţele statului.

Cei care încercau să combată argumentele lui Chesney o făceau deseori cu propriile scrieri de ficţiune, demonstrând că, atunci când inventezi povestea, poţi cel puţin să decizi cine este învingătorul.[3] Aceste povestiri despre viitor făceau ca polemica să fie mult mai aprinsă decât dacă ar fi fost dusă cu argumente raţionale sau cu analize ale campaniilor militare din trecut. Succesul *Bătăliei de la Dorking* a făcut ca ea să fie mai mult decât senzaţia anului 1871: a fost creat un nou gen literar care, în anii ce au dus la Primul Război Mondial, avea să ofere mediul în care puteau fi stârnite îngrijorările patriotice, se alimenta naţionalismul, erau

descrise inovaţiile militare şi se evaluau pregătirile. Să scrii despre viitorul războiului avea menirea să arate ce se putea întâmpla dacă guvernele nu reuşeau să înţeleagă mesajul autorului şi nu acţionau apoi de urgenţă.

Desigur, Chesney nu a fost primul care a scris pe această temă sau care şi-a exprimat ideile sub formă de ficţiune. Războaiele napoleoniene au produs în masă o literatură care imagina invazii într-o direcţie sau alta, în care cei nepregătiţi erau luaţi prin surprindere de arme şi de tertipuri viclene. Exista totodată o dorinţă reconfortantă „de a vedea inamicul ca demn de dispreţ, inferior şi deja învins.”[4] Ce a făcut diferenţa în cazul lui Chesney a fost faptul că el era un scriitor talentat şi a ştiut să profite de dezvoltarea presei populare, care a creat un public în creştere pentru asemenea provocări. Nemulţumirea privind modul în care fusese gestionat Războiul din Crimeea, în anii 1850, ajutase deja la mutarea subiectelor războiului şi păcii din sfera consultărilor elitiste în cea a dezbaterii democratice. În plus, momentul era foarte potrivit, şi nu din întâmplare. Venind imediat după victoria germană, reflecta convingerea larg răspândită – şi perfect justificată, privind retrospectiv – că vechea ordine fusese destabilizată. Relaţiile dintre marile puteri aveau să fie pentru o vreme fluide.

Dacă a putut fi învinsă astfel Franţa cu celebra ei armată, cine avea să fie victima viitoarei confruntări? În această nesiguranţă, unele progrese importante în armament şi în metodele militare puteau să joace un rol esenţial, lăsându-i pe cei nepregătiţi sau lipsiţi de curaj într-o poziţie foarte proastă. Povestea lui Chesney era despre cum a fost invadată Marea Britanie de o putere străină, care nu era numită, dar nu exista îndoială că era vorba de Germania (invadatorii victorioşi vorbeau germana). Inamicul făcea planuri de ceva vreme, iar momentul loviturii a fost ales când Marea Britanie era cu garda jos. Marina Regală era mai împrăştiată decât de obicei cu diferite îndatoriri coloniale, în timp ce armata era ocupată cu Fenienii în Irlanda, cu o

revoltă în India şi cu o provocare din partea Statelor Unite în Canada. Germanii au lovit, având grijă să respecte formalităţile măcar printr-o declaraţie de război. Comunicaţiile telegrafice către Marea Britanie au fost tăiate, astfel încât nu poată exista o avertizare reală. O forţă de invazie bine pregătită a traversat repede Canalul Mânecii, întâmpinând o rezistenţă minimă atunci când a ajuns la ţărm. Naratorul era un voluntar, unul dintre numeroşii convocaţi pe coasta abruptă dintre Guildford şi Dorking unde, alături de militarii disponibili, aveau să înfrunte forţa inamică. Din nefericire, inamicul s-a dovedit mult mai bine organizat şi disciplinat. Aşa cum era de aşteptat, britanicii au luptat cu vitejie. Însă, fără informaţii, logistică şi o conducere decente, au fost copleşiţi.

Ca să ajungă la lovitura fatală pe care o închipuise, Chesney trebuia să se asigure că totul mergea bine pentru agresori, chiar înainte de a se ajunge la punctul în care lipsa de pregătire a armatei britanice putea să facă o diferenţă reală. Cheia operaţională a victoriei germane stătea în depăşirea problemei majore cu care se confrunta orice potenţial invadator al Marii Britanii: şi anume dublul avantaj al acesteia de a fi o insulă şi de a avea una dintre cele mai puternice forţe navale din lume. În trecut, îngrijorările privind posibilitatea unei invazii napoleoniene presupuneau că marea barieră reprezentată de Canalul Mânecii putea fi depăşită prin metode ca săparea de tunele sau cu aerostate. În 1784, un umorist american cu vederi antibritanice îşi imagina că „dacă englezii s-ar avânta pe mare cu flota lor, ar fi întâmpinaţi de o mulţime de baloane”.[5] Multă vreme după înlăturarea lui Napoleon, britanicii au continuat să se agite din cauza oricărei posibile ameninţări la adresa supremaţiei lor navale, inclusiv cea reprezentată de navele cu aburi, care ofereau o viteză mai mare şi capacitatea de a depăşi limitările impuse de vreme şi de maree. Chesney a făcut ca Marina Regală să fie prinsă pe picior greşit de o manevră iscusită a flotei germane şi apoi, cel mai dramatic, „de

maşinării letale care au scufundat navele noastre, una după alta”. El arată clar că era vorba de torpile, deşi la vremea respectivă termenul era folosit pentru bombele plutitoare ce aveau să fie cunoscute mai târziu ca mine marine. Abia în 1870, Amiralitatea a făcut primul test cu bombe cu propulsie pe care le numim astăzi torpile.[6] În deceniile următoare, forţele navale aveau să doteze cu ele atât navele lor cele mai importante, cât şi pe cele mai mici, şi a început o dezbatere despre relaţia dintre tunurile cu bătaie lungă, pe care se bazaseră până atunci, şi noile torpile, cu o rază de acţiune şi mai mare, dar mai puţin precise.

Chesney era aşadar la zi, dar nu a mers cu mult mai departe de experienţele recente. De exemplu, el nu a făcut nici o menţiune referitoare la submarine, iar acestea aveau să se dovedească în curând inovaţia cea mai importantă pentru războiul naval. O formă primitivă de submarin fusese folosită în recentul Război Civil American, chiar dacă avea să mai dureze până la sfârşitul secolului ca să fie introdusă o versiune mai sigură, de către francezi. Şi mai important este că el s-a arătat prea puţin interesat de natura epuizantă a războiului american. Ca şi alţi europeni, el înclina să considere că nu erau prea multe de învăţat de la armatele presupus nedisciplinate şi alcoolizate ale americanilor, exceptând poate la ce risca să ducă extinderea rapidă şi improvizată a micilor armate de voluntari.[7]

Potrivit lui Chesney, consecinţele înfrângerii Marii Britanii au fost uriaşe. Naţiunea odată mândră a fost lăsată fără colonii, „comerţul a dispărut, fabricile s-au oprit, porturile au rămas goale – o ţară pradă sărăciei şi decăderii”. A fost obligată să cedeze Germaniei poziţia ei de principală putere maritimă a lumii. Şi totul fusese rezultatul unui atac care îi luase pe britanici complet prin surprindere. Şi a fost o surpriză nu doar prin viclenia operaţiunii militare, ci şi pentru că a lipsit o criză declanşatoare. Succesul Germaniei se bazase pe faptul că nu exista nici un motiv evident să atace atunci când a făcut-o. Războiul izbucnise doar din cauza unui

inamic agresiv şi oportunist. Rezultatul a fost că poziţia Marii Britanii în ierarhia internaţională s-a schimbat pentru totdeauna.

Bătălia de la Dorking şi scrierile epigonice ulterioare descriau o înfrângere ruşinoasă, dar nu un măcel sângeros sau un conflict îndelungat, agonizant. Totul se putea câştiga sau pierde într-un timp foarte scurt. O naţiune luată prin surprindere nu avea nici o speranţă să recupereze cele pierdute prin lovitură; odată învinsă, nu se putea aştepta la clemenţă.[8] Pierderea unui astfel de război însemna o pierdere a suveranităţii, a modului de viaţă şi a stilului de a face comerţ. Din această perspectivă melodramatică, relaţiile internaţionale aveau să fie reconfigurate pentru totdeauna de rezultatul bătăliei. Când prim-ministrul Gladstone a denunţat scrierea lui Chesney ca fiind alarmistă şi o schemă pentru a cheltui bani publici, a remarcat şi că „omenirea nu dă semne că ar avea tendinţa uimitoare de a face din noi obiecte ale urii”.[9]

Chesney, care până la urmă a devenit membru al Parlamentului din partea Partidului Conservator, nu împărtăşea optimismul adepţilor comerţului liber care, asemenea lui Gladstone, militau pentru o interdependenţă economică prin care s-ar fi promovat pacea oferindu-se factori extrem de puternici de descurajare a războiului. Lumea lui Chesney, aşa cum o vedea şi mare parte a ierarhiei militare, era una în care se putea pierde totul într-o singură campanie calculată greşit. Aceasta era o viziune asupra războiului care combina urgenţa cu mulţumirea de sine. Înfrângerea militară era egală cu dezastrul politic, dar războiul în sine nu ar fi fost chiar aşa de rău. Morala care trebuia extrasă de aici şi din scrierile similare era că marile puteri trebuiau să-şi păstreze vigilenţa şi să se pregătească aşa cum se cuvine pentru încercările ce aveau să vină, dar nu că întregul caracter al războiului trecea printr-o schimbare.

Acesta era un model clasic de război, împărtăşit de politicienii, generalii, amiralii şi comentatorii vremii respective. Era clasic prin aceea că avea la bază o concepţie bine înrădăcinată cu privire la ce anume însemna războiul şi la cum trebuia dus. Această viziune putea fi urmărită înapoi în timp până la greci şi romani. Era o tipologie ideală şi oamenii înţelegeau că, în practică, nu toate războaiele corespundeau modelului şi că uneori diferenţele erau foarte mari. Totuşi, era ghidul cel mai bun pentru pregătirea de război. Era totodată şi normativ, prin faptul că interesele guvernelor erau cel mai bine deservite dacă se putea duce războiul în acest fel. Dacă războiul putea fi de scurtă durată şi limitat în spaţiu, atunci el putea fi folosit ca instrument politic, limitându-i-se efectele mai largi, distrugătoare din punct de vedere social şi politic. În cele din urmă, era şi empiric, iar succesul Germaniei la Sedan confirmase modelul, demonstrând că era în continuare valabil şi descurajând încercările de adaptare în lumina schimbărilor majore care se petreceau în ştiinţă, în metodele industriale, în formele de participare politică şi de dezvoltare a presei.

Războaiele de unificare a Germaniei – Războiul austro-prusac din 1866, ca şi Războiul franco-prusac izbucnit doi ani mai târziu – au dus la convingerea că victoriile rapide ale lui von Moltke reprezentau precedente strategice pentru viitor. Marele Stat Major German ţinea cu înverşunare la această convingere şi îi dezaproba categoric pe cei care avertizau că războaiele viitoare s-ar putea să nu se termine la fel de bine, iar victoria să fie obţinută doar după campanii îndelungate, de uzură, şi nu printr-o singură bătălie rapidă, în care inamicul să fie anihilat. Ideea a marcat gândirea despre războaiele viitorului peste tot în Europa, nu neapărat pentru că arăta cum trebuia să se încheie războiul, ci pentru că germanii arătaseră cum se face şi puteau foarte bine să o facă din nou.

La vremea respectivă, cele mai influente teorii privind războiul erau cele extrase din războaiele napoleoniene.

Teoreticianul cel mai important era baronul de Jomini, care servise în armata lui Napoleon şi era recunoscut drept cel mai zelos exponent al principiilor militare exemplificate de împărat. După mai multe scrieri din tinereţe în care a analizat campaniile lui Frederick cel Mare şi ale lui Napoleon, *Arta războiului* pe care a publicat-o pentru prima dată în 1838 a devenit cel mai folosit manual pentru forţele armate din Europa şi a avut o influenţă majoră pentru Statele Unite. Napoleon însuşi a susţinut că Jomini i-a dezvăluit cele mai ascunse secrete.[10] În timpul vieţii, el a fost mult mai apreciat decât contemporanul lui, prusacul Carl von Clausewitz, care este considerat acum teoreticianul mai important. De asemenea, Jomini i-a supravieţuit cu aproape patru decenii lui Clausewitz, încetând din viaţă la vârsta de 90 de ani şi cu doar câţiva ani înainte ca Chesney să-şi publice povestea. În cartea lui,[11] Jomini explorează dinamica războiului separat de contextul politic al acestuia. Indicaţiile lui urmăreau să explice cum trebuiau generalii să îşi maseze forţele împotriva armatelor inamice mai slabe, într-un anume moment decisiv. Clausewitz, care rămăsese mai influent în Germania, avea un simţ mai fin al motivelor pentru care planurile puteau să meargă prost şi al diferitelor forme pe care le putea lua războiul, dar şi teoria lui era, în esenţă, una a bătăliei şi a circumstanţelor în care aceasta putea fi decisivă. De la Napoleon la Jomini, confirmată de Clausewitz şi apoi demonstrată de von Moltke, presupunerea esenţială era că un mare comandant avea să elimine prin luptă armata inamică şi să expună astfel statul învins la orice umilinţă sau pedeapsă găsea de cuviinţă învingătorul. În forma lor clasică, bătăliile trebuiau să înceapă la ivirea zorilor şi să se încheie până la sfârşitul zilei, când învingător ar fi fost acela care domina câmpul de luptă. Pentru ca o victorie să fie într-adevăr decisivă, armata învinsă trebuia să fie atât de împuţinată, cu soldaţii ucişi, răniţi sau luaţi prizonieri, încât să nu mai poată servi ca forţă de luptă. Dată fiind situaţia, statul inamic trebuia să accepte termenii învingătorului.

Când împăratul austro-ungar Franz Josef a fost învins în Bătălia de la Solferino, în 1859, a admis: „Am pierdut o bătălie, plătesc cu o provincie”.[12]

Presupunerea că războaiele puteau fi tranşate printr-o campanie bine condusă, ce culmina cu o bătălie decisivă, era învăţătura tradiţională la vremea respectivă. În 1851, sir Edward Creasy a publicat *The Fifteen Decisive Battles of the World: from Marathon to Waterloo (Cele cincisprezece bătălii decisive ale lumii: de la Marathon la Waterloo)*, care, prin titlul şi premisa ei, confirma ideea că unele bătălii nu erau doar capodopere de artă militară, ci, prin efectele lor, aveau un impact semnificativ asupra istoriei lumii. Creasy remarca „incontestabila măreţie a curajului disciplinat şi a dragostei pentru onoare care îi fac pe combatanţi să înfrunte agonia şi distrugerea”, precum şi forţa intelectuală şi îndrăzneala celor mai eficienţi comandanţi. Din păcate, remarca el, aceste calităţi puteau fi găsite „şi la cei mai de jos, şi la cei mai nobili dintre oameni”. El l-a citat pe poetul Byron: „Cauza înseamnă totul / Ea degradează sau sfinţeşte curajul, în prăbuşirea ei”.

Ceea ce conta pentru Creasy era dacă bătăliile făceau parte

> ... din lanţul de cauze şi de efecte care ne-au ajutat să devenim ceea ce suntem; şi asta în timp ce ne imaginăm ceea ce probabil am fi putut să fim, dacă vreuna din aceste bătălii se termina altfel.[13]

Punctele de cotitură din istorie au fost, de regulă, marcate prin bătălii. Nu exista nici un motiv pentru care să se presupună că tiparul acesta nu avea să continue în viitor. Cartea lui Creasy a fost o provocare pentru cei care voiau includerea pe listă a bătăliilor lor preferate, dar trecute cu vederea. Se făceau cu regularitate actualizări, prin adăugarea „bătăliilor decisive” mai recente. Astfel, când cartea a fost republicată în 1899, au fost adăugate

Gettysburg, din Războiul Civil American, şi Sedan, alături de înfruntările contemporane din Războiul americano-spaniol.[14]

Farmecul bătăliei stătea în ideea că o confruntare culminantă dintre două armate sau flote, care folosea până la epuizare resurse acumulate în perioade de ordinul deceniilor, ar fi putut, în câteva ore, să schimbe cursul istoriei. Bătăliile ofereau un dramatism acut şi concentrat, pentru că soarta unor civilizaţii ajungea să depindă de armele, de curajul şi de priceperea tactică a unui număr mic de oameni – „noi, puţinii fericiţi / noi, fraţii de arme”, cum spunea Henric al V-lea al lui Shakespeare în discursul de dinaintea Bătăliei de la Agincourt. Însă pentru ca o bătălie să fie „decisivă”, ea trebuia să determine un amplu lanţ de evenimente, dincolo de cine ieşea viu şi triumfător de pe câmpul de luptă la sfârşitul zilei. Cuvântul „decisiv” are un aer de finalitate, confirmând că o chestiune importantă era de-acum tranşată, însă, în alte privinţe, este destul de neutru – spre deosebire de cuvinte ca „victorie” şi „înfrângere”. Decizia putea să îmbrace forma unui acord negociat de care nici o parte să nu fie satisfăcută. Trăsătura esenţială era că ambele tabere acceptau rezultatul şi că acesta reflecta o situaţie obţinută, în general, prin mijloace militare.

Au existat anumite bătălii în urma cărora istoria pare să fi făcut o cotitură radicală. Să presupunem că Austerlitz, în 1805, nu s-ar fi terminat cu victoria uluitoare a lui Napoleon asupra ruşilor şi austriecilor şi aproape tot ce a urmat după aceea ar fi arătat diferit. Sau să presupunem că sudiştii ar fi învins la Gettysburg şi să ne întrebăm dacă Uniunea ar mai fi fost salvată. Dar o bătălie cu adevărat decisivă era ceva neobişnuit. S-a întâmplat rar ca războiul să depindă de o singură confruntare. De obicei, diferenţa pe care o făceau bătăliile individuale putea fi înţeleasă doar în contextul unui efort de război mai amplu. Unele dintre cele mai importante bătălii au fost în esenţă defensive, astfel încât războiul care ar fi putut să se încheie rapid a mers cu greu mai departe. Altele au avut un impact cumulativ, pe măsură ce resursele,

rezervele şi moralul uneia dintre părţi se consumau din cauza înfrângerilor succesive. Unele au căpătat un impact mai mare când s-au combinat cu asedii (la fel de importante din punct de vedere istoric ca bătăliile pentru rezultatul războiului) sau cu lupte asimetrice, de gherilă. Odată ce erau recunoscuţi toţi ceilalţi factori care determinau superioritatea militară, bătălia devenea un mijloc prin care aceşti factori puteau fi demonstraţi, un mod de a dovedi o capacitate care existase întotdeauna. Din această perpectivă, unele bătălii au meritat statutul de „punct de cotitură" nu prin ghiontul pe care l-au dat istoriei, ci, mai degrabă, ca revelări ale unei superiorităţi culturale şi materiale mai ample.[15] Prin confirmarea acestei superiorităţi, bătălia era o formă de a „demonstra" ceea ce altfel ar fi fost doar o ipoteză, dar care acum se prezenta complet şi fără ambiguităţi, astfel încât să înţeleagă toţi mesajul.[16]

Încă mai era posibil ca momentul să fie pasager şi următoarea bătălie să demonstreze altceva, poate despre capacitatea fostului învins de a găsi aliaţi sau de a-şi reînvia moralul naţiunii. Întrebarea esenţială nu era diferenţa făcută de bătăliile individuale, ci dacă războaiele se puteau încheia rapid. Aceasta era întotdeauna speranţa şi, în unele cazuri, aşteptarea celor care porneau războaiele. Dacă inamicul se dovedea rezistent, atunci factorii non-militari aveau să devină din ce în ce mai importanţi. Înainte de un război, când se lua în calcul o bătălie decisivă ca posibilitate speculativă sau ca directivă de planificare, conducătorii aveau în minte, în primul rând, o luptă planificată cu atenţie şi dusă cu soldaţi proaspeţi, curajoşi, nerăbdători să îşi facă datoria, nu una dusă de soldaţi epuizaţi şi marcaţi de confruntările trecute, întrebându-se dacă aveau să supravieţuiască celei finale. O primă bătălie care să ia inamicul prin surprindere şi să-i dea o lovitură din care să nu mai poată să-şi revină putea ajuta la evitarea unui război de durată. Aceasta era „fascinaţia bătăliei" care determina statele să mizeze pe agresiune. Puţine ţări au intrat cu bună ştiinţă într-un război

lung, de uzură, şi totuşi deseori cu asta s-au ales şi au avut de suferit în consecinţă.[17]

CAPITOLUL 2

BĂTĂLIA NEDECISĂ

În această luptă finală pentru libertatea Marii Britanii, invadatorul a fost zdrobit şi puterea lui spulberată; graţie vitejilor noştri soldaţi cetăţeni, duşmanii care au cutreierat cu săptămânile în veselele noastre ţinuturi ca haitele de lupi flămânzi, dându-ne foc în devălmăşie la case, măcelărindu-i pe cei nevinovaţi şi lipsiţi de apărare, şi-au primit plata bine meritată şi acum zac împrăştiaţi pe mile întregi de pajişti, câmpuri cu porumb şi păduri, încremeniţi, reci şi morţi.

William Le Queux, *The Invasion of 1910 (Invazia din 1910)*[1]

Influenţa modelului clasic era evidentă nu doar în *Bătălia de la Dorking*, ci şi în numeroasele cărţi care i-au urmat până la începutul Primului Război Mondial, în ١٩١٤. Cu toate că literatura s-a adaptat schimbărilor din politica internaţională şi progreselor din tehnologia şi tactica militară, cadrul general a rămas în esenţă acelaşi. „Cu puţine excepţii”, a remarcat I.F. Clarke, aceste publicaţii „se remarcau printr-o lipsă totală de succes în a anticipa forma pe care avea să o ia războiul modern.” Ele susţineau ipoteza că orice război european avea să fie marcat de bătălii scurte şi de fapte eroice. Ştiinţa avea să fie aplicată şi aici, ca în multe alte domenii de activitate umană, ca să facă lucrurile mai bune, nu mai rele. Era posibil ca înfruntările să fie mai feroce, dar metodele aveau să fie mai eficiente, astfel încât disputa să se încheie rapid. Caracterul acestui război ficţional era „un amestec de mulţumire de sine, ignoranţă şi inocenţă”. Posibilitatea războiului era destul de reală, şi totuşi existau puţine indicii privind caracteristicile lui; aceasta lăsa libertate de acţiune şi optimismului naiv, şi alarmismului vulgar.[2]

În condiţiile creşterii rapide a numărului ziarelor şi revistelor, poveştile de război erau foarte bune pentru creşterea tirajului. În ١٨٩١, o publicaţie nouă şi foarte serioasă, numită *Black and White*, a dat lovitura cu ideea unui serial ce descria cursul viitorului război european de o manieră documentară, cu mesaje de pe front fictive, dar plauzibile, telegrame oficiale şi editoriale întreţesute cu relatări palpitante şi detalii tehnice. Când a anunţat serialul pentru începutul anului următor, editorul a venit cu explicaţia:

> Zvonurile de război plutesc peste tot în aer. Ţările europene s-au înarmat până în dinţi şi sunt pregătite să-şi mobilizeze armatele rapid. Autorităţile sunt toate de părere că un MARE RĂZBOI trebuie să înceapă în viitorul imediat şi că acest război va fi dus în condiţii noi, surprinzătoare.[3]

În încercarea de a afla cum ar putea să evolueze acest război, redactorii au consultat „cele mai importante autorităţi contemporane în politică internaţională, în strategie şi război”, sub coordonarea amiralului sir Philip Colomb, un fost ofiţer care publicase mult pe tema puterii navale. Ei au folosit unităţi militare existente şi dispunerea la momentul respectiv a flotelor. În termenii predicţiilor, cel mai impresionant aspect era declanşarea războiului de o tentativă de asasinare, în Balcani, a prinţului Ferdinand (deşi, spre deosebire de cele întâmplate cu adevărat în 1914, tentativa nu a avut succes, iar prinţul era bulgar, nu austriac), fapt care arăta o înţelegere a posibilităţii izbucnirii războaielor dintr-o ciocnire între ţări mici, care ar atrage apoi puterile mari. În acest caz, Marea Britanie s-a poziţionat de partea Germaniei, împotriva Franţei şi a Rusiei. În afară de aceasta, războiul a urmat strategiile cunoscute şi a fost decis de o serie de bătălii pe uscat şi pe mare, cu mari generali făcând manevre ca să dea o lovitură puternică în punctul cel mai slab al liniilor inamicului. Din perspectiva noilor tehnologii, autorii şi-au dat seama de importanţa telegrafului (inclusiv

de posibilitatea de a opri complet ştirile, prin împiedicarea folosirii lui), dar au făcut sugestii şi privind alte evoluţii, inclusiv mitraliera.[4]

În ١٨٩٤, jurnalistul William Le Queux a scris pentru noul ziar *Daily Mail* o carte despre *The Great War in England in 1897 (Marele război din Anglia din 1897)*, care începea cu o invazie a francezilor şi ruşilor.[5] Credibilitatea unei astfel de confruntări fusese evidenţiată de Incidentul Fashoda, din 1898, când Marea Britanie şi Franţa aproape că ajunseseră la lupte, din cauza ciocnirii intereselor lor imperiale în Nordul Africii. Şase ani mai târziu, cele două ţări au acceptat să se împace, cu Entente Cordiale, şi, în loc să fie aliatul Marii Britanii, Germania a ocupat acum centrul scenei ca fiind inamicul cel mai probabil. Această perpectivă a fost întărită de intrarea celor două ţări într-o cursă a înarmării navale. Astfel, în martie ١٩٠٦, când Le Queux a reluat subiectul pentru *Daily Mail,* pentru serialul *The Invasion of 1910 (Invazia din 1910)*, germanii erau inamicul. Era aceeaşi combinaţie de scrisori şi depeşe de pe front care alcătuiau o poveste dramatică. A fost un mare succes, cu milioane de exemplare vândute şi traduceri în 27 de limbi. Povestea era mult mai elaborată şi senzaţională, cu imagini ale trupelor germane mărşăluind printr-o Londră devastată. Strategia scoasă în evidenţă fusese cea a unei lovituri rapide şi năucitoare, cucerirea Londrei şi apoi presupunerea că o ţară zdrobită avea să accepte repede termenii capitulării. Scenariul era întotdeauna incredibil, atât în ceea ce privea dimensiunea forţei de invazie, cât şi a numărului mic de soldaţi pe care îi pierdea, chiar şi atunci când avea probleme. Una dintre principalele schimbări editoriale cerute de *Daily Mail* fusese ca luptele să se dea în apropierea marilor oraşe, unde se găseau cei mai mulţi cititori, nu prin locuri îndepărtate. Se publicau hărţi, care arătau unde aveau să ajungă trupele germane în ziua următoare.

Unul dintre mesajele destinate cititorilor consta în importanţa spionilor care se infiltraseră cu intenţii malefice în

societatea britanică. Le Queux a avut astfel un rol important în încurajarea dezvoltării serviciului secret. Spionii apăruseră şi în cartea lui din 1894, ca şi descrierile pline de culoare ale inocenţilor măcelăriţi când oraşele lor erau bombardate.[6] În cartea mai veche, civilii ieşeau în faţă să ajute la rezistenţa împotriva inamicului, dar o făceau ca voluntari, sprijinind armata regulată. În noua carte, invazia era înfrântă în mare măsură de forţele de rezistenţă evoluate în „Liga apărătorilor", ce devenea tot mai numeroasă şi mai eficientă odată ce luptele înaintau în ţară, cu mai mult succes decât omoloaga ei franceză din 1870. În această privinţă, abordarea lui Le Queux a fost inspirată de campania mareşalului lord Roberts de pregătire pentru război, cu încorporare generală şi pregătire militară obligatorie a tinerilor.[7]

Cartea din 1906 a contribuit la sentimentele antigermane (xenofobia era o consecinţă generală a multora dintre aceste ficţiuni de război, peste tot în Europa), dar nu i-a pregătit pe cititorii ei pentru ceea ce avea să vină. Principalele critici aduse acestui gen de literatură se referă la faptul că nu a reuşit să anticipeze impasul şi confruntările de tranşee din Primul Război Mondial, şi nici posibilitatea ca un război să continue atât de mult în condiţiile unui astfel de carnagiu.

Ar fi fost însă posibil să se anticipeze aşa ceva? În deceniile ce au urmat războaielor napoleoniene au crescut şi raza de acţiune, şi capacitatea de a ucide a armelor, iar aceasta s-a combinat cu apariţia unor forme mai eficiente de transport şi de comunicaţii. Armatele de masă, cu noile lor capacităţi defensive, susţinute de importante rezerve de oameni şi tehnică, au subminat constant perspectivele unor asalturi ofensive strălucite şi irezistibile. În timpul Războiului Civil American îşi făcuseră apariţia primele versiuni ale mitralierei. Ucigătoarea mitralieră Maxim a fost folosită în premieră de forţele britanice în timpul Primului Război Matabele din Rhodesia, în 1893–1894. Şi totuşi, este surprinzător că prea puţine arme de acest tip sau comparabile au fost cumpărate

înainte de 1914. Situaţia s-a schimbat abia după ce valoarea lor defensivă a devenit evidentă, în primele luni ale Marelui Război.[8] Îmbunătăţirile aduse razei de acţiune, acurateţei şi manevrabilităţii puştilor şi artileriei măriseră deja distanţa pe care trebuia să o parcurgă forţa atacatoare şi pericolele care o pândeau înainte să se confrunte efectiv cu inamicul. Această zonă a morţii, de foc concentrat în faţa poziţiilor apărătorului, fusese în jur de ١٥٠ de metri în epoca napoleoniană. La momentul Războiului Franco-Prusac era în jur de ٤٠٠ de metri, iar la jumătatea anilor ١٨٩٠ crescuse deja la ٥٠٠ ١ de metri. Existau şi tactici de evitare a acestei zone, ce includeau concentrarea tirurilor de artilerie pentru a-i obliga pe apărători să ţină capetele jos, sau folosirea avantajelor terenului pentru a reduce câmpul deschis pe care îl aveau de traversat atacatorii. Cu armate mai mari şi cu trupe de rezervă, generalii trebuiau să se aştepte la pierderi mai consistente în luptă, dar în principiu ofensivele încă mai aveau şanse de reuşită.[9]

Nu se poate spune că militarii au ignorat noile evoluţii, ci mai degrabă că au avut dificultăţi în a le înţelege implicaţiile. Cum câmpurile de luptă deveneau tot mai letale şi formele îmbunătăţite de transport permiteau să se aducă pe front mai mulţi oameni şi mai multe materiale, avea să fie tot mai greu să se obţină un rezultat rapid în faţa unui inamic cu efective şi capacităţi egale. Şi, pe măsură ce se înmulţeau speculaţiile cu privire la un viitor război, tot ce se putea spera era că acesta avea să fie suficient de familiar ca să poată fi gestionat, atâta vreme cât se făcuseră cu prudenţă pregătirile necesare şi fusese cultivat un spirit suficient de ofensiv.

Punctul slab al teoriei stătea în pretenţia că, oricare ar fi fost echilibrele materiale şi calitatea armelor, soarta bătăliei depindea de motivaţie şi de puterea voinţei. Era vorba de un test al caracterului, de o dorinţă de a merge înainte chiar şi spre o foarte probabilă moarte, de un val de curaj şi îndrăzneală care putea împinge suficient de mulţi oameni în

câmpul expus focului ca să ajungă la inamic şi să îl distrugă. Astfel, manualul de instrucţie din 1907 al Cavaleriei britanice spunea: „Trebuie acceptat ca principiu că puşca, oricât de eficientă, nu poate înlocui efectul produs de viteza calului, magnetismul şarjei şi teroarea oţelului rece”.[10] Dacă orice altceva eşua, numărul avea să facă diferenţa. Liniile de apărare se întindeau şi se subţiau: cei aflaţi în ofensivă aveau să aleagă unde să atace.

Se putea imagina şi un tip diferit de război. În 1898, bancherul polonez Ivan Stanislavovici Bloch a publicat un studiu dens, în şase volume, intitulat *Viitorul războiului în aspectele lui tehnice, economice şi politice*. Ultimul volum a fost publicat în engleză cu titlul mai incitant *Is War Now Impossible? (Este războiul imposibil acum?)* Ideile fundamentale ale lui Bloch au fost prezentate la începutul cărţii sub forma unui interviu cu jurnalistul radical William Stead. El a adus cea mai formidabilă provocare la adresa ideii că ofensivele puteau să reuşească în condiţii moderne, că trupele cu elan şi cu moral ridicat puteau depăşi orice obstacole le-ar fi apărut în cale. În schimb, Bloch a insistat că, în războiul terestru, avantajul se deplasa de la ofensivă către apărare. Când trupele se deplasau în câmp deschis, ele puteau fi lichidate înainte să se angajeze în luptă cu inamicul. Apărarea se ascundea în tranşee. „Lopata îi va fi la fel de indispensabilă soldatului ca puşca.” Viitorul război avea să fie, aşadar, „un mare război de tranşee”.

Cercetarea lui Bloch a fost riguroasă şi puţini comentatori au obiectat la analiza lui tehnică. Era o prognoză construită având în vedere armele momentului, greu de respins de către cei cărora nu le plăcea mesajul. Cel mai des, criticile vizau implicaţiile logicii lui. Când a venit la Londra ca să demonstreze cum războiul cu burii din 1899–1901 îi întărise opiniile cu privire la forţa apărării, el a fost acuzat nu doar de „un aşa-zis non-şovinism sau non-militarism, un aşa-zis umanitarism nesărat” ci şi, mai serios, de insistenţă asupra „balisticii” în dauna „priceperii şi idiosincraziilor oamenilor”.[11]

Pentru tradiţionalişti, păcatul lui cel mare era negarea faptului că şarjele de cavalerie şi la baionetă îşi mai aveau încă rostul în faţa tirurilor intense.

Evaluările pesimiste ale lui Bloch au avut implicaţii profunde: „în loc ca războiul să se deruleze până la sfârşitul dramatic într-o serie de bătălii decisive, vom avea, în schimb, o îndelungată perioadă de solicitare crescândă a resurselor combatanţilor". În „războiul viitorului" nu avea să fie vorba atât de „lupte, cât de foamete, nu atât de uciderea oamenilor, cât de falimentarea naţiunilor şi de destrămarea întregii organizări sociale".[12] Bloch susţinea aşadar că războiul nu avea să ajungă la final prin lupte, ci prin colapsul economic şi social. Era posibil să înceapă un mare război, dar curând aveau să apară solicitări de a pune capăt conflictului,

> pentru că interesele vitale ale naţiunilor se întrepătrund mai strâns ca niciodată până acum şi, la fel ca oamenii care se ţin de mână când unul primeşte un şoc electric, vor resimţi toate lovitura. De îndată ce îşi vor da seama că greutăţile sunt mai mari decât li se poate cere raţional să ducă, ele vor găsi modalităţi şi mijloace de a pune rapid capăt războiului, orice ar crede şi ar simţi beligeranţii pe această temă.[13]

Bloch presupunea aici că societăţile nu puteau să absoarbă costurile şi să facă faţă privaţiunilor aduse de război. Şi totuşi, avea deja exemplul Războiului Civil American, în care, cu toate eşecurile militare, beligeranţii au preferat să continue lupta în loc să accepte consecinţele nefaste ale înfrângerii. El înţelegea de ce un război se putea transforma într-unul de uzură reciprocă, dar nu şi de ce ambele tabere puteau să continue să lupte în pofida pierderilor dureroase. La fiecare etapă, preţul plătit pentru a merge mai departe părea mai mic decât preţul acceptării înfrângerii. Guvernele puteau să mobilizeze rezervele şi să mărească producţia industrială ca să susţină efortul de război.

Adevăratul risc nu consta, aşadar, doar în suferinţa inutilă înainte ca imposibilitatea victoriei să devină evidentă, ci şi în

posibilitatea ca războaiele să se prelungească târâş-grăpiş încă o vreme. Cu cât mai mult se prelungea războiul, cu atât deveneau importanţi mai mulţi factori ce scăpau controlului militarilor, în primul rând forţa economică şi demografică a beligeranţilor, gradul de sprijin popular care putea fi păstrat în faţa greutăţilor şi sacrificiilor, precum şi capacitatea de a rupe alianţele sau de a atrage noi aliaţi. Apoi se mai punea problema forţelor neregulate. Una era să învingi în bătălie şi cu totul altceva să ocupi teritoriul inamic, confruntat cu ostilitatea locală.

Poate că aveau o înţelegere limitată a modului în care puteau evolua bătăliile în condiţii moderne, dar scriitorii de ficţiune de război recunoşteau cu adevărat importanţa acestor consideraţii. Subiectul ficţiunii lui Le Queux era că o campanie militară de succes putea fi zădărnicită de o revoltă a populaţiei care provoca forţa de ocupaţie cu orice ocazie, adoptând lupta de gherilă şi chiar metode teroriste, cu toată ameninţarea unor represalii dure. Cărţile de acest fel au demonstrat mai multă acuitate decât strategia militară oficială în înţelegerea importanţei pe care o aveau schimbările politice şi sociale pentru soarta războiului, ca şi a importanţei noilor tehnologii. Aceasta nu înseamnă că scriitorii de ficţiune le şi aprobau – chiar dimpotrivă. Ei erau deseori indignaţi de tendinţele democratice care făceau guvernele să împace masele cu politici populiste, ce riscau să erodeze voinţa naţională şi apărarea.

De exemplu, deşi Chesney era bine informat despre Comuna din Paris, la putere în timp ce scria el, nu a tras din evenimentele respective nici o concluzie privind importanţa potenţială a formelor asimetrice de război sau de conflict civil. Acest „comunism nebunesc”, care „îi ruina pe bogaţi fără ca săracii să aibe ceva de câştigat”, îi doborâse pe francezi. Tendinţele de acest gen îi făceau pe conducători să cedeze la cererile populare egoiste pe termen scurt, în dauna apărării naţiunii. El deplângea îndepărtarea de la putere a „clasei care era obişnuită să guverneze şi să înfrunte

primejdiile politice”, care trecuse naţiunea cu onoarea nepătată prin luptele de odinioară. Puterea trecea acum „în mâinile claselor de jos, needucate, nepregătite să folosească drepturile politice şi controlate de demagogi”.[14] Disperarea conservatorilor din cauza slăbiciunii liberalilor avea să crească în deceniile următoare, reflectată în lamentările din cartea din 1906 a lui Le Queux cu privire la declinul spiritului luptător. El deplângea totodată pierderea unui guvern aristocratic puternic, în locul căruia venise unul „ce schimba direcţia la cel mai slab impuls popular”. Un semn al răului făcut de invazia germană era faptul că ţara căzuse pradă

> socialismului, al cărui crez „să nu ai alt Dumnezeu în afară de tine însuţi” şi doctrină – „să bem şi să ne veselim, că mâine oricum murim” – înlocuiseră convingerile religioase ale generaţiilor de englezi învăţaţi mai degrabă să sufere şi să moară decât să capituleze în faţa răului.[15]

Un alt admirator al lordului Roberts şi al campaniei lui de a pregăti tineretul ţării pentru lupta ce avea să vină a fost generalul Baden-Powell. El a lansat în 1908 mişcarea de cercetaşi, ca un mod de abordare a problemei pe care o vedea în deteriorarea rasei, incapabilă să facă faţă cerinţelor războiului şi apărării imperiului. Celebrul lui motto pentru mişcarea de cercetaşi a fost „FII PREGĂTIT”. Pregătirea însemna să fii gata „să mori pentru ţara ta... astfel încât atunci când va veni vremea să pleci la atac cu încredere, fără să-ţi pese dacă o să fii ucis sau nu”.[16]

De la celălalt capăt al spectrului politic, acest militarism, xenofobia şi alarmismul păreau să fie adevăratul pericol, încurajând febra războiului în popoare care nu aveau nici un motiv să fie ostile unul altuia. Aceasta a fost linia urmată la conferinţele succesive ale celei de-a Doua Internaţionale Socialiste, până când unitatea de clasă a cedat locul patriotismului, în august 1914. Pentru cei care vedeau în război doar suferinţă şi zădărnicie, cursul raţional era să demonstreze aceste perspective şi să spere că bunul simţ

avea să învingă. Aceasta însemna să combată spiritul belicos în rândurile populaţiei şi să deplângă tendinţele spre „şovinismul” agresiv, naţionalist.[17] În faţa unor asemenea atitudini, nu era însă realist să te aştepţi la răspunsuri calme şi măsurate în vreme de criză. Entuziasmul popular putea să aţâţe flăcările, în loc să le potolească. Războiul putea să fie chiar mai distructiv atunci când erau depăşite barierele raţionale.

Romancierul şi eseistul H.G. Wells a fost, la vremea lui, cel mai influent scriitor despre viitorul războiului. Cu toate că era socialist, viziunea lui era influenţată la fel de mult de părerea proastă pe care o avea despre omenire în situaţii de stres, ca şi de fascinaţia lui pentru potenţialul noilor tipuri de arme. Ca avocat al ideii de guvern mondial, Wells a încercat sistematic prin romanele lui futuriste să demonstreze cât de rău putea fi războiul şi cum abolirea lui ar fi fost posibilă doar odată ce era înţeles acest lucru. El vedea ficţiunea ca fiind „singurul mijloc prin care putem discuta majoritatea problemelor ridicate în număr atât de mare de dezvoltarea socială contemporană”.[18] În 1902, a publicat şi un manifest, *Anticipation of the Reaction of Mechanical and Scientific Progress on Human Life and Thought (Anticiparea reacţiei progresului mecanicii şi ştiinţei asupra vieţii şi gândirii umane)*. Aceasta a stat la baza pretenţiei lui de a fi recunoscut ca prim exponent al futurologiei. Scrierea a inclus şi un capitol despre „Războiul în secolul XX”.

Pentru Wells, capacitatea de a încorpora ştiinţa reprezenta linia de demarcaţie dintre învechit şi modern, dintre cei strâns legaţi de vechile practici şi cei care îmbrăţişau cele mai avansate metode – oameni pe care îi numea „eficienţii”. În eseul din 1902, el a arătat şi cum s-ar putea reflecta aceasta în practica războiului. În loc de „un mic general teatral, care să le insufle trupelor prin discurs acea doză de isterie necesară şarjei”, cel eficient era prezentat stând „mult în spate”, ca un „organizator central” care „stătea la centrul telefonic al vastului lui front”.[19] Războiul avea să fie câştigat

prin cucerirea „aparatului vital al regiunilor urbane”, cum ar fi alimentarea cu apă, centralele electrice şi distribuţia alimentelor, în ciuda eforturilor făcute de grupările de gherilă de a opri înaintarea.

Dacă ne concentrăm doar asupra premoniţiilor lui Wells, riscăm să minimalizăm imaginaţia lui militară. El poate fi considerat inventatorul tancului, deşi „cuirasatele” pe care le anticipa el în 1903 erau enorme, de zeci de metri lungime, mai asemănătoare ca dimensiune şi armament cu navele de luptă (de la care preluase denumirea) decât cu genul de vehicule care puteau conta într-o bătălie terestră. El a văzut imediat şi potenţialul militar al avioanelor, deşi a presupus că dezvoltarea acestora avea să dureze mai mult decât a fost cazul. Pe de altă parte, nu a prea luat în serios submarinele, pe care nu le vedea făcând altceva decât „să-şi sufoce echipajul şi să se ducă la fundul mării”. Era entuziasmat în schimb de aerostate, despre care credea că aveau să fie peste tot din prima zi a războiului viitor. Noile arme din imaginaţia lui aveau rareori defecţiuni mecanice şi la fel de rar cădeau victimă măsurilor luate pentru contracararea lor.

Şi mai impresionantă era capacitatea lui Wells de a evalua problemele pe care noile arme puteau încerca să le rezolve, precum şi problemele pe care acestea aveau să le creeze. În timp ce generalii dezbăteau afirmaţia lui Bloch, cum că războiul de tranşee era răspunsul normal la o apărare puternică, el se gândea care ar fi paşii următori în eventualitatea că Bloch avea dreptate. În timp ce alţii produceau modele mai realiste de vehicule blindate funcţionale, viziunile lui Wells au ajuns mult mai bine cunoscute; conceptul lui avea suficientă credibilitate pentru a-i încuraja pe cei care, în primele luni ale Primului Război Mondial, căutau modalităţi de soluţionare a impasului de pe frontul de vest.[20]

Pentru futurologi, cea mai entuziasmantă perspectivă era cea a maşinăriilor zburătoare. Unele posibilităţi fuseseră semnalate de utilizarea militară a aerostatelor. Cetăţenii

blocaţi în Parisul asediat folosiseră baloanele pentru deplasarea oamenilor şi pentru trimiterile poştale în şi din oraş, pentru a-i bombarda pe germani cu propagandă, în lipsă de altceva, şi pentru a încerca să aducă provizii. În romanul lui din 1887, *Robur Cuceritorul*, Jules Verne i-a uimit pe entuziaştii aerostatelor cu misteriosul lui erou, Robur, care construise un aparat „mai greu decât aerul", ceva între elicopter şi avion cu aripi. La sfârşitul romanului, Robur iese din scenă luând cu el secretul acestui aparat, dându-şi seama că era „înaintea vremurilor" şi că naţiunile divizate nu erau încă pregătite să se unească. El urma să se întoarcă atunci când oamenii aveau să fie suficient de educaţi ca să profite de pe urma invenţiei lui, nu să abuzeze de ea.[21] Într-o continuare mai puţin cunoscută, publicată în 1904, Robur s-a întors cu o nouă maşinărie, numită ameninţător *Teroarea*, care putea funcţiona ca barcă cu motor, submarin, automobil sau avion. Titlul cărţii, *Stăpânul lumii*, semnala de-acum intenţiile inventatorului. El declara că aparatul îi va permite să deţină „controlul asupra întregii lumi şi nu există nici o forţă la îndemâna omenirii care să poată să-mi reziste, oricare ar fi condiţiile". Şi totuşi, el a pierit înainte să preia controlul, odată cu maşinăria şi secretele ei, într-o furtună violentă.[22]

1904 a fost anul primului zbor făcut de fraţii Wright cu un aparat cu motor. Wells, care deja anticipase că avionul avea să joace un rol într-un viitor război,[23] a publicat în 1908 *The War in the Air (Război în aer)*. În acest roman, avioanele germane au terorizat oraşele americane până când termenii capitulării au fost acceptaţi. Newyorkezii însă, în loc să cedeze, s-au înfuriat şi li s-a trezit spiritul războinic, sfidându-i pe germani şi provocând practic propria distrugere. Aceasta reflecta concepţia lui Wells potrivit căreia războiul declanşa emoţii intense, violente şi contagioase, astfel încât, odată început, nu mai putea fi controlat. „O naţiune se ridica împotriva alteia, o flotă aeriană se lupta cu altă flotă aeriană, oraşele erau în flăcări şi mureau o mulţime de oameni."[24]

Puterea aeriană nu era aşadar un mijloc pentru obţinerea unei victorii decisive, ci mai degrabă un mijloc prin care războiul putea fi extins dincolo de graniţe de netrecut până atunci şi în toate domeniile vieţii. Provocarea era tocmai că ducea războiul departe de bătălia clasică, „implicând inevitabili civili şi locuinţe, întregul mecanism al vieţii sociale". În viziunea lui apocaliptică, aceasta avea să ducă la haos total şi la distrugerea civilizaţiei.

Wells nu a fost singurul scriitor care să presupună că experienţa teribilă a noului război avea să determine omenirea să accepte că războiul era de acum învechit. Cu un an înainte să apară *The War in the Air*, scriitorul american Roy Norton a publicat *The Vanishing Fleets (Flotele care dispar)*.[25] Aşa cum avea să facă Wells câţiva ani mai târziu (şi cu mai multă acurateţe), Norton s-a inspirat din recenta descoperire a radioactivităţii. Norton a văzut-o ca fiind utilizabilă pentru o armă antigravitaţională. În cartea lui, preşedintele Statelor Unite exclamă că accesul la „cel mai letal dispozitiv construit vreodată" aducea cu el responsabilitatea de a-l folosi „ca mijloc de control şi, în consecinţă, pentru a pune capăt războiului pentru totdeauna". În acelaşi an, o altă carte cu titlul *The Man Who Ended War (Omul care a pus capăt războiului)*[26] mizează şi ea pe radioactivitate, având drept erou un savant pacifist, John King, care descoperă cum să o transforme într-o rază mortală ce putea paraliza marinarii şi topi navele de luptă. King a pornit prin lume cu un submarin, atacând una câte una navele marilor puteri până când acestea acceptă să pună capăt războiului, moment în care King îşi distruge invenţia, dar şi pe sine însuşi.

Chiar dacă nu a fost singurul fascinat de ideea că descoperirile ştiinţifice dramatice şi potenţial letale ar fi făcut ca războiul să apară ca o nebunie după experienţa teribilă a unei mari confruntări, Wells avea mai mult talent literar şi o imaginaţie socială mai amplă.[27] El a remarcat inegalitatea luptei dintre aviatori şi victimele lor: „oameni care nu erau nici incitaţi... nici în vreun pericol, revărsau moarte şi

distrugere peste casele şi mulţimile de sub ei”.[28] În 1921, într-o nouă prefaţă scrisă pentru carte, a comentat că mesajul lui primise oarecum o confirmare în timpul războiului. Aici intra recunoaşterea capacităţii de distrugere, dar şi a limitelor puterii aeriene:

> Odată cu maşina zburătoare se schimbă şi caracterul războiului; acesta încetează să mai fie o chestiune de „fronturi” şi devine o chestiune de „zone”; nici una dintre tabere, învingător sau învins, nu rămâne imună la cele mai grave răni, iar dacă războiul devine copleşitor mai distructiv, el devine totodată şi mai greu de decis.[29]

Deoarece nu puteau ocupa teritorii, avioanele nu aveau cum să „câştige” războaie de unele singure, un aspect care, aşa cum vom vedea, a fost, în general, ignorat de entuziaştii din perioada interbelică ai puterii aeriene.

Problemele lumii, pentru Wells, erau rezultatul refuzului naţiunilor de a accepta „coalizarea mai amplă”, „sinteza rezonabilă” a unui guvern mondial. Erau atât de absorbite de interesele lor naţionale şi atât de suspicioase una faţă de alta, încât nu puteau împărtăşi o astfel de înţelepciune. Se comportau în schimb „ca oamenii prost crescuţi într-un vehicul de transport public, înghesuindu-se, înghiontindu-se şi luându-se la harţă”. Wells considera că aceste obiceiuri mentale duceau la un impuls aproape instinctiv de violenţă şi de răzbunare, odată ce erau distruse constrângerile fragile ale civilizaţiei şi păcii. Argumentul lui era aşadar că, fără socialism şi guvern mondial, lumea se îndrepta spre distrugere scăpată de sub control. Oamenii şi chiar naţiunile întregi nu erau în stare să se ajute singuri. El şi-a prezentat pentru prima dată convingerile în *Anticipaţii*, în 1901, aşteptând cu nerăbdare „o republică menită să devină, în cele din urmă, un Stat Mondial de oameni capabili şi raţionali, dezvoltându-se peste contururile şi culorile tot mai şterse ale naţiunilor şi instituţiilor noastre de acum” şi avea să pledeze pentru asta până la sfârşitul vieţii.[30]

Abordarea lui reflecta presupunerile, foarte răspândite la acea vreme, privind posibila dezvoltare a unei societăţi raţionale, ştiinţifice, care să ia locul capitalismului şi al statelor naţionale. Mesajul era că războaiele viitoare aveau să fie purtate în mijlocul unei populaţii educate şi disciplinate. „Legea care domină viitorul îţi sare efectiv în ochi. Un popor trebuie să îşi dezvolte şi să îşi consolideze clasele educate, eficiente, sau va fi învins în război şi va ceda în toate punctele în care interesele lui se ciocnesc de interesele unui popor mai capabil.” Această idee se împletea cu unele mai alarmante, de inginerie socială. Avantajul avea să fie de partea „naţiunii mai hotărâte să aleagă, să educe, să expatrieze sau să otrăvească Oamenii Abisului,” să combată jocurile de noroc şi „degradarea morală” a femeilor, să lichideze „familiile bogate şi incompetente”, să transforme „cea mai mare parte a adipozităţii ei iresponsabile în musculatură socială”. El avea prea puţină încredere în capacitatea maselor, în general imature şi predispuse la pasiuni periculoase, de a lua decizii rezonabile cu privire la pace şi război. Supoziţia lui era că ordinea socială avea să cedeze rapid, dacă ar fi fost supusă unui atac. Romanele lui insistă deseori nu atât asupra invenţiilor viitorului sau a conducerii de către o elită de competenţă ridicată, cât asupra unei presupuse imaturităţi a opiniei publice, susceptibilă la pasiuni periculoase.

Reacţiile cele mai probabile ale claselor muncitoare la război, fie el în uniformă sau nu, erau motiv de fascinaţie şi de anxietate deopotrivă, la acea vreme. Wells cunoştea foarte bine *Psihologia mulţimilor*[31] a lui Gustave Le Bon, publicată în 1895, care susţinea ideea că oamenii obişnuiţi, raţionali, îşi puteau pierde raţiunea odată ce erau cuprinşi de spiritul colectiv al gloatei. Aceasta a influenţat ideile despre cum ar putea fi convinşi soldaţii să lupte, sau ce s-ar putea întâmpla cu civilii expuşi atacurilor. Incertitudinea privind viitorul războiului nu ţinea atât de pericolele bătăliei moderne, cât de motivarea oamenilor să le înfrunte. Din acest punct de

vedere, vulnerabilitatea cea mai mare a clasei militare era degenerarea şi degradarea morală. Ivan Bloch împărtăşea opinia că omului modern îi lipsea cheful de luptă, doar că la el aceasta era un bine-venit antidot pentru militarism. El pornea de la ideea că războiul intrat în impas putea fi tranşat nu printr-o lovitură militară, ci ca urmare a dezgustului popular în faţa suferinţei şi a costurilor aduse de el. În spatele multor teorii ale războiului care se dezvoltau la vremea respectivă stăteau aşadar presupuneri despre cum aveau să reacţioneze oamenii, ca mulţime.

Aceasta nu îi preocupa însă şi pe generalii care sfătuiau guvernele din Europa. Ei nu spuneau că războiul avea să fie uşor, ci doar că ofensiva cuiva avea să reuşească, iar dacă nu era ofensiva lor, avea să fie cea a inamicului. De aici insistenţa lor privind viteza de mobilizare pentru a ajunge pe poziţii câtă vreme inamicul era încă dezorganizat, precum şi patriotismul şi spiritul de sacrificiu care trebuiau insuflate trupelor pentru a le împinge în luptă. Erau luate în calcul pierderile numeroase de vieţi, însă nu şi impasul. O revistă militară germană din 1908 insista că Războiul Ruso-Japonez din 1904 dovedise că „până şi cele mai bine apărate fortificaţii şi tranşee pot fi cucerite, chiar în câmp deschis, prin curaj şi o exploatare inteligentă a terenului... Ideea statelor care duc războiul până în punctul epuizării absolute nu face parte din experienţa culturală europeană.”[32] Un analist militar rus a respins afirmaţia lui Bloch cum că, „în condiţiile uriaşelor armate de masă moderne, a tehnologiilor şi a relaţiilor sociale sofisticate, rezolvarea unor astfel de chestiuni pe calea armelor ar fi imposibilă”.[33] În perioada Războiului cu burii, umoristul Hector Munro (cunoscut ca Saki) a scris o parodie la *Alice în Ţara Minunilor*. La un moment dat, ministrul de Război, prezentat caricatural drept Cavalerul Alb, îi spune lui Alice:

„Ştii, am citit o carte... scrisă de cineva ca să demonstreze că, în condiţiile moderne, războiul este imposibil. Îţi dai seama cât de deranjant a fost asta, pentru un om cu meseria mea...”

Alice s-a gândit un timp. „Dumneata ai fost la război, desigur...”

„Da, dar nu în condiţii moderne.”[34]

Munro a murit în luptă, în 1916.

CAPITOLUL 3

CASA SUFERINŢEI

Va veni o zi în care gloanţele şi proiectilele vor fi înlocuite de voturi, de sufragiul universal al naţiunilor, de arbitrarea respectabilă a unui mare Senat Suveran.

Victor Hugo, Discurs la Al Doilea Congres Internaţional de Pace, 1849[1]

Ipoteza lui Wells, că doar experienţa totală a unui război catastrofal putea împinge omenirea către pace, era descurajantă pentru cei care credeau că orice război este prin el însuşi jalnic şi inutil. Cei care făceau parte din mişcările pacifiste din a doua jumătate a secolului al XIX-lea nu credeau că mai era mare lucru de învăţat. Noile tipuri de arme nu făceau decât să înrăutăţească lucrurile. Se ştiau destule pentru a merge înainte cu scoaterea în afara legii a războaielor şi găsirea unor mijloace mai bune pentru rezolvarea disputelor.

În ١٨١٦, quakerii au organizat prima societate oficială pentru pace, sub numele de Societatea Britanică pentru Promovarea Păcii Permanente şi Universale. Această mişcare s-a răspândit rapid în Europa şi în America de Nord. Au existat întotdeauna tensiuni între pacifiştii absoluţi, care credeau că toate diferenţele puteau fi depăşite, şi cei care nu vedeau cum ar fi fost posibilă o pace de durată fără justiţie socială, a cărei obţinere putea necesita o oarecare violenţă. Esenţa agendei lor era însă evitarea disputelor prin intermediul unui congres al naţiunilor şi al arbitrajului internaţional.[2] Era nevoie totodată de un act susţinut de voinţă politică, bazat pe aserţiunea morală că era rău să te pregăteşti să ucizi alte fiinţe umane, ca acţiune politică. O

îndepărtare atât de dramatică de practicile trecutului părea imposibil de realizat, dar să nu uităm că erau vremuri ale credinţei în progres şi în mersul înainte al civilizaţiei. Odată cu dezvoltarea comerţului, naţiunile au devenit mai strâns legate prin interese economice comune; aşadar, fără să fie nevoie de negocieri complexe şi de noi tratate, bunul simţ părea suficient pentru a face războiul să fie ceva învechit, demodat.

Ivan Bloch a adus un argument în plus pentru demodarea războiului, scoţând în evidenţă probabilitatea ca un viitor război să nu fie unul al victoriilor rapide prin ofensive îndrăzneţe. Totuşi, el nu era convins că pledoariile împotriva războiului erau suficiente pentru a descrie „consecinţele lui îngrozitoare”. Era nevoie, în plus, ca „încăpăţânaţii fanatici ai militarismului să fie întorşi de pe drumul pe care şi-l trasaseră singuri”.[3] Militarism însemna să permiţi personalităţilor militare, fabricanţilor de arme şi temelor patriotice să domine viaţa publică. Cei care ar fi câştigat de pe urma războiului aveau o miză în perpetuarea lui – politicienii orbiţi de perspectiva grandorii la scară naţională, generalii de perspectiva gloriei şi fabricanţii de perspectiva profitului. Comercianţii de arme erau consideraţi în mod special vinovaţi, pentru că vedeau o oportunitate de afaceri în orice tip nou de armă – de la mitraliere până la torpile şi artilerie grea – şi erau gata să creeze false crize care să declanşeze febra războiului, ca să vândă apoi ambelor tabere.[4]

Aşadar nu era suficient să te bazezi pe învechirea războiului ca atare. Era nevoie de acţiune la cel mai înalt nivel pentru a te asigura că lucrurile stau astfel. În 1899, încurajat de Bloch, ţarul Nicolae al II-lea al Rusiei a hotărât să convoace o conferinţă internaţională de pace care să abordeze subiectul. În 1899, ministrul de Externe al Rusiei le-a scris omologilor lui, cerându-le imperativ să participe la această conferinţă. El s-a referit la „problemele grave” provocate de efortul lipsit de sens făcut pentru înarmare. Pe

măsură ce se achiziţionau „teribile maşini ale distrugerii”, valoarea lor era neutralizată de eforturile similare pe care le făceau ceilalţi pentru a le obţine şi ei pe ale lor, iar apoi pierdeau cu toţii atunci când noile descoperiri ştiinţifice le făceau să fie învechite.

În luna mai a acelui an, delegaţi din ٢٦ de ţări s-au întâlnit într-un palat din apropiere de Haga. Acolo li s-au alăturat nu doar Bloch, ci şi reprezentanţii unor societăţi pentru pace care astăzi ar fi descrise ca organizaţii non-guvernamentale şi care susţineau că vorbesc în numele societăţii civile. Chiar dacă invitaţia a venit dintr-o direcţie surprinzătoare, mişcarea pentru pace a salutat reuniunea. Bertha von Suttner de la Societatea pentru pace din Austria, pentru care hotelul în care stătea a arborat un steag alb pe durata conferinţei, a scris în jurnalul ei că „din momentul acesta, mişcarea [noastră] este incalculabil mai aproape de scopul ei; noi căi i se deschid înainte”. Societatea pentru pace britanică a mulţumit „Dumnezeului Atotputernic” pentru recunoaşterea faptului că idealurile ei erau „realizabile” şi pentru că „propunerea de a le pune în practică a venit de la una din marile puteri ale lumii”. Lev Tolstoi, un pacifist înfocat, dar şi un inamic al ţarului, a fost mai puţin impresionat de un asemenea „proiect copilăresc, stupid şi ipocrit al păcii universale”, într-un moment în care creşteau cheltuielile pentru armată.[5]

Un scepticism similar, chiar dacă nu din acelaşi motiv, a fost exprimat de şeful delegaţiei americane, Andrew White. Acesta s-a plâns că era asaltat de „scrisori ciudate şi de propuneri nebuneşti” şi că un număr uriaş de oameni cu „planuri, urzeli, idei, panacee şi toane de toate felurile fac presiuni asupra noastră şi ne mănâncă timpul”, totul combinat cu „viermuiala jurnaliştilor şi a fotografilor”. În mijlocul acestui entuziasm pentru pace, el a remarcat, cu privire la delegaţi, că nici unul dintre grupuri nu manifesta altceva decât „un scepticism lipsit de orice speranţă într-un

rezultat pozitiv”.[6] Delegaţiile veniseră mai mult din politeţe, nu pentru că ar fi luat în serios ideile ţarului.

Acest contrast între entuziasmul pentru pace ca principiu şi ca proiect, pe de-o parte, şi realităţile dure ale politicii internaţionale de partea cealaltă au afectat rezultatele Primei Conferinţe de la Haga. Ea nu a fost considerată un succes. Ca să încurajeze statele să-şi rezolve disputele mai degrabă prin mediere decât prin război, ţările participante au căzut de acord cu înfiinţarea la Haga a unei Curţi de Arbitraj (care există şi astăzi). Ea a avut un oarecare succes, dar nu dispunea de mecanisme de impunere a deciziilor – un subiect care a semănat confuzie printre pacifişti, deoarece impunerea implica şi recurgerea la forţă.[7] Nu s-a ajuns la un acord nici în privinţa restricţiilor la cheltuieli militare şi noi tipuri de arme, un alt subiect care i-a tulburat pe pacifişti deoarece presupunea o distincţie între arme bune şi arme rele. S-au făcut progrese doar într-un al treilea domeniu, ajungându-se la un acord privind un cod de conduită în război. Prima Conferinţă de pace de la Haga din 1899 a fost urmată de o a doua, în 1907. Aceasta fusese programată pentru 1904 şi apoi amânată din cauza războiului Rusiei cu Japonia. Un Palat al Păcii a fost construit pentru a treia conferinţă, programată în 1915, dar care, deloc surprinzător, nu a mai avut loc din cauza Primului Război Mondial. Rezultatul net al acestui efort considerabil a fost confirmarea rolului războiului în politica internaţională, şi mai puţin diminuarea efectelor acestuia.

Joseph Conrad, un romancier cu un simţ aparte pentru tendinţele politice ale vremurilor lui, a oferit o critică vehementă. Într-un eseu scris în 1905, când Rusia pierdea războiul cu Japonia, el şi-a exprimat pesimismul cu privire la viitor. Infantilismul moral al omenirii contrasta cu interesele materiale presante, ce făceau marile puteri să se transforme în inamici şi să se arunce una împotriva alteia. Pacea europeană era doar „temporară”, dependentă de alianţele bazate pe neîncredere reciprocă şi de pregătirile pentru

război. Chiar dacă din „discursurile împăraţilor, regilor, preşedinţilor şi miniştrilor” nu lipseau niciodată „angajamentele pline de pasiune în favoarea păcii”, în practică, războiul „nu a primit niciodată atâtea omagii de pe buzele oamenilor şi nici nu a dominat mai puternic minţile lor”. Iar dreptul la război „nu a fost niciodată recunoscut mai sincer în culegerile de discursuri publice, în cărţi, în ziare şi reviste, în toate treburile publice referitoare la pace”. Pentru că acesta era dreptul unui stat suveran şi trebuia apărat, efortul umanitar ce ar fi putut să se îndrepte împotriva instituţiei războiului era concentrat, în schimb, pe limitarea efectelor lui. Procesul de codificare a legilor războiului, scria Conrad într-o frază revelatoare, era o recunoaştere a „Pământului ca o casă a suferinţei”. Conrad a consemnat „comicul alarmant” şi „ingenuitatea emoţionantă” cu care această temperare încerca „să fure unul câte unul fulgerele Jupiterului lor”, transformând războiul din ceva exploziv într-o „instituţie calmă şi reglementată”. „La prima vedere”, a adăugat el, „schimbarea nu pare să fie în bine, deoarece fulgerele lui Jupiter par să fie jucăria cea mai periculoasă în mâinile oamenilor.”[8]

Logica reuniunilor de la Haga, după cum recunoştea Conrad, nu a fost să scoată războiul în afara legii, ci să îl facă mai uşor de acceptat prin netezirea aspectelor mai dure. Un istoric observa că era o vreme în care războiul „îşi atinsese culmea prestigiului moral”. Exista

> un edificiu impresionant de detaliat de norme legale cu privire la întregul fenomen al războiului, de la deschiderea ostilităţilor până la semnarea acordului de pace, plus toate etapele dintre acestea – inclusiv comportamentul pe câmpul de luptă, ocuparea teritoriului inamic, relaţiile cu puterile neutre, tratamentul prizonierilor şi al spionilor, îngrijirile medicale pentru răniţi şi multe altele.[9]

Atâta vreme cât regulile erau respectate, acţiuni care în oricare alte circumstanţe ar fi fost considerate criminale deveneau legale şi chiar erau sărbătorite.

Cum sistemul internaţional avea la bază premisa autonomiei şi suveranităţii statelor, nu exista o autoritate mai înaltă care să se pronunţe dacă un război anume era injust sau necorespunzător. Din 1648, de la Pacea din Westfalia care pusese capăt sângerosului Război de 30 de Ani, se subînţelegea că modul cel mai bun de a evita războiul era ca fiecare stat să îşi vadă de treburile lui. Interesele statelor erau interpretate de oricine se întâmpla să fie la conducere într-un anumit moment, după principiul *„cuius regio eius religio”* („regatul meu, religia mea”). Aceste interese, însă, aveau semnificaţii şi durabilitate care se întindeau mult dincolo de autorităţile momentului şi de toanele anumitor conducători. Statele căpătau propriile personalităţi legale, distincte de persoana conducătorului lor. Aşadar, era mai probabil să fie urmate imperativele strategice, nu sfaturile morale, iar alterarea configuraţiei de putere conta mai mult decât recomandările legale. Pentru că nu se putea ajunge la un acord privind o ierarhie sau o precedenţă, atunci toate statele se bucurau, în principiu, de acelaşi statut, chiar dacă între puterile lor reale existau diferenţe enorme. Motivele războiului încă mai erau lăsate cu totul la discreţia suveranilor.

Justificarea războiului putea să fie o chestiune de oportunitate, o percepţie a slăbiciunii inamicului natural, o reacţie la un presupus afront sau la onorarea obligaţiilor asumate prin alianţe. După ce decizia era luată, nu trebuia decât să fie anunţat inamicul ales, printr-o declaraţie. Odată făcut acest lucru, era instaurată „starea de război”. Din acest moment, guvernele şi forţele lor armate se puteau angaja în acţiuni care, cu câteva clipe mai devreme, ar fi fost ilegale, piratereşti şi criticabile, dar care acum erau nobile şi demne de laudă. Declaraţia putea fi cuplată cu un ultimatum care îi oferea adversarului şansa de a accepta în ultima clipă o

înţelegere, pentru a evita ostilităţile. La o adică, era posibil ca ultimatumul aproape să coincidă cu momentul primei acţiuni militare, pentru a nu-i da inamicului timp să-şi pregătească apărarea. Obligativitatea unei declaraţii oficiale a fost inclusă în Articolul 1 al Convenţiei de la Haga din 1907, care spunea că „ostilităţile nu trebuie să înceapă fără o declaraţie anterioară explicită, fie sub forma unei declaraţii de război argumentate, fie a unui ultimatum ce ar condiţiona declanşarea războiului”.

Chiar dacă legile războiului nu au urmărit să facă războiul ilegal, ele au încercat, în schimb, să îl facă mai puţin dureros. Astfel, Declaraţia din 1868 de la Sankt Petersburg, o iniţiativă mai veche a ţarului, proclama evitarea folosirii „de către armate sau forţele navale a oricărui proiectil cu greutate mai mică de 400 de grame, care este exploziv sau încărcat cu substanţe fulminante sau inflamabile”. Preambulul transmitea următoarele sentimente, în ideea că măsura oarecum inutilă în practică avea să ajute, de fapt, la limitarea războiului:

> Că progresul civilizaţiei ar trebui să aibă drept efect atenuarea cât mai mare cu putinţă a calamităţilor războiului;
>
> Că singurul obiectiv legitim pe care statele ar trebui să îl urmărească în timpul războiului este slăbirea forţelor inamicului;
>
> Că pentru acest scop este suficient să scoţi din luptă un număr cât mai mare de oameni;
>
> Că acest obiectiv ar fi depăşit prin folosirea armelor care agravează inutil suferinţele răniţilor, sau fac moartea lor inevitabilă;
>
> Că folosirea unor astfel de arme ar fi aşadar contrară legilor umanităţii...

Părţile implicate voiau să stabilească „limitele tehnice la care cerinţele războiului ar trebui să cedeze în faţa cerinţelor umanităţii”.[10]

Ce anume a determinat această declaraţie se află în rapoartele privind suferinţa combatanţilor după bătălie. În 1859, omul de afaceri elveţian Henry Dunant a fost martor la urmările Bătăliei de la Solferino, dintre austrieci şi francezi, în care 40 000 de oameni au fost ucişi sau răniţi. Şocat de „dezordinea haotică, disperarea ce nu poate fi exprimată în cuvinte şi suferinţele de tot felul”,[11] el a cerut imperativ să se facă toate eforturile posibile pentru a-i ajuta pe cei ce aveau de suferit de pe urma războiului, fie ei din tabăra învingătorilor sau a învinşilor. Aceasta a dus la constituirea, în 1863, a Comitetului Internaţional al Crucii Roşii, ca agenţie permanentă de ajutorare, şi la adoptarea Primei Convenţii de la Geneva pentru „ameliorarea condiţiei celor răniţi şi bolnavi din forţele armate aflate pe teren”. În anul următor, Prima Convenţie de la Geneva „pentru îmbunătăţirea condiţiilor soldaţilor răniţi” a acceptat aceasta ca statut care transforma combatanţii în fiinţe umane aflate în suferinţă. Ea cerea respectarea neutralităţii celor care încercau să ajute şi care aveau să fie recunoscuţi din acel moment prin simbolul crucii roşii pe fundal alb.

Aceste reguli de comportament în război trebuiau aplicate imparţial. Calitatea unei cauze nu putea fi o scuză pentru ignorarea regulilor. În esenţă, „războiul avea să fie dus cu ceva mai mult decât o urmă de etos sportiv – pe baza unor reguli de corectitudine strictă acceptate de ambele tabere înaintea conflictului, cu practicile josnice precum vicleşugurile reduse la minimum”.[12] Aceasta era o moştenire din practica războiului limitat. Un război limitat era un mecanism nefericit, dar uneori inevitabil pentru rezolvarea disputelor, care funcţiona între două părţi ce se aşteptau să aibă în continuare relaţii diplomatice odată ce neplăcerea se încheia printr-un tratat. Nostalgia după acest model era evidentă în Articolul 22 al Convenţiei din 1899: „Dreptul

beligeranţilor de a folosi mijloace de lezare a inamicului nu este nelimitat”.[13] Erau convenţii pentru a reduce la minimum suferinţele provocate de război, precum şi privitoare la tratamentul prizonierilor şi al răniţilor. Erau reminiscenţe ale vechiului cod cavaleresc, chestiuni de onoare şi de respect reciproc, ce meritau avute în vedere într-un sistem în care inamicul de astăzi putea fi aliatul de mâine. Şi totuşi au făcut prea puţin ca să atenueze cele mai grave efecte ale războiului, iar acesta era motivul pentru care se făceau presiuni în vederea adoptării unor reguli noi, care să ofere un anumit grad de protecţie celor care erau efectiv *hors de combat*, incapabili să lupte în continuare.

Un cod sistematic pentru comportamentul în luptă a fost elaborat pentru armata unionistă, într-o perioadă critică a Războiului Civil American. Autorul era Francis Lieber, un profesor de drept de la Universitatea Columbia. Prilejul l-a oferit Proclamaţia de emancipare a preşedintelui Lincoln de pe 1 ianuarie 1863, care proclama eliberarea sclavilor din zece state rebele. Cum Confederaţia insista că negrii care luptau în armata Uniunii meritau să fie împuşcaţi ca trădători, Lieber a susţinut că şi aceştia aveau dreptul la protecţie, la fel ca orice alţi combatanţi. Un beligerant trebuia să „declare că inamicii de o anumită clasă, culoare sau condiţie, atunci când erau organizaţi ca soldaţi, nu aveau să fie trataţi de el ca inamici publici”. Pare ceva evident acum, însă atunci era un subiect ce atingea însăşi esenţa războiului; însemna că sclavii nu mai puteau fi trataţi ca proprietate privată,

Lieber avea o viziune deloc sentimentală asupra războiului.[14] În domeniul lui, el trebuia recunoscut ca o treabă inevitabil sângeroasă. În afara acestui domeniu, civilizaţia trebuia păstrată. Problema era unde se trăgea linia, iar, în această privinţă, Lieber era flexibil. Dacă victoria era în pericol, civilizaţia trebuia lăsată deoparte. În viziunea lui, conceptul-cheie pentru trasarea liniei era necesitatea militară. Ce anume însemna necesitate militară nu era însă ceva obiectiv şi, în ultimă instanţă, ajungea să depindă de

judecata unui comandant militar. Însăşi Proclamaţia de emancipare putea fi un exemplu de necesitate militară, pentru că nu reprezenta doar motivul pentru care era dus războiul respectiv, ci arăta şi cum putea fi câştigat prin însufleţirea unui efort de război şovăitor.

Lieber definea necesitatea militară drept „acele măsuri care sunt indispensabile pentru atingerea scopurilor războiului şi care sunt legale potrivit legilor moderne şi uzanţelor războiului.” Ea permitea „uciderea directă şi rănirea inamicilor înarmaţi”, dar şi a „altor persoane a căror distrugere accidentală este inevitabilă în confruntările armate ale războiului”. Era permisă şi „distrugerea proprietăţilor, precum şi obstrucţionarea căilor şi canalelor de trafic, călătorie sau comunicaţii, şi a tot ce asigură aprovizionarea şi modul de viaţă al inamicului”.[15]

Indispensabilitatea avea prioritate. De exemplu, dacă prizonierii de război nu trebuiau executaţi, Lieber admitea excepţii în circumstanţe extreme, când nu exista altă variantă pentru succesul unei operaţiuni. Atunci când cauza era justă, nu trebuia permis constrângerilor umanitare să împiedice victoria. Lieber nu susţinea că ar fi identificat standarde absolute de comportament şi putea fi destul de tolerant cu practicile nemiloase.[16] La urma urmelor, omenirea avea cel mai mult de câştigat atunci când războiul era de scurtă durată, iar „modalitatea prin care se ajungea la războaie de scurtă durată era ca ele să fie duse cât mai nemilos posibil. Perspectiva războaielor nemiloase putea chiar să prevină izbucnirea lor, în primul rând.” Când Convenţia de la Geneva a fost revizuită şi extinsă, în ١٩٠٦, chestiunea necesităţii militare a fost una de prim-plan. Expresia „atât cât permit exigenţele militare” a apărut cu regularitate. Preşedintele Conferinţei a scos în evidenţă principiul: „Nici o regulă, oricare ar fi ea, nu poate fi o obligaţie absolută pentru generali; obligaţiile lor sunt ordinele pe care le primesc”.[17] Aceasta indica punctul slab al eforturilor de a controla viitorul războiului prin legislaţie

internaţională. Dincolo de consensul privind bunele practici şi de constrângerile adecvate, derularea războaielor avea să fie determinată de imperativele strategice care au dus la declanşarea lor şi de ceea ce apărea la momentul respectiv ca fiind necesitate militară.

CAPITOLUL 4

VICTORIA PRIN CRUZIME

În anii viitori nu se va mai şti nimic despre iadul clocotitor şi fundalul cumplit al nenumăratelor scene şi întâmplări minore (nu curtoazia de faţadă a generalilor, nu cele câteva mari bătălii) din Războiul de secesiune; şi este mai bine aşa – realitatea războiului nu va ajunge niciodată în cărţi.

Walt Withman „The Million Dead, Too, Summ'd Up" („Milionul de morţi, luat în calcul şi el"), 1881[1]

Conceptul de civil ca o categorie distinctă de cea militară poate fi urmărit înapoi în timp la începutul secolului al XIX-lea, dar nu a intrat în uzul general până spre sfârşitul secolului. Era prea larg, prea ambiguu ca să aibă valoare pentru înţelegerea războiului. Populaţii întregi puteau fi afectate dacă un război era câştigat sau pierdut, dar oamenii de rând nu ar fi trebuit să joace vreun rol în derularea acestuia. Este adevărat că, din când în când, ei nimereau la mijloc, chiar în războaiele dintre armate regulate, de profesionişti. Ei putea să aibă ghinionul de a se afla în calea armatelor invadatoare şi îşi vedeau ţinuturile jefuite şi casele rechiziţionate. Şi mai rău, puteau să fie prinşi într-un oraş asediat, supuşi privaţiunilor şi bombardamentelor, sau în ţări sub blocadă navală.

Legile războiului dădeau foarte puţină atenţie acestor lucruri. Distincţia-cheie era între cei care participau la luptă şi cei care nu participau. Distincţia decurgea natural din ideea de război ca activitate a militarilor profesionişti, acţionând ca apărători ai statelor respective. Legile se refereau, în general, la cei care ar fi putut să fie combatanţi dar nu mai erau în situaţia de a se implica în luptă, din cauza rănilor sau a prizonieratului. Ele aveau prea puţine de spus despre cei

fără nici un rol în luptă. Interesul era unde şi cum putea să se estompeze linia dintre combatanţi şi necombatanţi, precum şi ce fel de protecţie avea să funcţioneze de fiecare parte a acestei linii. Lieber se referea la cetăţeanul unei ţări ostile ca la un „inamic” care avea să fie expus „durităţilor războiului”, dar dacă era „neînarmat” atunci „persoana, proprietatea şi onoarea lui aveau să fie ferite atâta cât permiteau exigenţele războiului”.[2]

Efortul de a limita războiul prin acorduri internaţionale depindea de valorile comune. Aceste valori erau însă sub o presiune puternică, pe măsură ce îndemnurile la război deveneau mai ideologice şi mai naţionaliste. O democraţie mai mare însemna că sentimentele populare căpătau din ce în ce mai multă influenţă. Civilii nu erau tocmai nişte martori pasivi, care urmăreau deciziile luate de guvernele lor. Dar dacă ei puteau împinge lucrurile spre război, atunci se puteau aştepta să fie protejaţi de urmările acestuia? Dacă ţara lor se confrunta cu înfrângerea, iar ei puneau mâna pe arme ca să reziste ocupaţiei străine, atunci nu deveneau şi ei parte a sferei militare? Această chestiune a războiului de partizani s-a dovedit deosebit de greu de rezolvat, întrucât luptătorii neînregimentaţi apelau la populaţia civilă pentru adăpost şi aprovizionare. Distincţia între forţele regulate şi cele neînregimentate ţinea de organizarea lor oficială, sau nu. Cel mai cunoscut exemplu este cel al gherilelor din Spania care au luptat împotriva lui Napoleon, dar mai există şi exemplul mexicanilor care au continuat să lupte şi după ce armatele lor au fost învinse de americani în războiul din 1846–1848.

Înainte de acest cod, Lieber scrisese un tratat despre războiul de gherilă în care exprima obişnuitul dispreţ al profesioniştilor faţă de luptătorii neînregimentaţi, pe care nu îi considerau altceva decât nişte gloate. Legile războiului cereau păstrarea aparenţelor profesionalismului militar: purtarea uniformelor (în timpul războiului civil, unii militari purtau uniformă completă chiar şi în operaţiunile din spatele

liniilor inamice), existenţa unei structuri de comandă şi capacitatea de a se ocupa de prizonierii de război. El insista că, odată ce puneau mâna pe arme, oamenii „nu încetau din acest motiv să fie fiinţe morale, responsabili unii faţă de alţii şi în faţa lui Dumnezeu”, iar codul lui interzicea jefuirea, violarea şi uciderea locuitorilor neînarmaţi. Însă „necesitatea militară” depăşea în continuare aceste considerente şi oferea o justificare pentru înfometarea oamenilor sau alungarea lor din locuinţe.

Războaiele ipotetice pentru care se făceau planuri şi se scriau coduri de conduită erau cele dintre marile puteri, cele care implicau armate uriaşe cu cele mai moderne arme, angajându-se în bătălii epocale, cu cele mai ridicate mize politice. Războaiele în care unele dintre aceste mari puteri au fost implicate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, până în secolul XX, au fost însă oarecum diferite. Erau războaie de cucerire a unor popoare lipsite de tehnologia militară şi de organizarea de care se bucurau europenii, popoare care şi-au văzut teritoriile ocupate, locuitorii subjugaţi şi resursele exploatate. Din 1837 până în 1901, Marea Britanie a purtat mai mult de 400 de bătălii în circa 60 de campanii coloniale.[3] Uneori, populaţiile indigene reuşeau să se acomodeze şi să se adapteze; alteori se opuneau şi erau suprimate. Tratatele de la Haga nu au fost extinse şi la conflictele coloniale: şi la conferinţa din 1899, şi la cea din 1907, toate chestiunile imperiale au fost excluse deliberat.[4]

Aceste războaie erau de un tip distinct, descrise ca „războaie mici”, cu logică şi caracter proprii, adesea exasperante, dar niciodată necesitând efort şi resurse în aceeaşi măsură ca un conflict cu o altă mare putere. Termenul a fost popularizat de Charles Callwell din armata britanică, inspirat de vasta lui experienţă colonială mai întâi pentru un eseu şi apoi o carte, în 1886.[5] Ocazional, forţele coloniale erau prinse pe picior greşit în câte o ambuscadă, însă în lupta directă, superioritatea lor materială – şi, se presupunea, cultura şi inteligenţa lor superioare – ducea

întotdeauna la victorie. „Modul de a-i trata pe asiatici”, scria Callwell, „este să-i ataci şi să-i intimidezi cu simpla forţă a voinţei.”[6]

În practică, dezvoltarea tehnologiei militare de la navele cu aburi – care au îmbunătăţit aprovizionarea – până la mitraliere – care însemnau putere de foc superioară şi portabilă – a oferit un avantaj considerabil, chiar dacă uneori exagerat. Mitralierele nu existau în număr mare şi cele mai multe armate coloniale se bazau tot pe puşti. La vremea respectivă, ideea era că principala problemă a războaielor mici nu ţinea de adversari, ci de nevoia de a lupta în locuri inospitaliere, cu dificultăţi de aprovizionare şi de deplasare, precum şi vulnerabilităţi la boli. Acesta este motivul pentru care Callwell le-a descris ca „războaie împotriva naturii” şi pentru care progresul medicinei, inclusiv controlul epidemiilor, a avut deseori impact mai mare decât noile tehnologii militare. În timp, pe măsură ce colonizatorii au prins rădăcini, ei au început să se bazeze pe susţinători din rândurile populaţiei locale, ca să-i ajute să se ocupe de cei mai rebeli.

Pentru cei care meditau la viitorul războiului, aceste mici războaie erau lipsite de interes. Bloch a respins tot ce ţinea de astfel de campanii. El s-a declarat neinteresat de „incidentele de la frontieră sau de încăierările punitive”, ori de „astfel de mult trâmbiţate expediţii împotriva unor popoare semibarbare”.[7] Ele ar fi fost relevante doar ca potenţială cauză a unui mare război. Într-o argumentaţie preluată ulterior de Lenin, teoreticianul liberal britanic John Hobson a avertizat cu privire la toxicitatea combinaţiei dintre fabricanţii de arme lipsiţi de scrupule şi colonialism. Reflectând la Războiul cu burii, el susţinea în ١٩٠٢ că, deoarece capitalismul nu se putea mulţumi cu pieţele interne, era nevoie de cucerirea unor noi teritorii care să fie secătuite de resurse şi trasformate în noi surse de comerţ.[8] Colonialismul era văzut aşadar ca o posibilă sursă pentru un

război între marile puteri, dar nu şi ca un ghid pentru derularea conflictului.

Experienţa colonizării era deseori extrem de violentă. Câteodată se ajungea la bătălii, când conducătorii locali încercau să se opună cuceririi de către europeni. Rezistenţa era de cele mai multe ori redusă şi spasmodică, nu foarte eficientă. Un studiu referitor la secolul al XIX-lea în Queensland, Australia, a arătat că din anii 1820 până în prima parte a anilor 1900 au fost ucişi 63 000 de aborigeni, ca rezultat al unor crime în masă „fără nici o limită, ascunse şi neanchetate”.[9] În Tasmania, comunitatea locală a dus un război violent împotriva coloniştilor (aşa-numitul „Război negru”) la sfârşitul anilor 1820. Conflictul, în combinaţie cu lipsa de imunitate la bolile aduse de colonişti, a dus efectiv la dispariţia populaţiei native.

Cazul tasmanienilor i-a inspirat lui Wells unul dintre cele mai importante romane. În capodopera lui *The War of the Worlds (Războiul lumilor)*, din 1897, el şi-a invitat cititorii să-şi imagineze cum ar fi dacă o putere extraterestră ar veni să ne cucerească, la fel cum îi cucerise şi pe alţii. În scrierea lui, pământenii nu au avut nici o replică la puterea superioară a extratereştrilor. Reprezenta un pas înainte faţă de literatura cu care era în mod obişnuit comparată, prin neajutorarea completă a populaţiei în faţa metodelor folosite de cuceritori, care includeau un „fum negru”, o formă de gaz toxic. Oamenii nu aveau cum să se ferească de metodele devastatoare. Până la urmă, marţienii au fost învinşi nu de rezistenţa oamenilor, ci de bacteriile microscopice împotriva cărora nu aveau imunitate. Şi totuşi, chiar dacă Wells arăta compasiune pentru cei colonizaţi şi exprima deseori sentimente antirasiste, un fragment din *The War in the Air*, din 1908, sugera că aspectul cu adevărant şocant al viitorului război era că aşa-zişii oameni civilizaţi puteau avea aceeaşi soartă ca şi cei colonizaţi. El a descris bombardarea Broadway-ului, la New York: „Dedesubt au lăsat ruine şi morţi

împrăştiaţi sau adunaţi grămadă; bărbaţi, femei şi copii amestecaţi de parcă ar fi fost mauri, zuluşi sau chinezi”.[10]

Colonialismul a introdus ideea de populaţii întregi ca ţinte legitime. Practici precum masacrarea localnicilor, distrugerea satelor, desfiinţarea culturilor agricole şi uciderea animalelor domestice au apărut din raţiuni în general strategice – ca mijloacele cele mai bune de care dispuneau armatele occidentale „pentru a învinge populaţiile evazive şi foarte mobile care practicau un război de gherilă”.[11] Dacă metodele acestea dădeau rezultate împotriva „popoarelor semibarbare”, atunci aceeaşi logică strategică sugera că unele similare ar fi putut funcţiona şi împotriva unor popoare presupus mai „civilizate”.

S-a demonstrat în timpul Războiului Civil American. În primăvara anului 1864, Confederaţia se apropia de înfrângere şi încerca să-şi completeze armata cu bătrâni şi adolescenţi. Trupele Uniunii începuseră să se deplaseze liber pe teritoriul ei. În acelaşi timp, au adoptat o strategie care arăta prea puţin respect pentru necombatanţi. Militarii nordişti trebuiau să se aprovizioneze din ţinuturile în care se aflau, ceea ce le-a dat o justificare să jefuiască tot ce apucau. În rândul trupelor exista şi o ostilitate profundă faţă de rebeli, alimentată de poveşti privind relele tratamente aplicate sclavilor sau uciderea soldaţilor luaţi prizonieri. Sudiştii erau acuzaţi că au încercat secesiunea şi pentru că făceau tot posibilul ca să susţină efortul de război. La acestea toate s-a adăugat generalul Sherman, care, pe când era tânăr ofiţer, luptase cu indienii seminoli evitând ciocnirile directe şi distrugând în schimb recoltele şi rezervele de hrană. El era convins că măsurile directe împotriva civililor şi a proprietăţilor lor aveau să-i forţeze pe rebeli să renunţe, în cele din urmă, la război. Terenul era pregătit pentru o campanie punitivă.

Prilejul a apărut atunci când Sherman şi-a dat seama că armata confederată lăsase Georgia fără apărare. Intenţia nu a fost să-i masacreze pe locuitorii statului din Sud, ci să-i facă

să-şi vadă bogăţiile distruse şi să-i împingă la o economie de subzistenţă. Sherman voia ca sudiştilor să le fie „teamă şi groază” de trupele Uniunii. Explicaţia lui dovedeşte o deplasare a obiectivelor de la războiul împotriva armatelor, în care el vedea tipul obişnuit de război european, la unul împotriva populaţiei: „nu avem de luptat doar cu armate ostile, ci cu o populaţie ostilă, şi trebuie să-i facem pe toţi, bătrâni şi tineri, bogaţi şi săraci, să simtă duritatea războiului aşa cum o simt şi armatele lor organizate”.[12] Distrugerea oraşului Atlanta, centrul comercial al Georgiei, era explicată în termenii rolului jucat în război: „În trecut ne-am luptat tot timpul cu *Atlanta*: am capturat tunuri, căruţe etc. etc., toate marcate *Atlanta* şi fabricate acolo. Iar acum, întrucât au făcut atât de multe ca să ne distrugă, pe noi şi guvernul nostru, trebuie să-i distrugem noi pe ei, sau măcar să-i împiedicăm să meargă mai departe.” Când a fost incendiată Columbia, capitala Carolinei de Sud, a spus că nu dorise şi nu ordonase asta, dar „nici n-am vărsat vreo lacrimă, deoarece cred că a grăbit lucrul pentru care luptam cu toţii, sfârşitul războiului”.[13] După ce s-a terminat totul, le-a spus locuitorilor din Atlanta: „Războiul înseamnă cruzime şi nu puteţi să-l faceţi mai blând... Să protestezi împotriva greutăţilor războiului este ca şi cum ai protesta împotriva fulgerelor şi tunetelor.” Când a ordonat evacuarea oraşului, le-a recomandat să aibă grijă „de cei bătrâni şi slabi” dintre ai lor şi să aibă răbdare până când „pasiunile nebuneşti ale oamenilor or să se potolească”.[14]

Cel mai important lucru referitor la strategia lui Sherman este că funcţionat. Cucerirea Atlantei a ridicat moralul în Nord şi l-a ajutat pe preşedintele Lincoln să-şi asigure un al doilea mandat, la alegerile din 1864. Devastarea produsă de trupele lui a împins Confederaţia, a cărei poziţie militară devenea tot mai lipsită de speranţă, de la sfidare la capitulare. Acest succes a influenţat strategia germană. Am vorbit deja despre frustrarea provocată de rezistenţa francezilor după înfrângerea din 1870, de la Sedan. La

început, von Moltke nu a fost preocupat de această rezistenţă, deoarece nu o vedea ca pe una de durată, dar potenţialul „războiului popular” a început să îi lase o impresie profundă. Cancelarul Bismarck a fost frustrat de la bun început, din cauză că se temea că francezii ar fi putut primi ajutor din partea altor ţări, dacă războiul nu s-ar fi încheiat rapid. El a cerut sfatul unui general american, Phil Sheridan, aflat pe atunci la Berlin, care s-a inspirat din finalul nemilos al Războiului Civil. Sheridan i-a vorbit despre necesitatea de a le provoca oamenilor „atâta suferinţă, încât ei trebuie să tânjească după pace şi să-şi oblige guvernele să o ceară. Oamenilor nu trebuie să le mai rămână nimic, în afară de ochi ca să plângă din cauza războiului.” Bismarck a fost impresionat, aşa că a ordonat ca, în zonele în care existase activitate a gherilelor, să fie luate cu asalt satele şi toţi locuitorii de sex masculin să fie spânzuraţi. Nu trebuia să existe „nici o încetinire a ritmului uciderilor”.[15] Dacă von Moltke voia să supună Parisul unui asediu tradiţional, aşteptând până când epuizarea avea să îngenuncheze oraşul, Bismarck nu dorea să aştepte şi prefera bombardamentele. Cancelarul şi-a impus punctul de vedere. Scopul lui era constrângerea – să oblige guvernul francez la concesii. El avea să negocieze apoi cu guvernul francez ca să-i permită să păstreze Parisul, în schimbul acceptării altor cereri ale Germaniei. Era gata să acţioneze la nevoie fără milă împotriva civililor, dar apoi să îşi tempereze cererile făcute guvernului de dragul păstrării ordinii politice. Von Moltke, dimpotrivă, vedea acest model de război ca fiind unul repetitiv, cu Franţa putând oricând să riposteze pe viitor dacă era încurajată, aşa că el ar fi vrut să ducă un război total împotriva populaţiei franceze, ca să o împiedice să se mai ridice vreodată.[16]

Un ofiţer german care luase parte la acest război, Colmar von der Goltz, a văzut în această direcţie a viitorului război „o luptă pe viaţă şi pe moarte” între naţiuni întregi, războiul încheindu-se cu subjugarea uneia de către cealaltă.[17] El îl

urma explicit pe Clausewitz, doar că nu mai vedea în „absolut” un ideal la care putea să tindă războiul, ci o nouă realitate concretă. O coliziune de interese putea să declanşeze un război, însă „pasiunea naţiunilor” era cea care avea să fie decisivă. Goltz şi-a exprimat dorinţa de a îndepărta strategia de atenţia excesivă care fusese dată ideii de „conducere militară pe câmpul de luptă”, pentru că finalul războaielor viitorului avea să fie decis doar prin „epuizarea naţiunilor beligerante”. Chiar şi după ce a fost învinsă, populaţia putea să fie atât de „încăpăţânată” încât avea să fie nevoie „să se exercite asupra ei o presiune extremă” pentru un număr de ani.

Această abordare dură se vedea cel mai bine departe de Europa, în războaiele coloniale. Acolo erau lăsate deoparte intenţionat orice reţineri atunci când era vorba de a provoca suferinţă unor populaţii întregi care refuzau să accepte înfrângerea. În timpul celui de-al doilea război din Filipine (1899–1902), în care Republica Filipineză a luptat să-şi câştige independenţa de Statele Unite, sprijinul pentru rebeli a fost descurajat prin recurgerea la lagăre de detenţie, în care un mare număr de civili au murit din cauza condiţiilor mizerabile. Statele Unite au pierdut în jur de 4 000 de militari şi au ucis circa 20 000 de insurgenţi, dar războiul a avut un efect devastator asupra întregii populaţii, alţii 200 000 de oameni murind din cauza răspândirii bolilor.[18] În acelaşi timp, britanicii duceau Al Doilea Război cu burii, prin care Republica Sud-Africană Afrikaner (Republica Transvaal) şi Statul Liber Orania se opuneau includerii lor în Imperiul Britanic. Comandantul general al trupelor britanice, Herbert Kitchener, a descris tactica pe care a folosit-o ca fiind:

> eliminarea gherilelor printr-o serie de asalturi organizate ca o partidă de tir sportiv, cu succesul definit printr-un „coş” săptămânal de ucişi, capturaţi şi răniţi, precum şi măturarea întregii ţări pentru eliminarea celor care ar putea sprijini gherilele, inclusiv femei şi copii... Înlăturarea civililor –

dezrădăcinarea întregii naţiuni – urmează să fie dominantă în ultima fază a războiului.[19]

În jur de ٢٨٠٠٠ de femei şi copii au murit în lagărele de concentrare britanice, nu din cauza unei politici deliberate de exterminare, ci a înghesuielii şi a condiţiilor de igienă proaste, la care s-a adăugat aprovizionarea inadecvată cu hrană şi medicamente, astfel încât malnutriţia şi bolile făceau ravagii. Practicile medicale primitive nu au fost de nici un ajutor. Conceptul de necesitate militară a fost extins la genocid atunci când trupele germane au fost trimise să suprime revolta Herero, în sud-vestul Africii, din 1904 până în 1907. Militarii aveau ordin să-i execute pe toţi cei capturaţi şi răniţi, indiferent dacă era vorba de luptători sau de femei şi copii, ceea ce a dus la uciderea a trei sferturi din populaţie.[20]

Brutalitatea fără limite arătată în colonii era deconectată de concepţia general răspândită că orice război dus între puterile europene putea fi limitat. Până la urmă însă, practicile dezvoltate în colonii au fost cele care au modelat derularea războiului european, exact la fel cum experienţa lui Sherman cu seminolii a influenţat modul în care a abordat Confederaţia. Această tolerare a violenţei extreme ce urmărea anihilarea totală a inamicului s-a perpetuat până la izbucnirea Primului Război Mondial.

Principiul de bază era că, dacă presiunea pusă pe populaţie putea face un război să se termine mai repede, atunci aceasta era justificată ca necesitate militară. Von Moltke a exprimat succint această idee într-o scrisoare din 1880:

> Cel mai mare bine în război este să-i pui capăt rapid şi toate căile în această direcţie, atâta vreme cât nu sunt reprobabile, trebuie să rămână deschise. Nu pot sub nici o formă să fiu de acord cu Declaraţia de la Sankt Petersburg, cum că singura cale justificabilă în război este „slăbirea puterii militare a inamicului”. Nu, trebuie luate în calcul toate sursele de sprijin ale guvernului inamic, finanţele, căile ferate, proviziile de hrană, chiar şi prestigiul lui.[21]

Siguranţa şi bunăstarea armatei erau prioritare. La a doua Conferinţă de la Haga, un general german a făcut remarca, fără ironie, că „soldaţii sunt şi ei oameni, aşa că au dreptul să fie trataţi cu omenie”. Atunci când, epuizaţi de „un marş lung sau o bătălie, ajung să se odihnească într-un sat, [ei] au dreptul să fie siguri că locuitorii paşnici nu se vor transforma brusc în inamici furioşi”.[22] Ţările mai mici, care se aşteptau să fie nevoite să lupte şi în războaie de partizani, au obiectat. Compromisul a fost că, atâta vreme cât civilii intrau ca voluntari în unităţi organizate în principiu după modelul armatei regulate, statutul lor putea fi recunoscut. O dispensă în plus era acordată celor care îşi apărau locuinţele.[23]

Implicaţiile acestui curent de gândire nu erau cu totul recunoscute. Persista încă ideea de război ca întrecere sportivă, cu reguli de fair play. Era posibil ca oamenii obişnuiţi să fie prinşi fără vina lor într-un război şi să sufere mult, dar ideea că ei ar putea fi vizaţi printr-o strategie deliberată era considerată de cei mai mulţi respingătoare, cel puţin când era vorba de război între ţări presupuse a fi civilizate. Arthur Conan Doyle, cunoscut în special pentru scrierile cu Sherlock Holmes, a publicat chiar înainte de războiul din 1914 o povestire în care opt submarine germane scufundau nave comerciale britanice, ca să înfometeze regatul şi să-l oblige să capituleze. Amiralii au respins un astfel de scenariu, nu atât din cauza deficienţelor tehnice, cât a faptului că nu puteau accepta o formă de război ce se baza pe atacarea navelor civile: „Eu unul nu cred că vreo naţiune civilizată va lansa torpile împotriva navelor comerciale, neînarmate şi lipsite de apărare”.[24] Războiul avea să fie cumva ţinut separat de forţele sociale mai ample, deşi aceasta atrăgea automat întrebarea de ce naţiunile civilizate s-ar fi luptat una cu alta, în primul rând.

La începutul Primului Război Mondial, germanii erau în continuare îngrijoraţi că fiecare bărbat capabil să lupte s-ar putea hotărî să facă asta. Din prima clipă în care au invadat Belgia, în august 1914, forţele germane au strâns şi au

executat civili, de parcă ar fi fost sigure că aveau să întâmpine rezistenţă din partea populaţiei. Acestea erau represalii preemptive împotriva celor care nu erau îndrituiţi să lupte, dar puteau fi tentaţi să o facă. Teama de franctirori, ce persista din 1871, a făcut ca oameni de vârstă militară să fie executaţi pentru fapte pe care nu le-au comis. Cum 6 500 au fost ucişi şi casele au fost incendiate, foarte mulţi belgieni au fugit.[25]

Mersul războiului a contrazis aşteptările. Ar fi trebuit să fie evident că un război între două coaliţii „aproape în echilibru... avea să fie lung şi dus pe picior de egalitate”.[26] Planul de război german urmărea să scape din logica acestui echilibru prin surprinderea forţelor franceze cu o ofensivă rapidă. Era în spiritul lui 1870, bazându-se pe viteza de mobilizare pentru a ajunge de timpuriu într-o poziţie câştigătoare, dar nu s-a putut ridica la înălţimea realizărilor de atunci. Principalul efect al mobilizării rapide a fost că a impus graba conducerii civile, lăsând prea puţin timp pentru orice discuţii strategice referitoare la fezabilitatea planului, la consecinţele posibile dacă nu avea să funcţioneze, dacă nu ar trebui să se ofere mai mult timp diplomaţiei şi cât de bine erau legate obiectivele militare de cele politice. Dacă politicienii ar fi fost mai insistenţi, poate că ar fi putut să îşi dea seama de dubiile pe care le aveau militarii înşişi. Statul Major german ştia că face un joc riscant atunci când a lansat ofensiva de amploare pentru ocuparea Franţei, dar se temea şi că, dacă aştepta mai mult, ar fi crescut şi riscurile. Până la urmă, jocul riscant ce presupunea încălcarea neutralităţii Belgiei a fost suficient ca să atragă în război Marea Britanie, dar nu şi să distrugă Franţa. Cerinţele impuse de plan trupelor germane şi reţelei lor logistice s-au dovedit excesive. Chiar dacă se aşteptau cu adevărat sau nu să se termine totul până la Crăciun, nici unul dintre beligeranţi nu se pregătise pentru un război care avea să fie dus cu atâta intensitate şi atât de multă vreme. În câteva luni, aproape că îşi terminaseră muniţia. Listele cu morţi şi răniţi erau mult mai lungi decât anticipaseră. În locul

unei bătălii decisive, pe frontul de vest a început războiul de tranşee. Tentativele de străpungere prin tiruri concentrate de artilerie urmate de şarje de infanterie peste fâşia dintre cele două linii au devenit sinonime cu măcelul fără rost.

Consecinţa acestui impas frustrant a fost acumularea de presiuni sociale şi politice, care în timp au dus la revolte, revoluţii şi războaie civile. Au existat inovaţii foarte neplăcute, precum gazele toxice de luptă, bombardamentele aeriene şi atacurile asupra navelor comerciale. Toate acestea şi-au făcut apariţia în primăvara anului 1915, ca rezultat a frustrării pe care le-o provoca germanilor impasul şi sentimentul că inamicii lor erau mai bine pregătiţi să facă faţă unui război îndelungat.[27] Deveniseră evidente limitele acestui „cult al ofensivei”, care era o trăsătură mai mult retorică decât practică a planurilor militare de dinainte de război.[28] Blocada navală a contribuit şi ea la vlăguirea forţei şi resurselor Germaniei. Încercarea acesteia de recupera din iniţiativa pe mare prin folosirea fără restricţii a submarinelor a fost un alt exemplu de mişcare militară îndrăzneaţă cu consecinţe politice şi mai mari, pentru că aceasta a fost chestiunea care a adus în război Statele Unite. Şi totuşi, modelul clasic de război a rămas intact. Războiul s-a încheiat cu două ofensive masive, prima lansată de germani în primăvara lui 1918 şi care i-a lăsat epuizaţi, iar a doua lansată în toamnă de aliaţi, care a avut succes şi a dus la capitularea oficială a Germaniei. În plus, apăruseră posibilităţi pentru noi tipuri de război, în special cele ce implicau tancuri şi avioane. Acestea au menţinut în viaţă speranţele că viitoarele războaie aveau să se poată încheia rapid, cu lovituri năucitoare.

CAPITOLUL 5

EŞECURILE PĂCII

Dorinţa fierbinte de a preveni războiul a determinat tot cursul iniţial şi direcţia studiului. Ca toate celelalte ştiinţe aflate la începuturile lor, ştiinţa politicii internaţionale a fost sincer şi vădit utopică.

E.H. Carr *The Twenty Years Crisis (Criza celor 20 de ani)*, 1939[1]

Într-o carte publicată pentru prima dată în tiraj redus în 1909 drept *Europe's Optical Illusion (Iluzia optică a Europei)* şi în anul următor în toată lumea cu titlul *The Great Illusion (Iluzia cea mare),* Norman Angell, editorul parizian al lui *Daily Mail,* a încercat să demonteze cu totul ideea că războiul avea până la urmă vreun sens. El a amintit presupunerea larg răspândită că „prosperitatea relativă a unei naţiuni este determinată în linii mari de puterea ei politică; că, naţiunile fiind elemente în competiţie, avantajul este în ultimă instanţă de partea celui care are forţa militară mai mare, iar cel slab este pus la zid, ca şi în alte forme ale luptei pentru supravieţuire". Apoi a continuat prin contestarea „acestei întregi doctrine", argumentând că:

> ea aparţine unui stadiu de dezvoltare pe care l-am depăşit; că industria şi comerţul unui popor nu mai depind de extinderea frontierelor lui politice; că frontierele politice şi economice ale unei naţiuni nu coincid obligatoriu; că puterea militară este inutilă social şi economic, şi nu poate avea nici o relaţie cu prosperitatea poporului care o exercită; că este imposibil pentru o naţiune să ia cu forţa bogăţia sau comerţul alteia – să se îmbogăţească prin subjugare, sau impunându-şi voinţa prin forţă ori pe altă cale; pe scurt, că războiul, fie el şi victorios, nu mai poate să atingă acele scopuri după care tânjeşte poporul...

El avea să insiste ulterior că iluzia din titlu se referea la ideea că războiul putea fi benfic, nu dacă acesta putea să aibă loc în primul rând. Interdependenţa economică făcea ca un astfel de război să fie lipsit de înţelepciune, dar nu imposibil.[2] Cu toate acestea, popularitatea de dinainte de război a cărţii şi mesajul ei încrezător l-au condamnat pe Angell să fie citat ca un fals profet, unul care presupunea că raţiunile economice puteau triumfa în faţa conceptelor înguste ale interesului naţional şi în faţa logicii geopolitice dure.[3] El a avut totuşi dreptate în privinţa consecinţelor economice ale războiului, care au fost crunte, şi poate că dacă bancherii, industriaşii şi comercianţii ar fi fost consultaţi şi ei în vara lui 1914, opiniile acestora ar fi făcut guvernele să se oprească înainte să rişte atât de mult. Dar ei nu au fost întrebaţi.

Problema era că guvernele din vara anului 1914 nu au dat nici o atenţie consecinţelor economice ale războiului şi erau prinse în schimb într-o serie de erori de evaluare, judecată şi calcule, care au făcut ca o criză gestionabilă, ce putea deveni cel mult un conflict localizat, să se transforme într-un război total. Atunci când a început criza, războiul era departe de a fi inevitabil, dar s-a ajuns la el ca efect al unor spectaculoase decizii greşite. Cei de la guvernare nu aveau nici cea mai mică idee despre cum s-ar fi desfăşurat în practică, la vremea respectivă, un război între marile puteri. Margaret MacMillan a descris faptul că „nu au văzut cât de distructiv avea să fie un asemenea conflict ca pe un eşec al imaginaţiei”. Clark i-a calificat pe cei responsabili drept „somnambuli”, pentru că „priveau fără să vadă nimic, bântuiţi de vise şi orbi la realitatea ororii pe care erau pe cale să o aducă în lume”.[4]

Altă profeţie care nu a rezistat la testul timpului a fost una făcută de H.G. Wells la începuturile războiului. Dată fiind convingerea lui că doar o mare conflagraţie putea să convingă naţiunile lumii să elimine războiul, acesta părea să fie momentul. Odată ce avea să fie învinsă Germania, un

„cuib de idei malefice”, urma să domnească bunul simţ. Acesta avea să fie, a scris el, „războiul care va pune capăt tuturor războaielor”.

> Acest război nu este al naţiunilor, ci al întregii omeniri. Este un război care să exorcizeze o nebunie mondială şi să pună capăt unei epoci... Pentru că acesta este acum un război pentru pace. Obiectivul lui direct este dezarmarea. Obiectivul lui este un acord care va pune capăt unor astfel de lucruri, pentru totdeauna. Fiecare soldat care luptă acum împotriva Germaniei este un cruciat împotriva războiului. Acesta, cel mai mare dintre toate războaiele, nu este doar un alt război oarecare – este ultimul război![5]

Cea mai dăunătoare dintre ideile malefice pentru care era făcută responsabilă Germania era cea de „realpolitik”, caracterizată ca o abordare amorală a politicii externe, preocupată doar de putere şi de cea mai îngustă definiţie a interesului naţional. Într-o carte despre *Germania şi viitorul război (Germany and the Next War)*, publicată în 1911 de un general prusac veteran, Friedrich von Bernhardt, noţiuni ca arbitrajul disputelor nu erau doar respinse ca naive în idealismul lor, ci de-a dreptul „imorale”. Războiul era prezentat ca o „necesitate biologică”.[6] Conceptul original de realpolitik nu era altceva decât o abordare pragmatică şi lipsită de sentimentalism a politicii externe, dar încă potenţial constructivă. În timp, acesta a ajuns să fie asociat cu un dispreţ cinic faţă de toate legile şi normele, bazat exclusiv pe forţă. În influentul lui studiu al imperialismului, Hobson a afirmat că realpolitik „a remodelat întreaga artă a diplomaţiei şi a ridicat creşterea naţională fără milă sau scrupule la rangul de forţă motivatoare conştientă a politicii externe”.[7]

În ١٩١٩, cu această ideologie presupus otrăvitoare de-acum discreditată şi cu susţinătorii ei înfrânţi, exista o oportunitate pentru o abordare alternativă, mai civilizată şi mai luminată. Această abordare alternativă, alimentată îndelung de liberalii

cu vederi generoase din Marea Britanie şi din Statele Unite, era pregătită să vină cu propriile analize şi reţete. Era o abordare asociată în secolul precedent cu fostul prim-ministru William Gladstone, care făcuse campanie viguros pentru persecutaţii Europei, iar acum cu preşedintele american Woodrow Wilson. Era o abordare puternic înclinată să emită judecăţi de ordin moral, privind războiul mai degrabă ca rezultatul unei agresiuni culpabile, nu ca o consecinţă nefericită a unui conflict de interese nerezolvat, mai degrabă ca rezultatul unei acţiuni criminale, decât al unei erori de calcul sau al unei gafe. Orice acţiune militară trebuia aşadar să fie animată de conştiinţă, întreprinsă fără egoism şi fără a aştepta un avantaj material. Aceasta era o „viziune liberală", animată de un „optimism fundamental privind intervenţia în conflictele internaţionale, cu strategii ale renaşterii care să poată repara relele făcute".[8]

Agenda liberală pentru perioada imediat următoare Primului Război Mondial presupunea o nouă ordine internaţională, ce urmărea treptat instalarea unui nou guvern mondial, promovarea democraţiei şi înlocuirea curselor înarmărilor cu dezarmarea.[9] În fruntea mişcării s-a aflat preşedintele american Woodrow Wilson, până la atacul cerebral suferit în 1919. El a încercat să îndepărteze lumea de căile vechi şi nefaste, cu cele Paisprezece Puncte anunţate în Congres ca fiind agenda lui pentru pace, în ianuarie 1918. Principiile de bază erau acestea:

> În primul rând, fiecare parte a acordului final trebuie să se bazeze pe justiţia fundamentală în acel caz particular, cu ajustările care au cea mai mare probabilitate de a aduce o pace care să fie permanentă;
>
> În al doilea rând, popoarele şi provinciile nu vor mai fi tranzacţionate de la o putere suverană la alta, ca şi cum ar fi doar pioni într-un joc, fie el şi jocul cel mare, acum discreditat pentru totdeauna, al echilibrului de putere; dar asta înseamnă că,

> În al treilea rând, fiecare înţelegere teritorială legată de acest război trebuie făcută în interesul şi în beneficiul populaţiei interesate, şi nu ca parte a unei ajustări sau a unui compromis între state rivale; şi
>
> În al patrulea rând, tuturor aspiraţiilor naţionale bine definite li se va răspunde într-un grad de satisfacţie care nu introduce noi elemente de discordie şi antagonism, şi nici nu le perpetuează pe cele vechi, care în timp ar putea să afecteze pacea Europei şi în consecinţă pacea lumii întregi.[10]

Pe lângă diplomaţia deschisă, libertatea mărilor, reducerea barierelor comerciale, dezarmarea şi „dezvoltarea autonomă”, el a pledat pentru o asociere a naţiunilor care să garanteze independenţa politică şi integritatea teritorială a acestora. Asocierea urma să fie făcută „cu clauze specifice”, însemnând că garanţiile acestea aveau să fie impuse, la nevoie, prin sancţiuni politice şi militare.[11] Cu toată reticenţa omologilor lui (prim-ministrul francez George Clemenceau remarca ironic că, în comparaţie cu cele Paisprezece Puncte ale lui Wilson, „Bunul Dumnezeu au avut doar zece”), acestea au dus la formularea obiectivelor aliaţilor şi au stat la baza capitulării Germaniei.

Limbajul lui Wilson capta o stare de spirit, o respingere a politicii forţei în favoarea unor instituţii globale puternice, care să poată introduce influenţa civilizatoare a domniei legii. În spatele acestei respingeri stătea o viziune pozitivă asupra naturii şi a potenţialului uman, ignorată până atunci de elitele decise să deruleze afacerile internaţionale în secret, pe ascuns. Tot aşa cum „domnia legii” se dovedise a fi modul de îmbinare a ordinii cu justiţia în interiorul statelor, era firesc ca legislaţia internaţională, întărită de un mecanism colectiv de securitate, să fie prezentată cu răspunsul la insecuritatea internaţională. Dezarmarea permitea o ieşire din logica cursei înarmărilor, în care un stat îşi mărea puterea militară ca răspuns la mişcările altui stat, agravând suspiciunile şi sfârşind prin a provoca un război nedorit. Sir

Edward Grey, ministru de Externe în momentul începerii războiului, a analizat retrospectiv rivalitatea navală dintre Marea Britanie şi Germania, cu care începuse secolul. „Înarmările masive”, remarca el sumbru, „duc inevitabil la război.”[12]

Noile aranjamente rezultate în 1919 din Tratatul de la Versailles nu doar că nu au calmat ordinea internaţională, dar au tulburat-o şi mai tare. Realpolitik s-a dovedit a nu fi o exclusivitate a Germaniei imperiale, ci a fost îmbrăţişată şi de puterile victorioase; termenii punitivi impuşi Germaniei nu puteau fi niciodată acceptaţi ca legitimi, cu toate că Liga Naţiunilor, lipsită de participarea americană, făcea eforturi să-şi impună autoritatea. Nu se poate spune că Tratatul de la Versailles a făcut ca un alt mare război să fie inevitabil, pentru că aveau să mai fie decizii greşite luate de liderii politici, dar a încercat să obţină prea mult în timp ce era supus prea multor presiuni contradictorii şi cereri concurente.[13]

O importanţă specială a avut-o cererea de autodeterminare a multor naţiuni, cerere sprijinită de Wilson şi făcută pe fondul dezordinii ce cuprinsese statele imperiale europene. Luptele duse în secolul al XIX-lea de grupările pentru independenţă naţională din Imperiul Austro-Ungar şi din cel Otoman i-au entuziasmat pe liberalii din Europa şi America de Nord. Acestea au contribuit apoi la tensiunile ce au dus la război şi chiar l-au declanşat. A existat o tensiune inevitabilă între liberalism şi naţionalism, chiar dacă la început a fost mascată de opoziţia lor comună faţă de conservatorismul şi opresiunea întruchipate de Congresul din 1815 de la Viena, precum şi de apelurile lor comune la libertate. Liberalii credeau într-o ordine bazată pe drepturi universale şi în irelevanţa tot mai pronunţată a frontierelor naţionale; naţionaliştii voiau în primul rând libertate pentru propria naţiune.[14]

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când Germania şi Italia erau unificate, Statele Unite rămăseseră laolaltă şi se

construiau mari imperii în numele unui presupus destin naţional, naţionalismul apărea ca o ideologie în expansiune. Şi totuşi, în interiorul statelor, încercările de a impune uniformitatea unor grupuri care avea culturi destul de diferite era de asemenea o importantă sursă de fragmentare. Grupurile îşi asumau identităţi destul de diferite de restul ţării în care se aflau. Pentru liberali, aceasta a început să fie o dilemă. Ei argumentau că statele nu trebuiau să recurgă la război ca să-şi rezolve disputele, dar le era greu să extindă această argumentaţie şi la minorităţile naţionale care cereau autodeterminare fără să se plaseze de partea opresorilor.

Potrivit lui Wilson, autodeterminarea nu era „doar o vorbă", ci „un principiu de acţiune imperativ". El a explicat că „aspiraţiile naţionale trebuie respectate; de acum, oamenii pot fi dominaţi şi guvernaţi doar cu consimţământul lor".[15] Nu a fost niciodată uşor de stabilit ce a vrut să spună de fapt Wilson. El se gândea în general la cei a căror naţionalitate era deja „bine definită" şi care aveau o dorinţă rezonabilă de autoguvernare. Formula era aşadar aplicabilă mai degrabă celor care nu aveau mijloace democratice să se exprime (motiv pentru care avea atât de puţină simpatie pentru cererile de independenţă ale irlandezilor). Şi totuşi, odată ce era ridicată la rangul de principiu de bază, se putea aplica pe scară mult mai largă. Secretarul lui de stat, Robert Lansing, avea presimţiri rele cu privire la unde putea să ducă aceasta. Erau probleme privind definirea subiectului – se referea Wilson la „o rasă, un teritoriu, sau o comunitate?" Deoarece conceptul era atât de vag, Lansing se temea că el avea „să dea speranţe care nu puteau să fie realizate niciodată" şi avea „să coste mii de vieţi" până să fie, în cele din urmă, discreditat.

Nu Wilson a creat cererea de autodeterminare, dar el i-a oferit o extindere fără limite. Odată ce principiul a fost afirmat, numeroşi pretendenţi au făcut un pas în faţă, fără să existe modalităţi clare de a evalua o revendicare în contradicţie cu alta. Jumătate dintre locuitorii Europei

Centrale se puteau descrie pe ei înşişi ca membri ai unei minorităţi naţionale, iar preşedintele dăduse de înţeles că aceia care îşi doreau propriul stat trebuiau să îl aibă.[16] Pentru că putea fi adaptat uşor nevoilor locale, naţionalismul s-a dovedit a fi o ideologie mult mai puternică decât democraţia liberală pe care căuta să o promoveze Wilson. Când marile imperii multinaţionale ale puterilor învinse s-au destrămat după război, procesul a fost unul dezordonat. Ceea ce voia un grup pentru emanciparea lui avea o nefericită tendinţă de a se suprapune cu ceea ce cerea un altul, cu la fel de multă convingere şi justificare istorică.

Armistiţiul cu care s-a încheiat Primul Război Mondial, pe 11 noiembrie 1918, un moment încă marcat cu solemnitate, le-a permis învingătorilor să se demobilizeze şi să-şi îngrijească rănile. În paralel, revolte extraordinare au cuprins restul Europei. Republicile au luat locul împăraţilor, teritoriile fie s-au desprins, fie au fost luate de noile state născute din ruinele imperiilor, şi noi ideologii ofereau promisiunea unei lumi mai bune. Între 1917 şi 1920, Europa a cunoscut douăzeci şi şapte de transferuri de putere politică.[17] Pe lângă blocada economică a puterilor învinse, menţinută până când s-a căzut de acord asupra termenilor de pace şi care a dus la sărăcie şi înfometare, şi a impactului devastator al gripei spaniole asupra unei populaţii slăbite, în jur de patru milioane de oameni au murit în Europa ca rezultat direct al războaielor ce au urmat armistiţiului.

În principiu, autodeterminarea ar fi trebuit să reducă presiunea unui viitor război. Dacă fiecare naţiune ar fi avut propriul stat, atunci ar fi fost mai puţine motive de luptă pentru viitor. Însă ceea ce a ieşit de aici nu a fost o treabă prea bună. Din ruinele vechilor state au fost create unele noi, precum Ucraina (pentru scurt timp), Polonia şi Cehoslovacia, dar acestea nu erau omogene şi conţineau propriile amestecuri etnice, cu fostele ierarhii răsturnate astfel încât grupurile oprimate în trecut erau acum la conducere. Regatul Sârbilor, Croaţilor şi Slovenilor, care avea să devină în final

Iugoslavia, purta un nume care avertiza el însuşi asupra lipsei inerente de unitate. Numeroşi germani, maghiari şi bulgari erau pierduţi în state în care reprezentau minorităţi. Chestiunile de naţionalitate, definite folosind diverse permutări de teritoriu, limbă şi religie, se intersectau cu cele de clasă şi ideologie. Au izbucnit războaie între Rusia şi Polonia, Grecia şi Turcia, România şi Ungaria, precum şi războaie civile în Rusia, Finlanda, Ungaria, Germania şi Irlanda. Date fiind graniţele incerte şi loialităţile discutabile, era greu de spus ce era război între state şi ce era război civil, care era miliţie şi care era armată naţională. Aceste războaie au încurajat ideea că populaţii întregi reprezentau inamicul, din motive de clasă sau de etnie.

Toate acestea vesteau conflictele care aveau să vină – destrămarea marilor imperii maritime după al Doilea Război Mondial şi apoi, din nou, când Războiul Rece s-a încheiat cu implozia comunismului european. Existau legături clare între aceste seturi de războaie. Ele au avut loc pe aceleaşi teritorii şi au implicat aceleaşi chestiuni de identitate naţională şi de suveranitate. Ele au fost totodată războaie care au şters graniţele dintre civili şi militari, şi au fost deseori purtate de paramilitari cu civilii pe post de ţinte, şi asta nu doar pentru că au nimerit în calea luptelor, ci pentru că întregi categorii de oameni fuseseră dezumanizate ca reprezentând răul şi primejdia. Asemenea concepţii au făcut posibile masacrele şi expulzările. Cei din anii 1920 care voiau să înţeleagă viitorul război ar fi trebuit aşadar să fie mai atenţi. Dar cu referire la înţelegerea viitoarelor războaie, acestea au fost ignorate. Accentul rămăsese pe marile puteri şi pe ce trebuia făcut pentru prevenirea unui alt mare război.

Abia spre 1923 au fost rezolvate şi aceste conflicte, fie ca rezultat al epuizării uneia dintre părţi, fie, ocazional, prin mediere internaţională. A existat o scurtă perioadă în care părea că promisiunile anterioare menite să facă lumea mai bună erau pe cale să se îndeplinească. Treptat, marile puteri au acceptat necesitatea unui nou mod de a face afaceri. Au

apărut iniţiative de instituţionalizare a practicilor în favoarea păcii. S-au luat angajamente de dezarmare în concordanţă cu primul articol din Carta Ligii Naţiunilor. Capacităţile militare trebuiau să fie suficiente pentru autoapărare, nimic mai mult. Tratatele de la Locarno, din 1925, care au oficializat noile graniţe ale Europei, aveau reputaţia de a fi generat un „spirit" aparte. Ministrul de Externe german Gustav Streseman a spus despre ele că însemnau „că statele Europei şi-au dat seama în sfârşit că nu pot continua să se războiască unele cu altele fără să ajungă la distrugerea comună".[18] În termenii Pactului Kellog–Briand din 1928, creaţia secretarului de stat american şi a ministrului de Externe francez, cele şaizeci şi trei de ţări semnatare se angajau să nu recurgă la război pentru a rezolva „disputele sau conflictele ce ar putea să apară între ele, indiferent de natura şi de originea acestora". Până la urmă, asta nu a fost suficient.

Salvador de Madariaga y Rojo a studiat ingineria, a lucrat ca jurnalist şi apoi s-a mutat la noua Ligă a Naţiunilor, în 1921, mai întâi ca purtător de cuvânt şi apoi ca şef al noii Secţii de dezarmare a Ligii. A renunţat la funcţie în 1928 ca să devină profesor de limba spaniolă la Oxford şi a scris o carte ca să explice de ce progresele către dezarmare au fost atât de lente. El nu avea nici o îndoială cu privire la necesitatea dezarmării şi argumentul principal era unul acceptat şi acum de susţinătorii lui. Cheltuielile militare însemnau risipă. Sume uriaşe erau cheltuite pentru pregătiri de război, iar pentru pace se făcea o alocare deficitară. Armamentul absorbea banii din impozite, resursele precare şi cele mai moderne tehnologii, fără să aibă o valoare productivă sau de durată. El încuraja „un sentiment de neîncredere", cu teama dependenţei de alţii, precum şi competiţia pentru materii prime şi teritorii. Fabricanţii de arme încurajau conflictele ca să mărească astfel cererea pentru produsele lor, în timp ce ofiţerii de rang înalt căutau adversari credibili, ca să-şi justifice astfel existenţa.

Şi totuşi, de Madariaga s-a oprit cu puţin înainte de argumentul hotărâtor că înarmarea era singura cauză a războiului. Dacă lucrurile ar fi stat aşa şi s-ar fi renunţat la toate armele atunci ar fi fost pace, dar era nevoie să rămână şi ceva arme pentru păstrarea ordinii pe plan intern şi internaţional. Războiul nu putea fi scos cu adevărat în afara legii, pentru că nici un stat nu ar fi admis vreodată că acţionase pentru alt motiv în afară de autoapărare. Pactul Kellog–Briand nu a făcut decât să ducă la războaie care au început fără să fie declarate, ca atunci când Japonia a invadat Manciuria, în 1931, şi Italia a invadat Abisinia, în 1935.

Când se ajungea la propuneri de dezarmare, chiar şi modeste, preocupările de securitate ale statelor individuale le făceau să devină diluate sau fără sens. Fixarea unor cifre pentru dimensiunile forţelor era îngreunată nu doar de necesitatea unor unităţi de măsură pentru inventarierea tancurilor sau avioanelor atunci când acelaşi sistem juca roluri diferite în strategiile naţiunilor, ci şi de modalităţile prin care s-ar fi ţinut cont de mărimile ţărilor şi de natura rivalităţilor dintre ele, de capacitatea de a reorienta resursele de la pace la război, ca şi de capacităţile logistice de a asigura aprovizionarea frontului. Toate naţiunile pretindeau că erau la nivelurile minime ale necesarului impus de ameninţările cu care se confruntau. Toate îşi estimau necesităţile proprii „la modul cel mai extravagant”. De Madariaga a anticipat o abordare care avea să fie asumată la Conferinţa pentru dezarmare de la Geneva, din 1932, şi anume de a diferenţia forţele armate după rolul lor, dacă erau adecvate pentru scopuri agresive sau defensive. Din nefericire, a observat el, intenţia era cea care transforma o armă într-un instrument de agresiune.

Ca rezultat al acestor practici şi al problemelor politice, conferinţele pentru dezarmare au devenit doar o altă arenă de luptă pentru un avantaj relativ, şi mai degrabă au încurajat decât să reducă neîncrederea. Analiza lui de

Madariaga nu l-a făcut însă să abandoneze proiectul de pace, ci doar a subliniat cât de dificilă era provocarea. El avea să revină în continuare la necesitatea unei „Comunităţi mondiale” bine organizate, care să tranşeze disputele şi să protejeze statele mai mici. Rivalitatea trebuia înlocuită de cooperare: „Lumea este o unitate. Ea trebuie percepută ca o unitate, guvernată ca o unitate, menţinută în pace ca o unitate.” Astfel, analiza lui pronunţat realistă l-a condus la o concluzie idealistă.

Idealismul care susţinuse Liga Naţiunilor a rămas pe poziţii până spre anii 1930, însă, după aceea, a devenit tot mai greu de păstrat. Aceasta se poate vedea într-o carte publicată în 1933. În *The Intelligent Man's Way to Prevent War (Modul omului inteligent de a preveni războiul)*, mai mulţi autori dedicaţi proiectului de pace au făcut această încercare. Editorul, Leonard Woolf, a comparat războiul cu alte fenomene sociale precum „canibalismul, arderea pe rug a vrăjitoarelor, crima, beţia”, care puteau fi prevenite doar dacă era posibil să descoperi condiţiile care le provocau şi pe cele care le-ar fi făcut „extrem de puţin probabile sau imposibile”.[20] Cadrul a fost stabilit într-un capitol de Norman Angell, cel care scrisese şi *Iluzia cea mare*. După 1918, Angell a continuat să încerce să demonstreze nebunia războiului. El a câştigat Premiul Nobel pentru Pace în 1933, pentru efort, dar şi pentru realizări. Ca mulţi alţi promotori ai păcii, era un raţionalist din punct de vedere filosofic, aşa că s-a concentrat asupra surselor potenţiale de iraţionalitate. După război, Angell a tot schimbat între ele poziţiile izolaţioniste şi internaţionaliste, balansând între convingerea că modalitatea cea mai bună de a evita războiul era să nu te amesteci prea mult în treburile altor state şi cea potrivit căreia doar implicarea împreună cu alte state putea să ducă la un sistem în care războiul să devină imposibil. La momentul eseului din 1933, intitulat „Anarhia internaţională”, era într-o stare de spirit internaţionalistă. Problema nu era nici natura umană, nici capitalismul. El a respins „teoria naţiunii vinovate de

declanşarea războiului”, pe motiv că aceasta ar fi sugerat că unele state erau în mod natural mai rele decât altele. Toate ţările care intrau în război credeau că inamicul lor era cel rău şi cauza lor era justă. Cu toate că naţiunile luptau pentru „drepturile” lor, semnificaţia acestor drepturi era deseori controversată şi nu ar fi trebuit să fie decisă de cei implicaţi. Adevărata problemă era că „noi am făcut din suveranitatea naţională un zeu şi din naţionalism o religie”, ceea ce a dus la respingerea instinctivă a cooperării internaţionale. Singura alternativă pentru a ajunge la „eliminarea treptată a forţei” era un angajament că aceasta avea să fie folosită doar pentru apărarea legii.

La momentul publicării cărţii, această propunere s-a confruntat cu formidabilul obstacol reprezentat de Adolf Hitler, care devenise cancelar al Germaniei în ianuarie 1933. Toţi cei care au contribuit la cartea lui Woolf au făcut ce le-a stat în puteri ca să-şi susţină convingerile. Erau pregătiţi să facă unele concesii Germaniei, date fiind presiunile deloc rezonabile ce au rezultat din Conferinţa de pace de la Versailles şi care creaseră un teren fertil pentru propaganda nazistă. Unul dintre autori a apreciat drept liniştitor un discurs rostit de Hitler în Reichstag, în care acesta a pledat împotriva războiului pentru că „nici din punct de vedere politic, nici economic, recurgerea la forţă de orice fel în Europa nu ar putea crea o situaţie mai favorabilă decât există astăzi”. Un altul spera că responsabilitatea „putea să-i înveţe pe aceşti oameni prudenţa”, în vreme ce „necesităţile economice i-ar putea obliga să urmeze o politică de mare răbdare şi moderaţie”. Şi totuşi, cuvintele lui Hitler din cartea lui manifest, *Mein Kampf*, erau greu de ignorat:

> teritoriile oprimate nu sunt readuse la sânul patriei mamă cu proteste înflăcărate, ci cu o sabie în stare să lovească. Este sarcina celor ce conduc politica internă să făurească această sabie; să se asigure că făurirea ei nu este perturbată, iar să caute camarazi de arme este sarcina politicii externe.

Pregătirea pentru război începuse deja, iar copiii erau învăţaţi ura şi răzbunarea. Germania trebuia aşadar să fie văzută ca „un pericol pentru pacea mondială”. Woolf şi-a încheiat introducerea referindu-se la „virajul spre fascism şi hitlerism”. De la data primelor planuri făcute pentru carte, se produsese „o accelerare enormă a mişcării spre naţionalism şi violenţă şi dictatură, departe de orice idee de internaţionalism şi de Ligă a Naţiunilor”. Cei cu aceste concepţii retrograde puteau să facă războiul inevitabil, dar puteau totodată să aleagă şi o altă cale. El insista că „nu era nimic ruşinos în a refuza să te alături barbarilor”.[21]

Câţiva ani mai târziu, speranţa că Hitler avea să înveţe moderaţia a lăsat locul alteia, şi anume că setea lui de putere putea fi satisfăcută dacă i s-ar fi îndeplinit unele solicitări limitate.[22] Omul care a îmbrăţişat cu cel mai mare entuziasm politica de împăciuire, prim-ministrul britanic Neville Chamberlain, a devenit un nume generic pentru naivitatea iresponsabilă. După ce s-a întâlnit cu Hilter la München şi a acceptat intrarea Germaniei în Regiunea Sudeţilor, în Cehoslovacia, Chamberlain a vorbit despre „pacea în vremurile noastre”, remarcând: „Cât de oribil, de fantastic, de neconceput ar fi să săpăm tranşee aici şi să ne punem măştile de gaze din pricina unei dispute într-o ţară îndepărtată, între popoare despre care nu ştim nimic”.[23] La începutul lui septembrie 1939, naziştii au invadat Polonia. La doar două decenii după sfârşitul unui război catastrofal, Europa se implica într-un al doilea. Spre deosebire de nesfârşitele discuţii privind originile Primului Război Mondial, originile celui de-al doilea nu erau mai deloc controversate.

Războiul abia începuse când Edward Hallett Carr, un fost diplomat, a publicat *The Twenty Years’ Crisis (Criza celor 20 de ani)*, o critică tranşantă a proiectului de pace interbelic. Carr era cel de-al patrulea deţinător al funcţiei de preşedinte al primului Comitet pentru relaţii internaţionale, înfiinţat în cinstea lui Woodrow Wilson la Universitatea din Aberystwyth. Sponsor a fost parlamentarul liberal David Davies, un

susţinător activ şi entuziast al Ligii Naţiunilor, care spera că, printr-o înţelegere suficient de riguroasă a funcţionării sistemului internaţional, puteau fi identificate măsuri care să prevină o nouă alunecare spre război. De unde şi consternarea pe care i-a provocat-o critica adusă de Carr convingerilor la care ţinea cel mai mult. *The Twenty Years' Crisis* nu pleda atât pentru o alternativă „realistă" la „utopianism", cât pentru o sinteză a celor două, deşi tonul dominant era cel realist.

Critica lui indica trei probleme fundamentale ale utopiilor din precedentele două decenii: în primul rând, o credinţă nejustificată în progres, de parcă omenirea ar fi fost obligată să-şi îmbunătăţească formele de guvernare; în al doilea rând, neglijarea factorilor de putere; şi, în al treilea rând, încercarea de „a pune la baza moralităţii internaţionale o presupusă armonie de interese, care identifică interesul întregii comunităţi de naţiuni cu interesul fiecărui membru individual al acesteia". Când guvernele vorbeau de principii, justiţie şi drepturi, a avertizat el, se refereau de fapt cu toatele, fie şi inconştient, la interesele lor naţionale.[24] Dat fiind momentul, cu greu mai putea fi contestat eşecul proiectului utopic. Era dureros de clar că eforturile de a gestiona problema războiului cu ajutorul unei noi organizaţii internaţionale dăduseră greş.

CAPITOLUL 6

RĂZBOIUL TOTAL

„Cum va fi următorul război?” „Va semăna întru ceva cu precedentul?” Acestea sunt întrebările cu care, în actuala stare de teamă sau de curiozitate resemnată, este bombardat oricine studiază sumbrul domeniu al cunoaşterii numit uneori ştiinţa războiului.

Basil Liddell Hart, *Europe in Arms (Europa la arme)*, 1937[1]

Spre deosebire de perioada anterioară Primului Război Mondial, în anii care au dus la cel de-al doilea nu au mai existat iluzii cu privire la natura războiului. Amintirile cutremurătoare ale victimelor ridiculizaseră ideea de război ca un lucru nobil şi formator de caractere. Războiul scăpase din constrângerile fizice şi normative de până atunci. Învingătorii din 1918 au ieşit din război răniţi şi epuizaţi, la fel ca învinşii. Un viitor război avea să fie destul de asemănător, dar mult mai distrugător, pentru că apăruseră noi moduri de a ucide şi nu exista protecţie pentru civili. Civilii nu mai apăreau ca necombatanţi care trebuiau protejaţi, ci deveneau obiectiv central al maşinăriei războiului industrializat şi, totodată, o ţintă, în acelaşi timp, „slabi şi de o importanţă critică”. În 1923, în contextul preocupărilor privind războiul aerian, juriştii au început să înlocuiască vechea antiteză combatant/necombatant cu cea dintre militari şi civili.[2]

Perspectivele erau sumbre, presupunându-se că inovaţiile cele mai cumplite din precedentul război, în special raidurile aeriene, aveau să domine luptele încă de la început. După atacurile asupra Marii Britanii cu aerostate în 1915 şi avioane în vara anului 1917, şi cu toate că nu a existat panică,

guvernul a început să îşi facă griji cu privire la reacţiile populaţiei la atacuri viitoare. În vara anului 1918, generalul sud-african Jan Christiaan Smuts a scris pentru guvernul britanic un raport ce anticipa o zi, nu prea îndepărtată,

> în care operaţiunile aeriene – cu distrugerile produse de ele în teritoriile inamicului, cu distrugerea pe scară largă a centrelor industriale cu mulţi locuitori – ar putea să devină principalele operaţiuni ale războiului, faţă de care formele mai vechi de operaţiuni militare terestre şi navale ar putea deveni secundare şi subordonate.[3]

Viziunea lui Wells, a forţei aeriene folosite împotriva populaţiilor lipsite de apărare, a fost contestată înainte de război. Unul dintre critici a remarcat că „putem fi siguri că, deşi raidul aerian va avea utilităţile lui în strategia viitorului, el va rămâne subsidiar altor metode”. Alţii credeau că era mai puţin probabil ca naţiunile civilizate să recurgă la astfel de metode teribile, dar îi îngrijora ce ar putea face anarhiştii cu asemenea arme.[4] După 1918, preocupările din jurul războiului aerian au dus la cristalizarea ideilor privind importanţa civililor în efortul naţional de război şi posibilitatea ca o lovitură ce i-ar viza în mod special să fie fatală. Astfel, dacă Wells se îndoia că războiul putea fi câştigat din aer şi a avertizat cu privire la un concurs nebunesc al distrugerilor până când, din disperare, s-ar fi ajuns la un guvern mondial, opinia mai larg răspândită era că aceasta putea fi o cale către victorie. Încă din 1909, jurnalistul R.P. Hearne a descris un război care începea cu „o lovitură răsunătoare” împotriva oraşelor, suficientă pentru ca moralul naţional să se prăbuşească.[5] Pe alţii îi îngrijora „paralizia” ce ar rezulta dintr-o „singură lovitură bine direcţionată” împotriva a ceea ce ar fi descris acum ca „infrastructură critică”. Conştientizarea tot mai pronunţată a interdependenţei complexe din societăţile moderne a adus preocuparea că distrugerea unei părţi a sistemului ar putea duce la un colaps mai răsunător. În timpul Primului Război Mondial, raidurile

zeppelinurilor au încurajat ideea că un război dus împotriva „nervilor centrali şi arterelor vitale ale unui adversar nepregătit” putea fi decisiv. Aceasta sugera un răspuns la dilema războiului îndelungat, de uzură. Dacă războaiele nu mai puteau fi „câştigate pas cu pas”, prin metode tradiţionale, atunci raidurile aeriene puteau fi un mod de a pune capăt rapid unui viitor conflict.[6]

După război, analiştii militari au evaluat diferitele tipuri de muniţie care puteau fi lansate din avion, de la cele incendiare la cele cu gaze toxice, ţinând cont nu atât de efectele lor materiale, cât de cele psihologice. Cei mai entuziaşti susţinători ai puterii aeriene, ca Billy Mitchell în Statele Unite şi Giulio Douhet în Italia, au încercat să arate cum ar putea câştiga războaie cu ofensive viguroase, care să îngenuncheze inamicii naţiunii. Ei au respins alte opţiuni în locul raidurilor masive asupra teritoriului inamic, la fel cum, înaintea lor, susţinătorii puterii navale insistau că preocuparea pentru apărarea de coastă sau sprijinirea operaţiunilor terestre distrăgea din eforturile care ar fi fost mai bine dedicate supremaţiei pe mare. Afirmaţiile lor au fost popularizate de Douhet, a cărui carte *Dominarea din spaţiul aerian*, publicată în 1921, demonstra că avionul urma să facă irelevantă lupta terestră, proiectând bătălia în inima teritoriului inamic, unde civilii loviţi aveau să ceară curând guvernului lor să capituleze.[7] Impactul probabil al unor astfel de atacuri asupra stării de spirit a populaţiei se baza doar pe observaţiile făcute după raidurile din timpul războiului împotriva britanicilor, pe prejudecăţile de clasă şi pe teoriile dominante ale psihologiei mulţimilor, cum era cea a lui Le Bon, care puneau accentul pe susceptibilitatea la emoţia brută. O examinare mai atentă a realităţii ar fi încurajat o viziune mai nuanţată asupra reacţiilor populare şi nu ar fi mers prea mult pe ideea că oamenii n-ar fi fost în stare să facă faţă. Ideea care predomina era cea potrivit căreia bombardamentele din aer ar fi dus inevitabil la haos social. În 1926, de exemplu, strategul militar Basil Liddell Hart, care

analizase impactul raidurilor cu zeppelinuri în Hull, medita la posibila distrugere a unor mari oraşe, inclusiv Londra, cu „magazinele şi Fleet Street dărâmate, Whitehall o grămadă de ruine, cartierele de la periferie scoase din minţi, dezlănţuite şi împinse să se revolte, căile ferate întrerupte, fabricile distruse”. În asemenea circumstanţe, se întreba: „Nu cumva ar dispărea voinţa generală de a rezista şi ce ar putea face partea încă hotărâtă a naţiunii, fără organizare şi conducere centrală?”[8]

Holman a descris cum „teoria loviturii năucitoare a ajuns să fie unanim acceptată de intelectualii militari în anii 1920, iar în anii 1930 devenit varianta oficială, acceptată şi promovată de pacifişti şi militarişti deopotrivă”. Teoria se baza pe presupuneea că populaţia civilă era esenţială pentru economia de război, dar reprezenta şi elementul cel mai vulnerabil, conform unui scenariu stereotip. Acesta postula un război care începea cu un atac surpriză al Germaniei, cu un raid aerian masiv soldat cu un mare număr de victime în rândurile civililor, cu siguranţă de ordinul miilor, dacă nu al milioanelor. La pagubele produse în mediul urban se adăuga perturbarea sau încetarea unor servicii esenţiale, iar zonele rurale nu puteau reprezenta un adăpost din cauza răspândirii foametei şi a bolilor. „Cu capacitatea de a duce un război grav compromisă, guvernul nu ar fi avut altă opţiune decât să capituleze după doar câteva săptămâni sau zile, ori poate chiar ore.”[9]

În acest fel, autoliniştirea antebelică privitoare la impactul războiului a fost înlocuită de alarmismul postbelic. Ceea ce părea o fantezie cu flote aeriene bombardând mulţimile neputincioase era văzută acum ca o realitate inevitabilă, care se adăuga amintirii tranşeelor şi a infanteriei măcelărite la scară industrială. Nu era nevoie de cine ştie ce eforturi de imaginaţie sau de logică. Dacă populaţia civilă făcea ca războiul să continue, furnizând rezerve proaspete pentru front şi muncitori pentru fabrici, atunci ea era o ţintă legitimă şi mai profitabil de atacat, deoarece era mai puţin pregătită

să reziste decât soldaţii. În loc ca războiul să devină mai limitat, părea mai probabil să se întâmple contrariul.

Omul care a supervizat înfrângerea Germaniei în 1918, generalul Erich Ludendorff, a dedus că problema stătuse în incapacitatea de a înţelege că războiul trebuia recunoscut ca o întreprindere „totală”. În 1935, Ludendorff a avertizat că în următorul război întreaga societate trebuia să fie mobilizată împotriva inamicului, ceea ce însemna că şi inamicul trebuia privit în termenii întregii lui societăţi, nu limitat doar la forţele armate. Războiul era total, a comentat el, deoarece implica întregul teritoriu şi întreaga populaţie a statului. Pentru aceasta era nevoie de pregătiri din timp, înainte să înceapă ostilităţile, şi de o întărire a moralului populaţiei. În plus, războiul total urma să fie condus de un singur personaj, cu autoritate supremă asupra tuturor acţiunilor militare. Erau încă prezente conceptele de dinainte de 1914, de acţiune ofensivă într-un război de anihilare, doar că acum se aplicau întregii naţiuni inamice, în caz contrar rezultatul fiind cu siguranţă anihilarea naţiunii proprii; cerinţele mergeau mult dincolo de forţa militară. „Victoria se datorează spiritului.”[10]

Perspectiva unui viitor război dominat de raiduri aeriene masive, mai ales când în ecuaţie intrau şi gazele toxice, a furnizat scenariul standard pentru literatura perioadei respectice. Clark prezintă o listă de titluri ce demonstrează cât de deprimantă şi de ubicuă era tema: *The Poison War (Războiul otrăvii)*, *The Black Death (Moarte neagră)*, *Menace (Ameninţare)*, *Empty Victory (Victorie fără sens)*, *Invasion from the Air (Invazie din aer)*, *War Upon Women (Război asupra femeilor)*, *Chaos (Haos)* şi *Air Reprisal (Represalii aeriene)*.[11] Ideea victoriilor rapide şi facile nu avea prea mare trecere; scenariile sugerau în schimb necesitatea dezarmării.

În ۱۹۲۲, Cicely Hamilton, activistă pentru drepturile femeilor şi scriitoare britanică, a publicat *Theodore Savage*, ulterior republicată în Statele Unite cu titlul *Lest Ye Die (În caz că nu mori)*, în care o criză în Balcani ducea la un război devastator. După ce Londra a fost lovită, „un val de oameni

rămaşi fără nimic a pornit brusc şi orbeşte spre nord... oriunde departe de ruinele lăsate în urmă de explozii, de flăcări şi de moartea prin sufocare; iar autorităţile se chinuiau zadarnic să controleze şi să ghideze torentul de suferinţă de nesuportat". *The Gas War of 1940 (Războiul cu gaze toxice din 1940)*, scrisă în 1933 de Stephen Southwold sub pseudonimul Miles, prezenta amintirile unui dictator care îşi trimisese fiul în spaţiu ca să-l ferească de o lume lipsită de siguranţă. *What Happened to the Corbetts (Ce a păţit familia Corbett)* a lui Nevil Shute este povestea unei lumi care a decăzut din cauza războiului şi a bolilor aduse de el, a nevoii de a fugi şi de a evada, cu toate că mesajul era că civilizaţia nu era condamnată, pentru că barbaria atacului aerian a întors întreaga lume împotriva agresorului.[12] Cel mai cunoscut era romanul din 1933 al lui H.G. Wells, *The Shape of Things to Come (Cum arată viitorul)*, nu în ultimul rând datorită filmului şocant la baza căruia avea să stea câţiva ani mai târziu, şi care începea cu o „alertă de război" în timpul Crăciunului anului 1940. Wells a rămas şi de această dată la mesajul lui obişnuit. Chiar dacă la început părea că forţa brută avea să învingă, până la urmă lumea era salvată de intervenţia Aviaţiei Internaţionale, care lupta pentru lege şi normalitate, ducând la o nouă epocă a ştiinţei şi culturii.[13]

În tradiţia ficţiunilor de război din urmă cu treizeci de ani, *Evening News*, din Londra, s-a considerat „obligat" să publice în serial, în iunie ١٩٣٥, *The War of 1938 (Războiul din 1938)* a lui S. Fowler Wright.[14] Aceasta a devenit până la urmă o trilogie în care, pe fundalul sumbru al războiului, se derulau poveşti complexe de iubire şi aventuri. Wright era profund conservator, se temea de impactul ştiinţei şi privea cu dispreţ concepţiile despre progres ale lui H.G. Wells. El vizitase Germania nazistă în 1934, iar cărţile lui reflectau groaza provocată de cele văzute. Primul volum începe cu Germania transmiţând revendicări Cehoslovaciei, în ١٩٣٨. Praga a fost distrusă într-un raid aerian şi cehii au fost avertizaţi că avea să fie şi mai rău dacă nu cedau solicitărilor

Germaniei. Germania, li s-a transmis, devenise „capabilă să-şi impună voinţa, aşa cum îi cerea măreţul ei destin”. Printre invenţiile vătămătoare se număra un gaz care îngheţa sângele şi le provoca oamenilor orbire şi debilitate mintală. Britanicii intră în conflict doar în volumul al doilea, deşi în primul existase un avertisment cu privire la eşecul ţării de a pregăti populaţia pentru războiul cu gaze toxice, din cauza resentimentelor persistente faţă de „ravagiile făcute de ştiinţa militară, care nenorocea omenirea”. Când Germania a cerut Marii Britanii să-i predea Canalul Suez, aceasta a refuzat doar ca să descopere cât de nepregătită şi de nedisciplinată era, acum că Germania devenise „o sabie malefică şi nemiloasă, pornită să supună lumea”. Americanii stăteau şi mai rău, schilodiţi de „cancerul profund al comunismului” şi convinşi de propagandă că războiul trebuia evitat cu orice preţ. În volumul al treilea, Germania şi Rusia colaborează, în timp ce Statele Unite erau preocupate în exclusivitate de Pacific. Aceste romane, care urmăreau să avertizeze cu privire la Germania şi să încurajeze preocuparea pentru aviaţie, nu fac decât să demonstreze cât de intimidantă devenise perspectiva raidurilor aeriene. Germanii nu mai trebuiau să facă presiuni cu coloane de tancuri, deoarece deţineau arme distrugătoare, de care inamicii lor nu se puteau apăra.

Pe 26 aprilie 1937, avioane germane şi italiene ce acţionau de partea naţionaliştilor spanioli au bombardat oraşul basc Guernica. Cifrele care au circulat ulterior sugerează că peste 1 600 de oameni au fost ucişi, dintr-o populaţie de circa 7 000 de locuitori. Acestea au fost cifrele care au alimentat dezbaterea publică privind însemnătatea atacului de la Guernica, deşi numărul real al morţilor a fost probabil mai apropiat de 300. Privind în urmă, acest episod ilustrează cât de vagă era graniţa între terorizarea populaţiei şi sprijinul acordat operaţiunilor militare. Obiectivul era prinderea în capcană a forţelor republicane şi împiedicarea retragerii lor pentru a întări apărarea oraşului Bilbao. Rezistenţa

republicanilor a fost într-adevăr sfărâmată după atac, întărind ideea că raidurile aeriene erau o modalitate eficientă de a frânge voinţa populară. Efectul imediat a fost însă un val de indignare faţă de o atrocitate. George Steer, reporter pentru ziarul londonez *Time*, a publicat după câteva zile o relatare completă şi intensă:

> Ca execuţie şi ca scară a distrugerii produse, ca şi prin selectarea ţintelor, raidul de la Guernica este unic în istoria militară. Guernica nu era obiectiv militar. O fabrică în care se producea material de război, aflată în afara oraşului, a rămas neatinsă. La fel şi două cazărmi, la mică distanţă de oraş. Oraşul era mult în spatele liniilor frontului. Scopul bombardamentului a fost, se pare, demoralizarea populaţiei civile şi distrugerea leagănului culturii basce. Toate datele vin în sprijinul acestui argument, începând cu ziua în care a avut loc atacul.[15]

Pablo Picasso s-a inspirat din acest eveniment şi a prezentat o pictură pentru pavilionul spaniol de la Expoziţia Internaţională de la Paris. Artistul a concentrat dezastrul într-o imagine dramatică, şocantă şi originală, ce avea să rămână un simbol puternic pentru grozăvia oricărui război.

Nu mult după aceea, o dispută mocnită dintre China şi Japonia s-a transformat brusc într-un război total. Chinezii au făcut faţă cu greu atacului japonez şi nu au reuşit să îşi apere capitala, Nanking. La sfârşitul lui decembrie 1937, japonezii au intrat în oraş şi au renunţat imediat la orice constrângeri. Vreme de aproximativ şase săptămâni, soldaţii japonezi au ucis, au jefuit şi au violat. Ei pretindeau că ar căuta militarii chinezi, dar aceasta nu putea să explice şi cu atât mai puţin să justifice atrocităţile. De data aceasta a fost un reporter de la *New York Times*, F. Tillman Durdin, care a prezentat ororile văzute. El a descris violenţa intensă ca fiind strategică: „Japonezii par să vrea ca ororile să persiste cât mai mult, ca să întipărească în mintea chinezilor ce rezultate cumplite are rezistenţa opusă Japoniei”. Rezultatul a fost că Nanking

„adăpostea de-acum o populaţie terorizată care, sub ocupaţie străină, aştepta temându-se de moarte, tortură şi jaf. În cimitirele zecilor de mii de soldaţi chinezi ar putea fi la fel de bine îngropate orice speranţe ale chinezilor de a rezista cuceririi de către Japonia.”[16] Dacă acesta a fost scopul, el a fost îndeplinit doar până la un punct. Forţele japoneze au continuat să facă progrese, dar China era atât de mare şi populaţia ei atât de numeroasă, încât nu au putut niciodată termina cu adevărat cucerirea.

Cu toate că lumea se aştepta deja la un al Doilea Război Mondial, când s-a ajuns la el luptele au început cu precauţie. În *The Shape of Things to Come*, Wells văzuse războiul începând între Germania şi Polonia în 1940, cu o durată între doi şi zece ani. Aşa a şi început în septembrie 1939, dar totul s-a terminat în şase săptămâni. Francezii şi britanicii sperau că s-ar putea găsi o cale de învinge Germania fără ofensive majore. Armata franceză aştepta în spatele defensivei ei Linii Maginot, în timp ce Marina Regală britanică se pregătea din nou să impună o blocadă care, în timp, să paralizeze economia de război germană. După ocuparea Poloniei a urmat o perioadă de calm şi chiar s-a vorbit despre „un fals război”. În primăvara anului 1940, când au căzut Olanda şi Belgia, şi când, până la urmă, a capitulat şi Franţa, războiul a părut să revină la tipul anticipat în 1914. Germania cucerea ţările una după alta prin ofensive rapide şi eficiente, în doar câteva săptămâni. Războiul urma liniile clasice, cu armate regulate care se înfruntau în bătălii, iar rezultatele acestora decideau soarta politică a naţiunilor.

Rolul potenţial al tancurilor într-un viitor război stârnise discuţii aprinse încă de la prima apariţie a acestora, în timpul Primului Război Mondial. Toate puterile mai importante îşi construiseră vehicule blindate, dezbătând între timp cum puteau fi acestea folosite mai bine – să se deplaseze rapid şi pe cont propriu în teritoriu inamic, ca forţă de sprijin pentru infanterie într-o ofensivă obişnuită, sau ca putere de foc mobilă pe o poziţie defensivă. Tancul era întotdeauna

preferat de cei hotărâţi să înfrunte provocarea întoarcerii la ideea clasică de război între armate de profesionişti. În locul lipsitelor de sens atacuri frontale din Primul Război Mondial, ei pledau pentru deplasare rapidă şi manevre de învăluire. Acestea se materializaseră acum cu o eficienţă devastatoare. Spre deosebire de entuziaştii puterii aeriene, care erau convinşi că avionul trebuia utilizat doar în rol „strategic”, de câştigător al războiului, germanii şi-au dat seama cum putea avionul să sprijine operaţiunile terestre.

Succesul ofensivelor germane din 1939–1940 a fost posibil prin pactul dintre Hitler şi Stalin, conducătorul Uniunii Sovietice comuniste. La vremea respectivă, acesta a fost văzut ca fiind deosebit de cinic. Ambele ţări fuseseră în tabăra celor învinşi în precedentul război şi se radicalizaseră, ca rezultat. Ambele erau totalitare, cu elita conducătoare controlând orice aspect al vieţii. Din punct de vedere ideologic, erau complet opuse şi cu totul antagonice. Caricaturistul David Low a surprins cinismul pactului imediat după anunţarea acestuia. Cei doi dictatori se întâlneau într-un peisaj pustiit. „Canalia planetei, presupun”, spune Hitler. „Asasinul sângeros al maselor, presupun”, spune Stalin. Dacă Hitler s-ar fi mulţumit să îl lase pe Stalin să facă propriile cuceriri, cei doi ar fi putut să împartă Europa între ei, dar el nu a putut accepta să împartă continentul cu o ideologie pe care o respingea şi cu un popor pe care îl dispreţuia. Hitler a avut întotdeauna intenţia ca, la un moment dat, să se deplaseze spre est ca să obţină *Lebensraum*, „spaţiu vital” pentru poporul german. La sfârşitul anului 1940, cu Marea Britanie înţepenită în starea defensivă şi cu Statele Unite încă nebeligerante, a ajuns la concluzia că era momentul potrivit. O înfrângere a sovieticilor i-ar fi convins pe britanici că poziţia lor era lipsită de speranţă, realizând totodată ceea ce reprezenta obiectivul mobilizator al întregii lui ideologii. Pe 18 decembrie 1940, şi-a prezentat punctul de vedere: „Wehrmachtul trebuie să fie pregătit să zdrobească Rusia

sovietică printr-o campanie rapidă, şi asta chiar înainte de sfârşitul războiului împotriva Angliei”.[17]

Cât despre metodă, Hitler intenţiona să se bazeze pe blitz-kriegul care îl servise atât de bine în 1940. El nu credea că forţele sovietice erau într-o stare suficient de bună ca să facă faţă unui atac sălbatic brusc şi se aştepta ca ele să cedeze rapid. Naţiunea lui era una puternică şi cu o voinţă de fier, şi înfrunta o naţiune slabă. Generalii lui nu erau la fel de siguri, dar ei nu fuseseră siguri nici înainte de invadarea Franţei şi se dovedise că nu avuseseră dreptate. Au înţeles că totul depindea de viteză. Dacă Moscova reuşea să reziste, atunci întreaga operaţiune era probabil condamnată. Fusese mobilizată o armată germană imensă, de patru milioane de oameni, dar dacă armata sovietică avea şansa să se regrupeze şi să îşi revină, urma să fie nevoie de un număr şi mai mare. La fel de serios, dacă războiul nu se termina rapid, forţele germane nu dispuneau de îmbrăcămintea şi de cele necesare pentru iernile grele din Rusia.

Când a venit momentul lansării Operaţiunii Barbarossa, pe 22 iunie 1941, surpriza a fost aproape totală.[18] Stalin fusese prevenit, dar a ales să ignore avertismentele, pe care le-a văzut ca pe o încercare de a distruge o relaţie ce se dovedise satisfăcătoare pentru ambele părţi, permiţând fiecăreia să îşi stabilească sfera de influenţă. Iniţial s-a poticnit, dar apoi şi-a recăpătat cumpătul şi a început apărarea. Acesta a devenit Marele Război Patriotic, dus pentru apărarea patriei, mai degrabă decât pentru comunism. Dovezile brutalităţii germanilor au făcut ca şi aceia care aveau prea puţină simpatie pentru regim să lupte împotriva invadatorilor. Germanii au ajuns aproape de Moscova şi de Leningrad, unde au instituit un asediu teribil, dar nu s-au apropiat suficient de mult. Trăsătura principală a strategiei lui Hitler nu ţinea de pretinsa originalitate a conceptelor şi a tacticilor lui militare. De fapt, Hitler nu îşi dădea seama pe deplin de caracterul improvizat al blitzkriegului dus de el în Europa de Vest şi norocul pe care îl avusese să găsească în faţă o Franţă

rămasă încă la stadiul de campanie defensivă pe liniile de tranşee din precedentul război. Strategia era mult mai puţin adecvată stepelor ruseşti. Originalitatea lui stătea în obiectivele războiului, care presupuneau nu doar cucerirea altor popoare, ci înrobirea şi anihilarea acestora. Vătămarea societăţii inamicului nu mai era un mijloc către un scop: tocmai asta urmărea războiul. Persecutarea evreilor era o parte bine ancorată în ideologia nazistă şi era practicată în teritoriile ocupate, însă pe măsură ce forţele germane avansau pe teritoriul Uniunii Sovietice s-a trecut oficial la o politică de ucidere nediscriminatorie şi apoi de exterminare organizată. După întâlnirea din ianuarie 1942 a conducerii naziste în suburbia berlineză Wannsee, „Soluţia finală la problema evreiască" a ajuns să presupună eliminarea sistematică a evreilor nu doar din est, ci şi a celor deja aflaţi sub ocupaţie în Europa de Vest.[19] A fost un angajament care a dat o semnificaţie războiului din Est, dar i-a asigurat totodată şi eşecul. Hotărârea de a invada Uniunea Sovietică era „înrădăcinată atât de adânc în ADN-ul nazist, încât nu a putut fi oprită". Însă deturnarea de resurse pentru realizarea exterminării şi o ocupaţie brutală care a alienat naţionalităţi ce altfel ar fi putut fi câştigate de partea luptei antisovietice au „îndepărtat" şi mai mult orice şansă ar fi avut Hitler să câştige războiul.[20]

Dacă decizia Germaniei de a ataca Uniunea Sovietică a reprezentat o eroare de judecată majoră, atunci atacul japonez asupra flotei americane din Pacific la baza ei de la Pearl Harbor a fost una şi mai mare. O posibilă explicaţie este că – la fel ca Hitler cu Planul Barbarossa – japonezii erau încrezători în capacitatea lor de a câştiga un atac-surpriză. Strategia funcţionase în favoarea lor în trecut, în Primul Război Sino-Japonez din 1894, şi apoi în februarie 1904, când au atacat flota rusă din Extremul Orient la Port Arthur, hotărând că războiul era singura cale de rezolvare a unei dispute privind statutul Coreei. După acest al doilea atac, navele ruseşti au fost distruse sau au eşuat, incapabile să

mai iasă din port, iar forţele japoneze au înaintat în Coreea fără să întâmpine rezistenţă. Ca să recupereze, ţarul a a trimis nave din Flota Baltică, dar, până au ajuns acestea acolo, Port Arthur căzuse deja şi flota japoneză era pregătită să le întâmpine. Japonezii au anticipat traseul prin Strâmtoarea Tsushima al navelor ruseşti, care au fost luate prin surprindere. Într-una din acele rare bătălii care pot fi descrise ca „decisive", flota rusă a pierdut două treimi din nave şi, ca să evite un dezastru şi mai mare, s-a predat japonezilor. Nu mult după aceea, Rusia a acceptat termenii de pace. Victoria le-a dat japonezilor şi mai multă îndrăzneală, în timp ce restul puterilor maritime au fost foarte atente să tragă învăţăminte. Succesul Japoniei fusese rezultatul vitezei navelor ei de luptă şi al tunurilor puternice, precum şi al faptului că îşi dăduse seama de potenţialul telegrafiei.

Un analist a văzut din timp că succesul acesta ar fi putut ispiti Japonia să atace flota Statelor Unite. Hector Bywater îmbina jurnalismul naval cu spionajul ocazional pentru Amiralitatea britanică. După ce şi-a expus pentru prima dată ideile, în 1921, în cartea *Sea-power in the Pacific: A Study of the American-Japanese Naval Problem (Puterea maritimă în Pacific: un studiu al problemei navale americano-japoneze)*, el şi-a prezentat pe larg ideile în 1925 într-un roman, *The Great Pacific War (Marele Război din Pacific)*, care explora cum ar putea izbucni şi evolua un viitor război între Statele Unite şi Japonia.[21] El a subliniat, foarte corect, importanţa lipsei de materii prime de care suferea Japonia şi nevoia ei de a căpăta acces la Asia continentală pentru a-şi satisface necesităţile, şi că „înrobirea" chinezilor pe care o presupunea acest demers avea să întâmpine rezistenţa Statelor Unite. Conform scenariului imaginat de Bywater, flota militară americană urma să fie prinsă în Golful Manila de un atac surpriză japonez, exact la fel cum fuseseră surprinşi ruşii în Strâmtoarea Tsushima. Cele mai mari pagube avea să le facă artileria navală.

Pe 7 decembrie 1941, valuri de avioane japoneze plecate de pe şase portavioane au atacat flota americană din Pacific la Pearl Harbor, avariind sau distrugând optsprezece vase, inclusiv cinci nave de luptă, şi avariind sau distrugând cele mai multe avioane americane din Hawaii. Bywater, care murise cu un an în urmă, a fost redescoperit ca un fel de profet.[22] Japonezii ştiau de el cu siguranţă, deoarece cărţile lui fuseseră traduse în japoneză. Însă factorul esenţial în pregătirea planurilor pentru Pearl Harbor a fost înţelegerea de către marina militară japoneză a posibilităţilor puterii aeronavale.[23] Bywater văzuse un rol pentru avioanele având baza de lansare pe nave, dar nu apreciase pe de-a întregul posibilul lor impact. Însă la fel de importantă ca previziunea lui Bywater că războiul ar putea să înceapă cu un atac-surpriză a fost opinia lui că, totuşi, Japonia avea să piardă până la urmă războiul. El a anticipat strategia din-insulă-în-insulă pe care americanii aveau să o adopte în Pacific, ca să-i împingă înapoi pe japonezi. În romanul lui, Japonia se predă după un raid american „demonstrativ” asupra capitalei Tokyo cu „bombe” conţinând fluturaşi care cereau imperativ capitularea, „ca să nu se mai piardă atâtea vieţi”. Eşecul Japoniei era esenţial pentru scopul urmărit de Bywater. El a explicat că a ales să demonstreze „cu ajutorul ficţiunii” că „războiul nu era o opţiune rentabilă pentru nici una dintre părţile implicate”.

Dacă japonezii au apreciat descrierea făcută de Bywater primelor etape ale războiului, ei au fost mai puţin impresionaţi de modul în care le-a descris eşecul final (calificat drept „calomnie” de un ofiţer în introducerea pe care a făcut-o la carte). Motivele pentru care un atac ar fi putut să eşueze au fost apreciate pe de-a întregul la Tokyo, chiar şi de către susţinătorii războiului. Invadarea recentă a Chinei ar fi putut să fie un avertisment suficient de puternic privind pericolele acţiunii agresive. Aceasta a dus la deteriorarea relaţiilor cu Statele Unite şi a făcut ca Washingtonul să impună sancţiuni economice. De-a lungul

anului 1941, discuţiile diplomatice intermitente nu au reuşit să rezolve impasul, chiar dacă Japonia încerca din greu să restabilească liniştea în China. Dacă sancţiunile continuau, economia Japoniei ar fi fost grav afectată. Dar Japonia nu a vrut să admită că făcuse o eroare cu China, pentru că ar fi fost dezonorant şi probabil ar fi atras cereri şi mai nerezonabile din partea Washingtonului.

Logica acestei poziţii era să accepte inevitabilul războiului fără o soluţie evidentă pentru victorie. Nu s-a luat în calcul o invadare sau o ocupaţie a Statelor Unite continentale. Scopul era înlăturarea opoziţiei americanilor la hegemonia Japoniei în Asia de Est. Planul de a ataca Pearl Harbor a fost aşadar conceput ştiind foarte bine că, oricât succes ar fi avut, nu se punea problema unei înfrângeri militare a Statelor Unite şi că, dacă Statele Unite nu se hotărau să pună capăt pierderilor şi să negocieze o pace în termenii japonezilor, resursele superioare ale americanilor aveau să ducă la victoria acestora. Americanii nu au avut niciodată vreo îndoială că urmau să învingă într-un eventual război şi de asta au fost luaţi prin surprindere atunci când japonezii au decis că nu mai suportă.

Este relevantă discuţia pe care a avut-o împăratul Hirohito cu şeful armatei terestre şi cu cel al forţelor navale (generalul Hajime Sugiyama, respectiv amiralul Nagano Osami) în septembrie 1941, la o consfătuire despre probabilitatea victoriei. Împăratul a amintit că, la invadarea Chinei, şefii armatei i-au spus că „putem obţine pacea imediat după ce îi atacăm cu trei divizii”. Când Sugiyama a încercat să explice („China este o ţară cu un teritoriu imens, cu multe căi de intrare şi de ieşire, şi pe neaşteptate am întâmpinat dificultăţi foarte mari”), împăratul s-a înfuriat. „Nu v-am avertizat de fiecare dată cu privire la chestiunile acestea? Sugiyama, mă minţi? Dacă tu spui că teritoriul Chinei este vast, nu crezi că Pacificul este şi mai mare?” Cu Sugiyama încremenit şi incapabil să răspundă, Osami a făcut

un pas în faţă. El a recunoscut că victoria nu era 100% sigură şi a venit cu o metaforă:

> Să presupunem că un om este bolnav şi noi nu îi facem nimic, atunci va muri cu siguranţă. Dar dacă medicul spune că sunt ٧٠٪ şanse de supravieţuire, cu condiţia ca pacientul să fie operat, atunci nu credeţi că ar trebui să încercăm asta? Iar dacă omul moare după ce este operat, nu putem spune decât că aşa a fost să fie. La fel este şi situaţia în care ne găsim astăzi... Dacă pierdem timpul, dacă lăsăm zilele să treacă şi suntem obligaţi să luptăm după ce este prea târziu pentru luptă, atunci nu vom mai putea face nimic.

Aceasta l-a mulţumit pe împărat: „Foarte bine, înţeleg... Nu trebuie să schimbaţi nimic.”[24]

Amiralul Yamamoto, responsabil cu planificarea atacului, credea că „marina militară a Japoniei trebuie să decidă soarta războiului încă din prima zi”. Metoda avea să fie „atacarea în forţă şi distrugerea principalei flote americane încă de la începutul războiului, pentru ca moralul forţelor navale şi al poporului Statelor Unite să se prăbuşească la un nivel de unde să nu mai poată să-şi revină”. Problema era că navele sunt mai uşor de scufundat decât moralul. Yamamoto a luat în calcul riscurile, inclusiv „posibilitatea ca inamicul să îndrăznească să lanseze un atac asupra teritoriului nostru, ca să dea foc capitalei şi altor oraşe”, dar nu vedea nici o altă ieşire din impasul strategic de atunci al Japoniei. Era un plan îndrăzneţ, dar „conceput din disperare”. În practică, Japonia nu putea spera decât cel mult la o reluare a negocierilor şi la termeni mai buni decât cei de până atunci, dar nu exista nici un motiv pentru a presupune că americanii ar fost interesaţi. Prim-ministrul Tojo a recunoscut că erau doar speculaţii: „În privinţa războiului, dacă nu încerci, nu ai de unde să ştii cum o să iasă”.[25]

Barbarossa şi Pearl Harbor reflectau logica simplă că un stat decis să intre în război cu un altul avea să caute să maximizeze impactul primei lui mişcări. Agresiunea şi atacul-

surpriză mergeau mână în mână. În ambele cazuri, agresiunile reflectau un sentiment de inevitabil. Războiul avea să vină oricum, aşa că trebuia început în cele mai bune condiţii cu putinţă. Pentru Hitler, desfăşurarea de forţe împotriva bolşevicilor era destinul lui istoric; pentru Tojo era incompatibilitatea fundamentală dintre Statele Unite şi Japonia. Fără acest sentiment al fatalităţii, argumentele erau foarte subţiri în ambele cazuri, deoarece era vorba de atacarea unor ţări cu resurse formidabile. Hitler credea că Uniunea Sovietică putea fi înfrântă; Tojo nu era aşa de sigur în privinţa Statelor Unite. Şi tot în ambele cazuri, ideea că o primă mişcare îndrăzneaţă putea să asigure o victorie rapidă, o moştenire a războaielor din trecut, fusese contrazisă de experienţe recente. Germania şi Japonia îşi făceau noi duşmani înainte ca duşmanii pe care îi aveau deja să fie învinşi.

În ceea ce priveşte atacurile, unul terestru şi unul pe mare, ambele au fost facilitate de complacerea victimelor. Stalin avea mai puţină încredere în cei care îl avertizau că Hitler era pe punctul să atace decât avea în Hitler. Americanii, care ştiau că un atac timpuriu era destul de probabil, considerau mai degrabă Filipinele ca o posibilă ţintă şi subestimau capacităţile japonezilor. Ei presupuneau că forţa Flotei Pacificului avea să fie un factor de descurajare. Moscova şi Washingtonul au greşit în evaluarea riscurilor cu care se confruntau deoarece nu au considerat că tabăra opusă ar fi putut greşi atât de mult cu privire la riscurile pe care erau dispuşi să şi le asume.[26] În ultimul rând, în ambele cazuri, impulsul militar câştigat a fost insuficient pentru a pune capăt rapid războiului, şi chiar dacă puterile Uniunii Sovietice şi ale Statelor Unite au fost considerate din start mai mari, ele s-au dovedit în final copleşitoare.

Al Doilea Război Mondial, la fel ca Primul, a confirmat modelul clasic prin faptul că sfârşitul lui a depins de o victorie militară clară. Războaiele din Europa şi din Pacific s-au încheiat cu capitulări oficiale ale forţelor armate învinse.

Totuşi, modelul clasic era forţat până la limita distrugerii. Ceea ce a făcut diferenţa a fost enormul avantaj al aliaţilor în forţa combinată aeriană şi maritimă, care le-a permis să erodeze puterea inamicului şi capacitatea lui de luptă terestră.[27] Estomparea liniilor dintre militar şi civil în acest război a reprezentat o provocare specială pentru modelul clasic. Germanii au adoptat o poziţie nemiloasă când s-au confruntat cu orice formă de activitate de partizani în teritoriile ocupate în Europa. Aceasta încă se mai putea încadra în modelul clasic, în termenii riscului pe care şi-l asumau necombatanţii atunci când puneau mâna pe arme sau ajutau direct forţele inamice. Odată ce naziştii au decis să se îndrepte împotriva unor populaţii întregi, modelul a fost abandonat. Atacurile împotriva civililor nu mai erau doar o chestiune de menţinere a legii şi ordinii, sau nefericite pagube colaterale la atacurile împotriva unor obiective militare, sau eforturi disperate de a slăbi inamicul atunci când orice altceva a eşuat, ci făceau parte din motivaţia războiului, un mod de a-şi afirma superioritatea asupra raselor inferioare sau de a le elimina, pur şi simplu.

Pentru naziştii din Germania şi militariştii din Japonia, războiul total nu ţinea atât de strategie, cât de viziunea asupra lumii. Logica era totalitară, şi nu doar pentru că statul controla toate aspectele economiei şi ale relaţiilor sociale, ci şi pentru că pornea de la premisa că indivizii trebuiau să acţioneze în slujba lui. Când Franţa a cedat în 1940, dreapta care a preluat controlul în Regimul de la Vichy a văzut înfrângerea ca o consecinţă a faptului că ţara devenise „pluralistă, materialistă şi moale”. Războiul era un test al sănătăţii naţiunii şi Franţa nu l-a trecut. Această logică, aşa cum s-a manifestat ea în al Doilea Război Mondial, a fost „cea mai perfidă moştenire” rămasă din Primul.[28] Chiar dacă războiul nu a început atât de brutal pe cât era aşteptat, el a devenit, spre sfârşit, de o brutalitate pe care puţini şi-ar fi putut-o imagina la început, o tentativă de asasinare a unui popor întreg, cu violenţă dezlănţuită împotriva populaţiilor

ocupate şi cu bombe capabile să distrugă, fiecare, oraşe întregi.

CAPITOLUL 7

ECHILIBRUL TERORII

Aşa a fost triumful care a încununat ştiinţa militară, explozibilul suprem care avea să dea războiului „tuşa decisivă”...

H.G. Wells *The World Set Free (Lumea eliberată*), 1914[1]

La începutul Primului Război Mondial, H.G. Wells a văzut necesitatea învingerii Germaniei deoarece aceasta, îmbrăţişând *realpolitik*, contrazicea viziunea lui referitoare la guvernul mondial. În al Doilea Război Mondial, orientarea lui a fost asemănătoare. George Orwell a remarcat că era „aceeaşi evanghelie” pe care Wells „o predicase aproape fără întrerupere în ultimii patruzeci de ani, întotdeauna cu un aer de surprindere furioasă că oamenii nu reuşeau să înţeleagă ceva atât de evident”. Întotdeauna era vorba de „aşa-zisa antiteză dintre omul de ştiinţă care trudea în direcţia unui deja planificat Stat Mondial şi reacţionarul care încerca să reinstaureze un trecut dezordonat”. Aceasta, a avertizat Orwell, l-a împiedicat pe Wells să perceapă natura ameninţării şi a provocării ce-i stăteau în faţă, „incapabil să înţeleagă că naţionalismul, bigotismul religios şi loialitatea feudală sunt forţe mult mai puternice decât ceea ce el însuşi ar descrie ca normalitate. Creaturi din Evul Mediu au venit mărşăluind până în prezent, iar dacă acestea sunt fantome, atunci oricum sunt fantome pentru a căror alungare ar fi nevoie de o vrajă puternică.”[2] Acesta nu era un război care să poată fi înţeles în termenii calculelor făcute de oamenii de stat sau ai judecăţilor înguste privind interesul naţional.

Când a venit însă vorba de un posibil al Treilea Război Mondial, Wells s-a dovedit mai profetic. Una dintre cele mai impresionante predicţii ale lui era şi mai remarcabilă prin faptul că el însuşi a contribuit la materializarea ei. Mereu în căutare de inovaţii ştiinţifice care să susţină cauza

progresului politic, el a dat, la începutul anilor 1900, peste articole despre realizările epocale privind înţelegerea structurilor atomice. Cel care l-a îndrumat a fost Frederick Soddy, unul dintre pionierii studiului radioactivităţii şi care îşi câştigase reputaţia lucrând cu fizicianul Ernest Rutherford la Universitatea McGill, din Canada. Cei doi arătaseră că existau circumstanţe în care atomii se puteau rupe, eliberând în acest proces mari cantităţi de energie. Rutherford şi Soddy au înţeles cât de multă energie era înmagazinată în cantităţi mici de materie, dar nu vedeau cum ar fi putut fi ea eliberată. În mod normal, radioactivitatea era eliberată în perioade de timp de ordinul secolelor, chiar al mileniilor. Pentru construirea unei arme folosind aceste cunoştinţe, procesul trebuia comprimat în ore, chiar mai puţin. Rutherford nu credea că ar fi fost posibil, dar Soddy nu era atât de sigur. Cu toate că mai târziu avea să minimalizeze acest aspect, el a recunoscut imediat importanţa pe care o putea avea pentru război o asemenea putere explozivă. Într-o prelegere ţinută în 1904 în faţa Corpului Regal de Ingineri, Soddy a speculat că dacă energia „latentă şi legată în structura atomului” de materie grea putea fi eliberată, „ce agent ar fi fost pentru făurirea destinului lumii”. Omul care „ar pune mâna pe pârghia” ce i-ar permite accesul la acest vast depozit de energie „ar ajunge în posesia unei arme cu care ar putea şi să distrugă lumea, dacă ar dori”. Liniştitor însă, avea încredere în natură că-şi va păstra secretul.[3]

El a lăsat în general la o parte această perspectivă neplăcută şi într-o carte de popularizare a noii ştiinţe, *The Interpretation of Radium (Interpretarea radiului)*, publicată în 1909.[4] O sursă atât de bogată de energie însemna că specia umană nu mai trebuia „să-şi câştige pâinea cu sudoarea frunţii”. Perspectiva mai fericită se baza pe capacitatea „de a transforma un continent deşertic, de a topi gheaţa de la poli şi de a face din întreaga lume o fericită Grădină a Edenului”.[5] Soddy nu a pomenit de vreo armă, dar implicaţia era acolo, într-un paragraf de la început care compara atomii, ca blocuri

din care este constituită materia, cu cărămizile dintr-o construcţie. Imaginaţi-vă, cerea Soddy, că ar dori cineva să-i demonstreze unui arhitect că aceste cărămizi ce formează locuinţa „puteau fi folosite în cu totul alte scopuri – să spunem, de exemplu, că ar putea fi utilizate ca un explozibil incomparabil mai puternic decât dinamita”.[6]

Wells a fost unul dintre cei mai atenţi cititori ai lui Soddy. În 1913, el l-a recunoscut pe savant ca sursă de inspiraţie pentru noul lui roman, *The World Set Free*. Cartea era şi ea o proslăvire a meritelor unui guvern mondial şi cum avea să fie acesta universal acceptat ca rezultat al unei arme extraordinar de distructive, numită „bomba atomică”. În roman, un om de ştiinţă botezat profesorul Rufus ţinea prelegeri la Edinburgh, în 1910, folosind vorbele lui Soddy. Wells a sărit apoi mai bine de douăzeci de ani în viitor, în 1933, când un alt savant, Holsten, a descoperit cum să stăpânească energia atomică printr-o combinaţie de „inducţie, intuiţie şi noroc”. A mai fost nevoie de încă două decenii până ca armele atomice să fie folosite într-un război dintre alianţa formată din Marea Britanie, Franţa şi Statele Unite împotriva Germaniei şi Austriei, iar lucrurile erau cât pe ce să scape de sub control după ce un atac aerian a distrus cartierul general de la Paris al statului major al alianţei. În loc să pună capăt luptei, atacul i-a dat apă la moară unui „aviator tânăr şi cam necioplit”, care răspundea de oamenii de ştiinţă din Franţa. Rămas fără control, el s-a entuziasmat că „nimic nu ne mai împiedică să mergem la Berlin şi să le plătim ochi pentru ochi... Strategie şi raţiuni de stat, gata cu ele... Haide, băiete, să le arătăm babelor ăstora de ce suntem în stare când ne lasă să gândim cu capetele noastre.” Când şi-au lansat bombele atomice, nişte sfere mari şi negre, care conţineau un element greu pe nume „carolinum”, s-a produs un efect de-a dreptul vulcanic –„o stea tremurătoare de o splendoare malefică din care ţâşneau şi curgeau spre ei fum şi flăcări, ca o acuzaţie”.[7]

În relatarea lui Wells au fost distruse astfel două sute de oraşe, pe care radiaţia reziduală le-a făcut de nelocuit. Există şi un narator, un istoric care subliniază că „nimic nu putea fi mai evident pentru oamenii de la începutul secolului XX decât rapiditatea cu care războiul devenea imposibil. Şi cu siguranţă ei nu au văzut asta. Nu au văzut până când bombele atomice nu le-au explodat în mâinile neîndemânatice.” Din fericire, totuşi, această experienţă cumplită i-a zguduit pe oameni suficient cât să iasă din „vechile tipare de gândire” şi să se ajungă astfel la o „lume eliberată”.

Rutherford, colaboratorul din 1902 al lui Soddy, a rămas sceptic. Când romanul lui Wells a fost publicat, el a calificat posibilitatea controlării energiei nucleare ca fiind „deloc promiţătoare”.[8] Până în ۱۹۳۳, părerea lui nu se schimbase. În luna septembrie a acelui an, adresându-se Asociaţiei Britanice, şi-a reiterat poziţia: transformarea atomilor ar fi o modalitate „foarte slabă şi ineficientă” de eliberare de energie. Remarcile lui au fost publicate pe larg în *The Times*, unde le-a citit Leo Szilard. Acesta, un savant strălucit şi inventiv de origine maghiară, se mutase din Germania la Londra din cauza naziştilor. Szilard era un admirator al lui Wells, pe care îl întâlnise, şi, cu puţin timp în urmă, citise şi *The World Set Free*. Cu cartea încă proaspătă în minte, a fost deranjat de remarcile sceptice ale lui Rutherford. După cum a povestit el însuşi, ideea despre cum ar putea fi eliberată energia i-a venit în timp ce traversa o piaţă din Londra. Când a ajuns la curbă, potrivit istoricului Richard Rhodes, „parcă timpul s-a deschis înaintea lui şi a văzut o cale spre viitor, spre moartea din lume şi toate nenorocirile noastre, forma lucrurilor ce aveau să vină”.[9] Intuiţia l-a făcut să îşi dea seama că se putea produce o reacţie în lanţ capabilă să elibereze cantităţi uriaşe de energie, dacă se putea găsi un element care, atunci când era bombardat cu un neutron, să emită doi. Szilard, la fel ca Holsten, personajul fictiv al lui Wells în 1933, a avut brusc o revelaţie ce avea să determine

evoluţii minunate şi, în acelaşi timp, înspăimântătoare. În 1934, Szilard a înregistrat un patent de invenţie care descria o reacţie în lanţ ce se autoîntreţinea, dar a decis că ar fi fost responsabil din partea lui să păstreze secretul.

În decembrie ١٩٣٨, savanţii nuclearişti Lise Meitner şi nepotul ei Otto Frisch se aflau împreună în Suedia. Ei au reuşit să demonstreze că un atom de uraniu se putea rupe în două, proces pe care l-au numit fisiune. Fizicienii nuclearişti care au aflat vestea şi-au dat seama imediat că aceasta putea însemna o nouă formă de explozibil. Dacă până atunci Szilard mai nutrea speranţa că secretul bombei atomice putea fi ascuns, acum el a început să se teamă de riscul ca Germania nazistă să-l exploateze prima. Aşa că l-a convins pe prietenul lui, Albert Einstein, să-i scrie preşedintelui Roosevelt şi să-i ceară să autorizeze urgent cercetări privind construirea unor „bombe extrem de puternice”. Era cu ceva vreme înainte ca Statele Unite să intre în războiul din Europa. La momentul respectiv, Frisch se afla în Marea Britanie şi, împreună cu un alt savant emigrat, Rudolf Peierls, demonstrase guvernului britanic că bomba atomică era fezabilă. În 1942, proiectul britanic şi cel american au fuzionat, formând Proiectul Manhattan.

Bombele atomice au fost folosite pentru prima şi singura dată într-o campanie militară în august 1945, când au fost lansate asupra oraşelor japoneze Hiroshima şi Nagasaki, ştergându-le de pe faţa pământului pe amândouă împreună cu cei mai mulţi dintre locuitorii lor. Acest atac a fost recunoscut imediat ca o schimbare radicală în ceea ce priveşte războiul în general. Totuşi, nu fost văzut neapărat ca o transformare. Distrugerea celor două oraşe nipone putea fi prezentată şi ca o continuare naturală a raidurilor aeriene nemiloase din cel de-al Doilea Război Mondial, când mari concentrări de populaţie au fost atacate cu regularitate şi fără remuşcări, cu toate că structurile sociale şi chiar capacitatea de producţie s-au dovedit remarcabil de rezistente la bombardamentele continue. Pagubele suferite

de Japonia în august 1945 puteau fi produse şi prin alte mijloace – raidul aerian din martie 1945 asupra capitalei Tokyo a făcut un număr mai mare de morţi. Şi, totuşi, mijloacele au fost spectaculoase, iar consecinţele imediate. Folosirea bombelor atomice a fost urmată de capitularea Japoniei.

A fost nevoie de timp până să fie înţelese complet implicaţiile a ceea ce se întâmplase. În 1946, *New Yorker* a dedicat un număr întreg relatării jurnalistului John Hersey despre impactul bombelor atomice, incluzând mărturii sfâşietoare ale supravieţuitorilor.[10] El a citat un raport scris pentru Vatican de un preot iezuit german, despre dilemele morale ridicate de noile arme:

> Unii dintre noi au considerat bomba ca fiind din aceeaşi categorie cu gazele toxice şi s-au opus folosirii ei împotriva populaţiei civile. Alţii au fost de părere că, într-un război total cum este cel dus în Japonia, nu era nici o diferenţă între civili şi soldaţi, şi că bomba însăşi a fost o forţă eficientă pentru oprirea vărsării de sânge, avertizându-i pe japonezi să se predea şi să evite astfel distrugerea totală. Pare logic ca acela care sprijină în principiu războiul total să nu se plângă de un război împotriva civililor. Esenţa problemei este dacă un război total în forma actuală este justificabil, chiar dacă serveşte unui scop just. Nu are consecinţe materiale şi spirituale rele care depăşesc cu mult binele ce ar putea rezulta? Când ne vor da moraliştii noştri un răspuns clar la această întrebare?

În deceniul următor, odată cu testările unor bombe noi şi mai puternice, s-au clarificat şi caracteristicile unui război nuclear. Pe o rază mare în jurul punctului de impact, oamenii ar fi ucişi de explozie şi de foc. Supravieţuitorii ar suferi arsuri grave, boli asociate cu radiaţiile şi traume psihologice. Efectele radiaţiilor s-ar putea simţi la distanţe mari, în funcţie de natura detonării şi de vreme. În timp, acestea ar duce la o incidenţă crescută a leucemiei şi a cancerului. Mai dificilă a fost evaluarea consecinţelor sociale pe termen lung. Evident, serviciile medicale ar ajunge şi ele într-o stare groaznică şi ar

fi presate să trateze măcar o mică parte dintre victime. Ajutorul din exterior ar fi îngreunat de daunele aduse infrastructurii. Agricultura şi producţia industrială ar fi în regres şi moştenirea culturală s-ar pierde pentru totdeauna. Dacă s-ar folosi un număr mare de bombe atomice, atunci ar fi contaminate şi ţinuturi îndepărtate. Au apărut rapid speculaţii privind o posibilă dispariţie a vieţii umane.

În august ١٩٤٩, mult mai devreme decât se aşteptau americanii şi britanicii, Uniunea Sovietică a testat un dispozitiv atomic. În replică, americanii au trecut la etapa următoare a tehnologiei nucleare, de la armele atomice bazate pe fisiunea nucleară la cele termonucleare sau cu hidrogen, având la bază fuziunea. Acestea ameninţau a avea o capacitate de distrugere aproape nelimitată. În anii ١٩٤٠, americanii au avut la dispoziţie foarte puţine bombe atomice. În anii ١٩٥٠, puţinătatea a lăsat loc abundenţei, cu numeroase arme la dispoziţia ambelor superputeri. Deja câştiga teren presupunerea că viitorul război avea să înceapă cu schimburi devastatoare de bombe capabile să distrugă oraşe întregi. Şi mai alarmantă a fost conştientizarea faptului că efectele nu aveau să fie resimţite doar de către beligeranţi. Era afectat oricine se întâmpla să se afle în calea căderilor nucleare, a prafului şi a cenuşii radioactive purtate de vânt la mare distanţă de locul detonării. Căderile radioactive nu ţineau cont de graniţele naţionale, ca să nu mai vorbim de vina personală. Şi pentru apariţia lor nici măcar nu era nevoie să fie vreun război, aşa cum au arătat căderile ce şi-au făcut nedorita prezenţă în anii ١٩٥٠, ca efect secundar al testelor nucleare efectuate în aer liber de Statele Unite, Marea Britanie şi Uniunea Sovietică.[11] Impactul lor a ajuns şi acasă, în martie 1954, când Statele Unite au detonat în atolul Bikini (una din Insulele Marshall) o bombă ce combina fuziunea cu fisiunea, echivalentă cu 15 milioane de tone de TNT (megatone). Aceasta însemna că era în jur de o mie de ori mai puternică decât bomba care distrusese Hiroshima, care avusese o putere echivalentă cu 15 000 de

tone (kilotone). Pentru că explozia a fost mai puternică decât se anticipa, un vas de pescuit japonez, *Fukuryu Maru (Dragonul norocos)*, a fost surprins de căderile radioactive, deşi se afla la 130 kilometri de Bikini. Echipajul a suferit de boala radiaţiilor şi unul dintre membri a murit. Vâlva pe care incidentul a iscat-o în Japonia a făcut ca preocuparea pentru căderile radioactive să fie una de primă pagină.

După trecerea de la bomba atomică la cea cu hidrogen, temerea a fost că savanţii ar putea să vină cu ceva încă şi mai rău – bomba cu cobalt. Caracteristica principală a bombei cu cobalt era că folosirea ei ar fi fost cu adevărat suicidară. Leo Szilard a abordat pentru prima dată ideea în 1950, când a vorbit la o dezbatere radiofonică despre cum guvernele ar putea construi deliberat bombe ca să maximizeze căderile radioactive „condimentându-le” cu cobalt. Dacă oamenii se puteau întoarce după câteva luni în zonele afectate de căderi radioactive, după cele mai multe bombe, radiaţia unei bombe cu cobalt ar avea un timp de înjumătăţire mult mai lung şi zona contaminată ar rămâne de nelocuit până la un secol. Aceasta face dintr-un asemenea dispozitiv unul apocaliptic.

Szilard a prezentat ideea nu ca susţinător al ei, ci ca să avertizeze referitor la consecinţele posibile ale unei curse a înarmărilor fără restricţii. În 1956, candidatul la preşedinţie Adlai Stevenson vorbea despre „milioanele care tremură de groază pe marginile acestei curse nebuneşti a înarmărilor” şi a cerut ca preşedintele Eisenhower să dezvăluie planurile guvernului în privinţa bombei cu cobalt. Oficialii invocau caracteristica ei suicidară pentru a respinge zvonurile că era aproape să fie proiectată, dacă nu şi construită. Nu au avut prea mare succes. Opinia tot mai răspândită era că orice putea fi construit avea să fie construit. În realitate nu au existat astfel de planuri şi nu au fost realizate niciodată bombe cu cobalt. Chiar dacă ar fi fost construite şi apoi utilizate, aceasta nu ar fi dus neapărat la o planetă complet

depopulară, deşi cei rămaşi ar fi dus cu siguranţă o viaţă oribilă.[12]

Bombele cu cobalt au fost un dar pentru autorii de scrieri apocaliptice şi au devenit repede o caracteristică a literaturii invariabil distopice care s-a dezvoltat în jurul posibilităţii producerii unui Armageddon nuclear. Intriga consta cel mai frecvent în a explora cum făceau faţă oamenii catastrofei, în opoziţie cu modul în care ajunseseră acolo. Rezultatul era că prezentarea originilor catastrofei tindea să fie schematică, îmbinând conflicte puţin plauzibile cu neînţelegeri de-a dreptul şocante. Acesta este şi cazul bestsellerului apocaliptic *On the Beach (Pe plajă)* de Nevil Shute, un inginer britanic care a emigrat în Australia şi care a contribuit şi la literatura de dinainte de război, din preajma campaniilor de bombardamente, cu *What Happened to the Corbetts*.[13] Noul lui roman era una dintre cele mai sumbre poveşti spuse vreodată, pentru că nu mureau doar toate personajele principale ale cărţii, ci întreaga omenire, lăsând în urmă o planetă iradiată, lipsită de viaţă. Shute şi-a dat seama de potenţialul subiectului când a citit, în decembrie 1954, un articol din revista *Time* despre „Efectul cumulativ al exploziilor termonucleare pe suprafaţa globului”, care observa că neutronii şi resturile atmosferice de la testele nucleare „pot afecta condiţiile naturale la care este adaptată viaţa”.[14] Forţa narativă a cărţii este dată de felul modest, fără stridenţe, în care oamenii de rând se confruntă cu perspectiva înspăimântătoare a morţii sigure, de la care nu există scăpare şi împotriva căreia nu poate fi opusă nici o rezistenţă. Oamenii lui Shute nu se prăbuşesc nici în panică, nici în barbarie. Shute şi-a prefaţat cartea cu versurile poetului T.S. Eliot, oarecum ironic în lumina exploziilor uriaşe: „Şi aşa se sfârşeşte lumea / Nu cu un bubuit, ci cu un scâncet”.

Acţiunea se petrecea la Melbourne, singurul loc rămas neafectat de căderi radioactive, după „un război scurt, şocant” de treizeci şi şapte de zile. Cartea începe la

Crăciunul anului 1962, când trecuseră deja paisprezece luni de la război. Shute nu a explicat originile catastrofei prin acţiunea unui nebun, ci le-a pus pe seama unei combinaţii de rea-voinţă strategică deliberată şi calcule greşite, care a dus la un război în care au fost folosite 47 000 de bombe. Primul capitol se referă la „un război ruso-chinez care s-a iscat de la un război dintre Rusia şi NATO, care, la rândul lui, s-a născut dintr-un război israeliano-arab provocat de Albania". Bombele cu cobalt fuseseră folosite de ruşi şi de chinezi. Într-un capitol ulterior, unele dintre personajele-cheie încearcă să-şi dea seama ce s-a întâmplat, întrebându-se dacă merita scrisă o istorie a acestor evenimente pe care nu avea să o citească nimeni, niciodată. Ei se găseau la bordul unui submarin american căruia premierul Australiei i-a trasat misiunea de a afla ce se întâmplă în largul apelor naţionale. Împotriva presupunerii generalizate la vremea respectivă că Uniunea Sovietică şi China trebuiau privite împreună ca un uriaş bloc comunist, Shute şi-a plasat conflictul iniţial ca fiind între acestea două. Rusia urmărea să obţină un port la mări mai calde, preferabil Shanghai, şi să reducă populaţia Chinei prin război radiologic. La rândul lor, chinezii voiau să folosească radiaţiile pentru a distruge regiunile industriale din Rusia. Pe măsură ce discuţia înainta la bordul submarinului, revelaţia a fost că, împotriva a ceea ce se presupusese, nu ruşii atacaseră Washingtonul şi Londra, deşi Rusia primise loviturile retaliatorii. Aceasta a dus la gândul pe cât de „oribil", pe atât de „incredibil" că Rusia fusese bombardată „din greşeală". Adevăratul vinovat s-a dovedit a fi Egiptul (Shute scria la vremea crizei Suezului, din 1956), care a folosit bombardiere strategice pe care i le vânduse Rusia. Totodată, bomba care lovise Neapole venise din Albania şi nimeni nu ştia cine o lansase pe cea care explodase la Tel Aviv.

Remarcabil la scenariul lui Shute nu este realismul politic, nici cel tehnic, ci refuzul lui de a sugera că dezastrul era rezultatul unor decizii nebuneşti sau măcar nerezonabile.

Participanţii la discuţie priveau în urmă la decizii care apăreau ca fiind luate în grabă şi orbeşte. („Este foarte greu să opreşti un război când toţi oamenii de stat sunt morţi.”) Ei exprimau compasiune pentru cei care „se treziseră brusc cu un război de dus şi cu o mulţime de arme rămase cu care să lupte”. Când căpitanul american al submarinului a fost întrebat dacă el ar fi încercat să găsească o soluţie prin negociere, acesta a obiectat: „Cu un inamic care face praf şi pulbere Statele Unite, care ne omoară toţi oamenii? Când încă mai am arme la dispoziţie? Să încetez, pur şi simplu, lupta şi să cedez? Mi-ar plăcea să cred că aş avea sentimente atât de nobile – dar nu ştiu.” Vina reală era a ţărilor mici care iniţiaseră conflictul. Că ele au putut să facă asta era rezultatul faptului că bombele deveniseră prea ieftine şi prea accesibile, fără restricţii. „Bomba originală cu uraniu a ajuns, spre sfârşit, să coste în jur de cincizeci de mii de dolari. Chiar şi o ţară insignifiantă ca Albania putea să-şi facă un stoc, şi fiecare ţară micuţă care avea un astfel de stoc credea că putea învinge ţările mari printr-un atac surpriză. Acesta a fost necazul.” Scenariul reflecta, aşadar, o continuitate a convingerii privind posibilitatea lansării unei prime lovituri năucitoare. Principalul lui efect a fost cel de avertisment privind pericolul căderilor radioactive, Shute contribuind la transformarea lui într-un subiect fierbinte în anul 1957. Dar a fost şi un avertisment privind consecinţele răspândirii armelor nucleare.[15]

Doi ani mai târziu, când Stanley Kramer a făcut un film după această carte, exista o şi mai mare disponibilitate de a învinovăţi prostia umană. Fred Astaire, care îl interpreta pe savantul Julian Osborn, nega că ar fi existat „un răspuns simplu” la întrebarea cum a început războiul. A fost rezultatul faptului că oamenii acceptaseră „principiul idiot că se putea menţine pacea cu arme pe care n-ar fi putut să le folosească fără să se sinucidă”. Problema era proliferarea – „Toată lumea are bombe atomice şi contra-bombe şi contra-contra-

bombe” –, dar ea se combina cu lipsa de control, pe măsură ce „dispozitivele ne-o iau înainte”.

Undeva, un biet individ...

Probabil s-a uitat la un ecran radar şi i s-a părut că a văzut ceva.

Ştia că dacă ar fi ezitat o miime de secundă...

Propria lui ţară putea fi ştearsă de pe hartă, deci...

Deci a apăsat pe un buton...

Şi... Şi...

Lumea... a luat-o razna...[16]

La momentul acela, posibilitatea războiului accidental devenise importantă. Ideea că o mare tragedie putea fi rezultatul unei erori umane sau al unei defecţiuni tehnice nu avea cum să nu impresioneze puternic imaginaţia creativă.[17] Într-un roman din 1958, *Red Alert (Alertă roşie)*,[18] un general megaloman din forţele aeriene americane lansează un atac, folosind un plan de război care presupunea că guvernul nu mai funcţionează. Odată ce acesta este descoperit, preşedintele Statelor Unite decide să colaboreze cu Uniunea Sovietică pentru a preveni catastrofa, dar contramăsurile avioanelor americane sunt prea bune pentru apărarea sovietică. Generalul se sinucide înainte să poată fi obligat să anuleze codul pentru bombardiere, însă codul este găsit pe o hârtiuţă, pe birou. Toate avioanele sunt chemate înapoi, mai puţin unul care fusese avariat de apărarea antiaeriană. Temându-se de ce este mai rău, preşedintele oferă drept compensaţie Atlantic City, New Jersey, dar se dovedeşte că

nu este nevoie, deoarece o singură bombă cu hidrogen explodează parţial, şi din fericire într-o zonă rurală.

Un alt roman, *Fail-Safe (Siguranţă eşuată)*, avea o temă asemănătoare, de fapt atât de asemănătoare încât autorul *Red Alert* a intentat proces pentru plagiat. De data aceasta, o aeronavă civilă de pasageri declanşează o alertă de intrare în spaţiul aerian american a unui avion neidentificat. Alerta este anulată, însă se trimite din greşeală un „cod de decolare" către un grup de bombardiere, eroarea fiind amplificată de un nou sistem rusesc care împiedică orice comunicaţii între avioanele militare şi baza lor. Exact când bruiajul ia sfârşit, echipajul unui bombardier decide că protocoalele cer să continue misiunea. La fel ca în *Red Alert*, preşedintele oferă un oraş la schimb pentru altul, în acest caz New York pentru Moscova.[19] Cumva de natură să dea fiori, romanul a fost publicat mai întâi în trei părţi în *Saturday Evening Post,* în octombrie 1962, în momentul în care avea loc Criza rachetelor din Cuba. În anul următor, a apărut sub formă de carte, pe care autorii au prezentat-o spunând: „oamenii, maşinăriile şi matematica fiind aşa cum sunt, aceasta este, din nefericire, o poveste «reală». Poate că accidentul nu se va produce în modul în care l-am descris noi, însă legile probabilităţii ne asigură că până la urmă se va produce." Implicaţia era că o simplă şi aparent minoră defecţiune mecanică putea avea efecte catastrofale, de neimaginat.[20]

Ambele romane au fost transpuse în filme foarte apreciate. Primul şi cel mai memorabil a fost *Red Alert*, doar că regizorul Stanley Kubrick l-a transformat într-o comedie neagră, pe care a redenumit-o *Dr. Strangelove*.[21] Generalul cu minţile rătăcite a devenit Jack D. Ripper, convins că Rusia urmărea să contamineze „preţioasele fluide corporale" ale americanilor. El se afla la comanda unui grup de bombardiere B-52 dotate cu arme nucleare, cărora le-a ordonat să atace Rusia. În timp ce preşedintele Statelor Unite l-a chemat pe ambasadorul sovietic să-l avertizeze de pericolul la adresa ţării lui şi să-i ajute pe ruşi să doboare avioanele dacă

puteau, s-a aflat că Uniunea Sovietică pusese la punct un sistem apocaliptic incluzând numeroase bombe îngropate, cu conţinut de cobalt, care să fie detonate automat dacă ţara ar fi fost lovită de un atac nuclear. La fel ca în *On the Beach*, rezultatul ar fi fost distrugerea oricărei urme de viaţă umană sau animală. Sistemul ar fi trebuit să aibă rol de descurajare dacă ajungea la cunoştinţa publicului, însă din nefericire existenţa lui urma să fie dezvăluită abia în săptămâna următoare. La fel ca în finalul lui George pentru *Red Alert*, codul de anulare a fost recuperat de la baza lui Ripper şi cele mai multe avioane sunt rechemate cu succes, însă unul îşi continuă misiunea, avariat de antiaeriana rusă şi lipsit de comunicaţii. De data aceasta, bomba lansată explodează, iar sistemul apocaliptic este activat.

Kubrick l-a introdus în scenariu pe Dr. Strangelove, un strateg civil cu un trecut nazist. În *Red Alert* nu exista un astfel de personaj, însă era un profesor Groeteschele la fel de sinistru în *Fail Safe*. Şi Groeteschele şi Strangelove au fost modelaţi după Herman Kahn, autorul raportului devenit bestseller despre strategia nucleară, *On Thermonuclear War*, publicat în 1960, şi care era celebru pentru analizele lui îndrăzneţe şi aparenta şăgălnicie cu care vorbea despre morţile în masă. Kahn era o ţintă preferată a criticilor şi umanitatea lui a fost pusă la îndoială – „nimeni nu ar putea scrie aşa; nimeni nu ar putea gândi aşa”.[22] El îşi scrisese cartea la RAND Corporation, cel mai celebru dintre „think-tank”-urile unde erau explorate misterele strategiei nucleare, deşi a plecat la scurt timp după publicare ca să-şi înfiinţeze propriul grup, Hudson Institute, în parte deoarece colegii lui de la RAND obiectaseră la exhibiţionismele lui, iar el considera că aceştia deveniseră prea birocratici.[23]

În ambele filme, personajul inspirat de Kahn face războiul nuclear să fie discutat în termenii unui raţionalism rece, detaşat de orice emoţie umană. Rolul lui este să scoată în evidenţă logica perversă din spatele planurilor de ucidere în masă şi dilema continuă de a obţine câştiguri strategice din

aceste planuri doar demonstrând cum ar putea fi ele puse în practică. Cu răceală, Groeteschele explică raţiunea din spatele unei prime lovituri, subliniind că „din punctul lor de vedere” japonezii „au avut dreptate” să atace la Pearl Harbor în decembrie ١٩٤١, deoarece Statele Unite erau „duşmanul lor de moarte”. „Atâta vreme cât existam, eram o ameninţare letală pentru ei. Singura lor greşeală a fost că nu au reuşit să ne termine de la început. Şi au plătit pentru greşeala aceasta la Hiroshima.” Aceasta este importanţa loviturii de knockout. Dacă există vreun lucru mai rău decât să nu îţi asumi riscurile, este să îţi asumi riscurile şi să eşuezi. Groeteschele presupunea că riscul unui dispozitiv apocaliptic american avea să-i determine pe ruşi să se abţină chiar dacă avioanelor neautorizate li se permitea să îşi continue misiunea. Pierderile ar fi fost şi mai grele dacă ar fi răspuns la lovituri. El îi vedea pe comunişti ca duşmani de moarte şi voia să doboare Uniunea Sovietică. „Ei nu sunt motivaţi de emoţii umane cum sunt mânia şi mila. Sunt nişte maşini de calcul, se vor uita la bilanţul contabil şi vor vedea că nu pot să învingă.”

Kahn a explorat ideea unui dispozitiv apocaliptic în *On Thermonuclear War*, descriindu-l ca fiind

> protejat de acţiunea inamicului (poate prin amplasarea lui la mii de metri sub pământ) şi conectat la un computer care este conectat la rândul lui, printr-un sistem fiabil de comunicaţii, cu sute de senzori de pe tot teritoriul Statelor Unite. Computerul urmează să fie programat astfel încât dacă, să zicem, cinci bombe nucleare ar exploda deasupra Statelor Unite, ar declanşa dispozitivul şi întreaga lume ar fi distrusă.

El a explicat şi că un astfel de dispozitiv avea puţine şanse să fie adoptat vreodată de un guvern, deşi motivul părea să ţină şi de cheltuieli, la fel de mult ca de consideraţiile operaţionale.[24] În film, Dr. Strangelove vorbeşte despre un studiu care îi fusese comandat de „Bland Corporation” despre „o maşinărie apocaliptică” menită să ajute

descurajarea, care era „arta de a produce în mintea inamicului teama de atac”. Credibilitatea maşinăriei apocaliptice decurgea din automatizarea ei, care „excludea amestecul vreunui om”. Condiţiile de declanşare aveau să fie programate într-o memorie de computer bine protejată.[25]

Era nucleară era încă la începuturi. Strategia descurajării fusese adoptată ca fiind una care demonstra hotărâre fără să provoace, fermitate fără a fi suicidară. Armelor nu li se permitea să sprijine agresiunea, dar ele erau acolo, disponibile şi în alertă, gata să răspundă agresiunii. Atâta vreme cât ambele tabere înţelegeau riscurile, şi spre sfârşitul anilor 1950 cu siguranţă se putea spune asta, atunci se putea ajunge la un impas ciudat, dar durabil. Preocupările ridicate de *Red Alert*, de holocaust nuclear pre-programat rezultat dintr-o combinaţie de erori umane şi mecanice, independent de orice criză politică, nu doar că au rezonat cu îngrijorările populare profunde, dar au şi indicat o slăbiciune reală a strategiei descurajării. Kahn însuşi cunoştea foarte bine romanul lui George, pe care îl folosise pentru cursuri de pregătire, şi a lăudat „modul inteligent în care generalul a anulat sistemul elaborat de prevenire a folosirii neautorizate”.[26]

Thomas Schelling, care a petrecut şi el un timp la RAND şi, până la urmă, a primit un Premiu Nobel pentru Economie, a luat ideea în serios şi l-a consiliat pe Kubrick la scenariul filmului *Dr. Strangelove*. După ce a citit romanul, şi-a dezvoltat ideile privind o legătură de comunicaţii între Moscova şi Washington, cu rolul de a reduce pericolele pe care le descria cartea.[27] Într-un articol din 1960, pe care i l-a transmis şi lui Kubrick, Schelling observa că tot ce părea un accident reflecta alegeri din trecut care făceau posibilă pierderea ulterioară a controlului. „Ideea este că nu accidentele provoacă războiul. Deciziile sunt cele care provoacă războiul.” El le cerea oamenilor să se gândească la structura unei relaţii nucleare care să facă aceste decizii mai puţin periculoase.[28] Acesta era aspectul esenţial al strategiei

nucleare. Avem nevoie de descurajare, a explicat el, pentru a ajunge nu doar la „calculatorul raţional în deplin control al facultăţilor lui”, ci şi la „decizia disperată, înspăimântată, nervoasă şi furioasă care se poate precipita la apogeul unei crize, care poate fi rezultatul unui accident sau al unei alarme false, care poate fi influenţată printr-un act malefic.” Pentru aceasta, trebuia procedat astfel încât să fie evident că începerea războiului era neatractivă în orice condiţii, chiar şi atunci când exista temerea de un atac inamic. În practică, făuritorii de politici deveniseră cu toţii conştienţi de pericolul escaladării într-un război nuclear şi, drept rezultat, deveneau mai inhibaţi şi mai puţin nesăbuiţi. În 1961, la apogeul crizei Berlinului, Schelling a iniţiat un joc strategic în care a implicat membri ai guvernului, pentru a vedea cum ar putea evolua lucrurile. „Aspectul cel mai şocant”, potrivit unuia dintre colegii lui, a fost „incapacitatea noastră de a face să înceapă lupta.”[29]

CAPITOLUL 8

BLOCAŢI ÎN ERA NUCLEARĂ

Dacă imaginea lumii, aşa cum am prezentat-o, este mai degrabă sumbră, ea ar putea să fie şi catastrofal de rea.

Albert Wohlstetter, „The Delicate Balance of Terror” („Echilibrul delicat al terorii”), 1959[1]

Pe parcursul a şase săptămâni irosite, la sfârşitul anului 1958, reprezentanţi din cinci ţări NATO şi din cinci ţări ale Pactului de la Varşovia s-au întâlnit la Geneva. Aceasta a fost „Conferinţa experţilor pentru studiul măsurilor posibile care ar putea fi utile în prevenirea atacurilor surpriză şi pentru pregătirea unui raport ce va fi înaintat guvernelor”. Senzaţia de inutil a fost prezentă încă de la început, pentru că s-a văzut clar că existau două tabere care aveau agende complet diferite, ce reflectau opiniile lor distincte cu privire la sursa cea mai probabilă a unui atac surpriză. Atât de diferite erau agendele, a remarcat un observator, că „era greu de înţeles cum au putut ele să fie alcătuite pentru aceeaşi conferinţă”.[2]

Preşedintele Eisenhower a propus conferinţei să contribuie la instituirea unui regim de inspecţii care ar dezvălui eventuale pregătiri pentru un atac surpriză. La vremea aceea, Statele Unite se bazau pe zborurile secrete ale avioanelor spion U-2 pentru a încerca să-şi dea seama ce făcea Uniunea Sovietică, pe fondul zvonurilor că aceasta continua cursa înarmărilor. Existau trei probleme în această abordare. Prima era că acel gen de inspecţii la care se gândea preşedintele puteau semnala pericole legate de bombardierele strategice, dar era mai puţin probabil să dea rezultate în cazul rachetelor cu combustibil solid, care puteau

fi pregătite rapid pentru lansare şi îşi atingeau ţintele în timpi de ordinul minutelor, nu al orelor. A doua era că, în secretomania sistemului sovietic, inspecţiile erau văzute doar ca o altă formă de spionaj, poate chiar pregătind ele însele un atac surpriză, şi din acest motiv erau respinse categoric.

A treia şi cea mai importantă problemă era că puterea americană şi cea sovietică se temeau de tipuri complet diferite de atacuri. Ambele fuseseră luate prin surprindere în 1941 şi erau îngrijorate să nu se întâmple din nou. Americanii se temeau de un Pearl Harbor nuclear, o lovitură fulgerătoare venită din senin care să le scoată din funcţiune dispozitivele nucleare vitale şi să îi lase fără mijloace de retaliere. Dimpotrivă, sovieticii îşi aduceau aminte de Operaţiunea Barbarossa. Ei vedeau primejdia în apartenenţa la NATO a Germaniei de Vest şi în reînarmarea acesteia, care se petrecea tocmai în respectiva perioadă. Chiar în timpul desfăşurării conferinţei, Nikita Hruşciov a contestat statutul special al Berlinului de Vest, ameninţând să redea Germaniei de Est „suveranitate asupra pământului, apelor şi spaţiului aerian”. Atacaţi deja de două ori de Germania în ultima jumătate de secol, scopul era să prevină o a treia agresiune, cu o formă perfecţionată de *blitzkrieg*. Sovieticii nu erau interesaţi atât de desfăşurarea rachetelor, un domeniu în care aveau un presupus avantaj (iluzoriu însă, după cum avea să se dovedească), cât de prevenirea concentrărilor de trupe la frontierele lor şi de împiedicarea accesului Germaniei la arme nucleare de orice fel. „În esenţă”, remarca Jeremi Suri, „diferenţele ideologice cele mai vizibile dintre Est şi Vest la Conferinţa pe tema atacului surpriză aveau prea puţin de-a face cu capitalismul şi comunismul, fiind mai degrabă legate de geografie şi de amintirea războaielor precedente.”[3]

Deci fiecare dintre cele două tabere se concentra pe teama de ce ar putea face cealaltă, insistând, în acelaşi timp, că propriile pregătiri erau pur defensive ca intenţie. Aceasta a ridicat din nou dilema de securitate, „ce derivă din suspiciunea reciprocă şi din teama reciprocă”, în care statele

sunt obligate „să se întreacă permanent pentru mai multă putere, ca să obţină mai multă securitate”, chiar dacă efortul este condamnat să fie autodistructiv şi potenţial tragic.[4] Interpretările greşite şi chiar accidentele pot juca şi ele un rol, aşa că al Treilea Război Mondial risca să înceapă din neatenţie. Cu toate armele care existau şi cu noile ţări care îşi începeau propriile programe nucleare, cum se putea crede că undeva, cândva, nu avea să se întâmple ceva teribil de grav? În 1960, savantul şi romancierul britanic C.P. Snow a avertizat că plutoniul era foarte uşor de obţinut şi, în consecinţă, mai multe state îşi puteau fabrica bombe. „Ştim cu certitudinea adevărului statistic”, continua el, „că dacă se construiesc suficient de multe asemenea bombe – de către suficient de multe state diferite – unele dintre ele or să explodeze. Accidental, din prostie sau din nebunie – dar motivele nu contează.... Suntem cu adevărat conştienţi de riscuri. Ne confruntăm cu o situaţie «ori/ori» şi nu avem prea mult timp.”[5]

Această convingere că liderii planetei se aflau în faţa unei alegeri clare – între acţiune internaţională pentru controlul bombelor şi tragedie deplină – a fost prezentă încă de la începutul epocii nucleare. Savanţii care au construit bomba şi-au raţionalizat munca, asigurându-se mai întâi că Germania nazistă nu obţinea prima această armă teribilă, şi apoi ca modalitate de a şoca, pentru a determina comunitatea internaţională să accepte imperativele unui guvern mondial. Odată ce războiul s-a terminat, ei şi-au reluat cazul în forţă. Obiectivul a fost surprins într-o carte din 1946, cu un titlu preluat direct din Wells – *One World or None (O singură lume sau nici una)*.[6]

Însă lumea era de-acum divizată fără speranţă. În ١٩٤٦, Statele Unite au înaintat Naţiunilor Unite un plan de dezvoltare a energiei nucleare doar pentru scopuri civile, interzicând în acelaşi timp utilizarea militară. Dar, pe fondul deteriorării relaţiilor, Uniunii Sovietice i s-a părut că arată ca un complot. Moscova considera că ei i s-ar putea nega

oportunitatea de a-şi construi propriile capacităţi nucleare, doar ca să descopere că Statele Unite găsiseră o portiţă ca să-şi păstreze monopolul. La rândul lor, americanii îşi făceau griji că, în absenţa unor mecanisme puternice de constrângere, Uniunea Sovietică ar putea să trişeze, dezvăluindu-şi arsenalul secret doar după ce toţi ceilalţi s-ar fi dezarmat. Dacă nişte propuneri mai bine fundamentate ar fi putut sau nu să prevină în această etapă o cursă a înarmărilor, efortul oricum avea să se oprească în curând. Experienţa cumplită a recentului război şi revelaţia bruscă a unei arme noi şi teribile nu au determinat guvernele să treacă peste diferenţele dintre ele şi să colaboreze spre binele colectiv. Deci dacă alegerea era cu adevărat între o singură lume sau nici una, începea să se profileze alternativa sumbră la varianta dezarmării şi a guvernului mondial.

Pentru cei care credeau cu putere în dezarmare, problema era mai stringentă ca niciodată. Nu mai era o chestiune de reducere a arsenalelor pentru a diminua cheltuielile fără rost sau nivelurile de neîncredere, ci de nevoia urgentă de a salva specia umană de la anihilare. Philip Noel-Baker, de exemplu, a fost multă vreme un susţinător al dezarmării generale şi complete. El luase parte la înfiinţarea Ligii Naţiunilor şi apoi, ca membru al guvernului britanic, la înfiinţarea ONU. Nimic, nici măcar experienţa dezamăgitoare a anilor interbelici, nu i-a redus încrederea în temeinicia cauzei lui. Singura problemă era că nu fusese urmată suficient de viguros. În 1958, Noel-Baker şi-a expus convingerile într-o carte intitulată *The Arms Race: A Programme for World Disarmament (Cursa înarmărilor: Un program pentru dezarmarea mondială)*. În anul următor, eforturile lui aveau să fie răsplătite cu Premiul Nobel pentru Pace. În discursul rostit la primirea premiului, el şi-a reafirmat principiile de lungă durată: „Nu are sens să vorbeşti despre dezarmare”, declara el, „dacă nu crezi că războaiele, toate războaiele, pot fi abolite.” Aceasta era esenţa convingerilor lui. Războiul era o modalitate groaznică de a rezolva disputele: existau forme mult mai bune de

soluţionare, care acum trebuiau să fie aplicate. „Dacă nu există o voinţă de fier de a face din asta obiectivul suprem al politicii internaţionale şi de a o pune în practică acum”, insista el, „cred că toate discuţiile despre dezarmare sunt sortite eşecului.” Cu această voinţă de fier era posibil succesul. Dezarmarea se putea face în etape, iar un eventual tratat de dezarmare generală şi completă avea să fie „un document lung şi complex”, dar el nu era de părere că diavolul se ascundea în detalii. Aici l-a citat pe Salvador de Madariaga: „Dificultăţile tehnice sunt obiecţii politice în uniformă”.[7]

Pe când îşi pregătea cartea, Noel-Baker şi-a luat ca ajutor un tânăr şi strălucit australian. Parteneriatul nu a durat multă vreme. Hedley Bull a căpătat repede convingerea că abordarea lui Noel-Baker era şi depăşită, şi greşită. Nu avea cum să reuşească niciodată. Ba chiar ar fi putut la fel de bine să înrăutăţească o situaţie deja proastă. În 1959, el a publicat o recenzie caustică la *The Arms Race*. În centrul ei era o analiză a relaţiei dintre dezarmare şi pace. Bull a explicat succint de ce o dezarmare generală şi completă era probabil imposibilă:

> Într-o societate internaţională în care războiul este un rezultat posibil între statele concurente politic şi nu există o autoritate superioară coercitivă, un stat îşi poate asigura securitatea şi proteja cetăţenii doar prin forţa lui armată şi prin cea a aliaţilor lui. Acesta este contextul în care statele deţin armament şi îşi păstrează controlul propriu asupra nivelurilor acestor arsenale.

Bull a respins scopul lui Noel-Baker de a înlocui un sistem bazat pe state care îşi asumă responsabilitatea pentru propria securitate cu un sistem alternativ bazat pe securitate colectivă. Pentru aceasta ar fi nevoie ca „oricărui act de agresiune, oriunde, făcut de oricine împotriva oricui, să i se opună toţi membrii sistemului, colectiv; confruntat cu

ameninţarea acestei puteri copleşitoare, nici un stat nu va recurge la agresiune”. Bull a descris aceasta ca fiind

> concepţie destul de abstractă şi neconcordantă cu istoria, în care statele sunt unităţi lipsite de pasiune şi de viaţă, care nu au simpatii sau antipatii naturale, nici loialităţi sau sentimente ostile şi care, la fel ca şi cetăţenii din broşurile victoriene despre guvernarea reprezentativă, sunt puse în mişcare doar de analiza raţională a drepturilor sau intereselor.

La întrebarea dacă un astfel de sistem era dezirabil, Bull a răspuns indicând opinia tot mai răspândită în Occident că „impasul nuclear este un păstrător al păcii şi ar trebui aşadar să fie lăsat în pace”.

Aceasta explica de ce Noel-Baker părea o voce atât de singuratică. Accentul se punea de acum pe chestiunile secundare, cum ar fi testele nucleare. Contrar opiniei lui Noel-Baker că dispensarea de arme era posibilă deoarece războiul devenise anacronic, Bull insista că războiul dintre puterile nucleare era anacronic tocmai din cauza arsenalelor teribile. Din această perspectivă, „funcţia arsenalelor nucleare în sistemul internaţional, la momentul actual, este să limiteze incidenţa războiului”. Poate că situaţia nu era satisfăcătoare, dar era puţin probabil să fie abandonată fără încrederea că avea să fie pus ceva în loc. Bull concluziona: „În lumea actuală, nu doar că este puţin probabil ca statele să încheie un acord de dezarmare generală şi totală, dar se comportă raţional refuzând să facă asta”.[8]

Bull surprindea aici o schimbare în gândire declanşată pe la jumătatea deceniului. Sistemul internaţional începea deja să arate surprinzător de stabil. Unul dintre motive era claritatea lui evidentă. Complicaţiile unui sistem cu mai multe mari puteri aflate în competiţie şi alianţe fluide lăsase locul unuia dominat de două „superputeri” (termen introdus în 1944 cu referire la Statele Unite şi la Uniunea Sovietică, şi apoi şi la Imperiul Britanic[9]), fiecare dezvoltându-şi un arsenal extraordinar de distructiv. Europa fusese împărţită destul de

limpede în două, fractura trecând prin Germania, unde fiecare parte împărtăşea trăsături critice în aranjamentele ei politice şi economice cu superputerea ce o controla. Poziţiile erau nesigure doar la Berlin, oraş divizat şi el, dar rămas în mijlocul Germaniei de Est, motiv pentru care a şi devenit principalul punct de dispută. Claritatea divizării însemna că nu exista o reconciliere uşoară, dar şi că un act de agresiune avea să fie lipsit de ambiguitate şi avea să declanşeze aproape imediat conflictul. Din cauza armelor nucleare, părerea generală era că aceasta ar fi dus curând la un război catastrofic.

În tabăra NATO, forţele convenţionale aflate în faţa Pactului de la Varşovia erau descrise ca având mai degrabă rol de „senzor de alarmă" decât o funcţie pur defensivă. Era nevoie de un avertisment că orice mişcare peste graniţa interioară a Germaniei avea să declanşeze un război mai amplu. Această perspectivă a introdus un anumit grad de precauţie în relaţiile internaţionale. Nu era momentul să se încerce abordări radicale. Scopul era, în schimb, să se încurajeze respectul pentru status quo. Dacă Primul Război Mondial a distrus încrederea în posibilitatea unui echilibru stabil de putere, epoca nucleară a ajutat la renaşterea acesteia. Într-unul din ultimele lui discursuri la prim-ministru, Winston Churchill a comentat despre „sublima ironie" a atingerii unui stadiu în care „siguranţa va fi copilul robust al terorii, iar supravieţuirea soră geamănă cu anihilarea".[10]

În ١٩٦١, o criză în jurul Berlinului de Vest a supus noua ordine europeană la cea mai grea dintre încercările prin care a trecut. Liderul sovietic Nikita Hruşciov a contestat poziţia specială a acestuia, nu în ultimul rând pentru că oferea o ieşire pentru zeci de mii de est-germani care voiau să scape de comunism. Tensiunea a crescut atunci când preşedintele Kennedy a adoptat o poziţie fermă. În luna august a acelui an, comuniştii şi-au rezolvat problema construind un zid ce traversa oraşul, ca să împiedice plecarea oamenilor din Est. Tensiunea s-a mai domolit. Dar, în luna octombrie a anului

următor, a izbucnit o criză şi mai mare, când a devenit limpede că Uniunea Sovietică urmărea să instaleze rachete nucleare în Cuba. Uniunea Sovietică a dat iarăşi înapoi, ajutată şi de promisiunea lui Kennedy de a nu invada Cuba.[11] În ambele situaţii, logica descurajării pare să fi funcţionat.

Singurul mod prin care un război nuclear putea fi câştigat definitiv era printr-o primă lovitură care să împiedice represaliile inamicului. Modul de a preveni aceasta era dezvoltarea unei capacităţi pentru o a doua lovitură. Pentru aceasta era nevoie ca primei lovituri să-i supravieţuiască suficiente forţe ca să poată replica pe măsură, astfel încât riscurile unui atac să fie prea mari. Dar, dacă ambele tabere erau interesate de o capacitate care să facă posibilă o primă lovitură, într-o perioadă de criză se putea ajunge la o nervozitate care să ducă la război din cauza unei erori. Era aşadar vital să se demonstreze fără ambiguitate că nu era nimic de câştigat printr-o primă lovitură. Aceasta ar trebui să încurajeze ambele tabere să fie mai precaute şi să se concentreze pe diplomaţie în situaţii de criză. Acesta era aspectul relaţiei nucleare pe care Schelling l-a identificat ca fiind esenţial pentru evitarea unui război provocat de o eroare.

Dacă trebuia dezvoltată sau nu opţiunea primei lovituri era întrebarea presantă a momentului. În 1954, o echipă de la RAND Corporation, condusă de Albert Wohlstetter, a fost solicitată să analizeze care era configuraţia optimă pentru bazele flotei de bombardiere strategice a Statelor Unite. Ei au introdus ca un criteriu esenţial vulnerabilitatea la un atac surpriză şi au demonstrat astfel că Statele Unite puteau fi luate prin surprindere de o Uniune Sovietică precaută cu o lovitură preemtivă.[12] Aceasta era versiunea modernă a ficţiunii de război, cu excepţia faptului că nu exista evoluţie a personajelor sau tensiune narativă. Abordarea era riguros analitică, bazată pe cele mai bune date disponibile (acceptând că informaţiile despre capacităţile nucleare sovietice erau sumare). Intriga însă rămânea concentrată pe

ideea că un inamic străin lipsit de scrupule putea să prindă Statele Unite cu garda jos, făcând presupunere după presupunere ca să arate că o ţară ce se simte în siguranţă datorită marii ei puteri este, de fapt, mult mai vulnerabilă decât crede.

Ideea că Statele Unite puteau fi surprinse în acest mod a câştigat credibilitate după succesele notabile ale sovieticilor în testarea primei rachete balistice intercontinentale şi apoi a primului satelit artificial (Sputnik 1), în 1957. Într-un articol influent bazat pe studiul lui şi intitulat „Delicate Balance of Terror" („Echilibrul delicat al terorii"), Wohlstetter a avertizat împotriva presupunerii că s-a ajuns la un impas nuclear doar pentru că ambele tabere s-au dotat cu capacitatea de a o distruge pe cealaltă. Pericolul era ca una din ele să vadă o cale realistă către victorie. O primă lovitură nucleară ar fi avut consecinţe oribile pentru cel care ar fi dat-o dacă ar fi eşuat, dar ar putea fi şi un succes fără echivoc; lipsită astfel de posibilităţile de ripostă, o ţară dezarmată astfel nu ar avea altă opţiune decât capitularea. Pentru cei care se gândeau la un astfel de atac, diferenţa dintre agresiunea suicidară şi dominaţia lumii putea să stea în nişte calcule detaliate. Stabilitatea reală a sistemului depindea aşadar de numeroşi factori, cum ar fi raza de acţiune, puterea şi precizia armelor nucleare, precum şi rezistenţa şi mobilitatea ţintelor, sau de chestiuni de avertizare şi secvenţializare.[13]

Această analiză nu era destinată unui public de masă, ci realizatorilor de politici. Ca şi în cazul cărţii lui Kahn, *On Thermonuclear War*, ideea că un război nuclear putea fi imaginat şi discutat în acest mod le dădea multora fiori reci, normalizând ideea de distrugere în masă. Şi totuşi acest cadru analitic a modelat felul în care chestiunile războiului nuclear şi ale descurajării aveau să fie discutate în cercurile profesionale în următoarele decenii. Era nevoie de un anumit grad de competenţă tehnică, problemele de motivaţie politică şi consecinţele rămânând neexplorate. El a influenţat modul în care au ajuns să fie discutate multe subiecte

politice din afara arenei nucleare, cu termeni ca „scenariul cel mai grav” şi „limitare a pagubelor” intraţi în limbajul comun, la fel ca unii termeni şi mai expliciţi, ca „distrugere asigurată”.

Dacă originile acestei forme de literatură analitică nu erau foarte diferite de cele ale *Bătăliei de la Dorking*, fiind un mod de a-i scoate pe oficiali din complacerea lor, de data aceasta cadrul realizat de analişti făcea să se poată măsura gradul de pericol, pe măsură ce veneau noi informaţii. Iniţial, bombardierele strategice trebuiau menţinute permanent în alertă, pentru a evita eliminarea lor printr-un eventual atac surpriză. Când au intrat în producţie de serie rachetele balistice intercontinentale (ICBM), la începutul anilor 1960, ele au fost amplasate în silozuri subterane solide, care nu puteau fi distruse decât printr-o foarte puţin probabilă lovitură directă. Şi mai puţin vulnerabile erau rachetele balistice lansate de pe submarine (SLBM), care puteau profita de dimensiunile uriaşe ale oceanului ca să se ascundă de un atac inamic şi deveneau astfel o capacitate pentru a doua lovitură. Între timp, încercările de a dezvolta măsuri de apărare eficiente împotriva unui atac nuclear s-au dovedit inutile. Standardele apărării antiaeriene în epoca nucleară trebuiau să fie mult mai înalte decât în cazul raidurilor aeriene convenţionale, având în vedere că orice penetrare a ecranului defensiv însemna o catastrofă pentru partea care se apăra. S-au făcut unele progrese în dezvoltarea apărării împotriva bombardierelor, folosind rachete sol-aer (SAM), însă trecerea la ICBM, cu perioada lor minimală de avertizare înainte de impact, părea să facă din misiunea apărătorilor una lipsită de speranţă. Măsurile de apărare civilă ofereau prea puţină protecţie populaţiei în caz de explozii nucleare, în cel mai bun caz o şansă de evitare a expunerii la căderile radioactive, şi păreau patetice în faţa copleşitoarei puteri distructive pe care o acumula fiecare din cele două tabere.

Aceste analize erau realizate în anii 1950 şi 1960, perioadă în care oamenii se aşteptau ca inovaţiile tehnologice

destabilizatoare să apară cu regularitate. Inspirat de literatura SF, Kahn a umplut ultima parte din *On Thermonuclear War* cu predicţii privind viitoarele revoluţii în domeniul militar, patru dintre acestea aşteptate în următorii treisprezece ani. Cea care s-a dovedit corectă – un om pe Lună după 1969 – trebuie văzută pe fundalul celor care au dat greş. Problema era exagerarea efortului financiar şi tehnologic necesar, de parcă inovaţiile majore s-ar fi putut materializa fără eforturi excepţionale. O observaţie tipică pentru anul 1965 a fost că, deşi el nu văzuse vreo cifră, bănuia că „marjele relativ înguste ale costurilor ne împiedică să facem lucruri extraordinare, cum ar fi topirea calotelor glaciare şi devierea curenţilor oceanici”.[14] În domeniul nuclear, el vedea mai multe sisteme defensive, considerând că acestea puteau face diferenţa între o societate care putea să îşi revină şi alta care ar fi fost pierdută complet.

Presupunerea că Războiul Rece avea să se mute în spaţiul extraterestru era foarte răspândită, cu bombe pe orbită şi staţii spaţiale care îşi îndreaptă tirurile spre Pământ, ca şi cum acesta era terenul preferat de strategi. Poate că, deoarece aceasta era noua frontieră care îi fascina pe scriitorii de SF, părea foarte natural să se facă pregătiri militare. Cel puţin un scriitor spera că, dacă superputerile puteau fi convinse să-şi ducă bătăliile în spaţiu, atunci acestea ar putea să cruţe Pământul.[15] În 1959, cercetătorii armatei americane au explicat importanţa vitală a stabilirii unui avanpost pe Lună înainte ca Uniunea Sovietică să aibă şansa să facă asta, chiar dacă ei nu erau foarte siguri de potenţialul lui militar. În 1965, Biroul de arme ale viitorului, de pe lângă Comandamentul arsenalului armatei SUA, scria că:

> Date fiind mediul şi condiţiile cu totul noi şi diferite cu care se confruntă omul în spaţiu, nu putem aştepta până în ultima clipă ca să „trântim” un program de înarmare cu speranţe de succes, pentru că este posibil să ne aflăm chiar acum la marginea câmpului de luptă al Armageddonului.[16]

Până la urmă s-a manifestat o tendinţă puternică de a păstra spaţiul liber de arme, nu în ultimul rând pentru că, în practică, nu avea prea mult sens să trimiţi arme pe orbită ca să le aduci înapoi, să lovească ţinte de pe Pământ. Spaţiul a ajuns totuşi să aibă o importanţă vitală pentru operaţiunile militare, dar nu pentru arme, ci pentru staeliţii de spionaj, navigaţie şi comunicaţii.

Cu toate viziunile asupra Armaggedonului, la jumătatea anilor 1960 se mai potoliseră temerile de o cursă tehnologică a înarmărilor care ar fi putut să încurajeze oricare dintre tabere să dezlănţuie un atac surpriză. În viitorul previzibil, fiecare tabără o putea elimina pe cealaltă ca stat industrial modern. Robert McNamara, secretarul Apărării în SUA pentru o bună parte a deceniului, a argumentat că două superputeri ar putea să-şi provoace una alteia „daune inacceptabile”, estimate la 25 la sută din populaţie şi 50 la sută din industrie. Distrugerea Reciprocă Asigurată (Mutual Assured Destruction, MAD) comunica exact ceea ce se aştepta de la ea să comunice – distrugerea avea să fie garantată şi reciprocă, şi cu siguranţă inacceptabilă. Aşadar, contrar faţă de ceea ce s-a presupus, sistemul tindea către stabilitate. Aceasta nu era atât rezultatul unei opţiuni politice deliberate, cât al recunoaşterii unei condiţii ce confirma riscurile implicate de orice încercare de a obţine o victorie decisivă printr-o lovitură de tip knockout.

Şi totuşi nu a dispărut ideea că un inamic îndrăzneţ şi bine dotat ar fi putut să exploateze o vulnerabilitate critică. Soţia lui Albert Wohlstetter, Roberta, a devenit cunoscută în ١٩٦٢ când a publicat o critică originală a modului în care America fusese luată prin surprindere la Pearl Harbor. Ea a înţeles că, atunci când îşi elaboraseră politicile, şi Statele Unite, şi Japonia porniseră de la ipoteza că tabăra cealaltă avea să reacţioneze aşa cum doreau ele să reacţioneze, fără să aibă grijă să se întrebe dacă adversarul nu ar fi putut reacţiona cu totul diferit. Răspunsul ei la întrebarea cum a fost posibil ca „oameni atât de oneşti, dedicaţi şi inteligenţi” să fie surprinşi

atât de grav a fost „vacarmul” semnalelor înşelătoare care i-a împiedicat să sesizeze indiciile reale. Rezultatul a fost că ei s-au concentrat pe semnalele care veneau să susţină ceea ce gândeau deja. Pearl Harbor nu a fost un caz unic, a argumentat ea. Statele Unite au fost surprinse de invazia nord-coreeană în sudul peninsulei, în 1950, şi apoi din nou câteva luni mai târziu, când China a intrat în război de partea Nordului, după ce posibilitatea fusese respinsă categoric de generalul MacArthur. Chiar în perioada publicării cărţii, Statele Unite au fost luate din nou prin surprindere de descoperirea amplasamentelor pentru rachete sovietice din Cuba. Dezvoltarea armelor termonucleare nu excludea deloc surprize viitoare, dar ridica miza unui nou astfel de incident. Dacă nu altceva, „balanţa avantajului pare foarte clar că s-a înclinat, după Pearl Harbor, în favoarea autorului unui atac surpriză”. Concluzia trasă de ea a fost că, indiferent ce îmbunătăţiri s-ar aduce sistemelor de avertizare, cursul cel mai sigur era să te asiguri că apărarea ţării poate face faţă chiar dacă este luată din nou prin surprindere.[17]

Acesta fusese şi punctul esenţial al poziţiei soţului ei în anii 1950. Avertismentele lui fuseseră luate în serios în alcătuirea planului forţelor strategice ale SUA în anii 1960, dar apoi MAD a sugerat că se ajunsese la un nivel la care nu era nimic de câştigat printr-un atac surpriză. Spre sfârşitul deceniului însă, Albert Wohlstetter era din nou în prim-plan, contestând starea de complacere pe care o presupunea o asemenea abordare. El promova un scenariu pe care l-a prezentat ca fiind un discurs tehnic, dar care avea totuşi elemente de fantezie. După un început lent, programul de rachete balistice intercontinentale (ICBM) al sovieticilor a cunoscut o dezvoltare bruscă. Conform scenariului lui Wohlstetter, cifrele aveau să atingă curând un nivel la care un atac surpriză cu rachete balistice sovietice putea efectiv să anihileze arsenalul de rachete balistice al americanilor. Statele Unite ar fi fost capabile să răspundă, dar, presupunând că ar fi fost lovite şi bazele bombardierelor

strategice, ar putea-o face doar cu rachete lansate de pe submarine. Din nefericire, acestea nu erau prea precise, astfel încât, dacă sovieticii ar fi atacat ţinte militare, riposta Statelor Unite ar fi fost împotriva oraşelor. Aceasta ar invita la o ripostă a sovieticilor împotriva oraşelor americane, înrăutăţind dramatic situaţia. Acest scenariu a fost invocat pentru prima dată în susţinerea necesităţii unui nou sistem rachete antibalistice (ABM), care să protejeze silozurile de rachete americane. Era un calcul complex, ce necesita presupuneri despre numărul de rachete şi de focoase nucleare, despre acurateţea lor şi despre rezistenţa silozurilor de rachete. Dacă ameninţarea nu putea fi confirmată, atunci nu era nevoie de ABM. Pe de altă parte, dacă ameninţarea era mai mare decât se aprecia, atunci ABM nu ar fi putut face faţă.

Acestor scenarii le lipsea o credibilitate elementară. Pentru ca o astfel de lovitură să-i fie recomandată unui lider sovietic era nevoie de convingerea că suficient de multe arme aveau să funcţioneze exact cum trebuia, într-un atac de un tip nemaiîncercat până atunci; că americanii nu aveau să detecteze atacul în timp util ca să-şi lanseze propriile rachete înainte să fie distruse; şi că, şi în eventualitatea că s-ar fi înregistrat un succes, preşedintele Statelor Unite ar fi dat dovadă de s-reţinere, deoarece atacul ar fi fost resimţit ca unul îndreptat doar împotriva forţei nucleare şi nu a societăţii americane în general. Şi totuşi, dată fiind localizarea bazelor de rachete, loviturile nucleare tot ar face undeva între ١٠ şi ٢٠ de milioane de morţi. Poate că, în faţa unui asemenea carnagiu, preşedintele ar rămâne şocat, paralizat. Dar conducătorul sovietic nu se putea baza pe o astfel de reţinere şi ştia că, dacă americanii ar fi folosit arsenalul rămas, atunci ţara lui şi-ar înceta existenţa de societate industrială modernă.

Aproape imediat după ce a apărut ideea aceasta, remediul propus a devenit indisponibil, pentru că Statele Unite şi Uniunea Sovietică au căzut de acord să-şi limiteze

capacităţile militare defensive în baza Tratatului ABM, din 1972. Planurile americanilor de instalare terestră a rachetelor balistice au devenit după aceea şi mai complexe. Una dintre variante era construirea unor rampe mari şi cu numeroase ramificaţii, pentru ca sovietici care fixau ţintele să nu fie niciodată siguri unde erau ascunse rachetele. Cel mai uşor era de ascuns rachetele balistice sub apă, la bordul submarinelor. La începutul anilor 1980 era deja fezabilă o nouă generaţie de rachete lansate de pe submarine, la fel de precise ca rachetele intercontinentale lansate de la sol. După ani de nelinişte şi cheltuieli pentru soluţionarea a ceea ce era de fapt o non-problemă, o comisie oficială a stabilit că subiectul nu mai era de interes. Îngrijorarea a dispărut şi ea rapid.[18]

Contrar lamentărilor celor care nu-şi puteau imagina ceva mai rău decât situaţia în care două alianţe uriaşe, cu ideologii contrarii şi deţinătoare de arme nucleare, se opuneau una alteia, teoreticienii politicii externe au continuat să-l urmeze pe Bull şi să insiste că aceasta era aproape cea mai bună dintre lumile posibile. Bipolaritatea producea claritate şi concentrare, fără complicaţiile provocate de alianţele schimbătoare, în timp ce armele nucleare erau exact artificiul de care era nevoie pentru a-i face pe cei doi giganţi să se abţină de la război. Nu exista îndoială că războiul ar fi însemnat sinucidere în tandem. Kenneth Waltz a remarcat, în 1981, că sistemul internaţional îşi dezvoltase o abilitate ridicată „de a absorbi schimbările şi de a limita conflictele şi ostilitatea”. El nu avea nici o îndoială privind contribuţia armelor nucleare la această fericită stare de lucruri. Ele făcuseră „costul războiului să pară înspăimântător de ridicat şi descurajaseră astfel statele de la începerea unor războaie ce ar fi putut să ducă la folosirea acestor arme. Armele nucleare au ajutat la menţinerea păcii între marile puteri şi nu i-au împins pe puţinii care le posedă la aventuri militare.” Waltz avea atâta încredere în acest efect, încât găsea bine-

venită folosirea armelor nucleare şi la alte conflicte, ca instrument al păcii.[19]

În ۱۹۸۳, şase cercetători de prim rang de la Harvard au explicat adaptarea comunităţii internaţionale la epoca nucleară ca rezultat al „efectului globului de cristal” – cunoaşterea anticipată a efectelor pe care le-ar putea avea un război nuclear.[20] Rezultatul acestei cunoaşteri era predispoziţia înţeleaptă de a evita războiul.[21] La o privire mai aprofundată, echipa de la Harvard nu era convinsă pe de-a întregul că asta era ceva pe care te puteai baza. Într-un proiect legat de programul lor de evitare a războiului nuclear, ei au studiat alternativele la descurajare, cu zece scenarii pentru o ameninţare redusă. Acestea porneau de la reducerea vulnerabilităţii populaţiilor, reducerea dependenţei de armele nucleare sau chiar abolirea lor şi o varietate de posibilităţi politice, printre care concilierea cu Uniunea Sovietică şi chiar federalismul mondial. Cu privire la posibilul declin al Uniunii Sovietice, speranţa era că el avea să aducă mai degrabă cu destrămarea Imperiului Britanic, decât a celui Austro-Ungar.[22] Analizând influenţa „efectului globului de cristal” în timpul Crizei rachetelor din Cuba, din 1962, James Blight a identificat un alt factor necesar pentru funcţionarea acestuia. El trebuia să fie amplificat de un alt efect – o „teamă viscerală” că aceasta ar putea să se întâmple cu adevărat. Blight era îngrijorat că fără teamă, fără emoţia care făcea primejdiile să pară atât de reale şi de imediate, acea cunoaştere ar ajunge „la coşul de gunoi al înţelepciunii primite”, acceptată „din inerţie şi nu din convingere”. Pentru a face guvernele să se comporte responsabil era nevoie nu doar de globul de cristal, ci şi de teama că acesta s-ar putea face ţăndări.[23] Apoi, chiar când era publicată cartea, Războiul Rece a ajuns la final şi teama s-a evaporat.

CAPITOLUL 9

O PACE SURPRIZĂ

Trăiesc cu adevărat într-un sistem în care cuvintele sunt capabile să zgâlțâie întreaga structură a guvernării, în care cuvintele se pot dovedi mai puternice decât zece divizii militare.

Václav Havel discurs de acceptare a unui premiu pentru pace, 15 octombrie 1989[1]

Superputerile au evitat catastrofa speriindu-se una pe cealaltă ca să fie prudente. Ideea că războaiele trebuiau descurajate, nu luptate, făcea însă ca misiunea planificării, formării şi menţinerii forţelor armate convenţionale să devină una extrem de dificilă. Cuvântul „convenţional” sugera o oarecare legătură cu „convenţiile” din trecut ale războiului clasic, dar era greu să le vezi sensul atunci când nu exista o cale evidentă spre o victorie decisivă pe câmpul de luptă împotriva unui inamic cu arme nucleare. Rolul rezidual al forţelor convenţionale putea fi doar unul de întărire a descurajării, de menţinere a unei linii defensive în faţa unei ofensive inamice sau de a se asigura că înaintarea inamicului era costisitoare şi dureroasă. În cel mai bun caz, acestea puteau să câştige timp pentru gândire şi pentru negocieri active; în cel mai rău caz, ele puteau deveni dâra de praf de puşcă spre apogeul exploziv al războiului.

În timpul Războiului Rece s-a presupus că Pactul de la Varşovia avea de partea lui cifrele şi geografia, care i-ar fi permis, dacă ar fi vrut, să se extindă în Europa de Vest fără să recurgă la arme nucleare. NATO ar fi fost cel care trebuia să ia decizia fatidică: să capituleze sau să accepte sinuciderea nucleară. Aflaţi de cealaltă parte a Atlanticului, americanii erau profund nemulţumiţi la gândul că războiul în

Europa le putea pune ţara în pericol atât de direct. Dacă în particular se îndoiau că vreun preşedinte al Statelor Unite avea să ia vreodată iniţiativa nucleară, în public ei îşi ascundeau anxietăţile, măcar cât să nu submineze credibilitatea descurajării. Ieşirea evidentă din această dilemă era îmbunătăţirea forţelor convenţionale, astfel încât să aibă răspunsuri alternative la agresiune. Americanii au trecut activ la separarea nuclearului de convenţional, cu o zonă tampon între ele, încurajând totodată NATO să-şi construiască propriile forţe regulate. Până la urmă, în ١٩٦٧, a fost adoptată o doctrină de compromis, a „răspunsului flexibil”, prin care europenii recunoşteau solicitarea americanilor privind o etapă convenţională extinsă, astfel încât primele tiruri peste Cortina de Fier să nu ducă automat la un holocaust nuclear. În schimb, Statele Unite acceptau că era nevoie de o legătură clară între un război terestru în Europa şi propriul arsenal nuclear strategic.[2]

Era imposibil de ştiut cât de bine ar funcţiona în practică răspunsul flexibil, dar introducerea în răspuns a noţiunii de flexibilitate însemna că era măcar posibil ca un război important să nu se transforme automat într-unul nuclear. Imaginile de coşmar ale unui al Treilea Război Mondial dominau literatura. Cu cât părea să scadă riscul unui război între superputeri, cu atât era mai greu de invocat un scenariu în care un lider cât de cât normal psihic ar fi riscat un război important, ca să nu mai vorbim de autorizarea unei lovituri nucleare. Aceasta nu a împiedicat ocazional momente de panică. De la jumătatea anilor 1970, analiştii mai îndrăzneţi au început să vorbească despre scenarii care implicau invazii sovietice. La rândul lor, acestea au dus la temeri, însuşite imediat de foarte populare mişcări antinucleare, că răspunsul exagerat la acest alarmism ar fi putut duce la o apocalipsă nucleară.[3]

Spre sfârşitul anului 1976, generalul sir John Hackett, un fost comandant NATO, a strâns un grup de foşti colegi în retragere din armata britanică şi, la îndemnul redactorului

şef adjunct de la *The Economist*, au încercat să descrie cum s-ar putea ajunge la un al Treilea Război Mondial.[4] În tradiţia *Bătăliei de la Dorking*, intenţia lor era să folosească ficţiunea pentru a convinge de necesitatea unei mai bune pregătiri militare. *The Third World War: A Future History (Al Treilea Război Mondial: O istorie a viitorului)* a fost un surprinzător bestseller (peste trei milioane de exemplare vândute în întreaga lume), citit de prim-miniştri britanici şi de preşedinţi americani.[5] Echipa lui Hackett s-a limitat la informaţiile care erau deja publice referitoare la arme şi doctrine, folosind hărţi şi ilustraţii. Ei au preconizat un război care avea să înceapă în 1985, adică destul de curând. Şi totuşi s-au petrecut atât de multe evenimente neanticipate, încât în 1982 a fost nevoie de o nouă versiune, mergând de această dată doar câţiva ani înainte.[6] Un motiv pentru această durată redusă a fost, potrivit lui Hackett, că el nu încerca să scrie SF şi nu voia să dezvăluie vreun secret despre viitoarele arme.

„Prea puţin ofertante ca intrigă şi personaje", remarca Brians, „cărţile sunt aproape imposibil de citit; dar ele ne oferă o perspectivă fascinantă asupra gândirii unuia dintre strategii militari ai NATO."[7] A existat şi un precedent, scris în 1977 de generalul belgian Robert Close. Acesta reflecta îngrijorări provocate de îmbunătăţirea forţelor sovietice convenţionale. Scenariul cel mai alarmant era că alianţa putea fi luată prin surprindere de un atac „ca un fulger venit din senin" al Pactului de Varşovia care, cu o mobilizare minimă, putea ocupa în câteva zile toată Europa. Mesajul era transmis şi de titlul sumbru al cărţii, *Europe Without Defence? (Europa lipsită de apărare?).*[9] O altă carte potenţial rivală, publicată tot în 1978 şi cu un titlu similar celei a lui Hackett, avea un mesaj la fel de sumbru, doar că de data aceasta Alianţa reuşea să se abţină doar patru zile, până să înceapă schimburile nucleare.[10]

După treizeci de ani de război rece, era puţin probabil ca Uniunea Sovietică să ardă de nerăbdare să pornească un atac împotriva Occidentului sau ca Moscova să aibă un plan

convingător pentru o lovitură nimicitoare. Potrivit opiniei lui Hackett, era mai probabil să se ajungă la război între cele două alianţe „nu cu intenţie, ci printr-o coincidenţă dintre ghinion şi calcule greşite”. Pericolul apărea dacă mai multe crize evoluau simultan şi apoi se producea o scânteie care le transforma într-o conflagraţie, cum fusese asasinarea arhiducelui Ferdinand în 1914. Dacă se întâmpla aşa ceva, NATO ar fi fost în dificultate deoarece îşi diminuase forţele, în timp ce Pactul de la Varşovia continuase să şi le dezvolte. NATO nu putea susţine prea mult timp un război de mare intensitate. Scenariul preconiza o ocupare rapidă a Germaniei de Vest. Nu avea să fie chiar totul pierdut, deoarece până la urmă, după câţiva ani, Statele Unite aveau să câştige dominaţia pe mare, să facă ordine în Orientul Mijlociu şi apoi să lanseze o ofensivă eliberatoare din Franţa. Lui Hackett i s-a spus de către „oameni responsabili” că, oricât de credibilă, această perspectivă era prea jalnică şi dăunătoare pentru Alianţă. Cartea lui Close mai degrabă subminase moralul decât să întărească hotărârea. El a acceptat acest punct de vedere şi a admis că „o poveste avertisment din cauza căreia copiii fac pe ei de frică, în loc ca spaima să-i determine să facă lucrurile mai bine, nu îşi atinge scopul”.[11] Aşa că Hackett a luat-o de la capăt, de data aceasta pornind de la ipoteza că Occidentul a procedat corect şi a făcut eforturi serioase pentru a-şi îmbunătăţi capacităţile de apărare, în timp ce Pactul de la Varşovia nu a făcut prea multe. Acum războiul se putea termina în câteva săptămâni. În loc să se grăbească spre cataclismul care era semnul distinctiv al ficţiunilor din epoca nucleară, cartea menţiona doar o tentativă de angajare nucleară, la un moment dat, spre sfârşitul evenimentelor. Limitarea schimburilor nucleare demonstrează că era încă greu să excluzi cu totul aceste arme din intrigă, dar era greu şi să dezvolţi un scenariu convingător al războiului atunci când acestea erau prezente. Ţinta loviturii limitate a Uniunii Sovietice era Palatul Buckingham, cu scopul de a scoate Marea Britanie din război.

Planul a eşuat când a fost lovit oraşul Minsk, ca represalii, ceea ce a dus la destrămarea Uniunii Sovietice. La fel cum Chesney adunase ipoteze negative cu rezultatul înfrângerii la limită a Marii Britanii la Dorking, Hackett a adunat ipoteze pozitive, astfel încât NATO să învingă în ١٩٨٠. Mesajul era că, dacă nu cheltuia mai mult pentru apărare, NATO risca eşecul. Un alt mesaj era că alianţele trebuiau păstrate în stare bună.

Contrar lui Hacket, cu semnificativa lui experienţă militară, Tom Clancy era un agent de asigurări care în timpul liber scria romane. Aceasta până în 1984, când a dat lovitura cu thrillerul *The Hunt for Red October (Vânătoarea lui Octombrie Roşu)*. Mare parte din farmecul cărţii stă în detaliile tehnice pe care Clancy le obţinuse printr-o lectură vorace a publicaţiilor navale din domeniul public. Povestea era despre fuga unui submarin sovietic din clasa Taifun, cu un căpitan lituanian care ura sistemul sovietic. Drama rezulta din eforturile făcute de flota sovietică pentru ca submarinul, la bordul căruia se afla cea mai avansată tehnologie de sonar, să nu ajungă în mâinile americanilor.

Următoarea lui carte, *Red Storm Rising (Furtuna Roşie)*, a fost mai pe linia lui Hackett.[12] La fel ca acesta, Clancy nu a mers prea departe în viitor, inspirându-se din politica şi tehnologia de la vremea respectivă. Pe latura militară, a fost ajutat de un fost ofiţer naval şi de materialele din domeniul public. Posibilitatea construirii unui nou avion (care s-a dovedit a fi F-117) care să folosească tehnologia stealth pentru a nu fi detectat de radar era discutată în presa tehnică de specialitate cu mult înainte ca existenţa lui să fie recunoscută public în 1988, la doi ani după apariţia cărţii lui Clancy. Intriga era complexă. Includea terorişti islamişti din Azerbaidjan care provocau o criză energetică distrugând facilităţi petroliere esenţiale ale sovieticilor şi determinându-i pe aceştia să ocupe terenurile petrolifere din Golful Persic; un atac direct al Pactului de la Varşovia împotriva Germaniei de Vest, justificat prin înscenarea unui atac mortal pus pe seama activiştilor vest-germani la o şcoală din Moscova; plus

ocuparea bazei aeriene NATO de la Keflavik, din Islanda (din nou prin înşelăciune), fapt care a permis submarinelor sovietice să ajungă în Atlantic şi să perturbe convoaiele de aprovizionare. Riposta a implicat bombardiere stealth, rachete de croazieră şi puşcaşi marini care au recuperat Islanda, înainte ca forţele sovietice să rămână fără combustibil, fapt care a dat Alianţei Nord-Atlantice ocazia să răstoarne lucrurile cu o mişcare îndrăzneaţă. O sciziune în conducerea sovietică a permis o încheiere rapidă şi negociată a conflictului. Nu s-a folosit nici o armă nucleară, iar la final nici un teritoriu nu a trecut de la o tabără la alta.

Preşedintele Reagan era un admirator al lui Clancy. El a descris *Vânătoarea lui Octombrie Roşu* ca un „basm perfect". *Furtuna Roşie* l-a entuziasmt şi mai tare, pentru că îi justifica propriile prejudecăţi.[13] Preşedintele bănuia conducerea URSS că ar fi fost întru totul capabilă de genul de vicleşug descris de Clancy, care includea plănuirea unui război în timp ce le propunea americanilor reducerea armamentului. Şi totuşi, el era în acelaşi timp îngrozit de perspectiva unui război nuclear. În 1983, Reagan a lansat ceea ce a numit „iniţiativa de apărare strategică", pentru a dezvolta mai multe linii de apărare împotriva unui atac sovietic cu rachete. Mai bine salvăm vieţile americanilor de un atac nuclear, spunea el, decât să le răzbunăm după aceea.[14] Acesta este motivul pentru care i s-a părut atrăgător celălalt mesaj al lui Clancy, că NATO se putea apăra fără să recurgă la ameninţări nucleare. În 1986, a discutat cartea cu consilierii lui în drum spre Reykjavik, capitala Islandei, unde avea o întâlnire la nivel înalt cu liderul sovietic Mihail Gorbaciov. Acolo, în timpul a două zile extrordinare, cei doi bărbaţi de stat aproape că au convenit la reduceri drastice ale arsenalelor lor nucleare. Refuzul lui Reagan de a renunţa la iniţiativa lui de apărare strategică a dus, în cele din urmă, la eşec. Premierul britanic Margaret Thatcher, o susţinătoare convinsă a descurajării nucleare, a fost alarmată de cât de departe era pregătit Reagan să coboare pe panta non-

nuclearului. Când s-au întâlnit în octombrie 1986, el i-a cerut insistent să citească romanul lui Clancy, ca să-şi liniştească temerile. Un oficial britanic a consemnat: „Oferă o imagine excelentă a intenţiilor şi strategiei Uniunii Sovietice. Era clar că preşedintele fusese foarte impresionat de carte.”[15]

Ambele cărţi erau construite pe neliniştea ce înconjura armele nucleare şi posibilitatea ca un război important să poată fi câştigat fără distrugere reciprocă. Hackett se baza pe creşterea bugetului apărării; Clancy a văzut mai clar că echilibrul calitativ în privinţa forţelor convenţionale se deplasa în favoarea Statelor Unite şi că aceasta putea reduce necesitatea recurgerii la ameninţări nucleare. Amândoi au sesizat criza din interiorul sistemului sovietic, deşi nici unul nu a anticipat că sistemul avea să facă implozie până la sfârşitul deceniului, ca să nu mai vorbim de faptul că aceasta avea să fie declanşată de pierderea legitimităţii, nu de eşecul în război. În 1991, Clancy încă îşi mai imagina un război între Statele Unite şi Uniunea Sovietică, şi asta cu toate că Pactul de la Varşovia se destrămase.[16] Hacket presupunea, la fel ca aproape toţi analiştii la vremea respectivă, că Moscova avea să ia o poziţie dură împotriva disidenţei. Hacket era conştient însă că vechea gardă de la Kremlin ştia că „vremea ei s-a dus”. În cele din urmă, în loc de un război declanşat pentru a ţine blocul sovietic laolaltă, 1985 a adus transformarea lui Mihail Gorbaciov în preşedinte şi începutul unui proces ce avea să ducă în curând la destrămarea paşnică a blocului sovietic.

La fel cum Revoluţia Bolşevică a fost un răspuns la incapacitatea vechiului regim de a face faţă războiului, era destul de rezonabil să presupui că avea să fie nevoie de un război pentru a declanşa o criză ce să ducă la ruperea blocului sovietic. Exista întotdeauna posibilitatea ca un regim care îşi vedea poziţia puternic ameninţată să îşi asume riscuri care în alte circumstanţe ar fi fost respinse ca nebuneşti. Acesta este în mare parte motivul pentru care diplomaţia Războiului Rece a acceptat că era mai bine să nu

împingă conducerea sovietică până la punctul în care ar fi fost provocată să reacţioneze nesăbuit. Însă una era să urmezi acest principiu când se luau în calcul sferele de influenţă geopolitică şi cu totul alta când era vorba de rivalitatea ideologică aflată în inima diviziunii Est–Vest. Ţările occidentale nu aveau să înceteze promovarea unei filosofii politice liberale de teama că ar deranja conducerea sovietică. Acesta este motivul pentru care scenariile de război din anii 1980 includeau, în general, o criză de legitimitate în interiorul sistemului sovietic, implicând probabil una dintre ţările satelit. Această instabilitate crescândă promitea, pe de-o parte, o modalitate de a aduce Războiul Rece la un final satisfăcător, dar, pe de altă parte, putea grăbi exact acele condiţii care puteau să declanşeze războiul.

Guvernarea comunistă se baza pe premisa dublă că orice contestare trebuia tratată fără milă şi că Occidentul nu avea să facă nimic în privinţa asta. Aceste presupuneri fuseseră validate de experienţă. În 1956, după o revoltă ce i-a înlăturat pe comunişti, noul guvern ungar şi-a anunţat intenţia de a părăsi Pactul de la Varşovia. Uniunea Sovietică a trimis tancurile ca să strivească revolta. Chiar dacă revolta a avut origini interne, ea a fost încurajată activ de Vocea Americii.[17] Totuşi, a avertizat secretarul de stat american John Foster Dulles, o acţiune militară a Statelor Unite „ar fi... precipitat un război mondial generalizat, al cărui rezultat ar fi fost probabil distrugerea tuturor acestor oameni”.[18] Logica brutală a unei Europe divizate a fost scoasă în evidenţă din nou în 1968. De data aceasta, Partidul Comunist din Cehoslovacia a încercat o liberalizare a sistemului, dar a avut grijă să nu ameninţe cu părăsirea Pactului de la Varşovia. Nu a avut nici o importanţă. Pe 20 august 1968, tancurile au intervenit din nou. În urma acestui episod trist, ţările NATO au tras concluzia că divizarea politică a Europei era permanentă şi au început să dezvolte politici de détente pentru gestionarea relaţiei dintre cele două jumătăţi ale continentului. Implicaţiile acestui fapt au fost expuse într-un

document semnat de preşedintele Statelor Unite, Richard Nixon, şi de conducătorul URSS, Leonid Brejnev, privind principiile de bază ale noii relaţii dintre superputeri: „Diferenţele de ideologie şi de sistem social dintre SUA şi URSS nu sunt obstacole pentru dezvoltarea bilaterală a unor relaţii normale, bazate pe principiile suveranităţii, egalităţii, neamestecului în treburile interne şi avantajului reciproc”.[19]

Însă chiar la momentul acestei declaraţii se producea o schimbare ce a încurajat subminarea marxism-leninismului oficial în Pactul de la Varşovia. La sfârşitul anului ١٩٧٢, au început negocieri pentru o Conferinţă pentru Securitate şi Cooperare în Europa (CSCE). Vreme de trei ani s-au purtat discuţii intense (a fost nevoie de patru luni doar pentru a cădea de acord asupra agendei) referitoare la o declaraţie care nu avea nici o forţă legală. Pe 1 august 1975, conducătorii a 34 de state (plus Vaticanul) s-au întâlnit la Helsinki ca să semneze ceea ce a fost descris ca Actul Final al Conferinţei. Acesta cuprindea patru „coşuri”. Primul acoperea chestiunile politice şi militare, integritatea teritorială, definirea graniţelor, soluţionarea paşnică a disputelor şi implementarea unor măsuri de construire a încrederii între armatele rivale. Al doilea se concentra pe teme economice, precum comerţul şi cooperarea ştiinţifică. Al treilea coş punea accent pe drepturile omului, inclusiv libertatea de emigrare şi reunificarea familiilor divizate de graniţe internaţionale, schimburile culturale şi libertatea presei. Al patrulea şi ultimul coş se referea la implementare şi la viitoarele întâlniri.

Cea mai mare parte din ce voia Moscova se afla în primele două coşuri. Al treilea a fost cel care s-a dovedit cel mai controversat. Într-un fel, părea chiar fără rost, dată fiind opoziţia puternică a sovieticilor la orice liberalizare serioasă. Acesta este motivul pentru care Administraţia Nixon ezita să consume un capital politic valoros pe „gesturi” care nu ar fi avut efect. Guvernele vest-europene voiau să menţină presiunea pe această temă. Blocul sovietic se opunea,

înaintând în schimb promisiuni de abţinere de la utilizarea forţei, respect pentru integritatea teritorială, soluţionarea paşnică a disputelor şi, în special, „neamestec în treburile interne”. Până la urmă, Moscova dorea prea mult primele două coşuri ca să se împiedice de problemele pe care le avea cu cel de-al treilea. Sovieticii au decis să accepte limbajul, cu intenţia de a-l ignora ulterior. Aceasta însemna semnarea unei declaraţii despre drepturile omului ca „derivate din demnitatea inerentă oricărei fiinţe umane” şi cerinţa ca drepturile să nu fie doar respectate, ci şi promovate ca modalitate de a ajunge la pace şi prietenie între ţări. Moscova doar a consemnat că nici unul dintre acestea nu avea să fie obligatoriu pe baza legilor internaţionale şi că nu aveau să fie schimbări legislative în ţările socialiste.[20]

Concepţiile secretarului de stat american Henry Kissinger erau modelate de propriile experienţe cu războiul şi dezordinile, care l-au făcut să aibă prea puţină încredere în propunerile de suveranitate împărţită sau de valori comune ca modalităţi de reducere a conflictelor internaţionale. Ideea lui era că, dacă pacea reprezenta idealul, atunci aceasta însemna că trebuiau ţinute pe loc celelalte idealuri şi era nevoie de disponibilitate pentru jocul dificil şi deseori amar al compromisului, de răbdare, de discreţie şi ocazional de viclenie. Aceasta nu era o politică externă pentru care să existe o susţinere naturală din partea alegătorilor din Statele Unite. Ea aducea atingere idealismului liberal prin concentrarea încăpăţânată şi amorală pe interesele naţionale şi deranja prin faptul că aducea rezultate pe care oamenii le aprobau, inclusiv destinderea, fără să evidenţieze însă şi accentul complementar pus pe rezolvarea juridică a disputelor sau pe dezarmare. Ea îi ofensa şi pe conservatori pentru că se îndepărta de un principiu cheie care despărţea blocul vestic de cel răsăritean. Reducerea importanţei drepturilor omului însemna să le permiţi sovieticilor ideea că o superputere era la fel de bună ca şi cealaltă, meritând

respect egal în ciuda faptului că sistemul comunist oprima naţiuni întregi şi nega drepturi politice elementare.[21]

Într-un discurs despre „Fundamentele morale ale politicii externe” din 1975, Kissinger reamintea publicului de consecinţele dezastruoase ale unui război de proporţii şi de obligaţia astfel creată „de a căuta o relaţie mai productivă şi mai stabilă, în ciuda antagonismului fundamental al valorilor noastre”. Statele Unite erau acum într-o poziţie comună celor mai multe ţări de-a lungul istoriei, neputând nici să se rupă de lume, nici s-o domine. Nu că ar fi fost imposibil să-şi folosească influenţa pentru a promova drepturile omului, dar era cel mai bine să facă asta „în liniște, fără să uite că era o problemă delicată şi insistând mai degrabă pe rezultate, decât pe confruntarea publică”.[22]

Prin contrast, preşedintele Jimmy Carter, care a câştigat alegerile din 1976, a făcut din drepturile omului una dintre temele discursului său inaugural. El a respins ideea de tensiune între moral şi pragmatic. Statele Unite aveau o obligaţie specială „să ia asupra lor acele îndatoriri morale care, atunci când sunt asumate, par să fie invariabil în cel mai bun interes al nostru”. El a descris un angajament „absolut” pentru drepturile omului, o necesitate de a le demonstra altora că „sistemul nostru democratic merită strădania de a-l egala”. Aceasta a condus la promisiunea pentru o nouă politică externă: „Nu ne vom comporta în locuri străine încălcând regulile şi standardele de aici, de acasă, pentru că ştim că încrederea pe care o câştigăm ca naţiune este esenţială pentru puterea noastră”. Vremurile erau în schimbare:

> Lumea însăşi este dominată acum de un spirit nou. Popoare tot mai multe şi mai informate politic tânjesc după locul lor sub soare şi acum îl cer imperativ – nu doar în beneficiul propriei bunăstări fizice, ci pentru drepturile fundamentale ale omului.[23]

La momentul respectiv, Actul Final din 1975 le punea deja la dispoziţie o nouă tactică disidenţilor din ţările comuniste.

Ei puteau porni de la premisa sincerităţii guvernelor lor şi apoi să le ceară să respecte prevederile de la Helsinki, solicitând ajutorul guvernelor occidentale atunci când nu se întâmpla asta. Acesta a fost cazul mişcării cehoslovace Carta 77. Carta era un document de patruzeci şi patru de pagini cu 242 de semnături, care oferea guvernului ajutor pentru îndeplinirea diferitelor lui obligaţii constituţionale şi internaţionale, atrăgând atenţia în special asupra Actului Final de la Helsinki.[24] Regimul a încercat să discrediteze documentul ca fiind „antistatal, antisocialist şi demagogic". Pe măsură ce semnatarii erau denunţaţi şi daţi afară din slujbe, creştea şi indignarea internaţională. Helsinki dădea acum guvernelor occidentale un motiv să comenteze, înlocuind precauţia privind amestecul în treburile interne cu referiri la încălcarea Actului Final. Cel puţin pentru o vreme, aceasta i-a pus pe gânduri pe guvernanţi, deşi nu prea aveau de ales între a apărea ca nişte ipocriţi şi a permite o mişcare populară care putea încerca să-i răstoarne.

Unul dintre cei mai elocvenţi exponenţi ai acestui „nou spirit" a fost Václav Havel, un dramaturg de succes şi unul dintre liderii mişcării din spatele Cartei 77.[25] El a pus întrebarea dacă drepturile omului puteau fi sacrificate de dragul păcii. Punctul lui de plecare era că viaţa în totalitarism era o formă de moarte. Nu era adevărat, a scris el, că Cehoslovacia „scăpase de război şi de ucideri". Acestea doar îmbrăcaseră alte forme şi „se mutaseră din lumina evenimentelor publice observabile în crepusculul distrugerii interioare, invizibile", apărând ca „lenta, secreta, anemica, niciodată absoluta şi totuşi înspăimântător de omniprezenta moarte din non-acţiune, non-poveste, non-viaţă şi non-timp". Aşadar, argumentul că era mai bine să accepţi comunismul de dragul păcii, „mai bine roşu decât mort", era doar „un semn incontestabil că vorbitorul abdicase de la propria umanitate", fiind gata să sacrifice tocmai ceea ce dă sens vieţii şi să accepte puterea impersonală. El şi-a amintit, ca exemplu, de „colegii şi prietenii vest-germani" care îl evitau

la începutul anilor 1970 de teama că un contact cu cineva aflat în dizgraţia guvernului „era o provocare inutilă la adresa acelui guvern şi putea astfel să pună în pericol temeliile fragile ale recentei destinderi”. Havel a prezentat renunţarea lui voluntară la libertate ca un exemplu de cât de uşor era ca „o cauză pozitivă să îşi trădeze bunele intenţii”.[26]

Când Mihail Gorbaciov a devenit conducătorul URSS, în 1985, obiectivul lui nu a fost să promoveze drepturile omului, ci să reformeze sistemul sclerozat pe care îl vedea cum decade în toate privinţele.[27] Spre deosebire de predecesori, viziunea lui despre lume nu fusese modelată de războiul cu Germania şi nu era apropiat nici de complexul militar–industrial care domina economia. Cu cât descoperea mai multe despre influenţa funestă şi distorsionantă a acestui complex, care lăsa alte sectoare fără resurse şi talente, cu atât era mai convins de necesitatea reducerii lui. Ca să se poată face asta, relaţiile cu Occidentul trebuiau cumva calmate şi puse pe un nou traseu mai cooperant.

De la bun început, Gorbaciov a fost foarte interesat să-i întâlnească pe liderii occidentali şi să încerce să traseze o nouă cale pentru viitor. O întreagă succesiune de summituri i-a încurajat pe analişti să creadă că se purta un dialog sănătos şi că relaţiile Est–Vest aveau să fie mai calme. Problema lui Gorbaciov era că el avea totuşi de condus un imperiu continental. Din acesta făceau parte nu doar ţările satelit din Europa de Est, fiecare cu propriul partid comunist, ci şi acele Republici Sovietice Socialiste anexate de Rusia în trecut sau, în cazul Ţărilor Baltice, mai recent şi împotriva voinţei lor.

Pentru ca imperiul să reziste era nevoie ca şefii locali ai partidului să urmeze drumul reformei trasat de el pentru Uniunea Sovietică. Şi totuşi, mulţi nu au vrut sau nu au fost capabili să îl urmeze. Practic, era de ales între acceptarea dependenţei de aparatul de securitate pentru a menţine controlul partidului şi acceptarea fragmentării imperiului. În 1989, alegerea a devenit stringentă. Mai multe ţări din Pactul

de Varşovia se îndepărtaseră deja de vechea cale şi îşi manifestau independenţa, iar Gorbaciov nu a putut să se plaseze de partea durilor care cereau, în special cei din Germania de Est, rezistenţă în faţa „demagogiei drepturilor omului" practicată de Occident. Reformatorii ajunşi la putere, ca în Ungaria, erau încrezători că gestul lor de independenţă nu avea să provoace o acţiune militară.[28]

Într-un discurs istoric rostit în decembrie ١٩٨٨ la Naţiunile Unite, Gorbaciov a renunţat efectiv la recurgerea la forţă şi şi-a afirmat „crezul" că „problemele politice trebuiau rezolvate doar prin mijloace politice".[29] Dacă Gorbaciov chiar a crezut că toate ţările care fuseseră obligate să adopte un sistem stalinist puteau înainta sincronizat pe drumul reformei, atunci s-a înşelat. În absenţa forţei care să ţină sistemul laolaltă, nu doar Pactul de la Varşovia, ci Uniunea Sovietică însăşi s-a fragmentat. Sistemul s-a dovedit a fi putred. Cleiul ideologic pe care generaţii de lideri sovietici au încercat să-l aplice în strat atât de gros nu a mai rezistat.[30] Anatoli Dobrînin, fost ambasador al lui Gorbaciov în Statele Unite, a relatat că liderul sovietic „nu a prevăzut niciodată că întreaga Europă de Est avea să zboare de pe orbita Uniunii Sovietice în doar câteva luni sau că Pactul de la Varşovia avea să se fărâmiţeze atât de repede. El a devenit martor neputincios la consecinţele propriei politici."[31]

De ce serviciile secrete occidentale şi cercurile de politică externă au fost atât de surprinse de această viteză a evoluţiilor, pe care le-au privit cu un amestec de uimire, suspiciune, uşurare şi recunoştinţă? Întrebarea era pusă cu aceeaşi insistenţă ca în situaţia în care ar fi fost luate prin surprindere de un atac militar. Ieşeau în evidenţă aceleaşi probleme de predicţie: a decide cum trebuie interpretate declaraţiile publice ale conducerii (ai cărei predecesori obişnuiau să inducă în eroare), sesizarea indicatorilor reali de schimbare pe fondul zgomotului semnalelor conflictuale, înţelegerea logicii unei situaţii şi în consecinţă a alegerilor ce trebuiau făcute. Nu doar că nu putea exista nici o certitudine

cu privire la ce alesese, de fapt, Gorbaciov, dar chiar şi el văzuse cu întârziere care era natura alegerii respective... Privind retrospectiv cele întâmplate, este important să ne amintim că în aceeaşi vară din 1989, când în Europa se petreceau evenimente dramatice, Partidul Comunist din China se confrunta cu propria lui criză, cu mari demonstraţii în Piaţa Tienanmen din Beijing, care cereau reformă. În acest caz, conducerea partidului a hotărât să nu-şi asume riscul liberalizării sistemului şi a trecut la reprimări dure.

Puterea militară a fost considerată întotdeauna avantajul cel mai important al Uniunii Sovietice, disponibilă în caz de forţă majoră să scoată regimul din necaz. Indiferent ce dovezi contrarii s-ar fi putut aduce, starea de spirit era că Uniunea Sovietică dispunea de capacităţi enorme şi ar fi făcut orice era nevoie pentru propria securitate. Era de neimaginat ca, atunci când avea să vină momentul, Moscova să nu recurgă la atuul ei cel mai puternic, de care se vorbea atâta vreme în Occident, ca să prevină o răsturnare catastrofală de situaţie, ce avea să-i diminueze pentru totdeauna poziţia internaţională. Se vorbea de decenii întregi despre puterea militară sovietică. Anii 1980 începuseră cu Administraţia Reagan lansând o serie de publicaţii alarmante şi bogat ilustrate, cu previziuni despre cum avea să devină şi mai puternică. Versiunea din 1985 vorbea despre o „neîncetată introducere în uz a unor noi capacităţi militare sovietice, nucleare şi convenţionale”. Prefaţa secretarului Apărării începea cu un citat dintr-un document NATO referitor la accentul pus de Pactul de la Varşovia pe „elementul surpriză şi necesitatea operaţiunilor ofensive rapide”.[32] Ediţia din septembrie 1990, publicată după căderea Zidului Berlinului, recunoştea schimbările care erau în curs şi deschiderea mai largă arătată de Moscova în discutarea problemelor puse de excesivul ei aparat militar. Şi totuşi insista că ar fi fost o greşeală să se tragă concluzia că, „oricât de mult ne-am dori-o”, era vorba de „o structură de forţă eviscerată şi de o ameninţare pe cale să se evapore”.[33]

Era greu de acceptat că URSS putea să facă într-o bună zi ceea ce fuseseră obligate să facă toate celelate puteri în declin, de-a lungul istoriei: adică să se retragă dintr-un imperiu pe care nu mai putea nici să-şi permită să-l susţină, nici să spere să-l controleze pe termen lung.[34]

O evaluare din mai 1988 a serviciilor secrete observa că politicile lui Gorbaciov „măriseră potenţialul de instabilitate în Europa de Est", dar oferea scenarii relativ temperate pentru ieşirea de pe orbita Moscovei, mai ales prin comparaţie cu ce avea să vină. Cu toate că estimarea aprecia că Gorbaciov era supus „unor constrângeri mai mari decât predecesorii lui împotriva unei intervenţii militare în Europa de Est", tot mai presupunea că „in extremis" el avea „să intervină ca să păstreze conducerea de către partid şi influenţa sovietică decisivă în regiune". În 1989, când drama era cu adevărat pe cale să înceapă, CIA a văzut că se apropie schimbarea, dar încă mai gândea în termeni de ani, nu de săptămâni. Chiar în timp ce se instala instabilitatea, comunitatea de informaţii încă mai dezbătea cât de departe aveau să meargă lucrurile.[35]

Problema venea, în parte, de la incapacitatea de a aprecia cât de gravă era slăbiciunea structurală a sistemului, cu toate dovezile privitoare la performanţele economice slabe, la proiecţiile demografice jalnice şi la pierderea progresivă de legitimitate. Eşecurile erau binecunoscute şi au dus la mai multe predicţii potrivit cărora sistemul nu se putea susţine pe el însuşi. Una dintre cele mai cunoscute a fost pamfletul din 1970 al disidentului Andrei Amlarik, intitulat Va *supravieţui Uniunea Sovietică până în 1984*? Anul nu avea altă semnificaţie decât trimiterea la George Orwell. Nici un stat care „dedica atât de multă energie ca să controleze fizic şi psihologic milioane din propriii subiecţi", argumenta Amalrik, nu putea să supravieţuiască la nesfârşit. Până la urmă, „Uniunea Sovietică va trebui să plătească preţul complet pentru anexările teritoriale făcute de Stalin şi pentru izolarea în care neostaliniştii au plasat ţara".[36] Şi mai important,

Ronald Reagan declarase cu convingere la începutul preşedinţiei lui că, în competiţia ideologică pe care o ducea cu Statele Unite, Uniunea Sovietică era condamnată să piardă.

> Ceea ce vedem aici este o structură politică ajunsă să nu mai corespundă cu baza ei economică, o societate în care forţele de producţie sunt obstrucţionate de cele politice... Marşul libertăţii şi al democraţiei va lăsa marxism-leninismul pe grămada de cenuşă a istoriei, aşa cum a făcut-o cu alte tiranii care au înăbuşit libertatea şi i-au împiedicat pe oameni să se exprime.[37]

Totuşi, cei mai mulţi membri ai comunităţii sovietologilor, atât din mediul academic cât şi din cel guvernamental, erau mult mai precauţi, convinşi că sistemul avea o rezistenţă remarcabilă şi era totodată capabil să se adapteze. Exista tendinţa de a minimaliza avertismentele privind colapsul ca fiind iluzii deşarte ale liberalilor şi ale adepţilor dreptei. Când regimul era aproape de ultimele lui clipe, mulţi încă afirmau că avea să reziste. După ce şi-au petrecut carierele explorând cum a supravieţuit sistemul atâtor decenii de tragedii incluzând revoluţie, război civil, foamete, epurări şi război, ei presupuneau că era capabil să facă faţă şi problemelor economice. Opinia dominantă era că „dacă nu se întâmplă o catastrofă neaşteptată, este puţin probabil ca economia sovietică să ajungă în pragul colapsului.... Până la urmă, Gorbaciov, ca şi predecesorii lui, va fi nevoit probabil să se axeze pe o economie bazată mai mult pe resursele naturale decât pe potenţialul ei creativ.”[38] Dacă nu altceva, Gorbaciov apărea ca omul care avea să reînsufleţească sistemul reformându-l. Una dintre probleme era că economiştii care studiau economia sovietică nu îşi dădeau seama cât de prost stăteau lucrurile, nu în ultimul rând pentru că statisticile oficiale erau în general fictive. Singurii care făceau notă discordantă cu opinia optimistă erau cei care studiau „problema naţionalităţilor” în Uniunea Sovietică

şi care şi-au dat seama că sistemul se lupta din greu cu tensiunile politice interne.[39]

Administraţia Bush, care a preluat conducerea la începutul anului 1989, nu împărtăşea optimismul lui Reagan despre probabilul fiasco al sovieticilor. Îngrijorarea lor era că un sistem sovietic reformat avea, pur şi simplu, să fie un adversar mai puternic. Aceasta coincidea cu părerea fostului preşedinte Nixon, care, atunci când a publicat o previziune pentru anul 1988, l-a văzut pe Gorbaciov ca schimbând imaginea regimului sovietic, nu substanţa. El a apreciat că „o Uniune Sovietică productivă, mai prosperă," avea să fie probabil „un adversar nu mai slab, ci şi mai formidabil decât este astăzi".[40] Consilierul pe probleme de securitate naţională Brent Scowcroft era îngrijorat că întregul fenomen Gorbaciov putea să adoarmă vigilenţa Occidentului, inducând o falsă senzaţie de securitate. Dacă reformele lui revitalizau Uniunea Sovietică, el avea să fie „potenţial mai periculos decât predecesorii lui, care, fiecare în parte, printr-o mişcare agresivă oarecare, a salvat Occidentul de pericolul propriei gândiri iluzorii". Secretarul de stat James Baker al III-lea şi-a amintit de convingerea lui că strategia lui Gorbaciov „pornea de la ideea ruperii alianţei şi subminarea noastră în Europa de Vest".[41] Aveau să-şi schimbe părerea curând. În decembrie 1989, nu la mult timp după ce Zidul Berlinului a căzut, a avut loc o întâlnire la nivel înalt între preşedinţii George H.W. Bush şi Mihail Gorbaciov, pe o navă ancorată în apele agitate ale Maltei. Despre Războiul Rece începea să se vorbească la timpul trecut. El durase, remarca sarcastic purtătorul de cuvânt al lui Gorbaciov, „de la Ialta la Malta".[42]

Partea a II-a

CAPITOLUL 10

O ŞTIINŢĂ A RĂZBOIULUI

Războiul nu poate fi înţeles până când nu este descris sistematic, iar odată cu o asemenea înţelegere vine şi prima posibilitate semnificativă de a-l controla.

J. David Singer şi Melvin Small, *The Wages of War (Costurile războiului)*, 1972[1]

Viteza cu care se ajunsese la această nouă situaţie era remarcabilă. Aproape imediat ce a apărut posibilitatea dispariţiei lui, sistemul sovietic a murit. Schimbarea a fost abruptă şi a existat foarte puţin timp pentru adaptare. O întreagă literatură despre războaiele viitoare, cu contribuţii de ficţiune şi non-ficţiune, a fost scoasă din circulaţie, fără să existe ceva semnificativ care să-i ia locul. Cea mai mare transformare din ultimele decenii a luat prin surprindere comunitatea academică, la fel ca pe toţi ceilalţi. Au apărut semne de întrebare dacă preocuparea cea mai importantă a disciplinei relaţiilor internaţionale – riscul unui război între marile puteri – rămânea relevantă, dacă nu avea efectiv nimic de spus cu privire la războaiele civile ce au ajuns curând să domine agenda. Opinia că era mai uşor de înţeles comportamentul statelor cu ajutorul imperativelor strategice rezultate din structura sistemului internaţional şi că, aşadar, natura regimului era de importanţă secundară era pusă şi ea sub semnul întrebării de o concentrare asupra culturii şi etnicităţii drept cauze ale conflictelor contemporane şi de o accentuare a democraţiei ca remediu.

Provocarea era şi mai mare pentru realiştii care dominau teoria şi practica relaţiilor internaţionale după 1945, insistând asupra factorilor de putere şi de interes atunci când explicau

cotiturile şi răsturnările din politica internaţională. Ei se mândreau cu faptul că nu se lăsau distraşi de noţiuni idealiste şi sentimentale despre cum ar vrea să fie lumea, ci luau în considerare lumea aşa cum era ea. Realismul putea fi descris ca fiind o stare intelectuală, după cum era de părere E.H. Carr, dar el s-a transformat într-o teorie puternică sub influenţa unor personaje ca Hans Morgenthau de la Universitatea din Chicago, format în disputele dure şi fără compromisuri despre politică şi stat din Germania interbelică. Pentru el, politica externă era „ca orice politică... o luptă pentru putere”.[2] Metafora predominantă vedea statele ca pe nişte unităţi suficiente lor însele, cu coji groase, direcţionate, la fel ca bilele de biliard, nu de către vreun impuls interior, ci de impactul cu alte bile, cu toatele ricoşând şi ciocnindu-se pe masă. În acest fel, sistemul îşi creează propriile motivaţii pentru război. Era vorba şi de marile puteri. Ar fi fost „ridicolă” construirea unei teorii a relaţiilor internaţionale având la bază „Malaysia sau Costa Rica”, remarca Kenneth Waltz, la fel cum ar fi „construirea unei teorii economice a concurenţei oligopolistice pe baza unor firme minore dintr-un sector al economiei. Destinele tuturor statelor şi firmelor din sistem sunt afectate mai mult de acţiunile şi interacţiunile celor mari decât de ale celor minore.”[3] Ca teorie, realismul putea trece dincolo de analize privind istoria internaţională sau comentarii despre afacerile curente, către presupuneri asupra viitorului. Nu era obligatoriu ca acestea să îmbrace forma predicţiilor, dar puteau cel puţin să facă afirmaţii despre cauză şi efect. De exemplu, teoria putea explica de ce destinderea putea funcţiona mai bine când era vorba de ameninţări la adresa propriei ţări decât atunci când un aliat era în pericol, sau putea sugera cum să se răspundă la înarmarea altui stat. Însă atunci când în centrul sistemului nu era un conflict între marile puteri, realiştii erau oarecum derutaţi.

În ١٩٩٠, realismul era deja ţinta mai multor critici: manifesta lipsă de interes pentru economie şi ideologie,

pentru practica luării deciziilor şi pentru organizaţiile suprastatale.[4] El a fost acuzat că dă o importanţă exagerată puterii militare şi măsurilor coercitive şi ignoră capacitatea sistemului internaţional de a se adapta la noile realităţi.[5] Teoreticenii realişti nu s-au descurcat mai bine decât restul lumii în anticiparea sfârşitului Războiului Rece[6], ba chiar le-a fost greu să îşi dea seama că era nevoie de o reevaluare. Tocmai când vechea ordine se prăbuşea, unul dintre teoreticienii de frunte ai realismului respingea ideea că factorii ideologici sau care ţineau de civilizaţie erau la fel de importanţi ca insecurităţile inerente unui sistem internaţional anarhic, avertizând în schimb că încheierea Războiului Rece însemna, pur şi simplu, înlocuirea unei forme de conflict între marile puteri cu alta. Era foarte probabil ca noua multipolaritate să fie la fel de violentă ca vechea bipolaritate Est–Vest.[7] Nu era totuşi clar de ce prognoza aceasta ar fi fost mai corectă decât cele de dinaintea ei, care fuseseră depăşite de evenimente – sau ce se putea spune despre o lume în care conflictele dintre puterile mai mici atrăgeau mai multă atenţie decât relaţiile dintre marile puteri. Realismul aşadar întâmpina dificultăţi deoarece avea prea puţine de spus despre impactul schimbărilor ideologice majore din interiorul marilor puteri sau despre generatorii de instabilitate din statele mai mici, sau de ce vreuna dintre marile puteri, cu securitatea asigurată în propriile graniţe, s-ar deranja să rezolve această instabilitate.

Un răspuns putea fi să nu se aştepte prea multe de la teorie, ci să se concentreze pe observarea atentă a celor ce se petreceau în lume şi să facă presupuneri referitor la relaţiile cauză–efect doar atunci când era cazul şi ţinând întotdeauna seama de context. Totuşi, tendinţa predominantă era să nu se abandoneze teoria, făcând-o în schimb şi mai puternică. Doar aşa putea ea să devină mai predictivă. Pentru un timp a existat un efort de a face ştiinţa să avanseze puţin prin dezvoltarea teoriei pe linii econometrice, cu o bază empirică solidă şi analize statistice

de înaltă calitate. Această abordare nu era mai potrivită pentru predicţia de discontinuităţi decât abordarea realistă pe care o concura. Pretenţiile erau însă mai mari, promiţând teorii care să le ofere factorilor de decizie politică o idee mult mai bună despre pârghiile pe care le au ca să influenţeze în bine situaţiile.

Ambiţia de a pune disciplina relaţiilor internaţionale pe o bază ştiinţifică nu era nouă. Lucrarea principală a lui Quincy Wright, *A Study of War (Un studiu al războiului)*, începută în 1927, dar publicată abia în 1942, a adunat informaţii despre tot ce se putea şti despre acest subiect şi le-a prezentat sistematic. Factorii cei mai importanţi identificaţi de Wright drept relevanţi pentru originea războiului erau tehnologia, justiţia, formele de organizare politică şi valorile esenţiale. O schimbare apărută cu privire la oricare dintre aceşti factori-cheie putea face sistemul să-şi piardă echilibrul. Fiecare putea fi în principiu măsurat, urmărind, de exemplu, proprietăţile armamentului, demografia, sondajele de opinie, numărul de state şi măsura în care aderă ele la legislaţia internaţională. Din aceste măsurători se puteau trage concluzii. Pentru că nu a vrut să excludă nici o informaţie relevantă, analiza lui nu se baza doar pe ceea ce era măsurabil şi nici nu a dus la vreo formulare matematică elegantă, ci i-a încurajat pe cei preocupaţi de posibilitate de a pune studiul războiului pe o bază mai ştiinţifică.[8]

Wright a fost printre primii care au apreciat munca lui Lewis Fry Richardson, un pionier al statisticii războiului. Richardson a fost meteorolog premiat şi totodată quaker. Îngrozit de Primul Război Mondial, în care a fost şofer de ambulanţă, el a căutat să exploreze natura războiului ca şi cum ar fi studiat o boală. Nu s-a dedicat integral proiectului până în 1940 şi atunci a făcut-o ca un cercetător pe cont propriu, izolat în Scoţia, cu prea puţine contacte cu alţii. Cercetarea lui îi reflecta pregătirea ştiinţifică. Şi-a ţinut prejudecăţile în frâu şi a căutat cele mai bune informaţii disponibile, a găsit modalităţi să le exprime cantitativ şi apoi

s-a angajat în analize statistice. Cu toate că modelul lui oferise o bază pentru prezicerea vremii, Richardson era sceptic că şi războaiele puteau fi anticipate în acelaşi mod, dar spera să poată fi identificate tipare şi relaţii clare. Cartea lui *The Statistics of Deadly Quarrels (Statisticile conflictelor letale)*, publicată postum în 1960, conţinea informaţii despre mai mult de 300 de războaie, dintre 1820 şi 1949. Fixând cadrul pentru cercetările ulterioare în domeniu, Richardson a insistat asupra numărului de victime atunci când a făcut distincţie între un război şi altul. El a fost totodată primul care a încercat să descrie procese internaţionale distructive, cum ar fi cursa înarmărilor, cu ajutorul ecuaţiilor diferenţiale. Rezultatele ecuaţiilor lui erau, explica el, descrieri a ceea ce avea să se întâmple dacă „oamenii nu îşi făceau timp să gândească", dacă „instinctului şi tradiţiei li se permitea să acţioneze necontrolat".[9] Aceasta i-a clarificat obiectivul: identificarea tendinţelor periculoase pe care o minte controlată trebuia să le abordeze pentru a preveni războiul.[10]

Chiar şi cu ajutorul lui Wright, a fost nevoie de timp pentru ca ideile lui Richardson să fie remarcate şi luate în serios. Un personaj-cheie din acest efort a fost economistul Kenneth Boulding, un pacifist convins şi profesor în Michigan. El era preocupat că

> baza intelectuală a amplei mişcări pentru abolirea războiului nu este adecvată ca să susţină puternicul motor moral care o conduce şi că frecventele căderi care întrerup progresul mişcării sunt provocate în principal de o carenţă a teoriei ei sociale.[11]

În ١٩٥٥, s-a implicat în activitatea unui grup cu baza la Michigan, care era influenţat de Richardson (ale cărui scrieri tocmai deveniseră disponibile, deşi nu erau încă publicate). Ei au ajuns la concluzia că metodele cantitative puteau duce la apariţia unui nou domeniu al cercetărilor pentru pace. În „cursa dintre cunoaştere şi dezastru", cu cât „mai mult timp era prevenit dezastrul, cu atât creştea şansa să căpătăm

cunoaşterea necesară pentru a-l împiedica total.” A fost înfiinţată o nouă publicaţie, *Journal of Conflict Resolution (Revista despre soluţionarea conflictelor),* care să elaboreze, după cum explica Boulder într-un editorial, „un motor intelectual suficient de puternic ca să facă să avanseze problema cea mai importantă a vremurilor noastre – prevenirea războiului”. Al doilea centru important de cercetări pentru pace a fost înfiinţat în 1959 la Oslo, de către Johan Galtung. Revista lui, *Journal of Peace Research*, a apărut pentru prima dată în 1964.[12]

Această abordare ştiinţifică nu era în nici un caz apanajul exclusiv al celor preocupaţi de pace. Era deja vizibilă şi la noile think tank-uri ca RAND, grup înfiinţat pentru a dirija politica militară în epoca nucleară şi responsabil pentru bazele analitice ale teoriei descurajării. Experienţa celui de-al Doilea Război Mondial a scos în evidenţă cât de importante sunt strângerea riguroasă a datelor şi analiza lor atentă, iar acestea au devenit mai uşor de făcut odată cu dezvoltarea unor computere capabile să stocheze mari cantităţi de informaţie şi să efectueze operaţii statistice avansate. Pe măsură ce locul cercetătorilor izolaţi în biblioteci începea să fie luat de echipe de cercetare, trebuia găsită finanţare pentru proiectele lor, care erau extrem de costisitoare. Ca să aibă acces la fonduri, specialiştii în ştiinţe sociale au căutat să demonstreze că puteau oferi studii comparabile cu cele din domeniul ştiinţelor exacte în privinţa obiectivităţii şi a capacităţii de a dezvolta legi riguroase.[13]

Dacă se puteau pune la punct astfel de legi, atunci acestea aveau să permită, în principiu, controlarea viitorului războiului. Factorii de decizie politică puteau să recunoască simptomele, să pună un diagnostic şi apoi să identifice formele de tratament care puteau împiedica dezastrul. Scriind în 1950, Harold Guetzkow susţinea că:

> Drumul cel mai sigur şi mai rapid către pacea mondială este unul indirect – construirea cu răbdare, timp de mulţi ani, a unei

> teorii fundamentale a relaţiilor internaţionale. Din această teorie pot veni soluţii noi şi la care nu s-a mai gândit nimeni pentru a pune capăt războaielor şi a conduce relaţiile internaţionale.[14]

Într-o carte publicată în ٢٠١٢, politologul John Vasquez l-a citat pe Guetzkow ca sursă de ispiraţie într-o culegere de eseuri care încerca să evalueze cât de departe ajunseseră cercetătorii cu aplicarea „metodei ştiinţifice pentru identificarea acelor factori care favorizează izbucnirea unui război interstatal şi a acelor factori care promovează pacea". Chiar şi după şaizeci de ani, mai erau lucruri de făcut, admitea Vasquez, dar exista de acum un miez de cunoştinţe pentru teoriile păcii şi ale războiului.[15] El a explicat în introducere că recursul cercetătorilor la metoda ştiinţifică era „una dintre cele mai mari speranţe ale omenirii de a rezolva problema intelectuală a războiului". Aceasta deoarece demersul „înlocuia eforturile solitare ale marilor gânditori din trecut", şi aici i-a menţionat pe Tucidide şi pe Freud, cu „un număr mare de cercetători dedicaţi folosirii celor mai bune metode de investigare pe care le-a inventat omenirea".[16] În locul simplelor „speculaţii sau argumente intelectuale", era mai bine să fie elaborate ipoteze ce puteau fi testate printr-o examinare riguroasă a probelor.

Dar când Vasquez a ajuns să prezinte principalele concluzii ale şcolii ştiinţifice, acestea nu mergeau prea mult dincolo de ceea ce era evident pentru orice analist serios al relaţiilor internaţionale. El a remarcat importanţa „mizei aflate în joc", cum formarea de alianţe şi pregătirile militare se puteau amplifica reciproc şi că „rivalii prezintă o probabilitate mai mare să intre într-un război decât alte tipuri de state".[17] În şaptezeci şi şase de puncte prezentate în altă parte, el a evidenţiat măsura în care provocarea pe care şcoala ştiinţifică o reprezenta pentru şcoala idealistă urma liniile primilor idealişti: „Normele realiste şi practicile politicii de forţă sunt asociate de cele mai multe ori cu războiul, nu cu pacea." În plus, lucrarea indica remedii internaţionaliste, în

„contextul instituţional global”. Un sistem mai ordonat, în care statele se simţeau obligate să respecte regulile jocului, ar fi restricţionat acţiunea unilaterală şi ar fi facilitat soluţionarea disputelor.[18] O mare parte din această analiză era aşadar o continuare a vechilor dezbateri privind politica de forţă. Că rivalitatea putea duce la acumulare militară, formarea de alianţe şi, în cele din urmă, la război, în funcţie de miză – nu era tocmai o perspectivă unică. Ipoteza generală că pacea era mai probabilă dacă toate statele evitau logica brutală a politicii de forţă şi urmau legile internaţionale era una foarte puternică, dar oferea prea puţine statelor care încercau să respecte regulile atunci când se confruntau cu state care nu o făceau.

Referitor la războiul dintre state, erau prea puţine cazuri şi prea mulţi factori în joc pentru ca abordarea ştiinţifică să ducă la mai mult decât o idee generală privind subiectele care puteau să declanşeze crize şi comportamentele ce le-ar putea agrava. Istoricii, ale căror observaţii fuseseră respinse ca fiind prea intuitive sau speculative, puteau riposta că se făcuse prea puţin efort pentru rafinarea metodologiilor şi verificarea datelor. Exista totodată şi un preţ. Colectarea şi interpretarea acestor date nu era deloc simplă. Faptul că o propoziţie conţinea numere nu făcea ca ea să fie mai corectă decât o alta exprimată într-o formă mai literară şi exista pericolul ca o falsă statistică să ajungă să influenţeze politica. Această abordare descuraja tentativele de a înţelege conflictele în context şi în toată complexitatea lor. În schimb, ea încerca să descompună conflictele în relaţii bilaterale violente şi cu o durată limitată, ignorând factorii care nu puteau fi cuantificaţi şi bazându-se pe seturi de date defectuoase. Într-un punct critic al relaţiilor internaţionale, comunitatea academică nu dispunea de cele necesare pentru a se ridica la înălţimea provocării.

Un exemplu al farmecului periculos al cifrelor, chiar şi atunci când nu au justificare, poate fi găsit în farsa pusă la cale de Norman Cousins, editorul publicaţiei *Saturday Review*

şi un susţinător de frunte al dezarmării nucleare. El a scris în 1953 un fals articol de ziar în care a inclus o presupusă observaţie făcută de „un fost director al Academiei de Ştiinţe a Norvegiei”, potrivit căruia din 3600 î.Hr. omenirea cunoscuse „doar 292 de ani de pace”. Această cifră era prezentată ca rezultat al studiului unei echipe internaţionale de cercetători, care analizase istoria războaielor folosind „un computer electronic”. Şi aceasta nu era singura lor descoperire. Mai erau oferite alte câteva cifre la fel de dramatice şi suspect de precise. Se pare că 3,64 milioane de oameni fuseseră ucişi într-un total de 14 531 de războaie în perioada respectivă. Din anul 650 î.Hr. se petrecuseră 1 656 de curse ale înarmărilor. Dintre acestea, doar 16 nu se încheiaseră cu războaie.[19] Cousins a repetat aceste cifre într-un editorial din *Saturday Review* şi în cele din urmă într-o carte publicată în 1960, cu titlul *In Place of Folly (În locul nebuniei)*.[20] Studiul la care s-a referit Cousins era „imaginar”, o „fantezie”. El nu s-a aşteptat ca cifrele să fie luate în serios. Şi totuşi, ele nu erau inventate chiar din nimic. „Unele erau aproximări”, a explicat Cousins, „altele erau rezultatul extrapolărilor, unele erau estimări, altele erau fanteziste. Nu există nicăieri date complet documentate despre numărul total de morţi sau costurile totale ale tuturor războaielor, de la începutul istoriei scrise.”[21]

Este interesant că a mai existat o versiune a afirmaţiei privitoare la „doar 292 de ani de pace”. În 1968, în *The Lessons of History (Lecţiile istoriei)*, Will şi Ariel Durant au susţinut că în 3 421 de ani de istorie documentată existaseră doar 268 de ani fără războaie.[22] Soţii Durant au fost citaţi când Donald Kagan a folosit aceeaşi statistică în cartea lui *On the Origins of War (Despre originile războiului)*, publicată în 1995.[23] Ea a fost preluată apoi de cele mai diverse personaje, cum ar fi polemistul de stânga Noam Chomsky şi războinicul fost secretar al Apărării şi în curând viitor vicepreşedinte Richard Cheney.[24]

Soţii Durant nu au indicat nici o referinţă. Doi cercetători olandezi au identificat, şi în acest caz, numărul de 268 de ani al lui Cousins ca fiind cea mai probabilă sursă.[25] În studiul masiv al lui Bloch, *The Future of War*, era strecurată informaţia că „din 1496 î.Hr. până în ١٨٦١ d.Hr., într-o perioadă de ٣٥٧ ٣ de ani, au existat doar ٢٢٧ de ani de pace la un total de ١٣٠ ٣ de ani de război, sau treisprezece ani de război pentru fiecare an de pace”. Datele folosite şi de Cousins, şi de soţii Durant puteau foarte simplu să fie extrapolări din această sursă. Însă calculul respectiv nu îi aparţinea lui Bloch. El a luat cifra, prin intermediul unei enciclopedii militare ruseşti, de la filosoful francez Odysse Barot. În cartea lui din ١٨٦٤, *Lettres sur la Philosophie de l’Histoire (Scrisori despre filosofia istoriei)*, Barot a făcut „un calcul grosier” care l-a dus la concluzia că, din cei 3 357 de ani de dinainte de 1861, 227 fuseseră ani de pace şi 3 130 de război.

Barot nu a numărat efectiv războaiele, ci tratatele de pace, de alianţă şi de prietenie. El a pornit de la premisele că formarea de alianţe era echivalentă cu începutul războiului şi că toate războaiele se terminau cu tratate de pace. Fără să mai discutăm cât de demne de încredere şi de complete erau sursele lui Barot cu privire la tratate, modul în care a folosit el tratatele ca echivalente pentru începuturile şi sfârşiturile războaielor era unul evident îndoielnic.[26] Chiar dacă numerele ar fi fost corecte, semnificaţia lor era greu de interpretat. Însemna că un an de altfel fără incidente trebuia şters din coloana anilor de pace doar din cauza unui conflict de scurtă durată, localizat şi relativ minor? Avem de-a face aici cu un efort serios, dar prost direcţionat de interpretare a istoriei războiului, care a produs singurele cifre disponibile despre incidenţa conflictelor de-a lungul secolelor. Fără vreo contribuţie în plus, ele au fost reluate o sută de ani mai târziu, uşor adaptate şi folosite pentru a face o declaraţie profundă privind războiul – fie una realistă, că războiul nu

dispare niciodată, fie una idealistă, cum că ar trebui să dispară.

Pentru a preveni acest gen de interpretări greşite, la Universitatea Michigan a început în 1963 un program foarte important, cunoscut drept Correlates of War (COW) Project (Proiectul de corelări privind războiul), finanţat de Fundaţia Carnegie şi condus de politologul J. David Singer. În 1972, când au fost publicate unele dintre primele rezultate, Singer şi asociatul lui, Melvin Small, au remarcat că acesta era „primul asalt promiţător" lansat împotriva „măcelului tribal".[27] El era hotărât să fie cât mai atent posibil în strângerea şi ordonarea materialului. Cum în titlu era evidenţiată corelarea, nu s-au făcut referiri la cauzalitate. Studiul avea să indice relaţiile importante din punct de vedere statistic, din care aveau să fie construite apoi teoriile.

Forma cercetării a fost influenţată însă de hotărârea lui Singer de a răspunde curentului realist, dominant pe atunci, potrivit căruia totul se reducea la o luptă internaţională pentru putere. Prioritatea lui era războiul dintre state, nu conflictele interne ale acestora. El era interesat mai degrabă dacă se puteau stabili relaţii interesante din punct de vedere statistic între date de intrare, cum ar fi capacităţile şi alianţele, şi date de ieşire, precum durata conflictului şi numărul de victime, decât de alegerile reale făcute de state şi contextul acestora.

Concentrarea pe războaiele majore era reflectată de pragul ridicat pentru includerea în studiu. Războiul era definit, oarecum arbitrar, ca „lupta susţinută în care erau implicate forţe armate regulate şi care avea drept rezultat cel puţin 1 000 de victime care aveau legătură cu câmpul de bătălie". Definiţia avea să fie modificată ulterior ca să fie 1 000 de victime legate de câmpul de bătălie, într-o perioadă de douăsprezece luni, astfel încât nu erau incluse conflictele care începeau sau se terminau lent. Ca să fie identificat ca participant într-unul dintre aceste războaie, un stat trebuia să aibă o populaţie de cel puţin 500 000 de locuitori şi să sufere

cel puţin 100 de victime sau să contribuie cu cel puţin 1 000 de oameni la lupta efectivă. Intenţia era de a exclude hărţuielile sau ciocnirile de la frontieră care nu declanşau un conflict mai amplu.[28] Însă, odată ce pragul era atins, nu se mai făceau diferenţieri ulterioare. Astfel, războiul din 1982 dintre Argentina şi Marea Britanie pentru Insulele Falkland, care a trecut pragul la limită şi a durat mai puţin de trei luni, era tratat a fel ca Războiul dintre Iran şi Irak, care a făcut sute de mii de victime pe parcursul a opt ani. O altă caracteristică importantă a acestei scheme era concentrarea exclusivă pe luptă. Dacă moartea unor civili nu era rezultatul direct al unei bătălii, atunci aceste victime erau considerate nerelevante.

Setul de date începea în 1816, după sfârşitul războaielor napoleoniene. Aceasta însemna excluderea perioadei cu cele mai intense lupte din secolul al XIX-lea şi care avea să definească termenii pentru conflictele ce au urmat. Mai mult, COW descuraja interesul pentru războaiele coloniale sau cele civile. O categorie de războaie „extrasistemice” (mai târziu „extrastatale”) includea războaiele între statele importante şi grupuri non-statale din afara teritoriului lor, cuprinzând astfel şi războaiele coloniale. Dar erau consemnate doar victimele din statele colonizatoare, deoarece datele referitoare la statul colonizat erau mai greu de obţinut.

Materialul pentru secolul al XIX-lea se referea aproape exclusiv la emisfera vestică, deoarece mare parte din restul lumii era pe atunci colonizat. În prima jumătate a secolului existau doar trei state independente în Africa, Orientul Mijlociu şi Oceania, numărul lor crescând la zece în a doua jumătate. Eforturile făcute de marile puteri europene pentru a ocupa şi a păstra teritorii de peste mări explicau frecvenţa războaielor extrasistemice sau extrastatale. Pe măsură ce imperiile acestea s-au destrămat, în secolul XX, războaiele din această categorie au intrat în declin. Ele au fost prinse în baza de date COW pentru primul deceniu al secolului XX datorită Afghanistanului şi Irakului, deşi discuţia dacă

intervenţiile acestea erau comparabile cu războaiele coloniale din trecut ridica importante probleme politice şi morale, precum şi unele legate de clasificarea adecvată.

COW făcea distincţie între războaiele purtate în interiorul „metropolei" unui stat, zone integrate sub controlul guvernmentale, şi cele dintre metropolă şi zonele periferice, care nu erau atât de integrate.[29] Principiul era acelaşi ca în cazul războaielor extrasistemice. În cauză era mai degrabă funcţionarea sistemului de state, decât adunarea costurilor conflictului. Concentrarea pe războaiele interstatale, unde temele erau mai familiare şi datele mai de încredere, însemna că a fost nevoie de mult timp pentru ca analiştii care lucrau la COW şi cercetătorii cu idei similare să ia în serios războaiele civile.

Tratarea inadecvată a războaielor civile a fost una dintre principalele critici aduse COW, în special când aceste conflicte au devenit o preocupare majoră, în anii 1990. Au fost puse la punct noi baze de date care să răspundă acestei necesităţi, dar ele nu ţineau pasul cu problemele politice pe care cercetătorii nu reuşeau să le anticipeze, deşi fenomenul războaielor civile nu era deloc unul nou. Programul de date privind conflictele de la Universitatea Uppsala (Uppsala Conflict Data Program, UCDP) a fost unul dintre primele care au strâns informaţii despre războaiele civile, deşi încă se mai concentrau şi ele pe morţile legate de lupte, douăzeci şi cinci pe an fiind pragul pentru includere. Aceasta cu toate că victimele în rândurile civililor erau o caracteristică frapantă şi tulburătoare a celor mai multe războaie civile contemporane.[30] Iniţial au fost consemnate doar conflictele de după 1989, însă în 2001, în colaborare cu Institutul internaţional de cercetări pentru pace de la Oslo (PRIO), a fost elaborat un set de date pentru întreaga perioadă de după 1946.[31] În 1993, tot la Maryland, [programul de cercetare] Minorities at Risk a publicat un set de date ce cuprindea informaţii despre o serie de factori ce contribuiau la violenţa sub-statală.[32]

Analiza statistică necesita descompunerea conflictelor complexe în ceea ce putea fi considerat unităţi elementare de război, care să fie comparate şi puse în contrast una cu alta. Aceste unităţi se diferenţiau prin faptul că aveau un început, un mijloc şi un sfârşit clar, erau diadice, adică aveau doar doi beligeranţi, şi puteau fi clasificate ca fiind interstatale, extrasistemice sau civile. Factorii ambigui sau care nu puteau fi măsuraţi erau excluşi. Aceasta era deja o problemă în cazul războaielor dintre state, dar risca să devieze cu totul analiza în cazul războaielor civile. În aceste conflicte, „morţile legate de bătălie” erau deseori un termen lipsit de importanţă, pentru că bătăliile erau puţine şi existau multe alte cauze pentru morţi violente. În plus, indivizii puteau lua parte la lupte ocazional şi neoficial, activitatea militară şi cea criminală erau întrepătrunse, iar deseori se implicau şi state învecinate.[33]

Această metodologie se îndepărta puternic de cea a istoricilor, care insistau întotdeauna asupra contextului şi a conexiunilor dintre conflicte, în timp şi spaţiu. De exemplu, această abordare nu se împăca deloc cu concepţia că perioada 1914–1945 putea fi văzută cel mai bine ca un război civil european dominat de interacţiuni între democraţia liberală, comunism şi fascism/nazism, interacţiuni care intersectau graniţele statelor.[34] În plus, nu putea examina conflictele majore ca întreg. Până în decembrie 1941, războiul din Asia, care începuse pe 7 iulie 1937 cu invadarea Chinei de către Japonia, şi cel din Europa, care începuse pe 1 septembrie 1939, când Germania invadase Polonia, au fost separate. Ele au fuzionat după Pearl Harbor. După ce Adolf Hitler a declarat război Statelor Unite, pe 11 decembrie, preşedintelui Roosevelt i-a fost mai uşor să-şi convingă poporul că, pentru moment, Europa trebuia să aibă prioritate faţă de Pacific. Până în momentul respectiv, Srarele Unite nu au fost oficial parte în război, dar cu greu se poate spune că au fost cu adevărat neutre câtă vreme Roosevelt le-a descris ca un „arsenal al democraţiei” şi colabora îndeaproape cu

britanicii la strategia de război a acestora. S-ar putea presupune atunci că toate aceste războaie s-au terminat brusc: forţele germane au capitulat pe 8 mai 1945, iar Japonia pe 14 august în acelaşi an, deşi a mai durat până în septembrie ca să se predea şi forţele japoneze din China. Preşedintele Truman nu a declarat însă încetarea oficială a ostilităţilor în Japonia până la sfârşitul anului 1946, remarcând că „încă mai există o stare de război”. Aceasta rămânea o putere de ocupaţie. Un tratat de pace a fost semnat abia în aprilie 1952. Starea de război cu Germania se încheiase în vara precedentă. Aceasta în parte deoarece starea de război dădea guvernului Statelor Unite puteri legale pe care altfel ar fi trebuit să le cedeze, dar şi pentru că situaţia de după război tindea să fie haotică şi o declaraţie timpurie că totul s-a sfârşit putea să fie prematură. Pentru COW, toate conflictele s-au încheiat în 1945, deoarece acesta a fost punctul în care numărul de morţi a scăzut sub 1 000.

Problema cu concentrarea pe diade poate fi ilustrată şi de cazul Irakului. Vreme de patru decenii, Irakul şi-a invadat vecinii şi a fost la rândul lui invadat, a suferit din cauza războaielor civile şi a insurgenţelor, iar apoi a devenit parte într-un conflict cu militanţii islamişti din ISIS, care controlau şi porţiuni din Siria. Totul se putea descompune în diade – Irak *vs*. Iran, Irak *vs*. Kuwait, Irak *vs*. Statele Unite (şi aliaţii), Irak *vs*. ISIS. Trei preşedinţi americani au anunţat sfârşitul luptelor din Irak – preşedintele George H. Bush la începutul lui martie 1991, fiul lui, preşedintele George W. Bush pe 1 mai 2003 şi apoi preşedintele Barack Obama pe 31 august 2010. De fiecare dată s-a dovedit că anunţul a fost prematur. Descompunerea a permis ca toate aceste „fire” diferite să fie codificate şi analizate ca o serie de conflicte separate şi să se evite numărarea dublă, dar, în practică, acestea erau întrepătrunse ca părţi ale desfăşurării unui conflict. Similar, de la jumătatea anilor 1970, Afghanistanul s-a aflat constant în război, în configuraţii diferite, dar în care de fiecare dată s-au implicat puternic forţe din exterior. În anii 1980 a fost

vorba de o intervenţie externă în sprijinul unei tabere dintr-un război civili (talibani *vs*. Alianţa Nordului), dar care a început să se transforme în altceva din cauza grupării al-Qaeda, sprijinită de talibani, care căuta moduri să atace Statele Unite. După ce a reuşit, în septembrie 2001, războiul civil consacrat şi acest război extrastatal (Statele Unite *vs*. al-Qaeda) s-au transformat într-un război interstatal (Statele Unite *vs*. regimul taliban). Încercarea de descompunere în părţi individuale, numărarea victimelor şi alocarea lor nu au ajutat, până la urmă, o mai bună înţelegere, pentru că au îngreunat aprecierea modului în care conflictele cu surse comune se transformă şi evoluează în timp, devenind mai dezordonate şi mai complexe pe măsură ce atrăgeau ţările învecinate.

Altă problemă cu războaiele, care devenea vizibilă doar când acestea depăşeau un prag al numărului de victime, era că nu se ţinea cont de conflictele mocnite din care izbucneau acestea. Pentru a facilita analiza când erau evitate războaiele şi când nu, cercetătorii de la COW au dezvoltat o bază de date privind Disputele Interstatale Militarizate (Militarized Interstates Disputes, MID). Aceasta conţinea informaţii despre toate disputele de după 1816 „în care ameninţarea, demonstraţia de forţă şi recurgerea la forţă militară de către un stat membru, fără să se ajungă la război, au vizat explicit guvernul, reprezentanţii oficiali, forţele oficiale, proprietatea sau teritoriul altui stat”.[35] Potenţial, numeroase incidente se potriveau în MID; setul de date a crescut de la sub o mie pentru perioada 1816–1976, în prima versiune, la peste două mii în versiunea a doua.[36] Astfel, dacă pragul pentru includerea în COW era destul de înalt, cel pentru MID era destul de scăzut. Cum era potrivit doar conflictelor interstatale, nu putea să ajute la analiza originilor războaielor coloniale şi civile.

Mare parte din baza de date MID a fost alcătuită înainte să fie disponibile motoarele de căutare moderne, aşadar s-a folosit materialul găsit în bibliotecile de atunci. În anii 2010, o

echipă de cercetători care trecea în revistă meticulos cazuri individuale a descoperit că baza de date MID nu prezenta încredere, chiar dacă nu a fost folosită tocmai această expresie. Ei au lăudat efortul consumat şi utilitatea bazei de date, au insistat că nu au găsit nici o dovadă de părtinire sistematică şi au făcut propuneri detaliate pentru remedierea problemelor descoperite.[37] Cu toate acestea, investigaţia lor a identificat probleme la aproape 70 la sută din cazurile MID, a propus eliminarea a 240 de cazuri, fuzionarea altor 72 cu cazuri similare, revizuirea substanţială a încă 234 şi aducerea de schimbări minore la alte 1 009.

Multe dintre incidentele discutate aveau loc pe marginea unor războaie în curs, substanţiale, de exemplu, atacuri vizând transporturile comerciale ale unor ţări pe care un beligerant considera a fi menite să le susţină pe ale altuia. În timpul Războiului dintre Iran şi Irak, din anii 1980, unul sau celălalt dintre beligeranţi a atacat numeroase petroliere. Acestea erau codate în MID ca incidente separate, cu toate că nu aveau nici un sens ca evenimente individuale. La cealaltă extremă, erau incluse şi chestiuni triviale în esenţă. Peste 300 de dispute (mai mult de 13 la sută din total) erau considerate drept „sechestrare" de nave pe mare. Au existat şi incidente celebre, cum a fost sechestrarea USS *Pueblo* şi a celor 83 de membri ai echipajului de către Coreea de Nord în 1968, o acţiune care ar fi putut foarte uşor să escaladeze în ceva destul de grav. De cele mai multe ori, însă, navele erau sechestrate de autorităţi din motive care aveau prea puţin de-a face cu relaţiile dintre state, de exemplu pentru că proprietarii lor nu le înregistraseră adecvat sau pentru că erau angajate în activităţi infracţionale. În principiu, asemenea cazuri nu ar fi trebuit incluse, iar studiul citat anterior propunea eliminarea a 53 dintre ele.

Un studiu separat a analizat cum erau înregistrate în MID conflictele legate de pescuit în zone disputate ale oceanului.[38] Disputele de acest gen aveau tendinţa să implice democraţii mature, dar rareori escaladau şi nu se ajungea la riposte

militare. În general era vorba de acţiuni întreprinse de un stat împotriva unor cetăţeni privaţi (proprietarii vaselor de pescuit) ai altuia. Dar cu greu se poate spune că erau incidente majore. Într-un astfel de incident, un distrugător canadian a gonit un vas american de pescuit scoici din apele teritoriale canadiene, după ce a tras focuri de avertisment. Acesta a fost codificat ca act de război, dar nu există nici o dovadă că Statele Unite au văzut astfel lucrurile. Asemenea incidente nu „implicau războiul”. Autorii acestei critici au subliniat că în 69 din 567 de dispute între democraţii din baza de date MID era vorba despre pescuit. Lipsa lor de relevanţă distorsiona orice concluzie cu privire la relaţia dintre democraţie şi război, pornind de la această bază de date. Referitor la Războiul Rece, însă, o întreagă etapă din relaţiile internaţionale care putea fi descrisă ca o singură şi uriaşă dispută militarizată interstatală, MID includea doar cele mai vizibile manifestări ale tensiunilor Est–Vest, cum ar fi cele din Berlin, din 1961, când unităţi militare reale s-au înfruntat o vreme, cu un risc ridicat de escaladare într-un război de proporţii.

Două cazuri din 1961 arată cât de dificilă era aşezarea pe categorii a conflictelor. Unul a depăşit pragul numărului de victime şi a ajuns în COW, iar celălalt a rămas în MID. Salvador şi Honduras au luptat în ceea ce a ajuns să fie cunoscut ca „războiul fotbalului”, deşi denumirea a trivializat disputa. Originile conflictului s-au aflat în modul în care au fost trataţi imigranţii salvadorieni veniţi în Honduras ca să scape de represiunea de acasă. Tensiunea a explodat în violenţe când cele două ţări s-au confruntat în meciurile de calificare pentru Cupa Mondială din 1976, când Salvadorul a câştigat grupa. Violenţele au determinat Salvadorul să rupă relaţiile diplomatice cu Hondurasul, gest urmat la jumătatea lui iulie de raiduri aeriene şi de o ofensivă terestră, iar apoi de contraatacurile Hondurasului. S-a ajuns curând la un acord de încetare a focului, dar relaţiile dintre cele două ţări

au rămas tensionate. Impactul nu a fost unul minor, dar a fost în general limitat la America Centrală.

Tot în 1969 a existat o perioadă de conflict puternic între China şi Uniunea Sovietică. Tensiunile dintre cele două se acumulau de la începutul deceniului şi au răbufnit pe faţă în 1963, cu nişte polemici aprinse. Disputa viza spiritul şi conducerea mişcării comuniste mondiale, dar implica şi unele consideraţii geopolitice de modă veche, inclusiv o convingere chineză că, în perioadele ei de slăbiciune din trecut, Rusia îi furase din teritoriu şi era momentul să îl recupereze. La începutul anului 1968, blindate sovietice au atacat muncitorii chinezi de la insula Qiliqin, pe fluviul Ussuri, făcând patru morţi. După aceasta, pe graniţă a fost linişte până la sfârşitul anului. Apoi a venit primul dintr-o serie de incidente pe insula Zhenbao, provocate, în mare, de partea sovietică. La începutul lui martie, conducătorul chinez Mao Zedong a decis să ia iniţiativa, cu o ambuscadă vizându-i pe soldaţii sovietici. El a trecut de la retorică la viteza maximă, deşi s-a abţinut de la acţiuni ulterioare. Mao a văzut tensiunea ca pe o contribuţie utilă la procesul de radicalizare a Revoluţiei Culturale. La momentul respectiv, însă, conducerea sovietică era deja serios alarmată şi se pregătea de un război de proporţii împotriva Chinei. Adepţii liniei dure pledau chiar pentru o lovitură nucleară preemptivă, înainte ca programul nuclear al Chinei să devină operaţional. Aceasta a alarmat, la rândul ei, conducerea de la Beijing, care a ajuns să se gândească la evacuarea capitalei, în timp ce ministrul de Externe sovietic se întreba dacă ruşii ar fi trebuit avertizaţi să se întoarcă acasă. Până la urmă a apărut prilejul unor discuţii la nivel înalt şi criza iminentă a fost dezamorsată.

Cu toate că aceste ciocniri au făcut numeroase victime, pragul COW nu a fost atins. Episodul apare aşadar doar ca „incidentul 349” în baza de date a disputelor militarizate interstatale, cu o durată din martie până în decembrie şi cu foarte puţine victime. Sursă au fost cărţile publicate până în 1983. La momentul respectiv se ştia că 31 de ruşi muriseră

în prima ciocnire importantă, pe 2 martie, şi că instigatoare fusese probabil partea chineză.[39] Înainte de aceasta nu a existat un consens în privinţa atribuirii.[40] Incidentul nu a dus la un război, deşi ar fi putut să o facă, dar a avut un impact uriaş asupra planificării militare şi a dezvoltării relaţiilor internaţionale. Suspiciunea reciprocă a rămas şi a dus la o acumulare militară masivă de ambele părţi în anii 1970. Sciziunea dintre cei doi giganţi comunişti a creat ocazii pentru Statele Unite, care au început să exploreze posibilităţile de apropiere de Beijing. Chinezii, pe care Uniunea Sovietică îi făcuse să se simtă izolaţi şi vulnerabili, au răspuns pozitiv încercărilor de deschidere făcute de americani. Un studiu atent al evenimentelor anului 1969 era aşadar de mare interes pentru cei preocupaţi de originile războiului, de la problemele interne ce favorizau o creştere a tensiunilor la îngrijorarea privind războiul nuclear ce încuraja o scădere a respectivelor tensiuni, şi de modul în care echilibrul de putere se putea schimba brusc.[41] COW nu era conceput ca să suporte acest tip de abordare, ci reprezenta o metodologie care se baza pe scoaterea incidentelor din contextul lor istoric şi geografic.

Nu era nerezonabil să se caute o modalitate mai bună de a înţelege trecutul pentru a putea anticipa mai bine viitorul. Dar în loc de înţelegerea războiului ca parte a curentului istoriei, astfel încât situaţiile particulare să poată fi înţelese în context, conflictele din trecut erau descompuse şi clasificate de o manieră artificială, pentru a facilita comparaţii care deseori erau valabile doar la un nivel înalt şi banal de generalitate. Pentru cei care încercau să-şi dea seama ce avea să vină, existau limite la ceea ce se putea învăţa din orice număr de observaţii coerente metodologic, bazate pe compararea unor fragmente disparate de informaţii provenite din evenimente similare. După cum remarca Hannah Arendt când scria despre violenţă:

Predicţiile viitorului nu sunt niciodată altceva decât proiecţii ale proceselor şi ale procedurilor automate din prezent, adică sunt evenimente care este probabil să aibă loc dacă oamenii nu acţionează şi dacă nu se întâmplă ceva neaşteptat; orice acţiune, spre mai bine sau mai rău, şi orice accident distruge obligatoriu întregul tipar în care se încadrează predicţia şi din care îşi extrage dovezile.[42]

CAPITOLUL 11

NUMĂRĂTOAREA MORŢILOR

Istoria îşi numără scheletele în cifre rotunde.
O mie unu rămâne o mie,
ca şi cum acel unu nu ar fi existat niciodată:
un embrion imaginar, un leagăn gol,
un abecedar niciodată citit,
aer care râde, plânge, creşte,
un gol alergând în jos pe scări spre grădină,
locul nimănui într-un şir.

Wislawa Szymborska, „Lagărul foamei la Jaslo”, 1993[1]

Bilanţurile morţilor sunt cea mai simplă metodă de măsurare a dimensiunii războaielor, cea mai pură descriere a costului şi cel mai puternic indicator al sacrificiului. Listele de morţi permit ca martiri să fie plânşi, monumente să fie ridicate, cărţi de istorie să fie scrise şi mituri naţionale să fie perpetuate. Natura simbolică a bilanţului morţilor înseamnă că acestea pot primi cu uşurinţă o încărcătură politică. Numărul victimelor poate fi micşorat pentru a susţine moralul sau poate fi exagerat pentru a provoca furie, poate fi folosit pentru a sublinia curajul celor gata să moară pentru o cauză nobilă sau povara unei aventuri militare nebuneşti. Cei care provoacă victime pot mări numărul, pentru a demoraliza duşmanul, dar pot şi să vrea să îl micşoreze, pentru a demonstra că le pasă de Convenţiile de la Geneva. Bilanţurile morţilor din trecut le sunt aruncate în faţă foştilor inamici pentru a li se reaminti crimele şi a li se cere să manifeste căinţă. Guvernul chinez încă le reaminteşte cu regularitate cetăţenilor săi atrocităţile comise de japonezi după invazia

din ١٩٣٧; guvernul rus invocă greutăţile de la începutul anilor ١٩٤٠ în explicaţiile despre cum unele condiţii internaţionale dificile pot fi îndurate din nou; mai pozitiv, guvernul german oferă compensaţii pentru atrocităţile naziste din trecut. Importanţa acestor amintiri şi mituri înseamnă că poate exista furie împotriva celor care încearcă să le tulbure, sugerând că sacrificiile au fost inutile sau că au fost exagerate pentru a influenţa conştiinţa populară.[2]

În timpul Primului Război Mondial, guvernul turc a vrut să scape de armenii creştini care trăiau în Imperiul Otoman, crezând că aceştia sunt susţinători ai Rusiei. Efortul său de a face acest lucru a durat până după terminarea războiului. S-a soldat, potrivit unor estimări, cu până la ١,٥ milioane de armeni morţi şi alţii expulzaţi. Alte estimări plasează numărul mult mai jos, la aproximativ jumătate. Întrebarea câţi au murit depinde de cât de numeroasă se crede că a fost populaţia armeană înainte de masacru, câţi mai trăiau în ţară la terminarea lui şi numărul celor care au scăpat. Cea mai controversată problemă, însă, este dacă acesta a reprezentat un genocid, termen care nu era folosit la acea vreme. Turcia obiectează dur de fiecare dată când se face referire la aceste evenimente ca la un genocid. Ea acceptă că mulţi armeni au murit, chiar dacă nu în cifrele vehiculate, dar neagă că acest fapt ar fi fost deliberat şi sistematic şi invocă musulmanii ucişi de armeni în aceeaşi perioadă. O consecinţă a hotărârii cu care Turcia urmăreşte această problemă este că încercările de a analiza dovezile ajung în scurt timp să fie prinse în conflictul de idei.[3]

Multe dintre problemele numărătorii morţilor au fost cercetate într-o carte publicată în 1923 de Fundaţia Carnegie pentru Pace Internaţională, o organizaţie creată în 1910 pentru a promova abolirea războiului. „Poate”, remarca unul dintre autori, „atunci când oamenii îşi vor da seama cât costă cu adevărat gloria, jaful şi dorinţa de cucerire, ei vor vedea că preţul este prea mare şi atunci pacea va domni în veci.”[4] Această carte constă dintr-o enumerare destul de sumară,

„preliminară”, a pierderilor suferite în războiul recent încheiat, precedată de o analiză substanţială a tuturor surselor disponibile asupra costului uman al războaielor până în acel punct, incluzând atât Războiul de Şapte Ani, cât şi Războaiele Napoleoniene. Estimarea de până la 11 milioane de militari morţi în Războaiele Napoleoniene rămâne apropiată de cifrele vehiculate astăzi. Analizând aceste războaie, Samuel Dumas, un profesor francez, a recunoscut problemele ridicate de dovezile insuficiente şi deseori îndoielnice, şi de măsura în care cifrele au fost deseori folosite pentru manipulări deliberate. El a subliniat, de asemenea, că pierderile militare au fost mult mai mari din cauza bolilor decât din cauza luptelor. Acest lucru este adevărat şi în cazul civililor. Un indicator folosit în această analiză a fost scăderea ratei natalităţii.

Bilanţul morţilor, mai ales când este limitat la lupte, surprinde doar un aspect al tragediei războiului.[5] Când oameni mor, familiile lor suferă; dintre răniţi, unii mor mai târziu, iar alţii sunt incapabili să revină la o viaţă normală, fiind afectaţi fizic sau psihic; case sunt distruse, iar infrastructura socială se prăbuşeşte. Războiul duce la boli şi la malnutriţie sau la slăbirea sistemului de impunere a respectării legii şi a ordinii care se adaugă la nivelul de violenţă al societăţii. Atacurile sexuale însoţesc armatele pe măsură ce acestea înaintează în zone populate. Cei care încearcă să scape de impactul imediat al războiului se expun unor greutăţi cumplite, devenind fie strămutaţi, fie refugiaţi. Când cumpăna războiului se schimbă, unii dintre aceştia este posibil să se întoarcă acasă, în timp ce alţii vor fi exilaţi pentru totdeauna. Războiul poate fi doar cel mai mare rău dintre multe rele care afectează o ţară, şi care se combină făcând viaţa din ce în ce mai grea, rele care includ guverne opresive şi dezastre naturale. Este posibil ca numărul morţilor din cauze indirecte să fie aproape la fel de mare ca al celor provocate prin ucidere deliberată.[6] Ignorarea sorţii civililor distorsionează realitatea războiului, chiar dacă

includerea lor duce la imprecizie şi incertitudine. Consecinţele excluderii lor se pot vedea remarcând faptul că, în timp ce statisticile victimelor războiului (COW) indică numărul morţilor în luptă în Războiul din Coreea ca fiind 909 000, includerea civililor creşte numărul la aproximativ 4 milioane – peste triplul numărului morţilor din Vietnam. Foametea şi bolile au provocat majoritatea celor două milioane de morţi în Cambodgia sub conducerea lui Pol Pot, în anii 1970. Numărul de 80–100 000 de oameni omorâţi direct a fost destul de mare, potrivit oricăror standarde, dar a reprezentat, poate, doar 4 la sută din total.

În secolul al XIX-lea, atacurile dure asupra civililor au fost o modalitate de a arăta popoarelor inamice cât de mult ar avea de suferit dacă ar opune rezistenţă. În secolul XX, eliminarea unor întregi grupuri de oameni din rase presupus inferioare sau cu credinţe periculoase a fost adoptată ca un obiectiv de război. În secolul XXI, grupările extremiste islamiste au privit uciderea apostaţilor şi a necredincioşilor drept un obiectiv politic vital. Uciderea în număr mare a civililor care nu au capacitatea de a rezista este un fel de ucidere asemănătoare unui război, dar care nu implică o bătălie, un tip de asasinare pentru care holocaustul nazist este principalul exemplu. Unul dintre cele mai îngrozitoare exemple din perioada recentă a fost genocidul din Rwanda, din ١٩٩٤, cu estimări ale numărului de morţi cuprinse între ٠٠٠ ٥٠٠ şi ٠٠٠ ٠٠٠ ١.[7] Estimările nu apar în nici una din bazele de date standard ale victimelor războaielor (COW) sau ale Institutului Internaţional de Cercetări pentru Pace din Oslo. Institutul de Cercetări pentru Pace a creat o nouă categorie, „violenţă discriminatorie”, pentru a include astfel de evenimente, dar ele nu pot fi considerate drept separate de război, întrucât războiul creează condiţiile care le face posibile.[8] În Rwanda, absenţa unei rezistenţe reale a indicat viteza şi obstinaţia ofensivei grupărilor înarmate. O ripostă serioasă în câteva sate ar fi mutat, oare, brusc, acest episod pe o listă a războaielor?

Un factor suplimentar a fost acela că numărul celor uciși de un guvern opresiv a fost, uneori, comparabil cu victimele din războaie.[9] Toate aceste chestiuni le-au creat probleme celor care au dorit să își fundamenteze studiile pe bilanțuri precise ale victimelor. Dacă scopul era să se compare diferite războaie, mai degrabă decât să se redea întreaga lor oroare, atunci era justificată folosirea celei mai restrictive și, probabil, celei mai credibile unități de măsură, numărul celor care au murit în luptă. Aceasta a fost abordarea COW. Multe decese ale militarilor, în timpul unui război, au loc departe de lupta propriu-zis. Bilanțul americanilor morți în luptă din baza de date a COW indică 116 516 în Primul Război Mondial, 405 400 în al Doilea Război Mondial, 54 487 în Războiul din Coreea de la începutul anilor 1950, 58 153 în Războiul din Vietnam, din 1965 până în 1973, 376 în Războiul din Golf, din 1991, dar numai doi în invazia în Afghanistan, din 2001, și 140 în invazia în Irak, din 2003. Aceste numere îi includ pe cei care au murit în luptă, dar și pe cei care au murit ca rezultat al unor accidente, al bolilor sau ca prizonieri de război. COW nu a făcut distincție între aceste două tipuri de cauze, dar ele sunt relevante. Decesele în luptă au reprezentat mai puțin de jumătate din total în Primul Război Mondial, și tot aproximativ jumătate în al Doilea Război Mondial, proporție care s-a menținut până la Războiul din Golf din 1991.[10]

Comparați numărul de 22 000 de soldați francezi care au murit de febră galbenă în Haiti, la începutul secolului al XIX-lea, și cei aproximativ 18 000 de soldați britanici și francezi care au murit de holeră în timpul Războiului Crimeii, cu zero victime britanice dintre cei 29 de soldați spitalizați pentru că au contractat o boală infecțioasă în Afghanistan, în 2002. Atunci, recruții au fost, probabil, mai sănătoși și, prin urmare, apți să reziste mai bine dacă erau răniți. Au fost vaccinați împotriva a ceea ce erau odată boli mortale, când au intrat într-un teritoriu necunoscut. Vestele antiglonț au oferit o protecție mai bună, iar dacă militarii au fost răniți în luptă au

beneficiat de un tratament pe loc mult îmbunătăţit şi au fost evacuaţi rapid în spitale de campanie. Până la mijlocul secolului trecut, bolile şi rănile necăpătate în luptă erau principala cauză a morţii soldaţilor trimişi la război. În loc ca evacuarea unui soldat rănit să implice zile în care acesta era cărat pe o targă, un soldat care luptă într-o armată modernă este luat imediat şi dus cu un elicopter şi ar trebui să ajungă într-un spital bine echipat într-o oră.

Prin urmare, argumenta Tanisha Fazal, războiul a devenit „mai puţin letal”. Între 1946 şi 2008, s-a înregistrat o scădere de 50 la sută a numărului morţilor în luptă. În schimb, s-a înregistrat o scădere de numai 20 la sută a numărului victimelor luptelor. Numărul morţilor în luptă a scăzut, aşadar, de peste două ori mai mult decât numărul victimelor. Un conflict care ar fi adus 1 200 de victime în 1860 ar fi provocat, probabil, 800 de victime în 1980.[11]

Armatele moderne au metode verificate şi credibile de înregistrare a deceselor, rănirilor şi dispariţiilor în misiune. În cazul armatelor mai puţin organizate, înregistrarea acestor date este mult mai dificilă. Bilanţurile retrospective se bazează pe orice informaţii sunt disponibile, fie că sunt rapoarte operative de la unităţile combatante, articole din ziare, cereri de beneficii sau registre medicale, dar acestea sunt deseori incomplete şi ambigue. Rata mortalităţii în timp poate arăta efectele unui război. Recensămintele pot ajuta la estimarea scăderii populaţiei unei ţări. Statisticile de după un război pot arăta pierderile suferite de familii şi efectele traumelor. Toate aceste date ridică probleme legate de aria de cuprindere, reprezentativitate şi exactitate. Aceste probleme sunt ilustrate de Războiul Civil American. Nu mult după eveniment, numărul morţilor a fost stabilit la 620 000, din care puţin peste 360 000 din Nord şi restul din Sud. Acesta a fost numărul utilizat de COW. Era rezultatul muncii asidue a doi veterani ai Armatei Unioniste, William Fox şi Thomas Livermore. Întrucât nu existau proceduri pentru identificarea şi numărarea morţilor, a răniţilor şi a dispăruţilor

în misiune, Fox a analizat fiecare raport şi fiecare listă pe care le-a găsit. În Nord, existau cereri de pensii şi de beneficii pentru supravieţuitori, dar pentru Sud nu existau astfel de date. Analiza sa iniţială, schematică, privind Confederaţia, a avut ca rezultat numărul rotund de 94 000 de morţi. Livermore a mărit acest număr la 258 000, presupunând că aceeaşi proporţie de morţi provocate de accidente şi de boli legate de război s-a înregistrat şi în tabăra confederată, ca şi în cea unionistă.[12] Cifra de 620 000 nu a fost pusă la îndoială mult timp.[13] În ٢٠١١, J. David Hacker, un demograf, a demonstrat că pierderile Sudului au fost, probabil, subestimate.[14] Sudul era mai puţin urbanizat, aşadar rata îmbolnăvirilor a fost, probabil, mult mai mare decât în Nord; tinerii săi nu căpătaseră acelaşi grad de imunitate la bolile infecţioase de „lagăr”. Acest fenomen avea să devină chiar mai acut în ultimul an de război, pe măsură ce îngrijirea medicală şi rezervele de hrană s-au degradat. Folosind datele recensămintelor pentru a măsura impactul asupra populaţiei în ansamblu, Hacker a ajuns la concluzia că „surplusul” de decese din rândul bărbaţilor, în război, s-a situat între 650 000 şi 850 000, 750 000 fiind o medie rezonabilă. Acest număr era cu aproximativ 20 la sută mai mare decât estimarea anterioară.

În situaţiile mai confuze şi mai ambigue ale insurecţiilor, apar alte probleme. Pentru a ilustra dificultatea numărării morţilor chiar şi la o scară mică prin comparaţie, Kelly Greenhill a analizat un raport potrivit căruia gruparea teroristă Boko Haram a masacrat între ١٥٠ şi ٢٠٠٠ de oameni într-un sat din nord-estul Nigeriei. Incidentul a avut loc într-o zonă periculoasă, controlată de insurgenţi, într-o arie lipsită de conexiunile moderne, doar cu fotografii din satelit ca informaţii vizuale. Obţinerea de informaţii credibile de la „morgi, spitale şi entităţi de menţinere a ordinii” a fost împiedicată deoarece acestea erau „aberante intern, obstrucţionate extern, inadecvate structural sau, pur şi simplu, corupte”. Relatările martorilor oculari trebuiau, de

asemenea, să fie tratate cu precauţie, deoarece indivizii pot răspunde astfel încât „să se protejeze de suferinţă psihică şi psihologică” sau să fie recompensaţi în urma născocirii sau a înfrumuseţării răspunsurilor. Era greu să se deosebească luptătorii rebeli de civilii obişnuiţi, întrucât toţi arată la fel când sunt morţi, şi chiar să se facă distincţia între morţile directe şi cele indirecte. Un copil care s-a înecat în râu încercând să scape era o victimă a războiului, sau doar a unui accident regretabil?

Greenhill a constatat că aceia care au fost cei mai atenţi la numărarea victimelor, comparând relatările din presă referitoare la morţi cu cifrele înregistrate de spitale, morgi şi ONG-uri (organizaţii non-guvernamentale), aveau tendinţa să consemneze cifre mai mici decât metodele mai active, care presupun obţinerea de date de la grupuri reprezentative statistic de indivizi şi gospodării din zonele afectate, sau de la indivizi care au fugit din aceste zone. În această situaţie, riscul era de supraestimare. În cazul acestui incident, ea a constatat că era convenabil atât pentru oficialii locali, care voiau ca guvernul să acţioneze, cât şi pentru Boko Haram, care voia să îşi demonstreze puterea, să exagereze cifrele. Şi, odată ce cifrele au ajuns publice, „ele au căpătat o viaţă proprie”.[15]

Faptul că acest lucru era adevărat pentru un incident de la un anumit moment a pus în evidenţă problemele înregistrării unor cifre veridice în cazul războaielor cu adevărat mari. al Doilea Război Mondial a avut drept rezultat niveluri fără precedent de ucideri, cu conflicte în Asia şi Europa care s-au unit, uciderea a milioane de civili la scară industrială şi folosirea tuturor tipurilor de luptă, de la bătălii navale, raiduri aeriene masive, ofensive fulgerătoare, apărare încrâncenată şi rezistenţă a partizanilor şi culminând cu bombe atomice. Germani au murit în multe feluri în timpul războiului – în luptă şi în raiduri aeriene, persecutaţi de propriul guvern sau în expulzările în masă de la sfârşitul războiului. Însumarea tuturor acestora a dus la un total de aproximativ 7,5

milioane, dar fiecare dintre elemente a fost pus la îndoială. Un total de 4,3 milioane pentru pierderile din timpul campaniei militare se bazează pe cifrele din timpul războiului obţinute de la Înaltul Comandament German, cu toate că aceste cifre au devenit tot mai nesigure pe măsură ce sistemul de compilare a lor s-a destrămat, în etapele finale ale războiului.[16]

Aceste incertitudini sunt moderate în comparaţie cu cele privind victimele sovietice. Stalin, conştient probabil că propriile decizii proaste i-au permis lui Hitler să îi ia ţara prin surprindere, a vorbit, iniţial, despre 7 milioane de morţi în total. În 1961, o cifră mult mai mare, de 20 de milioane, era folosită oficial, deşi cu recunoaşterea că şi aceasta era, probabil, prea mică. În 1990, preşedintele Mihail Gorbaciov a vorbit despre „aproape 27 de milioane”. Apoi, numărul morţilor din rândul militarilor, bazat pe un raport până atunci secret al Statului Major General de la mijlocul anilor 1960, a fost stabilit la 8 668 400. Acest număr era suma a 6 329 600 de morţi în luptă sau din cauza rănilor, 555 500 de morţi în afara bătăliei şi 1 783 300 de dispăruţi în acţiune care nu au fost găsiţi niciodată şi de prizonieri de război care nu s-au întors.[17] Aceste cifre au fost criticate ca fiind subestimate.[18]

Cu privire la morţile din rândul civililor, Academia Rusă de Ştiinţe a publicat o estimare în 1995 care înregistra 13,7 milioane ca număr al morţilor în zonele ocupate de germani. Acest număr era suma morţilor în acte de genocid şi de represalii, 7,4 milioane; deportări pentru muncă forţată, 2,2 milioane; şi foamete şi boli, 4,1 milioane. Alte 3 milioane de morţi s-a estimat că au fost provocate de foamete şi de boli în regiunile neocupate. Deşi aceste cifre au preluate pentru uz general, s-au făcut multe eforturi din Rusia şi din afara ei de a le rafina. În plus, marjele de eroare în aceste calcule ar putea fi tragedii imense în sine. Câţi au murit după ce au fost luaţi prizonieri de germani? Acest calcul a devenit mai complicat din cauza celor care au fost capturaţi, dar au evadat şi s-au întors la unităţile lor, care au evitat să se

întoarcă după război sau care s-au întors, dar au fost încarceraţi pentru că au fost consideraţi trădători, sau care au fost trataţi ca prizonieri de război de către germani, dar erau, de fapt, civili obişnuiţi sau partizani. Multe morţi din această perioadă au fost rezultatul politicii şi al politicii economice ale statului sovietic şi al nocivei ideologii a nazismului, ca şi al naturii conflictului armat. Războiul a urmat unor ani de persecuţie politică deliberată şi de politici sociale şi economice catastrofale, în special „gulagul" sovietic, format din lagăre de concentrare sau de muncă forţată, sau de foametea impusă în Ucraina în anii 1930. Potrivit lui Aleksandr Iakovlev, 35 de milioane de oameni au murit din cauza represiunii.[19] Gulagul nu s-a închis în timpul războiului. Probabil un milion de oameni au murit în închisoare sau în deportări forţate în acei ani.[20] Analiza demografică a avut de suferit deoarece ultimul recensământ dinainte de război a fost falsificat pentru a minimaliza impactul colectivizării forţate din anii 1930.[21]

Aşadar, în timp ce majoritatea estimărilor costului războiului pentru Uniunea Sovietică au rămas în jurul numărului de 28 de milioane de morţi, unii analişti reputaţi cred că este rezonabil să se meargă până la 35 de milioane[22], cu estimări ale morţilor din rândul militarilor de la 5 la 13 milioane, iar ale celor din rândul civililor, de la 7 la 18 milioane. Cifra COW, 7,5 milioane de sovietici morţi în luptă, fără nici o menţiune a civililor morţi, era cu siguranţă prea mică şi descria sumar doar un aspect al experienţei sovietice. În *The Better Angels of Our Nature,* Steven Pinker a folosit numărul de 55 de milioane de morţi în al Doilea Război Mondial, dar dacă erau reale cifrele de la limita superioară pentru Germania şi Uniunea Sovietică, şi de asemenea pentru China, unde cifrele adevărate sunt, de asemenea, greu de calculat, dar au fost plasate la 14 milioane, atunci numărul morţilor se apropie de 85 de milioane.[23]

În conflictele mai recente din Irak şi din Afghanistan, costul ocupării acestor ţări a fost mult mai mic decât acela al

înfruntării insurgenţilor. Analiza a fost complicată de metodologia COW, întrucât operaţiunile de contrainsurgenţă au apărut separat, ca războaie extrastatale, şi nu ca războaie intrastatale, rezistenţa din Afghanistan şi din Irak ducând la ٥ ٥٢, respectiv ٩٨٥ ٣ de victime. Toate acestea au putut să fie identificate cu nume şi împrejurările în care au murit. Acelaşi lucru a fost, în general, valabil şi pentru contractorii civili şi membrii organizaţiilor internaţionale.

În tabăra irakiană, situaţia a fost mai complexă. Numărul civililor ucişi direct în războiul din ١٩٩١ ca rezultat al bombardamentelor coaliţiei a fost raportat de către irakieni ca fiind ٢ ٢٧٨. Nu au existat cifre exacte pentru victimele din rândul militarilor. Când luptele s-au încheiat, comandanţii americani au fost suprinşi de discrepanţa dintre mărimea estimată a armatei irakiene şi numărul de prizonieri. Diferenţa, au presupus ei, trebuie să fie reprezentată de victimele irakiene, probabil ٠٠٠ ١٠٠ ucişi, ٠٠٠ ٣٠٠ răniţi şi ٠٠٠ ١٥٠ de dezertori.[24] Dar ei supraestimaseră mărimea armatei irakiene înainte de război, presupunând că unităţile irakiene vor fi toate la capacitate maximă, în timp ce o mulţime de irakieni nu s-au prezentat la încorporare şi mult mai mulţi au dezertat cu prima ocazie, astfel încât atunci când Coaliţia a început loviturile aeriene erau, probabil, doar 200 000–300 000 de militari care să lupte. Acest fapt l-a făcut pe un analist să estimeze numărul morţilor irakieni în campania aeriană la 750–1500 şi la maximum 6 500 în campania terestră.[25] O altă estimare a dat 20–26 000 de militari irakieni ucişi.[26] Estimările se bazau în mică măsură pe numărători concrete.[27]

Domeniul cel mai greu de evaluat a fost cel al morţilor în rândul civililor, care au fost consecinţă a războiului. O estimare situează numărul la aproximativ 100 000 pentru 1991.[28] După războiul din 2003, aceasta a devenit o chestiune controversată. A fost complicată de gradul în care societatea irakiană fusese deja brutalizată, infrastructura se degradase, iar resursele sale fuseseră epuizate de o serie de evenimente începând din anii 1970, incluzând Războiul cu Iranul şi

reprimarea nemulţumiţilor, sancţiuni şi epurări. La acestea s-au adăugat noi curente de ocupaţie, insurgenţă, război civil şi dezordine generală care au marcat următorii ani.[29] Cele mai multe dintre aceste morţi nu au fost provocate direct de forţele coaliţiei, deşi acest lucru nu le absolvă de vină din cauza impactului doborârii vechiului regim asupra legii şi a ordinii. O organizaţie, Irak Body Count, a coroborat toate datele privind morţii irakieni începând din martie 2003. Pentru intervalul până în decembrie 2012, a propus între 110 937 şi 121 227 de morţi, acceptând faptul că aceasta ar putea fi o subevaluare.[30] Dar estimările lor au fost mai mari decât cele ale unor organizaţii ca Uppsala Conflict Data Program, ca şi ale Naţiunilor Unite.[31] O altă abordare, publicată în revista medicală *The Lancet,* a implicat interviuri într-un număr de gospodării cu întrebări despre morţile din familie, din care s-a concluzionat că aproximativ 655 000 de oameni au murit în plus faţă de cât s-ar fi înregistrat în alte circumstanţe, din martie 2003 până în iunie 2006.[32] S-au pus în discuţie reprezentativitatea eşantionului de populaţie şi gradul de extrapolare la o populaţie de 26 de milioane, ca şi corectitudinea stabilirii ratelor de deces dinainte de război. A fost, cu siguranţă, o supraestimare.[33] Un studiu mai bun, din 2013, folosind o metodologie similară, dar mai rafinată, într-un moment în care situaţia din Irak nu mai era atât de tensionată, a ajuns la concluzia că au fost 461 000 de decese în plus din 2003 până în 2011. Dintre acestea, aproximativ 60 la sută s-a descoperit că fuseseră provocate de violenţe, dintre care aproximativ o treime au fost atribuite forţelor coaliţiei (ceea ce înseamnă aproximativ 90 000). La apogeul războiului, riscul de deces în cazul bărbaţilor a fost cu 2,9 la sută mai mare decât înainte, iar în cazul femeilor – cu 0,7 la sută mai mare.[34] Acestea nu au fost, desigur, singurele costuri ale războiului. Estimările numărului de irakieni care au emigrat în străinătate din 2003 variază între 1,7 milioane (numărul dat de ONU) şi 2,3 milioane.[35] Peste un milion de

oameni au fugit, de asemenea, din cauza violenţelor în zone mai sigure din Irak.[36]

Aceste rate ale mortalităţii arată cât de rea ar fi fost situaţia pentru irakieni dacă lucrurile ar fi continuat aşa cum erau înainte de invazie, dar tensiunile din societatea irakiană ar fi putut răbufni în alt mod şi în alt moment, într-o formă la fel de virulentă. Prin comparaţie, Siria părea să fie la fel de stabilă ca orice altă ţară din Orientul Mijlociu, dar a ajuns sfâşiată de un război civil care a luat amploare în 2011. Acesta a devenit extraordinar de violent extrem de rapid, în mare măsură ca rezultat al tacticilor brutale folosite de regim pentru a se apăra, agravate de numărul mare de jucători implicaţi şi de rolul actorilor externi. ONU a încercat să facă un bilanţ veridic al victimelor, căutând confirmări credibile ale morţilor, chiar dacă aceasta a dus la estimări moderate.[37] În august ٢٠١٤, ONU a anunţat că ١٩١ ٣٦٩ de oameni au murit până la acea dată. În anul următor, a dat doar un număr rotund, punând totalul morţilor la ٢٥٠ ٠٠٠, iar apoi a renunţat să mai actualizeze cifrele din cauza lipsei informaţiilor credibile. În februarie ٢٠١٦, un centru sirian de politică, pe baza rapoartelor din ٧٠٠ de regiuni ale ţării, a susţinut că adevăratul număr al morţilor atinsese aproximativ ٤٧٠ ٠٠٠. Spre deosebire de numărul dat de ONU, acesta a inclus morţile indirecte, repezentând aproximativ ١٥ la sută din total.[38]

Bilanţurile morţilor sunt compilaţii de tragedii personale. Semnificaţia pentru fiecare individ şi familia lui se pierde rapid pe măsură ce bilanţul creşte şi numărătoarea devine mai dificilă. Pe măsură ce numărul creşte, creşte şi anonimatul, până când statisticile devin covârşitoare şi sfidează înţelegerea omenească, cu marje de eroare echivalente cu populaţia unor oraşe mari, iar feţele se blurează. Cifrele au fost importante ca un ghid despre ceea ce s-a petrecut şi impactul social, dar aici nu s-a procedat ştiinţific, iar marile incertitudini au creat ocazii de manipulare politică şi de distorsionare voită. Numeroasele forme de

suferinţă rezultate din război au însemnat că încercările de a evalua costurile sale au suferit din cauza impreciziei şi s-au bazat, de obicei, pe ghicit. Chiar şi atunci când s-au făcut eforturi pentru a raporta exact numărul victimelor, ca în Siria, la un moment dat cifrele au devenit copleşitoare. Numărătoarea a devenit imposibilă. Întrucât bilanţurile au implicat totdeauna estimări, nu a existat nici un motiv rezonabil să se excludă estimări ale aspectelor inerent mai puţin măsurabile ale suferinţei, în special cele rezultate din colapsul infrastructurii şi efectele bolilor, malnutriţiei şi sărăciei. Cifrele în sine, oricât de atent au fost adunate, au spus doar o parte a poveştii războiului, în timp ce numeroasele tragedii individuale pe care le conţineau s-au pierdut cu uşurinţă ca mici elemente în mari dezastre sociale şi naţionale.

CAPITOLUL 12

DEMOCRAŢIE ŞI RĂZBOI

[D]acă ar fi necesar consimţământul cetăţenilor pentru a hotărî dacă să se declare război..., nimic nu ar fi mai natural decât ca aceştia să fie foarte precauţi în a începe un astfel de joc patetic, decretând ei înşişi să îndure toate calamităţile războiului.

Immanuel Kant „Pacea perpetuă: O schiţă filosofică”, 1795[1]

Cea mai importantă intersectare a ştiinţei emergente a relaţiilor internaţionale, capabilă să proceseze rapid cifrele, şi a agendei politice post-Război Rece a venit odată cu întrebarea dacă mai multă democraţie ar putea însemna, de asemenea, mai multă pace. Victoria Occidentului asupra comunismului a fost privită ca un triumf al modului democratic de viaţă. Dacă alţii ar fi urmat aceeaşi cale, s-ar fi creat posibilitatea unei comunităţi transcendente de valori comune care ar fi produs pace, dacă nu din alt motiv, măcar pentru că nu ar fi nimic pentru care să se lupte. Dar răspândirea democraţiei avea să fie contestată şi să întâmpine rezistenţa autocraţilor.

Când comunismul european a făcut implozie, Francis Fukuyama, de la RAND Corporation, a anunţat că acesta nu era doar „sfârşitul Războiului Rece, sau terminarea unei anumite perioade a istoriei postbelice”, ci „sfârşitul istoriei ca atare”. Prin aceasta, el înţelegea „punctul final al evoluţiei ideologice a omenirii şi universalizarea democraţiei liberale occidentale ca formă finală de guvernare umană”.[2] A vorbi despre „sfârşitul istoriei” invita la interpretări eronate. El nu sugera că nu vor mai fi conflicte, sau alte evenimente transformaţionale, ci doar că acum nu mai exista altă alternativă ideologică serioasă la modelul politic şi economic care fusese îmbrăţişat de Occident, spre enormul lui câştig.

Colapsul imperiului sovietic şi fragmentarea lui în state care pretindeau toate că adoptă democraţia apăreau drept ultimul stadiu al unei tendinţe benigne. Samuel Huntington a descris trei valuri ale ascensiunii democraţiei. Primul a început în secolul al XIX-lea şi a culminat cu 29 de democraţii, dar apoi a intrat în declin în anii 1920, când dictatorii au profitat de condiţiile crizei economice. În 1942, erau doar 12 democraţii. După al Doilea Război Mondial, al doilea val a ridicat numărul la 36 înainte de o nouă cădere, până la 30 la mijlocul anilor 1970. Apoi, al treilea val a început cu state din America Latină şi din regiunea Asia-Pacific adoptând forme democratice de guvernământ.[3] În final, fostele state din Pactul de la Varşovia, împreună cu ţările baltice care fuseseră anterior anexate la Uniunea Sovietică, au adoptat ideologia occidentală şi, demonstrându-şi astfel ataşamentul, au putut să adere la NATO şi la Uniunea Europeană. Odată ce s-au adăugat fostele ţări comuniste, numărul democraţiilor a crescut la aproximativ ∧· (şi, într-o anumită măsură, chiar la mai multe).

Avântul democraţiei a avut consecinţe internaţionale. Experienţa comunistă a fost luată ca exemplu pentru a demonstra că regimurile fără libertăţi fundamentale tind spre instabilitate, dar răspândirea acestor libertăţi reducea diviziunea şi conflictul. Acest lucru punea sub semnul întrebării ideea că, atunci când este vorba despre menţinerea ordinii internaţionale, sistemele de guvernământ sunt irelevante. Aceasta era ideea centrală a Cartei ONU, aşa cum fusese ea redactată la San Francisco în 1945. Atunci, prioritatea, înainte de toate, era să se prevină războaie şi mai agresive. Preambulul recunoştea atât drepturile statului, cât şi drepturile omului. Începea cu hotărârea de a „salva generaţiile viitoare de flagelul războiului”, reafirmând, în acelaşi timp, „credinţa în drepturile fundamentale ale omului, în demnitatea şi valoarea persoanei umane, în drepturile egale ale bărbaţilor şi femeilor şi ale naţiunilor mari şi mici”. Dar, pe măsură ce erau descrise principiile operative ale

Organizaţiei Naţiunilor Unite, obiectivul central devenea clar. „Organizaţia”, arăta Carta, se „bazează pe principiul egalităţii suverane a tuturor membrilor săi.” Fiecare trebuie să accepte obligaţia de a soluţiona disputele prin mijloace paşnice şi de a se „abţine în relaţiile internaţionale de la ameninţarea cu forţa sau de la utilizarea forţei împotriva integrităţii teritoriale sau a independenţei politice ale oricărui alt stat”. Chiar dacă statele acţionau împotriva popoarelor lor într-un mod nedrept sau discriminatoriu, atâta timp cât nu tulburau pacea şi securitatea internaţională ele trebuiau să fie lăsate în pace.

> Nimic din conţinutul actualei Carte nu autorizează ONU să intervină în chestiuni care ţin, în esenţă, de jurisdicţia internă a oricărui stat şi nici nu cere membrilor să supună astfel de chestiuni spre soluţionare conform actualei Carte.[4]

Prin urmare, orice se spune despre dreptate şi drepturile omului, Carta în esenţa ei avea ca temă înlăturarea tuturor pretextelor pentru războaiele de cucerire şi celebrarea suveranităţii. Ce făceau statele în interiorul graniţelor era treaba lor. Preşedintele Bush nu a ridicat nici o provocare la adresa acestei idei atunci când a vorbit despre o „nouă ordine mondială” în aprilie 1991. Aceasta, a explicat el,

> izvorăşte din speranţele într-o lume bazată pe un angajament comun între naţiuni mari şi mici faţă de un set de principii care întrepătrund relaţiile noastre – soluţionarea paşnică a disputelor, solidaritatea împotriva agresiunii, reducerea şi controlarea arsenalelor şi tratamentul just al tuturor oamenilor.

Această viziune, în pofida folosirii cuvântului „nou”, era de fapt conservatoare. Noua lume, aşa cum a fost prezentată, era mai degrabă similară cu cea veche, cu excepţia faptului că i-ar fi lipsit unele dintre caracteristicile dezagreabile ale acesteia. Preşedintele a avut grijă să evite promisiunea unei „epoci de pace perpetuă”. Provocarea era să fie „ţinute la

distanţă pericolele dezordinii”.[5] Bush nu a arătat în nici un fel că se aştepta ca preocuparea pentru dreptate să prevaleze asupra menţinerii ordinii şi a stabilităţii.

Dar schimbarea în echilibrul de putere care tocmai se petrecuse era menită să aibă efecte mult mai extinse decât era înclinat să admită un preşedinte precaut. Statele Unite şi aliaţii lor erau acum într-o poziţie hegemonică, responsabilă pentru cea mai mare parte a arsenalelor militare ale lumii şi pentru cele mai puternice economii ale sale, cu o enormă libertate de manevră politică. Aceste state erau într-o poziţie care le permitea să rescrie regulile pentru ordinea internaţională. Timp de peste şapte decenii îşi duseseră bătăliile interne şi externe cu fascismul şi comunismul, iar acum ieşiseră victorioase. Constituţiile lor reflectau filosofia liberală, bazată pe principiul că „domnia imparţială a legii, şi nu doar puterea politică a unui individ sau a unui grup, trebuie să guverneze rezultatul deciziilor de stat”. Acum exista ocazia de a lucra la „constituţia societăţii statelor ca întreg”.[6] Modificarea cheie consta în a pune mai mult accent pe drepturile inidvizilor şi ale grupurilor minoritare şi mai puţin pe drepturile statelor.

În noiembrie ١٩٩٠, şefii de guvern din ٣٤ de ţări europene s-au reunit la Paris, sub egida Conferinţei pentru Securitate şi Cooperare în Europa, prima lor întâlnire după cea de la Helsinki, din ١٩٧٥. Ei au parafat reunificarea Germaniei şi au semnat un nou tratat de control al armamentului, Tratatul Forţelor Convenţionale din Europa. S-a convenit asupra unei Carte de la Paris. În această „nouă eră”, democraţia era „unicul sistem de guvernământ al naţiunilor noastre”, întrucât se baza pe „voinţa poporului, exprimată regulat prin alegeri libere şi corecte”. Se afirma, de asemenea, că „fără discrimare, fiecare individ are dreptul la libertate de gândire, conştiinţă, religie sau credinţă, libertate de exprimare, libertate de asociere şi de adunare paşnică, libertate de mişcare”. În plus, nimeni nu trebuie să fie „supus arestării sau detenţiei arbitrare, supus torturii sau altui tratament ori

altei pedepse crude, inumane sau degradante”.[7] Provocarea la adresa vechii ordini era fundamentală. În loc să sublinieze că practica internaţională cea mai bună era respectarea suveranităţii altor state, indiferent de modul în care acestea îşi administrau problemele interne, se considera acum ca fiind nu doar potrivit, ci şi necesar ca toate statele să fie încurajate să adopte forme democratice de guvernământ.

În acest moment critic, mişcarea spre democraţie era era întărită de una dintre cele mai atrăgătoare supoziţii extrase din analiza statistică a războiului. Ideea fusese creditată de către Michael Doyle în ١٩٨٦.[8] În anul transformaţional ١٩٨٩, a fost exprimată clar de către Jack Levy: „Această absenţă a războiului între democraţii este cel mai apropiat lucru pe care îl avem de o lege empirică în relaţiile internaţionale”.[9] Această idee a fost preluată de liderii occidentali, încurajaţi de valul democratic din ultimul sfert al secolului XX, care au găsit şi mai mult confort pishic în gândul că promovarea democraţiei era o cale nu doar spre mai bună guvernare, ci şi spre mai multă pace. În sfârşit, părea posibil să se realizeze vizunea utopică a filosofului german Immanuel Kant, bazată pe guverne care se sprijină pe raţiune şi lege mai degrabă decât pe forţă.

Această combinaţie de respectabilitate academică şi entuziasm politic a dus la o analiză mai aprofundată. Democraţiile nu fuseseră atât brutale faţă de propriii cetăţeni ca autocraţiile. Acele guverne care s-au îndreptat în mod sistematic împotriva unor segmente ale propriului popor – în Uniunea Sovietică, în Germania nazistă şi în Cambodgia – erau, de obicei, exponente ale unei ideologii totalitare. Dar datele din Statele Unite, Marea Britanie şi Franţa demonstrau că ele fuseseră în mod regulat în război, şi dure, atunci când luptaseră împotriva unor ţări presupus brutale şi nedemocratice. Din acest motiv, argumentul a fost nu că democraţia face ţările să fie mai paşnice, ci că acestea nu vor mai porni un război una împotriva alteia.

Aşa era? Afirmaţia a lansat o provocare de a găsi ocazii în care democraţiile au luptat una împotriva alteia, pentru a verifica dacă datele erau atât de semnificative statistic cum s-a presupus. Întrucât de cele mai multe ori cele mai multe state nu se războiseră unele cu altele, însemna aceasta că o singură ocazie în care două state democratice se luptaseră între ele ar fi negat teoria?[10] Întrucât analiza a folosit datele COW, în ce măsură a fost influenţată de pragul ridicat al criteriilor înregistrării unui război? COW poate exclude ocaziile în care state democratice au intervenit în problemele interne ale altor state democratice, deşi nu până la a trece de ··· ١ de morţi în luptă.[11] Sau poate state cu tipuri similare de regimuri, chiar autocrate, pornesc rareori războaie unul împotriva altuia.[12] Când nu a fost război, este posibil ca acest lucru să fi fost din motive care nu aveau prea mult de-a face cu democraţia, cum ar fi consideraţiile legate de forţă şi de prudenţă?[13]

Dezbaterea a adăugat la problemele cunoscute ale definirii războaielor problema chiar mai spinoasă a definirii democraţiei.[14] Democraţia definită prin guvernarea majorităţii şi prin lideri aleşi nu a fost totdeauna legată de liberalism, care cere deschidere şi toleranţă faţă de minorităţi. Teama standard începând de la sfârşitul secolului al XIX-lea a fost, de fapt, cea de o opinie publică beligerantă, mai ales stârnită de demagogi, populişti şi presă. Intrarea maselor în politică a fost una dintre condiţiile ascensiunii naţionalismului în secolul al XIX-lea. În ce punct s-a transformat această ridicare a maselor în democraţie? S-ar putea spune că momentul evident a fost cel în care s-a obţinut sufragiul universal, dar acest lucru s-a produs treptat, când dreptul la vot a fost acordat mai întâi bărbaţilor care munceau, apoi femeilor şi, în final, adulţilor tineri.

Mai relevantă, poate, a fost abilitatea politicienilor civili aleşi democratic de a exercita un control real asupra deciziilor în timp de război. Aceasta lipsea, evident, în Germania, la începutul Primului Război Mondial.[15] Mai mult,

odată ce o ţară devine democraţie, acest statut poate fi pierdut, dacă procesele politice sunt corupte, iar libertăţile sunt diminuate. Rusia, de exemplu, a devenit mai puţin democratică în anii 2010, şi la fel s-a întâmplat cu Turcia. Cu toate acestea, semnele exterioare ale democraţiei sunt încă prezente în ambele. În Iran au avut loc alegeri prezidenţiale puternic contestate, dintr-un grup restrâns de candidaţi, cu un spectru al dezbaterii publice extrem de limitat şi puterea supremă exercitată din altă parte. Cu cât este mai ridicat pragul pentru război şi cu cât este mai restrictivă definiţia democraţiei, cu atât este mai probabil ca teoria păcii democratice să se dovedească adevărată.

S-a mai pus, de asemenea, problema cauzalităţii. Democraţia duce la pace, sau pacea duce la democraţie? Pacea a făcut posibile comerţul, investiţiile şi creşterea economică, factori care au susţinut democratizarea.[16] Dacă democraţia ducea la pace, care era mecanismul prin care o ţară care, altfel, ar tinde spre război sfârşeşte prin a-l respinge? O ipoteză a fost aceea că democraţiile trebuie să abordeze diferenţele pentru a soluţiona conflictele interne, şi ajung astfel să aprecieze valoarea empatiei, a compromisului şi a schimbului reciproc. Acestea erau apoi puse în funcţiune când ţările abordau dispute internaţionale.[17] O altă premisă a fost aceea că democraţiile se asigură că guvernele sunt trase la răspundere în timpul legislaturilor şi că pot fi înlăturate din funcţie prin alegeri dacă se angajează în războaie imprudente.[18] Alte democraţii ar putea fi, de asemenea, considerate aliaţi de încredere şi potriviţi.

Toate aceste idei duceau la posibilitatea existenţei mai multor factori care se susţin unul pe celălalt. Bruce Russett şi John Oneal au argumentat că şi democraţiile merg la război, doar că mai puţin des decât oricare alte state. Folosind baza de date a disputelor interstatale militarizate, şi luând anul 1886 ca punct de pornire, deoarece democraţia sub orice formă a fost destul de rar întâlnită înainte de acel an, cei doi au căutat perechi de ţări care ar fi putut să pornească un

război. Le-au evaluat pe fiecare după un indice al democraţiei şi au luat în considerare alianţele şi puterea. Concluzia a fost că democraţia a adus o diferenţă. Luând drept bază a analizei posibilitatea ca tensiunea dintre o pereche medie de ţări să se transforme într-un conflict militarizat, această posibilitate era dublă atunci când o democraţie se confrunta cu o autocraţie şi se reducea la jumătate când o democraţie se confrunta cu o democraţie. Ei au constatat, însă, că efectul a început să fie simţit doar după 1900. Autorii studiului au mai analizat şi dependenţa economică în comerţul internaţional şi au descoperit că, cu cât era mai mare dependenţa, cu atât era mai mic riscul de a se implica într-o dispută militarizată, fie că volumul comerţului cu potenţialul adversar era mai mare sau mai mic. Economiile de piaţă au avut un efect pacifist şi mai puternic decât democraţia. În final, ei au analizat apartenenţa la organizaţii interguvernamentale şi situaţia în care perechile de ţări aveau apartenenţe comune. Şi acest factor a încurajat răspunsurile paşnice.[19]

Absenţa războiului între democraţii putea avea, prin urmare, mai multe motive. O alternativă era că această pace era în mare măsură o „pace capitalistă”. Astfel, Michael Mousseau a fost de părere că pacea între ţările capitaliste avansate nu ţinea doar de costurile ridicate ale războiului, ci şi de prietenia demonstrată printr-o disponibilitate de a se ajuta una pe alta. Ţărilor capitaliste le convenea ca şi alţii să le împărtăşească ideile şi să fie bogaţi. Bogăţia lor crea loialitate şi incluziune socială, precum şi o capacitate mai mare de a învinge ţările non-capitaliste în război. Aceasta a dus la un optimism de alt tip, încurajând capitalismul ca fiind „cea mai sigură sursă de pace şi de prietenie între indivizi, grupuri şi state”.[20] O altă alternativă, mai bine fundamentată, era aceea a „păcii teritoriale”. Potrivit lui Douglas Gibler, tipul problemei era un indicator mai bun decât tipul regimului privind posibilitatea unui conflict. El a argumentat că „graniţele fixate internaţional scad nivelul de ameninţare la

adresa integrităţii teritoriale a statelor”. La rândul ei, această scădere le permite statelor să-şi reducă forţele armate, să menţină calmul opiniei publice şi să diminueze necesitatea de centralizare a puterii.[21]

Un mod diferit şi mai simplu de abordare a problemei, şi unul care nu depindea de analiza statistică, consta în a vedea teoria păcii democratice, în esenţă, ca o generalizare a experienţei de după 1945 a Europei Occidentale şi a Americii de Nord.[22] Între ţările care au îmbrăţişat democraţiile liberale şi societăţile deschise s-au dezvoltat relaţii reciproc avantajoase. Cel mai remarcabil exemplu al acestei hotărâri de a se rupe de obiceiurile proaste ale trecutului a venit când Franţa şi Germania, împreună cu Italia, Belgia, Olanda şi Luxemburg au stabilit să formeze Comunitatea Cărbunelui şi Oţelului, care s-a dezvoltat într-o uniune vamală completă şi, până la urmă, a căpătat o gamă largă de competenţe şi mult mai mulţi membri, devenind Uniunea Europeană. Orice altceva ar fi realizat aceasta, a calmat treptat una dintre cele mai distructive relaţii din istoria europeană. A existat o teorie potrivit căreia în spatele acestei realizări a stat o formă mai benignă a relaţiilor internaţionale, şi se poate argumenta că reuşita a fost excepţională.

Dar nu s-a ajuns aici din întâmplare. Dacă un set de relaţii între democraţiile liberale a devenit cald şi strâns, un altul a devenit ostil şi îngheţat. Expansiunea sistemului sovietic în Europa Centrală şi de Est, în 1945, a creat un sentiment de ameninţare care i-a făcut pe vest-europeni să accepte, din nou, o anumită responsabilitate pentru securitatea europeană. În 1949 s-a format Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord (NATO). În 1954, Uniunea Sovietică şi-a înfiinţat propria alianţă, valorificând controlul pe care îl stabilise deja asupra ţărilor satelit din Europa. Pacea pozitivă care s-a dezvoltat în Europa de Vest era aşadar dependentă de securitatea furnizată de Alianţa Nord-Atlantică. Orice încercare a germanilor din Vest de a privi mai degrabă spre Est decât spre Vest pentru relaţii politice şi economice ar fi

fost împiedicată de Cortina de Fier, linia ce traversa continentul separând cele două blocuri ideologice şi militare. Acesta este motivul pentru care democraţia a fost un factor atât de agravant în timpul Războiului Rece. Istoria explică entuziasmul cu care, odată ce a apărut o şansă de a repara fractura ce diviza continentul, acest lucru s-a făcut prin aducerea democraţiei şi în fostele ţări comuniste.

Dar, chiar şi în Europa, unde efortul acesta a avut în general succes, existau motive pentru prudenţă. În Balcani, de exemplu, violenţa şi instabilitatea au avut drept rezultat o combinaţie între mişcările spre independenţă şi democraţie şi naţionalismul şi disputele legate de frontiere. Au apărut şi alte probleme ale păcii capitaliste, legate de tranziţiile de la sisteme economice închise la sisteme deschise, cu legi imperfecte şi, în consecinţă, susceptibile la corupţie. Jack Snyder, care a subliniat importanţa teoriei păcii democratice, nu a negat şi chiar a dat importanţă modului în care democratizarea putea duce la naţionalism, „atunci când elitele la putere într-o ţară trebuie să direcţioneze energiile populare către scopurile războiului şi ale dezvoltării economice”.[23] Un grup de lucru al guvernului american a arătat că statele în tranziţie, sau care mai au până să fie democraţii, sunt predispuse către conflicte, mai ales atunci când interesele politice sunt legate de interese limitate, locale:

> Cea mai gravă situaţie în termenii riscului de instabilitate este de departe cea a unui peisaj politic care combină competiţia profund polarizată sau fracturată cu competiţia deschisă. Combinaţia abordării provinciale, limitate a politicii, de tip câştigătorul-ia-tot, cu ocaziile de a concura pentru controlul autorităţii centrale a statului este un adevărat butoi cu pulbere pentru crizele politice.[24]

Aproape în aceeaşi perioadă în care era propusă teoria păcii democratice, statele pe cale să devină democraţii treceau prin conflicte şi violenţe interne. Aşa a ajuns

chestiunea democratizării să fie legată de un alt subiect important din anii 1990 – aparenta explozie a numărului de războaie civile.

CAPITOLUL 13

RĂZBOAIE NOI ŞI STATE EŞUATE

Un stat este o comunitate umană care pretinde (cu succes) monopolul folosirii legitime a forţei într-un teritoriu dat.

Max Weber, *Politica, o vocaţie şi o profesie,* decembrie 1918[1]

Am vorbit în capitolul 5 despre şocurile ulterioare Primului Război Mondial, când vechile state au suferit transformări radicale şi au fost create noi state. Ceva similar s-a întâmplat după al Doilea Război Mondial, în unele cazuri chiar în aceleaşi ţări. În Grecia, războiul civil a continuat până în 1947, iar Iugoslavia s-a unificat, în pofida luptelor violente între facţiuni, care combinau elemente atât etnice, cât şi ideologice.[2] Cele mai importante şi mai durabile răsturnări de situaţie s-au petrecut în imperiile coloniale ale puterilor europene. După 1945 nu mai puteau face mare lucru pentru a-şi păstra coloniile. Eşecurile lor militare de la început, împotriva Germaniei şi Japoniei, le-au răpit aura de putere căreia nu i te puteai împotrivi. Le lipseau totodată energia şi resursele pentru a înăbuşi mişcările populare. Unele s-au străduit mai mult decât altele, provocând şi suferind numeroase pierderi. Francezii au purtat războaie sângeroase, în efortul lor de a păstra Indochina şi Algeria. Până la urmă au renunţat. Nu a fost nevoie decât de aproximativ treizeci de ani pentru încheierea procesului de decolonizare. Portugalia a luptat cel mai mult, până când povara războaielor coloniale i-a doborât regimul autocratic, în 1974.

Sfârşitul imperiului a însemnat că existau de-acum multe alte state. Organizaţia Naţiunilor Unite a crescut de la numărul iniţial de 51 de state membre, la numărul actual de 193. Dintre aceste state noi, unele se luptau între ele, dar

mult mai multe au fost afectate de conflicte în interiorul propriilor graniţe.[3] Astfel, în paralel cu Războiul Rece, marcat de relaţii tot mai strânse între democraţiile occidentale, a existat şi un alt proces – decolonizarea, al cărei punct culminant a fost, fără îndoială, implozia comunismului european.

Unele dintre statele noi erau aveau de suferit de pe urma instabilităţii cronice şi a violenţei rezultate din aceasta. La jumătatea anilor 1990, această violenţă a atras atenţia, părând neobişnuit de intensă şi de răspândită. Chiar dacă riscul de război între marile puteri se diminuase, alte tipuri de război dominau acum buletinele de ştiri. Vestea bună, după cum a declarat un general de puşcaşi marini în rezervă în faţa Congresului SUA, era că „zilele de conflict armat între statele–naţiune sunt pe sfârşite”.[4] Vestea proastă era că aceasta se împletea cu o răbufnire subită a unor conflicte neobişnuit de urâte. Un studiu susţine că în 92 din cele 108 de conflicte armate identificate în anii 1990 au fost implicate grupuri locale organizate, care luptau între ele sau cu guvernul.[5] Din anii 1980 până atunci, în fiecare moment au existat între 15 şi 25 de ţări afectate de războiul civil.[6]

Mary Kaldor a anunţat apariţia a ceea ce a denumit prozaic „noile războaie” punându-le în contrast cu vechile războaie, din trecut, în termenii scopurilor lor şi al finanţării. Noile războaie se năşteau din conflicte „naţionale, de clan, religioase sau lingvistice”, erau posibile din cauza „dezintegrării sau erodării structurilor statului modern”[7] şi erau purtate prin metode ce ţineau de gherilă şi de insurgenţă. Schimbările au fost remarcate şi de alţii, chiar dacă exprimările lor au fost diferite. Kalevi Holsti a vorbit despre „războaie populare”, duse de „grupuri strâns unite de forţe regulate, neînregimentate, celule şi, destul de des, de lideri războinici locali supuşi prea puţin sau deloc unei autorităţi centrale”, în contrast cu războaiele în care luptau „forţele armate organizate a două sau mai multe state”. Fostul comandant NATO sir Rupert Smith afirma că „nu mai

există războiul” înţeles ca „bătălie în teren la care participă oameni şi tehnică militară”, ci drept „eveniment major, decisiv, într-o dispută de politică externă”. Se petrecuse în schimb o deplasare către „războiul între populaţii”, implicând deseori actori non-statali şi fiind aparent fără sfârşit.[8] Martin van Creveld a scris despre „dezvoltarea unei noi forme de conflict armat”, dus între „entităţi politice mult mai mici, mai puţin puternice şi în multe privinţe mai primitive, similare celor existente înainte de 1648”.[9]

Existau motive pentru ca noutatea să fie pusă sub semnul întrebării. Multe conflicte din trecut s-au derulat în interiorul unor state divizate sau fragile, au văzut grupuri vulnerabile atacând violent până la punctul uciderilor în masă, au creat ocazii pentru criminali şi aventurieri, ca şi pentru activişti politici, şi au inclus metode militare neconvenţionale.[10] În plus, multe dintre conflictele care erau în prim-plan în anii 1990 îşi aveau originile cu mult înainte de sfârşitul Războiului Rece şi reflectau slăbiciuni rămase din decolonizarea de după 1945.[11]

Nu se putea spune nici că, aşa cum susţinea Kaldor, aceste războaie erau unice prin sălbăticia lor. „La începutul secolului XX”, relata ea, „proporţia militarilor şi civililor căzuţi victime războaielor era de 8:1; în războaiele din anii 1990, proporţia victimelor între militari şi civili este de aproximativ1:8.”[12] O afirmaţie similară a fost publicată în 1996 de UNICEF (Fondul ONU pentru Copii), cu privire la copiii victime de război: „În ultimele decenii ale acestui secol, proporţia victimelor în rândurile civililor a crescut constant; în al Doilea Război Mondial era de două treimi, iar la sfârşitul anilor ١٩٨٠ a ajuns aproape de ٩٠ la sută”.[13] Era o statistică având un puternic impact politic, dar UNICEF nu a indicat nici o sursă.[14]

Originea afirmaţiilor a fost depistată într-o lucrare din 1991 ce prezenta în detaliu bilanţurile de morţi şi refugiaţi în 36 de conflicte armate importante petrecute în 1988–1989 şi care spunea că, „din peste cinci milioane de oameni ucişi în conflicte armate majore”, în jur de 4,4 milioane – sau

aproximativ 90 la sută – erau civili. Analiza era însă defectuoasă. Ea îi aduna la numărul celor uciși pe cei dezrădăcinați de conflicte. Odată ce era exclusă această categorie, procentul civililor uciși sau răniți era în jur de 60 la sută.[15] Un studiu din 1989 a sugerat că, după 1700, proporția deceselor ce aveau legătură cu războiul a fost în mod constant în jur de 50 la sută[16], iar când Comitetul Internațional al Crucii Roșii a publicat propriile estimări, în 1999, a afirmat că între 30 și 65 la sută dintre victimele conflictelor erau civili.[17] Studiile privitoare la războiul din 1992–1996 din Bosnia indică un număr de 92 207 decese legate de război, din care 39 684 (41 la sută) civili și 57 523 (59 la sută) soldați.[18] Astfel, chiar dacă cifrele civililor uciși au atins niveluri îngrozitoare, nu s-au ridicat la valori fără precedent.

Și totuși existau diferențe între războaiele civile mai noi și cele anterioare lor. În trecut, războaiele civile erau deseori purtate ca și cum ar fi fost războaie interstatale (cum a fost cazul Războiului Civil American și al celui din Spania), cu forțe organizate pe poziții bine stabilite.[19] Chiar și campaniile care începeau cu miliții de voluntari ce se bazau pe ambuscade și pe terorism aspirau să evolueze, la un moment dat, la nivelul de armate suficient de disciplinate și de bine echipate ca să o înfrângă pe aceea a unui stat. Doar rareori și cu multe reținere se ajungea la un acord de pace între beligeranți, mediat din exterior. Guvernele ezitau să accepte înțelegeri care, prin definiție, însemnau compromisuri cu rebelii. Ele preferau să-și zdrobească inamicii. Rebelii erau la fel de reticenți în a sprijini regimuri nelegitime. Potrivit unei estimări, între 1946 și 1989 doar 12 războaie civile s-au încheiat cu un acord de pace, pe când 82 s-au terminat cu victoria militară fie a guvernului, fie a rebelilor. Deși schimbarea nu a fost abruptă, între 1990 și 2005 un număr de 27 de războaie s-au terminat cu acorduri de pace și doar 20 cu o victorie militară.[20] Dacă s-au încheiat cu acorduri de pace, aceasta nu s-a datorat, de obicei, vreunei înclinații

bruşte către raţiune a părţilor în conflict şi dorinţei de a pune capăt vărsării de sânge, ci epuizării participanţilor. Acordurile nu au rezistat prea mult şi violenţele au reînceput adesea. Trăsătura caracteristică a multora dintre războaiele din anii 1990 (şi care continuă şi în zilele noastre) a fost durata lor, incapacitatea ambelor tabere de a le pune capăt şi măsura în care comunitatea internaţională a încercat să facă asta (cu mai mult sau mai puţin succes).[21]

Cum interesul pentru acest subiect a crescut rapid, a devenit evident că, în pofida îndelungatei istorii a războaielor civile, studierea lor academică era încă la început. Dacă războaiele interstatale au fost subiectul unei teoretizări intense, nu se putea spune acelaşi lucru despre războaiele intrastatale. Textele de bază în politica externă se ocupau de marile puteri, iar bazele de date erau dedicate războaielor dintre state. Când războaiele civile au început să atragă atenţia, diferenţele de cunoaştere şi de înţelegere au devenit dureros de evidente. În 1993, analistul german Hans Magnus Enzensberger a remarcat că „nu exista nici o teorie utilă a războiului civil”. Şaisprezece ani mai târziu, David Armitage a constatat că aceste conflicte, cu toate că erau mai frecvente decât cele dintre state, durau mai mult şi afectau mai mulţi oameni, continuau să fie „un domeniu de cercetare neglijat”.[22] Bill Kissane a calificat drept „o surpriză şi o omisiune demnă de mirare” faptul că războaiele civile „au fost ignorate de filosofia politică”, punând aceasta pe seama vizibilităţii mai mari a războaielor interstatale comparativ cu tensiunile din interiorul statelor şi a aversiunii provocate de fratricid.[23] În măsura în care existau, teoriile mergeau înapoi la clasicii politicii şi ai statului, la Hobbes cu Leviathanul lui, care aducea ordine în starea naturii şi apoi la teoriile democratice despre cum se îmbină ordinea cu consimţământul continuu.

Se scrisese foarte puţin despre ordinea internă ca problemă de nerezolvat. Un motiv era supoziţia că în mod normal putea fi rezolvată fie prin constrângere, fie prin

consimţământ, iar eşecurile erau cazuri excepţionale. Astfel, teoriile dezvoltării economice abia dacă menţionau importanţa securităţii. Trăsăturile improprii ale multor ţări postcoloniale, de la guvernarea monopartinică până la nerespectarea drepturilor omului, erau scuzate pe motive de imaturitate sau presupuse a fi o etapă dureroasă, de început, pe drumul către dezvoltare. Regula era să nu se intervină, lăsând statele să facă propriile greşeli, să le îndrepte cât de bine puteau şi să se maturizeze în ritmul lor. Preocuparea americanilor pentru războaiele de eliberare naţională din anii 1960 a determinat unele cercetări. Acestea erau viciate de consideraţii ce ţineau de Războiul Rece, printre care presupunerea că războaiele acestea erau conduse din exterior şi alimentate mai degrabă de promisiunile socialismului, decât de naţionalismul furios. Efortul a slăbit în anii 1970, după retragerea din Vietnam, deşi erau încă în derulare conflicte sângeroase şi în măsură să atragă implicarea marilor puteri. Simpatizanţii războaielor de eliberare naţională aveau tendinţa să se concentreze pe studiul revoluţiilor, mai eroice, chiar dacă mai puţin frecvente decât războaiele civile. Contestarea autorităţii era înţeleasă în termeni de răspuns la opresiune.[24] După ce a făcut prea puţin ca să strângă date despre războaiele civile, deşi acestea au fost de cinci ori mai numeroase decât războaiele interstatale după 1945, Proiectul de corelări privind războiul a decis, cu întârziere, că situaţia trebuia remediată.[25]

Anii 1990 au adus „un boom în studiul războiului civil”.[26] Dar interesul brusc, după neglijarea din trecut, însemna că nu exista o singură abordare disciplinară dominantă, consacrată, sau un model care să pretindă că ar îngloba cauzele, derularea şi consecinţele tuturor războaielor civile. Nu exista nimic comparabil cu teroriile realiste ale sistemului de state sau cu propunerile idealiste privind reforma acestuia. Diversitatea reală a modurilor în care ordinea internă putea fi distrusă reprezenta o provocare pentru cei ce încercau să construiască o teorie universală. Bazele de date

s-au îmbunătăţit, astfel încât să cuprindă şi războaiele civile. Acestea erau conflicte în care se întâmpla frecvent ca sferele militară, civilă şi infracţională să fuzioneze, iar noţiunea de „morţi în luptă” era ambiguă. Oamenii participau la aceste conflicte neoficial şi ocazional. Ce trebuia măsurat şi ce putea fi măsurat erau chestiuni dificile, în special în situaţiile volatile, în care colectarea datelor putea fi periculoasă şi discutabilă. Chiar dacă războaiele civile aveau unele trăsături comune, deseori existau numeroase aspecte distincte care limitau posibilităţile de comparaţie, inclusiv interacţiunile cu statele vecine, care de multe ori aveau propriile conflicte. S-a adunat o mare cantitate de material, dar rezultatele analitice erau deseori parţiale şi contradictorii, variind în funcţie de importanţa acordată factorilor structurali sau interni. Unii teoreticieni au considerat că problema ţinea de măsura în care statele erau predispuse sau nu la violenţă internă; alţii voiau să studieze mai amănunţit motivaţiile şi caracterul celor care provocau violenţele. În funcţie de studiile consultate, gradul de diversitate etnică sau cel de reformă democratică puteau fi factori agravanţi sau atenuatori.[27]

Primele studii academice de după 1990 au fost influenţate de abordarea având în centru statul, consacrată în relaţiile internaţionale, însemnând că în loc să caute să generalizeze de la nivelul statului la un sistem mai larg, ele se concentrau pe conflictul din interior, folosind deseori un cadru conceptual similar.[28] A fost nevoie de timp până să înceapă o cercetare adecvată a actorilor substatali.[29] În timp, cele mai bune studii au fost cele care au apelat la statistică unde a fost nevoie, fără să o pună pe primul plan, ci îmbinând-o cu munca de teren şi cercetarea arhivelor. Ca rezultat, concluziile lor au fost deseori mai puţin clare, dar mai fiabile.

Trăsăturile superficiale ale noilor războaie – sălbăticia lor, polarizarea etnică şi legăturile cu activitatea infracţională – au fost cele care au atras iniţial cele mai multe comentarii. Aceasta a dus la o concentrare pe factorii care făceau statele să se destrame. În iunie 1992, secretarul general ONU

Boutros Boutros-Ghali a prezentat un raport, *An Agenda for Peace (O agendă pentru pace)*, care, printre alte subiecte, trata problemele „construirii păcii post-conflict”, analizând „acţiunile pentru identificarea şi sprijinirea structurilor care vor să întărească şi să consolideze pacea, pentru a evita o reizbucnire a conflictului”.[30] În anul următor, pledând pentru noi forme de tutelă ONU care să sprijine statele care evident nu se puteau descurca singure, Gerald Helman şi Steven Ratner îşi începeau articolul cu un avertisment dramatic:

> Din Haiti, în emisfera vestică, până în rămăşiţele fostei Iugoslavii, în Europa, din Somalia, Sudan şi Liberia, în Africa, până în Cambodgia, în sud-estul Asiei, apare un fenomen nou, neliniştitor: statul-naţiune eşuat, cu totul incapabil să se susţină pe sine însuşi ca membru al comunităţii internaţionale... Cum aceste state cad în violenţă şi anarhie – punându-şi în pericol cetăţenii şi ameninţându-şi vecinii prin valurile de refugiaţi – devine evident că trebuie făcut ceva... Cu toate că alinarea suferinţelor lumii în curs de dezvoltare este de multă vreme o însărcinare majoră, salvarea statelor eşuate se va dovedi o provocare nouă – şi diferită în numeroase aspecte.[31]

Alţii au ajuns să scrie despre „state în colaps”,[32] „state instabile”, „state fragile”, „state cu risc” sau, pur şi simplu, „state slabe”. S-ar putea face diferenţieri fine între aceste stări, dar ideea de bază era că unele state reprezentau un pericol pentru ele însele şi pentru vecinii lor, aşa că trebuiau puse într-un echivalent internaţional al terapiei intensive. În 2002, în strategia naţională de securitate a SUA apărea, după atacurile teroriste din 11 septembrie 2001, observaţia că „America este ameninţată acum nu atât de statele agresive, cât de cele eşuate”.[33]

Celebra definiţie a statalităţii dată de sociologul german Max Weber, cu care a început acest capitol, a fost enunţată la sfârşitul anului 1918, într-un moment în care propria lui ţară risca să se destrame din cauza recentului eşec în război şi a violenţei revoluţionare. Era o situaţie care lăsa expuse

rădăcinile cele mai profunde ale puterii. La război civil se ajunge atunci când o guvernare este în pericol să fie înlocuită de o alta ca rezultat al unei revolte înarmate, sau când se pierde o parte din teritoriu ca rezultat al secesiunii. Când guvernele pierd fără luptă monopolul forţei legitime, aceasta poate fi rezultatul unei lovituri de stat militare sau al faptului că armata a refuzat să intervină pentru suprimarea unor proteste non-violente, cum ar fi revoltele provocate de penuria de alimente sau grevele. Când un regim are necazuri, loialitatea forţelor armate poate deveni rapid o problemă cheie. Există numeroase contestări ale statului care pot fi rezolvate prin acţiuni poliţieneşti sau a căror extindere poate fi oprită. Odată ce provocările ating un nivel la care înfrângerea lor devine principala misiune a forţelor guvernamentale, avem de-a face cu un război civil. În acest punct nu există mare diferenţă între un război în interiorul statului şi un război între state. Revolta fie reuşeşte, fie este zdrobită.

Weber a legat monopolul forţei legitime de un teritoriu definit. Inviolabilitatea graniţelor internaţionale era un principiu vital al ordinii internaţionale. Aceasta susţinea acceptarea graniţelor stabilite şi descuraja orice tentativă de contestare a lor. Rezumând concluziile studiilor privind impactul teritoriului asupra războiului, Toft a remarcat că atunci când graniţele nu erau „trasate de-a lungul unor frontiere administrative interne sau externe ce existaseră anterior” exista un risc special să fie contestate, ca şi în cazul „graniţelor care nu cădeau sub incidenţa legislaţiei internaţionale”. Din cauză că oamenii se identificau cu teritoriul şi le păsa mai mult de patria lor decât de alte ţinuturi, „războaiele pentru teritoriu tindeau să dureze mai mult şi să fie mai greu de rezolvat decât războaiele purtate pe alte teme”.[34]

Când ţările se divizau ca să se adapteze unor comunităţi sau ideologii distincte, rezultatele nu erau încurajatoare. De exemplu, în 1947 au existat două acţiuni de decolonizare

pentru care responsabilă a fost Marea Britanie şi care au lăsat nerezolvată chestiunea graniţelor. Împărţirea Indiei Britanice în India şi Pakistan, precum şi cea a Palestinei între Israel şi arabi au provocat imediat conflicte şi au dus la serii de războaie care este posibil să nu se fi încheiat nici azi. Divizările ideologice ale Germaniei şi Coreei între regimuri pro-occidentale şi pro-sovietice au furnizat cea mai periculoasă problemă a Războiului Rece şi un război urât în Asia de Est, şi el încă nerezolvat, la mai bine de şaizeci de ani după încetarea focului. Divizarea putea fi un răspuns la provocarea războiului civil, dar cu riscul ca lupta între cele două tabere să devină una între state, în loc de una intrastatală.

Respectarea vechilor graniţe coloniale chiar şi în epoca post-colonială a fost văzută ca o modalitate de a reduce riscul războaielor interstatale, cu toate că mărea riscul ca războaiele să apară în interiorul statelor. Din anii 1960 până la sfârşitul Războiului Rece, însă, au fost zece războaie civile, dar şi opt războaie interstatale. Toate războaiele continentului aveau tendinţa să fie mari, de durată şi complexe. În orice moment de după 1960, cam o treime din statele africane au fost afectate în măsură mai mare sau mai mică de un conflict intern. La începutul anilor 1990, conflictele de pe acest continent erau considerate, de regulă, ca fiind cele mai distructive dintre „noile războaie”. După unele estimări, până la sfârşitul deceniului, Africa număra 80 la sută din morţile în luptă din toate conflictele lumii.

Principiile care au modelat decolonizarea respectau Carta ONU, aşa că s-au păstrat graniţele prestabilite şi au fost respinse cererile de autodeterminare. În 1960, procesul a luat amploare, cu apariţia a 37 de state noi în Asia, Africa şi Orientul Mijlociu, iar Adunarea Generală a ONU a promulgat declaraţia–reper privind „acordarea independenţei ţărilor şi popoarelor din colonii”. Aceasta confirma că autodeterminarea însemna introducerea în colonii a autoguvernării în baza graniţelor existente şi nu acceptarea

revendicărilor teritoriale ale diferitelor naţionalităţi. Nu avea să existe sprijin pentru secesiune.

Ceea ce lipsea de cele mai multe ori era capacitatea statului. În perioada colonială, aceste ţări fuseseră ocupate, exploatate şi administrate de străini. Până în ultima clipă, autorităţile fuseseră mai preocupate să suprime cererile de independenţă decât să pregătească poporul pentru guvernare. Conducătorii şi birocraţii noilor state independente aveau, în general, prea puţină experienţă, carierele lor de dinainte limitându-se la poziţii minore în administraţie sau la activismul politic. Aceste deficienţe s-ar fi putut remedia printr-o tranziţie mai lungă şi mai atentă la autoguvernare, care însă a fost respinsă ca fiind condescendentă şi pretext de amânare a independenţei. În declaraţia ei din 1960, Adunarea Generală ONU a insistat că respectiva capacitate de autoguvernare nu trebuia să fie un criteriu decisiv (deşi aceasta era poziţia Cartei ONU). În schimb: „inadecvarea pregătirii politice, economice, sociale sau educaţionale nu ar trebui să servească niciodată ca pretext pentru întârzierea independenţei”.[35] Oricum, odată ce era clar că avea să vină independenţa, colonizatorul nu mai avea nici un stimulent să rămână.

Tot aşa cum marile puteri „s-au îmbulzit” să colonizeze Africa în secolul al XIX-lea, în anii ١٩٥٠ „s-au împrăştiat” în grabă. O trăsătură izbitoare a perioadei de la îmbulzire până la împrăştiere era cât de puţin se schimbaseră graniţele celor 55 de ţări din Africa.[36] Şi aceasta în pofida arbitrarului lor. Autorităţile coloniale le trasaseră fără să ţină cont de etnografie sau de geografie şi cu o preferinţă exagerată pentru liniile drepte. Lordul Salisbury a făcut o descriere a procesului:

> Ne-am apucat să desenăm linii pe hărţile unor locuri în care nici un alb nu pusese vreodată piciorul. Ne dădeam unul altuia munţi şi râuri şi lacuri, doar uşor stingheriţi de micul impediment că nu ştiam niciodată exact unde se aflau munţii şi râurile şi lacurile.[37]

Şi totuşi aceste graniţe au fost confirmate la începutul secolului XX pentru a o scoate la capăt cu revendicările concurente ale Marii Britanii, Franţei, Belgiei şi Germaniei, şi apoi din nou, în ١٩٦٣, de către Organizaţia Unităţii Africane (OUA). Membrii OUA s-au angajat „să respecte frontierele existente la dobândirea independenţei naţionale.”

OUA a stabilit totodată o normă clară, şi anume că orice încercare de a diviza aceste state trebuia descurajată. Când a venit prima încercare serioasă – Biafra a încercat să se desprindă de Nigeria, la sfârşitul anilor 1960 – OUA şi-a pus toată influenţa în serviciul guvernului central de la Lagos. Cu toate greutăţile provocate de război, în 1967, OUA a condamnat orice încercare de secesiune. În acest mod era stăvilită logica autodeterminării. Guvernele se opuneau cererilor de mai mare autonomie sau chiar de secesiune ale minorităţilor nemulţumite. Statul avea prioritate în faţa naţiunii.

În timp ce ţările îşi păstrau integritatea teritorială, problemele economice şi tensiunile sociale se intensificau, şi guvernele făceau eforturi să găsească soluţii politice. Aceasta a creat ceea ce Robert Jackson a descris ca fiind o situaţie fără precedent în care statele, oricât haos ar fi fost pe plan intern, încă mai puteau presupune că nu aveau să se confrunte cu agresiunea externă sau chiar cu forme mai slabe de intervenţie. Erau nişte „cvasi-state”, în măsură să beneficieze de „posibilitatea existenţei internaţionale legale ca entitate suverană (statalitate juridică), în absenţa existenţei socio-politice interne ca stat efectiv (statalitate empirică)”.[38] Statalitatea lor nu era subminată de un sentiment naţional colectiv şi puternic.

Nici un stat nu a urmat aceeaşi cale politică, însă curând aveau să se evidenţieze anumite patologii. Deoarece nici unul nu a moştenit şi nici nu a fost capabil să construiască fundaţiile unor instituţii statale eficiente, cei aflaţi în poziţii de conducere, de obicei cei care conduseseră campaniile pentru independenţă, nu se puteau simţi în siguranţă. În

primul rând, prestigiul liderilor charismatici şi mândria independenţei lăsau prea puţin loc unor partide de opoziţie credibile. Avertismentele privind pericolul facţiunilor în faţa marilor provocări ale dezvoltării au servit drept justificare pentru guvernarea monopartinică. Odată cu consolidarea puterii au venit riscurile asociate, de trafic de influenţă şi de corupţie, folosite pentru îmbogăţirea elitelor şi cumpărarea opozanţilor. Rivalii la putere care nu puteau fi cooptaţi erau scoşi din politica locală prin exil, asasinare şi trimiterea la închisoare.

Mulţi din prima generaţie de lideri au reuşit aceasta, iar cei care le-au urmat au avut şi ei deseori decenii la putere.[39] Pentru alţii, orice sentiment de securitate provocat de asemenea măsuri a fost unul temporar. Forţele armate din Africa erau, în general, organizate după modele europene tradiţionale şi la început mulţi dintre ofiţeri erau europeni, dar erau mai mici şi mai slab echipate. Cum politicienii încercau să le reformeze şi uneori să-şi suprime opozanţii, relaţiile dintre militari şi civili puteau deveni tensionate. În absenţa unor soluţii politice alternative, conducătorii militari au început să ia problemele în propriile mâini. Între 1963 şi 1978, în Africa au fost 38 de lovituri de stat militare care au reuşit.[40] Acestea au fost prezentate ca salvatoare pentru ţară, însă, de obicei, motivele au fost altele, de la ambiţii personale până la teama de o epurare iminentă. Din cauza acestui risc, loialitatea şi nu competenţa a ajuns să fie criteriul esenţial atunci când guvernele îşi desemnau conducătorii militari. Aceasta nu a ajutat deloc la eficienţa operaţională a armatelor, în condiţiile în care unitatea de comandă era descurajată, iar trupele de elită erau păstrate pentru protejarea guvernului.

Plângerile rămâneau fără răspuns. Grupurile tribale minoritare se puteau simţi excluse, lipsite de reprezentare în guvernul central şi discriminate la alocarea veniturilor. Rezultatul a fost că regiuni întregi au devenit neloiale şi uneori în revoltă făţişă: cu capacităţile lor limitate şi

distragerile politice, armatele nu reuşeau întotdeauna să lichideze revoltele şi să împiedice înrăutăţirea lucrurilor. Nimic din toate acestea nu ajuta la dezvoltarea economică a unei ţări. Puterea fără responsabilitate şi nevoia de a le purta de grijă susţinătorilor au încurajat corupţia. La sfârşitul Războiului Rece, doar cinci ţări din Africa subsahariană erau considerate parţial democratice.

În astfel de condiţii deloc promiţătoare, necesităţile supravieţuirii politice erau cele care determinau acţiunile conducătorilor. În ultimă instanţă, era necesar să se păstreze controlul capitalei. O revoltă într-o regiune îndepărtată putea fi ignorată, însă odată ce guvernanţii erau izgoniţi din clădirile simbolice ale statului şi nu mai puteau să se adreseze populaţiei prin mass-media – erau pierduţi. După capitală, prioritatea următoare erau regiunile aducătoare de venituri, chiar dacă asta însemna ca alte zone să fie lipsite de fonduri. Localizarea resurselor naturale, fie ele terenuri petroliere, mine de diamante sau alte produse, reprezenta un factor cheie în stabilirea priorităţilor pentru controlul teritorial. Dacă toate aceste măsuri se dovedeau insuficiente, atunci era nevoie de sprijin extern. Regimuri putrede au putut fi menţinute prin finanţare externă, prin furnizare de echipamente militare şi de instruire, iar, în ultimă instanţă, prin trupe străine. Dar rebelii puteau să capete şi ei sprijin extern. Prin „alianţe transnaţionale", liderii învecinaţi puteau vedea un prilej de a câştiga influenţă asupra unei regiuni adiacente sau asupra unor resurse cheie. Ei puteau să sprijine grupuri cu care aveau o anume afinitate şi să nu permită refugiul propriilor grupări rebele. În trecut ei ar fi putut să cucerească teritorii semnficative, dar asta era interzis acum de normele graniţelor fixe şi ale non-agresiunii.[41] În multe cazuri este mai potrivit să se vorbească de „zone de război regional" decât de războaie civile, întrucât grupurile şi acţiunile se deplasau fără să ţină cont de graniţele naţionale. Progresiv, graniţele deveniseră mai puţin relevante.[42]

Capitolul 14

Resentimente străvechi şi resurse blestemate

Statele naţiune vor rămâne cei mai puternici actori în lumea afacerilor, dar principalele conflicte din politica mondială se vor produce între naţiuni şi grupuri din civilizaţii diferite. Ciocnirea civilizaţiilor va domina politica globală. Liniile de demarcaţie între civilizaţii vor fi liniile bătăliilor din viitor.

Samuel Huntington *Ciocnirea civilizaţiilor?*, 1993[1]

O explicaţie timpurie pentru ceea ce a părut să fie o răbufnire a conflictelor în anii 1990 era că tot ceea se petrecea nu era, de fapt, nou, ci doar reînvierea unor adversităţi cu rădăcini profunde. În 1993, Samuel Huntington a contestat optimismul fostului lui student, Francis Fukuyama. Pe măsură ce divizările ideologice se estompau, argumenta el, aveau să intre în joc factori mult mai elementari, reflectând culturi şi tradiţii diferite, construite de-a lungul secolelor. Originile acestor divizări erau mai puţin interesante decât persistenţa lor. El nu a negat puterea civilizaţiei occidentale, dar a presupus că aceasta îşi atinsese apogeul. Aceasta trebuia să se împace acum cu evoluţia unei geopolitici destul de complicate, definită prin diferenţe de civilizaţie şi care devenise mai importantă după finalul epocii coloniale.

Civilizaţiile în conflict aveau rădăcini religioase, dar importanţa reală a religiei nu era clară, deoarece religiozitatea putea îmbrăca numeroase forme. Religia era o etichetă facilă, dar însemna prea puţin atunci când era ataşată unor grupuri de oameni care urmau doar un minimum de practici religioase. Religia se putea referi totodată la convingeri

înrădăcinate profund, care influenţau toate aspectele vieţii. Dacă nu erau separate una de cealaltă, argumentaţia putea foarte uşor să se învârtă în cerc. Dacă tuturor actorilor politici li se putea atribui o identitate religioasă, atunci curând toate conflictele aveau să pară că aveau o cauză religioasă.[2] O abordare mai discriminatorie ar fi subminat teza lui Huntington. Şi era cert că oferea o explicaţie deloc mulţumitoare pentru războaiele din trecut.[3]

La fel ca în cazul lui Fukuyama, nuanţele argumentării s-au pierdut atunci când titlul, *Ciocnirea civilizaţiilor*, s-a transformat într-un slogan ce părea să surprindă importanţa crescândă a naţionalismului şi a identităţii culturale în conflictele anilor 1990. El a întărit impresia că măcelul era nihilist şi aproape instinctiv, reflectare a unei uri străvechi care consuma comunităţi întregi. Implicaţia unui conflict vechi de secole era că acesta era probabil predestinat să continue mult în viitor şi nu se putea face mare lucru pentru a-i pune capăt.

Războaiele din fosta Iugoslavie se potriveau în aparenţă cu teza lui Huntington, deoarece ele aveau într-adevăr loc pe vechi linii de fractură ale Europei, dintre vechile imperii austro-ungar şi otoman, precum şi între catolicism, ortodoxism şi islam, unde identităţile naţionale fuseseră modelate în secolul precedent de revendicările la autodeterminare. Una dintre aceste revendicări, marcată de un foc de armă tras în capitala bosniacă, Sarajevo, declanşase Primul Război Mondial. La începutul anilor 1990, oamenii erau mutaţi cu forţa din casele lor din cauza apartenenţei la o etnie – un proces care avea să capete denumirea de „purificare etnică”. Aceasta a fost pusă în legătură cu evenimente comparabile din istoria regiunii, în special cu angajamentul ustaşilor croaţi de a „purifica terenul” în timpul ocupaţiei germane a Iugoslaviei, eufemism folosit pentru atacul lor împotriva sârbilor care erau frecvent masacraţi sau izgoniţi. Au urmat atacurile la fel de brutale ale

sârbilor împotriva croaţilor după retragerea germanilor, chiar dacă nu la aceeaşi scară.

Astfel, atunci când s-a observat un comportament similar în anii 1990, implicaţia a fost că acesta era un proces cu rădăcini profunde, care nu avea să ia sfârşit decât odată cu crearea unor zone omogene din punct de vedere etnic:

> Cum în nici un stat nu au mai rămas minorităţi semnificative, iar părţile în conflict s-au baricadat în siguranţă în spatele graniţelor „naţionale”, nu se poate spera decât că motoarele conflictului vor fi scoase din funcţiune şi ciclurile de violenţe sângeroase care au tulburat istoria Balcanilor vor fi ajuns, în sfârşit, la final.[4]

Secretarul de stat american în exerciţiu Lawrence Eagleburger descria conflictul iugoslav ca fiind „iraţional”. Conflictul etnic, explica el, „înseamnă instinct, înseamnă ură; nu se duce pentru vreun set de valori sau de obiective; el, pur şi simplu, merge înainte”.[5] În 1993, scriitorul Robert Kaplan a publicat cartea *Balkan Ghosts* (*Fantomele Balcanilor*), care încuraja opinia că războaiele din vremea respectivă izbucniseră într-o regiune „plină de resentimente sălbatice, alimentate de sărăcie şi alcoolism”, într-un „labirint de sate de munte amestecate din punct vedere etnic”.[6] Una dintre implicaţii era că nu se putea face cu adevărat ceva. Se spune că reticenţa preşedintelui Clinton de a interveni în conflict fusese rezultatul citirii cărţii lui Kaplan, care, după cum s-a remarcat, „sublinia că oamenii aceştia se omorau de secole unii pe alţii în războaie tribale şi religioase”.[7]

Într-un articol apărut în ١٩٩٤, citit şi el în notă aprobativă de Clinton, Kaplan avertiza cu privire la o „anarhie pe cale să se instaleze”. În locul statelor–naţiune, el vorbea despre „o epocă de juxtapuneri fără subiect, în care tabelul de clasificare a statelor naţiune va fi înlocuit de un amalgam haotic de oraşe–state, state în paragină, regionalisme nebuloase şi anarhice”. Perspectiva era sumbră:

> Războaiele viitorului vor fi cele ale supravieţuirii comunităţilor, agravate sau de multe ori provocate de sărăcia mediului înconjurător. Aceste războaie vor fi subnaţionale, însemnând că statelor şi guvernelor locale le va fi greu să-şi protejeze fizic proprii cetăţeni. Acesta este modul în care multe state vor pieri în cele din urmă.[8]

Mai târziu, Clinton avea să-şi exprime public regretele pentru îmbrăţişarea „tezei urii străvechi”. În 1999, de acum angajat într-o campanie împotriva liderului iugoslav Slobodan Milošević pe tema provinciei Kosovo, el şi-a cerut scuze pentru că pusese conflictul pe seama „unui fel de boală balcanică” a nesfârşitelor duşmănii sângeroase bazate pe resentimente implacabile. „Eu însumi m-am făcut vinovat de a fi spus asta o dată sau de două ori”, declara el, „şi regret acum mai mult decât pot spune.”[9]

Investigarea sistematică a anumitor conflicte a demonstrat că deseori se întâmpla ca guvernele sau activiştii politici să alimenteze violenţele pentru propriile scopuri. Nivelurile tensiunii în astfel de locuri înainte de război nu erau cu mult mai înalte decât în locuri în care violenţa fusese evitată. Cu toate că limbajul sugera adesea că astfel de conflicte însemnau vecini care îşi omorau vecinii, bilanţurile arătau că, de obicei, era vorba doar de o mică proporţie din populaţia de bărbaţi adulţi. În plus, victimele erau deseori moderaţi din acelaşi grup, care se opuneau extremiştilor. Chiar şi atunci când comunităţile aveau o istorie îndelungată de antagonisme reciproce, tot mai trebuia explicat de ce violenţele dintre ele izbucneau într-un anumit moment.[10]

Astfel, potrivit uneia dintre criticile aduse stereotipului „resentimentelor străvechi”, ceea ce se petrecuse în Croaţia şi Bosnia nu ţinea atât de „o furie a naţionalismului – fie el străvechi sau de inspiraţie nouă – ci mai degrabă de acţiunile unor ucigaşi recent ajunşi la putere şi lipsiţi de orice control”.[11] Warren Zimmerman, care a fost ambasador al SUA în Iugoslavia, a remarcat că „scursurile societăţii – escroci, criminali, chiar şi ucigaşi plătiţi – s-au ridicat din mocirlă ca

să devină luptători pentru libertate şi eroi naţionali”.[12] Aceasta aducea însă întrebarea cine le dăduse putere acestor infractori. Ei au fost folosiţi pentru un scop.[13] Cu cât arăta mai mult analiza spre aversiunea reciprocă izvorâtă din societate, mai degrabă decât spre ceva încurajat şi dezvoltat la nivelul elitelor, cu atât ieşea în evidenţă că singura variantă plauzibilă era „o atrocitate deliberată, care ar fi putut fi evitată, comisă de un grup identificabil de făptaşi”.[14] Aceasta nu însemna că făptaşii erau întotdeauna atât de uşor de identificat. Fiecare tabără avea propria versiune ca să explice de ce lupta îi era justificată şi în acord cu principiile autodeterminării. Când aceasta se combina cu complexitatea politicii, se ajungea inevitabil la confuzie.[15] Astfel, într-o lucrare publicată de reputatul Institut Internaţional pentru Studii Strategice, John Zametica a subliniat necesitatea unei analize politice dezinteresate. „Atâta timp cât comunitatea internaţională, înclinată spre bunăvoinţă, continuă să se implice din ce în ce mai mult în zonele de conflict din toată lumea, principala ei armă trebuie să fie cunoaşterea.”[16] Contribuţia proprie a lui Zametica atribuia problemele Bosniei faptului că ar fi fost deturnată de o coaliţie musulmano-croată. El a scos în evidenţă legitimitatea dorinţei sârbilor de a-şi delimita propria zonă de autonomie. La scurt timp după publicarea acestei lucrări, John a devenit Jovan şi a apărut în postura de consilier principal şi purtător de cuvânt al liderului sârbilor bosniaci, Radovan Karadžić.[17]

Antecedentele conflictului din Bosnia au fost lungi şi complexe, dar originile crizei din anii 1990 s-au aflat în folosirea profitabilă a naţionalismului de către Slobodan Milošević ca preşedinte al Serbiei. Aceasta a pus presiune pe unitatea Iugoslaviei. Când ţara s-a destrămat, strategia sârbilor a fost să elimine sau să expulzeze populaţia non-sârbă din zonele sârbeşti. Violenţa nu a fost întâmplătoare, ci deliberată. „Scara, gama şi consecvenţa metodelor folosite”, remarca James Gow, „necesitau o coordonare puternică şi planificare.”[18] Concentrarea asupra elitei fără să se ţină cont

de circumstanţele care oferiseră credibilitate naţionalismului ei era, de asemenea, problematică. Ea simplifica foarte mult cauzele conflictului şi totodată încuraja „convingerea profund înrădăcinată că în general copiii erau buni şi, în consecinţă, comportamentul reprobabil este explicat cel mai bine prin conducători, profesori sau părinţi răi”.[19] Evenimentele din Iugoslavia trebuiau înţelese prin prisma istoriei ţării, care furniza temele mesajelor naţionaliste, sau prin structurile sociale care condiţionau răspunsul. Politica a dus la distrugerea ţării. Cei care căutau o rezolvare a conflictului erau nevoiţi să înţeleagă această politică.

Conflictele din fosta Iugoslavie şi din alte părţi au apărut deoarece anumiţi lideri politici şi militari le-au dorit, şi nu din cauza vreunei răbufniri populare. Cum un război civil este în esenţă o dispută între nemulţumire şi represiune, poate că nu este deloc surprinzător că o intensificare a ambelor, şi în special a represiunii de către un regim nesigur, reprezintă unul dintre cele mai sigure semne pentru izbucnirea unui război civil (deşi aceasta seamănă oarecum cu a spune că aspectul unei tumori este un semn pentru instalarea cancerului).[20]

Odată conflictul declanşat, însă, sentimentul de identitate etnică se poate intensifica şi poate căpăta un înţeles mai dur. Naţiunea, tribul sau grupul etnic este un construct social, deseori mai puţin cristalizat sau „primordial” decât se presupune.[21] Multe sunt de origine relativ recentă, încurajate în trecut de guvernările coloniale ca parte a strategiei de a diviza pentru a conduce, sau alimentate de intelectuali furioşi şi de lideri politici oportunişti. Şi totuşi, indiferent când şi cum s-ar fi conturat aceste identităţi, ele puteau deveni elemente vitale ale vieţii politice şi, odată mobilizate, mai puţin maleabile decât se presupunea. Ele nu puteau fi modificate după voie odată ce se schimbau agendele politice, după cum nici tensiunile nu puteau fi intensificate la un moment dat şi apoi minimalizate de dragul unei armonii ulterioare.

Când guvernele acţionau pe baza identităţii şi erau percepute ca discriminând grupurile minoritare, sau, mai grav, foloseau măsuri represive pentru a reduce nemulţumiţii la tăcere şi forţa pentru a zdrobi revoltele, identitatea ieşea şi mai mult în evidenţă.[22] Cu cât dura mai mult conflictul într-o formă sau alta, cu atât suferinţele, atrocităţile şi trădările din trecut deveneau parte din cultura grupurilor şi le pregăteau pentru episoadele viitoare. Nu era obligatoriu ca diversitatea etnică şi religioasă să ducă la război, dar, odată ce războiul avea loc, era foarte probabil ca animozităţile acestea să se agraveze şi apoi să persiste. Mai mult, era greu să fie excluşi din procesul de pace aceia care vorbeau în numele diferitelor grupuri, chiar şi atunci când erau responsabili pentru declanşarea violenţelor. Ei insistau să participe la soluţionarea problemei pe care ei înşişi o creaseră. Acesta este motivul pentru care, în practică, prin concentrarea pe etnicitate în combinaţie cu principiul autodeterminării s-a ajuns la propuneri de divizare în vederea obţinerii unor mici stătuleţe relativ omogene, şi pentru care conflictele polarizate etnic pot fi printre cele mai dificil de încheiat, cu excepţia cazului în care una dintre părţi este înfrântă categoric în război.[23] Când grupurile naţionale erau răspândite în mai multe state (de exemplu, kurzii în Orientul Mijlociu), atunci un vecin putea face tot posibilul pentru a preveni înfrângerea celor de aceeaşi identitate cu el. Interacţiunea dintre structurile sociale şi politice era aşadar una complexă. Cu toate acestea, punctul de plecare pentru orice încercare de înţelegere a răspândirii războaielor civile şi a dificultăţii rezolvării lor stă în slăbiciunea statelor şi în exploatarea politică a divizării.[24]

Africa a fost un exemplu important în avertismentul din 1994 al lui Robert Kaplan cu privire la „anarhia pe cale să se instaleze”. „Viitorul imediat al Africii ar putea să fie foarte grav”, declara el, până la punctul în care „ambasadele străine sunt închise, statele intră în colaps, iar contactul cu lumea exterioară se face prin misiuni comerciale pe ţărm,

periculoase şi bântuite de boli”.[25] În 2000, un titlu din *The Economist* vorbea despre „Africa fără speranţă.”[26] Continentul prezenta prea multe dintre trăsăturile care făceau războiul civil foarte probabil. La slăbiciunea cronică a statelor se adăugau sărăcia, inegalitatea şi lipsa locurilor de muncă plătite suficient pentru bărbaţii tineri. Chiar şi terenul părea adecvat războiului de gherilă, oferind adăpost şi ocazii pentru ambuscade, precum şi pentru câştiguri teritoriale ocazionale.[27]

În inima celui mai grav episod de violenţă din Africa s-a aflat Congo, a doua ţară ca mărime de pe continent, situată în centrul lui şi înconjurată de ţări cu probleme – printre care Republica Centrafricană şi Sudanul de Sud la nord, Rwanda în est şi Angola în sud, toate marcate de propriile războaie sângeroase. Zona bazinului fluviului Congo a fost ocupată mai întâi printr-o acţiune hazardată şi oarecum specială a regelui Leopold al Belgiei, fiind preluată apoi de guvernul acestuia, în ١٩٠٨. După ce ţara şi-a câştigat independenţa, în ١٩٦٠, a izbucnit o luptă între diferitele facţiuni din mişcarea pentru independenţă. Aceasta s-a transformat într-un război civil complet în care s-au implicat guvernele belgiene, care trimiteau cu regularitate forţe ca să-şi salveze expatriaţii, superputeri şi Naţiunile Unite, oferind o demonstraţie timpurie a problemelor legate de înfiinţarea unei forţe de menţinere a păcii fără pace... Un puci militar din ١٩٦٥ l-a adus la putere în Congo pe Mobutu Sese Seko, acesta redenumind ţara Zair. Cu forţe armate ineficiente şi corupte, cu o datorie externă masivă, acest stat puternic în aparenţă a ajuns să fie gol pe dinăuntru. Influenţa lui Mobutu abia dacă trecea de graniţele capitalei, Kinshasa. El a exacerbat violenţa pentru a-şi dezbina potenţialii oponenţi. Treptat, problemele lui au ajuns să se combine cu problemele vecinilor.

Angola şi-a obţinut independenţa abia în 1974, iar apoi trei grupuri de gherilă diferite, care luptaseră până atunci cu portughezii, au început să lupte între ele. Mişcarea marxistă MPLA a format un guvern în capitala Luanda. Temându-se de

un posibil câştig al sovieticilor, Statele Unite au încurajat Zairul şi Africa de Sud să intervină în sprijinul celorlalte două grupuri, FNLA şi UNITA. Cu sprijin cubanez, MPLA a păstrat Luanda, dar nu a reuşit să-şi impună controlul şi asupra restului ţării. După 1990, războiul civil nu a mai fost alimentat de rivalităţile dintre superputeri, ci de bogăţia resurselor minerale ale ţării, pe care facţiunile le-au folosit ca să-şi finanţeze armatele. UNITA s-a bazat, în general, pe diamante. Războiul, care a durat până în 2002, a fost dus cu sălbăticie de toate taberele, cu tineri forţaţi să lupte, cu femei violate şi răpite. Nimeni nu ştie câţi au murit. Cifra de 500 000 citat de obicei este atât de rotundă, încât trădează incertitudinea.

De cealaltă parte a fluviului Congo se afla Rwanda, una dintre cele mai mici ţări din Africa şi care, împreună cu ţara învecinată, Burundi, a fost condusă şi ea de Belgia, aceasta preluând colonia de la Germania după Primul Război Mondial. Existau tensiuni între etnicii hutu, favorizaţi de belgieni, şi etnicii tutsi, dezavantajaţi şi nemulţumiţi. Hutu au continuat să controleze ţara, dar au descoperit că le este greu să-i potolească pe tutsi, ai căror militanţi lansau deseori raiduri din ţările învecinate. În ١٩٧٣, Juvénal Habyarimana a luat puterea după un puci militar şi aparent a stabilizat ţara, dar, cu o populaţie care creştea rapid şi cu terenuri neîndestulătoare, tensiunile se acumulau. În ١٩٩٠ a început un război civil, rezultat al unei insurgenţe tutsi conduse de Frontul Patriotic Rwandez al lui Paul Kagame (FPR), sprijinit de Uganda.[28] A existat o tentativă de încetare a focului în 1993, dar Habyarimana a fost ucis în anul următor într-un accident de avion. Regimul hutu radical care l-a înlocuit la Kigali a dezlănţuit genocidul ce avea să ucidă în jur de 800 000 de rwandezi în trei luni cumplite.

Interacţiunea dintre tensiunile existente în Zair şi conflictul rwandez au produs o furtună perfectă de crime şi mutilări.[29] Rwandezi, printre care şi etnici hutu care luaseră parte la genocid, au trecut în număr mare peste graniţă, în Zair. Noul

guvern rwandez a colaborat cu Uganda, Angola şi cu forţele tutsi locale ca să lanseze ofensiva împotriva regimului Mobutu. În cele din urmă, Mobutu a fost înlăturat în mai 1997. Laurent-Desire Kabila a format un guvern, iar ţara a devenit Republica Democratică Congo (RDC). Kabila nu avea puterea să dezarmeze miliţiile hutu, aşa că Rwanda a invadat din nou, Burundi şi Uganda alăturându-i-se, preocupate la rândul lor de rebelii proprii care găseau adăpost în RDC. Zimbabwe şi alţi membri ai Comunităţii Sud-Africane pentru Dezvoltare (Ciad, Sudan, Libia şi Namibia) îl sprijineau pe Kabila. Ca situaţia să fie şi mai complicată, Angola a schimbat taberele deoarece Kabila, spre deosebire de Mobutu, nu susţinea UNITA.

Era de-acum un conflict hibrid de o complexitate extraordinară, cu facţiuni care rupeau rândurile, dispute sângeroase şi înţelegeri între diferitele tabere. Forţe străine se luptau unele cu altele pe teritoriul RDC, s-au format şi forţe ONU de menţinere a păcii, dar nu au reuşit să schimbe situaţia. În cele din urmă, Kabila a fost asasinat, iar fiul lui i-a luat locul. DRC şi Rwanda au încheiat un acord de pace în iulie 2002. În anul următor s-a format un guvern de tranziţie. Ţările vecine, în special Rwanda, încă mai erau îngrijorate de ameninţările la adresa propriei stabilităţi şi se amestecau în continuare. Conflictul şi violenţa au rămas ceva obişnuit.[30]

Explicaţiile sociologice ale conflictului, bazate pe diferenţele etnice şi religioase, se potriveau cel mai bine războaielor din Balcani. Aveau în mod sigur relevanţă şi pentru războaiele din Africa, dar aici explicaţiile economice erau mai importante. Până în anii 1990, economiştii, chiar şi cei care lucrau în domeniul dezvoltării, au dat prea puţină atenţie războaielor civile. Manualele făceau puţine referiri la războaie şi conflicte, dacă nu lipseau cu totul. Tema de bază era cum să se ridice nivelul de trai pentru oamenii de rând în lumea dezvoltată. Puciurile militare şi achiziţiile extravagante de armament distorsionau priorităţile economice, iar războaiele dădeau înapoi procesul de dezvoltare, însă dincolo

de aceasta nu părea să mai fie mare lucru de adăugat. Prioritatea era să li se dea sfaturi rezonabile statelor capabile să le înţeleagă şi organismelor internaţionale care le ajutau să se dezvolte. În 1994, Jack Hirshleifer, observând cât de puţină atenţie dădeau economiştii „laturii întunecate" a afacerilor umane, conflictelor, crimei, revoluţiei şi războiului, le-a cerut imperativ să exploreze acest întreg „continent intelectual". Economiştii care vor face aceasta, a adăugat el, „vor întâlni mai multe triburi de băştinaşi – istorici, sociologi, psihologi, filosofi etc. – care, în modurile lor intelectuale primitive, ne-au precedat în cercetarea laturii întunecate a activităţii umane". Lăsând să se întrevadă ceva din tendinţele imperiale ale economiei, el a anticipat încrezător că toţi aceşti „aborigeni ai teoretizării" aveau să fie curând daţi la o parte.[31]

Când economiştii au început să facă primele explorări în acest domeniu, atenţia le-a fost atrasă de un subiect particular – cum puteau grupurile neautorizate să preia controlul resurselor naturale din statele slabe ca să se îmbogăţească. Aceasta pe fondul unei creşteri constante a numărului de conflicte în ţările bogate în petrol şi diamante. Până în 1974, asemenea conflicte aveau loc cu un ritm de aproximativ unul pe an, dar în următorii optsprezece ani aceasta a crescut la aproape cinci pe an. O cauză evidentă a fost creşterea numărului de ţări bogate în petrol după creşterile de preţuri ale OPEC din 1974, de la cincisprezece la patruzeci şi două până în 1980. Incidenţa violenţelor în care erau implicate aceste state a crescut brusc. Apoi a scăzut între 1985 şi 1995, odată cu preţul petrolului, ca să crească iarăşi brusc după aceea. Conflictele în care erau implicate ţări producătoare de diamante s-au înmulţit şi ele, mai ales după 1986. O altă tendinţă a fost intensificarea recurgerii la contrabandă de către rebeli, inclusiv cu pietre preţioase, lemn şi droguri. Finanţarea prin contrabandă a fost evidentă în şapte din cele nouăzeci şi două de războaie care au început între 1945 şi 1988, dar apoi în opt din cele treizeci şi

şase de războaie care au început după 1988.[32] În RDC, preşedintele Namibiei era interesat să protejeze interesele familiei lui în industria minieră, pe când Ciadul avea legătură cu minele de aur din Congo. Zimbabwe era interesat de banii pe care i-i datora Kabila, dar şi de diamantele, aurul şi cuprul din RDC. (Trupele din Zimbabwe se strângeau în jurul oraşelor miniere importante.) Pe de altă parte, Rwanda şi Uganda exploatau teritorii ca să exporte diamante.[33]

Observaţia că situaţia economică grea şi guvernarea slabă erau un bun indicator pentru războiul civil a reieşit natural, din date. Un important proiect de cercetare academică din 2003 argumenta că:

> Acele condiţii care favorizează insurgenţa – şi mai ales slăbiciunea statului marcat de sărăcie, o populaţie numeroasă şi instabilitate – sunt predictori mai buni pentru ţările care riscă izbucnirea unui război civil decât sunt indicatorii de diversitate etnică şi religioasă sau măsurile nemulţumirilor precum inechitatea economică, lipsa de democraţie sau de drepturi civile, sau discriminarea statului împotriva religiilor sau a limbilor minorităţilor.

La fel ca în trecut, insurgenţele constau, în general, în lupte de gherilă rurală (deşi la vremea respectivă gherila urbană începuse să câştige importanţă), care puteau fi duse de un număr nu mai mare de 500–2 000 de luptători activi, iar ceea ce conta era dacă „rebelii activi puteau să se ascundă de forţele guvernamentale şi dacă realităţile economice erau atât de dure, încât viaţa de rebel să fie atractivă pentru cei până la 2 000 de tineri”. Acest curent de gândire minimaliza motivele şi aspiraţiile celor care duceau lupta, ca şi cum cauza n-ar fi fost importantă.[34]

Chiar şi când erau examinate motivele se putea argumenta că oamenilor nu le păsa în realitate de ceea ce susţineau că îi preocupă. Drumul a fost deschis de Paul Collier, un economist de la Oxford care colabora îndeaproape cu Banca Mondială şi care a argumentat că, în explicarea conflictelor

interne, „lăcomia” era mai importantă decât „nedreptatea” şi „prada” decât „justiţia”. Prezenţa resurselor naturale, în special a petrolului şi diamantelor, făcea ţările în mod special vulnerabile la război. Nu era nici o surpriză să se descopere tendinţe spre violenţă în ţări care făceau eforturi să-şi crească venitul pe cap de locuitor şi care sufereau de inegalităţi severe, sau că tinerii care nu prea aveau altceva de făcut erau dispuşi să intre în armate şi bande. Ceea ce făcea cu adevărat diferenţa, argumentau Collier şi colegii lui, era ocazia de a câştiga bani. Aici era stimulentul pentru rebeliune şi tot aici erau mijloacele prin care putea fi susţinut conflictul. Ocazia în sine era suficientă. „Modelul nostru sugerează că, de fapt, ceea ce se întâmplă este că ocaziile pentru însuşirea resursei primare sunt cele care cauzează conflictul.”[35]

Concluzia cea mai deprimantă era că şi atunci când era posibil ca un conflict anume să fie oprit, dacă nu se găseau căi de introducere a unui model mai sănătos de dezvoltare economică, atunci conflictul avea să reizbucnească. Collier insinua că în jur de 40 la sută dintre ţările afectate de conflicte reveneau la violenţă în mai puţin de un deceniu de la presupusa încetare a luptelor. Într-un raport al Băncii Mondiale, el scria:

> Odată ce o ţară cade pradă războiului civil, riscul unui conflict viitor creşte exploziv. Conflictul slăbeşte economia şi lasă moştenire amintirea atrocităţilor. El creează totodată lideri şi organizaţii care au investit în instruire şi în echipamente utile doar pentru violenţe. Neliniştitor este că, în timp ce majoritatea covârşitoare a populaţiei dintr-o ţară afectată de război civil suferă de pe urma acestuia, liderii organizaţiilor militare responsabile efectiv pentru violenţe o duc foarte bine.[36]

Puterea lăcomiei putea fi copleşitoare: „Nici instituţiile politice bune, nici omogenitatea etnică şi religioasă, nici cheltuielile militare ridicate nu pot oferi o apărare eficientă împotriva violenţei pe scară largă”.[37] Ulterior, Collier avea să

meargă şi mai departe, adoptând o perspectivă şi mai deterministă. „Acolo unde rebeliunea este posibilă, ea se va produce: motivaţia este vagă, alimentată de indiferent ce agendă se întâmplă să fie adoptată de primul antreprenor social care preia o nevoie viabilă”.[38] Această linie de argumentaţie a fost criticată ca fiind „reducţionistă la extrem, puternic speculativă şi profund înşelătoare”.[39] Collier însuşi s-a îndepărtat de această idee pentru a explora o gamă mai largă de factori, inclusiv influenţa culturii.[40]

Problema principală era cum se explica relaţia dintre resursele naturale şi conflict.[41] Diamantele au fost importante doar în câteva conflicte, ceea ce a stânjenit încercările de generalizare.[42] În cazul petrolului, care a avut efectele cele mai dăunătoare, impactul depindea de existenţa exploatărilor pe uscat (rezervele marine au contat prea puţin pentru înclinaţia spre război) şi în regiuni relativ sărace, cu grupuri etnice marginalizate. Bogăţia resurselor de petrol era folosită şi de autocraţi pentru a-i ajuta să-şi păstreze poziţia, încurajând astfel corupţia şi represiunea.[43] În funcţie de circumstanţe, dorinţa de a profita de resursele naturale putea duce la un puci, la o mişcare secesionistă, la o rebeliune locală sau la intervenţia unui vecin, fie direct, fie prin intermediari, la forme de şantaj prin care să se strângă bani de la cei responsabili de resurse, sau la combinaţii ale acestor posibilităţi. În plus, ceea ce se putea întâmpla atunci când preţurile resurselor brute erau mari putea fi foarte diferit de situaţia în care preţurile erau mici, mai ales în ţările dependente de un singur produs. Nemulţumirile puteau creşte când oamenii se pomeneau brusc săraci.

Implicaţia concentrării pe factorul economic era că o economie mai echilibrată, cu un sector de prelucrare decent, ar fi fost mai stabilă – cu mai puţine inechităţi şi mai mult comerţ în interiorul ţării. Aceasta avea legătură cu o dezbatere de dinainte de 1914, despre cum întrepătrunderea economiilor reducea stimulentele pentru război şi putea să reprezinte astfel un impuls către pace.[44] La fel ca în

chestiunea etnicităţii, chestiunea stimulentelor economice era diferită atunci când se luau în calcul originile războiului, şi nu modul în care era susţinut. În cazul tuturor războaielor, atât dintre state cât şi din interiorul lor, dacă nu se reuşea obţinerea unei victorii rapide însemna că abilitatea de a finanţa şi susţine efortul militar era la fel de importantă ca şi abilitatea de a triumfa în luptă. Ambele tipuri de războaie creau ocazii pentru activităţi infracţionale, în special legate de contrabandă şi de traficare. În cazul războaielor civile, acestea puteau deveni mai importante decât mizele conceptuale aflate în joc. Din această perspectivă, grupările rebele puteau suferi la fel de mult din cauza „blestemului resurselor" ca şi statele pe care le subminau. Ocaziile de jaf puteau ajuta la recrutare, dar nu era acelaşi lucru ca angajamentul ideologic profund pentru o cauză şi loialitatea faţă de organizaţie. În mediile mai sărace, activiştii înţelegeau că avea să fie nevoie de multe eforturi până să se poată aştepta la beneficii.[45] Când erau disponibile resurse, grupurile angajate în luptă făceau bani din orice puteau, jefuind resurse, traficând arme, droguri, oameni şi diamante, dar şi cerând bani din diaspora sau deturnând fonduri destinate asistenţei umanitare. David Keen descria modul în care

> membrii bandelor armate puteau câştiga din jafuri; iar regimurile pot recurge la violenţă pentru a-şi înlătura adversarii, pentru a-şi răsplăti susţinătorii sau pentru a-şi păstra accesul la resurse. Era posibil ca victoria nici să nu fie dezirabilă: scopul războiului putea fi exact să legitimeze acţiuni care, în vreme de pace, ar fi fost pedepsite ca infracţiuni.

Din acest motiv: „Războaiele civile care păreau să fi început cu obiective politice s-au transformat în conflicte în care câştigurile economice pe termen scurt sunt uriaşe".[46] Aceasta era una dintre explicaţiile nesiguranţei ce înconjoară războaiele civile contemporane: ele nu se rezolvă prin luptă şi sunt deseori susţinute prin infracţiuni.[47]

CAPITOLUL 15

INTERVENŢIA

Cea mai presantă problemă de politică externă cu care ne confruntăm este identificarea circumstanţelor în care ar trebui să ne implicăm activ în conflictele altor popoare.

Tony Blair, Chicago, aprilie 1999[1]

Până când ţările occidentale să înceapă să intervină în războaiele civile în desfăşurare în 1991, existau toate motivele să se presupună că ele încercau cu disperare să evite asta, mai ales că nu mai erau valabile imperativele Războiului Rece, de a-şi sprijini sateliţii sub asediu. Atât realismul, cât şi legislaţia internaţională avertizau guvernele să nu se amestece în disputele interne ale altor state. Principiul neamestecului, înscris în Carta ONU, însemna că alte state puteau continua să se comporte enervant şi provocator, cu costuri economice şi afronturi aduse valorilor preţuite de alţii, cu condiţia să rămână în interiorul graniţelor lor. Astfel, tiraniile cele mai sălbatice se bucurau de aceleaşi drepturi ca democraţiile cele mai armonioase. Dacă era stânjenitor, la fel putea să fie implicarea într-o dispută îndepărtată şi refractară. Suferinţa şi frustrarea erau garantate, iar răsplata mult prea mică. Pacea dintre state avea prioritate în faţa păcii din interiorul statelor.

Puterea normelor internaţionale a fost evidentă în condamnările de care au avut parte cei care au intervenit, chiar şi când aceştia aveau argumente convingătoare. În 1971, acţiunea Indiei a ajutat la transformarea în Bangladesh a Pakistanului de Est, care era angajat într-un război civil sângeros cu Pakistanul de Vest. Opt ani mai târziu, „Câmpiile morţii” ale lui Pol Pot din Cambodgia s-au închis ca rezultat al

ocupaţiei vietnameze. Tot în 1979, Tanzania l-a înlăturat de la putere pe conducătorul tiranic al Ugandei, Idi Amin. În toate aceste cazuri a existat un câştig net din perspectiva bunăstării populaţiei (sau, mai corect spus, o reducere a pierderilor), dar explicaţiile au fost justificate în general prin raţiuni de securitate. Şi totuşi, toate aceste acţiuni au fost condamnate internaţional pentru încălcarea normei neintervenţiei.[2] Michael Walzer a pledat încă din 1977 pentru intervenţie în cazul celor mai şocante crime împotriva umanităţii, argumentând că şi indivizii puteau fi victime ale agresiunii, nu doar statele, dar ideea nu a căpătat greutate decât după încheierea Războiului Rece.[3]

De ce s-au schimbat atunci atitudinile atât de brusc? Motivele ţineau de interesele proprii: riscul apariţiei unor comunităţi de expatriaţi sau reafirmarea unor ideologii periculoase şi represive, precum şi posibilitatea ca ţările cuprinse de război să devină adăpost pentru terorişti sau baze pentru crima organizată şi diferite forme de trafic, inclusiv de droguri, de arme şi de oameni. Dacă intensitatea luptelor izgonea oamenii din casele lor, aşa cum se întâmpla de obicei, refugiaţii puteau pune o povară enormă pe statele învecinate. Existau însă şi alte moduri de abordare a acestor probleme fără intervenţie directă, printre care întărirea pazei la frontiere, transferul de arme şi de bani către guvern – şi uneori către rebeli – precum şi acţiuni pentru absorbirea refugiaţilor sau pentru a-i ajuta pe aceşti oameni să rămână în siguranţă în ţările lor. Cert era că războaiele civile deveniseră de-acum mai vizibile, iar posturile TV puteau să ajungă în locuri îndepărtate şi să transmită imagini ale suferinţei ca să alimenteze canalele de ştiri ca CNN. Relatările cu atrocităţi şi nenorociri au ştirbit optimismul din 1990 şi speranţa instalării unei epoci de pace şi bună guvernare. Era, totodată, o chestiune de capacitate. Occidentul se bucura acum de o supremaţie militară remarcabilă, cu Statele Unite cheltuind ele singure pentru forţele armate mai mult decât restul lumii la un loc.

Washingtonul era în poziţia să acţioneze, dacă alegea să facă asta.

Principalul motiv pentru schimbarea bruscă de atitudine a fost însă un caz în care ar fi fost greu să nu intervii. A început cu opoziţia fermă la ocuparea Kuwaitului de către Irak, în august 1990. Decizia de a folosi forţa armată pentru a scoate Irakul din Kuwait a fost remarcabilă în sine, dar şi în concordanţă deplină cu normele internaţionale, confirmată printr-o serie de rezoluţii ONU. Kuwaitul avea să fie eliberat până în martie 1991, dar Irakul a rămas un stat unitar în graniţele lui recunoscute şi cu regimul care provocase toată nenorocirea încă la putere. Frustrate, regiunile şiite şi kurde s-au răsculat, fapt care a zguduit pentru o vreme regimul. Forţele occidentale nu au intervenit. Saddam Hussein îşi păstrase suficiente rezerve, iar revolta a fost lichidată necruţător. Aceasta a provocat o criză masivă a refugiaţilor, în condiţiile în care kurzii au încercat să fugă din nordul Irakului către Turcia şi Iran. Reacţia iniţială a Statelor Unite şi a aliaţilor a fost că aceasta nu era treaba lor şi că nu aveau nici o obligaţie să se implice. Pentru moment, principiul neintervenţiei a rezistat. Dar apoi a cedat. Ziariştii care acoperiseră războiul erau încă în zonă, ca să relateze drama acestor oameni şi să transmită declaraţii care i-ar fi încurajat să se aştepte la sprijin occidental.[4] Până la urmă, Statele Unite, Marea Britanie şi Franţa au acceptat responsabilitatea şi au creat cu succes o zonă protejată sigură în nordul Irakului, ceea ce le-a permis kurzilor să se întoarcă la casele lor.

Astfel s-a creat un precedent. Se produsese o intervenţie şi avusese succes. Aproape imediat au devenit evidente tensiunile din Iugoslavia. Din nou, reacţia instinctivă a Occidentului a fost să stea de-o parte sau să-şi limiteze răspunsul la oferte de mediere. Dar aceasta era o zonă importantă a Europei, din care în trecut se răspândiseră conflicte. Luptele aveau loc în interiorul şi în apropierea unor destinaţii de vacanţă populare. În plus, transmisiunile TV

făceau ca imaginile populaţiei în suferinţă să ajungă direct în casele occidentalilor. Ministrul de Externe britanic Douglas Hurd a remarcat că „violurile în masă, împuşcarea civililor, crimele de război, purificarea etnică, incendierea oraşelor şi satelor” nu erau ceva nou. Nou era însă faptul că „o adunare a acestor tragedii era acum vizibilă în doar câteva ore pentru oameni din întreaga lume. Oamenii resping şi condamnă ceea ce se întâmplă pentru că lucrurile sunt mai vizibile decât înainte.”[5] În faţa imaginilor sfâşietoare ale tragediei, au apărut solicitări că trebuia făcut ceva.

Aceste solicitări au devenit mai puternice pe măsură ce numărul victimelor creştea, iar guvernul iugoslav dominat de sârbi ignora rezoluţiile ONU care îi cereau reţinere. Mai mult, după reunificarea Germaniei şi cu Uniunea Sovietică pe cale să se rupă în părţile ei componente, se clătinase şi certitudinea că graniţele teritoriale existente trebuiau păstrate cu orice preţ. Principiul autodeterminării a revenit ca alternativă la formarea statelor, pe lângă simpla acceptare a graniţelor stabilite, fie ele oricât de arbitrare. În limbaj diplomatic, referirile la „integritatea teritorială a statelor” se îmbinau cu cele privind „drepturile egale ale popoarelor şi dreptul lor la autodeterminare”. Guvernele Europei condamnau, împreună, actele de „discriminare, ostilitate şi violenţă împotriva persoanelor sau grupurilor pe motive naţionale, etnice sau religioase”. Când în vecinătate se petreceau lucruri îngrozitoare, acestea erau „chestiuni de îngrijorare directă şi legitimă pentru toate statele participante şi nu ţineau exclusiv de treburile interne ale statului cu pricina”.[6]

După ce au încercat medierea, susţinută de sancţiuni economice şi de excluderi din competiţiile sportive, ţările occidentale au trecut treptat la acţiuni de forţă. De la tentativele de început, mai întâi în Croaţia şi apoi în Bosnia-Herţegovina, implicarea externă a crescut de la observatori neînarmaţi la forţe de menţinere a păcii cu arme uşoare şi apoi la forţe terestre mai puternice, cu sprijin aerian.

Britanicii şi francezii, care au condus intervenţia, erau împărţiţi între reticenţa lor de a se implica prea mult şi conştientizarea faptului că misiunea umanitară era subminată constant de incapacitatea lor de a opri luptele. După masacrul musulmanilor la Srebrenica, cu „căştile albastre" olandeze încremenite într-un rol pasiv, au început loviturile aeriene împotriva poziţiilor sârbe, care erau puse sub presiune şi de ofensivele terestre ale croaţilor şi musulmanilor. A urmat un acord de pace care a împărţit Bosnia şi a retezat din ambiţiile locale ale sârbilor. Atenţia conducătorului sârb Slobodan Milošević s-a îndreptat apoi spre Kosovo, o provincie importantă pentru identitatea naţională a sârbilor, dar cu o populaţie majoritar musulmană. Intenţia lui părea să fie împingerea locuitorilor musulmani în teritoriile învecinate. De data aceasta, răspunsul a fost mult mai ferm. Începând din martie 1999, NATO s-a angajat într-o campanie aeriană extinsă împotriva Serbiei, care a dus, în cele din urmă, la căderea lui Milošević.[7]

Recomandarea care decurgea din principiul neintervenţiei era foarte clară – însemna să nu faci nimic, nicăieri. Recomandarea ce putea fi extrasă dintr-un principiu al posibilei intervenţii era mult mai dificilă – însemna să faci ceva, undeva. Se deschidea o gamă întreagă de posibilităţi, fără reguli prestabilite sau precedente care să poată ajuta. Când, unde şi cum să se intervină trebuia stabilit de la caz la caz. În aprilie 1999, în timpul campaniei din Kosovo, premierul britanic Tony Blair a enunţat câteva criterii practice, care puteau ajuta la luarea unei decizii: încrederea în cauză, epuizarea căilor diplomatice, opţiuni militare plauzibile, disponibilitatea la o implicare pe termen lung şi relevanţa pentru interesul naţional.[8] Unele cazuri puteau fi foarte clare, cu posibilităţi de operaţiuni militare credibile. Alteori, situaţia putea fi mai confuză, iar opţiunile militare mai sărace.

Exista o singură experienţă din care să se tragă învăţăminte, şi aceea limitată şi, în general, prea puţin

impresionantă. În esenţă, erau disponibile două modele, dintre care nici unul nu încălca principiul neintervenţiei. Primul era „ajutorul dat puterii civile”. Pentru aceasta era nevoie de folosirea armatei pentru a ajuta un guvern să impună legea şi ordinea, pentru că autorităţile poliţieneşti nu îşi mai îndeplineau misiunea. Aceasta a fost baza încercărilor de a înfrânge mişcările pentru independenţă din timpul perioadei coloniale şi a motivat şi implicarea Statelor Unite în Vietnam, şi a Uniunii Sovietice în Afghanistan. Problema în aceste cazuri era atunci când puterea civilă avea prea puţină legitimitate sau era lipsită de forţă independentă. Succesul acestui model însemna aşadar consolidarea guvernării locale până când aceasta se putea descurca pe cont propriu, bazându-se pe forţele lui armate şi pe poliţie. Intervenţia britanică în Malaysia, la începutul anilor 1960, derulată în circumstanţe extrem de favorabile, este un exemplu de cum poate avea succes un asemenea efort.

Al doilea model era operaţiunea de menţinere a păcii. Acesta fusese elaborat de ONU şi consta, în general, în folosirea unor contingente de trupe străine pentru a se asigura respectarea unei linii de încetare a focului. Încercarea ONU de a aduce astfel pacea în Congo, la începutul anilor 1960, fusese atât de haotică, incluzând moartea secretarului general Dag Hammarskjöld, încât tentativele similare au fost privite ulterior cu foarte multă precauţie. În acest model, cheia era imparţialitatea: trupele erau prezente cu acordul părţilor implicate în conflict. Spre deosebire de trupele care ajutau o putere civilă, când limita superioară a forţei era determinată de puterea insurgenţei, modelul menţinerii păcii necesita trupe care să nu pară provocatoare şi deci să fie dotate doar cu arme uşoare, strictul necesar pentru autoapărare. În general, asemenea forţe aveau succes atunci când marcau o linie clară de încetare a focului, însă aceste linii aveau tendinţa de a deveni fixe şi atunci şi forţele se transformau în nişte accesorii. Forţa ONU de menţinere a păcii în Cipru (UNFICYP),

de exemplu, a venit în 1964 şi nu a mai plecat de atunci, aşteptând încheierea unui acord definitiv între comunitatea greacă şi cea turcă. Modelul forţelor de menţinere a păcii a fost adoptat şi în războaie între state, şi în războaie civile, şi nu doar de către ONU, ci şi de grupuri multinaţionale, cum a fost cazul în Sinai (după acordul de pace egipteano-israelian) şi în Beirut, la începutul anilor 1980.[9]

Modelul forţelor de menţinere a păcii a fost primul folosit în conflictul iugoslav, necesitând imparţialitate şi acceptare, precum şi trupe care să nu lanseze provocări. Modelul era însă inadecvat. Nu exista pace care să fie păstrată, iar nişte trupe cu arme uşoare nu puteau să impună una. În plus, mandatul lor a început să fie extins în timpul conflictului. Modelul cerea ţinerea beligeranţilor departe unul de altul. Misiunea din Bosnia a început să însemne din ce în ce mai mult protejarea civililor, inclusiv prin crearea acelui tip de zone sigure oferite în 1991 kurzilor din nordul Irakului. Problema era că o astfel de acţiune implica plasarea de partea unei tabere. În toiul războiului existau puţine acte pur umanitare. Nevoia urgentă de a trimite un convoi cu alimente şi provizii medicale pentru a ajuta populaţia prinsă într-un oraş asediat submina strategia asediatorilor, care voiau ca oamenii aceia să fie disperaţi. Când se ajungea la medierea unui armistiţiu sau, şi mai bine, a unui acord de pace, punctul de plecare era, de obicei, imparţialitatea. Dar dacă una din tabere era recalcitrantă, se putea ajunge la măsuri coercitive. Pasul următor era concluzia că singura cale spre o pace mulţumitoare era ca una din părţi să învingă. În acest punct, intervenţia se îndepărtase deja considerabil de misiunea iniţială. Cum din toate aceste motive vechiul model de menţinere a păcii era sub presiune, a început să se vorbească despre „operaţiuni de menţinere a păcii de generaţia a doua” sau de „operaţiuni extinse de menţinere a păcii” şi apoi de „susţinere a păcii”. Până la urmă, a fost clar că pacea ca atare nu există sau nu putea fi obţinută, aşa că ţelul a devenit „operaţiunea de stabilizare”.[10]

La sfârşitul anilor 1990, intervenţia cu scopuri umanitare devenise nu doar acceptabilă, ci şi aproape obligatorie.[11] În 1999, secretarul general al ONU a prezentat pentru prima dată un raport referitor la protecţia civililor în conflictele armate.[12] Principiul intervenţionist a fost sintetizat prin afirmarea „responsabilităţii de a proteja”.[13] Curând, aceasta avea să fie invocată atât de des, încât a căpătat o prescurtare proprie (R2P).

În ٢٠٠٣ s-a format, printr-un nou act, Uniunea Africană, fosta Organizaţie pentru Unitate Africană, de-acum distanţată destul de mult de doctrina ei fondatoare. Noul document încuraja „respectul pentru practicile democratice; buna guvernare, domnia legii, apărarea drepturilor omului şi a libertăţilor fundamentale; respect pentru sacralitatea vieţii”. Continua prin instituirea „dreptului Uniunii de a interveni într-un stat membru ca urmare a unei decizii a Adunării referitoare la circumstanţe grave, şi anume: crime de război, genocid şi crime împotriva umanităţii”. În anul următor, un „comitet la nivel înalt al ONU” a fost de acord cu un „principiu al urgenţei”, care însemna dreptul la „intervenţie militară ca ultimă soluţie”.[14] Într-un document acceptat de Adunarea Generală în 2005, comunitatea internaţională avea să îşi asume „responsabilitatea de a proteja populaţiile de genocid, crime de război, purificare etnică şi crime împotriva umanităţii”.[15]

Cum necesitatea protejării civililor ajunsese în prim-plan, era evident că apărătorii era necesar să fie capabili să acţioneze în forţă. Aceasta însemna punerea trupelor de menţinere a păcii în situaţii dificile şi periculoase, cu toate problemele inerente de finanţare, structuri de comandă şi multinaţionalism. Într-o misiune în Sierra Leone, în octombrie 1999, forţele ONU de menţinere a păcii au fost mandatate „să acorde protecţie civililor aflaţi sub ameninţarea iminentă cu violenţa fizică”.[16] În octombrie 2014, în descrierea unei alte misiuni care trebuia să se ocupe de violenţele din Republica Democratică Congo, conducătorul ei a declarat în faţa

Consiliului de Securitate: „protecţia civililor este mai mult decât o misiune cu care suntem mandataţi, este raţiunea prezenţei noastre în RDC şi un imperativ moral al ONU”.[17]

Cu cât participau mai multe ţări africane la forţele de menţinere a păcii din propria regiune, cu atât deveneau mai vizibile propriile interese în influenţarea rezultatului final. Ideea că forţele de menţinere a păcii ar trebui să provină din regiune a fost încurajată, în cazul Africii, atât de naţiunile din zonă, cât şi de Consiliul de Securitate. Avantajele în termeni de costuri şi de uşurinţă a desfăşurării, precum şi promptitudinea implicării erau evidente. Dar putea exista şi un revers al medaliei.

Dacă unii ar putea argumenta că este cu atât mai bine să se promoveze de „soluţii africane la probleme africane”, aceasta poate avea consecinţe negative pentru cetăţenii africani, inclusiv prin expunerea lor la trupe prost plătite şi slab echipate, cu niveluri scăzute de instruire şi cu prea puţin respect pentru civili, prin consolidarea şi mai bună a regimurilor despotice sau prin regionalizarea conflictelor existente.[18]

La fel cum s-a întâmplat de-a lungul secolelor cu toate armatele aflate departe de casă, activitatea sexuală a sporit suferinţa comunităţilor despre care se presupunea că erau ajutate. Aceasta a căpătat o importanţă şi mai mare în perioada în care se răspândea virusul HIV, care provoacă SIDA. Forţele de menţinere a păcii au fost una dintre căile prin care s-a răspândit, inclusiv în ţara de origine a militarilor.[19]

De asemenea, uneori era vorba de promisiunea unei siguranţe pe care aceste trupe nu au putut să o ofere. Astfel, în RDC, după 2006, forţele ONU au apărut ca un aliat al guvernului, dar aceasta însemna asocierea cu o armată care era încă nedisciplinată şi pusă pe jafuri.[20] Populaţia ameninţată se deplasa în număr mare spre taberele ONU în căutare de protecţie, dar aceasta i-a făcut pe oameni şi mai vulnerabili. Nu doar în RDC, ci şi în Republica Centrafricană şi

în Sudanul de Sud, unde trupele ONU erau „prea împrăştiate, lipsite de logistică, de rezerve şi de multiplicatori de forţă”, locurile în care se adunau oamenii disperaţi „reprezentau ţinte atractive pentru atacatori”. Din această perspectivă, exista riscul ca efortul internaţional să agraveze, în loc să diminueze capcana conflictului.

Cu toate eşecurile evidente, au fost şi intervenţii care au funcţionat. În 2000, Marea Britanie a ajutat la stabilizare în Sierra Leone, ca rezultat al unei intervenţii oarecum oportuniste, dar de succes.[21] Cu toată prezenţa unei forţe ONU, o grupare rebelă avansa spre capitala Freetown. Guvernul britanic a trimis o echipă care să pregătească evacuarea cetăţenilor străini, ceea ce însemna securizarea aeroportului. Tocmai acest fapt a avut se pare un efect stabilizator şi, în scurt timp, armata britanică ajuta forţele din Sierra Leone să-i împingă înapoi pe rebeli. Cum această operaţiune s-a încheiat cu dezarmarea şi cu demobilizarea rebelilor, ea a ajuns să fie în general considerată ca o reabilitare a operaţiunilor umanitare şi o demonstraţie a ceea ce putea face un număr mic de militari de profesie foarte bine pregătiţi în faţa unei miliţii mai puţin organizate.

În Liberia, regimul sângeros al lui Charles Taylor, care îi sprijinise pe rebelii din Sierra Leone, parţial prin traficul ilegal de diamante şi de lemn exotic, a cedat, până la urmă, sub presiunea grupărilor rebele. El a fugit în Nigeria, deschizând calea pentru un guvern democratic, o forţă ONU de menţinere a păcii care să asigure securitatea şi condamnarea lui pentru crime de război. În ٢٠١١, trupe franceze şi forţe ONU au colaborat pentru a se asigura că învingătorul în alegerile din Coasta de Fildeş era capabil să preia puterea cu toată rezistenţa celui învins, deşi prezenţa lor era justificată şi ea prin apărarea civililor de atrocităţile comise de ambele tabere. În anul următor, mişcările islamiste au început să-şi facă apariţia ca un serios factor destabilizator în Africa. Una dintre ele a reuşit să capete controlul asupra nordului

republicii Mali. La începutul anului ٢٠١٣, o intervenţie franceză a ajutat guvernul din Mali să-i învingă pe islamişti.

Operaţiunile de menţinere a păcii reduceau riscul unei recidive a războiului, dar exista o distincţie între operaţiunile de menţinere a păcii tradiţionale, care implicau acceptul ambelor părţi în conflict, şi cele care dădeau vina pe o singură tabără. Deloc surprinzător, pacea avea mai multe şanse să reziste atunci când se ajungea la ea prin consimţământ decât atunci când era impusă. Operaţiunile cu consimţământ erau mai eficiente, chiar dacă metodele folosite erau mai viguroase. La fel, nu era o surpriză faptul că operaţiunile cu consimţământ limitat riscau să eşueze.[22] Rezultatul depindea în mare parte de înţelegerea situaţiei locale, de capacitatea de a colabora cu alte organisme pentru misiuni cum ar fi promovarea domniei legii şi dezvoltarea economică, de gradul de sprijin oferit de statele vecine şi de succesul demobilizării miliţiilor.[23] Pentru că existaseră atât de multe poveşti negative, realizările erau trecute cu vederea. Într-o critică a criticilor, Roland Paris argumenta că încă mai trebuia pledat pentru o „construcţie liberală a păcii” şi avertiza cu privire la consecinţele confundării eforturilor de după ocupaţiile din Irak şi Afghanistan cu cele care au urmat înţelegerilor, dar avertiza şi împotriva simplificării excesive a unor acţiuni complexe din punct de vedere moral şi a folosirii unui ton imperial, de superioritate.[24]

Timp de opt ani, diplomatul francez Jean-Marie Guéhenno a condus operaţiunile ONU de menţinere a păcii, cu un interval ulterior petrecut într-o misiune ONU în Siria. În memoriile lui, el a descris prima zi în funcţie, pe 1 octombrie 2000, cu personaje din conducerea ONU şi cu cei implicaţi în operaţiunile cele mai importante din ultimii ani. Rezultatele pe care şi le-au trecut în revistă erau amestecate, şi cu bune, şi cu rele. Încheierea Războiului Rece a însemnat că era mai uşor de obţinut aprobarea Consiliului de Securitate pentru misiuni noi şi a deschis totodată posibilitatea rezolvării unor

conflicte din trecut care trenau, printre care cele din Cambodgia, Namibia, Mozambic şi El Salvador, unde „căştile albastre” ale ONU au contribuit la consolidarea păcii.

Dar apoi lucrurile au mers prost, ca în Iugoslavia, Rwanda şi Somalia, unde forţele de menţinere a păcii au sfârşit prin a fi simpli martori ai tragediilor, ineficiente numeric când a venit momentul. Până în 1999, aceasta aruncase o asemenea umbră asupra organizaţiei, încât a apărut supoziţia că s-ar putea ca ONU să fie depăşită. Şi totuşi, brusc, s-au aprobat trei misiuni care au dat un nou impuls. Acestea s-au derulat în două zone care luptau să se rupă de guvernarea de la centru – Kosovo, în Serbia, şi Timorul de Est în Indonezia – şi apoi în RDC. Toate au scos la iveală probleme – cu structurile de comandă de la cartierul general din New York, care îi inhibau pe cei ce aveau responsabilitatea pe teren, şi cu bugetele care nu puteau fi extinse astfel încât să includă toată munca pentru dezvoltare care trebuia să meargă în paralel cu menţinerea păcii.

Guéhenno l-a citat pe un alt francez, Bernard Kouchner, care fusese la conducerea efortului ONU în Kosovo, explicând că „intervenţiile umanitare sunt intervenţii politice”. Cel mai umanitar act consta în întărirea politicii, dar aceasta nu însemna că putea fi trecută cu vederea nevoia de consolidare a justiţiei.[25] Aici era problema centrală a menţinerii păcii la orice nivel. Pacea necesita un acord politic, dar acesta trebuia să aibă la bază un calcul al echilibrului de putere la vremea respectivă, sau o evaluare a bunelor şi relelor din conflict, care ar fi putut atinge nemulţumirile fundamentale şi poate încă persistente care au dus conflictul propriu-zis? Mai era totodată întrebarea dacă ONU trebuia de acum să preia efectiv guvernarea acestor ţări distruse de război, sau trebuia să facă eforturi pentru recăpătarea suveranităţii cât de curând posibil şi pentru instalarea unui guvern real.

Fermitatea din anul 2000 s-a disipat până la jumătatea deceniului. Consiliul de Securitate era mai divizat ca niciodată, făcându-le viaţă grea celor care se ocupau de

sprijinirea în teren a misiunilor organizaţiei. Mai mult, o controversată misiune ONU în Irak, după invazia condusă de Statele Unite, s-a încheiat tragic atunci când unul dintre cei mai experimentaţi înalţi funcţionari de la ONU, Sergio Vieira de Mello, a fost ucis împreună cu douăzeci şi doi de colegi într-un atac terorist. Misiunea în RDC şi-a pierdut credibilitatea şi a trecut printr-un scandal când militarii din forţa de menţinere a păcii au fost acuzaţi de abuzuri sexuale pe scară largă. Şi totuşi au fost aprobate misiuni noi în Haiti şi în Coasta de Fildeş, suprasolicitând organizaţia. Erau adăugate îndatoriri noi, fără resurse suplimentare care să permită îndeplinirea acestora.

Încă din anul ٢٠٠٠, experimentatul oficial ONU Lakhdar Brahimi îndemnase la precauţie. Consiliul de Securitate trebuia să îşi tempereze ambiţiile, să limiteze trimiterea misiunilor de menţinere a păcii la situaţiile în care exista o pace de păstrat şi să asocieze însărcinărilor mandate clare, credibile şi realizabile.[26] După 1999 au fost iniţiate douăzeci şi una de operaţiuni noi, din nou sub mandatul „responsabilităţii de a proteja”.[27] Recomandările lui Brahimi au fost în general ignorate. Era prea tentantă folosirea acestor misiuni pentru a semnala hotărârea, pentru a da aparenţa acţiunii, chiar dacă se făcea prea puţin pentru ca aceasta să aibă şi substanţă.[28] Exprimarea ambiţiei nu costa nimic, spre deosebire de punerea ei în practică. Ţările occidentale nu s-au descurcat prea bine. Nu s-a ajuns la o pace stabilă nici în Irak, nici în Afghanistan. Chiar dacă în ambele ţări s-a reinstituit până în 2011 o oarecare ordine, scena politică nu a devenit în nici un caz suficient de stabilă pentru a face faţă retragerii forţelor occidentale. O altă intervenţie cu sprijin ONU din anul respectiv, în Libia, s-a poticnit şi ea.

În ٢٠١٥, la fel ca Madariaga în urmă cu optzeci de ani, Guéhenno a privit în urmă cu amărăciune la o comunitate internaţională care nu a avut niciodată coeziunea unei

comunităţi naţionale şi care a acreditat scopuri nobile fără mijloacele prin care acestea să poată fi realizate.

Au fost elaborate planuri măreţe şi oamenilor li s-au dat speranţe uriaşe atunci când ne-am decis brusc să ajutăm. Dar speranţele au fost deseori dezamăgite, iar apoi ne-am confruntat cu resentimente, dacă nu cu ostilitate făţişă, în timp ce pe frontul de acasă ambiţia era înlocuită de o dorinţă presantă de a face bagajele şi de a pleca.[29]

CAPITOLUL 16

CONTRAINSURGENŢĂ ÎMPOTRIVA TERORISMULUI

Ei nu cunoşteau lucrurile simple: sentimentul victoriei sau satisfacţia sau sacrificiul necesar. Ei nu cunoşteau sentimentul de a cuceri un loc şi de a-l păstra, de a proteja un sat şi de a ridica apoi steagul, numind asta victorie. Nu cunoşteau sentimentul ordinii sau al avântului. Nu exista nici linie, nici spate al frontului, nici tranşee aşezate în paralele clare. Nici un Patton grăbindu-se spre Rin... Ei nu aveau ţinte... Nu cunoşteau strategii... Nu ştiau cum să simtă... nu ştiau ce poveşti să creadă... Nu distingeau binele de rău.

Tim O'Brien, *Going after Cacciato (Mergând după Cacciato)*[1]

Dacă Marea Britanie şi Franţa au adoptat rolul intervenţionist, Statele Unite au fost mult mai precaute. Un motiv pentru aceasta a fost umbra lăsată de îndelungatul Război din Vietnam. Rezultatul a tulburat conştiinţa colectivă nu doar prin dezastrul din Vietnam şi impactul unei victorii comuniste, ci şi prin pierderile suferite de americani şi tratamentul inadecvat al veteranilor. Cei care au luptat în Vietnam au suferit răni şi au simţit durere, dar nu puteau găsi alinare nici măcar în gândul că luaseră parte la o luptă eroică. Prea mult din ceea ce se întâmplase era considerat ruşinos. Această experienţă traumatizantă a devenit un punct de referinţă esenţial în cultura americană, reflectat în romane şi filme care au influenţat atât amintirile despre războiul respectiv, cât şi aşteptările cu privire la ce s-ar întâmpla dacă Statele Unite s-ar implica pe viitor în războaie similare.

Războiul din Vietnam a fost un produs al Războiului Rece, dar acest aspect lipsea, de obicei, din diversele lui reprezentări ficţionale. Singurul film lansat când războiul era la apogeu şi care a încercat să ofere o motivaţie a fost *Green Berets (Beretele verzi)*, regizat de John Wayne şi avându-l pe celebrul actor în rolul principal. Filmul era propagandă pură. John Wayne a cerut sprijinul guvernului, pentru că „nu doar oamenii din Statele Unite, ci din toată lumea ar trebui să ştie de ce a fost nevoie de prezenţa noastră [în Vietnam]”.[2] Ca să pună la punct colaborarea cu guvernul, John Wayne a purtat negocieri ample cu Pentagonul, care a cerut ca războiul să fie prezentat onest. Întârzierea a făcut ca atunci când filmul a fost, în cele din urmă, lansat, în 1968, în Vietnam să mai fie foarte puţine „berete verzi” (trupe speciale), iar războiul ajunsese să fie extrem de nepopular acasă. John Wayne îşi reluase rolul obişnuit din westernuri, de om al legii cumsecade, dar dur în lupta cu nelegiuiţii. El a adăugat un aspect „pentru inimă şi minte”, promiţând Pentagonului că filmul avea să prezinte militarul de profesie ca „îndeplinindu-şi îndatorirea de a ucide, dar totodată şi pe cele extraprofesionale – de diplomat în uniformă – în sprijinul micilor comunităţi, cărora le oferă ajutor medical, jucării pentru copiii lor şi lucruri mărunte, cum ar fi săpun, dar care pot fi atât de importante”.[3] Chiar şi în westernuri, această dihotomie simplistă, în buni şi răi, era dubioasă din punct de vedere istoric. În cazul Războiului din Vietnam, era şi mai problematică.

După ce războiul a luat sfârşit şi Saigonul a căzut în mâinile comuniştilor, au apărut mai multe filme pe tema Vietnamului, care tratau luptele într-o manieră aproape ireală. Războiul servea drept fundal pentru poveşti care s-ar fi putut desfăşura la fel de bine în alte momente şi în alte locuri. Michael Cimino, regizorul filmului *Deerhunter* (*Vânătorul de cerbi*, 1978), care se concentra pe muncitorii din oţelăriile din Pennsylvania prinşi în război, l-a descris ca având „prea puţin de-a face cu experienţa americană în Vietnam… Ar fi putut să

fie orice război. Filmul este, de fapt, despre natura curajului şi a prieteniei." Francis Ford Coppola îşi considera filmul *Apocalypse Now* (*Apocalipsa acum*, 1979) ca fiind nu neapărat politic, ci „despre război şi despre sufletul uman".[4] Alte filme au fost mai realiste, dar au descris războiul la scară foarte mică, departe de consideraţii privind marile strategii, mai mult ca o încercare a caracterelor decât a politicii. *The Boys in Company C* (*Băieţii din Compania C*, 1978) a scos în evidenţă instrucţia de bază dezumanizantă şi apoi incompetenţa şi cruzimea războiului. Fraza lui de prezentare a fost: „Ca să-şi păstreze minţile într-un război nebunesc, trebuiau să fie nebuni". *Platoon* (*Plutonul*, 1986), reflectând propria experienţă în Vietnam a regizorului Oliver Stone, a descris experienţele unui infanterist şi a fost prezentat cu fraza: „Prima victimă a războiului este inocenţa". *Hamburger Hill* (1987) era despre cucerirea unei bucăţi de teren cu costuri imense, doar ca să fie abandonată apoi imediat. Prezentarea lui a fost: „Războiul cu ce are el mai rău. Oamenii cu ce au ei mai bun." Efectul cumulativ a fost întărirea sentimentului antirăzboi. Nu era vorba doar de inconvenientele şi de suferinţa luptei, ci de absenţa unui scop evident. Jane Fonda, activistă împotriva războiului, îşi amintea că plânsese împreună cu veteranii cu care a vizionat *Plutonul*. Ea i-a spus celui care o intervieva: „Un film ca acesta ajută să ne asigurăm că aşa ceva [un alt Vietnam] nu se va mai repeta niciodată".[5]

În ١٩٨٤, recenzând mai multe romane inspirate de experienţe din Vietnam, scriitorul şi criticul C.D.B. Bryan a identificat o „naraţiune generică pe tema Războiului din Vietnam". Începea cu sosirea în Vietnam a unui tânăr patriot nerăbdător, care în curând ajungea să umple locul gol rămas într-un pluton.

> În acest pluton, tânărul nostru îi cunoaşte pe Day-Tripper (Drogatul), care este tot timpul sub influenţa stupefiantelor; Rebel (Rebelul), albul nebun căruia îi place să ucidă; Juice (Zeamă), negrul flegmatic care „miroase" ambuscadele şi

capcanele minate; Profesorul, care la un moment dat va explica de ce Ho Şi Min n-ar fi trebuit să fie niciodată inamicul nostru. Îi mai întâlneşte pe Doc (sau Oase), medicul cu obiecţii de conştiinţă; Bascomb (Ţeposul), comandantul de companie psihotic care este terminat (adică ucis) de Drogatul, Rebelul sau Zeamă; Bailey, sergentul binevoitor a cărui viaţă este salvată de Drogatul, Rebelul sau Zeamă; Williams, tânărul locotenent care devine mai bun cu fiecare experienţă, dar care spre sfârşitul cărţii este ucis împreună cu Doc (sau Oase). Până la final sunt ucise toate personajele, cu excepţia tânărului nostru personaj principal (care este deseori şi naratorul) şi a încă unuia, sau Drogatul, sau Zeamă, care se înrolează din nou.

Bryan a descris momentele simbolice – prima patrulă, cu „emoţia seducătoare a unui schimb de focuri”, atrocităţile în care sunt ucişi fără rost civili nevinovaţi, o mulţime de episoade cu elicoptere, scene de consum de droguri şi „permisia la Saigon cu Susie, fata de la bar”. Când personajul principal se întoarce acasă, descoperă că prezenţa lui a devenit oarecum stingheritoare şi că nu reuşeşte să-şi găsească sau să păstreze o slujbă: „are coşmaruri, sparge câteva lucruri, îi este dor de camarazii rămaşi încă în Vietnam, iar în final se întreabă ce naiba a fost asta. Ce a însemnat? La ce a folosit?” Scopul unei astfel de naraţiuni era să schiţeze „deteriorarea treptată a ordinii, dezintegrarea idealismului, prăbuşirea caracterului, înstrăinarea de cei de acasă şi, în cele din urmă, pierderea oricărui sentiment cu excepţia voinţei de supravieţuire”.[6]

Acesta a fost un război fără finaluri fericite.[7] Filmele şi romanele abordau teme mai ample, dar mesajul esenţial era că participanţii fuseseră cu toţii afectaţi, într-un fel sau altul. Un reproş adus, de obicei, cărţilor şi filmelor inspirate de Vietnam era că vietnamezii, indiferent dacă erau aliaţi sau inamici, spectatori sau victime, apăreau rareori ca personaje bine conturate.[8] Ei erau portretizaţi, de regulă, ca fiind vicleni şi răuvoitori, nemeritând efortul pe care Statele Unite îl

făceau în beneficiul lor. Ţara apărea ca fundal pentru diverse melodrame personale. Războiul era aşadar menţionat mai puţin ca o cauză şi mai mult ca un cadru pentru luptele şi demonii personali, pentru poveştile de supravieţuire şi de adaptare. Subiectul erau victimele, nu doar prin moarte, ci şi cu rănile lor fizice şi psihice. În 1978, când la Washington a fost dezvelit Memorialul Războiului din Vietnam, nu exista nimic care să indice despre ce era vorba, doar o listă cu 57 692 de morţi, onoraţi astfel.

Dacă a existat o lecţie strategică, aceasta a fost că războaie de tipul celui din Vietnam evoluează mai degrabă în cerc decât pe linii drepte, lipsite de claritatea morală şi de logica strategică a conflictelor anterioare.

Ideea că asemenea războaie erau predestinate să fie frustrante şi totodată puternic nepopulare a fost întărită şi mai mult de o scurtă, dar nefericită perioadă în Beirut, când o misiune de menţinere a păcii a SUA s-a apropiat prea mult de guvernul creştin şi a fost sancţionată de gruparea şiită radicală Hezbollah printr-un atac sinucigaş cu maşină capcană, în octombrie 1983. Atentatul a provocat moartea a 251 de puşcaşi marini şi a subminat voinţa de a continua. Lucrurile s-au agravat şi mai mult când au început răpirile de cetăţeni americani, ducând la o retragere în prima parte anului 1984.[9] Secretarul de stat american George Shultz şi secretarul Apărării Caspar Weinberger se aflaseră în tabere opuse în politică, iar după retragerea SUA au tras concluzii distincte. În octombrie, pro-intervenţionistul Shultz a avertizat că Statele Unite nu trebuiau să accepte „să devină un Hamlet al naţiunilor, făcându-şi griji la nesfârşit dacă şi cum să răspundă. O mare naţiune cu responsabilităţi globale nu-şi poate permite să se lase împiedicată de confuzie şi de nehotărâre.”[10] În riposta lui, Weinberger a oferit o avertizare proprie, de data aceasta cu privire la pericolul de a se implica prea mult în ceea ce el a numit „conflicte din zona gri”. Testele propuse de el pentru implicarea în aceste conflicte cereau ca aceasta să fie vitală pentru interesele naţionale şi

totodată o opţiune de ultimă instanţă, iar când se foloseau trupe combatante acest lucru trebuia făcut „din toată inima şi cu intenţia clară de a câştiga”, precum şi cu „o asigurare rezonabilă a sprijinului poporului american şi a reprezentanţilor lui aleşi din Congres”.[11]

O încercare de intervenţie umanitară în Somalia a întărit mesajul lui Weinberger. Prăbuşirea guvernului somalez la începutul anului ١٩٩١ a dus la haos politic. O secetă a făcut ca populaţia să se confrunte cu foametea şi bolile, precum şi cu violenţa. O mică forţă ONU de menţinere a păcii nu a reuşit să facă faţă. La sfârşitul anului ١٩٩٢, în parte ca o alternativă la implicarea în criza în plină dezvoltare în fosta Iugoslavie, preşedintele Bush a trimis o forţă consistentă care să asigure siguranţa eforturilor umanitare. Preşedintele Bill Clinton a moştenit fără entuziasm operaţiunea, având de gestionat o criză când forţele americane au intrat în conflict cu unul dintre dictatorii militari locali, Mohamed Farah Aidid. În octombrie ١٩٩٣, o operaţiune ce urmărea capturarea unora dintre aghiotanţii lui Aidid a mers extrem de prost când două elicoptere au fost doborâte de luptătorii din miliţii şi optsprezece militari americani au fost ucişi, cadavrele unora fiind târâte pe străzile oraşului, iar alţi şaptezeci şi cinci au fost răniţi. Câteva sute de somalezi şi-au pierdut şi ei viaţa în luptă.[12] Deşi Clinton a insistat la început că incidentul nu avea să influenţeze în nici un fel angajamentul Statelor Unite, în următoarele luni trupele americane au fost retrase.

Clinton a tras concluzia că era mai bine să nu se amestece în conflictele africane. Din nefericire, următoarea încercare a venit cu masacrele care au cuprins Rwanda în 1994. Cu toate dovezile privind genocidul, Statele Unite au evitat orice implicare. Numărul înfiorător al morţilor avea să apese greu pe conştiinţa internaţională (şi pe conştiinţa lui Clinton).[13] Un studiu a calculat că n-ar fi fost nevoie de mai mult de 5 000 de militari din forţe de menţinere a păcii pentru a preveni mare parte a violenţelor.[14]

O altă persoană care a învăţat o lecţie din retragerea americanilor din Somalia, ca şi din cea a sovieticilor din Afghanistan, a fost Osama bin Laden, conducătorul grupării teroriste islamiste al-Qaeda, cu baza în Afghanistan. Într-un interviu cu Peter Arnett de la CNN, el a remarcat că:

> Atunci când au întâmpinat o mică rezistenţă, trupele americane au plecat fără să fi realizat nimic. Au plecat după ce au pretins că erau cea mai mare putere de pe pământ. Au plecat după puţină rezistenţă din partea oamenilor slabi, săraci, neînarmaţi, a căror singură armă este credinţa în Allah Atotputernicul şi care nu se tem de minciunile fabricate de presa americană... Americanii au fugit de acei războinici care au luptat şi i-au ucis, pe când cei din urmă sunt încă acolo. Dacă Statele Unite încă mai cred şi se laudă că au această putere chiar şi după înfrângerile succesive suferite în Vietnam, la Beirut, Aden şi în Somalia, atunci să se întoarcă la cei care îi aşteaptă pe americani să revină.[15]

Strategia lui consta, în esenţă, în a le provoca americanilor cât mai multă suferinţă, până când aveau să plece din Orientul Mijlociu. Pe 11 septembrie 2001, simboluri celebre ale puterii americane au fost lovite direct de avioane deturnate de membri al-Qaeda. Turnurile gemene de la World Trade Center, din New York, s-au prăbuşit, în timp ce la Washington a fost grav avariată clădirea Pentagonului. Atacatorii, dirijaţi dintr-una dintre cele mai sărace ţări către una dintre cele mai puternice, au folosit una dintre cele mai vechi arme – cuţitul – ca să deturneze avioanele şi să le transforme în instrumente ale carnagiului.

În acest punct, atitudinile s-au schimbat dramatic. Terorismul, văzut în general ca o neplăcere ocazională şi deosebit de iritantă, se transformase în cauza unei traume naţionale. Terorismul putea fi înţeles cel mai bine ca simptom al unui conflict mai larg, o tactică folosită pentru a capta atenţia şi a pune un subiect pe agenda naţională sau internaţională, dar aceasta era ceva mult mai serios, mergând mult mai departe decât incidentele din trecut, de tipul deturnării unor avioane

de către grupări palestiniene sau atacuri împotriva trupelor americane din străinătate. Poate că terorismul din trecut a fost şi el violent şi a avut un scop, dar era greu să te gândeşti la el ca la un război. Dar ١١ septembrie a fost trăit ca un act de război. Era un război ciudat, care opunea o mică bandă de extremişti islamişti unei superputeri. Motivaţiilor politice ale inamicului li s-a dat mai puţină atenţie decât prilejurilor pe care societăţile deschise le ofereau celor care voiau să provoace pagube maxime.

Totodată, a adus împreună două seturi de preocupări care, până în momentul respectiv, nu fuseseră strâns legate. Preocuparea privind ceea ce a fost numit la început „fundamentalism islamic" exista din anii 1980, iniţial asociată cu Iranul, din cauza urmărilor furtunoase ale revoluţiei din 1979. Termenul avea să iasă ulterior din uz deoarece sugera implicit că problema era pietatea dusă la extrem şi nu o formă puternic politizată a islamului; până la urmă, s-a ajuns la folosirea pe scară largă a termenilor „islamism" sau „jihadism". În timpul Războiului Rece, militanţii cu astfel de convingeri erau văzuţi mai degrabă ca o ameninţare la adresa comuniştilor atei decât a Occidentului, motiv pentru care ei au şi fost susţinuţi în Afghanistan. Cei mai extremişti dintre autorii sunniţi erau făţiş ostili felului de-a fi occidental, dar nu era clar cum s-ar putea transforma această ostilitate în război.[16] Bernard Lewis avertizase în 1990 cu privire la reînvierea „prejudecăţilor străvechi" responsabile pentru furia musulmanilor împotriva Occidentului.[17] În *Ciocnirea civilizaţiilor* (expresie folosită iniţial de Lewis), Huntington a avertizat că „această interacţiune militară de un secol între Occident şi Islam" ar putea deveni mai „virulentă".[18] Anthony Dennis a descris cum prăbuşirea comunismului a dat islamului fundamentalist, condus de Iran, oportunitatea de a umple golul. El a avertizat că „islamul în forma lui fundamentalistă, reacţionară, violentă va fi în continuare principala ameninţare la adresa păcii mondiale şi chiar a supravieţuirii speciei umane".[19] Dar

existau şi alte forme mai temperate de islam şi, cu excepţia Iranului, acestea erau urmate de cei aflaţi la putere. Radicalii erau, în general, mai ocupaţi să hărţuiască guvernele arabe decât să urmărească ţinte occidentale. Cu excepţia circumstanţelor speciale din războiul civil libanez, terorismul din Orientul Mijlociu era, în general, asociat cu cauza seculară a palestinienilor.

În ١٩٩١, intriga romanului *The Sum of All Fears* (*Pericol absolut*) al lui Tom Clancy se baza pe o grupare palestiniană care declanşa un război între Statele Unite şi Uniunea Sovietică detonând o bombă nucleară pe un stadion (de fapt, un dispozitiv israelian pierdut) şi ucigând membri importanţi ai administraţiei americane. În prefaţa versiunii broşate, apărută în anul următor, el făcea observaţia: „Tot materialul din această carte legat de tehnologia şi de fabricarea armelor poate fi găsit foarte uşor în oricare din peste o duzină de cărţi... Ideea este că, într-o perioadă de la cinci la zece ani, un individ care este suficient de bogat ar putea să producă un dispozitiv termonuclear complex.”[20] În practică, dificultăţile tehnice nu ar fi fost deloc uşor de depăşit, chiar dacă se putea găsi destul material fisionabil şi ingineri capabili, şi existau riscuri evidente cu care s-ar fi confruntat oricine ar fi încercat să asambleze o armă nucleară cât de primitivă. În plus, o astfel de armă nu părea să se potrivească în strategiile celor mai multe grupări teroriste. Puţini păreau să aibă nevoie de un număr atât de mare de victime ca să-şi afirme obiectivele politice.[21] Armele de distrugere în masă nu erau considerate unele pe care le-ar alege teroriştii. Se presupunea că prioritatea lor fusese în trecut să facă „o mulţime de oameni să privească, nu o mulţime de morţi”.[22]

Tiparul a început să se schimbe în anii 1990, deşi acest lucru s-a văzut limpede doar privind restrospectiv, după 11 septembrie. Acest tip de arme a ajuns să fie integrat în narativul „războiului împotriva terorismului”, aproape ca într-un scenariu ce anticipa Războiul stelelor. Atacul mai vechi împotriva World Trade Center avusese un impact limitat

deoarece făcuse puţine victime. Apoi al-Qaeda a încercat atacuri cu număr ridicat de victime – asupra ambasadelor americane din Kenya şi Tanzania şi a distrugătorului USS *Cole*, în Yemen – dar acestea avuseseră loc departe de Statele Unite.[23] În februarie 2001, directorul CIA George J. Tenet a anunţat că prioritatea lui era ameninţarea terorismului, remarcând că teroriştii deveniseră „mai abili operaţional şi mai sofisticaţi din punct de vedere tehnic", căutând ţinte civile mai slabe, pe măsură ce ţintele militare erau mai bine protejate. „Osama bin Laden şi reţeaua lui globală de locotenenţi şi asociaţi rămân ameninţarea cea mai imediată şi cea mai gravă... capabili să pună la cale atacuri multiple, fără nici un avertisment."[24]

Mai multe rapoarte la nivel înalt au cerut imperativ să se dea atenţie riscului ca arme de distrugere în masă să fie folosite împotriva oraşelor americane lipsite de protecţie. Presupunerea că asemenea arme ar fi fost cea mai bună cale de a teroriza concentrările de populaţie venea la pachet cu aceea că folosirea lor avea să fie, cel mai probabil, organizată şi pusă în practică de un stat în măsură să facă asta. Astfel, comisia Hart-Rudman, care identifica „atacurile neanunţate asupra oraşelor americane" ca fiind cea mai gravă ameninţare, sugera totodată că

> terorismul va fi o tentaţie pentru multe state slabe, ca o opţiune atractivă, asimetrică, de a reteza din influenţa puterilor importante. În consecinţă, atacurile teroriste sponsorizate de state sunt cel puţin la fel de probabile, dacă nu mai mult, decât atacurile comise de grupări teroriste independente, neafiliate.[25]

Coreea de Nord şi Irakul apăreau ca nişte vinovaţi foarte probabili, aşa că forma cea mai credibilă a acestei ameninţări era, de fapt, un derivat din scenariile standard folosite pentru planificarea apărării.

A existat o diferenţă uriaşă între speculaţiile despre o posibilă ameninţare, oricât de plauzibilă, făcute de o comisie de specialişti şi demnitari importanţi, şi realitatea

înspăimântătoare care a lovit din senin oameni ce nu bănuiau nimic. Inevitabil, pe 11 septembrie, gândurile s-au întors imediat către Pearl Harbor, ultima dată când teritoriul american fusese atacat din străinătate şi amintirea care revenea imediat de fiecare dată când Statele Unite erau luate prin surprindere. În cazul atacurilor din 11 septembrie, impactul psihologic a fost dur şi a apărut îngrijorarea privind posibilitatea unor atacuri viitoare. Nu exista riscul înfrângerii în sensul tradiţional al cuvântului, ci conştientizarea acută a unui nou tip de vulnerabilitate. De la preşedinte în jos, mesajul era că aceasta „schimbă totul" şi că toate chestiunile de securitate trebuiau privite cu alţi ochi, astfel încât Statele Unite să nu mai fie niciodată luate astfel prin surprindere. Începuse să se contureze o imagine a viitorului război, care era foarte diferită de tot ce se petrecuse mai înainte.

Inevitabil, islamul radical se profila de-acum extrem de clar în această imagine a viitorului război. Huntington arătase deja spre islam ca fiind civilizaţia cea mai războinică. Cum această atrocitate – şi altele doar încercate sau reuşite – fusese comisă în numele islamului, părea să fie cel puţin o justificare a tezei lui Huntington. Pentru alţii, aceasta era o concluzie periculoasă şi trebuia făcut orice efort pentru a-i izola pe extremişti, pentru a demonstra că teroriştii nu erau deloc reprezentativi pentru islamul de masă. Oricum, oamenii au devenit brusc interesaţi să afle dacă învăţăturile acestei religii erau responsabile pentru conflict. Imediat după ٢٠٠١ s-au publicat mai multe cărţi despre islam şi război decât în toată istoria de până atunci a omenirii. Aproximativ ٨٠ la sută dintre articolele academice despre acest subiect publicate vreodată au apărut tot după ١١ septembrie ٢٠٠١. Era un alt exemplu al domeniului academic încercând să prindă din urmă un fenomen care îl luase prin surprindere şi pe el, la fel ca pe guvernanţi. S-a scris mai mult despre islam şi război decât s-a scris despre creştinism, iudaism şi hinduism la un loc. Când era menţionat islamul, de cele mai multe se întâmpla într-un context de extremism şi violenţă.[26]

De acum, toate chestiunile legate de statele „slabe” şi „eşuate” au căpătat o conotaţie dură. Îndemnurile ca Statele Unite să acţioneze erau mult mai solide decât preocupările umanitare de la începutul anilor 1990. Este posibil ca intenţia lui bin Laden ce a determinat atacurile din 11 septembrie să fi fost convingerea Statelor Unite să evite implicarea în Orientul Mijlociu. Având în vedere răspunsurile americanilor după Beirut şi Mogadiscio, aşteptările lui nu erau cu totul nerealiste. Mai înainte, când terorismul cu victime în masă fusese mai mult o teamă abstractă, se subliniase că ar fi fost înţelept să se evite provocarea grupărilor furioase care deja tulburau scena politică din Orientul Mijlociu.[27] Imediat după atacuri, cu peste 3 000 de morţi (şi estimări iniţiale mult mai mari), răspunsul a îmbrăcat forma unei etalări susţinute a capacităţilor militare americane. Regimurile care provocau probleme au fost înlăturate, mai întâi în Afghanistan şi apoi în Irak, după ce în 2003 s-a profitat de ocazie pentru a-l doborî pe Saddam Hussein.

CAPITOLUL 17

DE LA ANTITERORISM LA CONTRAINSURGENŢĂ

Rapoartele potrivit cărora ceva nu s-a întâmplat mă interesează întotdeauna deoarece, din câte ştim, există lucruri cunoscute pe care le cunoaştem; sunt lucrurile despre care ştim că le ştim. Ştim, de asemenea, că există necunoscute despre care ştim; altfel spus, ştim că există unele lucruri pe care nu le cunoaştem. Dar există şi necunoscute despre care nu avem cunoştinţă – cele pe care nu ştim că nu le ştim. Iar dacă ne uităm în istoria noastră şi a altor ţări libere, cele din ultima categorie tind să fie cele mai dificile.

Donald Rumsfeld, secretar american al Apărării, februarie 2002[1]

Când Statele Unite au invadat Afghanistanul şi Irakul, au făcut-o cu echipament conceptualizat în timpul Războiului din Vietnam, dar având încă în minte războiul între marile puteri. La aversiunea faţă de implicarea în situaţii dificile şi ingrate din străinătate se adăuga hotărârea de a rămâne la stilul de război tradiţional, cel mai convenabil pentru forţele armate. De la începutul anilor 1970, atenţia se concentra din nou asupra graniţei interioare a Germaniei şi asupra planurilor de respingere a unei invazii a Pactului de la Varşovia. Studiile strategice academice s-au putut întoarce şi ele, cu uşurare, de la complicaţiile contrainsurgenţei la terenul mult mai familiar al pregătirilor pentru un război convenţional în centrul Europei.[2] Armata a început să-şi refacă forţele, de data aceasta pe bază de înrolare voluntară, nu de recrutare obligatorie. A făcut aceasta şi influenţată fiind de noile tipuri de arme, care erau mult mai performante decât oricare altele din trecut şi care începuseră deja să fie testate în ultimele

etape ale Războiului din Vietnam. Originile efortului iniţial de proiectare s-au aflat în hotărârea de a reduce dependenţa de ameninţările nucleare, dar apoi efortul a fost împins înainte de noile tehnologii care preluau informaţia ca să o transforme într-o formă ce putea fi prelucrată, stocată şi transmisă prin circuite, echipamente şi reţele digitale.

Era evident, încă din 1968, unde putea duce aceasta:

> Reperarea ţintelor cu radare terestre, aeropurtate sau din satelit, folosirea camerelor în infraroşu pentru a reduce protecţia oferită de întuneric sau de condiţiile meteo şi miniaturizarea computerelor destinate câmpului de luptă vor permite, toate, controlul centralizat al puterii de foc convenţionale; eficienţa lor va fi mărită şi mai mult de folosirea focoaselor de proximitate avansată care îşi detectează ţintele.[3]

Mai multe curente diferite de dezvoltare tehnologică au contribuit la evoluţie. Sateliţii erau folosiţi din 1961 în scopuri de recunoaştere şi pentru comunicaţii din 1965. În anii 1950 au început eforturile pentru dezvoltarea circuitelor integrate, care aveau să permită ca procese complexe să fie gestionate de dispozitive din ce în ce mai mici. În 1965, Gordon Moore a enunţat celebra şi vizionara lui lege, potrivit căreia numărul de tranzistori dintr-un circuit dens integrat avea să se dubleze la fiecare doi ani. Primele bombe „inteligente” bazate pe aceste tehnologii au fost folosite de armata americană la finalul Războiului din Vietnam.[4] Dacă mai demult ar fi fost nevoie de numeroase raiduri pentru distrugerea unui pod important, acum aceasta se putea realiza cu o singură armă. Succesul apărării antiaeriene şi al armelor antitanc la începutul războiului israeliano-arab, din octombrie 1973, a favorizat aşteptările că în curând aveau să fie incluse şi ţinte mobile, pe lângă cele fixe.[5] De acum era posibil să se ştie unde sunt forţele inamice şi ce pun la cale, ca să poată fi lovite apoi cu o probabilitate mare de succes.

În ١٩٨٠, futurologii Alvin şi Heidi Toffler au prezentat o schemă pentru schimbările fundamentale din societate. După

cunoscuta trecere de la o epocă agricolă la una industrială venise o epocă informaţională – „al treilea val”. În timpul celui de-al doilea val, al industrializării, accentul căzuse pe cantitate, standardizare şi organizare birocratică.[6] Odată cu al treilea val, cunoaşterea a ajuns în centrul tuturor deciziilor, iar organizaţiile au devenit mai flexibile. În domeniul militar, aceasta a mers mai departe de simpla îmbunătăţire a proiectării armelor, la un nou mod de gândire a războiului, dar şi a tuturor celorlalte activităţi umane, în termeni mai sistematici, holistici. Capacitatea de a identifica vulnerabilităţile inamicului într-o situaţie complexă şi de a-i lua rapid la ţintă deschidea posibilitatea pentru perturbări şi dezorientare, dar şi pentru distrugerea pură. Mai târziu, soţii Toffler au considerat că investigaţiile lor privind modul în care armata SUA se adapta la epoca informaţiei confirmau că „modul în care facem război reflectă modul în care facem avere”. Neobişnuit pentru cărţile despre viitorul războiului, ei au explorat şi viitorul păcii, sau al „antirăzboiului”, demonstrând influenţa conflictelor din Balcani în impunerea nevoii de a gândi războiul ca un mijloc de a preveni o violenţă şi mai mare.[7]

Amploarea schimbării putea fi evidenţiată printr-o comparaţie cu *The Revolution in Warfare* a lui Liddell Hart, terminată în 1945, tocmai când se încheia războiul din Pacific. El avea să regrete după aceea transformarea războiului „dintr-o luptă într-un proces de distrugere”. Liddell Hart considera că răul s-a instalat în războiul modern atunci când oamenii şi-au dat seama că raidurile aeriene puteau fi folosite nu pentru a lovi ţinte militare specifice, ci zone civile întinse. „Lipsa de acurateţe a ţintei bombelor a dus la lipsa de omenie a ţintei războiului.” Corolarul acestei idei era că dacă acum bombele puteau beneficia de mai multă curateţe, atunci şi războiul trebuia să fie mai bine ţintit. Războiul putea deveni din nou mai degrabă o luptă.[8]

La început, creşterea acurateţei şi a letalităţii au părut să întărească apărarea. Orice era vizibil şi în raza de acţiune,

indiferent dacă era vorba de avioane, tancuri sau nave de luptă, era vulnerabil la rachetele bine ţintite. Aceasta a mărit importanţa manevrabilităţii, ca fiind cea mai bună modalitate de a trece de nişte poziţii defensive puternice. Din studiile lor privind exerciţiile militare şi din scrierile din domeniu ale Pactului de la Varşovia, planificatorii NATO au tras concluzia că adversarii făcuseră eforturi foarte mari pentru dezvoltarea diviziilor de blindate şi intenţionau să le folosească pentru a se deplasa rapid ca să depăşească poziţiile de apărare a le NATO.[9] Aceasta a dus la o creştere a presiunilor asupra NATO să înceapă pregătirile în aceeaşi direcţie şi să îşi îmbunătăţească mobilitatea pentru a o egala pe cea a Pactului de la Varşovia. Pe viitor se anticipau bătălii complexe şi mult mai fluide, facilitate nu doar de creşterea preciziei armamentului, ci şi de infrastructura îmbunătăţită, care făcea ca supravegherea şi comunicaţiile să fie mult mai uşoare.

Indicaţii referitoare la posibilităţile noii generaţii tehnologice existau încă de dinainte de 1991. Ele au fost folosite pentru prima dată în Războiul din Golf, într-o campanie în esenţă convenţională, clasică, pe care au dus-o la un final rapid şi cu un număr redus de victime (mai ales în tabăra coaliţiei). A ajutat şi faptul că trupele irakiene au luptat în stilul Pactului de la Varşovia (reflectând pregătirea din trecut), doar că nu la fel de bine. Aceasta a demonstrat avantajele de care se bucurau comandanţii americani ca rezultat al îmbunătăţirilor aduse senzorilor, gestionării datelor şi comunicaţiilor, dar şi al acurateţei. Unităţile irakiene au fost blocate şi reperate cu uşurinţă, în timp ce rachetele de croazieră îşi atingeau ţintele din zonele populate şi le distrugeau cu pagube minime pentru clădirile învecinate. Operaţiunea Furtună în deşert a fost declarată primul „război informaţional” din lume.[10] Armata irakiană a rămas oarbă, surdă şi buimăcită. Chiar dacă armele nu au fost chiar atât de eficiente cât sugerase iniţial propaganda, nu era nevoie de multă imaginaţie sau de fascinaţie pentru

tehnologie pentru a vedea cum putea fi dezvoltată în continuare această formă de război. Se profila un viitor roz pentru forţele armate americane, care se puteau aştepta să fie dominante. Se vorbea despre o „revoluţie în afacerile militare” (RMA).[11]

Aşa cum era descrisă, revoluţia avea să rezulte din interacţiunea sistemelor care colectau, procesau, compilau şi comunicau informaţiile cu cele care aplicau forţa militară.[12] Rezultatul era că, în viitor, forţa militară avea să fie îndreptată asupra unui inamic dezorientat, care încă încerca să-şi dea seama ce avea de făcut în timp ce asupra lui cădeau bombele. Se putea obţine o victorie rapidă şi incontestabilă, cu risc limitat pentru propriile trupe, ca să nu mai vorbim de teritoriu şi de populaţia de acasă. Ceea ce fusese odată „câmpul de luptă” avea să fie cunoscut de acum ca „spaţiu de luptă” multidimensional. Prin „cunoaşterea dominantă a spaţiului de luptă”, informaţia putea fi procesată pentru a descrie mediul operaţional total cât mai aproape de timpul real, făcând posibilă o „atribuire aproape perfectă a misiunii” şi astfel o „violenţă de precizie”. Acest gen de capacitate era într-un stadiu avansat de dezvoltare în Marina militară a SUA, deoarece pe mare, ca şi în aer, te puteai aştepta la un spaţiu de bătălie gol de orice altceva cu excepţia combatanţilor. Provocarea pentru RMA era să demonstreze că abordarea aceasta putea funcţiona şi pentru forţele terestre, unde războiul era supus dintotdeauna unei game mai largi de influenţe.

Istoric, infanteria dădea aproximativ 80 la sută din numărul soldaţilor americani morţi în luptă, chiar dacă reprezenta doar 4 la sută din totalul forţelor armate.[13] Exista aşadar un interes foarte mare pentru descoperirea unor modalităţi de a obţine supremaţia pe teren fără a expune trupele unor riscuri excesive. Aceasta a dus natural la o utilizare mai mare a loviturilor directe, în special din aer, pentru a influenţa cursul unei bătălii, astfel încât să nu mai fie nevoie ca forţele terestre să fie angajate prea devreme într-o operaţiune.

Ideea era că lovind cu precizie de la o distanţă mare, timpul şi spaţiul nu mai erau limitări atât de importante. Unităţile inamice din spaţiul de luptă puteau fi atacate din exterior. Sistemele de comandă puteau face faţă atacării simultane a mai multor ţinte.[14] Pentru forţele terestre avea să fie mai puţin important să se apropie de inamic, dar dacă erau nevoite să facă asta puteau să-şi păstreze agilitatea şi manevrabilitatea, transportând doar puterea de foc necesară pentru autoapărare, orice altceva putând fi cerut din exterior. Nu avea să mai fie nevoie de divizii independente mari şi greoaie, cu potenţialul asociat al unui număr mare de victime. Infrastructura de război, care necesita mobilizarea întregii societăţi, putea fi redusă. Acurateţea armelor însemna că era nevoie de mai puţine, punând mai puţină presiune pe industrie şi pe infrastructura de transport. „Dependenţa puternică de porturi, depozite de muniţie şi reţele ample de transport" avea să scadă.[15]

Optimismul tehnologic care stătea la baza RMA era exagerat. Dacă tehnologia informaţiei încă mai urma legea lui Moore, alte tendinţe erau mai puţin dramatice, de exemplu pentru sistemele de propulsie şi de artilerie. În multe privinţe, aceasta nu era o problemă pentru Statele Unite, care în cele mai multe situaţii beneficiau de un avantaj covârşitor în privinţa puterii de foc. Această caracteristică mai brutală a puterii americane tindea însă să fie ocolită de concentrarea pe dezvoltările calitative. Cu cât era tehnologia mai inteligentă, cu atât erau mai precise opţiunile. A devenit posibilă concentrarea nu doar pe formaţiunile militare, ci şi pe anumite unităţi, apoi pe anumite elemente, chiar şi în mijlocul unor zone civile, iar în final pe indivizi anume desemnaţi. Raza de acţiune a încetat să mai fie o limitare. Acurateţea care la început putea fi atinsă doar pentru rachetele cu rază scurtă de acţiune şi de cele aer-sol avea să fie fie disponibilă curând şi pentru rachetele de croazieră, cu rază lungă de acţiune. Dronele fără pilot, controlate de la

distanţă, puteau să zboare deasupra unei zone, să identifice ţinte şi să le atace la comandă.

Toată această tendinţă de dezvoltare ducea spre o versiune idealizată a războiului clasic, în care armatele se înfruntau abia atingând populaţia civilă. Hackett şi Clancy anticipaseră războaie în care erau implicate armate şi forţe navale de anvergură, care luptau prin toată lumea, cu eşecuri şi salvări la limită înainte ca situaţia să fie rezolvată de o combinaţie de forţă brută, fermitate politică şi acuitate strategică. Acum se dezvolta o nouă viziune asupra războiului, în care totul se putea rezolva rapid şi cu puţine victime. Dacă războiul putea deveni unul cu impact mare şi cu număr mic de victime, atunci ar fi fost admisibil social şi putea fi păstrat ca instrument politic. Când războaiele erau duse la scară industrială, cu armate de masă lansate una împotriva alteia şi cu societăţi întregi prinse în derularea lui, suferinţa era general împărtăşită şi, în principal, anonimă. Niveluri ale numărului de victime militare, dar şi civile, care în trecut ar fi fost tolerabile într-un bilanţ general, acum apăreau ca excesive sau disproporţionate.[16] Imaginile teribile şi poveştile personale sfâşietoare au creat o democratizare a victimelor. Cei ucişi, inclusiv din rândurile personalului propriu, au dobândit egalitatea ca victime deoarece – în general – ei nu erau personal responsabili pentru violenţa care îi distrusese. În campaniile duse de forţe specializate, de voluntari, cazurile de morţi şi răniţi ieşeau mai mult în evidenţă. Invocarea consideraţiilor strategice mai înalte putea să pară lipsită de sensibilitate şi fără inimă. Sensibilitatea occidentală la problema victimelor a creat o logică strategică proprie. Aceasta a condus la o prezumţie puternică a militarilor că sprijinul popular avea să scadă odată ce s-ar fi înregistrat un număr semnificativ de victime.[17] Dacă pierderile masive de vieţi nu mai trebuiau tolerate ca fiind o consecinţă inevitabilă a războiului, obiectivul urma să fie scoaterea din luptă a structurii militare a inamicului folosind forţa minim necesară. În 1993, Statul Major

Interarme al SUA a insistat că: „În orice situaţie, forţele militare ale SUA trebuie să fie capabile să efectueze operaţiunile rapid, cu o mare probabilitate de succes şi cu risc minim de victime americane”.[18] Nu trebuiau să fie mai multe resurse cheltuite, bunuri distruse şi sânge vărsat decât ar fi fost absolut necesar pentru a atinge obiectivele politice specificate. Unul dintre rezultate a fost că s-a pus mai mult preţ pe protecţia forţelor proprii decât pe obiectivul propriu-zis al misiunii. Aceasta a afectat modul în care Statele Unite au abordat desfăşurarea forţelor, ca şi cum acestea trebuiau ferite din calea răului.[19] Chiar şi atunci când operaţiunile erau mai puţin discreţionare, ca în Afghanistan şi Irak, cu guvernul insistând că succesul militar era vital, aversiunea faţă de înregistrarea de victime a încurajat o amprentă relativ mică la sol şi o utilizare mai mare a puterii aeriene.

Noile tehnologii care au inspirat revoluţia în afaceri militare au fost lăudate ca promiţând o întoarcere la războaiele decise prin bătălii între armate regulate. În astfel de războaie nu doar că aveau să fie feriţi civilii, dar victimele din toate taberele urmau să fie reduse la minimum. Cu armele potrivite, ţintele puteau fi alese doar în funcţie de relevanţa lor militară. Pentru că loviturile puteau fi lansate de la mare distanţă şi din locuri relativ inaccesibile atacurilor inamicului, riscurile la care erau expuşi cei care făceau lansările erau minime. Aceasta era adevărat indiferent dacă era vorba de rachete de croazieră lansate de pe submarine sau din avioane. Venea totodată în sprijinul ideii că forţele armate trebuiau folosite ca un instrument de precizie, nu ca unul bont, şi puteau fi direcţionate împotriva forţelor armate ale inamicului cu un minim de pagube colaterale aduse vieţii şi proprietăţii civililor. Nu era nevoie ca nevinovaţii să fie expuşi riscului, fie din greşeală, fie deliberat.

Ca formă idealizată de război, aceasta se potrivea de minune cu preferinţele americanilor. Dar tocmai din acest motiv era puţin probabil să fie urmată şi de alţii. Tehnologiile şi conceptele din spatele RMA au ajuns să fie aplicate în

contexte foarte îndepărtate de cele pentru care fuseseră luate în considerare iniţial. Michael O'Hanlon remarca în 2000, nu cu mult înainte ca aspectul acesta să devină dureros de vizibil, că, în locul unor situaţii care să scoată în evidenţă aceste beneficii, forţele amricane puteau să se confrunte în schimb cu inamici ale căror trupe „sunt amestecate în rândurile populaţiei civile şi cu situaţii de luptă în care unităţi inamice relativ nesofisticate să aibă prilejul de a prinde în ambuscadă trupe americane sau de a le planta dispozitive capcană şi mine pe căile probabile de înaintare".[20] În loc să angajeze alte armate regulate în vreo bătălie de anvergură, militarii americani au fost nevoiţi să-şi demonstreze valoarea confruntându-se cu terorismul şi războiul de gherilă în Afghanistan şi Irak.

Mai mult, analizele abstracte pe marginea RMA privind războiul viitorului nu abordaseră efectiv problema luptei în zone urbane. Până în epoca modernă, oraşele, cu zidurile şi apărările lor elaborate, au reprezentat în permanenţă o provocare strategică importantă, până la punctul în care armatele erau nevoite să-şi întrerupă avansul în interiorul unei ţări ca să le asedieze. Ca rezultat al extinderii masive a oraşelor şi în condiţiile în care armatele se micşorau numeric, oraşele au devenit prea mari ca să fie încercuite şi izolate. Perspectiva alternativă a luptei pe străzi şi străduţe nu era deloc atrăgătoare. Clădirile le ofereau luptătorilor inamici posibilităţi să se ascundă, să pună la cale ambuscade sau să plaseze lunetişti. Încercările de a-i scoate de pe poziţii cu ajutorul artileriei, al bombelor şi mortierelor puteau crea moloz, care îngreuna mişcările şi le oferea apărătorilor noi ocazii.

Oraşele reprezentau aşadar o provocare pentru aspiraţiile RMA. Structurile lor obstrucţionau senzorii şi reduceau posibilităţile de manevră. Forţele erau nevoite să se împartă în grupuri în timpul deplasării pe străzi şi din această cauză erau mai greu de coordonat. Din cauză că lupta urbană tindea să consume mari cantităţi de muniţie, ea punea

probleme logistice suplimentare. Confruntarea cu jucători multipli şi cu mişcări bruşte sporea stresul şi frustrarea. Şi totuşi, în conflictul modern, oraşele erau greu de evitat. „Tânjim după lupte cavalereşti pe câmpii înverzite”, remarca Ralph Peters, şi totuşi „câmpurile de luptă cele mai probabile sunt peisajele urbane pline de gunoaie, unde aerul e groaznic şi omenirea se degradează.” Înainte ar fi putut să fie jungle şi munţi, dar acum oraşele erau „citadele ale celor nemulţumiţi şi de neîmpăcat”. Aici războiul putea să fie şi pe verticală, şi pe orizontală, „urcând în turnurile de oţel şi beton, şi coborând în canale, tuneluri de metrou şi rutiere, tuneluri de comunicaţii şi altele asemenea”.[21]

Nu era o perspectivă care să fie primită cu entuziasm. În istorie, marile bătălii pentru oraşe au fost dureroase. Stalingrad este doar un exemplu de cât de greu este să înfrângi nişte apărători încăpăţânaţi. În Vietnam, puşcaşii marini au suferit pierderi grele în lupta pentru controlul oraşului Hue, comparabile cu unele dintre cele mai dure confruntări din al Doilea Război Mondial în Pacific. Mai recent, forţele americane au fost greu încercate în Beirut şi Mogadiscio. Toţi analiştii au menţionat experienţa dureroasă a ruşilor la jumătatea anilor 1990 în capitala cecenă Groznîi, unde au suferit pierderi înspăimântătoare fără să reuşească să învingă miliţiile rebele. Un studiu din 2001 a apreciat că ambele cazuri istorice, precum şi exerciţiile militare sugerează că ar fi nevoie de o companie de trăgători (100–200 de indivizi) ca să ocupe în 12 ore un cvartal apărat dintr-un oraş. Şi aceasta cu un nivel inacceptabil de 30–45 la sută pierderi. Supravieţuitorii aveau să fie epuizaţi şi fizic, şi emoţional, iar armatele occidentale moderne, bazându-se mai mult pe voluntari decât pe recruţi, duceau lipsă de rezerve. Posen a atras atenţia că armata americană activă avea, la momentul respectiv, „doar în jur de ١٨٠ de companii de trăgători” şi alte 60–70 la puşcaşii marini. O divizie de infanterie terestră sau de la marină are 27 de companii de trăgători; o divizie de blindate, o duzină.[22] În 2016, aceeaşi

idee a fost evidenţiată prin observaţia că „numărul soldaţilor americani instruiţi pentru luptă corp la corp este doar puţin mai mare decât cel al poliţiştilor din New York”.[23]

Dacă americanii se lăsau atraşi în oraşe, avertiza generalul Robert Scales în 1996, toate avantajele lor militare aveau să fie neutralizate. El a înlăturat posibilitatea ca forţele occidentale să poată face un oraş de nelocuit bombardându-l cu proiectile. În schimb, a insistat să se facă tot posibilul pentru evitarea luptei urbane directe, eventual prin împiedicarea forţei inamice să se retragă într-un oraş, iar, dacă nu se putea asta, prin instituirea „unui cordon larg în jurul oraşului şi controlul zonei rurale înconjurătoare”. Scopul era izolarea oraşului de lumea exterioară. „Toate căile de acces, inclusiv cele aeriene, maritime şi terestre vor fi blocate”, în timp ce „coaliţia avea să caute să controleze sursele de hrană, electricitate, apă şi serviciile de salubritate.” Informaţia care intra în oraş avea să fie şi ea controlată. Dacă trebuia să fie atacat ceva din oraş, obiectivul urma să fie lichidat cu rachete de precizie. Pe scurt, el lua în considerare o versiune modernă a unui asediu.[24]

Când Statele Unite se pregăteau să intre în Afghanistan, secretarul Apărării Donald Rumsfeld a explicat că avea să fie un nou tip de război, „ca nici un altul dintre cele cu care s-a confruntat naţiunea noastră”.[25] La vremea aceea, el nu anticipa că va dura atât de mult. În schimb, a văzut ocazii de a demonstra că era posibil să fie câştigat viitorul război folosind doar o forţă modestă, câtă vreme aceasta era susţinută de cele mai avansate capacităţi „transformaţionale”. În schimb, Statele Unite s-au pomenit luptând alături de aliaţii lor în războaie în care au fost atrase în Afghanistan şi Irak, şi care aveau propriile asemănări cu Vietnamul. Era un contrast izbitor cu genul de război anticipat de RMA. În loc să fie un inamic propriu-zis – „un competitor omolog”, în jargon – adversarul adopta tactica tradiţională a războiului de gherilă. Războaiele rezultate au

fost descrise drept „asimetrice”.[26] Un război simetric implică doi beligeranţi de capacităţi similare. Rezultatul final este determinat de micile diferenţe care câştigă importanţă, cum ar fi instruirea superioară, priceperea tactică, imaginaţia strategică, inovaţia tehnică sau capacitatea de a mobiliza resursele naţionale. În astfel de cazuri, învingătorul apare prin uzură, când suferinţa atinge un nivel la care micile rezerve de putere rămase pot face diferenţa. Prin contrast, într-un război asimetric, beligeranţii au capacităţi destul de diferite şi priorităţi contrarii, rezultatul fiind determinat de capacitatea superioară a uneia dintre tabere de a găsi punctele slabe ale capacităţilor celeilalte.

La început, totul a mers conform planului. O forţă de invazie relativ mică, susţinută de lovituri aeriene avansate, a copleşit forţele irakiene slabe şi demoralizate. Şi în Afghanistan, şi în Irak, etapele iniţiale ale războiului au fost asimetrice doar în sensul că erau complet unilaterale, talibanii şi irakienii încercând să lupte în stilul armatelor regulate împotriva singurei superputeri din lume. În cazul luptelor din 2001 din Afghanistan şi din 2003 din Irak, inamicului îi lipseau organizarea şi numărul de combatanţi pentru o apărare urbană fermă. Luptele au fost mai puţin teribile decât se anticipase. Mai târziu, pe măsură ce insurgenţele s-au extins, oraşele au ajuns să prezinte diferite tipuri de pericole. Mediul era potrivit războiului de gherilă, cu posibilităţi de revolte, ambuscade şi bombe improvizate, expunând trupele la hărţuiri şi stres care le făceau să reacţioneze uneori disproporţionat şi contraproductiv.

Până la urmă, militarii americani şi-au dat seama că scenariile lor erau pentru tipul greşit de război.[27] Guvernul american fusese avertizat că avea să fie nevoie de o forţă de invazie de 500 000 de oameni pentru a menţine ordinea odată ce vechiul regim irakian era înlăturat.[28] Avertismentele fuseseră respinse. Rezultatul a fost că Statele Unite şi aliaţii lor au luptat doar cu o parte din forţele necesare, asta până la „valul” din 2007, când au profitat de o situaţie politică mai

favorabilă. Lecţia a fost că în acest tip de război erau importante şi cifrele, cu tot echipamentul avansat care era acum disponibil pentru trupele americane.

Inamicii lor se bucurau deseori de sprijin local consistent, aveau legături cu mişcări politice de masă şi beneficiau de o libertate de mişcare considerabilă. În loc de o confruntare relativ civilizată, dusă profesionist de forţe regulate bine instruite, lupta îmbrăca iarăşi forme obscure, subversive, de insurgenţă şi terorism. Inamicul nu făcea concesia de a oferi ţinte care să poată fi atacate cu lovituri de precizie. În schimb, miliţiile recrutate din păturile nemulţumite ale societăţii ieşeau şi intrau la loc în comunitatea civilă, cu strategii menite să maximizeze suferinţa. Se bazau pe asasinarea personajelor politice de rang înalt sau pe atacuri nediscriminatorii împotriva civililor ori pe sabotarea infrastructurii critice şi pe ambuscade vizând patrulele militare ori de poliţie. Rebelii preferau să rămână ascunşi şi unele cazuri erau chiar dispuşi să accepte o moarte de martir, ca bombe umane. Spre deosebire de armatele tradiţionale, insurgenţii nu erau interesaţi să păstreze teritoriu, pentru că prioritatea lor era mai degrabă timpul decât spaţiul, acesta permiţându-le să câştige sprijin în timp ce inamicul era secătuit de răbdare şi de credibilitate. Reveneau toate clişeele războiului de gherilă, păstrate vag în memorie din anii 1960, despre adversarul care se ascundea în umbră şi despre tactica atacurilor fulgerătoare urmate de o retragere imediată. Americanii şi aliaţii lor erau prinşi într-o formă de război prelungită, mizeră şi dezamăgitoare – opusul celei idealizate de Revoluţia în Afaceri Militare şi exact genul pe care sperau să îl evite.

Deoarece Statele Unite luaseră iniţiativa de a înlătura regimul, angajamentul lor era mult mai mare decât dacă ar fi intervenit ca să calmeze o situaţie deja agitată. Împreună cu Marea Britanie, erau o putere de ocupaţie şi apoi, chiar după instalarea unui nou guvern irakian, au acceptat responsabilitatea de a-l ajuta până când ar fi putut să se

descurce pe cont propriu. Guvernele irakiene trebuiau să îndeplinească standarde politice care să le facă demne de sprijin. Cu toate că era o ţară divizată care suferise ani întregi efectele unei conduceri brutale şi ale unor calamităţi, şi ea urma să aibă un guvern reprezentativ care să respecte drepturile omului. Succesul în această privinţă ar fi transformat Irakul într-un far călăuzitor pentru întreaga regiune. Preşedintele George W. Bush şi premierul britanic Tony Blair au ales această temă. În 2004, în timp ce promova democraţia ca soluţie pentru numeroasele probleme din Orientul Mijlociu, inclusiv din Irak, Bush a insistat că „motivul pentru care sunt atât de ferm în privinţa democraţiei este că democraţiile nu pleacă la război una împotriva alteia.... Şi acesta este motivul pentru care sunt puternic convins că pentru Orientul Mijlociu, Orientul Mijlociu extins, calea de a merge înainte constă în promovarea democraţiei.”[29]

Până în 2005, era evident că irakul nu doar că nu mergea înainte, dar era copleşit de probleme multiple, cu o serie de conflicte care se desfăşurau simultan, între comunităţi şi în interiorul lor, forţele coaliţiei suferind cu regularitate pierderi. Oarecum trezite la realitate de această experienţă, infanteria terestră şi marină a SUA au decis să revizuiască Manualul de instruire privind contrainsurgenţa (FM 3-24). Conrad Crane, profesor la Institutul de Studii Strategice al armatei SUA, a coordonat iniţiativa.[30] Înainte de angajarea SUA în Irak, el avertizase că armata americană nu învăţase lecţiile cuvenite din Vietnam. În schimb, conducerea militară tratase Vietnamul ca pe o aberaţie care trebuia să nu se mai repete niciodată, în loc să se pregătească pentru ceva cât de cât similar.[31] Lipsa de pregătire a fost evidentă în graba declanşării Războiului din Irak, cu prea puţină atenţie acordată „profundelor diferenţe religioase, etnice şi tribale care domină societatea irakiană”. Crane a avertizat că „forţele americane ar putea fi nevoite să gestioneze şi să tranşeze conflicte între irakieni pe care le abia dacă le înţeleg”. O strategie de retragere avea să necesite un grad

de stabilitate politică greu de atins, date fiind „populaţia fragmentată a Irakului, instituţiile politice slabe şi înclinaţia către guvernare prin violenţă”.[32]

Crane a primit misiunea realizării proiectului de manual, pentru care şi-a strâns o echipă consistentă de colegi cu vederi similare.[33] Era un grup adunat în jurul generalului David Petraeus, care era sponsorul principal, fiind nemulţumit de proasta gestionare a situaţiei din Irak după invazie. Manualul evita scenariile rigide şi permitea flexibilitate în interpretarea recomandărilor oferite. Esenţa mesajului era că aceasta era, în principal, o acţiune politică. Rolul militarilor era să câştige sprijin pentru guvern. Aceasta necesita învăţare şi adaptare.

Neobişnuit pentru un astfel de exerciţiu, la el au participat cadre universitare şi a fost publicat, până la urmă, în presa academică.[34] Sarah Sewell de la Harvard, specialistă în drepturile omului, a pledat pentru beneficiile dezvoltării legislaţiei internaţionale referitoare la drepturile omului, reţinere în folosirea forţei militare şi mai multă încredere în misiunile poliţieneşti convenţionale. Mai controversat, antropologul Montgomery McFate a încurajat ridicarea nivelului de cunoaştere culturală ca mijloc de evitare a greşelilor prosteşti. Colaborarea atât de strânsă cu armata nu a fost bine văzută de alţi antropologi, reînviind mai vechea dispută dacă diminuarea efectelor vătămătoare ale războiului îl făcea mai acceptabil şi mai uşor de înţeles.[35] Şi totuşi un grup de cercetători era absent. Stathis Kalyvas a remarcat că „manualul reflectă un impact zero în domeniul cercetării ştiinţelor politice”. Aceasta, considera el, era din cauză că ştiinţele politice abordau, în general, cauzele, durata, finalul şi perioada imediat următoare războaielor civile şi mai puţin conţinutul lor. În plus, „cercetătorii ştiinţelor politice, inclusiv practicienii în general, nu au reuşit până acum să producă rezultate uimitoare”. El se îndoia că „descoperirea cea mai importantă a econometriei, de exemplu, şi anume faptul că ţările sărace se confruntau cu un risc mai mare de război

civil, i-ar fi impresionat pe autorii manualului (sau le-ar fi fost de vreun folos)". La fel se întâmpla cu presupusul rol central al resurselor naturale, care susţinea categoric prezumţia „nedreptăţii" şi minimaliza „lăcomia".[36]

În schimb, Manualul de contrainsurgenţă a fost plasat ferm într-un curent tradiţional de gândire a revoluţiilor, insurgenţelor şi războaielor de gherilă ce mergea înapoi la T.E. Lawrence şi Mao Zedong, cu o uşoară înclinaţie în direcţia ofiţerului francez David Galula, care a elaborat teorii ale insurgenţei în timpul războiului dus de Franţa pentru păstrarea Algeriei, în anii ١٩٥٠.[37] Din această tradiţie a venit concentrarea pe separarea militanţilor inamici de restul populaţiei. Guvernul urma să fie făcut mai atractiv prin reforme, în timp ce cauza insurgenţilor avea să fie prezentată ca fiind fără speranţă. Pentru aceasta, violenţa trebuia să fie controlată, departe de abordarea militară instinctivă a uciderii cât mai multor militanţi cu putinţă, concentrarea urmând să fie pe efectele politice. Folosirea puterii de foc letale era descrisă acum drept „cinetică", făcându-se astfel distincţia de formele de putere mai „soft".[38] „Cinetica" avea rolul ei, dar dacă era folosită în exces risca să atragă şi mai mulţi oameni în rândurile inamicului.

Autorii au avut grijă să evite referirile la „inimă şi minte", o expresie care de acum purta încărcătura rămasă din Vietnam, de încercare eşuată de inginerie socială. Scopul era schimbarea comportamentului, dar expresiile de genul „morcovul şi bâţul" (stimulent şi pedeapsă) au fost şi ele evitate, ca fiind prea simpliste. Pentru a surprinde esenţa, abordarea non-cinetică a fost descrisă ca fiind „centrată pe populaţie", opusă celei „centrată pe inamic". Nu aveau să existe reguli stricte şi cu aplicare rapidă. Acţiunea trebuia să ţină seama de context. Ofiţerii trebuiau să se gândească în ce mod ar putea să-şi protejeze forţele fără să-i facă pe oameni să se simtă mai puţin în siguranţă şi când era mai bine să nu facă nimic, chiar în faţa unei provocări puternice. Documentul recunoştea, de asemenea, problema inerentă cu

care se confruntau cei veniţi din exterior şi a căror poziţie, cel puţin în prima instanţă, depindea de superioritatea puterii militare. „Până la urmă, toate armatele străine sunt văzute ca intruşi sau ocupanţi; cu cât se face mai repede efortul pentru tranziţia la instituţiile NG [naţiune gazdă] fără compromisuri inacceptabile, cu atât mai bine.”

Obiectivul cheie era separarea militanţilor inamici de populaţie, în parte mărind atractivitatea guvernului prin reforme şi demonstrând, în acelaşi timp, lipsa de speranţă a cauzei insurgenţilor. Mai mult, latura violentă a ecuaţiei trebuia să fie selectivă şi ţintită cu atenţie, în locul uciderii printr-un efort aleator care ar fi probabil contraproductiv pentru că ar împinge mai mulţi oameni spre rândurile inamicului.

Credibilitatea documentului a avut mult de câştigat de pe urma faptului că a fost urmat de o întorsătură favorabilă în Irak în 2007, ca rezultat al faptului că al-Qaeda era tot mai rău văzută de sunniţi şi al resurselor suplimentare desfăşurate ca rezultat al „valului”, combinate cu conducerea lui Petraeus. Episodul a arătat că societatea civilă irakiană era mai complicată decât simpla distincţie elite–masă pe care se bazau teoreticienii revoluţiilor în analizele lor privind diferenţele etnice prin care politicienii occidentali încercau să înţeleagă situaţia locală. Pe lângă împărţirile generale în sunniţi, şiiţi şi kurzi, mai existau loialităţi tribale şi săteşti, precum şi faţă de unii conducători locali cu legături în cercurile politice importante. Loialităţile puteau să fie fluide şi flexibile, grupările erau predispuse la rupere, iar autoritatea politică avea mai multe niveluri. Aşadar nu a fost vorba de o schimbare a atitudinii oamenilor, în general, care a dus la un sprijin mai puternic al sunniţilor pentru lupta împotriva al-Qaeda, ci de înţelegeri negociate de liderii sunniţi locali cu armata americană.

Documentul a fost ţinta a numeroase critici. Cea mai importantă a fost că existau tehnici de contrainsurgenţă care, dacă erau aplicate corespunzător, puteau răspunde la

dinamica inoportună a insurgenţei, având în vedere că exista un număr foarte mare de factori ce influenţau toate aceste conflicte.[39] O alta, la care vom reveni, era că stabilea ţinte imposibile pentru acţiunea politică. Criticii abordării aveau să argumenteze ulterior că Petraeus şi strategia lui fuseseră favorizaţi de circumstanţe politice asupra cărora aveau prea puţin control şi de elaborarea unor scenarii înşelătoare cu privire la ce a mers bine pentru britanici în Malaya şi prost pentru americani în Vietnam.[40] Pentru cei care vedeau inamicul ca fiind implacabil şi fanatic, această abordare era, pur şi simplu, inconsistentă.[41] Pentru cei de această părere, singura strategie plauzibilă consta în uciderea militanţilor până când efectivele lor erau epuizate şi ei erau demoralizaţi. Autorii au replicat că ei nu puneau la îndoială importanţa elementului cinetic, ci considerau doar că elementelor non-cinetice ar trebui să li se acorde importanţa cuvenită.[42]

În practică, provocările se învârteau în jurul naturii relaţiei dintre guvern şi popor. Scenariul recomanda mai mult efort pentru studierea şi aprecierea culturii locale, ca şi pentru rezolvarea nemulţumirilor, astfel încât oamenii să fie convinşi să sprijine un guvern până atunci nepopular. În sprijinul acestei idei venea un optimism fundamental, că aceasta era parte a unui efort de „a face acele societăţi împotmolite în obiceiuri învechite şi în autoritarism să progreseze pe drumul îmbunătăţirii socio-economice şi al dezvoltării democratice.”[43] Dificultatea în acest caz era că reformele puteau fi implementate doar de elitele locale, care erau deseori beneficiarii structurilor ce aveau nevoie de reformă.

Mai exista un punct de vedere. Acesta accepta că o parte a populaţiei, dacă nu toată, avea să fie întotdeauna ostilă guvernului, dar, dacă i se făcea viaţa suficient de grea, putea fi convinsă să nu sprijine o rebeliune. Pe această bază, cea mai eficientă strategie în situaţia insurgenţelor era să nu atragi oamenii de partea ta, ci să îi faci să nu mai fie de partea teroriştilor.[44] Cei care au făcut observaţia nu

recomandau această abordare pentru Statele Unite şi aliaţii lor. Ideea era că, din cauză că nu puteau să adopte o asemenea strategie, eforturile lor erau sortite eşecului, nu în ultimul rând pentru că nici alternativa câştigării sprijinului populaţiei nu putea să reuşească.

CAPITOLUL 18

ROLUL BARBARIEI

Întâmpină cu focul cel foc ce-a dat pe noi;
Ameninţă pe acela ce ameninţa;
priveşte cu-ncruntare ochiul la noi ce se încruntă.

SHAKESPEARE, *Regele Ioan*; actul V, scena I

A existat un contrast interesant între filmele turnate în cursul Războiului din Irak şi cele din perioada Vietnamului. Dacă principalul film din epoca Vietnamului, *Beretele verzi*, a fost unul propagandistic, nu a existat nici un film comparabil despre Irak, deşi au circulat cu regularitate zvonuri că s-ar putea face unul despre bătălia din 2004 pentru oraşul Fallujah. Spre deosebire de Vietnam, au fost turnate multe alte filme despre cum se derula războiul câtă vreme acesta era încă în curs – Barker a identificat douăzeci şi trei de filme despre Războiul din Irak. De exemplu, *Hurt Locker* (*Misiuni periculoase*, 2008), despre un specialist în dezamorsarea bombelor, a întrunit aprecierea criticilor şi a cunoscut succesul la Oscaruri, deşi a fost, în general, apolitic. Cele mai multe au trecut însă neobservate şi deseori au pierdut bani, prinse în capcana emoţiilor contradictorii provocate de Irak. Perioada imediat următoare atacurilor din 11 septembrie a stimulat sentimentele patriotice, dar acestea erau cuplate cu îndoieli profunde privind necesitatea războiului şi rezultatul posibil al acestuia. Reacţia la Vietnam a fost punerea sub semnul întrebării a motivaţiilor Statelor Unite şi a legitimităţii rolului armatei. În cazul Irakului, reticenţele privind strategia guvernului erau inevitabile, dar era mai problematic să pui la îndoială competenţa şi motivele armatei. Aceasta a făcut ca discuţiile legate de comportamentul brutal faţă de irakieni să

fie transpuse raţional ca reacţii la stresul luptei. „Criza privind rolul Americii în Irak”, constata Martin Barker, „este exemplificată, mai mult decât orice altceva, de fisurile apărute în imaginea «soldatului» american.” Soldaţii puteau să apară ca fiind „grosolani, misogini şi rasişti” când erau în afara serviciului, însă „din momentul în care păşeau pe străzile Irakului deveneau inocenţi, dezorientaţi şi deznădăjduiţi”. Efectul net era, ca şi în cazul Vietnamului, evidenţierea răului pe care războiul îl provoca indivizilor, la fel de mult ca şi ţărilor, indiferent cât de mulţi veterani s-ar fi plâns că sunt prezentaţi, de regulă, ca fiind „drogaţi, epuizaţi şi stresaţi dincolo de orice limită”.[1]

Relativ limitate, războaiele discreţionare aveau efect, în ţările occidentale, şi asupra atitudinilor faţă de pierderile din rândul militarilor. Când războaiele erau duse la scară industrială, cu armate de masă aruncate una împotriva alteia şi întregi societăţi prinse în derularea lor, suferinţa era larg răspândită şi totodată, în general, anonimă. Niveluri ale numărului de victime militare şi civile care în trecut ar fi fost considerate tolerabile într-un bilanţ general apăreau acum ca excesive sau disproporţionate.[2] Ideea că unele vieţi erau mai dispensabile decât altele – luptătorii combatanţi mai mult decât necombatanţii inocenţi, oricine din tabăra inamică mai mult decât cineva din tabăra proprie – s-a demodat. Imaginile puternice şi poveştile personale sfâşietoare au creat o democraţie a victimelor. Cei ucişi, inclusiv din rândurile propriilor militari, au căpătat egalitate ca victime, deoarece, în general, nu erau personal responsabili pentru violenţa care îi lichidase. În campaniile duse de forţe de voluntari specializaţi, morţile şi rănirile individuale ieşeau şi mai mult în evidenţă. Evocarea consideraţiilor strategice mai largi putea să pară lipsită de sensibilitate şi de suflet.

Chestiunea tratamentului inuman aplicat irakienilor era una sensibilă deoarece, chiar mai mult decât în Vietnam, contrazicea doctrina oficială. O parte esenţială din cadrul normativ şi legal spunea că, oricare ar fi fost obiectivele

acţiunii militare, trebuia avut grijă să se menţină un nivel redus al tuturor victimelor, mai ales civile. Era greu de respectat această distincţie în confruntarea cu un inamic capabil să se amestece uşor cu populaţia locală. Aceasta reprezenta o ruptură de trecut. În războaiele de dinainte era de înţeles, chiar dacă regretabil, că victoria trebuia obţinută prin orice mijloace şi că uneori aceasta putea însemna să faci rău populaţiei civile. Crima era să începi războiul. Cei care atacau n-ar fi trebuit să fie surprinşi dacă existau consecinţe oribile.

Terorizarea populaţiilor cu scopul de a se supune făcea de mult parte din logica şi a cuceririi, şi a menţinerii ordinii. În secolul XX, puterea aeriană a permis atacarea civililor independent de campaniile de cucerire, motivată prin dorinţa de răzbunare sau prin nevoia de a intimida. Aceasta a condus la crearea armelor nucleare, cu detaşarea completă a distrugerii de cucerire. Folosirea lor presupunea distrugerea a ceea ce putea fi cucerit. Ele erau păstrate ca o formă de intimidare de rezervă, raţionalizate prin teoria descurajării şi capabile să provoace distrugeri teribile altor societăţi, dar nu era evidentă altă valoare strategică în afara descurajării. Masacrarea deliberată a civililor era compromisă, ca neservind vreunui scop militar. Analiza efectelor marilor raiduri aeriene din al Doilea Război Mondial a arătat că bombardarea marilor centre urbane dăduse prea puţine rezultate, confirmând raţionamentul.[3] Lecţiile esenţiale erau că societăţile preferau să absoarbă pedeapsa în loc să capituleze, iar uciderea inocenţilor făcea ca populaţiile să se întoarcă împotriva făptaşilor. În acest mod, dilemele morale se atenuau. O abordare sălbatică şi lipsită de reţinere a războiului nu ar fi fost doar reprobabilă, ci şi contraproductivă.

O linie de gândire similară s-a dezvoltat şi în cazul războaielor civile. Deşi au existat numeroase precedente încă din primele secole, ideea că uneori populaţia trebuia tratată cu cruzime a evoluat în contextul campaniilor coloniale din

secolul al XIX-lea şi al Războiului Civil American. Calităţile coercitive ale puterii aeriene au fost explorate prima dată în abordarea rebeliunilor coloniale (primele bombe lansate din avion au fost în lupta Italiei cu Imperiul Otoman pentru controlul Libiei, în 1911). În 1920, britanicii s-au confruntat cu o revoltă în Irak şi, neavând suficiente trupe ca să o înăbuşe, au optat pentru puterea aeriană. Strategia a fost descrisă ca „identificarea celui mai inaccesibil sat al celui mai puternic trib dintre cele care se dorea să fie pedepsite”. Se recunoştea că atacarea „susţinută şi necruţătoare” a oamenilor, a caselor, a recoltelor şi a vitelor era brutală, dar reprezenta modalitatea de a se asigura că lecţia fusese învăţată. Proiectul de manual pentru Folosirea forţei aeriene în Irak constata că, în 45 de minute, „un întreg sat ... putea fi efectiv ras de pe faţa pământului şi o treime din locuitorii lui ucişi de patru sau cinci dispozitive care nu le ofereau nici o ţintă reală, nici un prilej de glorie sau de lăcomie”.[4] Sir Aylmer Haldane, ofiţerul comandant, a îmbrăţişat opinia convenţională că doar pedepsele aspre aveau să-i impresioneze pe arabi. Metoda lui preferată era incendierea satelor. Cea mai bună modalitate de a face asta a fost discutată într-o anexă a memoriilor lui din cariera militară, unde recomanda trimiterea de echipe separate care să dea foc la case, să jefuiască, să distrugă şi să ardă recoltele, precizând că putea să fie nevoie în jur de o oră ca să fie făcută treaba cum se cuvine.[5] Chiar şi după al Doilea Război Mondial, puterile occidentale au fost destul de brutale când s-au confruntat cu insurgenţe, fie că a fost vorba de francezi în Algeria, de britanici în Kenya sau de americani în Vietnam.

Doctrina contrainsurgenţei s-a schimbat în timp. Au ajuns la modă strategiile „centrate pe populaţie”, care respingeau uciderea arbitrară şi pedeapsa colectivă. Şi totuşi, circumstanţele puneau deseori la încercare doctrina. Oricare ar fi fost intenţiile, civilii ajungeau să fie prinşi în schimburi de focuri sau loviţi ca urmare a informaţiilor greşite ori atinşi de proiectile rătăcite. Ca expresie a acestui risc, încă din

timpul Războiului din Vietnam a început să fie folosit conceptul de „pagube colaterale”. El recunoştea că exista o aşa-numită „imunitate necombatantă”, ceea ce însemna că populaţia civilă trebuia ferită, dar şi că proiectilele ce aveau ţinte pur militare puteau să afecteze oameni fără nici un rol în luptă. Uciderea neintenţionată a civililor era cumva mai acceptabilă decât dacă ar fi existat o intenţie, aşadar era „pur şi simplu, nerelevantă”.[6] În timp însă, scuza că „aşa se întâmplă la război” a devenit mai puţin acceptabilă, din cauza aşteptărilor că, în războiul convenţional contemporan, diferenţierea posibilă datorită noilor arme le permitea comandanţilor să exercite un grad de control extraordinar. Aşadar era foarte probabil ca orice ucidere a civililor să fie condamnată ca o acţiune premeditată, nu ca un accident nefericit.[7]

Legislaţia umanitară internaţională se concentra din ce în ce mai mult pe drepturile indivizilor, în dauna celor ale statelor. Dacă legile războiului erau, în general, utilitariste şi înclinau în direcţia necesităţii militare, cele privitoare la drepturile omului erau mult mai riguroase în apărarea indivizilor.[8] Le luau apărarea acestora chiar şi atunci când acţiunile care îi ameninţau puteau fi justificate pe baza legilor normale ale războiului. Pentru armatele occidentale, schimbarea era problematică. În 2001, colonelul de aviaţie Charles Dunlap a introdus termenul de „lawfare” (război prin lege, folosirea sistemului legal ca armă de război) pentru a descrie modul în care considera el că regulile stricte pentru alegerea ţintelor şi evitarea victimelor civile erau folosite pentru a stânjeni operaţiunile militare occidentale. El a perfecţionat definiţia într-o „strategie de a folosi – sau de a folosi abuziv – legislaţia ca substituent pentru mijloacele militare tradiţionale cu scopul de a atinge un obiectiv operaţional”. Aceasta se putea face prin crearea impresiei, fie ea şi falsă, că distincţia între combatanţi şi necombatanţi era încălcată. În acest sens, apărea ca o formă de război asimetric, permiţând militanţilor să exploateze valorile – şi

tribunalele – adversarilor lor occidentali fără să ţină cont de aceleaşi normative în propriile operaţiuni. Ca exemplu, Dunlap a citat un comunicat din 2007 al NATO din Afghanistan, care promitea că forţele Alianţei „nu aveau să deschidă focul asupra unor poziţii dacă ştiau că în apropiere se aflau civili”. Aceasta, a argumentat el, le-a dat talibanilor încrederea că, dacă îşi alegeau poziţiile cu atenţie, îşi puteau continua operaţiunile fără să fie deranjaţi.[9]

Dacă ţările occidentale puteau fi trase la răspundere pentru suferinţele civililor, aceasta risca să submineze afirmaţiile lor că îşi duceau campaniile din dorinţa de a-i proteja pe inocenţi. Motivele intervenţiilor occidentale din anii 1990 au fost tratamentul dur aplicat de guvernul irakian şiiţilor şi kurzilor, iar apoi „purificarea etnică” din fosta Iugoslavie. Această concentrare pe aspectul umanitar a avut consecinţe strategice. Abordând problema războiului în termenii suferinţei provocate şi justificând orice intervenţie prin protejarea celor vulnerabili, accentul s-a deplasat de la cauze către consecinţe, de la politică spre violenţă. Bunele şi relele dintr-un conflict s-au redus la întrebarea al cui comportament era cel mai scandalos. Raţionamentul se putea schimba în funcţie de cea mai recentă atrocitate şi cădea în confuzie totală atunci când victimele de ieri deveneau ticăloşii de azi. Încheierea luptelor putea să fie obiectivul vital pentru un observator detaşat, dar preocupat, în timp ce pentru alte state, cu mize proprii în conflict, ceea ce conta era mai degrabă cine câştigă, nu cine foloseşte metodele cele mai brutale.[10] Inevitabil, deplasarea accentului a încurajat totodată părţile în conflict să-şi scoată în evidenţă propriile vulnerabilităţi şi să se victimizeze.

Dacă principalul motiv pentru intervenţie era suferinţa civililor, aceasta a determinat apariţia unor imbolduri perverse ale celor care doreau ajutor extern. Dacă singura opţiune era să lupte singuri, scopul ar fi fost să-şi convingă inamicul că nu sunt o ţintă uşoară, că aveau să lupte până la capăt şi să-i lovească pe cei care le voiau răul. Însă o tabără

cu şanse de sprijin extern îşi putea face cunoscute slăbiciunile, mai ales dacă exista posibilitatea ca suferinţele percepute prin relatările presei să fie un factor esenţial. Această tendinţă a fost evidentă în 1991, la apărarea oraşului croat Vukovar, când au existat sugestii că nu era apărat corespunzător împotriva atacurilor sârbilor deoarece servea obiectivului strategic al guvernului de a câştiga simpatie internaţională. În fosta lugoslavie, nevoia de a dovedi statutul de victimă a făcut ca, după cum spunea Gow, „manipularea prin presă să devină nu doar o completare la angajarea militară, ci un înlocuitor al ei”.[11] Masacrele evidente, cum a fost cel din 1995, din oraşul bosniac Srebrenica, au făcut ca Occidentul să fie mai dispus să treacă la atac. Când NATO a pornit la război împotriva Serbiei în 1999, din cauza acţiunilor acesteia în Kosovo, cele mai multe întrebări care s-au pus au fost legate doar de cât de dure fuseseră autorităţile în persecutarea populaţiei musulmane.

Astfel, cu toată istoria proprie de strategii punitive, ţările occidentale au ajuns la concluzia că asemenea strategii erau pe cât de inumane, pe atât de ineficiente, şi trebuia să li se opună. Poziţia consensuală, sprijinită de cercetarea academică şi îmbrăţiştă de vârful ierarhiei militare americane, era că „dacă obiectivul urmărit este controlul politic pe termen lung, barbaria se întoarce inevitabil împotrivă”.[12] În dezbaterea din jurul Manualului de instruire -٣ ٢٤, criticii au susţinut că era o naivitate. Date fiind dificultăţile câştigării unei populaţii nemulţumite prin reforme politice, pe care era puţin probabil ca aceasta să le considere credibile, calea cea mai bună de a trata cu o populaţie rebelă era să li se facă oamenilor viaţa cât mai grea cu putinţă, până redeveneau docili. Când Occidentul a îmbrăţişat această viziune, în campaniile coloniale şi în raidurile aeriene fără restricţii, motivaţia a fost că aceasta era o modalitate de a pune capăt rapid războaielor. Chiar dacă aceasta implica nişte masacre, era totuşi o cale mai bună – după unele relatări tulburătoare – decât un război prelungit, care putea

să nu se încheie efectiv niciodată. Criticii recunoşteau că democraţiilor „le putea fi extrem de greu să ridice nivelul de violenţă şi de brutalitate până la cel care putea să le asigure victoria”,[13] precum şi că o asemenea strategie era contrară legislaţiei umanitare internaţionale. Dar chiar era atât de clar că era sortită eşecului?

Raţionamentul strategic, care izvora de la clasicii războiului revoluţionar, începea cu dependenţa grupurilor de gherilă de populaţia locală. Cea mai cunoscută formulare a fost aceea a conducătorului chinez Mao Zedong, care vorbea despre populaţie ca fiind „apa” şi despre trupe ca fiind „peştii ce trăiesc în ea”.[14] Pentru cei care luptau cu o rebeliune, mai ales cu una care depăşise punctul în care mai era posibil apelul la loialităţile populaţiei, ideea de „a seca marea” avea o anume atractivitate. Populaţia civilă era fixă, în timp ce militanţii erau mobili. Dacă putea fi mutată populaţia civilă, atunci militanţii ar fi fost expuşi. O astfel de strategie risca să atragă condamnarea internaţională şi pregătea necazuri pe viitor. Dar, pentru guvernele disperate, cu o capacitate mai mare de masacru decât oponenţii lor, putea să aibă totuşi un sens strategic.

Cele mai multe dintre guvernele care s-au confruntat cu insurgenţe puternice în perioada 1945–2000 nu au mers pe această cale, dar în jur de o treime (24 din 75) au făcut-o. Unul dintre exemple este Guatemala, într-un război declanşat spre sfârşitul anilor 1970, când sprijinul masiv al civililor pentru luptătorii de gherilă a făcut ca armata să se împotmolească. În cele din urmă, guvernul a jurat „să sece marea umană în care înoată peştii gherilei”.[15] Rezultatul a fost că populaţia civilă a fost tratată ca şi cum ar fi fost combatantă. Uciderile „nu mai erau „abuzuri” sau „excese” accidentale; dimpotrivă, ele făceau parte dintr-o „campanie de exterminare sistematică, intenţionată, masivă, precisă şi bine organizată”.[16] În unele zone a fost măcelărită cam o treime din populaţia locală, numărul total al victimelor fiind în jur de 750 000. Un alt exemplu vine din războiul dus de

Eritreea cu Ethiopia pentru independenţă, când populaţia civilă a fost vizată de guvern, acesta recurgând în special la înfometarea ei.[17] După ce Eritreea şi-a câştigat independenţa în 1991, a dus un alt război cu Ethiopia în 1998 care, chiar dacă a fost sângeros, s-a derulat în principal între armatele combatante.[18] Valentino şi colaboratorii au studiat acţiunile grupurilor de gherilă care au terorizat populaţia civilă din Algeria în anii 1990. Violenţa nu era motivată de „o ideologie radicală care să justifice exterminarea unei categorii de oameni" sau de setea de sânge, pur şi simplu, cum au sugerat numeroşi observatori. În schimb, era calculată astfel încât să-i determine pe oameni să nu sprijine guvernul.[19] Eficienţa uciderilor în masă stă în rolul de mijloc de înlăturare a opozanţilor politici, ca în epurările din ţările comuniste, sau de înlăturare a populaţiilor ostile, mai ales când este dificil să le expulzezi în număr suficient de mare, sau ca modalitate de intimidare a surselor de sprijin din partea civililor.[20]

Exemplul care a atras cea mai multă atenţie în anii 2000 şi care a fost folosit ca să arate că o abordare dură putea avea succes a fost războiul civil din Sri Lanka. Originile lui merg înapoi în timp în perioada colonială britanică şi în primele zile de independenţă, care au adus cu ele discriminarea şi nemulţumirea crescândă a minorităţii tamile. Luptele au început în 1983, cu revendicarea unui stat tamil independent, condus de Tigrii Eliberării din Tamil Eelam (LTTE) sau Tigrii Tamili. Tacticile Tigrilor Tamili erau brutale şi nici forţele srilankeze nu dădeau dovadă de reţinere. La sfârşitul anilor 1980, India a încercat să aducă pacea, dar s-a retras după ce un tamil l-a asasinat pe premierul Rajiv Gandhi, în 1991. Tigrii se comportau fără milă cu locuitorii non-tamili din zonele lor şi chiar miliţiile alternative, tactica lor obişnuită fiind folosirea atentatelor sinucigaşe. În 2001 a fost negociat un acord de încetare a focului, dar ostilităţile s-au reluat rapid. Până la urmă, guvernul a lansat o ofensivă fără scrupule, în 2006. Tigrii au fost împinşi afară din estul ţării şi apoi din nord, până când şi-au acceptat înfrângerea, în

2009, cu o înţelegere prin care căpătau mai multă autonomie, dar fără secesiune.

După încheierea a ceea ce a fost descris ca „operaţiuni umanitare”, în 2009, a fost identificat un model srilankez, purtând numele preşedintelui Rajapaska. Premisa lui fundamentală era că „terorismul trebuie lichidat militar şi nu poate fi abordat politic”. Printre cele „opt principii ale victoriei” se numărau „voinţa politică” de a elimina inamicul, disponibilitatea de a spune comunităţii internaţionale „să se ducă naibii” atunci când propunea negocieri ca alternativă, refuzul de a negocia deoarece armistiţiile fuseseră folosite în trecut de inamic ca să câştige timp pentru aprovizionare şi recuperare, precum şi o disponibilitate de a ţine restul lumii la distanţă prin păstrarea tăcerii asupra operaţiunilor şi prin controlul presei astfel încât să nu transmită relatări despre victime civile care ar fi putut mări presiunea internaţională.[21] Fermitatea cu care guvernul din Sri Lanka a rezistat presiunilor de a negocia a permis desfăşurarea fără piedici a campaniei, dar LTTE s-a prăbuşit nu doar din cauza duritătii represiunii, ci şi a faptului că era deja slăbită. Zona dominată de LTTE fusese sărăcită şi organizaţia era de-acum doar „o umbră a celei de altădată, falimentară, izolată, delegitimată, divizată şi incapabilă să facă faţă unei ofensive guvernamentale de orice fel”.[22]

Altă campanie importantă a fost cea dusă de Rusia în Cecenia împotriva rebelilor secesionişti. Din 1994 până în 1996, forţele ruse au dus o luptă grea şi, în ultimă instanţă, inutilă împotriva secesioniştilor. O înţelegere a lăsat capitala Groznîi în mâinile rebelilor, dar acordul privind un nou aranjament constituţional întârzia. În august 1999, cu un nou prim-ministru la cârmă – Vladimir Putin – ruşii au decis că trebuia trecut la acţiune fermă. Exista un risc de contagiune, pentru că un grup de rebeli ceceni se mutase în Daghestanul învecinat. La Moscova s-au produs mai multe explozii care au vizat blocuri de locuinţe şi care au fost atribuite cecenilor (deşi au existat suspiciuni serioase că ar fi fost vorba de o

operaţiune a forţelor de securitate ruse).[23] De data aceasta, metodele ruşilor au fost fără milă: raiduri aeriene urmate de coloane de blindate. După o serie de înfrângeri în luptă, insurgenţii au recurs la tactici de gherilă, dar erau afectaţi de divizările interne, în primul rând între facţiunea islamistă şi cea naţionalistă. Rezistenţa a slăbit treptat, cu acte ocazionale de terorism.

Au existat mai multe motive pentru succesul Rusiei în această a doua rundă. Unul a fost transformarea conflictului într-unul mai degrabă intracecen, în care s-a angajat o conducere locală care înţelegea ţara şi era totodată capabilă să preia controlul şi să trateze fără milă orice opoziţie reziduală.[24] Un al doilea factor a fost folosirea fără constrângeri a puterii de foc. În primul război, ruşii au încercat să ocupe oraşul cu tancuri şi cu infanterie, ca să fie prinşi apoi într-un război urban pentru care erau prea puţin pregătiţi. În al doilea război, Groznîi a fost bombardat cu artierie şi avioane împotriva cărora apărătorii oraşului nu aveau posibilităţi de ripostă.[25]

În ٢٠١١, Assad a refuzat orice compromis cu o mişcare pentru reformă din Siria şi a început un război civil. Occidentul nu a făcut mai mult decât să acorde un sprijin vag unora dintre grupurile rebele. Regimul Assad nu a avut scrupule în a spulbera rezistenţa civilă, mai ales odată ce a devenit evident că o tactică mai reţinută oricum nu l-ar fi ajutat să recâştige sprijinul popular. În septembrie ٢٠١٥, forţele ruse au intervenit în Siria ca să-l ajute pe Bashar al-Assad să rămână la putere. Mark Galeotti a descris tactica lor ca o implementare a unei lecţii învăţate la Groznîi: „Toate războaiele sunt teribile; uneori, arta este să fii tu cel mai teribil”.[26] La sfârşitul lui 2016, după un armistiţiu care a fost încălcat rapid, avioanele ruseşti au atacat un convoi de ajutoare destinate oraşului asediat Alep. În timp ce acţionau ca să-i forţeze pe rebeli să părăsească oraşul, ruşii încercau să le facă viaţa cât mai grea tuturor locuitorilor, inclusiv prin bombardarea sistematică a spitalelor. Până la urmă, şi

locuitorii, şi luptătorii rebeli au evacuat oraşul. Campania aeriană a ruşilor a scos în evidenţă un aspect deseori neglijat în discuţiile privind impactul dezvoltării armelor de precizie îmbunătăţită. Aceasta nu însemna doar că obiectivele civile erau mai uşor de evitat: însemna şi că, la nevoie, ele puteau fi atacate mai eficient.

Nu exista nici o lege potrivit căreia existenţa victimelor avea să-i încurajeze pe oameni să continue să lupte cu îndârjire, după cum nici o lege nu spunea că suferinţa avea să-i determine să cedeze. Indivizi, care altfel ar fi încercat să treacă neobservaţi sau s-ar fi limitat la sprijinirea pasivă a guvernului, puteau să se transforme în militanţi din cauza pierderii unor rude. Pe de altă parte, comunităţile care le ofereau insurgenţilor sprijin vital puteau să simtă că nu mai au de ales decât să fugă. Microstudii ale atacurilor asupra populaţiei civile tindeau să confirme că ele puteau avea succes. Printr-o cercetare meticuloasă, Jason Lyall a demonstrat că, atunci când ruşii au folosit violenţa nediscriminată în Cecenia, bombardând satele, efectul a fost lichidarea insurgenţei. Le-a slăbit organizarea locală şi capacitatea de a-şi desfăşura forţele, arătând şi că insurgenţii nu puteau să-şi protejeze oamenii şi provocând sciziuni în rândurile lor. Lyall a constatat că loviturile de artilerie erau urmate de o scădere a atacurilor insurgenţilor, comparativ cu satele aproape identice, dar care nu fuseseră bombardate.[27] Pornind de la această bază, Souleimanov şi Siroky au făcut ulterior şi alte cercetări referitoare la cei prinşi în războiul din Cecenia. Ei au făcut distincţie între violenţa aleatoare care înăsprea atitudinea populaţiei împotriva ruşilor şi violenţa „retributivă” ca răspuns la acţiuni ale insurgenţilor, care era mai instrumentală şi mai eficientă, deşi efectele ei erau, în general, pe termen scurt şi deseori ducea la deplasarea violenţei retaliatorii către alte zone.[28]

Alte studii au arătat că exista o diferenţă în atitudinea populaţiei atunci când străinii recurgeau la violenţă împotriva civililor, chiar şi neintenţionat.[29] Atitudinea era mai puţin

iertătoare atunci când victimele erau făcute de străini, decât atunci când responsabile erau forţele locale. Un studiu făcut în Afghanistan a arătat că atunci când forţele occidentale provocau vreun rău, sprijinul pentru ele scădea şi cel al talibanilor creştea. Reciproca însă nu era valabilă. Violenţa talibanilor nu făcea prea mare diferenţă, pentru nici o parte. Talibanii aveau „avantajul echipei care joacă acasă” şi era mai probabil să fie iertaţi.[30]

Chestiunea eficienţei strategiei era, în anumite privinţe, nerelevantă. În general, în măsura în care era măcar luată în calcul, concluziile urmăreau opinia generalizată în cercurile politice şi militare occidentale potrivit căreia o strategie care implică atacuri deliberate asupra civililor este foarte probabil să întărească hotărârea populaţiei victimă. Orice câştiguri pe termen scurt ar fi fost anulate de amintirile dureroase şi de dorinţa populară de răzbunare.[31] Ea era aleasă, de obicei, de guvernele sub presiune mai degrabă din lipsă de ceva mai bun, decât pentru că ar fi crezut-o eficientă. Odată ce începeau, nu aveau altă opţiune decât să o ducă până la capăt, dată fiind nemulţumirea pe care o producea, iar, dacă reuşeau, atunci se putea spune că strategia a funcţionat cel puţin la un nivel. Un regim dispus să folosească teroarea pentru a-şi menţine poziţia putea să o şi facă, dacă nu avea scrupule şi dacă nu exista nici o intervenţie străină.

Într-un studiu rar despre motivul pentru care reuşeau deseori insurgenţele, Seth Jones a subliniat importanţa sprijinului extern sub formă de informaţii şi de sprijin aerian, dar nu cu forţe convenţionale. El a găsit că nu exista nici un câştig de pe urma tacticilor care „pedepseau exagerat populaţia locală”.[32] Barbaria provoca furie şi resentimente, aşa că, dacă nu reuşea să lichideze o rebeliune, atunci guvernul avea probleme şi mai mari. Un studiu RAND din 2010 a luat în considerare treizeci de cazuri de contrainsurgenţă de după 1978, dintre care doar opt au fost victorii clare ale guvernului, în timp ce restul au produs rezultate amestecate, de exemplu concesii importante făcute

insurgenţilor. Studiul a arătat că represiunea şi pedeapsa colectivă aduceau uneori beneficii temporare guvernului, dar aceastea tindeau să nu dureze. Ceea ce făcea o diferenţă reală era sprijinul concret, de exemplu din partea ţărilor învecinate, fie că era vorba de personal, de ajutor material, de finanţare, informaţii sau de adăpost. Ideal era ca acesta să fie cuplat cu sprijinul popular, dar, în principiu, sprijinul concret putea să îl înlocuiască pe cel popular.

Cum acest studiu a venit la finalul unui deceniu în care Statele Unite fuseseră implicate în două operaţiuni ingrate, a adus cu el o lecţie importantă pentru guvernul american. Foarte multe depindeau de „guvernul naţiunii-gazdă”, adică acela care avea să fie doborât dacă insurgenţa reuşea. Studiul a descris „democraţia, legitimitatea guvernului [şi] comunicaţiile strategice” ca depinzând de acest guvern al naţiunii-gazdă. Fără ele, victoria nu era garantată. „Statele Unite ar trebui să se gândească de două ori înainte să ajute guverne care nu se vor ajuta singure.”[33] Cei mai mulţi dintre cei care au studiat problema s-au întors la limitele a ceea ce o putere străină putea face într-o ţară în care regimul pe care îl sprijinea era lipsit de legitimitate. Un cercetător care elaborase ipoteze despre importanţa culturilor organizaţionale în armatele care se confruntau cu insurgenţe a avut ocazia să facă un stagiu în Afghanistan. După ce a lucrat cu poliţia locală şi cu forţele speciale ale SUA, el a ajuns la concluzia că structurile de comandă, doctrina şi instruirea adecvată nu serveau la mare lucru în absenţa unor aliaţi locali reali: „programul se lovea iar şi iar de realitatea locală, în care guvernul era nepopular şi intransigent”.[34]

CAPITOLUL 19

VINDECARE, NU PREVENIRE

M-am gândit deseori că ai nevoie... de un fel de hartă cu mai multe straturi ca să înţelegi războiul civil din Sudan. La suprafaţă o hartă a conflictului politic, de exemplu – guvernul din nord versus rebelii din sud, şi sub ea un strat al conflictului religios – musulmani versus creştini şi păgâni; iar sub acesta o hartă a tuturor diviziunilor sectare din interiorul acestor categorii; şi sub ea o hartă a diviziunilor etnice – populaţii arabe şi arabizate versus populaţii nilotice şi ecuatoriale – toate acestea conţinând o multitudine de subdiviziuni tribale şi de clan; şi sub aceasta un strat al diviziunilor economice – nordul mai dezvoltat şi cu mai puţine resurse naturale versus sudul mai sărac, cu zăcămintele lui bogate de minerale şi combustibili fosili; şi sub acesta un strat al diviziunilor coloniale; şi sub acesta un strat al diviziunilor rasiale legate de sclavie. Şi tot aşa, până când ar deveni clar că războiul, ca şi ţara, nu este unul singur, ci este vorba de numeroase conflicte: un ecosistem violent, capabil să genereze la nesfârşit lucruri noi pentru care să lupte oamenii, fără să renunţe vreodată la vreunele din cele vechi.

DEBORAH SCROGGINS, *Emma's War (Războiul Emmei)*, 2004[1]

Definiţia lui Weber identifica trăsătura esenţială a statalităţii ca fiind monopolul forţei în interiorul graniţelor şi stabilea un indicator clar, chiar dacă limitat, pentru eşecul statului. Acesta era în esenţă cel adoptat de Grupul de studiu al guvernului SUA privind statele eşuate, care a identificat 136 de astfel de situaţii în perioada dintre 1955 şi 1998. El lua în considerare patru tipuri de crize interne – război revoluţionar, război etnic, schimbare ostilă de regim şi genocid – iar grupul

de studiu a descoperit că între 20 şi 30 la sută dintre ţării lumii erau în stadiul „eşuat” în anii 1990.[2]

Era de aşteptat însă ca statul modern să poată acţiona împotriva multor altor criterii. Statele aveau nevoie de capacitate administrativă şi de venituri (ca să ducă războaie, dacă nu pentru altceva). În timp, funcţiile lor s-au extins şi au inclus furnizarea de servicii de sănătate, educaţie şi asistenţă socială. Guvernarea lor a trecut de la monarhi la lideri politici mai mult sau mai puţin responsabili în faţa adunărilor legislative şi a opiniei publice. După 1990, când ţările din Europa Centrală şi de Est au îmbrăţişat democraţia şi au început să se bucure de creştere economică, a prins teren ideea că exprienţa lor putea fi multiplicată în toată lumea într-un proces benign de globalizare, generând cicluri benefice de prosperitate, democraţie şi pace. În sprijinul ideii a venit faptul că statele noi cele mai de succes, în special din Asia, gravitaseră spre modelul capitalist liberal, sporind încrederea că drumul acesta era cel mai bun pentru toţi cei care visau la un viitor mai stabil.

Un stat modern putea fi aşadar declarat un eşec în funcţie de o serie de criterii. Pe măsură ce organizaţiile internaţionale au pus la punct indicatori mai sofisticaţi de eşec sau de fragilitate ca formă de avertizare timpurie, a devenit evident că acest concept era suficient de larg pentru a acoperi numeroase state diferite, cu o gamă variată de probleme. State precum Coreea de Nord, o dictatură care nu a reuşit să satisfacă necesităţile poporului, încă mai deţineau efectiv monopolul forţei în interiorul graniţelor lor. Conceptul de stat de succes derivat din experienţa occidentală era unul pe care multe state l-ar fi îndeplinit cu greu. Statele îşi pot dezamăgi poporul în multe privinţe şi totuşi să funcţioneze în continuare. Dacă statele erau judecate după criterii tot mai îndepărtate de definiţia de bază a lui Weber referitoare la monopolul violenţei şi la graniţe, cu atât mai multe ar fi fost considerate eşuate.[3] Astfel, Comisia internaţională Carnegie pentru prevenirea conflictelor mortale, într-un raport din

1997, a oferit esenţa răspunsului la provocarea cuprinsă în titulatura ei:

> Aceasta se face prin crearea unor state capabil, cu guverne reprezentative, având la bază domnia legii, cu ocazii economice disponibile pe scară largă, cu reţele de siguranţă socială, protecţia drepturilor fundamentale ale omului şi cu societăţi civile robuste.

Nu era vorba atât de un răspuns la întrebare, cât de o reformulare a ei. Acelaşi lucru se putea spune despre recomandarea că era important să se reacţioneze rapid de îndată ce apăreau semne de tulburări, să existe o abordare cuprinzătoare şi echilibrată pentru a diminua presiunile ce declanşează conflicte violente şi „un efort extins pentru rezolvarea cauzelor de la baza conflictului”, ceea ce ducea iarăşi la „securitate fundamentală, bunăstare şi dreptate pentru toţi cetăţenii”.[4] Cerinţa de bază era ca statul să fie întărit suficient de mult pentru a se ocupa de violenţă şi apoi, în siguranţă, să strângă impozite şi să reconstruiască infrastructura. Consensul a fost surprins de observaţia lui Francis Fukuyama că edificarea statelor, definită în termenii creării sau ai întăririi instituţiilor guvernamentale, era principala provocare de politică externă, deoarece statele slabe sau eşuate erau „sursa multora dintre problemele cele mai grave ale lumii”.[5] Un articol care pleda pentru un efort global mult mai sistematic pentru promovarea bunei guvernări ca „singură cale reală de a obţine o pace durabilă” atrăgea atenţia că: „Aceste elemente ale slăbiciunii statului constituie ameninţări structurale care seamănă cu frunzele moarte ce se acumulează într-o pădure. Nimeni nu ştie ce scânteie le va aprinde, sau când.”[6]

Una era să stabileşti standarde la care statele să aspire şi era de bun simţ să remarci că, atunci când nu reuşeau să facă asta, puteau să apară probleme. O măsură preventivă rezonabilă consta în îmbunătăţirea calităţii guvernării, după care, pe această bază, să se impulsioneze reformele

economice şi sociale, deşi s-a putut observa că sfaturile Occidentului în aceste chestiuni nu aveau întotdeauna efectele dorite. Problema însă, când se analiza chestiunea statului eşuat în contextul contrainsurgenţei şi al menţinerii păcii, era fundalul de violenţă şi de degradare. Consecinţele luptelor permanente se puteau vedea în infrastructura avariată şi niciodată reparată, în activitatea economică îngenuncheată, în activitatea poliţienească minimă şi în corupţia debordantă, în refugiaţi în imposibilitate de a se întoarce, servicii de sănătate şi învăţământ suprasolicitate, în nemulţumirile care mocneau fără satisfacţie şi în neîncrederea dominantă în orice activitate politică. Provocarea aici ţinea mai degrabă de vindecare decât de prevenţie. Wendy Brown a explicat nerealismul aşteptărilor pe care le putea crea aceasta în critica adusă Manualului de contrainsurgenţă 3-24:

> Pe scurt, necesită – inclusiv din partea militarilor SUA – un grad de înţelegere şi de previziune politică demn de Legiuitorul lui Rousseau, un grad de asigurare a nevoilor umane demn de cele mai înalte aspiraţii ale imaginarului comunist, un grad de stabilizare prin guvernare demn de Thomas Hobbes sau poate de Immanuel Kant, o abilitate de a „descifra narativele culturale” (expresie din manual) demnă de un etnograf de profesie şi o abilitate a manipula aceste narative demnă de Platon. Implică totodată paradoxul de a se îngriji de forţa şi de legitimitatea a ceea ce sunt deseori nişte regimuri marionetă, şi asta în timp ce ocupanţii sunt încă pe poziţii. Totul într-un mediu de revoltă, violenţă şi societăţi fragmentate, complexe, cu state slabe sau inexistente.[7]

A fost întotdeauna ceva exagerat în aşteptarea ca un stat reconstruit în asemenea circumstanţe deloc promiţătoare să fie altfel decât dezamăgitor atunci când este judecat după standardele cele mai înalte. În cel mai bun caz, un lider puternic îl putea face să funcţioneze într-o oarecare măsură, departe însă de o democraţie liberală. Odată ce noul regim era suficient de puternic ca să funcţioneze independent, era

foarte probabil să apară ciocniri cu patronul lui extern, cauzate, de exemplu, de urmărirea unor interese sectare sau de angajarea în practici corupte. Documentele de tipul FM 3-24 presupuneau că interesul americanilor şi cel al guvernului gazdă puteau fi apropiate, dar optimismul lor era, în general, exagerat, după cum s-a văzut şi în Irak, şi în Afghanistan. O intenţie de a schimba comportamentul unui stat–client, astfel încât acesta să demonstreze că merita sprijinul primit, presupunea ca orice ajutor să vină însoţit de condiţii. Din păcate, odată ce a investit deja resurse considerabile în protejarea şi în construirea statului-client, patronul nu risca să îl vadă recăzând în eşec, chiar dacă practicile lui rămâneau lamentabile.[8]

Nu exista o formulă care să funcţioneze în toate cazurile. Ţări diferite au început din puncte diferite, în termenii capacităţii lor politice şi economice şi al moştenirilor lăsate de conflictele din trecut. În unele cazuri, cei care puteau să unifice comunităţile erau liderii politici, alteori produse care puteau asigura venituri. Unele state aveau o istorie a centralizării, cum era, în general, cazul statelor producătoare de petrol, pe când în altele cererile venite dinspre capitală erau, de regulă, ignorate şi se dădea mai multă atenţie liderilor locali. Unii argumentau că prioritatea numărul unu era ca statul să înceapă să funcţioneze, astfel încât să se poată pune sub control violenţa şi să fie organizată activitatea economică. Alţii dădeau mai mare importanţă construirii naţiunii, astfel încât diviziunile să poată fi vindecate şi să se insufle un sentiment al scopului comun. Şi mai era şi chestiunea democraţiei. Era posibil ca alegerile parlamentare obişnuite să creeze legitimitate şi un sentiment de acces la politică absent până atunci, sau dimpotrivă, ar fi accentuat diviziunile, partidele organizându-se tot pe direcţii religioase sau etnice, şi s-ar limita la a oferi noii clase politice prilejuri de a-şi satisface lăcomia?

După cum am semnalat deja, chiar dacă democraţiile stabile au numeroase avantaje, introducerea practicilor

democratice în vremuri de agitaţie politică nu a ajutat întotdeauna cauza ordinii şi a stabilităţii. Democraţia era asociată cu alegerile, pentru că aceasta însemna că pot participa toţi cetăţenii şi că existau mai multe opţiuni. Dar erau probleme cu alegerile. Partidele politice tindeau să reflecte diviziunile naţionale, iar campaniile lor puteau agrava sentimentele de nemulţumire. În absenţa instituţiilor puternice, inclusiv a unei justiţii independente, câştigarea alegerilor putea fi văzută ca o oportunitate de patronaj şi de corupţie. Era foarte bine că avusese loc un proces electoral, dar provocarea în aceste circumstanţe era întotdeauna să aibă loc şi al doilea.[9] Instalarea democraţiei ajuta la stabilizarea unei ţări, dar numai dacă putea fi întărită şi susţinută, altfel ţara aluneca înapoi în autoritarism şi devenea iarăşi vulnerabilă la război civil şi la puciuri militare.[10]

Necesitatea de a da mai multă atenţie părerilor populare însemna că revenea mai puţină exact suveranităţii statului şi graniţelor stabilite, încurajând astfel principiul autodeterminării ca o expresie a drepturilor unui popor liber. Odată ce era afirmat acest principiu, era greu de spus unde avea să se oprească. Să afirmi dreptul la autoguvernare împotriva unei capitale îndepărtate şi opresive era un lucru, şi cu totul altul să insişti că oricărei minorităţi trebuia să i se permită să se guverneze singură. Un stat nou, detaşat de sursa lui, putea să se confrunte în scurt timp cu aceeaşi problemă, când o minoritate şi mai mică ar fi început să-şi revendice drepturile şi să conteste astfel noile frontiere. Faptul a devenit dureros de evident când Croaţia şi Bosnia s-au desprins din federaţia iugoslavă şi apoi au cunoscut ele însele forme de partiţie.

În jurul tuturor acestor chestiuni s-au format categorii cu totul noi de specialişti, unii lucrând pentru guverne şi alţii pentru organizaţiile internaţionale, inclusiv diverse agenţii ONU, FMI şi Banca Mondială. Existau şi ONG-uri mari, cum ar fi Comitetul Internaţional al Crucii Roşii şi Oxfam, şi

organizaţii umanitare mai mici, axate pe educaţie, de exemplu, sau pe ajutarea victimelor abuzurilor sexuale. Acestea se descurcau cum puteau cu proiecte şi contracte, oferind instruire şi sfaturi despre cea mai bună practică, precum şi dezvoltând teorii cu privire la ce ar fi trebuit făcut. Mai erau şi cei care se ocupau de probleme de securitate, lucrând pentru ONU, pentru guverne prietene şi contractori privaţi. Alţii încercau să obţină demobilizarea şi dezarmarea miliţiilor, reintegrându-le într-o armată naţională, ţineau forţele de poliţie prost plătite departe de practicile corupte, astfel încât să poată lupta cu infracţionalitatea, colaborau cu forţele de poliţie locale pentru controlarea cât mai rapidă şi de la primele semne a rebeliunilor pe cale să reizbucnească şi a insurgenţelor.

Exista o oarecare ironie în toate acestea. Multe dintre statele care erau mistuite acum de propriile slăbiciuni apăruseră din colonialism. Prin definiţie, o ţară care putea fi stabilizată doar prin intervenţie externă nu mai era cu totul capabilă să se guverneze singură şi foarte probabil se îndepărtase de aranjamentul pe termen lung bazat pe armonie, justiţie şi consens. Era logic să fie întoarse la o stare anterioară, să se creeze o nouă formă de tutelă care să dea autoritate forţelor internaţionale şi administratorilor care veneau într-o ţară să asigure ordinea şi să înceapă reconstrucţia, odată ce s-ar fi potolit luptele? Jennifer Welsh, vorbind la un seminar la Oxford, a semnalat o „temă recurentă”, potrivit căreia „intervenţiile umanitare au, în interiorul lor, implicaţii imperialiste”. Ceea ce putea fi necesar pentru a crea o „stabilitate durabilă” ridica întrebări spinoase nu doar despre autodeterminare, ci şi despre răspunderea autorităţilor de tranziţie sprijinite de Occident.[11]

Rolul imperial avea însă implicaţii privind controlul, chiar dacă realitatea era deseori prinsă în situaţii greu de controlat, în care cei bine intenţionaţi riscau să fie compromişi. Deborah Scroggins a folosit povestea Emmei McCune ca vehicul pentru explorarea motivelor confuze şi

efectelor amestecate ale eforturilor umanitare făcute de Occident. McCune lucra pentru o agenţie umanitară britanică, era o apărătoare entuziastă a drepturilor omului, a plecat în Sudan în 1988, iniţial ca să participe la înfiinţarea de şcoli, şi a murit într-un accident rutier în Kenya, în 1993.

Sudanul şi-a câştigat independenţa în 1956 şi apoi a ajuns să prezinte toate simptomele unui conflict de durată: diviziunea între partea nordică a ţării, musulmană, şi cea sudică non-musulmană (care fuseseră administrate separat de britanici până în 1946); puciuri succesive în capitala Khartoum care au dus la regimuri marxiste, non-marxiste şi, în cele din urmă, islamiste; zăcăminte de petrol în Sud pe care Nordul voia să le controleze; acorduri de pace cu durată variabilă; bilanţuri ale victimelor care sfidau orice calcule (estimate, de obicei, în jurul a două milioane); puteri externe care se amestecau, Eritreea, Ethiopia şi Uganda susţinând Armata Populară de Eliberare din Sudan (SPLA), aflată în fruntea luptei împotriva Nordului.[12]

Când McCune a murit, era măritată cu Riek Machar, un comandant SPLA. Riek a încercat să-l dea jos pe liderul SPLA John Garang, aparent în numele unui „Sudan secular, democratic”, ceea ce a dus la lupte crâncene. La sfârşitul anului 1991, forţele lui au ucis în jur de 2 000 de civili la Bor şi au rănit alte câteva mii, jefuind satele şi cirezile de vite. Aproximativ 25 000 de oameni au murit în foametea care a urmat şi alţi 100 000 au părăsit regiunea. Şi totuşi, idealista Emma a devenit o susţinătoare înfocată a soţului ei, spre stupefacţia celorlalţi expatriaţi din comunitatea umanitară.

În ٢٠١١, Sudanul de Sud şi-a câştigat, până la urmă, independenţa de Sudan, dar a rămas sărac, cu perspective economice limitate şi plin de arme şi de luptători. El a fost divizat de la bun început între facţiunile bazate pe triburile Dinka şi Nuer, făcându-se prea puţin pentru aducerea lor laolaltă după independenţă. ONU a mediat un acord de împărţire a puterii şi a trimis o forţă de menţinere a păcii cu ١ ··· ٢ de soldaţi. Riek a continuat să joace un rol în această

tragedie în curs de desfăşurare. Odată cu independenţa, el a devenit vicepreşedinte al Sudanului de Sud. În ٢٠١٦ a fost destituit de preşedinte şi a fugit în Marea Britanie, jurând să se întoarcă.[13] Când luptele au reizbucnit, a fost atacată şi o bază ONU unde se aflau lucrători ai misiunilor umanitare, unde s-au înregistrat bătăi şi violuri.

Punctul de vedere al lui Scroggins, reflectând propria deziluzie, era că această comunitate mai largă de expatriaţi era compromisă în felul ei, prinsă într-un conflict sălbatic şi cu multe faţete, pe care îl înţelegea prea puţin. „Fanteziile lor salvatoriste" evoluau din convingerea că făceau ceva meritoriu şi eficient, cum era şi cazul de multe ori, deşi asistenţa pe care o ofereau nu făcea decât să perpetueze violenţa, în loc să o reducă. Ea se întreba dacă asistenţa externă aducea, până la urmă, ceva bun, pentru că nu existau motive să creadă că lucrurile nu s-ar îmbunătăţi până la urmă şi singure, de la sine.

Cu siguranţă nu era lipsă de asistenţă externă în Sudanul de Sud după independenţă – consultanţii veneau în valuri să pună la punct adminstrarea ţării, ca şi serviciile de educaţie şi de sănătate. *The Economist* explica problema:

> Dar erau doar morcovi şi nici un băţ. Neînsoţiţi de condiţii, banii găseau rareori drumul spre proiectele de infrastructură şi serviciile publice. Sfaturile consultanţilor, mai ales când era vorba despre îmbunătăţirea guvernării şi reforma armatei, erau ignorate. Concentrat mai ales pe construirea statului, ajutorul occidental nu reuşea să aducă laolaltă comunităţile înstrăinate. Toate acestea lăsau suficient loc ca şefii facţiunilor să relanseze tensiunile şi să-şi consolideze puterea, rivalităţile culminând într-un război civil în toată puterea cuvântului, în ٢٠١٣.[14]

Aceasta se potrivea cu argumentul general elaborat de Monica Toft, că soluţionarea cu succes a unui război civil necesită nu doar o repartizare credibilă a beneficiilor şi retragerea sprijinului financiar sau de altă natură pentru

părţile în conflict, ci şi „o ameninţare credibilă cu o daună sau o pedeapsă la adresa celor care încalcă acordul”.[15]

A existat aşadar argumentul că intervenţia străină nu făcea decât să înrăutăţească situaţii deja rele şi să submineze formele naturale de refacere. Potrivit acestui argument, concentrarea asupra relelor războiului, şi în special asupra impactului umanitar cumplit, ignoră valoarea lui ca mijloc de rezolvare a conflictelor politice care ar putea să ducă la o pace de durată. Istoricul Ian Morris a răspuns la întrebarea „La ce foloseşte războiul?” cu pacea. „Ceea ce a făcut lumea mult mai sigură este războiul însuşi.”[16] Războiul a dus la dezvoltarea unor state puternice, capabile să ţină violenţa internă sub control, şi la sfârşitul violenţei mai localizate, neregulate şi foarte răspândite din vremuri mai „primitive”. După războaie, învingătorii erau deseori capabili să-i integreze pe învinşi în state şi mai mari. „Privind retrospectiv”, a remarcat Charles Tilly, „pacificarea, cooptarea sau eliminarea rivalilor contestatari ai suveranităţii pare o întreprindere minunată, nobilă, prescientă, destinată să aducă pace unui popor.”[17] În vremuri mai recente, au existat dovezi că din războaie prelungite au apărut într-adevăr state puternice, pentru că au fost nevoite să-şi îmbunătăţească abilităţile de a strânge fonduri, de a menţine disciplina şi de a gestiona operaţiuni complexe. Este posibil aşadar ca, dacă războaiele sunt întrerupte constant şi sunt împiedicate să ajungă la o concluzie definitivă, statelor să nu li se dea şansa să se dezvolte într-unele puternice.

Edward Luttwak a susţinut că războaielor trebuie să li se permită să-şi urmeze cursul natural până ajung la o soluţionare. Intervenţia internaţională de orice fel ar fi ea, de la cererea încetării focului până la imixtiunea în lupte, întrerupea acest proces şi împiedica astfel înţelegerile durabile. Deseori, tot ce se obţinea era o pauză în luptă, de care beligeranţii profitau ca să se recupereze şi să-şi refacă forţele. Partea mai slabă, care altfel ar fi putut face compromisurile necesare pentru pace, primea acoperire

pentru intransigenţă. În Bosnia, facţiunile au rămas cu stimulente să se pregătească pentru un nou război, mai degrabă decât să-şi reconstruiască societăţile. „Războiul neîntrerupt ar fi provocat cu siguranţă mai multă suferinţă şi ar fi dus la un final injust dintr-o perspectivă sau alta, dar ar fi dus totodată şi la o situaţie mai stabilă.... Pacea se instaurează doar atunci când războiul s-a încheiat cu adevărat.”

Mai mult, forţele de menţinere a păcii le dădeau civililor în pericol iluzia securităţii, când decizia înţeleaptă ar fi fost să fugă. Oarecum contradictoriu, Luttwak s-a plâns şi că marile tabere de refugiaţi îi susţin pe învinşi în mânia lor şi oferă o bază pentru continuarea rezistenţei. Concluzia lui Luttwak a fost că războaiele nu se termină deoarece „efectele transformaţionale atât ale victoriei decisive, cât şi ale epuizării, sunt blocate de intervenţia din exterior”.[18]

Existau contraexemple evidente la analiza lui Luttwak, nu în ultimul rând amploarea violenţei care putea copleşi societăţile sau rolul intervenţionist jucat de ţările vecine, obligate să vegheze la propriile interese. Şi totuşi cercetările au sugerat că, dintre toate rezultatele unui război civil, o victorie militară clară este cea cu şansele cele mai mari de a duce la o pace stabilă. Războaiele civile nu au reizbucnit în 85 la sută dintre ţările în care s-a înregistrat o victorie militară, pe când războiul s-a reluat în 50 la sută dintre conflictele soluţionate prin negocieri.[19] Toft a comunicat descoperiri similare şi a remarcat totodată că rezultatele cele mai satisfăcătoare tindeau să fie cele care urmau victoriilor rebelilor.[20] Problema cu înţelegerile negociate era că ele nu rezolvau luptele pentru putere, ci le lăsau în schimb într-o stare de animozitate suspendată, făcând ca guvernului să-i fie mai greu să acţioneze de o manieră unificată şi consistentă. Când guvernarea era dominată de un singur partid, atunci putea acţiona cu mai multă coerenţă şi fermitate.[21] Liderii puternici, apăruţi din conflicte dure, ar fi

putut gestiona refacerea economiei chiar şi fără asistenţă externă.[22]

Alţii au arătat că ţările au capacităţi de autoregenerare economică deseori trecute cu vederea din convingerea că sunt neputincioase fără asistenţă externă. Argumentul acesta seamănă cu cele privind dependenţa de ajutorul social şi găsirea echilibrului potrivit între încurajarea indivizilor – şi a statelor – să devină de sine stătători şi oferirea unei plase de siguranţă, pe care aceştia ar putea ajunge să se bazeze prea mult. Dificultatea cu acest argument era că el implica posibilitatea de a menţine conflictele limitate din punct de vedere geografic, în timp ce ţările vecine şi comunitatea internaţională mai largă ar aştepta să se epuizeze de la sine sau ca una dintre părţi să învingă. În practică ar exista cele mai diverse motive ca un conflict să se răspândească în regiunile învecinate, din cauza loialităţilor transfrontaliere, al ocaziilor de jaf şi al fluxurilor de refugiaţi.

Weinstein a folosit exemplul lui Yoweri Museveni după victoria Mişcării Naţionale de Rezistenţă (NRM) condusă de el în Uganda, în ianuarie 1986. Aceasta a venit după o succesiune de dezastre – lovituri de stat (inclusiv cea urmată de regimul catastrofal al lui Idi Amin) şi războaie civile. Produsul intern brut pe cap de locuitor a scăzut cu 40 la sută în cincisprezece ani. Museveni a deschis o perioadă de stabilitate politică, în care armata a controlat tot teritoriul, ţara a prosperat şi sărăcia s-a redus. Reformele lui au urmat metodele occidentale în economie, dar nu şi în politică. Realizările lui l-au făcut să apară ca un „autocrat iluminat”.[23] Şi, la fel ca aproape toţi autocraţii, odată cu trecerea timpului a descoperit că era tot mai greu să-şi imagineze cum s-ar fi descurcat ţara fără el. Părerea lui despre partidele politice era că acestea exacerbau diviziunile sectare, aşadar a căutat să guverneze folosind o mişcare amplă, de masă.

Marca democraţiilor occidentale erau instituţiile puternice, capabile să gestioneze competiţia şi transferurile de putere, oferind continuitate administraţiei independent de un lider

anume. În alte state cu structuri mai fragile, stabilitatea tindea să vină prin intermediul unor personaje a căror guvernare putea să aducă la început beneficii, până când acestea erau întrecute de costurile cultului personalităţii. Acesta este motivul pentru care rebeliunile şi puciurile ofereau din când în când singura speranţă de împrospătare a structurilor guvernamentale. Agăţarea strictă de definiţia dată de Weber statelor acorda aşadar prioritate ordinii interne şi stabilităţii, impunând sprijinirea liderilor puternici, chiar dacă aceştia făceau prea puţin pentru a rezolva nemulţumirile populare şi creau probleme pentru viitor.

În ٢٠١٤, într-un raport se scria că „Africa a devenit spectaculos mai paşnică în ultimii 15 ani”[24] şi că „ameninţarea violenţei organizate a scăzut, pentru africani, mult mai mult decât sugerează un inventar nediferenţiat al conflictelor”.[25] Acesta reflecta fluxurile şi refluxurile unor războaie anume, însă una dintre probleme, în special în context african, era că ignora ravagiile făcute de război în termeni de boli, foamete, sărăcie şi un mare număr de refugiaţi şi de strămutaţi în interiorul ţării.[26] Unor părţi din Africa le mergea bine şi altele cunoşteau un grad de stabilitate, însă din 1990 până în 2014 au fost totuşi douăzeci şi două de lovituri de stat reuşite în treisprezece ţări diferite şi numeroase alte tentative. În plus, rebelii, de obicei cu ajutorul statelor învecinate, au înlăturat de la putere nouă conducători din opt ţări diferite.[27] În aprilie 2017, se anunţa că 20 de milioane de oameni din patru ţări afectate constant de conflicte – Nigeria, Sudanul de Sud, Yemen şi Somalia – erau în pericol din cauza foametei. De multe ori, rebelii le refuzau deliberat hrana, în timp ce guvernele sau erau incompetente, sau orientau resursele către regiuni în care aveau control mai mare. Conflictele limitau capacitatea misiunilor umanitare de a ajunge la oamenii afectaţi, iar aceştia erau prea înspăimântaţi ca să se deplaseze.[28]

Alegerea era rareori simplă. După Afghanistan şi Irak, Statele Unite şi Marea Britanie ezitau şi priveau cu scepticism

o posibilă intervenţie. Ţineau să aleagă acum cu mai multă grijă. Dar situaţiile care impuneau o astfel de opţiune veneau una după alta, mai ales după izbucnirea primăverii arabe, la sfârşitul anului 2010. Pe măsură ce se înmulţeau protestele de masă împotriva regimurilor autoritare, guvernele occidentale se declarau de partea protestatarilor. La început, părea să fie o alegere corectă. Căderea preşedintelui egiptean Mubarak a fost dramatică, dar prin comparaţie puţin dureroasă. Totuşi, când politicile islamiste ale preşedintelui ales, Morsi, au provocat nemulţumiri în Egipt, el a fost înlocuit printr-un puci de comandantul militar Abdel Fattah el-Sisi. Autoritarismul lui Sisi a ajuns repede să fie tolerat, pentru că alternativa părea să fie haosul complet. Apoi au început campanii active împotriva preşedintelui Gaddafi din Libia şi a preşedintelui Assad din Siria.

Aceştia nu erau însă deloc dispuşi să cedeze. Când cei care se răsculaseră împotriva lui Gaddafi a fost cât pe ce să fie zdrobiţi în Benghazi, Statele Unite, Marea Britanie şi Franţa au reuşit să obţină o rezoluţie rapidă la ONU şi apoi s-au grăbit în apărarea lor cu lovituri aeriene. Acest sprijin a continuat până la doborârea lui Gaddafi.[29] Era vorba de o ţară mică şi bogată în resurse petroliere, aşadar se presupunea că avea să poată să se descurce singură. În schimb, statul s-a destrămat şi războiul civil s-a extins, cu grupări islamiste care şi-au creat zone de sprijin. Ţara a fost cuprinsă de haos, sub privirile îngrozite ale intervenienţilor occidentali. Situaţia din Siria era şi mai gravă. Ca rezultat al războiului civil, gruparea islamistă ISIS a reuşit să-şi stabilească o bază şi să treacă în Irak, declanşând lupte intense şi o criză masivă a refugiaţilor, care a avut un efect destabilizant asupra politicii din Europa, care încerca să absoarbă afluxul de oameni disperaţi. Nu păreau să existe opţiuni de intervenţie acceptabile pentru popoarele lor, mai ales după ce Rusia îşi crescuse sprijinul pentru Assad.[30] Şansa dată războiului nu a dus la un rezultat mai bun.

Optimismul referitor la puterile occidentale cu care începuse perioada de după Războiul Rece s-a evaporat în faţa demonstraţiilor teribile ale limitelor lui. Alegerile au devenit mai dure. Nereuşita rezolvării crizelor umanitare însemna transformarea în spectatori ai uriaşei suferinţe, văzând cum se creează ocazii pentru extremism, ca să se confrunte apoi cu consecinţe precum presiunile pentru acceptarea de refugiaţi şi riscuri de acte de terorism. Încercarea de a rezolva aceste crize presupunea angajarea în conflicte complexe, care deseori nu erau bine înţelese de cei din exterior, şi încercări zadarnice de a le aduce la bun sfârşit. Succesul oricărei intervenţii depindea de calitatea partenerilor locali, iar alegerea partenerilor însemna deseori compromisuri asupra principiilor sau obiectivelor politice. Aceasta era o formă de război foarte îndepărtată de bătălia clasică, în care ciocnirea a două armate tranşa o dispută cu acordul ambelor tabere. Toate problemele ce afectau modelul ideal – bătălii indecise, rezistenţă populară, complicaţii din partea aliaţilor şi a vecinilor care se amestecau, implicarea civililor mai întâi ca victime inocente şi apoi ca ţinte, precum şi distrugerea infrastructurii sociale şi economice – tindeau să apară şi în războaiele civile, dar într-o formă accentuată şi concentrată.

Partea a III-a

CAPITOLUL 20

RĂZBOAIE HIBRIDE

Rămasă fără certitudinea relativă a doctrinei, instruirii, tacticilor, adversarilor şi terenului cunoscut din Războiul Rece, armata noastră de astăzi operează oarecum fără un concept de război şi caută cu disperare o nouă „teorie unificată a câmpurilor" pentru conflict.

Generalul David Barno, „Military Adaptation in Complex Operations" („Adaptarea armatei la operaţiuni complexe"), 2009[1]

La începutul secolului XXI era evident că scenariile moştenite pentru viitorul război erau inadecvate. Armata americană s-a agăţat de un tip ideal derivat din modelul clasic şi apoi s-a confruntat cu o formă mai dezordonată de război, pentru care nu era pregătită şi din care făcea eforturi să iasă. Aliaţii ei britanici au crezut că înţeleg situaţia din Irak pe baza experienţei lor în operaţiunea de menţinere a păcii în Bosnia şi de sprijinire a puterii civile din Irlanda de Nord, dar şi scenariile lor erau inadecvate; s-au pomenit luptându-se mai greu decât americanii.[2]

Exista un mod de a gândi războiul care să poată pregăti trupele mai bine pentru genul de provocări cu care se puteau confrunta în viitor? Evident că nu era suficient să se pregătească doar pentru tipul de război pe care doreau să îl poarte armatele occidentale. Dar aceasta însemna că era nevoie să se pregătească pentru o mare varietate de evenimente neprevăzute, fiecare cu propriul scenariu special, sau se putea întâmpla altceva, situaţie în care se derulau simultan forme diferite de război? În 1997, comandantul puşcaşilor marini americani, generalul Charles C. Krulak, a

inventat termenul de „război în trei cvartale”, ca să exprime cerinţele câmpului de luptă modern.

> Într-un moment, trupele noastre vor împărţi alimente şi haine refugiaţilor, oferind asistenţă umanitară. În momentul următor, vor ţine la distanţă două triburi în conflict – efectuând operaţiuni de menţinere a păcii – şi, în cele din urmă, vor duce o luptă de intensitate medie, dar cu număr mare de victime – totul în aceeaşi zi ... totul pe distanţa a trei cvartale de oraş.[3]

Ideea că mai multe însărcinări diferite trebuiau îndeplinite simultan a fost transformată, până la urmă, într-o formă de strategie, capabilă să deruteze un adversar. Aceasta avea să solicite peste limită un adversar care se baza doar pe războiul convenţional. Date fiind problemele din Irak, amestecul de militari din armata regulată şi din forţe speciale a atras o atenţie sporită. În 2005, generalul James Mattis şi colonelul Frank Hoffman au descris un „război în patru cvartale”, cvartalul adiţional fiind legat de „aspecte ale operaţiunilor psihologice sau de informaţii”.[4] Hoffman a dat termenului mai multă importanţă în 2007, când l-a folosit nu doar ca să arate cum puteau forţele neregulate să mărească presiunea asupra unei armate regulate, ci ca fiind ceva mai coordonat şi fuzionat.[5] În timp, el a ajuns să se refere la o abordare ce se baza pe instrumente care acopereau tot spectrul, inclusiv terorism, insurgenţă, criminalitate şi operaţiuni convenţionale, împreună cu folosirea extinsă a operaţiunilor de informaţii.

Principalul exemplu dat de Hoffman pentru conceptul la lucru a fost campania dusă de Hezbollah împotriva Israelului în al doilea război din Liban, din 2006, în care IDF (Forţa Defensivă Israeliană) s-a bazat pe puterea aeriană ca să atace bazele Hezbollah, dar apoi s-a confruntat cu atacuri cu rachete dinspre Liban. Militarii israelieni au fost atraşi în Liban, unde au făcut mari eforturi ca să se ocupe de miliţii. Hoffman descria aceasta ca pe „un exemplu clasic de ameninţare hibridă”:

> Fuziunea dintre unităţile de miliţie, luptătorii special antrenaţi şi echipele cu rachete ghidate antitanc marchează acest caz, la fel cum o face folosirea de către Hezbollah a operaţiunilor moderne de informaţii, a interceptărilor, a rachetelor operaţionale şi tactice, a dronelor militare şi a rachetelor de croazieră antinavale. Liderii Hezbollah şi-au descris forţele ca un hibrid între o armată şi o forţă de gherilă, şi erau convinşi că au conceput un model nou.[6]

Hezbollah a fost un caz interesant, pe de-o parte bine implantat în propria comunitate şi, pe de alta, sponsorizat de Iran, care îi furniza bani şi arme. Tactica lui din 2006 a fost mai bună decât cea a Israelului, care nu a apreciat corect necesităţile războiului şi s-a bazat prea mult pe loviturile aeriene, fără o prezenţă terestră puternică. Dar războiul a fost costisitor şi pentru miliţii, cu o mulţime de luptători ucişi, campania israeliană devastându-le şi bazele urbane.[7]

Interesul pentru această abordare a reînviat când a fost urmată evident de Rusia în campania ei împotriva Ucrainei, începută în 2014. La începutul anului 2013, Valeri Gherasimov, şeful statului major rus, a explicat interesul Rusiei. El a arătat că în conflictele din Orientul Mijlociu se petrecuse o erodare progresivă a diferenţelor dintre război şi pace, precum şi dintre personalul în uniformă şi operativii sub acoperire. Războaiele „nu erau declarate ci începeau, pur şi simplu," astfel încât „o ţară prosperă şi stabilă" se putea transforma într-o „arenă pentru cel mai intens conflict armat, în câteva luni sau doar zile". În aceste circumstanţe, mijloacele militare deveneau mai eficiente atunci când erau combinate cu unele non-militare, inclusiv „politice, economice, informaţionale, umanitare şi altele". Acestea puteau fi suplimentate de măsuri sub acoperire, contestabile aşadar, ca şi de oferte de asistenţă pentru menţinerea păcii, însă cu obiective strategice. „Noile tehnologii informaţionale" aveau să joace un rol important. Ca rezultat, „ciocnirile frontale între formaţiuni militare majore ... rămân treptat de domeniul trecutului". Conflictele implicau acum „folosirea pe

scară largă a măsurilor politice, economice, informaţionale, umanitare şi altele non-militare". Toate acestea, a spus el, puteau fi suplimentate prin incitarea populaţiei locale să devină o coloană a cincea şi prin forţe armate „mascate".[8] Ruşii căutau totodată o modalitate de a triumfa într-un conflict fără să trebuiască să se bazeze pe forţa superioară într-o bătălie clasică.

Un an mai târziu, ca răspuns la o revoltă de la Kiev care s-a soldat cu fuga preşedintelui Ucrainei şi instalarea unui guvern antirus, Moscova a mutat prima. A anexat Crimeea şi a lansat în acelaşi timp incursiuni în părţi ale estului Ucrainei, susţinând în tot acest timp că era vorba de mişcări populare locale, spontane, derulate fără sprijinul personalului militar rus. Afirmaţiile Rusiei nu au rezistat la o examinare atentă. În rolurile cheie erau militari profesionişti, în uniforme fără însemne. Rolul separatiştilor a avut unele similarităţi cu cel jucat de Hezbollah. Şi ei erau sponsorizaţi de un stat, care le asigura resurse şi armament modern, astfel că funcţionau mai degrabă ca un intermediar pentru interesele ruseşti. Spre deosebire de Hezbollah, ei nu aveau rădăcini puternice în populaţia locală, cel puţin nu în estul Ucrainei.[9]

Experienţa a demonstrat limitele, dar şi posibilităţile războiului hibrid.[10] Aranjamentele complexe de comandă au complicat încercările Rusiei de a controla situaţia pe teren, în timp ce eforturile de diversiune erau, în general, lipsite de eficienţă, pe măsură ce deveneau mai transparente. Scopul a fost mai degrabă evitarea acceptării implicaţiilor politice şi legale a ceea ce observatorii externi presupuneau că ar fi fost real. Recunoaşterea rolului pe care forţele ruse îl jucau în Ucraina însemna recunoaşterea agresiunii. Se pretindea aşadar că indivizii respectivi erau voluntari sau în vacanţă. Când una dintre rachetele sol-aer trase de ei a doborât un avion de pasageri malaezian în iulie 2014, 270 de oameni fiind ucişi, în loc să-şi accepte responsabilitatea, ei au încercat să-i implice pe ucraineni, cu explicaţii din ce în ce mai fanteziste. Un posibil succes al acestei abordări a constat

în proiectarea unei imagini a Rusiei mai ameninţătoare decât puterea ei reală, ceea ce a determinat Occidentul să nu escaladeze conflictul.

Rezultatul general a fost însă că oficialii ruşi nu au fost crezuţi în nici o privinţă, nici măcar atunci când au spus adevărul. Propaganda rusă a funcţionat foarte bine în Rusia dar prost oriunde altundeva, ceea ce a avut drept efect creşterea senzaţiei de izolare a Rusiei, dar nu şi a influenţei ei. „Poate că Rusia are un megafon", remarca Mark Galeotti, „dar aceasta înseamnă doar că mesajul ei, când este ridicol sau insultător, poate să alieneze mai mulţi oameni odată."[11] În termenii campaniei terestre, operaţiunea rusă s-a împotmolit în septembrie 2014 şi, cu toată existenţa unui proces de pace, s-a făcut prea puţin pentru a pune capăt conflictului, militar sau diplomatic. În teren, luptele au amintit de numeroase alte conflicte, vechi şi noi, cu schimburi de focuri de arme uşoare şi mortiere.

Din această perspectivă, „războiul hibrid" a apărut ca o formă mai slabă de război, ajunsă în centrul atenţiei din cauza problemelor întâmpinate de războiul obişnuit şi ca o apreciere a posibilităţilor de rezistenţă populară. El a dat coerenţă la ceea ce deseori nu era mai mult decât un set de aranjamente ad hoc şi improvizate. La fel ca multe alte concepte similare, războiul asimetric de exemplu, odată ce termenul de „război hibrid" a fost adoptat, a apărut tendinţa unei definiri mai largi. Când termenul a fost adoptat de forţele armate americane, teoria a devenit mai elaborată, explorând legăturile sociale şi culturale dintre elementele disparate.[12] Cu puţin efort, el putea ajunge să cuprindă aproape orice. Putea descrie amestecul diferitelor tipuri de operaţiuni şi de forţe evidenţiat în numeroase conflicte contemporane, dar îi lipsea specificitatea. Nici un conflict nu putea fi considerat „pur" într-un sens anume. Toate tindeau să includă elemente regulate şi neregulate, şi existau numeroase precedente.[13] Comandanţii se confruntau de multă vreme cu provocarea de a combina formele clasice de

război convenţional cu campaniile partizane, pe de-o parte, şi forme de distrugere civilă (cum ar fi raidurile aeriene), pe de altă parte.

Ca strategie deliberată, a generat propriile cerinţe. Era nevoie de o structură de comandă competentă şi amplă, care să strângă laolaltă toate activităţile, astfel încât acestea să se întărească reciproc, în loc să se contrazică. Mai important, exista o distincţie între capacităţile necesare pentru atingerea obiectivelor războiului, care constau, de obicei, în forţe suficient de numeroase şi de disciplinate ca să poată ocupa şi păstra teritoriul disputat, şi capacităţile de sprijin care puteau ajuta la dezorientarea şi la demoralizarea inamicului, astfel încât să îi erodeze în timp abilitatea de a duce un conflict (cum ar fi măsurile economice), dar care nu asigurau ele singure controlul politic.

NATO a fost însă suficient de alarmat că acesta era un nou tip de război, pentru care Alianţa nu era pregătită, ca să elaboreze propriul raport despre cum să răspundă pe viitor provocării. Astfel, în 2015, secretarul general NATO declara că:

> Rusia a folosit soldaţi mandataţi, forţe speciale fără însemne, intimidare şi propagandă, totul ca să creeze o ceaţă densă de confuzie, să-şi ascundă adevăratele obiective în Ucraina şi să încerce să nege. NATO trebuie, aşadar, să fie gata să înfrunte orice aspect al acestei realităţi noi, de oriunde ar veni. Şi aceasta înseamnă că trebuie să ne uităm îndeaproape cum ne pregătim, cum descurajăm şi la nevoie cum ne apărăm împotriva războiului hibrid.

El a descris războiul hibrid ca pe „o probă, o testare a hotărârii noastre de a rezista şi de a ne apăra”, dar şi ca un posibil „preludiu al unui atac mai serios, deoarece în spatele fiecărei strategii hibride sunt forţe convenţionale care măresc presiunea şi sunt gata să exploateze orice breşă”.[14]

Una dintre componentele amestecului – operaţiunile de informaţii – era considerată cea mai originală şi a atras cea mai multă atenţie.[15]

Rusia avea o istorie îndelungată de control al presei, dar sesizase şi rolul pe care presa străină, necontrolabilă şi subversivă, îl jucase în stimularea crizei de legitimitate a Uniunii Sovietice, precum şi modul în care mai multe guverne din statele post-sovietice fuseseră răsturnate prin „revoluţii colorate" sprijinite de Occident.[16] Deşi marxismul nu mai era ideologie oficială, el lăsase o moştenire intelectuală care avea în prim-plan conştiinţa de masă şi modul în care putea fi influenţată aceasta. Posibilităţile de dezinformare ca parte a războiului făcuseră parte din doctrina militară sovietică.[17] Rusia a folosit reţelele de socializare ca să răspândească mesaje false şi să creeze impresii înşelătoare pentru a-şi slăbi adversarii, în special opinia publică a acestora. Uniunea Europeană a vorbit despre „ameninţări hibride" deoarece a văzut aceasta ca o formă de activitate care putea servi la slăbirea securităţii chiar în perioade de pace relativă. Eforturile Rusiei au fost confirmate în timpul alegerilor prezidenţiale din SUA din 2016, în care comunitatea americană de informaţii a identificat Rusia ca fiind responsabilă pentru materialele menite să o submineze pe Hillary Clinton, candidatul Partidului Democrat.

Termenul de „război informaţional" apăruse de la începutul anilor 1990, fiind folosit cu două sensuri diferite, dar uşor confuze. Primul se referea la măsuri destinate să scoată din uz sisteme ce depindeau de fluxurile de informaţii; al doilea se referea la încercările de influenţare a percepţiilor prin afectarea conţinutului informaţiei. Primul ţinea de inginerie, al doilea de cunoaştere. Războiul informaţional ca propagandă era o continuare a practicilor ce evoluaseră în paralel cu evoluţia ziarelor cu circulaţie de masă, apoi a radioului şi a televiziunii. Fiecare stabilise, în felul propriu, noi ocazii şi limite pentru abilitatea elitelor de a influenţa atitudinile populare faţă de război, atât cu anticipaţie, cât şi

odată luptele începute, şi, pentru inamici, să le submineze mesajele.

Cele două mari schimbări pe care le-a făcut posibile epoca digitală au fost facilitatea accesului la surse de informaţii multiple, atât internaţionale cât şi naţionale, şi capacitatea de împărtăşi gânduri şi planuri cu alţii. Comunicarea prin reţelele neoficiale, fără nici o organizaţie coordonatoare, se putea realiza prin numeroase canale, unele protejate şi unele deschise. Analiştii RAND John Arquilla şi David Ronfeldt a văzut cum aceasta a creat o ocazie pentru ceea ce au numit „netwar (război în reţea)", descris ca „un tip de conflict (şi infracţiune) în curs de dezvoltare la nivel societal, fără să devină conflict militar tradiţional, în care protagoniştii folosesc forme de organizare în reţea, precum şi doctrine, strategii şi tehnologii legate de aceasta, în ton cu epoca informaţiei". Accentul era pus pe trăsături asociate, de obicei, cu insurgenţa, cum ar fi dispersarea şi controlul central limitat, atingându-i pe adversari din direcţii diferite şi deseori neaşteptate. Potrivit lui Arquilla şi Ronfeldt:

> Cei mai puternici războinici cibernetici nu au doar o reţea foarte bine organizată şi capacitatea de escaladare subită, ci sunt totodată uniţi de legături sociale puternice, dispun de tehnologii de comunicare securizate şi proiectează o „poveste" comună despre motivele care îi ţin împreună şi despre ceea ce au de făcut. Aceştia vor fi cei mai serioşi adversari.[18]

Caracteristicile acestea erau asociate, în general, cu mişcările sociale radicale, dar şi cu grupările teroriste sau insurgente. Importanţa „poveştii" sau a „narativului" comun în această analiză nu se limita la oferirea unei motivaţii ideologice pentru lupta politică, ea descria totodată cum era foarte probabil să decurgă lupta şi explica de ce una dintre tabere avea şanse mari să învingă. Aşadar, narativul dădea înţeles evenimentelor şi astfel modela răspunsurile. Chestiunea era extrem de importantă pentru cei angajaţi în operaţiuni de contrainsurgenţă, deoarece ei aveau nevoie de

sprijinul comunităţilor care altfel le puteau oferi inamicilor adăpost, recruţi şi provizii. Ei au considerat că era greu de obţinut acest sprijin, câtă vreme oamenii de rând erau suspicioşi, dacă nu de-a dreptul ostili. David Kilcullen a remarcat că „influenţa dăunătoare” a insurgenţilor se baza pe „un singur narativ” care era simplu, unificat, uşor de exprimat, care putea să organizeze experienţa şi să ofere un cadru pentru înţelegerea evenimentelor. El a înţeles că acţiunea optimă era „folosirea unui narativ deja existent, care să excludă poveştile insurgenţilor” şi pe care oamenii deja îl apreciau. Altfel ar fi fost nevoie să se dezvolte un narativ alternativ, ceea ce ar fi reprezentat o provocare mult mai mare.[19]

Aceasta era în ton cu preocupările mult mai vechi despre necesitatea atragerii populaţiilor nemulţumite ca parte a campaniei de contrainsurgenţă, demonstrându-le oamenilor că dacă sprijineau guvernul se puteau aştepta să fie protejaţi în faţa insurgenţilor şi ca viaţa lor să devină mai bună. Totuşi, recunoaşterea importanţei percepţiilor populare şi a modului în care puteau fi influenţate de reţelele de socializare, ca şi de presa tipărită şi de audiovizual, nu însemna că acestea puteau fi, cu adevărat, schimbate. Tentativele de a încuraja idei diferite puteau beneficia de pe urma formelor sofisticate de propagandă, dar tot erau sortite eşecului dacă mesajele nu aveau sens în termenii culturii locale sau nu se potriveau cu experienţele de zi cu zi. Era nevoie de o disciplină considerabilă pentru susţinerea unui set de mesaje, nu doar prin ceea ce era spus, ci şi prin asigurarea că tipul de comportament din teren era conform cu ceea ce se pretindea. În special celor care aveau legătură cu o forţă străină le era greu să construiască un narativ credibil şi pe care populaţia locală să îl găsească atrăgător.[20] Tot ceea ce se spunea trebuia să ţină cont de opinia publică de acasă, dar şi de preocupările localnicilor. Dificultatea cea mai mare consta în abordarea eficientă a nemulţumirilor populare, promiţând reforme şi succes militar, când tocmai

incapacitatea guvernului gazdă de a realiza ceva din toate acestea era deseori cauza principală a insurgenţei.

În cazul tuturor operaţiunilor militare a existat o relaţie constantă şi incomodă cu presa. Armatele trebuiau să ţină cont măcar de impactul imaginilor cu retrageri, cruzimi ocazionale sau suferinţe obişnuite ale războiului. Odată ce telefoanele inteligente au ajuns disponibile pe scară largă, în ٢ ٠٠٧, incidentele puteau fi filmate şi transmise în doar câteva secunde în toată lumea. Operaţiunile militare au devenit transparente. Genul de secret pe care comandanţii îl puteau cere în trecut nu mai era de acum posibil. Singura speranţă era că, în zarva generală ce aglomera internetul, fragmentele de informaţii cruciale puteau foarte uşor să treacă neobservate. Deoarece nu mai exista nici un control referitor la ceea ce putea fi postat pe internet, s-au înmulţit şi ocaziile de manipulare a opiniilor. Campaniile de informaţii puteau să pună în circulaţie dovezi înşelătoare, care să creeze impresii complet false, cu scopul de a construi sau de a rupe alianţe şi simpatii. Relaţiile cauzale erau mult mai greu de sesizat atunci când era vorba de aspectele informaţionale ale războiului, în contrast cu cele pur materiale. Nu era posibilă remodelarea sistemelor de convingeri cu aceeaşi grijă şi precizie care funcţionau acum în zona atacurilor letale. Era puţin probabil ca mesajele îndepărtate din surse nefamiliare să fie la fel de importante ca experienţa directă a războiului şi consecinţele lui umane. Mesajele cu cel mai mare impact erau deseori neintenţionate, când oamenii observau acţiunile trupelor în vecinătate, auzeau relatări denaturate despre ce ar fi spus politicienii sau găseau pe internet poveşti senzaţionale care le întăreau prejudecăţile.

CAPITOLUL 21

RĂZBOIUL CIBERNETIC

Cyberspaţiul. O halucinaţie consensuală experimentată zilnic de miliarde de operatori legitimi, în fiecare ţară, de copiii care învaţă concepte matematice... O reprezentare grafică a datelor extrase din băncile tuturor computerelor din sistemul uman. Complexitate de neconceput. Raze de lumină aliniate în nonspaţiul minţii, clustere şi constelaţii de date. Ca luminile oraşului, când se îndepărtează.

William Gibson, *Neuromancer (Neuromantul)*, 1984[1]

Cealaltă formă de război informaţional consta în interferarea cu fluxul de informaţii necesar pentru menţinerea în funcţiune a sistemelor moderne militare şi civile. În acest sens, era la fel de mult un aspect al „războiului cibernetic" ca „război hibrid". Ideea de război cibernetic a fost o consecinţă firească a revoluţiei digitale. Dacă toată activitatea militară depindea de colectarea, procesarea şi transmiterea rapidă a datelor, atunci nu ar trebui să fie acestea o preocupare la fel de importantă ca lansarea de rachete sau prevenirea atacurilor inamice? Ce s-ar întâmpla dacă una dintre tabere s-ar pomeni brusc în întuneric, cu monitoarele goale sau pline de informaţii înşelătoare, dacă ar fi în imposibilitate de a transmite ordine comandanţilor din teren sau dacă aceste ordine ar fi substituite cu instrucţiuni false? În asemenea circumstanţe, chiar şi cea mai puternică maşinărie militară ar fi neajutorată şi condamnată. Dacă ducem analiza un pas mai departe şi ne uităm dincolo de activitatea militară, facem o constatare şi mai alarmantă. Dacă toate funcţiile cheie ale unei societăţi moderne – energie, transport, servicii bancare, educaţie, sănătate – depind de aceste fluxuri de informaţii, ar fi posibil ca o ţară să fie îngenuncheată fără să se tragă un

singur foc de armă? Oprirea fluxului de informaţii ar fi similară acţionării unui comutator gigantic. Totul s-ar scufunda în întuneric, s-ar opri brusc ori s-ar prăbuşi, lăsând economia pe butuci şi societatea luptând să îşi asigure cele mai elementare nevoi.

Spre deosebire de alte viziuni privind războiul viitorului, această chestiune a ţinut doar în parte de imaginarea modului în care ar evolua tehnologia. Vulnerabilităţile create de epoca digitală erau evidente în ştirile aproape zilnice despre viruşi sau viermi care infectează computere, despre agenţi străini, angajaţi nemulţumiţi, şantajişti sau adolescenţi teribilişti care intră ilegal în sisteme presupuse a fi sigure şi întreprind acţiuni răuvoitoare, soldate uneori doar cu neplăceri enervante, dar alteori cu pagube şi tulburări serioase. În conflictele din trecut au existat relatări despre apărarea antiaeriană a inamicului luată prin surprindere, despre sisteme de comandă cuprinse de confuzie şi despre ocazii de propagandă exploatate. De la bun început, întrebarea nu a fost dacă era sau nu o problemă, ci cum trebuiau măsurate riscurile şi ocaziile, şi cum avea să fie conceptualizată relaţia dintre acest nou câmp de luptă şi natura războiului ca întreg. Gravitatea problemei o putea plasa oriunde într-un spectru de la echivalentul unui război nuclear până la un disconfort minor.[2]

Exista o legătură cu ideile din perioada imediat următoare Războiului Rece referitoare la un viitor „război al apăsărilor pe buton”, dominat de rachetele ghidate şi în care armatele aveau să devină redundante.[3] Cum am văzut deja în capitolul 7, odată ce acestor rachete li s-au ataşat focoase nucleare şi au atins raze de acţiune intercontinentale, două temeri au ajuns să domine dezbaterile din jurul viitorului război. Prima era dacă una dintre tabere putea să-şi configureze forţele nucleare astfel încât să lanseze o primă lovitură hotărâtoare, transformând un aparent echilibru al puterilor într-o dominaţie unilaterală. Cealaltă, chiar dacă nu exista nici un stimulent pentru o primă lovitură, era dacă interacţiunea

potenţială dintre slăbiciunile omeneşti şi defecţiunile tehnice ar fi putut transforma o situaţie aparent gestionabilă într-un cataclism global. Norbert Wiener, care îşi dezvoltase ideile despre cibernetică din activitatea lui la conceperea de arme antiaeriene în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, era tot mai alarmat de implicaţiile dezvoltării unor sisteme de apărare antiaeriană care trebuiau să reacţioneze atât de rapid, încât aproape că nu mai exista şansa unei intervenţii umane.[4] Tema pierderii controlului asupra unei situaţii care se îndrepta rapid spre o tragedie a stat la baza filmelor *Dr. Strangelove* şi *Fail-Safe* (*Decizie limită*).

În ١٩٧٩, doi scenarişti, Larry Lasker şi Walter Parkes, au dezvoltat o idee de film bazată pe interacţiunea dintre un savant bătrân, pe moarte, şi un adolescent isteţ şi rebel, care ajungea curând să graviteze în jurul modului în care amândoi înţelegeau computerele. La curent cu istorisirile despre cum Comandamentul Nord-American de Apărare Aerospaţială (NORAD) putea confunda semnale normale cu un atac sovietic, ei au vizitat Comandamentul. Aici s-au întâlnit cu comandantul care, la solicitarea lor, le-a împărtăşit îngrijorările lui privind riscul deciziilor supra-automatizate. Ei au aflat şi despre jocurile de război simulat. De aici a venit esenţa intrigii filmului *War Games* (*Jocuri de război*), lansat în 1983. Un adolescent, David Lightman (interpretat de Matthew Broderick), a reuşit să intre clandestin într-un supercomputer programat să prezică urmările unui război nuclear, cunoscut ca War Operation Plan Response (Plan de intervenţie operaţională în caz de război, WOPR). Lightman a remarcat câteva jocuri care îi erau familiare, apoi a văzut unul numit Război Termonuclear Global, pe care a decis să îl joace. Acesta s-a dovedit însă a fi un program care putea convinge sistemele ce operau rachetele nucleare că atacul era unul real. Când şi-a dat seama ce a făcut şi după ce a fost arestat de FBI pentru piraterie informatică, Lightman l-a căutat pe savantul bătrân, înveninat şi pe moarte, care inventase programul, ca să-l convingă să-i dezvăluie cum să-l

oprească. Şi totul s-a întâmplat cu doar câteva secunde înainte de o catastrofă. Cum WOPR era o maşinărie care învăţa singură, şi-a dat seama că unele jocuri nu duceau la nimic, ceea ce a devenit o metaforă pentru distrugerea reciprocă asigurată. După ce s-a ajuns în acest punct pornind de la un joc de X şi 0, computerul a avut ultima replică: „Un joc ciudat. Singura mutare câştigătoare este să nu joci. Ce-ai zice de o partidă de şah?”[5]

La fel ca în cazul maşinăriilor apocaliptice din filmele mai vechi, intriga se baza pe o decizie anterioară de a da descurajării nucleare un anume automatism, care să împiedice oamenii să întrerupă secvenţa de lansare. Filmul începe cu un exerciţiu-surpriză, în care, confruntat cu un atac nuclear, personalul forţelor aeriene americane, care ar fi trebuit să răsucească cheile pentru lansarea loviturilor retaliatorii, nu îşi îndeplinea misiunea. În loc de vreun membru al unui grup de gândire german, personajul negativ era acum un inginer de sistem american pursânge care, împotriva sfatului comandantului NORAD, insistase că procesul de lansare trebuia să fie automat, motiv pentru care WOPR căpătase acest rol crucial. După premiera filmului, Pentagonul a făcut mari eforturi să arate că filmul inducea în eroare cu privire la rolul NORAD şi totodată cu privire la posibilitatea ca arsenalul nuclear să fie în afara controlului uman. Indiferent dacă a existat sau nu intenţia de a face un film în spiritul *Fail-Safe* sau *Dr. Strangelove*, care să alerteze publicului privind riscul unei catastrofe nucleare din neglijenţă, principalul gând lăsat de *War Games* era uşurinţa cu care cineva din exterior putea intra clandestin în cele mai importante reţele de computere, evidenţiind riscul prezentat de accesul de la distanţă şi de simplele parole. Acesta a fost mesajul cu care a plecat preşedintele Reagan, care era prieten cu părinţii lui Lasker şi fusese invitat la o vizionare în avanpremieră, şi care a fost suficient de neliniştit ca să întrebe oficialii din administraţie dacă filmul avea vreo bază reală. Când problema a fost investigată, s-a constatat că

lucrurile stăteau mai prost decât se credea, ducând la o serie de studii privind ceea ce avea să fie descris ca „securitatea sistemelor automatizate de telecomunicaţii şi informaţii”.[6]

Era o perioadă de explorări în această lume a informaţiilor în reţea în plină dezvoltare, un loc dematerializat unde oricine reuşea să capete acces putea face să se întâmple lucruri reale. *War Games* a semnalat posibilitatea ca un război să înceapă din interiorul cyberspaţiului. Şi totuşi nu doar că termenul însuşi era încă nefamiliar, dar prefixul trimitea cu gândul la cyborgi, hibrizii om-robot cu puteri extinse.[7] Perspectiva computerelor căpătând superioritate în conflictele viitoare era legată natural de ideea războinicilor robotici, o apariţie standard în SF.

Roboţii au apărut prima dată într-o piesă din 1921 a scriitorului ceh Karel Čapek, despre o companie care vindea, pe post de sclavi, nişte maşinării care arătau ca oamenii. Termenul i-a fost inspirat de cuvântul „robotnik”, ce însemna serv, muncitor. Cum ştia că aceşti robotniki se răsculaseră împotriva stăpânilor lui în 1848, Čapek i-a făcut şi pe roboţii lui să se ridice împotriva stăpânilor lor umani, introducând o temă ce avea să devină obişnuită în science fiction.[8] Cum dispozitivele mecanice îndeplineau din ce în ce mai multe treburi gospodăreşti simple, dar solicitante, în secolul XX a apărut natural ideea că ar putea prelua şi îndatoriri de soldaţi. În 1968, un profesor de inginerie mecanică a explicat că nu peste mult timp roboţii aveau să fie capabili să se propulseze înainte, să caute inamicii şi să-i ucidă. „O linie de astfel de roboţi, aşezaţi la douăzeci de metri unul de altul, puteau fi trimişi să se deplaseze cu cincisprezece kilometri pe oră printr-o junglă şi să distrugă toţi oamenii pe care îi întâlneau acolo.” Peste „câţiva ani”, oamenii nu aveau „să mai aibă valoare într-o bătălie”. Ei nu ar fi făcut decât să încurce lucrurile, pentru că nu aveau „o capacitate comparabilă de stocare a informaţiilor, de luare a deciziilor, senzorială şi de recunoaştere a tiparelor”. Rolul oamenilor avea să fie, foarte probabil, „să stea neajutoraţi în timp ce se

dezlănţuie lupta între armatele de roboţi şi nave, şi forţe aeriene şi rachete”.[9]

În primul articol care a vorbit despre „războiul cibernetic”, publicat în 1987, scena era dominată de roboţi. Ei erau netemători şi irezistibili, înlăturând toate bietele fiinţe umane trimise să-i înfrunte. Dacă era să fie totul automatizat, atunci războaiele viitorului aveau să se desfăşoare între maşini cu creiere artificiale, cei care le controlau fiind ascunşi în buncăre de comandă.[10] Războiul cibernetic dominat de roboţi care „execută mare parte din ucideri şi distrugeri fără instrucţiuni directe de la operatori umani” a fost şi tema unui articol din *Bulletin of Atomic Scientists*, în 1992. Lipsea încă ideea de reţea. Ceea ce era alarmant la aceste sisteme, fie ele tancuri fără echipaj sau sateliţi antirachetă, era autonomia lor.[11]

Echipa lui Lasker şi Parker a lansat în 1992 încă un film, numit *Sneakers* (*Cutia neagră*). Filmul a fost conceput în timp ce se turna *War Games* şi aborda o temă similară, de data aceasta fiind vorba de un dispozitiv furat de la Agenţia Naţională de Securitate (NSA), care putea decodifica orice date criptate. Filmul nu a avut un impact similar, cu excepţia faptului că l-a avut printre spectatori pe şeful NSA, amiralul Mike McConnell, care a fost captivat de un fragment din scenariu:

> Lumea nu mai este condusă de arme, sau de energie, sau de bani. Este condusă de cifre de unu şi zero, minusculi biţi de informaţie. Totul se reduce la electroni... acolo afară este război, bătrâne prieten, un război mondial. Şi nu e vorba despre cine are mai multe gloanţe. Este despre cine controlează informaţia: ceea ce vedem şi auzim, cum lucrăm, ce gândim. Totul este despre informaţie.[12]

Vulnerabilitatea fusese identificată deja într-un raport din 1991 al Consiliului Naţional al Cercetării:

> Suntem în pericol. America depinde din ce în ce mai mult de computere. Ele controlează distribuţia de energie electrică,

comunicaţiile, aviaţia şi serviciile financiare. Ele sunt folosite pentru înmagazinarea de informaţii vitale, de la dosare medicale până la planuri de afaceri şi caziere. Deşi avem încredere în ele, sunt vulnerabile – la efectele proiectării şi ale controlului de calitate ineficient, la accidente şi, poate cel mai alarmant, la atacuri deliberate. Hoţul modern poate fura mai mult cu un computer decât cu o puşcă. Teroristul de mâine ar putea fi în stare să provoace pagube mai mari cu o tastatură decât cu o bombă.[13]

Un antreprenor IT din Tennessee, Winn Schwartau, a evidenţiat pericolul mai întâi într-un articol de ziar, apoi într-o mărturie în faţa Congresului şi, în final, într-un roman pe care l-a publicat pe cont propriu, *Terminal Compromise (Compromis total)*. El a spus Congresului: „Sistemele de computere guvernamentale şi comerciale sunt atât de slab protejate astăzi, încât pot fi considerate în esenţă lipsite de apărare”. Recurgând la o analogie inevitabilă, el a vorbit despre „un Pearl Harbor electronic care aşteaptă să se întâmple”.[14] Intriga romanului lui are în centru un japonez supravieţuitor al bombardamentului atomic de la Hiroshima care vrea să se răzbune pe Statele Unite şi implică „fanatici arabi, agenţi secreţi germani şi o mulţime de mercenari tehnologici”, care urmăreau „să identifice punctele slabe din infrastructura noastră tehno-economică” pentru a lovi economia americană, doborând Wall Street-ul şi producătorii de maşini Ford şi Chrysler.[15] În cartea lor din 1993 *War and Anti-War (Război şi antirăzboi)*, soţii Toffler l-au citat pe Schwartau avertizând cu privire la un Pearl Harbor electronic şi pe alţii la fel de alarmaţi de posibilitatea „infoteroriştilor”.[16]

Ideea unui Pearl Harbor electronic a căpătat mai multă greutate în cercurile politice după o simulare de criză din 1995, condusă de analiştii RAND Roger Molander şi Peter Wilson, care fuseseră angajaţi într-o serie de exerciţii legate de războiul nuclear. Ei au pus în faţa factorilor de decizie o criză în evoluţie şi le-au cerut să se gândească la motive de escaladare. Aceştia au luat în considerare o serie de atacuri

care au scos din uz o rafinărie din Arabia Saudită, au provocat deraierea unui tren de mare viteză, au doborât un avion de pasageri, au întrerupt reţele de energie electrică şi au scos CNN din emisie. Un „Pearl Harbor electronic” însemna că „o ţară sau un terorist ar ataca brusc, ca din senin, computere americane, provocând moarte, distrugere şi haos”.[17] Legiuitorii nu păreau să ştie cum să răspundă, dar nu puteau nega existenţa problemei. „Electronul”, explica directorul CIA John Deutch, „este arma ghidată de precizie supremă.”[18] În 2011, la audierile pentru confirmarea lui în funcţia de secretar al Apărării, Leon Panetta recurgea din nou la analogie ca să avertizeze cu privire la un „Pearl Harbor digital”. În acelaşi an, un fost şef al Statului Major Interarme avertiza că: „Ameninţarea existenţială cea mai puternică este, după părerea mea, de natură cibernetică”.[19]

Folosirea constantă a celei mai stigmatizante experienţe din istoria militară recentă a Statelor Unite pentru a descrie viitoarele atacuri scoate în evidenţă, deliberat, posibilitatea unei surprize. Dar Pearl Harbor nu a fost, desigur, o lovitură nimicitoare. Statele Unite şi-au revenit şi l-au învins pe făptaş. Acest caz ipotetic ridică, aşadar, exact aceleaşi întrebări despre de ce ar face inamicul asta, cum ar putea să profite în continuare de pe urma loviturii iniţiale şi care ar fi obiectivele politice. Se punea, de asemenea, întrebarea cât de multă încredere putea să aibă atacatorul că totul avea să meargă conform planului. Era nevoie să se ştie multe nu doar despre vulnerabilităţile ţintei şi despre eventualele îmbunătăţiri aduse apărării, dar trebuia cunoscut şi în ce măsură depindea ţinta de sistemele care erau atacate. După cum a observat Wilson, unul dintre creatorii simulării RAND, existau mai multe arme de perturbare în masă decât de distrugere în masă şi, „tot prezentând scenarii apocaliptice, oficialii guvernamentali şi-au pierdut credibilitatea şi, în timp, capacitatea de a influenţa publicul”.[20] Chestiunea era nedumeritoare şi deoarece, chiar dacă unele atacuri puteau

provoca pierderi de vieţi omeneşti, cele mai multe nu o făceau.

În timp ce un grup era preocupat de cum ar fi putut Statele Unite să profite de vulnerabilităţile sistemelor de informaţii ca să-şi afecteze inamicii, alţii îşi făceau griji că aceleaşi vulnerabilităţi în sistemele lor le-ar fi permis inamicilor să-i afecteze pe ei. Acţiuni mărunte, dar semnificative, au ilustrat această posibilitate. Mai întâi apărarea antiaeriană irakiană şi apoi cea sârbă au fost deteriorate prin interferare cu software-urile lor. Israelienii au făcut ceva asemănător cu apărarea antiaeriană a Siriei când au distrus un reactor nuclear în construcţie, în ٢٠٠٧. Virusul Stuxnet, probabil un proiect comun americano-israelian, a fost proiectat ca să pună piedici producţiei de uraniu îmbogăţit din Iran, prin scoaterea din funcţiune a centrifugelor.[21] Aceasta a avut un oarecare efect, dar a arătat totodată cât de greu era să împiedici atacurile de acest gen să se răspândească la distanţă de ţinta vizată. Virusul a fost observat când au fost afectate şi alte sisteme, non-iraniene.

De fiecare dată când sistemele naţionale erau testate ca să se vadă cât de bine se puteau apăra împotriva interferenţei altora, se descoperea că era nevoie de mai mult. Şi, pentru toate tipurile de reţele, piratarea a devenit ceva obişnuit. În 2014, au fost în jur de 80 000 de breşe de securitate în Statele Unite, din care peste 2 000 s-a soldat cu pierderi de date. Hackerii au rămas în reţelele pe care le-au accesat clandestin 205 de zile, în medie.[22] În spatele atacurilor au fost grupări infracţionale şi activişti politici, ca şi guverne străine, deşi linia dintre ele era uneori destul de estompată. Hackerii apăreau, de obicei, ca „fulgerele din senin”, dar tindeau mai degrabă să strice decât să scoată din uz şi de cele mai multe ori era vorba mai degrabă de furtul de secrete de afaceri, sau de atacuri premeditate împotriva unor indivizi sau companii, decât de politica internaţională. Uneori era greu să-ţi dai seama ce era interferenţă deliberată şi ce era consecinţă a fragilităţii unora dintre conexiuni.

Serviciile de internet cădeau, de regulă, ca urmare a unui accident sau a unei erori. Într-un astfel de incident, o bunică de 75 de ani din Georgia a tăiat cu lopata cablul prin care se furniza internet către Armenia, fapt care era să ducă la un incident internaţional, pentru că iniţial a fost învinovăţită Rusia.[23]

Presupunerea că era imposibilă atribuirea atacurilor a ajuns să fie contestată, pe măsură ce tehnica investigaţiilor s-a îmbunătăţit.[24] Statele Unite erau mai pregătite să-i desemneze pe cei responsabili, fie că era vorba de un atac nord-coreean împotriva corporaţiei Sony pentru un film care lua în considerare posibilitatea asasinării liderului de la Phenian, sau, mai grav, de încercările ruşilor de a influenţa decisiv alegerile prezidenţiale din 2016. În aceste cazuri, guvernul american a vorbit pe faţă şi despre ripostă. Statele Unite au devenit explicite cu privire la aspectele de descurajare din cyber-strategia lor în domeniul militar, ameninţând „să folosească operaţiuni cibernetice ca să distrugă reţelele de comandă şi control ale unui adversar, infrastructura cu importanţă militară asociată şi armamentul din dotare”.[25]

La fel ca în cazul tuturor dezvoltărilor noi, întrebarea era dacă era vorba de o modalitate de a obţine un rezultat decisiv într-un conflict sau doar de un alt mijloc de angajare într-o dispută fără să fie neapărat şi capabil să-i pună capăt. În discuţiile mai vechi despre impactul puterii aeriene, mai întâi, şi apoi al armelor nucleare se făcea o distincţie între efectele strategice şi cele tactice, primele făcând posibilă o victorie decisivă, iar ultimele având efect doar ca rezultat al colaborării cu alte tipuri de forţe şi, în particular, armate. Într-un articol din 1993, Arquilla şi Ronfeldt au încercat să redefinească războiul cibernetic făcând trecerea de la formele automatizate de forţe fizice către centrele de cunoaştere şi comunicare din inima sistemelor militare şi sociale moderne.[26] Aceasta era în ton cu o tendinţă mai amplă în gândirea despre război, prezentat ca făcând saltul de la

uzura absurdă, bazată pe distrugere fizică, la strategii mai inteligente, manipulatoare, care se bazează pe pătrunderea în mintea inamicului, ca să-l deruteze şi să-l demoralizeze.[27] Următorul salt a fost de la interferarea cu procesele informaţionale care menţineau sistemele militare în funcţiune la procesele care făceau acelaşi lucru pentru o ţară întreagă.

Potrivit lui Arquilla, scopul articolului respectiv a fost să scoată în evidenţă efectele tactice, arătând cum perturbarea reţelelor poate influenţa capacitatea unei tabere de a lupta într-un război convenţial, arătând totodată scepticism faţă de „paradigma atacului strategic", care vedea atacurile îndreptate împotriva infrastructurii naţionale de informaţii. Şi totuşi, remarca el, dezbaterea academică şi politică avea să fie atrasă curând către „un fel de informaţie analogă bombardamentului strategic".[28] Exista o valoare tactică evidentă în explorarea slăbiciunilor forţelor inamice. Vorbind despre experienţa lui în Afghanistan, un general a descris cum „am reuşit să îmi folosesc operaţiunile cibernetice împotriva adversarului, cu mare impact... Am putut să intru în reţelele lui, să-i infecteze centrul de comandă şi control, şi, de fapt, să mă apăr împotriva încercărilor lui constante de a ajunge în reţelele mele, ca să-mi afecteze operaţiunile."[29] Problema cu războiul cibernetic era că, privit din perspectivă strategică, nu era vorba de cât de mari pagube putea să provoace, ci de legarea acestor pagube de un obiectiv politic, mai ales dacă era singura formă de atac.

Ca să provoace pagube importante, era nevoie de pregătiri substanţiale, inclusiv de o cercetare amplă a sistemului vizat pentru a-i identifica vulnerabilităţile în speranţa că interferenţele nu aveau să fie detectate, şi apoi pregătirea unui set personalizat de acţiuni pentru punerea în practică a sabotajului cerut. Oricare ar fi fost opţiunile stabilite prin operaţiunile de recunoaştere anterioare, în jurul eficienţei lor ar plana incertitudini majore până la lansarea efectivă a atacului, inclusiv legate de întrebarea dacă ţinta şi-a dat

seama că sistemele ei au fost penetrate. Aceste încercări nu erau scutite aşadar de deciziile de moment, dar trebuiau pregătite mult înainte de fiecare atac, iar opţiunile puteau fi compromise rapid. Era posibil ca adversarul să facă propria recunoaştere şi să găsească dovezi că se plănuia o ofensivă. Descoperirea la momentul potrivit a pregătirilor adversarului l-ar putea determina să se agite sau, pur şi simplu, să ia măsuri ca să îngreuneze atacul şi să aştepte să vadă ce se întâmplă. Nimic din toate acestea nu ar fi vizibil decât pentru cei direct implicaţi.[30] Toate aceste incertitudini fac din atacul cibernetic o bază nesigură pentru agresiune.

Războiul cibernetic imaginat era apogeul natural al unei dorinţe de războaie non-cinetice, forme de luptă care să dezarmeze şi să paralizeze o întreagă societate fără vărsare de sânge. Acesta este motivul pentru care a existat permanent îngrijorarea legată de cel mai rău posibil „Pearl Harbor electronic", cu un atac subit care să ducă la prăbuşire socială şi economică. Realitatea de zi cu zi, însă, indica mai degrabă un nivel de ameninţare obişnuit şi omniprezent. Nu doar că orice conflict, chiar şi unul în general non-violent, prezenta elemente cibernetice, dar acest tip părea să devină forma preferată de luptă, tocmai din cauză că era relativ minor. El oferea posibilităţi pentru forme mai blânde de coerciţie, semnalând îngrijorare sau sugerând o viitoare escaladare. Acesta este un mod de a interpreta bombardamentul electronic al Estoniei de către Rusia în 2007 şi al Georgiei în anul următor.[31] În nici unul dintre aceste cazuri, efectul atacurilor prin care au fost blocate anumite servicii nu a fost de durată, dar ambele au servit ca avertismente pentru ceea ce s-ar putea face pe viitor. În acest mod, statele se comportau „din ce în ce mai mult ca hackerii individuali şi comiteau infracţiuni de vandalism meschin, furt, perturbare, distrugere şi chiar intimidare cibernetică". Era o formă de conflict absolut, fără limite evidente, testând terenul însă evitând provocarea excesivă, dar totuşi la un nivel nepotrivit cu un comportament de stat

responsabil.[32] Din această perspectivă, atacurile cibernetice seamănă mai mult cu războaiele asimetrice decât cu bombardamentele strategice, o altă modalitate de a hărţui şi a submina, de a deruta şi a sâcâi, dar nu o cale de a câştiga un război.

CAPITOLUL 22

ROBOŢI ŞI DRONE

Cele Trei Legi ale Roboticii, din „Manual de Robotică, ediţia a 56-a, 2058 A.D.”:

1. Un robot nu are voie să pricinuiască vreun rău unei fiinţe omeneşti sau, prin neintervenţie, să permită ca unei fiinţe omeneşti să i se facă un rău.

2. Un robot trebuie să se supună ordinelor date de către o fiinţă omenească, atât timp cât ele nu intră în contradicţie cu Legea 1.

3. Un robot trebuie să-şi protejeze propria existenţă, atât timp cât acest lucru nu intră în contradicţie cu Legea 1 sau Legea 2.

ISAAC ASIMOV, „Runaround” („Fuga în cerc”), 1942[1]

În seria Războiul Stelelor, cea mai temută dintre toate armele era Steaua Morţii, o navă de luptă de mărimea Lunii, construită de Imperiul Galactic. Avea o armă – un super-laser – care putea distruge planete. Scopul era suprimarea rebelilor, prin înfruntarea lor cu o forţă irezistibilă, demonstrată atunci când planeta Alderaan a fost distrusă. Dar rebelii au pus mâna pe planurile Stelei Morţii şi şi-au dat seama că aceasta avea un punct slab, un mic orificiu de evacuare a căldurii, conectat la reactorul principal. Conducând un atac disperat, tânărul jedi Luke Skywalker a reuşit să lanseze o torpilă prin orificiul de evacuare şi să distrugă întregul sistem.[2] Imperiul Galactic a început construirea unei a doua Stele a Morţii, mai mari, dar programul a suferit mari întârzieri, ceea ce a provocat furia lui Darth Vader.[3] Această navă a fost, de asemenea, distrusă de rebeli înainte de a exista ocazia de a i se folosi arma.

În ٢٠١٢, pe site-ul Casei Albe a fost depusă o petiţie privind construirea unei Stele a Morţii reală, pentru a stimula economia şi a apăra naţiunea. Administraţia Obama a enumerat trei motive pentru a respinge cererea. În primul rând, costul ar fi fost de 850 000 000 000 000 000 de dolari. În al doilea rând, nu exista nici o politică preconizând distrugerea planetelor. În al treilea rând, de ce „să se cheltuiască sume exorbitante din banii contribuabililor pentru o Stea a Morţii cu un punct slab care să poată fi exploatat de o navă spaţială condusă de un singur om?”

Dan Ward, un specialist în domeniul achiziţiilor pentru apărare, a văzut în Steaua Morţii o metaforă pentru ceea ce era eronat la armele proiectate la Pentagon. Va fi totdeauna o provocare să se construiască un sistem atât de mare şi de complex fără să fie trecut cu vederea un defect esenţial.[4] Nu poate fi construit decât câte un exemplar dintr-un astfel de sistem, astfel încât, dacă defectul se dovedeşte a fi fatal, nu există nici un beneficiu din investiţie. Prin contrast, sublinia Ward, droidul simplu, ieftin şi mic – R2D2 – şi-a dovedit tot timpul valoarea. În timp ce Steaua Morţii ţinea de forţa brută, droizii ţineau de subtilitate.[5]

Implicaţia că ideea platformelor enorme şi intimidante ar duce la arme inutil de complicate şi prea scumpe era familiară. Pe măsură ce revoluţia digitală a avansat, s-au înregistrat avertismente constante că se acorda în continuare mult prea multă atenţie paltformelor costisitoare, care erau vulnerabile la rachete destul de ieftine, şi nu sistemelor de armament cu rază lungă de acţiune care ar fi trebuit să transporte armele şi să le dea capacitatea de a acţiona în afara pericolului. Ataşamentul armatelor faţă de echipamentele lor extravagante era greu de combătut. În 1984, Norm Augustine a trasat pe un grafic creşterea exponenţială a costului unui avion de luptă, începând din 1910, şi a ajuns la o concluzie absurdă:

> În anul ٢٠٥٤, cu întregul buget al apărării se va cumpăra doar un avion de luptă. Acest avion va trebui să fie împărţit între aviaţie şi marină, câte ٣½ zile pe săptămână fiecare, cu excepţia anilor bisecţi, în care marina îl va folosi în ziua în plus.[6]

Programul F-35 în valoare de 1,5 trilioane de dolari, ducând la costuri unitare de 100 de dolari per avion, a indicat că problema era una reală şi că, până la urmă, avantajul tehnologic care ar putea fi oferit de cele mai perfecţionate platforme şi rachete ar fi anulat de pierderea cantitativă.

În timp ce bugetele marinei şi aviaţiei americane au crescut în termeni reali cu ٢٢, respectiv ٢٧ la sută din ٢٠٠١ până în ٢٠٠٨, numărul de nave de luptă a scăzut cu ١٠ la sută, iar cel al avioanelor de luptă – cu ٢٠ la sută. În final, când se va confrunta cu mai multe ţinte, armata va rămâne fără arme. Un răspuns ar fi să se recurgă la droizi echivalenţi. „Sistemele fără oameni" ar putea „ajuta la redresarea forţei în luptă" amplificând „numărul de senzori şi de trăgători" la un cost relativ scăzut. Cu o miză mai mică pentru supravieţuire, se poate pune un accent mai mare pe a avea mai multe sisteme în acţiune, în orice moment.[7]

La începutul secolului XX, primele sisteme fără oameni care au intrat în atenţia lumii au fost dronele purtând rachete letale. Ele puteau zbura deasupra ţintelor, transmiţând informaţii unui operator de la distanţă care hotăra, apoi, dacă să lanseze racheta. Drone rudimentare au existat încă din Primul Război Mondial, folosite, de exemplu, pentru exerciţii de tir sau pentru spionaj. Conceptul modern al dronelor a fost elaborat de către designerul israelian Abraham Karem, care era convins că acestea ar putea fi folosite pentru spionaj în timp real. După *Gnat*, care a fost folosit în Balcani, a venit *Predator*.[8] După 11 septembrie 2001, *Predator* a fost echipat cu rachete aer-sol *Hellfire* şi folosit în Afghanistan. În acelaşi timp, administraţia Bush a elaborat cadrul legal care dădea CIA puteri extinse pentru a omorî teroriştii al Qaeda oriunde în lume. Locuri în care SUA nu aveau prea multe posibilităţi

de desfăşurare, cum ar fi Yemen, Somalia şi părţi din Pakistan, au prezentat un interes special. În noiembrie ٢٠٠٢, o dronă a lovit un bărbat suspectat că ar fi lider al Qaeda şi pe cinci dintre asociaţii lui, în Yemen, semnalând faptul că Statele Unite erau pregătite să îşi elimine inamicii în afara unei zone de luptă recunoscute. În 2007 a intrat în uz *Reaper*, descris ca un „adevărat vânător-ucigaş”.

Dronele au cumulat numeroase tehnologii de vârf: motoare cu mare randament, senzori avansaţi, GPS şi comunicaţii instantanee. Operatorii lor puteau identifica, monitoriza şi apoi lovi o ţintă la mii de kilometri depărtare, fără să pună vieţi americane în pericol direct. Deoarece puteau să zboare deasupra ţintelor ore întregi, exista o mai mare siguranţă că erau alese ţintele potrivite, fără civili nevinovaţi în apropiere. Cu toate acestea, dronele au fost criticate cu două argumente. În primul rând, ele creau situaţii de asimetrie totală. Piloţii de drone nu se confruntau cu nici un pericol şi puteau să ducă o viaţă relativ normală în timpul lor liber, luându-şi copiii de la şcoală după ce omorau pe cineva de partea cealaltă a lumii: victimele lor nu ştiau nimic despre condamnarea lor iminentă şi nu puteau să conteste verdictele ascunse, cu atât mai puţin să riposteze. În al doilea rând, asasinarea la ţintă era dubioasă din punct de vedere etic şi legal, şi avea o valoare strategică incertă.

Primul argument a fost invocat de la începutul dominaţiei puterii aeriene. A fost uitat odată ce puterile occidentale s-au bucurat de libertatea cerului. Michael Ignatieff a descris războiul din Kosovo din 1999 ca pe un conflict „virtual”, cel puţin pentru cetăţenii din ţările NATO. Un conflict atât de dezechilibrat, s-a plâns el, semăna prea mult cu un „spectacol”, trezind „emoţii în modul intens, dar superficial în care o face sportul”.[9] Dar piloţii de drone îşi cunoşteau ţintele umane mai bine decât aproape oricine altcineva, pentru că le priveau înainte de a lovi şi, după lovitură, puteau să vadă ceea ce rămăsese din victimă şi din oricine intrase în cadru în ultimul moment. Deşi stresul putea fi mai mic decât cel

resimţit într-o bătălie reală, piloţii de drone nu jucau simple jocuri pe calculator. În ceea ce priveşte al doilea argument, se ridica o problemă de impunitate şi de hazard moral. Nu era, oare, prea uşor să se planifice atacuri fără prea multă preocupare pentru implicaţiile etice?

Practica asasinării la ţintă a fost inaugurată de către israelieni după ce s-au retras din Fâşia Gaza şi au încercat să găsească metode de a face faţă ameninţării reprezentate de mişcarea Hamas. Administraţiile Bush şi ulterior Obama au preluat ideea ca o modalitate de confruntare cu grupările islamiste radicale, mai ales cele care acţionau în zone în care era dificil să se ajungă la ele. Această metodă reflecta o concentrare strictă asupra grupărilor ostile gata să atace teritoriul Statelor Unite, ca şi cetăţenii şi posesiunile lor din străinătate. Cifrele implicate erau mici, iar pierderile provocate de terorism nu erau mari în sine, dar caracterul aleatoriu şi perfidia lor arătau că pericolul nu putea fi ignorat. Cele mai importante reacţii implicau spionaj bun, poliţie bună şi abordarea problemei poziţiei sociale a comunităţilor musulmane din ţările occidentale. Dar chiar şi militanţii care trăiau în Occident primeau inspiraţie, şi uneori erau recrutaţi şi antrenaţi, din ţări în care existau grupări islamiste active. Obiectivul era slăbirea lor prin eliminarea unor indivizi identificaţi, fie pentru că erau lideri, fie pentru că aveau anumite abilităţi, cum ar fi fabricarea de bombe. În aceste cazuri dronele păreau să fie arma perfectă pentru uciderea personalizată.[10]

Existau dovezi că decapitarea unei grupări insurgente îi putea reduce eficienţa, iar atacarea continuă a personajelor-cheie o slăbea.[11] Atacurile ocazionale, însă, riscau să creeze goluri care erau umplute rapid, posibil cu lideri care să fie şi mai duri.[12] În plus, nu era totdeauna simplu să se găsească persoanele care trebuia să fie eliminate. Au existat, prin urmare, importante pierderi din rândul civililor, ca rezultat al informaţiilor hazardate, al informatorilor locali care au dat informaţii false ca să ajute la eliminarea rivalilor sau din

cauza încrederii excesive în loviturile în urma unor „semnale”, în care unii indivizi au fost uciși deoarece comportamentul lor sugera că puneau ceva la cale, deși nu existau dovezi concludente.[13]

În timp ce numărul celor uciși a fost mic, cel puțin în comparație cu ce se întâmpla în aceste conflicte, incidentele individuale (cum ar fi atacarea unor petreceri de nuntă) au provocat furie. Reacțiile la uciderea civililor au fost catalogate drept contraproductive, riscându-se pierderea sprijinului localnicilor și convingerea mai multor recruți să se alăture grupărilor insurgente, depășindu-se, astfel, orice avantaje obținute din uciderea unor anumiți militanți. Tentația de a folosi drone pentru victorii tactice, deși acestea ofereau un beneficiu strategic nesemnificativ, a fost descrisă ca dependență.[14] Au fost puține dovezi ale unei dependențe. Probabil din cauza faptului că beneficiile erau greu de confirmat, în timp ce se ridicau probleme etice și legale profunde, Administrația Obama a redus folosirea dronelor în Pakistan în 2012, iar apoi a lucrat la elaborarea unor instrucțiuni privind alegerea țintelor. Pe măsură ce numărul atacurilor cu drone a scăzut în Pakistan și în Yemen, a scăzut și numărul victimelor din rândul civililor.[15]

Sisteme fără echipaj uman au fost create și pentru forțele terestre, de exemplu roboți proiectați special pentru dezamorsarea Dispozitivelor Explozibile Improvizate (IED) sau pentru misiuni de recunoaștere. În astfel de roluri, avantajele roboților erau evidente: „Nu le e foame. Nu le e teamă. Nu uită ordinele. Nu le pasă dacă soldatul de lângă ei a fost împușcat. Vor face o treabă mai bună decât oamenii? Da.” Această afirmație era adevărată pentru misiunile plicticoase, murdare și periculoase.[16] La fel ca în cazul dronelor, când aceste sisteme au început să tragă cu arma a fost necesară intervenția umană și, chiar dacă cei care le dirijau erau în afara pericolului, ele tot trebuia să fie controlate. Așa-numitele sisteme fără echipaj uman păreau să aibă nevoie de un mare număr de oameni pentru a fi

dirijate eficient. În cazul dronelor, viteza mică, altitudinea joasă şi vulnerabilitatea la sistemele de apărare antiaeriană şi electronică însemnau că valoarea lor era limitată în faţa unui oponent capabil. La aceasta se adăugau probleme legate de viteza cu care un sistem automat putea procesa şi acţiona pe baza indiciilor de pericol sau de vulnerabilitate a ţintei şi riscurile de defecţiuni sau chiar de interferenţă a inamicului.

În timpul Administraţiei Obama, SUA au adoptat o strategie (descrisă ca „Third Offset", „A treia compensare" pentru a sublinia ideea că SUA trebuie să folosească puterea lor tehnologică pentru a compensa avantajele oponenţilor) bazată pe „reţele de luptă într-o cooperare oameni-maşini, care să desfăşoare simultan operaţiuni în spaţiu, în aer, pe mare, operaţiuni submarine, terestre şi cibernetice".[17] În prim-plan era inteligenţa artificială care să permită delegarea capacităţii de luare a deciziilor către maşini. Această strategie preconiza sisteme capabile să gestioneze cantităţi mari de date, să susţină deciziile oamenilor astfel încât acestea să fie mai bune şi mai rapide, să susţină personalul combatant, de exemplu cu aplicaţii electronice şi digitale portabile, şi să realizeze o mai bună cooperare între sistemele cu şi fără echipaj uman. Sistemele defensive ar putea funcţiona „cu viteza luminii" pentru a răspunde la un atac, în timp ce sistemele ofensive ar fi mai eficiente, dirijând prima rachetă dintr-o salvă astfel încât să existe siguranţa ca următoarele rachete sunt trimise spre cele mai bune ţinte.

Cât de departe se putea merge? Nanotehnologia, manipularea atomilor şi a moleculelor, importante în special în biomedicină, au oferit perspectiva unei miniaturizări extraordinare. A fost posibil să se imagineze drone ca nişte insecte care fac fotografii şi chiar injectează indivizi cu otravă, poate după ce le verifică ADN-ul, sau uniforme care ar putea simţi pericolul, ar alerta medicii în cazul unei răni sau chiar ar începe să administreze tratamente, fără comenzi din afară. Într-o relatare în mod deosebit alarmantă, un

fizician a descris cum nanoarmele ar putea destabiliza echilibrul de putere, cu scenarii dramatice în care „nanoelectronica ghidează rachete balistice intercontinentale hipersonice sau milioane de nanoboţi de dimensiunea unor insecte [roboţi la scară nano] capabili să asasineze populaţia unei ţări”, ducând omenirea spre extincţie. El a luat în considerare o direcţie de evoluţie de la computere care proiectează nanoarme în parametri stabiliţi de oameni către „un computer unic”, unul mai inteligent decât întreaga rasă umană şi care ar putea fi funcţional până în anul 2050.[18] Pentru aceasta ar fi nevoie ca un număr uriaş de probleme tehnice să fie rezolvate la scară miniaturală – inclusiv dotarea acestor roboţi minusculi cu o sursă de putere, cu antenă, sistem de comunicaţii şi de ghidare.[19]

Chiar şi înainte să apară astfel de probleme, au existat chestiuni îngrijorătoare care trebuiau rezolvate. Inteligenţa artificială se referea la sisteme de computere capabile să îndeplinească sarcini care necesitau în mod normal inteligenţa umană, ca de exemplu percepţia vizuală, recunoaşterea vorbirii şi luarea deciziilor.[20] În război, aceasta ar însemna abilitatea de a selecta şi de a ataca ţintele fără control uman semnificativ, până într-acolo încât comportamentul lor ar varia chiar în acelaşi mediu operaţional mai larg. Aceasta merge dincolo de dronele existente, care pot îndeplini şi ele unele sarcini pe cont propriu, dar nu-şi pot executa misiunile fără intervenţie umană semnificativă. Nivelurile s-au schimbat de la sisteme care erau operate de oameni la cele în care oamenii delegau şi apoi supravegheau, în final până la autonomia totală. Sistemul avea să facă alegeri şi să-şi gândească drumul prin acestea, în funcţie de calitatea senzorilor lui şi de algoritmii prin care se procesează informaţia. Aceasta însemna că nu avea să urmeze acelaşi scenariu, ci urma să-şi facă propriile scenarii, în funcţie de cum evoluează situaţiile. Alegerile pe care le face ar avea implicaţii etice. „Ar trebui o dronă să

tragă asupra unei case despre care se ştie că ascunde o ţintă, dar unde s-ar putea adăposti şi civili?”[21]

Pe măsură ce asemenea sisteme erau tot mai folosite în luptă, se punea problema dacă fiinţele umane ar trebui să rămână „în joc”, cu puterea de a contramanda atunci când sistemele teoretic autonome ar face alegeri proaste. La fel ca în cazul soldaţilor, problemele aveau cea mai mare probabilitate de apariţie nu din aranjamentele oficiale de comandă, ci din condiţiile specifice ale bătăliei. În orice lanţ militar de comandă, subordonaţii ideali sunt cei suficient de obedienţi ca să urmeze ordinele aşa cum le sunt date, dar care sunt capabili să ia decizii pe cont propriu la nevoie, de exemplu în caz de întrerupere a comunicaţiilor sau atunci când comandanţii superiori sunt ucişi. În asemenea circumstanţe, soldaţii ar putea să fugă sau să lupte pe cont propriu. La fel ar putea să facă şi roboţii, doar că ei şi-ar întrerupe funcţionarea, în loc să fugă. Controlul s-ar putea întrerupe şi atunci când controlorii umani aflaţi la distanţă n-ar mai putea ţine pasul cu rapiditatea şi fluiditatea unei bătălii, aşa că deciziile referitoare la ţinte trebuiau delegate maşinilor. Aceasta putea duce la escaladarea unei situaţii confuze, iar focurile trase dintr-o sursă-prietenă ar putea degenera rapid într-o luptă fratricidă.

Una era să deţii o cunoaştere a situaţiei sau o logistică mult mai bună, şi chiar un anume grad de protecţie automată atunci când o unitate sau un individ erau luaţi prin surprindere. Era însă cu totul altceva să ai sisteme care se conduc singure, cu oamenii jucând doar roluri secundare. Şi mai erau şi coşmarurile evidente despre sisteme infiltrate care se întorc împotriva presupuşilor lor stăpân sau decideau, pur şi simplu, să nu execute o misiune critică. O modalitate de interferare cu dronele (în special cu modelele simple, comerciale) constă în dezvoltarea unor mijloace de a interfera cu partea lor electronică. Date fiind îngrijorările privind hackerii, câtă încredere se putea avea în sisteme care prezentau riscul „să se întoarcă” dacă erau penetrate de o

putere străină? Era logică interacţiunea cu dezbaterea în curs referitoare la războiul cibernetic, acesta din urmă ţinând de o luptă constantă dintre ofensivă şi apărare pe tema securităţii şi securităţii informaţiei, pe când automatizarea presupunea o încredere considerabilă într-un proces programat de luare a deciziilor de către sisteme autonome.

Era important şi dacă un anume grad de ezitare avea să ţină sistemele pe loc câtă vreme riscurile lor treceau printr-o evaluare completă. Introducerea de noi dotări, mai ales fără un război în desfăşurare care să impună urgenţa, era, de obicei, mult mai lentă decât presupuneau futuriştii şi decât găseau acceptabil entuziaştii. Organizaţiile militare erau cunoscute pentru rezistenţa lor la orice ameninţa surplusul de personal; de exemplu, în anii 1950, Comanda Aviaţiei Strategice s-a opus introducerii rachetelor balistice intercontinentale ca alternativă la bombardierele cu echipaj uman. În plus, istoricul transformării tehnologiilor noi şi entuziasmante în sisteme reale era deseori mai puţin impresionant decât se presupunea, chestiunile de finanţare, birocratice sau de inginerie provocând de multe ori întârzieri serioase.[22]

Un alt factor care afecta introducerea vehiculelor autonome era că în fruntea dezvoltării noilor tehnologii se afla sectorul privat. Exemplul cel mai concludent era cel al maşinii fără şofer, un mecanism mult mai complex decât o dronă şi care era de aşteptat să aibă un grad mai mare de autonomie. În timp ce se deplasa pe teren, o astfel de maşină trebuia să ţină cont de numeroase obstacole potenţiale, precum şi de alte vehicule cu dinamică proprie, aşadar computerul avea multe de analizat. Maşinile fără şofer au fost dezvoltate iniţial printr-un program al Pentagonului, în 2004, dar resursele au apărut în cantităţi suficiente doar după ce programul a devenit unul comercial. Aceasta însemna nu doar că progresele erau în afara controlului statului, dar şi că statul ajungea pe locul al doilea în competiţia pentru cei mai buni ingineri şi programatori, de

care era nevoie pentru a împinge treburile înainte. Competiţia pentru o piaţă de masă şi cheltuielile semnificative pentru cercetare şi dezvoltare au transformat maşinile fără şofer în nişte produse viabile, în timp ce programele militare pentru vehicule autonome au rămas în urmă.

O caracteristică esenţială a multora dintre sistemele vitale introduse pentru epoca digitală, incluzând furnizori de internet, motoare de căutare, fabricanţi de dispozitive şi dezvoltatori de software, era că acestea erau deţinute şi operate de companii private cu interese globale. Telefoanele inteligente încorporau capacităţi ca imagini din satelit, navigaţie, baze de date şi comunicaţii instantanee criptate, de o calitate disponibilă altădată doar celor mai avansate organizaţii militare.

Aceasta a permis indivizilor, sau grupurilor mici, să devină mai capabili să găsească modalităţi de a-i lovi pe alţii, pe măsură ce tehnologiile letale deveneau mai uşor de accesat şi de folosit. Din aceleaşi motive, a crescut vulnerabilitatea la lovituri în locuri altădată sigure. Atacurile puteau veni fără motiv şi fără avertisment, din cealaltă parte a globului şi totuşi cu o viteză extraordinară, afectând şi oameni nevinovaţi pe lângă victimele vizate.[23] În acest punct, temerile provocate de noile tehnologii au intrat în legătură cu îngrijorările mai vechi privind terorismul. Cu atâtea exemple de grupări islamiste extremiste, dar şi de „lupi singuratici” susţinători ai acestora, gata să atace la întâmplare ţinte civile din ţările occidentale, era normal să apară îngrijorări cu privire la ce s-ar putea întâmpla dacă atacatorii ar avea acces la aceste tehnologii mai avansate. Problema era printre primele de pe agenda de securitate încă de la atacurile din 11 septembrie. Şi totuşi, o caracteristică a multor atrocităţi teroriste era simplitatea metodelor lor – cuţite, bombe şi pistoale, sau intrarea cu camioanele în mulţimi. Acestea erau sisteme înţelese bine de cei care le foloseau şi care îşi dovediseră eficienţa, fără să fie nevoie de

cunoştinţe speciale pentru a le face să funcţioneze. La fel, cele mai multe dintre miliţii îşi etalau sofisticarea pe reţelele de socializare şi pe aplicaţiile pentru smartphone, dar în activitatea curentă se bazau pe sisteme care le erau familiare. Privind înainte către moduri mai exotice de a provoca suferinţă, era foarte uşor să treci cu vederea eficienţa metodelor existente.

Apărea din nou contrastul între tendinţa de a gândi noile tehnologii în termenii războaielor de anvergură şi al atacurilor surpriză devastatoare, în timp ce realitatea luptelor momentului era mult mai probabil asociată cu insurgenţele şi cu dezordinea socială. Echipa lui Arquilla şi Ronfeldt a oferit o modalitate conceptuală care putea face legătura între cele două tipuri de război. Ei au descris o abordare a bătăliei bazată pe atacuri „în roi", deosebită de „îngrămădeala haotică, concentrarea de forţă brută şi manevrele bâjbâite", care necesita o îmbunătăţire progresivă a capacităţii de coordonare şi de comandă a unităţilor individuale. Metoda „în roi" presupunea atacarea ţintelor din toate direcţiile, de către „miriade de unităţi de manevră minuscule, dispersate, legate în reţea". Ei au argumentat că pentru orice tip de acţiune, de la activismul social la războiul de mare intensitate, obţinerea avantajelor maxime (astfel încât acţiunea să nu degenereze într-o îmbulzeală) presupunea existenţa unui control strategic central.[24] La nivelul de bază, aceasta se putea observa în cazul războiului de gherilă. La un nivel mai înalt, evoluţiile tehnologiilor făceau posibilă sincronizarea atacurilor întreprinse de roboţi pentru a asigura eficienţa maximă. Era o abordare firească pentru organizarea în reţea, deoarece putea obţine maximum de avantaje din capacitatea unui număr de unităţi separate de a comunica între ele şi de a executa manevre, precum şi tiruri complexe.

Când atenţia s-a îndreptat spre sistemele robotice, Paul Scharre a remarcat cât de potrivite erau pentru atacurile în roi. Era nevoie de trecerea de la unităţile individuale fiecare cu operatorul ei la o comandă centrală capabilă să

gestioneze mai multe în acelaşi timp, deşi se putea imagina că, la un moment dat, unităţile individuale aveau să se coordoneze singure în timp ce încercau să oprească atacul unui roi inamic.[25] Conceptual, ideea atacului în roi şi posibilele lui aplicaţii în luptă nu era greu de înţeles. Ea oferea noi modalităţi de înfrângere a adversarului. La fel ca în mare parte din gândirea militară din epoca digitală, erau mai uşor de imaginat atacuri în roi în aer sau pe mare (ca avioanele de luptă sau grupurile de submarine din al Doilea Război Mondial), unde erau mai puţine surse de confuzie decât ar fi fost pe uscat. Ce nu puteau să facă acest tip de atacuri era să ofere o soluţie la problema păstrării controlului asupra teritoriului şi în special a oraşelor în faţa unei populaţii ostile.

Şi teritoriul era în continuare cel care conta cel mai mult. Cel mai mare pericol din partea grupurilor islamiste, de exemplu, a venit în ٢٠١٤ din faptul că ei controlau porţiuni din Siria şi Irak, până la punctul în care şi-au proclamat propriul stat.[26] Statul Islamic al Irakului şi Siriei (ISIS) a atras militanţi din toată lumea, pe care i-a înrolat şi le-a oferit o bază de instruire, de unde să fie trimişi apoi în toată lumea ca să provoace tulburări. Dronele au avut un rol de jucat în campania de scoatere a lor de pe poziţii, nu în ultimul rând prin furnizarea de informaţii în timp real, dar nu s-ar fi putut face mare lucru fără forţele terestre puse la dispoziţie de puterile locale. Cu toată îmbunătăţirea tehnologiei, rămânea această limitare fundamentală a puterii aeriene. Teritoriul nu putea fi cucerit sau controlat din aer, fie că era vorba de drone, elicoptere sau avioane, fără sprijinul unor forţe terestre. Ideea armatelor de roboţi era destul de tentantă, dar aceaştia ar fi avut mari probleme în operaţiunile de contrainsurgenţă, dacă militanţii s-ar fi amestecat cu populaţia locală sau ar fi învăţat cum să deruteze senzorii sistemelor care veneau după ei.[27] Exista totodată o preocupare fundamentală ca efortul să reflecte o preferinţă pentru soluţiile tehnice, în dauna celor politice. În istoria pe care a făcut-o Agenţiei Proiectelor de Cercetare Avansată

pentru Apărare (Defense Advanced Research Projects Agency, DARPA), Sharon Weinberger a constatat că „presa anunţă dispozitive care îi pot ajuta pe soldaţi să escaladeze zgârie-nori de sticlă, în timp ce forţele americane luptă într-o ţară în care cele mai multe case sunt din chirpici”.[28]

Astfel, dacă armamentul demonstra posibilitatea unor atacuri de complexitate, precizie şi viteză tot mai mari, la distanţe şi ele din ce în ce mai mari, nu răspundea la întrebarea ce se realiza de fapt. Era încă nevoie de efective pentru a ocupa şi a controla teritoriul, iar efortul cerut de aceasta a fost cel care a pus greu la încercare ţările occidentale. După ١١ septembrie, preşedintele a acceptat că, dacă Statele Unite neglijau părţile instabile ale lumii, se puteau trezi luate prin surprindere. „Vom lupta cu ei acolo, ca să nu fim nevoiţi să ne confruntăm în Statele Unite.”[29] În 2014, după ce în anul precedent se confruntase cu o decizie referitoare la Siria, preşedintele Obama a decis că toleranţa opiniei publice pentru război expediţionar de tipul celui văzut în Irak şi Afghanistan se epuizase: „a trecut vremea desfăşurării unor forţe terestre ample, cu amprentă militară considerabilă, angajate în reconstruirea statelor, în străinătate”.[30] Recurgerea la drone pentru executarea de asasinate bine ţintite făcea parte din această hotărâre. S-a constatat totodată că apărarea sub formă de activitate poliţienească şi de informaţii a funcţionat destul de bine pentru prevenirea unui alt 11 septembrie. Într-adevăr, cu toată discuţia despre vulnerabilităţile în evoluţie şi reducerea distanţei, măsurile defensive împreună cu barierele naturale – ca oceanele şi lanţurile muntoase, de exemplu – încă mai puteau face diferenţa. Chiar şi o ţară potenţial atât de expusă ca Israelul a făcut mari eforturi pentru a-şi îmbunătăţi mijloacele de apărare, de la ziduri de securitate până la sisteme antirachetă, punând la punct, în acelaşi timp, noi mijloace de atac. Cu toate ideile obişnuite privitoare la războiul global, geografia încă mai era importantă. Nu era neapărat ca tehnologia „să substituie terenului”.[31]

Din Israel au venit propuneri privind un alt mod de abordare al ameninţărilor venite dinspre teritorii care ar fi fost greu de controlat direct. În loc de reocuparea teritoriului, care era respinsă deoarece ocupaţiile din trecut fuseseră atât de dificile şi lăsaseră nemulţumiri ce se perpetuaseră ani de zile, alternativa era să se bazeze pe raiduri. Aceasta fusese tradiţional o strategie de tranziţie, să dobori un inamic, însă fără beneficiile şi costurile preluării depline a controlului.[32] Privind retrospectiv la războiul din Liban, din 2006, care la vremea respectivă părea un eşec, s-a constatat că fusese suficient pentru a descuraja Hezbollah de la alte provocări (deşi trebuia remarcat şi că Hezbollah era suprasolicitat în Siria, încercând să menţină regimul Assad). Ideea unei strategii a raidurilor era că grupurile ostile nu se mai puteau baza pe adăposturi sigure, din care să-şi organizeze atacurile:

> Raidurile au oferit o modalitate de a reduce şi de a limita ameninţarea, cu riscuri şi costuri minime. Pe lângă micile raiduri întreprinse permanent din aer şi de trupele de operaţiuni speciale, era nevoie periodic de raiduri mai ample, cu forţe terestre masive care „să tundă iarba”, adică să provoace pierderi grele şi să avarieze capacităţile inamicului.[33]

Terorismul însuşi putea fi considerat o strategie a raidurilor, un mod de a destabiliza şi de a răni un adversar mult mai puternic, determinându-l să-şi regândească politicile, chiar dacă nu putea fi obligat să le inverseze. În miezul problemei era evitarea suferinţei şi a costului unei ocupaţii prelungite. Astfel, în cazul Irakului, dacă forţele americane ar fi părăsit ţara mai repede după răsturnarea lui Saddam Hussein în ٢٠٠٣, cele mai multe dintre obiectivele Statelor Unite ar fi fost atinse. Cu siguranţă că una dintre consecinţe ar fi fost instalarea haosului în Irak, dar acesta nu lipsise nici în timpul ocupaţiei.[34] Dar când această politică a fost urmată în Libia şi ţările occidentale au ajutat la înfrângerea preşedintelui Gaddafi, dar nu s-au implicat în

teren ca să ajute la stabilizarea situaţiei imediat după aceea, haosul care a rezultat a dus la o criză a refugiaţilor.[35] Raidurile puteau să slăbească prin uzură rezistenţa inamicului şi să-l lase fără unele capacităţi, dar era puţin probabil să facă mai mult decât să ţină sub control o problemă, aşa cum a demonstrat istoria Israelului. H.R. McMaster, unul dintre principalii gânditori ai armatei americane, vedea raidurile ca fiind de scurtă durată şi cu obiectiv limitat, fără să poată „să influenţeze determinanţii umani şi politici ai conflictului sau să facă progrese spre realizarea unor obiective sustenabile, potrivite cu interesele vitale”.[36]

Când proiectele de cercetare au abordat războiul cibernetic, inteligenţa artificială şi robotica, SF-ul a fost un loc natural în care să caute inspiraţie.[37] În 2015, jurnalistul August Cole a colaborat cu analistul politic Peter Singer la scrierea *Ghost Fleet (Flota fantomă)*, un roman care aducea laolaltă preocupările privind China, energia insuficientă şi tehnologiile de război în curs de dezvoltare. Ei s-au inspirat din *Red Storm Rising*, romanul lui Tom Clancy.[38] Ce au urmărit ei cu această „ficţiune utilă”, bazată pe o cercetare de proporţii (cartea a avut 400 de note la final) a fost să înfrunte chestiunile legate de un viitor conflict între marile puteri, cu scopul „de a preveni trecerea unei astfel de confruntări dintr-un roman către un câmp de luptă real”.

Ghost Fleet descria un război geopolitic de modă veche, în care China se aliase, puţin plauzibil, cu Rusia. Factorul declanşator a fost o criză de energie rezultată din urmările unui război iraniano-saudit, o combinaţie de prăbuşire globală a pieţelor financiare şi o creştere enormă a preţului petrolului. Conducerea chineză, o elită militar-industrială, a fost iritată de modul în care Statele Unite şi-au asigurat aprovizionarea cu energie, s-au pus în calea ambiţiilor Chinei şi au ameninţat cu sancţiuni economice ca să-şi îndeplinească planurile. Un mare zăcământ de gaz, la care doar China putea să ajungă şi să-l exploateze, promitea siguranţă economică, dar trebuia protejat. Tema amiralului

care a condus politica de război, la fel ca Japonia în 1941, era că nu avea de ales. Americanii trebuiau făcuţi să accepte ascensiunea Chinei. Nu era momentul „să te opreşti umil înaintea următorului pas important”. Era „o întrebare simplă, ce ţinea de mersul istoriei: Dacă nu este acum momentul, atunci când?”

Planul atacului-surpriză era complex. El implica scoaterea din uz a infrastructurii de sprijin (inclusiv elementele cu bază în spaţiu) şi neutralizarea celor mai avansate componente ale marinei şi aviaţiei americane. Aceasta includea anihilarea pachetelor de software de pe avioanele americane F-35 (care, din nefericire pentru americani, aveau în construcţie un microcip chinezesc) şi depistarea submarinelor nucleare. Planul depindea şi de o alianţă cu Rusia, despre care altfel se presupunea că ar fi fost în pragul războiului cu China. Toate acestea necesitau o orchestrare plină de măiestrie, bazarea pe metode nemaiîncercate şi totodată un eşec major al serviciilor americane de informaţii. Era, de asemenea, un joc la noroc, deoarece se presupunea că nu aveau să fie folosite armele nucleare. Submarinele americane dotate cu rachete balistice nu au fost atacate, deşi ar fi putut să fie. Cruţarea lor semnala Washingtonului că nu avea să urmeze o escaladare până la nivelul cel mai înalt. Potrivit unuia dintre personajele cheie, atunci când guvernul şi-a dat seama ce se întâmplă, nu a mai avut rost: „trecerea la lovituri nucleare nu ar fi decât o răzbunare în pragul sinuciderii”. Oficialii americani nici măcar nu puteau fi siguri că ordinele aveau să ajungă unde trebuie.

Chinezii aveau în continuare problema că Statele Unite nu fuseseră, de fapt, învinse. S-au manifestat toate cele trei probleme clasice ale unui atac-surpriză care nu devine o lovitură fatală. În primul rând, a apărut o mişcare de rezistenţă populară în Hawaii, care fusese ocupat de chinezi. În al doilea rând, nu toate forţele americane au fost distruse. Situaţia a fost salvată de „flota fantomă” din titlu, cu referire la nişte nave păstrate în rezervă, la naftalină, care acum au

putut fi repuse în funcţiune şi echipate pentru luptă, la fel cum s-au găsit avioane vechi care să înlocuiască ineficientele F-35. În al treilea rând, în timp ce majoritatea aliaţilor au fost patetici şi deloc de folos americanilor, anglofonele Marea Britanie şi Australia le-au venit totuşi în ajutor. Ţara încă mai funcţiona şi a fost în măsură să-şi dea seama cum să stabilizeze situaţia. Producţia s-a reluat, în parte datorită imprimantelor 3-D. Până la urmă, Statele Unite au ripostat suficient de puternic ca să restabilească oarecum vechea ordine. Finalul a fost un impas dezordonat, în care ambele tabere „demonstraseră că se pot împinge una pe alta într-un echilibru precar", cu „cea mai mare parte a flotei celuilalt" de acum scufundată.

Ghost Fleet a avertizat cu privire la încrederea excesivă în tehnologiile avansate şi la incapacitatea de a le gândi vulnerabilităţile de software, reamintind importanţa patriotismului, a eroismului şi a iniţiativei individuale. Preferinţele lui Singer şi Cole se îndreptau către sisteme mai simple şi mai agile, cu impact rapid, cum sunt dronele, tunurile electromagnetice şi laserele. Ei au arătat totodată cât de personalizat putea deveni războiul, cu sprijin pentru luptători de genul stimulentelor care să îi ajute să facă faţă oboselii şi tensiunii, sau al unei versiuni de ochelari Google care le permitea să acceseze informaţii. În esenţă, scenariul atacului-surpriză din *Ghost Fleet* se potrivea cu ceea ce *The Economist* descria ca fiind o trăsătură distinctivă a genului care a început cu *The Battle of Dorking*, prezentând „noile tehnologii ca decisive, în acelaşi timp o idee entuziasmantă şi un dispozitiv necesar dacă... era ca naţiunile dominante să fie prezentate ca victime, iniţial cel puţin", şi ca mijloc de a transmite un mesaj sumbru „privind ideile sucite ale politicienilor sau ale ofiţerilor superiori, privind declinul naţional şi schimbarea geopolitică".[39]

Cole era în prim-planul unui proiect al Consiliului Atlantic care încuraja scriitorii să vină cu idei pentru „Arta viitorului război".[40] Unul dintre primele produse a fost un volum subţire

de schiţe, ca să demonstreze cum ar putea ficţiunea să le atragă atenţia politicienilor asupra posibilităţilor viitoare. Temele erau variate, de la un senator american care făcea o mişcare politică foarte eficientă încurajând atacuri cibernetice de masă împotriva sistemelor ruseşti şi chinezeşti, până la analişti ai serviciilor secrete britanice care încercau să facă profilele întregii populaţii ca să depisteze potenţialii terorişti (în cazul acesta ratându-l pe fratele unuia dintre analişti), la operatori de drone care puteau vedea bătăliile îndepărtate mai bine decât cei care luptau efectiv în ele, putându-i astfel avertiza constant despre pericole şi ţinte vulnerabile. Personajele principale, bărbaţi şi femei, îşi atingeau scopurile mai degrabă datorită capacităţii lor mentale decât calităţilor fizice. Tendinţa era ca ei să fie absolvenţi superinteligenţi de la cele mai bune universităţi, capabili să înţeleagă tehnologiile puternice pe care le aveau la dispoziţie. Urmând o lungă tradiţie a literaturii militare, ei erau deseori nonconformişti, rebeli în faţa autorităţii, dar patrioţi.

Originile războaielor lor puteau fi urmărite deseori până în războaiele din trecut, ale căror detalii abia dacă mai erau ţinute minte, dar care lăsaseră lumea mai instabilă şi predispusă spre şi mai multe conflicte. Cu toată această istorie nefericită de haos şi de suferinţă, ştiinţa războiului a progresat cumva şi a găsit metode şi mai ingenioase de scoatere din joc a inamicului. Drama venea de la nivelul tactic şi operaţional, când aceşti oameni superinteligenţi determinau sistemele complexe să facă orice aveau ei nevoie să facă. Imaginea strategică rămânea obscură. Ei luptau cu răul şi cu primejdia pentru că nu le puteau lăsa să învingă. În spate la toate acestea stătea un mare eşec politic, dar nu acolo era de găsit povestea.

CAPITOLUL 23

MEGAORAŞELE ŞI SCHIMBAREA CLIMEI

În lumea noastră există încă oameni care aleargă fără ţintă, luptând în bătălii sângeroase pentru un nume sau un steag sau o bucată de pânză, dar ei aparţin, de regulă, unor bande cu denumiri ca Bloods sau Crips şi îşi câştigă traiul din vânzarea de droguri.

Francis Fukuyama *The End of History (Sfârşitul istoriei)*, 1992[1]

În timp ce Fukuyama privea cu optimism triumful liberal al Occidentului de la începutul anilor ١٩٩٠, exista şi neliniştea că inexistenţa a ceva serios pentru care să merite luptat avea să ducă la o decădere lentă. Bloods şi Crips erau două bande celebre din Los Angeles. Bloods s-au format iniţial ca să reziste la influenţa bandei Crips în cartierele lor. Mai târziu au ajuns să fie cunoscuţi pentru atitudinea lor de genul „nu luăm prizonieri” şi pentru violenţă. În anii 1980, ei s-au divizat în grupuri mai mici şi au început să lupte pentru controlul diferitelor cartiere. Implicarea lor în traficul de droguri i-a făcut să crească numeric şi să-şi extindă rivalitatea pe tot teritoriul Statelor Unite, uneori în alianţă cu alte bande de oraş.[2] Războiul dintre bande a scos în evidenţă o trăsătură importantă a violenţei contemporane şi care avea să crească în importanţă, chiar dacă, de obicei, se discuta despre ea ca şi cum ar avea prea puţin de-a face cu războiul real.

Scriind într-un moment în care analizele sugerau un declin categoric al numărului de războaie civile, Edward Newman a argumentat că acestea se concentrau pe un model „clasic” de război civil, care presupunea, în primul rând, confruntarea unor forţe importante, cea a guvernului împotriva celei care îl

contesta din motive secesioniste sau de ideologie anticolonială. O astfel a abordare, a avertizat el, neglija şi ignora „un fenomen vast de violenţă politică şi socială caracterizat prin conflicte de mică intensitate, insurgenţe la scară redusă şi slăbiciune a statului.”[3] Statisticile referitoare la război luau în considerare doar morţile în luptă, dar luptele erau responsabile doar pentru un procent moderat din totalul anual al morţilor violente – în jur de 17 la sută din totalul dintre 2010 şi 2015. Prin contrast, crimele erau în spatele a 69 de procente. Dacă ţările bântuite de război civil erau locuri periculoase de trăit, şi mai periculoase erau multe ţări caraibiene şi din America Latină care nu erau în război, în adevăratul sens al cuvântului. Aceasta a fost singura regiune a lumii în care ratele de violenţă letală au crescut după anul ٢٠٠٠. Era şi cea mai urbanizată regiune a lumii, cu ٨٠ la sută din populaţie trăind în oraşe. În jur de patruzeci şi cinci din cele cincizeci de metropole cele mai periculoase din lume erau în America de Nord, Centrală şi de Sud. Pe plan internaţional, în timp ce violenţa rurală era în declin, cea urbană era în creştere.[4]

Oraşele au intrat în atenţia analiştilor când organizaţiile internaţionale preocupate de dezvoltare au descoperit că era mai util conceptul de „stat fragil” decât cel mai insidios, de „stat eşuat”. Dacă problema era văzută, în general, ca una de dezordine şi violenţă, atunci puciurile militare şi represiunea puteau fi prezentate ca soluţii, nu în ultimul rând de către cei responsabili, chiar dacă rezultatul era rareori paşnic şi durabil. Încadrarea ca fragilitate, dimpotrivă, punea în discuţie o serie întreagă de chestiuni, cu o concentrare puternică pe cele care ţineau de guvernare. Un stat fragil era lipsit de reprezentare şi de responsabilitate, de standarde legale stabile şi de verificări ale acţiunii coercitive a statului, combinate cu incapacitatea de a controla teritoriul şi graniţele.[5] Aducea, de asemenea, în discuţie managementul economic şi coeziunea socială. Când statele au fost examinate în căutarea semnelor de fragilitate, a devenit

evident că, în multe cazuri, fragilitatea era concentrată în anumite spaţii, în special în oraşe. Creşterea oraşelor era o tendinţă izbitoare şi care avea să continue. Potrivit Naţiunilor Unite, în 2016 existau în lume 512 oraşe cu peste un milion de locuitori şi 31 de megaoraşe cu peste 10 milioane de locuitori. Se apreciază că, până în 2030, aceste cifre vor creşte la 662, respectiv 41.[6] Mai mult de jumătate din populaţia lumii trăieşte în oraşe. Şi cum creşterea populaţiei are loc în cea mai mare parte în oraşe, şi acest procent va creşte.

În general, urbanizarea a fost o evoluţie pozitivă, promovând creşterea economică şi scoţând oameni din sărăcie. Existau motive pentru care oamenii erau atraşi de oraşe, aici găsind locuri de muncă şi putându-se bucura de viaţă. Mare parte din creşterea urbană se producea în oraşele de dimensiune medie, care se descurcau bine. Şi totuşi, existau locuri în care această urbanizare rapidă crea presiuni cărora multe dintre aceste oraşe abia dacă puteau să le facă faţă. Tensiunile apăreau pe măsură ce oamenii se înghesuiau în spaţii urbane limitate, concurând pentru un număr redus de locuinţe precare, în sărăcie şi cu instalaţii precare, fără o guvernare eficientă şi cu o poliţie la fel. Violenţa era un rezultat deloc surprinzător. Robert Muggah a descris oraşele ca fiind „noua frontieră a războiului”.[7] Oraşele erau de multă vreme scenă pentru insurgenţe, gloate violente şi infracţiuni, dar acestea atingeau acum un nivel nou. Christopher Coker a remarcat cum soarta locuitorilor lor era comparată cu depozitele de fier vechi şi gropile de gunoi şi că, în condiţiile în care nu departe se găsea deseori şi bogăţie extremă, oraşele erau „suprasaturate de competiţia darwiniană”.[8] În 2003, Richard Norton a scris despre „oraşele nedomesticite”, definite ca „metropole cu o populaţie de peste un milion de locuitori, într-o stare de guvernare care şi-a pierdut capacitatea de a menţine legea şi ordinea în limitele oraşului, dar care totuşi rămân un actor funcţional în sistemul internaţional mai larg”. În multe cazuri, nu doar că

lipsea o activitate poliţienească eficientă, dar poliţia „devenise doar un altul dintre grupurile înarmate dornice de putere şi de bogăţie. Cetăţenii erau nevoiţi să se ocupe de propria protecţie, eventual prin angajarea unor agenţi de securitate privaţi sau plătind taxe de protecţie organizaţiilor criminale.”[9] În aceste condiţii, bandele controlau cartierele sărace şi mahalalele, fie sub forma organizaţiilor criminale structurate, a unor grupuri care acţionau împreună ca să-şi supravegheze teritoriul, sau grupuri de vigilantes înfiinţate de comunităţile locale care nu-şi mai puneau speranţe în poliţie.[10]

Cele mai multe erau prea puţin interesate de insurgenţă sau de contestarea directă a statului, atâta vreme cât erau lăsate în pace, dar cele suficient de puternice şi de bogate, deseori din traficul de droguri, puteau înfrunta guvernele. Când apăreau insurgenţele, acestea erau potrivite zonelor urbane. Bătăliile aveau tendinţa de a fi treburi rurale. Aşa cum am arătat deja, oraşele au fost văzute întotdeauna ca o problemă de către forţele militare care avansau, motiv pentru care se abăteau din drum ca să le ocoloească, alternativa fiind asediile frustrante. Echipamentele şi tacticile armatelor sofisticate funcţionau, de obicei, mai bine în câmp deschis.[11] Totuşi, problema oraşelor nu putea fi evitată. În orice război cu Coreea de Nord, una dintre cele mai mari vulnerabilităţi ale Sudului ar fi localizarea capitalei, megaoraşul Seul, foarte aproape de graniţă, în raza de acţiune a artileriei. Chiar dacă luptele urbane de la invadarea Afghanistanului şi Irakului s-au dovedit mai puţin solicitante decât se anticipa, lucrurile au stat cu totul altfel în cazul insurgenţelor care au urmat. În ceea ce priveşte terorismul, oraşele prospere oferă numeroase ţinte, atrocitatea fiind foarte probabil să ducă la închiderea zonelor centrale, a reţelelor de transport, şi să capteze atenţia presei, cu transmisiuni de la faţa locului. Era mult mai mult decât s-ar fi putut obţine în zonele rurale. Refugiaţii, mai ales dacă fuseseră izgoniţi din oraşe, tindeau să îndrepte tot spre oraşe

când era posibil, punând presiune pe serviciile publice şi creând eventual noi tensiuni. Aceasta s-a văzut în impactul războiului din Siria asupra Iordaniei şi Libanului. Cel din urmă a găzduit 1,1 milioane de refugiaţi înregistraţi, la o populaţie totală de 4,4 milioane, iar afluxul ameninţa echilibrul puterii sectare din ţară.

Un studiu al armatei americane a descris megaoraşele ca „devenind epicentrele activităţii umane de pe planetă şi, în consecinţă, ele vor genera cea mai mare parte din conflictele ce vor impune intervenţii militare viitoare”. Studiul se apleca, printre altele, asupra a două oraşe din Brazilia: São Paulo în mai 2006, când s-au înregistrat peste 1 300 de atacuri lansate de indivizi asociaţi cu banda de traficanţi de droguri PCC (Prima Comandă a Capitalei) şi când au izbucnit revolte în şaptezeci şi trei de închisori. Guvernul a negociat cu banda de traficanţi de droguri în închisori la Rio, în noiembrie 2010, când a fost nevoie de peste 3 000 de poliţişti şi de militari pentru a pune capăt violenţelor ce s-au întins în tot oraşul diseminându-se dintr-o singură favelă (comunitate săracă de la periferie) din cele 600 ale oraşului.[12] San Pedro Sula, din Honduras, apărea cu regularitate printre cele mai violente oraşe din lume. Motivul era că oraşul canaliza o activitate economică importantă, oferind ocazii pentru extorcare, şi astfel a devenit un loc în care bandele criminale luptau între ele pentru privilegii. Era totodată vital pentru traficul de cocaină, atrăgând astfel alte bande, inclusiv din ţările vecine. În Mexic, care nu a putut fi considerat niciodată un stat eşuat, au existat violenţe înfiorătoare soldate cu mult peste 120 000 de morţi, legate de încercările guvernului de a zdrobi sindicatele drogurilor, responsabile pentru cea mai mare parte din cocaina ce ajungea în Statele Unite. Interacţiunea potenţială cu violenţa politică era vizibilă şi în Columbia. Aici s-a derulat un război civil sângeros din 1948 până la începutul anilor 1950, urmat de lupte între grupările de gherilă de stânga şi paramilitarii de dreapta, care au durat până în anii 1990. Atunci s-au domolit un timp, dar au

reizbucnit când guvernul a decis că era momentul să termine cu principala miliţie, FARC, care folosea traficul de droguri ca să-şi finanţeze insurgenţa şi găsea totodată adăpost în Ecuador şi Venezuela învecinate.[13]

Un punct de vedere era că lupta pentru profit intra în altă categorie decât lupta pentru ideologie sau putere. Şi totuşi, după cum a demonstrat cazul FARC, categoriile se confundau foarte uşor. Acele grupări criminale care treceau de nivelul bandelor de stradă la cel de afacere organizată, cu propriile sisteme de distribuţie, cu reţele politice şi financiare, precum şi cu mijloace coercitive – puteau reprezenta o provocare pentru state şi puteau să le submineze autoritatea, sau chiar să devină parte din structurile de putere ale acestora.[14] Examinând situaţia de la Rio de Janeiro, la începutul anului 2017, Robert Muggah s-a întrebat dacă violenţa din oraş nu ajunsese într-o etapă în care merita să fie considerată „conflict armat”. În 2016 au fost asasinaţi peste 6 000 de oameni, o rată de 41 de omucideri la 100 000 de locuitori. Poliţia militară a fost implicată în uciderea a 90 de localnici, în timp ce procentul victimelor în rândul forţelor de securitate ale oraşului a fost descris ca fiind mai mare decât al combatanţilor în războaiele recente. În deplasarea lor prin cartiere cu vehicule blindate şi puşti de asalt, se confruntau cu grupuri bine înarmate, deseori întărite cu foşti poliţişti care schimbaseră tabăra, având uneori mitraliere grele şi lansatoare de grenade. Gloanţele rătăcite treceau prin zidurile spitalelor şi ale şcolilor. Termenii ca „război” sau „conflict armat” erau destinaţi să fie folosiţi pentru conflictele la nivel de state, iar legislaţia umanitară internaţională s-a dezvoltat, oricât de inadecvat, ca să le reglementeze derularea. În particular, acest set de norme – ostentativ încălcat la Rio – arăta cum trebuia protejată populaţia civilă.[15] Chiar şi atunci când funcţionarea statelor nu era afectată, conflictele care se învolburau la nivel inferior erau trecute cu vederea în analizele de război. După ce a studiat mafia americană şi pe cea siciliană, James Cockayne a tras

concluzia că acestea au dus cu adevărat un război.[16] Confruntarea continuă cu reţelele criminale şi efortul de a câştiga controlul spaţiilor urbane era un aspect cert al viitorului războiului, chiar dacă era unul dintre cele mai puţin discutate.

Ceea ce s-a discutat mult mai mult a fost „războiul resurselor”. O caracteristică a multor scenarii de război implica o luptă pentru controlul rezervelor de energie. Ele presupuneau deseori că rezervele de petrol îşi atinseseră maximum, iar economiile în extindere (China fiind o noutate importantă) aveau să fie nevoite să lupte ca să-şi satisfacă nevoile. Pentru unii analişti, acesta era, mai mult decât alţi factori geopolitici, posibilul declanşator al unui viitor conflict.[17] Ţările ca Rusia, cu mari resurse energetice, se puteau găsi într-o poziţie importantă, capabile să dicteze termenii şi să influenţeze politicile externe ale Europei, deoarece puteau opri sau porni aprovizionarea cu gaz. Din clipa în care a ajuns la putere în Rusia, Vladimir Putin a văzut ţara ca fiind o potenţială „superputere energetică”, o modalitate de a-i reda locul cuvenit în ierarhia internaţională.[18]

Resursele de energie nu erau doar vitale pentru funcţionarea economiilor moderne, ci şi un mare generator de bogăţie pentru cei suficient de norocoşi să trăiască deasupra zăcămintelor de petrol sau să joace roluri majore în extracţia şi în distribuţia acestuia. Distribuţia rezervelor de petrol a avut o influenţă geopolitică majoră de-a lungul secolului XX. A ajutat la identificarea regiunilor strategice ale lumii, în special Orientul Mijlociu, şi a influenţat totodată campaniile militare în luptele pentru controlul zăcămintelor de petrol. A fost un important factor agravant în războaiele civile. Cei îmbogăţiţi din petrol au fost în măsură să-i cumpere pe opozanţii interni şi să finanţeze o politică externă hotărâtă, de la incursiuni militare până la susţinerea unor intermediari în alte state. În abordarea conflictelor se puteau asuma riscuri mai mari decât ar fi fost altfel cazul, cum ar fi ocuparea Kuwaitului de către Irak în ١٩٩٠, din cauza

implicaţiilor pe care le-ar fi avut pentru controlul pieţei petrolului (mai ales dacă Irakul ar fi intrat şi în Arabia Saudită) sau a temerilor privind controlul rutelor de tranzit, cum ar fi conductele, sau punctele unde acestea se sugrumă, cum ar fi Strâmtoarea Ormuz. În ultimă instanţă, valoarea zăcămintelor de petrol oferea un rar stimulent economic pentru cucerire.[19] Exista o presupunere mai veche, obişnuită printre teoreticienii relaţiilor internaţionale, dar şi printre mult mai radicalii adepţi ai teoriilor conspiraţiei, că petrolul era în centrul calculelor strategice ale marilor puteri.

În perioadele în care preţurile la energie erau mari, aceste preocupări câştigau teren. Aşa s-a întâmplat după creşterea masivă a preţului petrolului în anii ١٩٧٠, coincidenţa cu embargoul impus de producătorii de petrol arabi unor state occidentale ca urmare a războiului israeliano-arab din ١٩٧٣ şi impactul ulterior al unor evenimente ca revoluţia iraniană. Totuşi, în anii ١٩٨٠, preţul a scăzut dramatic, chiar în timp ce doi producători de petrol – Irakul şi Iranul – erau în război unul cu celălalt. În anii ٢٠٠٠, preţul a crescut din nou şi a încurajat Rusia în optimismul ei de a deveni o superputere energetică, dar apoi, în ٢٠١٤, preţurile au scăzut iarăşi dramatic. Rusia a rămas să se confrunte cu deficitul bugetar şi totodată cu o pierdere a pieţelor, pentru că încercările ei din trecut de a se folosi de poziţia pe piaţă pentru a constrânge alte ţări determinaseră statele vizate să caute furnizori alternativi.[20] În acelaşi timp, exploatarea gazelor de şist a făcut iarăşi din Statele Unite un producător important de energie.

Exista un model familiar pentru viitoarele proiecte de securitate energetică, şi anume presupunerea că producţia era aproape de maximum, în timp ce cererea continua să crească. Astfel de afirmaţii tindeau să ignore semnalele mai optimiste dinspre piaţă, nu luau în considerare impactul asupra preţurilor al descoperirii unor noi rezerve sau a unor alternative mai eficiente la combustibilii fosili, şi presupuneau că tăierea aprovizionării avea să-i lase pe

consumatori neajutoraţi, fără să fie capabili să găsească rute alternative.[21] Perturbarea de durată a aprovizionării nu era atât de simplă pe cât se presupunea. Dacă nu altceva, Statele Unite păreau să fie mai bine plasate decât alte ţări pentru a profita de arma petrolului (cum era şi în cazul măsurilor economice, în general).[22] Deci chiar dacă în numeroase conflicte exista şi o dimensiune a petrolului, acesta era rareori singurul motiv pentru care o ţară pleca la război. Cazurile atribuite unor motive ce ţineau de petrol se dovedeau deseori ca fiind despre alte probleme. Ele reflectau cel mult îngrijorare privind siguranţa aprovizionării, mai degrabă decât lăcomie.[23]

Deşi chestiunea petrolului era de multă vreme o caracteristică a discuţiilor despre viitorul conflict, în anii 1990 a început să capete importanţă o altă temă. Aceasta punea probleme mai generale privind puţinătatea resurselor, înrăutăţită de consecinţele schimbărilor climatice. În 1994, Thomas Homer-Dixon de la Universitatea din Toronto a anunţat rezultatele unui important program de cercetare a ceea ce el a numit „securitate a mediului înconjurător”. El începea cu o previziune sumbră:

> În următorii cincizeci de ani, populaţia planetei va trece probabil de nouă milioane, iar producţia economică globală s-ar putea mări de cinci ori. În general ca rezultat al acestora, disponibilitatea resurselor regenerabile va scădea rapid. Suprafaţa totală a terenurilor agricole de calitate înaltă va scădea, la fel ca extinderea pădurilor şi numărul de specii pe care le susţin acestea. Generaţiile viitoare vor fi martore şi la o epuizare şi la o degradare a acviferelor, a râurilor şi a altor resurse de apă, la declinul numeroaselor pescării şi poate şi la o schimbare climatică importantă.

Aceste penurii, a avertizat el, „contribuiau deja la conflicte violente în multe zone ale lumii dezvoltate”. Erau doar primele etape a ceea ce avea să fie, probabil, „o răbufnire de violenţă în deceniile următoare, indusă sau agravată de

penurie”. Aceasta nu avea să ducă la războaie între state, ci, în schimb, la o violenţă „subnaţională, persistentă şi difuză”, evidentă mai ales în societăţile sărace. Urmările imediate aveau să fie deplasările de populaţie şi sărăcirea unor state deja slabe, putând duce chiar la fragmentarea lor.[24] În următoarele două decenii, această îngrijorare a crescut şi a ajuns să fie legată de controversele mai generale privind amploarea încălzirii globale, consecinţele ei şi cum ar trebui abordate acestea.[25]

În ٢٠٠٧, secretarul general al ONU, Ban Ki-moon, a remarcat că deşi se discuta despre războiul din regiunea sudaneză Darfur ca fiind „un conflict etnic ce opunea miliţiile arabe rebelilor şi fermierilor negri”, acesta începuse ca „o criză ecologică, provocată cel puţin în parte de schimbarea climei”. O secetă care durase două decenii făcuse să nu mai fie suficientă hrană şi apă, iar această penurie a fost parţial responsabilă pentru criză.[26] Unul dintre avertismentele Comitetului Interguvernamental pentru Schimbări Climatice a fost că gheţarii din Himalaya s-ar topi rapid, afectând agricultura din Pakistan şi posibil agravând disputa cu India privind Kashmirul.[27] În 2011 s-a sugerat că o creştere rapidă a preţului alimentelor, care atinsese niveluri istorice, fusese unul dintre motivele valurilor de proteste şi jucase un rol în înlăturarea preşedintelui tunisian Zine al-Abidine Ben Ali şi a celui egiptean Hosni Mubarak. Cercetătorii din programul World Food al Naţiunilor Unite au remarcat că, deşi existau puţine dovezi care să lege insecuritatea alimentară de războaiele dintre state, aceasta într-adevăr mărea riscul de „declin brusc al democraţiei, conflict civil, proteste, revolte şi conflicte locale”. Dovezile care legau insecuritatea alimentară de conflictele interstatale erau mai puţin puternice, deşi existau unele dovezi istorice care legau declinul producţiei agricole de conflicte regionale din Europa şi Asia.[28]

În ٢٠١٥, Strategia naţională de securitate a Statelor Unite identifica schimbările climatice ca „o ameninţare urgentă şi

crescândă la adresa securităţii noastre naţionale, constribuind la înmulţirea dezastrelor naturale, la fluxuri de refugiaţi şi conflicte pentru resurse de bază ca hrana şi apa”. În anul următor, preşedintele Obama a citat securitatea naţională ca fiind un motiv important pentru care schimbările climatice trebuiau luate în serios, atrăgând atenţia asupra fluxurilor de refugiaţi care era foarte probabil să apară ca rezultat al creşterii nivelului mării şi al secetei. El a menţionat un studiu de caz care arăta că „secetele care s-au înregistrat în Siria au contribuit la tulburări şi la războiul civil sirian. Ei bine, când multiplici aceasta la numeroase state, o mulţime de ţări care deja au foarte mulţi oameni săraci, la limita supravieţuirii, aceasta devine o problemă de securitate naţională.”[29] Un memorandum prezidenţial din septembrie 2016 a cerut o analiză suplimentară a ameninţării,[30] în timp ce un raport al Consiliului Naţional de Informaţii stabilea temele.

> Schimbările climatice pe termen lung vor produce mai multe fenomene meteo extreme şi vor supune unui stres şi mai mare sisteme critice ale Pământului cum sunt oceanele, apa potabilă şi biodiversitatea. La rândul lor, acestea vor avea aproape sigur efecte semnificative, atât directe cât şi indirecte, asupra domeniilor social, economic, politic şi de securitate în următorii 20 de ani. Aceste efecte vor fi cu atât mai pronunţate cu cât oamenii continuă să se concentreze în zone vulnerabile din punct de vedere climatic, cum sunt zonele de coastă, cele sărace în apă şi oraşele în continuă expansiune.

Raportul dădea ca exemple modul în care gruparea teroristă Al-Shabaab a profitat de foametea din 2011–2013 ca să constrângă şi să taxeze agenţiile umanitare internaţionale, în timp ce grupările insurgente din nordul republicii Mali se foloseau de deşertificarea tot mai gravă pentru a înrola localnici, printr-un aranjament de tipul „hrană la schimb cu jihad”.[31]

Ca şi în cazul securităţii energetice, exista presupunerea că problemele de securitate a mediului erau inevitabile şi evoluau mai degrabă spre conflict decât spre cooperare. Această presupunere a fost criticată ca fiind prea deterministă, excluzând variantele în care ingeniozitatea oamenilor şi stimulentele economice ar conduce la modalităţi noi de gestionare a resurselor. O tendinţă definitivă ar fi fost vizibilă în creşterea preţurilor la materiile prime, ori acestea deseori s-au prăbuşit. Previziunile sumbre de acest gen nu erau ceva nou şi puţine dintre ele s-au confirmat. Societăţile se descurcau mai bine decât se anticipase. Guvernele au fost capabile să admită că, în eventualitatea unor penurii, cooperarea era deseori mai rezonabilă decât conflictul. Aceasta s-a văzut evident şi în cazul penuriei de apă – un subiect scos în evidenţă deseori ca fiind cea mai probabilă sursă de conflict. Cei care preziceau un viitor sumbru nu puteau să indice spre nici un mecanism cauzal confirmat.[32] Un studiu care s-a aplecat cu multă atenţie asupra cauzelor războaielor civile din Africa a constatat că nu există „nici o corelaţie solidă între schimbările climatice şi războiul civil”.[33] Nu însemna că factori ca „despăduririle, degradarea terenurilor şi rezervele reduse de apă potabilă, singuri sau combinaţi cu o mare densitate a populaţiei” nu erau relevanţi pentru un viitor conflict. Ei măreau riscurile ca acesta să se producă în interiorul statelor. Dar era puţin probabil ca aceştia să declanşeze conflictele, unde dovezile indicau spre importanţa nivelurilor de dezvoltare economică şi natura regimului politic.[34]

Nevoia de a separa factorii care afectau derularea unui conflict de cei care îl provocau a devenit evidentă în cazul afirmaţiilor despre impactul secetei din Darfur. Institutul Internaţional de Cercetări pentru Pace din Oslo a pus la îndoială aceste afirmaţii:

> Căpeteniile războinice – care au întreţinut conflictul – pot exploata în strategiile lor seceta, inundaţiile, foametea, dezas-

trele agricole sau naturale, aşa cum au făcut-o în Somalia şi Darfur. Dar ceea ce îi va mâna la luptă nu va fi ploaia, temperatura sau nivelul mării – ei vor lupta întotdeauna pentru aceleaşi scopuri care ţin de putere, teritoriu, bani, răzbunare etc.

Şi în cazul Siriei, în spatele războiului se afla o gamă largă de factori. Seceta a jucat într-adevăr un rol în declinul economic al ţării,[35] dar a fost vorba de un factor agravant. Până la urmă, războaiele nu sunt răspunsuri la condiţiile proaste de viaţă, ci apogeuri ale luptelor politice.[36]

CAPITOLUL 24

RĂZBOAIELE CE VIN

Oricum, judecând după hotărârea aceasta a ta, pari să ai capacitatea unică de a considera viitorul ca fiind ceva mai sigur decât ceea ce este în faţa ochilor tăi şi de a vedea incertitudinile ca realităţi, pur şi simplu, pentru că ai vrea să fie astfel.

Tucidide, *Dialogul melian*[1]

„Cea mai proastă afacere în Washington D.C.”, remarca generalul maior Bob Scales, era „să pariezi pe natura şi caracterul războaielor de mâine.” Era o întreprindere vastă, implicând „serviciile secrete, industriile de apărare şi grupurile de analişti care le sprijină, împreună cu Congresul, mediul academic şi presa”. Şi totuşi, rata de succes era foarte mică. „Aproape fără excepţie, cu toţii s-au înşelat.”[2]

El identifica cinci şcoli: „dezvoltarea scenariului”, care simula „scuze de a merge la război cu unul dintre suspecţii de serviciu ce deţin capacităţi militare serioase – China, Iranul, Coreea de Nord,” cu Rusia în rol de „favorit nostalgic”. „Şcoala tehnologiei emergente” era formată din „tehnorăzboinici înspăimântaţi şi cu salarii mari care scanează în permanenţă orizontul ameninţărilor, nerăbdători să alerteze comunitatea de securitate cu privire la inamici pe care îi simt ca stăpânind geniul diabolic al fabricatului casnic de bombe”. Ei presupun eronat că inamicii investesc aceeaşi încredere în tehnologie ca Statele Unite. Şcoala „bazată pe evaluarea capacităţilor” a creat o „uriaşă cutie militară cu unelte din care se pot scoate arme şi forţe adaptate la ameninţările neprevăzute”. Şcoala „noilor concepte travestite în strategie” era în căutarea unui nou „concept de

luptă în război". El a citat exemple ca „şoc şi groază", „războiul net-centric" şi „operaţiuni în funcţie de efecte". În cele din urmă, „şcoala tendinţelor globale" căuta „să canalizeze preocupările populare sociale şi politice în ameninţări militare viitoare. Acestea includeau rezervele globale de apă, epidemia HIV [şi] urbanizarea", dar fără să explice, de fapt, de ce duceau toate acestea la război.

O trecere în revistă a diverselor perspective pentru viitorul război, publicate de la sfârşitul Războiului Rece, semnala influenţa tuturor acestor şcoli. Ele dezvăluiau multe despre percepţiile dominante cu privire la conflictul internaţional şi la cine era cel mai probabil să provoace necazuri în anii următori. Scenariile aveau, în general, la bază conflicte care erau active sau măcar latente, dar lipsea scânteia care să le transforme în război. Efortul de a găsi acea scânteie a dat impuls creativităţii literare, care s-a apucat să genereze scenarii pentru viitorul război.[4]

După ce Uniunea Sovietică s-a prăbuşit, a lăsat un mare loc gol pe care cei care căutau un „adversar comparabil" trebuiau să îl umple. Efortul găsirii unui viitor inamic convingător este exemplificat de încercarea de a atribui acest rol Japoniei. La vremea respectivă, reputaţia şi influenţa Japoniei erau la maximum lor postbelic, susţinute de spectaculoasele ei performanţe economice recente, bazate pe forţa industrială. În 1988, istoricul Paul Kennedy a luat în calcul importanţa crescândă a Japoniei când a scris *The Rise and Fall of Great Powers (Ascensiunea şi căderea marilor puteri)*, în special când era comparată cu slăbiciunea Americii.[5] Această importanţă se putea reflecta în politicile financiare şi comerciale, fără să se transforme într-o luptă pentru putere. Japonia fusese în război cu Statele Unite în istoria recentă şi era puţin probabil să dorească să repete experienţa.

Totuşi, în *The Coming War with Japan (Războiul viitor cu Japonia)*, George Friedman şi Meredith LeBard au avertizat că, în absenţa cadrului care ţinuse Statele Unite şi Japonia

laolaltă în perioada Războiului Rece, se dezvoltau diferenţe economice profunde.[6] Acestea arătau spre un război comercial, cum America încerca să pună stavilă exporturilor japoneze, mai întâi în Statele Unite şi apoi şi în alte părţi. Cum Europa urma aceeaşi logică protecţionistă, Japonia era nevoită să-şi creeze propria piaţă regională, care să excludă Statele Unite. Statele Unite aveau să se opună, ajungându-se la o confruntare militară. Logica era aceeaşi care dusese la Pearl Harbor şi la dezastrul din ultimul război, aruncându-se în joc totul, într-un efort de a scăpa de dependenţa de alţii pentru produse vitale. Într-o recenzie aprobativă a cărţii lui Friedman şi LeBard, James Fallows considera invocarea războiului ca fiind „extremă", dar avertizase totuşi că „există cu siguranţă mai mult antagonism decât am văzut în ultimii patruzeci de ani".[7] Aşteptările se reflectau în ficţiune, tensiunile economice (şi descrierile rasiste ale japonezilor) stând în spatele cărţilor *Rising Sun* (*Ţara Soarelui Răsare*)[8] a lui Michael Crichton şi *Debt of Honor* (*Datorie de onoare*) a lui Tom Clancy, care făceau referire la acţiuni combinate, militare şi economice împotriva Statelor Unite.[9]

Cum se întâmplă de multe ori cu scrieri predictive de genul acesta, tendinţele s-au inversat chiar în timpul publicării cărţilor. Japonia a intrat într-o lungă perioadă de stagnare şi făcea mari eforturi să-şi păstreze poziţia pe piaţă. În loc de politici economice agresive, care ar fi putut duce la prăbuşirea pieţelor, administraţiile Bush Sr şi Clinton au promovat beneficiile comerţului liber. Scenariile sufereau la capitolul credibilitate şi din cauza sugestiei că Japonia s-ar considera într-o poziţie care să-i permită să provoace militar Statele Unite sau că, dacă ar face asta, condiţiile i-ar fi mai favorabile decât în 1941. În 1988, aceeaşi echipă Friedman–LeBard a ajuns la concluzia, într-o carte despre *The Future of War (Viitorul războiului)*, că Japoniei „îi repugna ideea de a contesta puterea americană" în Pacific, deşi ar fi putut să o facă – spre deosebire de India şi China, care nu aveau să găsească niciodată resursele pentru a-şi crea forţe navale pe

măsură. Concluzia lor principală era acum că aceasta se datora, în general, „muniţiei ghidate de mare precizie”. Era „o nouă şi dramatică epocă globală în care Statele Unite ocupau, şi aveau să ocupe şi în viitorul previzibil, locul principal pe scenă”.[10] Un deceniu mai târziu, Friedman încă era încrezător că Statele Unite aveau să rămână superputerea globală dominantă şi în secolul XXI, dar avea şi unele pusee de fantezii geopolitice. A reînviat astfel posibilitatea unui război japonezo-american, ce implica inevitabil un „atac prin surprindere” (de Ziua Recunoştinţei a anului 2050). Japonia era aliată cu Turcia şi eventual cu Franţa şi Germania, în timp de partea Statelor Unite ar fi fost Marea Britanie, „Blocul polonez”, India şi China. Friedman era mai puţin impresionat de China decât alţi vizionari. El a prezis că aceasta avea să se fragmenteze în anii 2010.[11]

Un motiv mai important pentru a arăta că Statele Unite puteau fi mai în pericol decât se considera în mod obişnuit era încurajarea unui nivel mai înalt de vigilenţă militară. În 1998, fostul secretar american al Apărării Caspar Weinberger a avertizat cu privire la „boala victoriei”, stare ce urma unui succes şi însemna că victimele ignorau pericolele care le pândeau şi astfel nu reuşeau să facă pregătirile adecvate. El a oferit o colecţie de scenarii complexe ce combinau faptele cu ficţiunea, într-o formă inspirată oarecum de Tom Clancy. Guvernele trebuiau să se confrunte cu mai multe crize în acelaşi timp. În timp ce în peninsula coreeană s-ar fi dezlănţuit un război total ce escalada spre recurgerea la arme nucleare, China hotăra să ocupe Taiwanul. Iranul nu se limita la a-i inspira pe fundamentaliştii islamici să răstoarne guvernele arabe seculare, ci organiza şi atacuri teroriste în Statele Unite, iar o bombă nucleară era detonată în Europa. Mexicul putea fi invadat în 2003 pentru a răsturna un regim corupt implicat în traficul de droguri, iar aceasta ar fi trimis mulţimi uriaşe de refugiaţi peste graniţa cu Statele Unite. Weinberger a trecut în revistă şi lupte mai vechi, cum ar fi cu o Rusie renăscută care încerca să cucerească Europa

folosindu-şi puterea nucleară, în timp ce versiunea lui de tentativă a Japoniei de a relua disputa întreruptă în 1945 implica „atacuri cibernetice”, precum şi arme nucleare şi chimice. În centrul atenţiei rămâneau însă statele periculoase şi formele clasice de război, la care se adăugau complicaţiile recurgerii la arme de distrugere în masă, mai degrabă decât ameninţările asimetrice implicând război de gherilă şi terorism. Cum Statele Unite puteau să dea de necaz în atât de multe feluri, mesajul esenţial era că americanii trebuiau să-şi reconstruiască forţele convenţionale şi să continue să-şi perfecţioneze sistemele de apărare antirachetă.[12]

La momentul respectiv, China se desprindea deja ca fiind, pe termen lung, cel mai serios competitor al Statelor Unite. Aceasta a fost întotdeauna o perspectivă mai credibilă decât cea implicând Japonia. China era o ţară mult mai mare decât Statele Unite, cu o populaţie uriaşă, iar, la sfârşitul anilor 1990, trecea printr-o creştere economică uluitoare. Guvernul ei era autoritar, comunist din punct de vedere conceptual şi antagonist istoric Statelor Unite, chiar dacă relaţiile se mai încălziseră de la începutul anilor 1970 şi exista o considerabilă interdependenţă economică. Mai important, China era o putere cu adevărat revizionistă. Era nemulţumită de graniţele ei actuale, considerându-le o reminiscenţă din epoca în care fusese slabă şi umilită cu regularitate. În final, după războiul civil care a dus la dominaţia comuniştilor asupra părţii continentale, vechii ei inamici, naţionaliştii, au rămas să controleze insula Taiwan. Mare parte din activitatea diplomatică a Chinei consta din negarea faptului că Taiwanul avea vreo legitimitate ca entitate independentă.

Jed Babbin şi Edward Timperlake, un analist conservator, respectiv un fost ofiţer din forţele navale, au argumentat folosind un amestec de fapte şi ficţiune că, de îndată ce China va avea capacitatea de a lovi Statele Unite, o va şi face. Ei nu s-au legat de un scenariu anume, luând în considerare nu doar Taiwanul, ci şi divizarea peninsulei coreene (în 1950, China luptase cu trupele americane în

apărarea Coreei de Nord) şi diversele ei revendicări din zona Pacificului.[13] Ei şi-au imaginat-o pe Hillary Clinton preşedinte, cedând Chinei cea mai mare parte a Asiei ca să evite lupta, dar şi lovituri nucleare americane asupra Coreei de Nord şi chiar Iranului, după ce acestea şi-ar fi folosit propriile arme nucleare împotriva altor ţări – Japonia, respectiv Israel. Cu toate acestea, din scenariu nu făcea parte şi un schimb direct de lovituri nucleare între Statele Unite şi China. La fel ca în alte cărţi similare, temele principale erau ascensiunea unei noi superputeri – ceea ce se presupune că se întâmpla în dauna Statelor Unite, o criză energetică de un fel sau altul, care reprezenta factorul declanşator al conflictului, şi convingerea înstăpânită la Beijing că războiul era inevitabil.

Multe alte ameninţări potenţiale legate de ascensiunea Chinei au căpătat importanţă deoarece au oferit prilejul unei dezbateri de proporţii privind viitorul puterii navale americane. Cele mai multe scenarii de război implicau inevitabil mişcări terestre de forţe, pentru că războaiele se duceau, de obicei, pentru controlul bucăţilor de teritoriu râvnite. Capacitatea de a ajunge în ţinuturi îndepărtate şi de exercitare a puterii în jurul lumii depindea de puterea navală. Cu cele două mari oceane de fiecare parte, Statele Unite deţineau aici supremaţia. Puterea navală a fost cea care le-a permis să încheie alianţe şi în Europa, şi în Asia, să ajungă la parteneri cu rezerve şi provizii esenţiale în vremuri de criză, precum şi să-şi ameninţe inamicii cu bombardamente dinspre mare, blocadă economică sau debarcare de vehicule amfibii.[14] În cazul Chinei, problema era prezentată ca ţinând de împiedicarea forţelor navale americane să-şi exercite libertatea de navigaţie în mările pe care le controla Beijingul, ca să vină în ajutorul aliaţilor. Această cerinţă, la fel ca sistemele necesare îndeplinirii ei, a fost descrisă drept „Anti-Access/Area Denial” („Antiacces/Interzicerea zonei”), cu propriul ei acronim, „A2/AD”.[15] Astfel, s-a direcţionat dezbaterea spre cât de departe trebuia să meargă, de fapt, armata chineză ca să reprezinte o provocare pentru

supremaţia navală americană.[16] Comandantul operaţiunilor navale a constatat până la urmă că respectivul concept, A2/AD, se dovedise mai longeviv decât utilitatea lui, devenind un cuvânt de cod vag, cu prea multe înţelesuri – „o zonă impenetrabilă, de «acces strict interzis» în care forţele care intră se expun unui mare pericol”, sau „o familie de tehnologii” sau o „strategie”.[17] La vremea respectivă, însă, relaţiile strategice dintre Statele Unite şi China ajunseseră să fie descrise ca o formă clasică de rivalitate între mari puteri – în competiţie pentru controlul Pacificului de Vest, detaşată de consideraţiile politice privind eventualitatea existenţei altor căi de a-şi gestiona conflictele de interese.

În ٢٠٠٧, Andrew Krepinevich, unul dintre primii care au vorbit despre o revoluţie în afacerile militare, a oferit propriile scenarii pentru perioada până la ٢٠١٦.[18] Ierarhia inamicilor alcătuită de el avea în vârf Coreea de Nord şi China. Iranul era bănuit că s-ar afla în spatele celor mai multe probleme din Orientul Mijlociu. El îşi începea cartea cu Pearl Harbor şi blitzkrieg, ca să arate cum se puteau produce surprizele. Scenariile lui includeau un colaps al Pakistanului şi un raid de urgenţă pentru asigurarea că armele lui nucleare nu ajungeau în mâinile cui nu trebuie, o îngrijorare reală la momentul acela, când „zidul de foc” islamic lua numeroase înfăţişări, împingând la extrem orice temere despre ce-ar putea face mai rău teroriştii. Scenariul cel mai interesant, pentru că avea legătură şi cu o evoluţie reală, era o retragere a Statelor Unite din Irak, urmată de haos. Krepinevich a presupus că pasul înapoi făcut de Statele Unite avea să determine Rusia şi China să îşi asume responsabilitatea pentru stabilizarea Orientului Mijlociu. Problemele acestui scenariu stăteau în detalii: presupunerea că prim-ministrul irakian Maliki avea să întindă o mână kurzilor şi sunniţilor (ceea ce el evident nu a făcut), neglijarea Siriei (unde într-adevăr Rusia a luat iniţiativa), exagerarea rolului Iranului şi eventuala recunoaştere a preşedintelui Obama că nu putea lăsa ISIL să învingă în Irak.

Până în 2015, după invazia ei în Ucraina (inclusiv anexarea Crimeei), Rusia revenise în cursă ca ameninţare ce trebuia luată în serios. În acel an, generalul Richard Shirreff, recent retras din funcţia de adjunct al Comandantului suprem aliat în Europa (SACEUR), a publicat versiunea lui despre un război care avea să vină, cu scopul explicit de a demonstra pericolul reprezentat de scăderea cheltuielilor pentru apărare în Marea Britanie şi de atitudinea „semipacifistă" a guvernului, care miza pe „pariul şocant" că scena internaţională avea să rămână liniştită. Guvernul britanic neglijase pericolul pe care îl reprezenta preşedintele rus Vladimir Putin, decis să reunească „etnicii ruşi sub steagul Maicii Rusia" şi să pună mâna pe ţările baltice, care făcuseră parte din Uniunea Sovietică până în 1991, dar care acum făceau parte din NATO. Shirreff nu a încercat să inventeze un scenariu de război. El a prezentat o eventualitate pe care NATO deja o lua în serios[19] şi a dus-o până la finalul cel mai alarmant posibil. Demersul lui a îmbrăcat forma standard a genului. Un inamic viclean, liber de constrângerile democratice, surprinde ţările occidentale ineficiente, care se trezesc într-un război pentru care nu erau pregătite.[20] Situaţia a fost salvată doar pentru că s-a dovedit, oarecum surprinzător, că Occidentul era mai bun decât Rusia la războiul cibernetic.

Douglas Cohn, un alt ofiţer în retragere, a propus scenarii pentru al Patrulea Război Mondial (presupunând că Războiul Rece fusese al Treilea)[21] care se produceau deoarece statele înclinate spre agresiune nu se puteau abţine atunci când se ivea ocazia. Orice slăbiciune le făcea să atace, ca să răzbune înfrângeri din trecut sau să-şi îndeplinească ambiţii de lungă durată. Comparativ cu scenariile de la începutul anilor 1990, privirea aruncată spre viitor de Cohn era dominată de fragmentare – vechi aliaţi din NATO care ajungeau la conflict, colapsul zonei Euro şi un război civil în Belgia, Rusia încercând să recupereze pierderile de după 1990, inclusiv o intrare în ţările baltice, China devenind expansionistă sau prăbuşindu-se în propriul război civil, şi alte conflicte

declanşate de graba colonizării regiunilor arctice sau chiar a Lunii, sau de accesul la apă potabilă, la care se adăugau mai multe îngrijorări legate de terorismul nuclear, manipularea cursurilor valutare şi războiul cibernetic.

Tema tuturor acestor cărţi era că improbabilul putea întotdeauna să se întâmple şi, în consecinţă, era esenţial să fii pregătit pentru orice. Aceasta a fost concluzia lui Cohn. Apărarea naţională nu putea fi „proiectată pe baza câtorva ameninţări uşor de definit", aşadar Statele Unite trebuiau să fie pregătite „pentru întreaga gamă de posibilităţi". Principala lui grijă nu era că guvernul Statelor Unite ar fi fost lipsit de capacitatea de a face faţă acestor provocări, ci că, potrivit unei opinii comune, i-ar lipsi voinţa să facă asta.[22] În practică, însă, guvernele erau nevoite să-şi stabilească priorităţile şi să accepte că existau unele probleme care nu puteau fi abordate adecvat, iar să încerce asta nu ar fi servit interesului naţional.

Unii dintre autorii de prognoze nu se concentrau asupra pericolelor care se întrezăreau, ci încercau să dezvolte metodologii pentru planificare avansată. O astfel de carte a fost *Inevitable Surprises* (*Surprize inevitabile*) a lui Peter Schwartz, publicată în 2003, care şi-a propus să identifice „elementele predeterminate" care aveau să influenţeze viitorul. În această categorie, el a menţionat mişcările de refugiaţi, impactul Islamului asupra societăţilor europene şi îmbătrânirea populaţiei. De asemenea, el a exagerat creşterile economice şi ale productivităţii, şi s-a îndoit că îngrijorările pe tema globalizării urmau să câştige teren şi că reglementările financiare aveau să funcţioneze. Optimismul lui s-a extins la apărare, cu o viziune destul de încâlcită asupra apărării strategice ca asigurând „dominanţa militară americană pe planetă, în viitorul apropiat" şi că „voit sau nu, Statele Unite vor fi atrase în rolul de poliţist high-tech global". Era şi mai optimist în privinţa Europei, anticipând stabilitate şi succes pentru Uniunea Europeană. Era posibil chiar ca, până la urmă, Rusia să adere la Uniunea Europeană.

Dacă evoluţiile acestea erau pozitive, în alte părţi anticipa probleme. Saudiţii puteau ceda unei revolte islamiste, Pakistanul şi Egiptul loviturilor de stat, Indonezia conflictelor etnice, iar Mexicul războiului drogurilor. Părţi considerabile din Africa, America Latină şi Orientul Mijlociu păreau să nu aibă nici o şansă.[23]

Un exemplu de abordare a unor ameninţări specifice pentru a încuraja acţiuni politice urgente poate fi găsit în cărţile lui Graham Allison, decanul Centrului Belfer de la Universitatea Harvard. Prima se referea la coşmarului unui grup non-statal care ajunge în posesia unui dispozitiv nuclear şi îl transportă în centrul unui mare oraş. Această preocupare a câştigat credibilitate după 11 septembrie. Al-Qaeda era clar pornită să ucidă cât mai mulţi oameni cu putinţă şi existau dovezi că studiase posibilitatea de a-şi construi propria ei armă [nucleară] sau de a cumpăra una de pe piaţa liberă, profitând eventual de dezordinile din fosta URSS, care creaseră riscul furturilor din materialele nucleare prost păzite sau chiar de dispozitive întregi – aşa numitele „focoase uitate”. A venit apoi şocul descoperirii reţelei pakistaneze A Q Khan care vânduse tehnologii vitale Iranului, Coreei de Nord şi Libiei.[24]

În ٢٠٠٤, Allison a explorat căile posibile prin care grupările teroriste puteau să pună mâna pe un dispozitiv nuclear sau să-şi construiască unul, folosindu-l apoi ca să provoace un măcel. El a citat experţi din cercuri guvernamentale care erau de părere că un astfel de atac era o chestiune de „nu dacă, ci când”. Era clasicul „în cel mai rău caz”, pentru că nici un alt act de terorism nu se putea compara cu o explozie nucleară. Chiar şi următoarea ameninţare de pe listă avea o componentă nucleară, cum ar fi prăbuşirea unui avion peste o centrală nucleară sau crearea unei „bombe murdare” folosind materiale radioactive, deşi aceasta ar fi fost mai degrabă perturbatoare, decât distrugătoare.

> Date fiind numărul de actori cu intenţii serioase, accesibilitatea armelor şi a materialelor nucleare, posibilitatea construirii unor dispozitive elementare, precum şi modurile aproape nelimitate prin care teroriştii ar putea trece clandestin o bombă prin graniţele americane... Părerea mea, susţinută de argumente, este că, dacă lucrurile vor evolua tot aşa, în următorul deceniu este mai probabil să se producă un atac terorist nuclear asupra Americii, decât să nu.[25]

Argumentul era aşadar că, fără o acţiune hotărâtă pentru a se asigura în general că armele şi materialele nucleare erau bine păzite, dezastrul era aproape o certitudine.

Abordarea din 2007 a lui Michael Levi a fost mai prudentă. El nu a respins îngrijorările sau necesitatea unor politici robuste, dar a contestat metodologia de a tot adăuga cel mai rău caz după cel mai rău caz, pentru a furniza concluzia cea mai alarmantă. El a pus la îndoială faptul că ar exista o „piaţă neagră nucleară", că să construieşti o armă nucleară ar fi „la fel de simplu ca navigatul pe internet" sau că traficul de materiale nucleare ar fi „la fel cu traficul de droguri". Cel mai bun test pentru apărare, a sugerat el, ar fi nu atât împotriva „unui duşman infailibil, înalt de trei metri", ci împotriva unui „terorist nuclear predispus la greşeli, conservator, cu resurse limitate şi de înălţime normală".[26] Un deceniu mai târziu, din fericire fără nici un incident nuclear şi cu un progres limitat în privinţă măsurilor de apărare, îngrijorările tot nu au dispărut. Un analist s-a declarat surprins că nu existase încă nici un act terorist nuclear şi neliniştit chiar dacă nu avea să se producă nici în viitor.[27]

La momentul acesta, Allison trecuse mai departe. El a publicat în 2017 o altă carte, concentrându-se asupra unei alte tragedii care se întrezărea şi care putea fi prevenită dacă se luau măsurile adecvate. De data aceasta era vorba despre un război între Statele Unite şi China. Metoda era similară, cu personaje importante citate ca subliniind gravitatea avertizărilor şi aceeaşi stratificare de estimări ale celor mai grave situaţii posibile, până la o serie de

recomandări care explicau cum putea fi menţinută pacea între cele două mari puteri. „Pe traiectoria actuală”, avertiza Allison, „războiul dintre Statele Unite şi China în deceniile care vor veni nu este doar posibil, ci mult mai probabil decât se recunoaşte de regulă.” Nu era totuşi „inevitabil”.[28] China avea să depăşească în curând Statele Unite din punct de vedere economic şi apoi, posibil, al puterii militare. Era invocat Huntington, ca explicaţie pentru ciocnirea culturală dintre cele două. Existau, de asemenea, puncte de tensiune reală privind Taiwanul, Marea Chinei de Sud, Coreea de Nord şi comerţul, de la care Allison a putut genera scenarii plauzibile pentru conflict.

„Marea idee” a lui Allison a fost să prezinte acest moment ca parte a unui tipar istoric repetitiv, când puterile predominante îşi vedeau poziţiile ameninţate. El a numit aceasta „capcana lui Tucidide”, referindu-se la celebra explicaţie dată de istoricul elen războaielor peloponesiace: ascensiunea Atenei şi teama pe care aceasta a insuflat-o Spartei au făcut războiul inevitabil. Allison a dat numeroase exemple de funcţionare a acestei capcane de-a lungul secolelor, inclusiv rivalitatea dintre Germania şi Marea Britanie care a dus la Primul Război Mondial. Lăsând deoparte discuţia dacă explicaţia era corectă pentru războiul dintre Atena şi Sparta, mai erau şi alte probleme cu această formulare. Ascensiunea Chinei destabiliza o regiune întreagă. În joc erau numeroase interacţiuni între mari puteri.

Până în 1990, adversarul cel mai probabil al Chinei fusese Uniunea Sovietică. În 1983, Edward Luttwak prevedea o confruntare majoră între cele două. Vreme de două decenii, puterea militară sovietică crescuse spectaculos – „rezultat al unui efort de înarmare de dimensiuni fără precedent” – permiţând Moscovei să facă faţă ţărilor NATO mai puternice decât ea sub orice aspect, cu excepţia celui militar. Această putere avea să se îndrepte acum împotriva unui inamic de care conducerea sovietică se temea evident, chiar dacă împărtăşeau aceeaşi ideologie, astfel încât acesta să nu

devină o ameninţare majoră.[29] Apoi, în 2014, China şi-a afirmat drepturile asupra insuleloreze Senkaku (pe care le numea Diaoyu), readucând în memorie izbucnirea Primului Război Mondial. Premierul japonez Shinzo Abe a subliniat foarte sonor similarităţile tulburătoare dintre situaţia din urmă cu o sută de ani din Europa şi poziţia actuală din Asia.[30]

Conducerea chineză putea privi cu atenţie şi spre India. Aceasta era o ţară cu care fusese în război în 1962, cu care avea o frontieră controversată, care era în dispută permanentă cu aliatul Chinei, Pakistanul, care avea şi ea o populaţie enormă şi tocmai cunoscuse un avânt economic.[31] Pentru China, problema nu era lupta pentru putere cu Statele Unite, ci mai degrabă lupta ei potenţială cu cei mai mulţi dintre ceilalţi jucători importanţi din regiune. Reluând subiectul Chinei în 2012, Luttwak a apreciat că pericolul cu care se confrunta China era tendinţa aproape autistă de a se ridica singură în slavă, o tendinţă obişnuită pentru marile puteri şi care risca „să stârnească reacţii adverse”. Adevărata provocare pentru China, dacă nu voia să-şi vadă vecinii coalizaţi împotriva ei, era să înveţe lecţia umilinţei şi a reţinerii.[32]

Cea mai sistematică încercare de a anticipa cum ar putea evolua lumea în viitor şi implicaţiile potenţiale asupra securităţii a fost evaluarea tendinţelor globale făcută o dată la patru ani de Consiliul Naţional de Informaţii al SUA, publicată după alegerile prezidenţiale, dar înainte de inaugurare. Seria a început în 1997. Prima evaluare privea înainte până în anul 2010; cea de după alegerile din 2012 – până în anul 2030. Cea mai recentă, publicată în 2017, nu îşi impunea o limită temporală. Subiectele acoperite nu s-au schimbat foarte mult, incluzând consideraţii cu privire la tendinţele demografice, impactul schimbărilor climatice, evoluţiile economiei mondiale, ascensiunea Asiei, eforturile Africii şi tulburările din Orientul Mijlociu. Întrebările puse includeau cum se descurca Rusia cu circumstanţele reducerii importanţei ei şi semnificaţia ascensiunii Chinei. Deoarece

era vorba de o serie de lucrări, erau posibile comentariile cu privire la ceea ce fusese trecut cu vederea şi la implicaţiile pentru metodologie. Nu era o surpriză că rapoartele au ratat evenimente care în principiu ar fi trebuit să fie previzibile (criza financiară din 1998 a fost unul dintre primele exemple), dar fiecare nouă ediţie analiza cum ar putea să se descurce mai bine în anticiparea unei discontinuităţi, a ceva ce nu era în tendinţe la momentul redactării, sau o „lebădă neagră", un eveniment rar care părea să vină de nicărieri şi care, totuşi, schimba totul.[33]

Când a început seria, documentul a preluat temele-cheie din anii 1990 – impactul globalizării, faptul că majoritatea conflictelor erau în interiorul statelor, nu între ele, că proiectilele ghidate de mare precizie şi tehnologiile informaţiei aveau „să fie în continuare semnul distinctiv al revoluţiei în afaceri militare" şi probabilitatea mare ca adversarii să încerce să contracareze acest avantaj al Statelor Unite folosind „mijloace asimetrice – mergând de la folosirea mai largă a terorismului la posibila utilizare a armelor de distrugere în masă". „Din ce în ce mai mult, agendele de securitate naţională ale politicienilor vor fi dominate de cinci întrebări: dacă să intervenim, când, cu cine, cu ce instrumente şi cu ce obiectiv?"[34] Până în decembrie 2000, relaţiile dintre state şi grupările de crimă organizată şi teroriste beneficiau de mai multă atenţie, inclusiv prin observaţia că „abordările asimetrice – indiferent dacă în spatele lor erau state sau actori non-statali – vor deveni caracteristica dominantă a celor mai multe ameninţări împotriva teritoriului Statelor Unite".[35] Până în decembrie 2004, după tragedia din 11 septembrie şi invadarea Irakului, autorii şi-au mascat scenariile pentru 2020 în scrieri de ficţiune plasate în anul respectiv. Astfel, continuitatea aşa-numitei Pax Americana era semnalată printr-o notă din jurnalul secretarului general ONU, care consemna că Statele Unite încă erau dominante, dar într-o lume „din ce în ce mai diversă, complexă şi rapid schimbătoare", o scrisoare a

nepotului lui Osama bin Laden care amintea de o încercare de a forma „Noul Califat” şi un schimb de mesaje între doi negustori de arme despre o posibilă afacere cu WMD (arme de distrugere în masă) în condiţiile în care statele intensificau măsurile de securitate.[36]

Documentul din 2008 a fost publicat tocmai când economia internaţională clătina sub şocul crizei financiare, care astfel nu a apucat să fie reflectată decât sumar în paginile lui. Documentul anticipa o continuitate solidă, cu puţine riscuri de război între marile puteri şi probleme apărute în special din arcul de instabilitate care „se întindea peste Orientul Mijlociu, Asia şi Africa”. Incertitudinile se învârteau în jurul posibilităţilor „de precipitare a evenimentelor care să ducă la doborârea unor regimuri” şi a „capacităţilor de gestionare a punctelor fierbinţi şi a competiţiei pentru resurse”. Era „o poveste fără un final clar”.[37] „Forma şi natura aliniamentelor internaţionale” erau „într-o stare de flux”. Lumea descrisă prezenta o predispoziţie crescută spre conflictele interne în care unele state aveau să eşueze, provocând şi mai multă suferinţă şi tulburând regiunile învecinate, în timp ce chiar şi statele cele mai evoluate şi prospere aveau să se confrunte cu dificultăţi în controlarea agendelor naţionale, din cauza globalizării. Documentul recunoştea, de asemenea, că politicile americane erau „o variabilă importantă pentru modul în care evolua lumea, influenţând căile pe care statele şi actorii non-statali alegeau să le urmeze”. Era o constatare evidentă, dar foarte importantă – că lumea este imprevizibilă deoarece depinde de alegeri pe care ţara ta trebuie să le facă.

În ٢٠١٢, rolul Statelor Unite era pus sub semnul întrebării. Conştientizând optimismul pe care îl insufla ideea că războiul era în declin, documentul accepta că „un conflict între marile puteri va fi în continuare puternic descurajat: sunt prea multe în joc”. Dar cerea imperativ prudenţă în privinţa „perspectivelor de continuare a declinului conflictelor intrastatale, ca număr şi ca intensitate”, atrăgând totodată

atenţia că schimbările petrecute în sistemul internaţional măreau riscul de conflicte între state:

> Punctele de sprijin ale echilibrului ce a urmat Războiului Rece încep să se mişte. În următorii 15–20 de ani, Statele Unite vor trebui să-şi stabilească gradul în care mai pot juca rolul de păzitor al sistemului şi de garant al ordinii globale. O voinţă în declin şi/sau o capacitate în scădere a Statelor Unite de a servi ca furnizor global de securitate va fi un factor-cheie contribuind la instabilitate, mai ales în Asia şi în Orientul Mijlociu.[38]

Documentul, publicat chiar înainte de învestirea preşedintelui Trump, era mai sumbru decât precedentele. După 2012 se produseseră intervenţii ale Rusiei în Ucraina şi în Siria, precum şi tensiuni în creştere legate de impunerea Chinei în Marea Chinei de Sud. Raportul constata „sentimentele antiimigraţie şi xenofobe" din inima democraţiilor occidentale şi recurgerea la apeluri naţionaliste în ţări ai căror „lideri căutau să-şi consolideze controlul politic eliminând alternativele politice interne în timp ce descriau relaţiile internaţionale în termeni existenţialişti". Pe termen mai scurt, el avertiza cu privire la „tensiuni în creştere în interiorul ţărilor şi între ele" în următorii cinci ani, cu „o gamă din ce în ce mai largă de state, organizaţii şi indivizi cu putere" acţionând pentru a influenţa geopolitica.

> Cu bune şi cu rele, peisajul global în formare se îndreaptă spre finalul epocii de dominanţă a Statelor Unite de după Războiul Rece. La fel se întâmplă probabil cu ordinea internaţională bazată pe legi apărute după al Doilea Război Mondial. Va fi mult mai greu de cooperat internaţional şi de guvernat aşa cum se aşteaptă opinia publică. Jucătorii cu drept de veto vor ameninţa cu fiecare ocazie să blocheze cooperarea, în timp ce „camerele cu ecou" vor consolida nenumăratele realităţi în competiţie, subminând modul împărtăşit de înţelegere al evenimentelor din lume.

Cu toată tentaţia de „a impune ordine în acest haos aparent", până la urmă aceasta s-ar dovedi „prea

costisitoare pe termen scurt, iar pe termen lung – sortită eşecului". Învăţămintele ultimului secol au fost folosite pentru a arăta cât de greu poate fi de învins un adversar mai puţin puternic. Documentul avertiza că Rusia şi China luau avânt, că se reducea cooperarea internaţională şi se manifesta o tendinţă spre reînvierea „sferelor de influenţă".[39] Donald Trump a fost învestit ca al 45-lea preşedinte al Statelor Unite pe 20 ianuarie 2017.

Capitolul 25

Viitorul viitorului războiului

Am fost martor cum începea ceva: o nouă epocă în care conflictele răbufnesc, de deplasează sau slăbesc, dar nu se încheie, în care tot ce poţi spera nu este pacea sau venirea unor vremuri mai bune, ci să rămâi în siguranţă cât mai mult posibil.

Matti Friedman, *Pumpkinflowers (Flori de dovleac)*, 2016[1]

Această carte a început cu discutarea unei perioade în care politicienii şi analiştii aveau o idee comună privind natura războiului, cum trebuia dus acesta şi, de asemenea, cum putea fi controlat. Potrivit modelului clasic de război, luptele politice erau tranşate prin bătălie. Acesta a fost cazul marilor războaie din epoca modernă. Beligeranţii aruncau în luptă totul, finalul era marcat de victorie şi înfrângere, iar aceasta era suficient pentru ca sistemul internaţional să pornească pe un nou curs, cu o ierarhie a puterilor confirmată. Dar aceste lupte erau lungi şi grele, implicând sacrificii enorme şi distrugeri teribile. Nu era ceea ce strategii din secolul al XIX-lea avuseseră în minte, şi anume atingerea obiectivelor cât mai repede şi mai nedureros cu putinţă. Ideea de victorie rapidă punea accentul pe valorificarea maximă a primelor lovituri date inamicului, ceea ce la rândul ei a scos în evidenţă valoarea surprizei. Oricare ar fi fost aşteptările privind cursul probabil al războiului, ar fi fost o nebunie să intri cu precauţie în conflict sau să semnalezi iminenţa unei ofensive, dându-i astfel unui adversar şansa să se pregătească şi să se apere. În cel mai bun caz, surpriza avea să-l lase pe inamic neajutorat şi poticnindu-se. Corolarul era că o primă lovitură neconcludentă putea însemna o luptă îndelungată şi grea, cu un rezultat nesigur.

Importanţa mişcărilor de deschidere în războaie este motivul pentru care scrierile despre viitorul lor au fost întotdeauna pline de prime lovituri imaginare, care lăsau victimele într-o stare jalnică. Mult mai puţin s-a scris despre a doua şi a treia lovitură, şi încă şi mai puţin despre acei ani târzii, când s-a ajuns într-un impas şi luptele trenează, cu victime, dar fără vreo breşă. După Primul Război Mondial, strategii s-au orientat spre tancuri şi avioane, ca să se asigure că următorul război avea să fie mai scurt. Scriitorii care au mizat pe posibilitatea unor războaie şi mai lungi şi mai ucigătoare au făcut asta nu ca să imagineze planuri inteligente de campanie, ci ca să-şi dea seama cum ar percepe şi s-ar adapta societăţile la o astfel de situaţie. Intrarea în epoca nucleară a dat un nou impuls imaginarului distopic, transformând totodată planurile strategice într-o formă de raţionamente abstracte. Acum mai mult decât înainte, orice plan de război trebuia să parieze totul pe prima lovitură, deoarece orice altceva mai puţin decât eliminarea completă a capacităţilor nucleare ale inamicului însemna că propria ţară trebuia să sufere o răzbunare cumplită. În timp au apărut noi forme de război, inclusiv folosirea atacurilor cibernetice care abia dacă implicau forţa armată, dar atacurile surpriză au continuat să domine literatura. Aceasta era situaţia şi atunci când practica militară înclina spre lupte îndelungate şi epuizante, lipsite de începuturi şi de finaluri clare.

Importanţa loviturilor decisive în scrierile despre viitorul război era rezultatul nu doar al potenţialului lor impact strategic sau al dramatismului lor, ci şi a faptului că ele scoteau în evidenţă ceva. Ea avertiza cu privire la o ţară vulnerabilă în faţa unor inamici vicleni ca rezultat al neglijenţei politicienilor şi al autosuficienţei populaţiei. Îi încuraja totodată pe cei care voiau să ia iniţiativa militară cu o ofensivă irezistibilă. Războaiele începeau, de obicei, cu cel puţin una dintre părţi sigură cu privire la rezultat. John Stoessinger argumenta că originile războiului stăteau în

influenţa persistentă a percepţiilor greşite cu privire la adversar şi la ceea ce se putea obţine cu forţele armate. În pragul războiului, „fiecare se aşteaptă încrezător la victorie după o campanie scurtă şi triumfătoare”.[2] Chiar şi liderii conştienţi de capcanele din procesul de luare a deciziilor devin mai încrezători pe măsură ce războiul este văzut practic ca inevitabil, dându-şi singuri asigurări că victoria este la îndemână.[3]

Şi Operaţiunea Barbarossa, şi Pearl Harbor au scos în evidenţă această idee. Şocurile au fost atât de puternice pentru cei care le-au primit, încât au continuat să aibă şi după aceea o influenţă remarcabilă asupra imaginaţiei strategice, deşi în ambele cazuri s-a obţinut surpriza, dar nu şi victoria. Ele nu au fost luate ca avertismente privind nebunia şi inutilitatea agresiunii, ci ca exemple de risc la care se expun cei lipsiţi de vigilenţă. Şi pentru că surpriza a rămas ceva esenţial în începerea unui război, după ١٩٤٥ au existat mai multe tentative de lovituri decisive – atacurile Coreei de Nord împotriva Sudului în vara anului ١٩٥٠, ocuparea Insulelor Falkland de către Argentina în ١٩٨٢ şi ocuparea Kuwaitului de către Irak în ١٩٩٠ – toate eşuând în atingerea obiectivului. Chiar şi atunci când prima lovitură era un succes, ca distrugerea de către Israel a forţelor aeriene ale Egiptului, pe ٥ iunie ١٩٦٧, urmarea putea fi frustrantă, cu o parte învinsă ce refuza să accepte rezultatul şi o populaţie cucerită ce opunea rezistenţă.

O presupunere obişnuită era că şansele de succes puteau fi mărite decisiv ca rezultat al vreunei tehnologii noi. De la praful de puşcă la muschete, de la motoarele cu aburi la avioane, de la rachete la reţelele digitale, toate au schimbat caracterul războiului, deschizând posibilităţi noi în timp ce închideau altele. Dar tehnologia era rareori monopolizată sau, chiar dacă una dintre tabere se bucura de superioritate, inamicii găseau modalităţi de a-i limita efectele. Chiar şi pentru forţele occidentale moderne, tehnologia a încurajat fantezia unui război care era rapid, uşor şi decisiv: şi totuşi,

luptătorii s-au trezit confruntaţi cu „un război lent, dureros şi neconcludent”.[4] Convingerea că „viitorul conflict va fi fundamental diferit de toate celelalte experienţe istorice” l-a făcut pe H.R. McMaster să identifice o „eroare tip vampir”, numită aşa pentru că era imposibil de anulat. „Concepte noi cu titluri atrăgătoare” promiteau „victorii rapide, ieftine şi eficiente în viitorul război”. Cei care aveau dubii erau „respinşi ca fiind captivi unei gândiri învechite”. Ca exemplu, el a citat aprecierea că „tehnologiile informaţiei şi ale comunicaţiilor” aveau să ducă la „calitatea de a fi primul”, potrivit căreia forţele aveau „să vadă primele, să decidă primele, să acţioneze primele şi să termine decisiv”. Eroarea stătea în neglijarea „dimensiunilor politice şi umane ale războiului” şi în „echivalarea stabilirii ţintelor cu tactica, operaţiunile şi strategia”. Ea nu recunoştea „incertitudinea războiului, a cărui traiectorie este alterată permanent de diferitele interacţiuni cu inamici hotărâţi şi evazivi”.[5]

Este puţin probabil ca vampirul să fie ucis în curând. A devenit ceva natural să se exploreze noile evoluţii împingându-le spre impacturile lor potenţiale cele mai extreme.

Dacă la orizont s-ar ivi perspectiva serioasă a unui alt război important, atunci vor trebui analizate cu atenţie toate formele de scenarii ofensive, oricât ar fi de improbabile sau de dificil de executat. Colin Gray a avertizat împotriva presupunerii că, doar pentru că am evitat ceva vreme un război între marile puteri, acesta va continua la nesfârşit, dar şi împotriva riscului de a fi atât de preocupaţi de noile tipuri de război, încât uităm să ne gândim la războiul clasic.[6] Când un grup de la Harvard a trecut în revistă paralele dintre ascensiunea Germaniei ca mare putere la începutul secolului XX şi actuala ascensiune a Chinei, cercetătorii au luat în calcul diplomaţia slabă, aliaţii nerezonabili, interdependenţa economică insuficientă, revoltele interne, doctrinele ofensive şi logica ascensiunii unei puteri producându-se inevitabil în dauna alteia. Principala concluzie trasă din această

comparaţie, ca o îndrumare despre cum s-ar putea evita pe viitor un război de proporţii cu China, era că trebuiau urmărite cu atenţie „mărunţişurile”, caracteristicile întâmplătoare ale situaţiei, factorii aleatori şi apoi deciziile specifice, care ar fi putut să ducă în altă direcţie, dar în schimb concură toate pentru a transforma o criză gestionabilă într-o catastrofă.[7] Din această perspectivă, orice gândire despre viitorul război orientată spre prevenţie ar trebui să privească spre inovaţiile din diplomaţie şi din comunicaţiile internaţionale la fel de mult ca spre strategia militară. Nu era neapărat ca problemele să apară ca din senin şi cu un atac de tip totul-sau-nimic, ele puteau veni din afirmarea unor drepturi într-un teritoriu contestat, dintr-o atitudine principială stânjenitoare pentru un rival, din acţiuni de recunoaştere care explorau slăbiciunile apărute pe fondul puterii, din manevre militare pentru „a transmite un mesaj” sau pentru a demonstra hotărâre şi care se transformă în ciocniri reale şi escaladează rapid.

Inovaţia care a contribuit cel mai mult la transformarea gândirii pe tema războiului şi care explică de ce factorii de risc din primele decenii ale secolului XXI erau mult mai gravi decât cei primele decenii ale secolului XX a fost construirea armelor nucleare. Aceste arme au fost folosite prima dată la sfârşitul unui război care văzuse Holocaustul, covoarele de bombe şi atacurile la întâmplare cu rachete cu rază lungă de acţiune. Bombele atomice erau apogeul logic a ceea ce se întâmplase mai înainte şi totodată brutal de potrivite pentru a pune capăt unui război total. Presupunerea cea mai simplă, chiar dacă atât de deprimantă, era că războiul devenise progresiv mai ucigaş, cu descoperirea unor mijloace din ce în ce mai sofisticate de a măcelări oameni la scară mare, şi că viitoarele războaie aveau să fie şi mai intense şi mai existenţiale. Această perspectivă îndemna la multă prudenţă, chiar şi atunci când era vorba de crize destul de minore. Riscurile erau, pur şi simplu, prea mari, iar strategiile ofensive de încredere nu erau la îndemână. Această

prudenţă a fost însuşită de generaţii succesive de lideri ai lumii şi exprimată printr-un slogan împărtăşit de Ronald Reagan şi Mihail Gorbaciov: „Un război nuclear nu poate fi câştigat şi nu trebuie dus niciodată”.[8] Dar avea să dureze asta?

În trecut, credibilitatea transformării unui război într-unul nuclear depindea de posibilele pasiuni stârnite de campaniile convenţionale de până atunci, în care mulţi vor fi murit deja. În ١٩٤٥, războiul nuclear a apărut ca o extensie naturală a ceea ce se întâmplase înainte, dar acum este mult mai greu de făcut o legătură între cele două tipuri de război. Tendinţa în războiul convenţional, pentru Occident cel puţin, consta din ce în ce mai mult în adoptarea unor strategii care să ferească populaţia civilă, nu întotdeauna cu succes. Statele Unite şi aliaţii lor aveau totodată suficientă încredere în puterea lor globală ca să considere armele nucleare ca o rezervă, menită să descurajeze acţiunile extreme ale altei puteri nucleare. Dar atitudinile se puteau schimba în tensiunea războiului, aşa cum se mai schimbaseră şi înainte, către o poziţie în care redeveneau credibile vechile argumente privind lovirea guvernelor prin suferinţele provocate populaţiei. Ţările care nu aveau o forţă convenţională comparabilă cu cea a Statelor Unite vor continua totodată să vadă în armele nucleare o pârghie vitală.[9] Când preşedintele Putin a vrut să descurajeze Statele Unite de la o acţiune în sprijinul Ucrainei în ٢٠١٤ a făcut remarca: „Slavă Domnului, cred că nimeni nu intenţionează să declanşeze un conflict pe scară largă cu Rusia. Vreau să vă reamintesc că Rusia este una dintre principalele puteri nucleare.”[10] Există acum scenarii care nu implică un conflict între mari puteri, dar care ar putea duce la folosirea armelor nucleare, de exemplu cel despre India şi Pakistan. Câteva dintre marile crize ale acestui secol au avut şi o dimensiune nucleară. Statele Unite şi aliaţii lor au pornit la război împotriva Irakului cu intenţia de a preîntâmpina un viitor program nuclear, au ameninţat cu războiul, au impus

sancţiuni şi au ajuns, în cele din urmă, la o înţelegere cu Iranul pentru a-l împiedica să obţină suficient uraniu îmbogăţit pentru propriile arme nucleare, şi au început anul 2017 încercând să împiedice Coreea de Nord să-şi continue programele deja avansate de înarmare nucleară şi de rachete, aflându-se de această dată în faţa riscului de ripostă nucleară. Oriunde şi oricum se folosesc armele nucleare la mânie, acest lucru va afecta toate discuţiile ulterioare despre război, fie pentru că a fost pe cât de rău se anticipase, fie pentru că a ajutat una dintre tabere să devină forţa dominantă.[11]

O altă întrebare foarte importantă este dacă şi cât de mult sunt implicate Statele Unite. Literatura pe tema războaielor viitoare, cel puţin în ceea ce priveşte războaiele între state, porneşte de la premisa că Statele Unite sunt, în general, angajate activ în problemele lumii. Americanii sunt autorii unor lucrări-cheie şi datorită rolului de garant al ordinii internaţionale pe care această ţară şi-l asumă. Este greu de conceput o altă evoluţie singulară care să transforme calculele de securitate în jurul lumii, inclusiv dacă să se construiască sau nu arsenale nucleare, decât o decizie a Statelor Unite de a se extrage din alianţele în care sunt angajate. Acesta este motivul pentru care aliaţii petrec atât de mult timp urmărind dezbaterile pe probleme de securitate de la Washington şi întrebându-se cât de mult pot continua să se bazeze pe sprijinul SUA într-o criză. Orice discuţie despre diferitele provocări maritime ridicate de China japonezilor sau de Rusia ţărilor baltice ia o cu totul altă turnură dacă acestea ajung să fie văzute ca teste ale alianţei. Experienţa a fost şi mai salutară în cazul războaielor civile. Această categorie nu a fost niciodată foarte clar definită deoarece conflictele interne determinau frecvent intervenţii externe, fie din partea unor militanţi cu concepţii similare sprijinind o cauză religioasă sau ideologică, fie a unor vecini şi câteodată mari puteri acţionând din considerente umanitare sau de securitate. Uneori, forţele externe au

încercat să păstreze terenul sau să gestioneze un armistiţiu fragil, în chip de forţă de menţinere a păcii. Uneori nu exista o pace de menţinut, iar intervenţiile externe erau, pur şi simplu, acţiuni în sprijinul unei tabere sau a alteia, fie împiedicând o tabără să câştige prin mijloace inacceptabile – înfometarea sau masacrarea civililor, de exemplu –, fie prin asigurarea că partidul cel mai apropiat din punct de vedere ideologic capătă întâietate, aşa cum s-a încercat şi în Irak, şi în Afghanistan. Pe teren, în loc să fie angajate în luptă armate disciplinate care servesc interesele statului şi pe cele ale contestatarului acestuia, războaiele civile aruncă deseori miliţii dezorganizate una împotriva celeilalte. În aceste cazuri, conflictele tindeau să fie mânate de considerente legate de securitatea individuală şi de grup, iar violenţa era deseori mai personală. Ele fragmentau şi lăsau moştenire amărăciune, divizare şi sărăcie în comunităţi până atunci aparent armonioase.

Indiferent ce cauză înaltă susţineau teoretic, indivizii şi grupurile îşi puteau dezvolta propriile agende, înclinate spre activităţi infracţionale, cum ar fi contrabanda şi traficul de droguri, de resurse naturale şi de oameni. Aceste interese puteau face un conflict să clocotească în continuare, cu toate eforturile mediatorilor de pace sau ale forţelor înarmate de menţinere a păcii. Dacă structurile statului nu se maturizau sau erau contestate, era posibil ca situaţia să nu se îmbunătăţească niciodată, făcând puterile din exterior şi organizaţiile internaţionale să accepte un rol cvasipermanent în politica ţării gazdă şi o responsabilitate continuă în pacificarea elementelor ostile.

După încheierea Războiului Rece, dintr-un amestec de motive, ţările occidentale s-au trezit implicate în conflicte îndepărtate. Ceea ce ar fi trebuit să se încheie rapid cu inamicii daţi peste cap de simpla putere de foc şi de echipamentul sofisticat, s-a transformat în campanii îndelungate, complexe şi murdare. Trupele lor au intrat într-o lume cu miliţii fantomatice, cu fabricanţi pricepuţi de bombe

artizanale, mulţimi furioase, căpetenii cinice şi tineri plini de energie fluturându-şi puştile AK-47. Mişcările de protest se trasformau în miliţii şi apoi miliţiile se transformau în bande criminale sau în facţiuni rivale, luptând între ele cu acceaşi ferocitate cu care luptaseră odată împotriva inamicului comun. Zonele de conflict erau populate de voluntari altruişti de la ONG-uri, contractori de securitate privaţi care ofereau protecţie tuturor celor care nu erau în armată (şi al căror număr îl întrecea deseori pe cel al militarilor), mediatori şi jurnalişti, contrabandişti şi traficanţi. Cu toţii trebuiau să-şi găsească drumul prin structuri sociale sfărâmate, economii corupte şi instituţii politice lipsite de credibilitate. Nimeni nu era cu adevărat în siguranţă. Pentru cei care trăiau în ţările respective, această formă de conflict putea deveni ceva obişnuit, o rutină la care era necesar să se adapteze. Cei care interveneau aveau opţiunea plecării. Ei puteau decide că angajamentul nu a fost o idee bună, puteau ajunge la concluzia că oamenii aceia nu mai puteau fi ajutaţi sau nu mai meritau sprijinul, pentru că nu făcuseră destul ca să se ajute singuri. În acest mod, ei puteau accepta rezultate care ar fi fost caracterizate ca înfrângeri câtă vreme luptele fuseseră intense, dar care deveneau tolerabile atunci când alternativa era persistenţa în ceea ce devenise o întreprindere inutilă.

Aceasta lansa o altă întrebare politică importantă, al cărei răspuns va influenţa viitorul războiului. Reputaţia intervenţionismului a avut de suferit după Irak, Afghanistan şi Libia, cu toate că nici Siria nu a fost o reclamă reuşită pentru politica statului deoparte. Ceea ce ar putea face diferenţa pe viitor s-ar putea să fie nu doar amploarea suferinţei umane provocate de conflict, ci şi riscul valurilor de refugiaţi şi legătura cu terorismul. Motivele umanitare s-ar putea să nu fie suficiente pentru a asigura angajarea, dar aceasta ar putea însemna că acele conflicte care nu se extind dincolo de graniţe vor fi lăsate să se epuizeze singure. S-ar putea exercita o oarecare influenţă prin bazarea pe puterea aeriană

şi pe alţii care să furnizeze forţele terestre. Aceasta ar putea duce la respingerea inamicului principal şi chiar la înfrângerea lui, dar le-ar da totodată putere celor care au făcut sacrificiile. Ar însemna cedarea controlului asupra evenimentelor pe teren şi acceptarea agendei aliaţilor, cu interesele lor distincte, astfel că relaţia dintre acţiunea militară şi obiectivele politice s-ar atenua şi mai mult.[12] Susţinerea unui guvern poate însemna susţinerea chiar a celor responsabili de practicile care au dus la izbucnirea conflictului; susţinerea rebelilor nu doar că era mai problematică în termenii legislaţiei internaţionale, dar putea însemna promovarea unui proiect politic radical care ţintea mult dincolo de rezistenţa la opresiune.

O temă comună celor care reflectau la starea artei militare era cea a estompării graniţelor – dintre pace şi război, dintre militar şi civil, convenţional şi neconvenţional, regulat şi asimetric, intern şi internaţional, şi dintre stat şi actorul non-statal.[13] Se vorbea despre conflicte din „zona gri”, plasate undeva între pace şi război, unde acţiunea aleasă era menţinută deliberat sub pragul de la care ar fi declanşat un război major.[14] Un alt termen care se referea la acelaşi fenomen, dar cu un dublu înţeles, era cel de „Război Răcoros”:

> Pe de-o parte, este puţin mai cald decât Războiul Rece, deoarece pare foarte probabil să implice aproape constant măsuri ofensive care, deşi nu ajung la nivelul de război propriu-zis, încearcă în mod regulat să producă daune sau să-şi slăbească rivalii, sau să obţină un avantaj prin încălcări ale suveranităţii şi penetrări ale apărării. Şi, pe de altă parte, are legătură cu cealaltă semnificaţie a cuvântului „răcoros”, „cool” în limba engleză, care implică tehnologii de ultimă oră în moduri care schimbă paradigma conflictului într-o măsură mult mai mare decât cele folosite în timpul Războiului Rece – care, la urma urmei, a fost un joc geopolitic de modă veche, pentru obţinerea de avantaje în aşteptarea unui război total de tip clasic.[15]

Riscurile asociate unui război de proporţii şi reticenţa de a aloca forţe substanţiale pentru conflicte mai modeste au făcut marile puteri să caute modalităţi – printre care subminarea procesului politic, atacurile cibernetice sau campaniile agresive de dezinformare – de a influenţa evenimentele asumându-şi responsabilităţi limitate şi ţinând riscurile sub control. Dificultatea era că aceste metode aveau o probabilitate destul de mică de a conduce la un rezultat, încurajând hărţuielile şi conflictele persistente până s-ar fi găsit o cale de a rezolva problemele de bază sau până când o scânteie le-ar fi scos din zona gri pentru a le transforma într-un război deschis.

Aşadar războiul are un viitor. El rămâne o posibilitate oriunde există o dispută intensă şi forme de violenţă disponibile. Sistemul internaţional are fisurile cunoscute, între state şi în interiorul lor, şi există întotdeauna posibilitatea unei erupţii. Violenţa poate avea legătură cu evenimente locale sau chiar particulare, iar deseori şi cu criminalitatea şi cu tensiunile sociale care mocnesc. La început poate să semene prea puţin cu ceea ce credem noi că ar fi un război, dar orice violenţă continuată are potenţialul de a se transforma în ceva mai important, la fel cum războaiele lasă întotdeauna urme şi după ce teoretic s-au încheiat. Atâta vreme cât sunt menţinute forţe armate, sunt dezvoltate arme şi planurile sunt aduse la zi, există încă posibilitatea unei ciocniri armate care să semene cu războaiele clasice, din trecut.[16] Această carte a demonstrat că predicţiile despre viitor se adeveresc rareori, exagerând uşurinţa şi rapiditatea cu care se poate obţine victoria şi subestimând, în acelaşi timp, resursele adversarilor, capacitatea lor de a găsi rezerve sau aliaţi, sau de a rezista şi de a submina chiar şi sub ocupaţie. Ea nu este prea încurajatoare pentru cei care sunt convinşi că războiul, ca instituţie, este într-un declin inevitabil, şi nici pentru cei convinşi că se pot descurca mai bine decât cei din trecut în găsirea unui drum sigur spre victoria într-un nou război. Este

foarte probabil ca viitorul viitorului război să conţină scenarii speculative şi avertismente comparabile altora din istorie. Dacă există vreo lecţie în această carte, aceea ar fi că, deşi mulţi oameni merită să fie luaţi în serios, toţi trebuie priviţi cu scepticism.

MULŢUMIRI

Temele discutate în această carte au fost subiecte de discuţie în întreaga mea carieră profesională şi am avut enorm de învăţat în special de la colegii mei de la Departamentul de studii de război de la King's College, Londra. Am învăţat, de asemenea, multe de la colegii mei mai noi din comunitatea Twitter, unde se desfăşoară o însufleţită dezbatere permanentă asupra tuturor problemelor de securitate naţională. Le port o recunoştinţă specială mai multor oameni, pentru sfaturile şi comentariile lor specifice: John Bew, Sam Freedman, Matthew Harries, Beatrice Heuser, Frank Hoffman, Stathis Kalyvas, Jeff Michaels, Robert Muggah, Funmi Olinasakin şi Monica Toft. Le sunt recunoscător agenţilor mei Catherine Clarje şi George Lucas, precum şi unora dintre cei mai buni editori din domeniu – Clive Priddle şi Stuart Proffit – care m-au impulsionat să dau tot ce puteam mai bun pe această temă. Soţiei mele Judith, care nutrea o oarecare speranţă că pensionarea mea de la King's College avea să însemne mai puţin timp petrecut la birou, nu pot decât – încă o dată – să-i cer iertare.

BIBLIOGRAFIE

Ahlström, Christer, şi Kjell-Åke Nordquist, *Casualties of Conflict: Report for the World Campaign for the Protection of Victims of War*, Universitatea din Uppsala, Departamentul de Cercetare pentru Pace şi Conflicte, 1991

Ajala, Adekunle, „The Nature of African Boundaries” („Natura granițelor africane”), *Afrika Spectrum* 83, 1983, p. 180
Alao, Abiodun, *Natural Resources and Conflict in Africa: The Tragedy of Endowment*, Rochester, University of Rochester Press, 2007
Alexander, Amanda, „The Genesis of the Civilian” („Geneza conceptului de civil”), *Leiden Journal of International Law* 20.2, 2007, p. 364
Allison, Graham, *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?,* New York, Houghton Mifflin, 2017
———, *Nuclear Terrorism: The Ultimate Preventable Catastrophe*, New York, Henry Holt, 2004
Alfrey, Anthony, *Man of Arms: The Life and Legend of Sir Basil Zaharoff*, Londra: Thistle Publishing, 2013
Allen, Chris, „Warfare, Endemic Violence, and State Collapse in Africa” („Război, violenţă endemică şi colapsul statelor în Africa”), *Review of African Political Economy* 26.81, 1999, pp. 367–384
Allen, Thomas, F. Clifton Berry şi Norman Polmar, *CNN: War in the Gulf*, Atlanta, Turner Broadcasting, 1999
Amalrik, Andrei, *Will the Soviet Union Survive Until 1984?,* New York, HarperCollins, 1981
An Agenda for Peace: Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping, Raport al secretarului general în conformitate cu declaraţia adoptată la reuniunea la nivel înalt a Consiliului de Securitate, 31 ianuarie 1992
Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism,* Londra, Verso, 1991
Angell, Norman, *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power to National Advantage*, Londra, G.P. Putnam's, 1910
Arendt, Hannah, *Despre violenţă*, în volumul *Crizele republicii*, Bucureşti, Editura Humanitas, 1999
Armitage, David, *Civil Wars: A History in Ideas*, New York, Knopf, 2017
Arnett, Eric, „Hyperwar” („Hiper-războiul”), *Bulletin of the Atomic Scientists* 48.7, 1992
Arquilla, John, şi David Ronfeldt, „Cyberwar is Coming!” („Vine războiul cibernetic!”), *Comparative Strategy* 12.2, 1993

Arquilla, John, şi David Ronfeldt, ed., *Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy*, Santa Monica, RAND, 2001. Disponibil online la: www.rand.org/publications/MR/MR1382/

Arquilla, John, „The Computer Mouse that Roared: Cyberwar in the Twenty-First Century” („Mouse-ul computerului devine fiară: Războiul cibernetic în secolul XXI), *The Brown Journal of World Affairs* 18.1, 2011, pp. 39–48

Arreguın-Toft, Ivan, „How the Weak Win Wars: A Theory of Asymmetric Conflict” („Cum câştigă războaiele cei slabi: O teorie a conflictului asimetric”), *International Security* 26.1, 2001, pp. 93–128

Ashford, Oliver M., *Prophet or Professor? The Life and Work of Lewis Fry Richardson,* Bristol, Adam Hilger, 1985

Asimov, Isaac, „Fuga în cerc”, în *Fundaţia*, Bucureşti, Editura Paladin, 2017

Atwood, Margaret, *Morning in the Burned House*, New York, Houghton Mifflin, 1995

Atzili, Boaz, „When Good Fences Make Bad Neighbors: Fixed Borders, State Weakness, and International Conflict” („Când gardurile bune fac vecinii răi: Graniţele fixate, slăbiciunea statului şi conflictul internaţional”), *International Security* ٣١.٣ (٢٠٠٦/2007), pp. 139–173

Augustine, Norman R., *Augustine’s Laws*, New York, Viking, 1987

Auster, Albert şi Leonard Quart, *How the War was Remembered: Hollywood & Vietnam*, New York, Praeger, 1988

Babbin, Jed, şi Edward Timperlake, *Showdown: Why China Wants War with the United States*, Washington DC, Regnery, 2006

Baden-Powell, Robert, *Scouting for Boys: A Handbook for Instruction in Good Citizenship*, Londra, H. Cox, 1908

Baev, Pavel, *Russian Energy Policy and Military Power: Putin’s Quest for Greatness*, Londra, Routledge, 2008

Baker, James A., III, *The Politics of Diplomacy: Revolution, War, and Peace, 1989–1992*, New York, G. P. Putnam’s Sons, 1995

Barker, Martin, *A „Toxic Genre”: The Iraq War Films*, Londra, Pluto Press, 2007

Barnett, Michael, *Empire of Humanity: A History of Humanitarianism*, Ithaca, Cornell University Press, 2011

Barno, David W., „Military Adaptation in Complex Operations” („Adaptarea militară în operaţiuni complexe”), *Prism* \1, 2009, p. 30
Barot, O., *Lettres sur la Philosophie de l’Histoire*, Paris, Germer-Baillière, 1864
Barth, Boris, *The Democratic Peace Controversy: A Critical Survey*. Dosarele Oslo privind apărarea şi securitatea, 2008.
Beaufre, André, „Battlefields of the 1980s” („Câmpurile de luptă ale anilor 1980”), *Unless Peace Comes: A Scientific Forecast of New Weapons*, ed. Nigel Calder, Londra, Allen Lane, 1968
Bechhoefer, Bernhard G., *Postwar Negotiations for Arms Control*, Washington DC, Brooking Institution, 1961
Bell, Martin, *In Harm’s Way*, Londra, Hamish Hamilton, 1995
Bellamy, Alex J., „The «Next Stage» in Peace Operations Theory?” („«Următoarea etapă» în teoria operaţiunilor de pace?”), *International Peacekeeping* 11:1, 2004, pp. 17–38
Bellamy, Christopher, „«Civilian Experts» and Russian Defence Thinking: The Renewed Relevance of Jan Bloch” („«Experţii civili» şi gândirea de apărare a Rusiei: Relevanţa regăsită a lui Jan Bloch”), *RUSI Journal*, 1992, pp. 50–56
Bell-Fialkoff, Andrew, „A Short History of Ethnic Cleansing” („Scurtă istorie a purificării etnice”), *Foreign Affairs* 72.3, 1992
Berdal, Mats, „The «New Wars» Thesis Revisited” („Teza «noilor războaie» reevaluată”), *The Changing Character of War*, ed. Hew Strachan şi Sibylle Scheipers, Oxford, Oxford University Press, 2011, pp. 109–133
———, „The State of UN Peacekeeping: Lessons from Congo” („Starea operaţiunilor ONU de menţinere a păcii: Lecţii din Congo”), *Journal of Strategic Studies*, 2016
Bergen, Peter L., şi Daniel Rothenberg, ed., *Drone Wars: Transforming Conflict, Law, and Policy*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015
Berinato, Scott, „The Future of Security” („Viitorul securităţii”), *Computerworld*, 30 decembrie 2003
Berkowitz, Bruce, *The New Face of War: How War Will Be Fought in the 21st Century*, New York, The Free Press, 2003
Best, Geoffrey, *Humanity in Warfare*, Londra, Methuen, 1980

Betts, Richard K., „The New Threat of Weapons of Mass Destruction” („Noua ameninţare a armelor de distrugere în masă”), *Foreign Affairs* 77.1, 1998
———, *Surprise Attack: Lessons for Defense Planning*, Washington DC, Brookings Institution, 1982
Betz, David, *Carnage and Connectivity: Landmarks in the Decline of Conventional Military Power*, Londra, Hurst, 2015
Bew, John, *Realpolitik: A History*, New York, Oxford University Press, 2016
Biddle, Stephen, şi Ivan Oelrich, „Future Warfare in the Western Pacific: Chinese Antiaccess/Area Denial, US Air/Sea Battle and Command of the Commons in East Asia” („Viitorul război în vestul Pacificului: Acces interzis chinezilor/zone închise, acţiuni aeriene/maritime ale forţelor SUA şi controlul Asiei de Est”), *International Security* 41.1, 2016, pp. 7–48
Biddle, Tami Davis, *Rhetoric and Reality in Air Warfare: The Evolution of British and American Ideas about Strategic Bombing*, Princeton, Princeton University Press, 2002
Bidwell, Shelford, ed., *World War 3*, Londra, Hamlyn, 1978
Blainey, Geoffrey, *The Causes of War*, New York, Free Press, 1988
Blair, Tony, discursul premierului britanic la Clubul Economic de la Chicago, PBS, 22 aprilie 1999. Disponibil online la: http://www.pbs.org/newshour/bb/international-jan-june99-blair_doctrine 4-23/
Blattman, Christopher, şi Edward Miguel, „Civil War” („Războiul civil”), *Journal of Economic Literature* 48.1, 2010, pp. 3–57
Blight, James, *The Shattered Crystal Ball: Fear and Learning in the Cuban Missile Crisis*, New York, Rowman & Littlefield, 1990
Bloch, I.S., *Is War Now Impossible? Being an Abridgment of The War of the Future in Its Technical Economic and Political Relations*, Londra, Grant Richard, 1899. Disponibil online la: https://archive.org/details/iswarnowimpossib00bloc
de Bloch, Jean, „The Wars of the Future” („Războaiele viitorului”), *The Contemporary Review* 8, 1901, pp. 305–332
———, „The Transvaal War: Its Lessons in Regard to Militarism and Army Reorganisation” („Războiul din Transvaal: Lecţiile lui cu privire la militarism şi la reorganizarea armatei”), *Journal of the Royal United Service Institute* 45, 1901, pp. 1316–1344

Bobbitt, Philip, *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History*, New York, Knopf, 2002
Boix, Carles, „Democracy, development, and the international system" („Democraţia, dezvoltarea şi sistemul internaţional"), *American Political Science Review* 105.4, 2011, pp. 809–828
Bond, Brian, „Doctrine and Training in the British Cavalry 1870–1914" („Doctrină şi instruire în cavaleria britanică, 1870–1914"), *The Theory and Practice of War*, ed. Michael Howard, Londra, Cassell, 1965
Boot, Max, *War Made New: Technology, Warfare, and the Course of History, 1500 to Today*, New York, Gotham, 2006
Boulding, Kenneth, *Conflict and Defense: A General Theory*, New York, Harper & Bros., 1962
Bowden, Mark, *Black Hawk Down: A Story of Modern War*, New York, Atlantic Monthly Press, 1999
Brands, Hal, „Paradoxes of the Gray Zone" („Paradoxurile zonei gri"), *Foreign Policy Research Institute,* 2016
Brantly, Aaron Franklin, *The Decision to Attack: Military and Intelligence Cyber-Decision-Making*, Athens, University of Georgia Press, 2016
Brians, Paul, *Nuclear Holocausts: Atomic War in Fiction 1895–1984*, Kent, Kent State University Press, 1987
Brinkman, Henk-Jan, şi Cullen S. Hendrix, „Food Insecurity and Violent Conflict: Causes, Consequences, and Addressing the Challenges" („Insecuritatea alimentară şi conflictul violent: Cauze, consecinţe şi abordarea provocărilor"), *World Food Programme*, iulie 2011
Brock, Lothar, et al., *Fragile States: Violence and the Failure of Intervention*, Cambridge, Polity Press, 2012
Brooks, *Rosa, How Everything Became War and the Military Became Everything: Tales from the Pentagon*, New York, Simon & Schuster, 2016
Brown, Archie, *The Gorbachev Factor*, Oxford, Oxford University Press, 1996
Brown, Scott, „War Games: A Look Back at the Film That Turned Geeks and Phreaks Into Stars" („Jocuri de război: O privire retrospectivă la filmul care a transformat tocilarii în vedete"), *Wired Magazine*, 21 iulie 2008

Brown, Wendy, „The New U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual as Political Science and Political Praxis” („Noul manual de contrainsurgenţă al infanteriei americane terestre/marine ca ştiinţă politică şi ca practică politică”), *Perspectives on Politics* 6.2, 2008, p. 351

Bryan, C.D.B., „Barely Suppressed Screams” („Strigăte abia reţinute”), *Harper's*, 1 iunie 1984, pp. 67–72

Bryant, Peter, *Red Alert*, Rockville, Black Mask, 1958

Buchanan, Ben, *The Cybersecurity Dilemma: Hacking, Trust and Fear Between Nations*, Oxford, Oxford University Press, 2017

Buhaug, Halvard, „Climate not to blame for African civil wars” („Nu clima este de vină pentru războaiele civile africane”), *Proceedings of the National Academy of Sciences* 107.1, 2010

Bull, Hedley, „Disarmament and the International System” („Dezarmarea şi sistemul internaţional”), *Australian Journal of Politics & History* 5.1, 1959, pp. 41–50

Bunn, Matthew, „A Mathematical Model of the Risk of Nuclear Terrorism” („Un model matematic al riscului de terorism nuclear”), *Annals, AAPSS*, 607.1, 2006, pp. 103–120

Burbach, David T., şi Christopher J. Fettweis, „The Coming Stability? The Decline of Warfare in Africa and Implications for International Security” („Vine stabilitatea? Declinul războaielor în Africa şi implicaţiile pentru securitatea internaţională”), *Contemporary Security Policy* 35.3, 2014, pp. 421–445

Burdick, Eugene, şi Harvey Wheeler, *Fail-Safe*, New York, McGraw-Hill, 1962

Burt, Richard, *New Weapons Technologies: Debate and Directions*, Adelphi Paper nr. 126, Londra, IISS, 1976

Bush, George, şi Brent Scowcroft, *A World Transformed*, New York, Knopf, 1998

Bush, George, discursul preşedintelui la a 89-a convenţie naţională a Legiunii Americane, Reno, Nevada, 28 august 2007

Byman, Daniel, „Do Targeted Killings Work?” („Funcţionează asasinatele la ţintă?”), *Foreign Affairs*, 2006, pp. 95–111

Bywater, Hector, *Great Pacific War: A History of the American-Japanese Campaign of 1931–33*, New York, Applewood Books, 2002

Call, Charles, „The Fallacy of the «Failed States» („Fantasmagoria «statelor eşuate»„), *Third World Quarterly* 29.8, 2008

Callwell, (colonel) Charles, *Small Wars: Their Principles and Practice*, Londra, HMSO, 1886
Cameron, Gavin, *Nuclear Terrorism: A Threat Assessment for the 21st Century*, Londra, Macmillan, 1999
Campen, Alan, ed., *The First Information War: The Story of Communications, Computers, and Intelligence Systems in the Persian Gulf War*, Fairfax, VA: AFCEA International Press, 1992
Caputo, Philip, *Acts of Faith*, New York, Knopf, 2005
Carnesale, Albert, et al.. *Living with Nuclear Weapons*, Cambridge, Harvard University Press, 1983
Carpenter, Ted Galen, *America's Coming War with China: A Collision Course Over Taiwan*, New York, Palgrave, 2005
Carr, E.H., *The Twenty Years' Crisis*, Londra, Macmillan, 1939
Carr, Matthew, *Sherman's Ghosts: Soldiers, Civilians, and the American Way of War*, New York, New Press, 2015
de Castella, Tom, „Arthur Conan Doyle's eerie vision of the future of war" („Strania viziune a lui Arthur Conan Doyle asupra viitorului războiului"), online *BBC News Magazine*, 28 august 2014. Disponibil la: http://www.bbc.co.uk/news/magazine - 28954510
Cavanaugh, William, *The Myth of Religious Violence: Secular Ideology and the Roots of Modern Conflict*, Oxford, Oxford University Press, 2009
Ceadel, Martin, *Living the Great Illusion: Sir Norman Angell, 1872–1967*, Oxford: Oxford University Press, 2009
Center for the Study of Intelligence, *At Cold War's End: US Intelligence on the Soviet Union and Eastern Europe, 1989–1991*, Langley, CIA, 1999
Cesa, Marco, „Realist Visions of the End of the Cold War: Morgenthau, Aron and Waltz" („Viziuni realiste privind sfârşitul Războiului Rece: Morgenthau, Aron şi Waltz"), *The British Journal of Politics and International Relations* 11, 2009, pp. 177–191
Checkel, Jeffrey, *Transnational Dynamics of Civil War*, 2013
Chesney, George, „The Battle Of Dorking: Reminiscences of a Volunteer" („Bătălia de la Dorking: Amintirile unui voluntar"), *Blackwood's Magazine*, mai 1871, Proiectul Gutenberg Australia, Disponibil online la: http://gutenberg.net.au/ebooks06/0602091h.html

Chief of Staff of the Army Strategic Studies Group, *Megacities and the United States Army Preparing for a Complex and Uncertain Future*, iunie 2014
Chivvis, Christopher, *Toppling Qaddafi: Libya and the Limits of Liberal Intervention*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013
„Chronicle of a war foretold: The story of a conflict between America and China makes a fine example of future-war fiction" („Cronica unui război prezis: Povestea unui conflict între America şi China este un bun exemplu de ficţiune privind viitorul război"), *The Economist*, 27 iunie 2015
Clancy, Tom, *Datorie de onoare*, Bucureşti, Editura RAO, 1999
———, *Furtuna roşie*, Bucureşti, Editura RAO, 2006
———, *Duel la înălţime*, Bucureşti, Editura RAO, 1998
Clark, Christopher, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, New York, Harper, 2012
Clark, John, „A Constructivist Account of the Congo Wars" („O relatare constructivistă a războaielor din Congo"), *African Security* 4.3, 2011, pp. 147–170
———, „The Decline of the African Military Coup" („Declinul puciurilor militare africane"), *Journal of Democracy* 18.3, 2007, pp. 144–155
Clarke, I. F., *Voices Prophesying War: Future Wars, 1763–3749*, Oxford, Oxford University Press, 1972
Clarke, Peter, *The Locomotive of War: Money, Empire, Power and Guilt*, Londra, Bloomsbury, 2017
Clinton, David, „Francis Lieber, Imperialism, and Internationalism" („Francis Lieber, imperialismul şi internaţionalismul"), *Imperialism and Internationalism in the Discipline of International Relations*, ed. David C. Long şi Brian Schmidt, New York, SUNY Press, 2005
Clodfelter, Mark, *The Limits of Air Power: The American Bombing of North Vietnam*, New York, Free Press, 1989
Close, Robert, *Europe Without Defence? 48 Hours That Could Change The Face of the World*, Bruxelles, Editions Arts and Voyages, 1976
Clynes, Manfred E., şi Kline, Nathan S., „Cyborgs and Space" („Cyborgii şi spaţiul"), *Astronautics*, septembrie 1960

Cockayne, James, *Hidden Power: The Strategic Logic of Organised Crime*, Londra, Hurst, 2016
Cockett, Richard, *Sudan: The Failure and Division of an African State*, New Haven, Yale University Press, 2016
Cohn, Douglas, *World War 4*, Washington DC, The Lyons Press, 2016
Coker, Christopher, *Future War*, Cambridge, Policy, 2015
Cole, August, ed., *War Stories From The Future*, Washington DC, The Atlantic Council Art of Future Warfare Project, 2015. Disponibil online la: http://www.atlanticcouncil.org/images/publications/War_Stories_from_the_Future.pdf
Colgan, Jeff D., „Fueling the Fire: Pathways from Oil to War” („Combustibil pentru foc: Drumuri de la petrol la război”), *International Security* 38.2, 2013, pp. 147–180
Collier, Paul, et al. *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy*, World Bank şi Oxford University Press, 2003
Collier, Paul, Anke Hoeffler, şi Dominic Rohner, „Beyond greed and grievance: feasibility and civil war” („Mai presus de lăcomie şi suferinţă: fezabilitate şi război civil”), *Oxford Economic Papers* 61, 2009, pp. 1–27
Collier, Paul, şi Anke Hoeffler, „Economic Causes of Civil Conflict and Their Implications for Policy” („Cauzele economice ale conflictului civil şi implicaţiile lor asupra politicii”), *Managing Global Chaos*, ed. Chester A. Crocker, et al., Washington DC, United States Institute of Peace, 2000
———, „Greed and grievance in civil war” („Lăcomie şi suferinţă în războiul civil”), Oxford Economic Papers 56, 2004
Collier, Paul, „The Cultural Foundations of Economic Failure: a Conceptual Toolkit” („Bazele culturale ale eşecului economic: un set de concepte de bază”), *Journal of Economic Behavior & Organization* 126, 2016, pp. 5–24
Colomb, (amiral în retragere) P., et al., *The Great War of 189_: A Forecast*, Londra, Heinemann, 1893. Disponibil online la: https://archive.org/details/greatwarof18900colorich
Comaroff, John L., şi Paul C. Stern, „New Perspectives on Nationalism and War” („Noi perspective asupra naţionalismului şi războiului”), *Theory and Society* 23.1, 1994, pp. 35–45

Conan Doyle, Arthur, „Danger! Being the log of Captain John Sirius” („Pericol! Jurnalul de bord al căpitanului John Sirius”), *The Strand Magazine*, iulie 1914

Condra, Luke N., şi Jacob N. Shapiro, „Who Takes the Blame? The Strategic Effects of Collateral Damage” („Cine este de vină? Efectele strategice ale pagubelor colaterale”), *American Journal of Political Science* 56.1, 2012, pp. 167–187

Conetta, Carl, *The Wages of War: Iraqi Combatant and Noncombatant Fatalities in the 2003 Conflict*, Project on Defense Alternatives, Research Monograph # 8, 20 octombrie 2003, Anexa 2, Victime irakiene combatante şi necombatante în Războiul din Golf din 1991. Disponibil online la: http://www.comw.org/pda/0310rm8ap2.html

———, „Disappearing the Dead: Iraq, Afghanistan, and the Idea of a New Warfare” („Cum dispar morţii: Irak, Afghanistan şi ideea de nou război”), *Project on Defense Alternatives*, 18 februarie 2004

Conrad, Joseph, „Autocracy and War”, *Note on Life and Letters*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004

Conway-Lanz, Sahr, *Collateral Damage: Americans, Noncombatant Immunity, and Atrocity after World War II*, New York, Routledge, 2006

Cooper, Robert, *The Post-Modern State and World Order*, Londra, Foreign Policy Centre, 2000

Cooper, Sandi E., *Patriotic Pacifism: Waging War on War in Europe, 1815–1914*, Oxford, Oxford University Press, 1991

Cortright, David, *Peace: A History of Movements and Ideas*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008

Corum, James, şi Wray Johnson, *Airpower in Small Wars: Fighting Insurgents and Terrorists*, Lawrence, KS, University Press of Kansas, 2003

Cousins, Norman, „Editorial”, *Saturday Review*, 4 aprilie 1954

———, „Electronic Brain on War and Peace: A report of an Imaginary Experiment” („Creierul electronic despre război şi pace: Raportul unui experiment imaginar”), *St. Louis Post-Dispatch*, 13 decembrie 1953

———, *In Place of Folly*, New York, Harper, 1961

Cox, Mick, *1989 and Why We Got It Wrong*, Working Paper Series of the Research Network 1989, 1, 2008

Cramer, Christopher, *Civil War is Not a Stupid Thing: Accounting for Violence on Developing Countries*, Londra, C. Hurst & Co., 2006

———, „Homo Economicus goes to war: methodological individualism, rational choice, and the political economy of war" („Homo Economicus merge la război: individualism metodologic, alegere raţională şi economia politică a războiului"), *World Development* 30, 2002

Crane, Conrad C., şi W. Andrew Terrill, *Reconstructing Iraq: Insights, Challenges, and Missions for Military Forces in a Post-Conflict Scenario*, Annapolis, US Army War College, Strategic Studies Institute, februarie 2003

Crane, Conrad C., *Avoiding Vietnam: The U.S. Army's Response to Defeat in Southeast Asia,* Carlisle Barracks, PA: Strategic Studies Institute, US Army War College, 2002

———, *Cassandra in Oz: Counterinsurgency and Future War*, Annapolis, Naval Institute Press, 2016

Creasy, sir Edward, *The Fifteen Decisive Battles of the World: From Marathon to Waterloo*, Boston, IndyPublish, 2002. Disponibil online la: http://www.gutenberg.org/ files/4061/4061-h/4061-h.html

van Creveld, Martin, *Nuclear Proliferation and the Future of Conflict*, New York, The Free Press, 1993

Crichton, Michael, *Rising Sun*, New York, Knopf, 1992

Cummings, Mary L., *Artificial Intelligence and the Future of Warfare*, Raport de cercetare, Londra, Royal Institute of International Affairs, ianuarie 2017

Daalder, Ivo, şi Michael O'Hanlon, *Winning Ugly: NATO's War to Save Kosovo,* Washington DC, Brookings Institution, 2000

Dadrian, Vahakn N., „Ottoman Archives and Denial of the Armenian Genocide" („Arhivele otomane şi negarea genocidului armenilor"), *The Armenian Genocide: History, Politics, Ethics*, ed. R. G. Hovannisian, New York, St. Martin's Press, 1992

Daley, Paul, „Why the number of Indigenous deaths in the frontier wars matters" („De ce contează numărul indigenilor morţi în războaiele de frontieră"), *Guardian*, 15 iulie 2014

Daponte, Beth Osborne, „A Case Study in Estimating Casualties from War and Its Aftermath: The 1991 Persian Gulf War" („Un studiu de caz în estimarea numărului victimelor războiului şi

perioadei următoare: Războiul din Golful Persic, 1991”), *Medicine & Global Survival* 3, 1993
David, G.J., şi T.R. McKeldin III, *Ideas as Weapons: Influence and Perception in Modern Warfare*, Washington DC, Potomac Books, 2009
Davenport, Christian, „State Repression and Political Order” („Represiunea statului şi ordinea politică”), *Annual Review of Political Science* 10, 2007
Davies, Owen, „Robotic Warriors Clash in Cyberwars” („Războinici robotici se înfruntă în războaie cibernetice”), *Omni* 9.4, 1987
Davis, Paul K., *100 Decisive Battles: From Ancient Times to the Present*, Oxford, Oxford University Press, 1999
Davis, Julie Hirschfeld, Mark Landler şi Coral Davenport, „Obama on Climate Change: The Trends Are «Terrifying»„ („Obama despre schimbările climatice: Tendinţele sunt «înfricoşătoare»„), *New York Times*, 8 septembrie 2016
Decalo, Samuel, *Coups and Army Rule in Africa*, New Haven, Yale University Press, 1976
„Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples” („Declaraţia privind acordarea independenţei ţărilor şi popoarelor coloniale”), Adoptată prin Rezoluţia 1514 (XV) a Adunării Generale, 14 decembrie 1960
Del Monte, Louis A., *Nanoweapons: A Growing Threat to Humanity*, Lincoln, Potomac Books, 2017
Dennis, Anthony J., *The Rise of the Islamic Empire and the Threat to the West*, Ohio, Wyndham Hall Press, 1996
Deutsch, Karl W., „Quincy Wright’s contribution to the study of war: a preface to the second edition” („Contribuţia lui Quincy Wright la studiul războiului: prefaţă la ediţia a doua”), *Journal of Conflict Resolution* 14, 1970.
Diehl, Paul şi Daniel Druckman, *Evaluating Peace Operations*, Boulder, Lynne Rienner, 2010
Dittmar, Linda, şi Gene Michaud, ed., *From Hanoi to Hollywood: The Vietnam War in American Film*, New Brunswick, Rutgers University Press, 1990
Dobrynin, Anatoly, *In Confidence: Moscow’s Ambassador to Six Cold War Presidents,* New York, Times Books/Random House, 1995

Document al reuniunii de la Moscova a Conferinţei privind dimensiunea umană a OSCE, Organizaţia pentru Securitate şi Cooperare în Europa, 4 octombrie 1991. Disponibil online la: http://www.osce.org/odihr/elections/14310

Dorman, Andrew M., *Blair's Successful War: British Military Intervention in Sierra Leone*, Farnham, Ashgate Publishing, 2009

Douhet, Giulio, *The Command of the Air*, trad. Dino Ferrari, Washington DC, Office of Air Force History, 1983. Disponibil online la: http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/readings/command_of_the_air.pdf

Doyle, Michael, „Liberalism and World Politics" („Liberalismul şi politica mondială"), *American Political Science Review* 80, 1986

———, „Kant, liberal legacies, and foreign affairs" („Kant, moştenirea liberală şi politica externă"), Partea II, *Philosophy & Public Affairs* 12.4, 1983, pp. 23–353

Drew, Elizabeth, *On the Edge: The Clinton Presidency*, New York, Simon & Schuster, 1995

Dumas, Samuel, şi K.O. Vedel-Petersen, *Losses of Life Caused by War*, ed. Harald Westergaard, Oxford, Clarendon Press, 1923. Disponibil online la: https://archive.org/stream/lossesoflifecaus00samu#page/n4/mode/1up

Dunant, Henry, *A Memory of Solferino. 1862*, Comitetul Internaţional al Crucii Roşii, 31 decembrie 1986. Disponibil online la: https://www.icrc.org/eng/resources/documents/publication/p0361.html

Dunlap, Charles J., Jr. „Lawfare Today... and Tomorrow" („Războiul judiciar astăzi... şi mâine"), *International Law and the Changing Character of War*, ed. Raul A. „Pete' Pedrozo şi Daria P. Wollschlaeger, vol. 87, Newport, US Naval War College International Law Studies, 2011

———, *Law and Military Interventions: Preserving Humanitarian Values in 21st Conflicts*, Washington DC, Carr Center for Human Rights Policy Kennedy School of Government, Harvard University, 2001

Dunlop, John, *The Moscow Bombings of September 1999: Examinations of Russian Terrorist Attacks at the Onset of Vladimir Putin's Rule*, Stuttgart, Ibidem, 2012
Dunn, David, *The Politics of Threat: Minuteman Vulnerability in American National Security Policy*, Londra, Palgrave, 1997
Dunn, Julia, „Los Angeles Crips and Bloods: Past and Present" („Bandele Crips şi Bloods, din Los Angeles: Trecut şi prezent"), *Poverty & Prejudice: Gangs of All Color*, Stanford University Edge, nedatat. Disponibil online la: https://web.stanford.edu/class/e297c/poverty_prejudice/gangcolor/lacrips.html
Durant, Will şi Ariel, *The Lessons of History*, New York, Simon & Schuster, 1968
Dutch Institute for War Documentation (NIOD, Institutul Olandez pentru Documentarea Războiului), *Srebrenica*, *A „Safe" Area: Reconstruction, Background, Consequences And Analyses Of The Fall Of A „Safe Area"*, noiembrie 1996, Anexa VI *The Background of the Yugoslav Crisis: A Review of the Literature*. Disponibil online la: http://www.niod.knaw.nl/nl/srebrenica-rapport
Earle, Edward Mead, „H.G. Wells, British Patriot in Search of a World State" („H.G. Wells, patriot britanic în căutarea unui stat mondial"), *World Politics* 2.2, 1950, pp. 181–208
Echevarria, Antulio, *Imagining Future War: The West's Technological Revolution and Visions of Wars to Come, 1880–1914*, Westport, Praeger, 2007
Eck, Kristine, şi Lisa Hultman, „One-Sided Violence Against Civilians in War: Insights from New Fatality Data" („Violenţa unilaterală împotriva civililor în război: Informaţii privind noile bilanţuri ale victimelor"), *Journal of Peace Research* ٤٤.٢, 2007
Eck, Kristine, *A Beginner's Guide to Conflict Data: Finding and Using the Right Dataset*, Uppsala, Uppsala Conflict Data Programme, decembrie 2005
Eckhardt, William, „Civilian Deaths in Wartime" („Civili ucişi în vreme de război"), *Bulletin of Peace Proposals* 20.1, 1989
Edwards, Valerie, „How Ronald Reagan based his foreign policy on Tom Clancy books: President told Margaret Thatcher to read *Red Storm Rising* thriller to understand Russia" („Cum şi-a bazat Ronald Reagan politica externă pe cărţile lui Tom

Clancy: Preşedintele i-a spus lui Margaret Thatcher să citească *Furtuna Roşie* ca să înţeleagă Rusia"), *Daily Mail,* 30 decembrie 2015. Disponibil online la: http://www.dailymail.co.uk/ news/article-3378683/Ronald-Reagan-advised-Margaret-Thatcher-read-Tom-Clancy-s-thriller-Cold-War-strategy.html

Elias, Norbert, *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations,* eds. Eric Dunning et al., Malden, Blackwell, 2000

Elliott, Christopher, *High Command: British Military Leadership in the Iraq and Afghanistan Wars*, Londra, Hurst & Co., 2015

Ellis, John, *The Social History of the Machine Gun*, Londra, Cresset, 1975

Ellman, Michael, şi S. Maksudov, „Soviet Deaths in the Great Patriotic War: a note – World War II" („Sovietici morţi în Marele Război Patriotic: notă – al Doilea Război Mondial"), *Europe Asia Studies*, 1994

Enzensberger, Hans Magnus, *Civil War*, trad. Piers Spence şi Martin Chalmers, Londra, Granta Books, 1994

Epstein, Katherine C. Torpedo, *Inventing the Military-Industrial Complex in the United States and Great Britain,* Cambridge, Harvard University Press, 2014

Erdmann, Andrew, „The U.S. Presumption of Quick, Costless Wars" („Premisa americană a războaielor rapide, fără costuri"), *Orbis*, 1999

Esposito, John, *The Islamic Threat: Myth or Reality*, New York, Oxford University Press, 1992

Evangelista, Matthew, şi Henry Shue, *The American Way of Bombing; Changing Ethical and Legal Norms from Flying Fortress to Drones*, Ithaca, Cornell University Press, 2004

Evans, Raymond, şi Robert Ørsted-Jensen, „I Cannot Say the Numbers that Were Killed: Assessing Violent Mortality on the Queensland Frontier" („Nu pot spune cifrele celor ucişi: Estimarea mortalităţii violente la frontiera statului Queensland"), lucrare susţinută la Conferinţa din 2014 a Asociaţiei Istorice din Australia

Evans, Richard, *The Third Reich at War: How the Nazis Led Germany from Conquest to Disaster*, Londra, Allen Lane, 2008

Evron, Gadi, „Battling Botnets and Online Mobs: Estonia's Defense Efforts During the internet War" („Luptând cu boţii şi cu trollii: eforturile defensive ale Estoniei în războiul pe internet"), *Georgetown Journal of International Affairs* 9.1, 1991, pp. 121–126

Faber, David, *Munich, 1938: Appeasement and World War II*, New York, Simon & Schuster, 2009

Fallows, James, „Is Japan the Enemy?" („Este Japonia inamicul?"), *New York Review of Books*, 30 mai 1991

Falkenrath, Richard A., Robert D. Newman, şi Bradley Thayer, *America's Achilles' Heel: Nuclear, Biological, and Chemical Terrorism and Covert Attack*, Cambridge, MIT Press, 1998

Farrell, Theo, „Sliding into War: The Somalia Imbroglio and U.S. Army Peace Operations Doctrine" („Alunecând spre război: Confuzia din Somalia şi doctrina armatei americane privind operaţiunile de menţinere a păcii"), *International Peacekeeping* 2.2, 1995, pp. 194–214

Fazal, Tanisha, M., *State Death: The Politics and Geography of Conquest, Occupation, and Annexation*, Princeton: Princeton University Press, 2007

——— „Secessionism and Civilian Targeting" („Secesionismul şi vizarea civililor"), *Annual Meeting of American Political Science Association*, Chicago, American Political Science Association, 2013

———, „Dead Wrong? Battle Deaths, Military Medicine, and Exaggerated Reports of War's Demise" („Eroare capitală? Morţile în luptă, medicina militară şi rapoartele exagerate privind dispariţia războiului"), *International Security* 39.1, 2014, pp. 95–125

———, „Rebellion, War Aims & the Laws of War" („Rebeliunea, obiectivele & legile războiului"), *Daedalus* 146:1, 2017, 71–82

Fearon, James, şi David D. Laitin, „Ethnicity, Insurgency, and Civil War (Etnicitate, insurgenţă şi război civil"), *American Political Science Review* 97.1, 2003

———, „Neotrusteeship and the Problem of Weak States" („Neotutela şi problema statelor slabe"), *International Security* 28.4, 2004

Feaver, Peter D., şi Christopher Gelpi, „A Look at Casualty Aversion: How Many Deaths Are Acceptable? A Surprising

Answer” („O privire la aversiunea faţă de victime: Cât de multe morţi sunt acceptabile? Un răspuns surprinzător”), *Washington Post*, 7 noiembrie 1999

Feir, Gordon, D., *H.G. Wells at the End of His Tether: His Social and Political Adventures,* Lincoln, iUniverse, 2005

Feldman, Noah, *Cool War: The Future of Global Competition*, New York, Random House, 2013

Fink, Carole, „The search for peace in the interwar period” („Căutarea păcii în perioada dintre războaie”), *The Cambridge History of War*, Vol. IV. Eds. Chickering et al., pp. 285–309

Fitzpatrick, Mark, *The World After: Proliferation, Deterrence and Disarmament if the Nuclear Taboo is Broken*, Paris: IFRI, 2009

„Flight of the Drones: Why the Future of Air Power Belongs to Unmanned Systems” („Zborul dronelor: de ce viitorul puterii aeriene aparţine sistemelor fără echipaj uman”), *The Economist*, 8 octombrie 2011

Foley, Robert, *German Strategy and the Path to Verdun: Erich von Falkenhayn and the Development of Attrition, 1870–1916*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005

Förster, Stig, „The Prussian Triangle of Leadership in the Face of a People’s War: A Reassessment of the Conflict Between Bismarck and Moltke, 1870–1871” („Triunghiul prusac al conducerii în faţa unui război popular: O reevaluare a conflictului dintre Bismarck şi Moltke, 1870–1871”), *On The Road to Total War: The American Civil War and the German Wars of Unification, 1861–1871*, ed. Stig Förster şi Jorg Nagler, Cambridge, Cambridge University Press pentru Institutul Istoric German, 1997, pp. 115–140

Fortna, Virginia Page, şi Reyko Huang, „Democratization after Civil War: A Brush-Clearing Exercise” („Democratizarea după războiul civil: un exerciţiu de curăţenie”), *International Studies Quarterly* 56 (2012), pp. 801–808

Fortna, Virginia Page, *Does Peacekeeping Work? Shaping Belligerents’ Choices After Civil War*, Princeton, Princeton University Press, 2008

Fox, William T.R., „«The truth shall make you free»: one student’s appreciation of Quincy Wright” („«Adevărul vă va elibera»: omagiul adus de un student lui Quincy Wright”), *Journal of Conflict Resolution* 14 (1970), p. 449

——— *The Super-Powers: The United States, Britain, and the Soviet Union – Their Responsibility for Peace*, New York, Harcourt Brace, 1944
Freedman, Lawrence, ed., *Military Intervention in European Conflicts*, Londra, Blackwell, 1994
Freedman, Lawrence, *Choice of Enemies: America Confronts the Middle East,* New York, PublicAffairs, 2009
——— „Force and the International Community: Blair's Chicago Speech and the Criteria for Intervention" („Forţa şi comunitatea internaţională: Discursul lui Blair de la Chicago şi criteriile pentru intervenţie"), *International Relations*, 2017
——— *Kennedy's Wars: Berlin, Cuba, Laos and Vietnam*, New York, Oxford University Press, 2000
——— *NATO Review*, 1985
——— „Social Science and the Cold War" („Ştiinţele sociale şi Războiul Rece"), *Journal of Strategic Studies*, 2005
——— „Ukraine and the art of limited war" („Ucraina şi arta războiului limitat"), *Survival* 56.6, 2014
Frei, Christoph, *Hans J Morgenthau: An Intellectual Biography*. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2001
French, Howard W., *A Continent for the Taking: The Tragedy and Hope of Africa*, New York, Vintage Books, 2004
Friedman, George, şi Meredith Lebard, *The Coming War With Japan*. New York, St. Martin's Press, 1991
——— *The Future of War: Power, Technology and American World Dominance in the 21st Century*. New York, St. Martin's Griffin, 1998, p. 102, p. 419
Friedman, George, *Următorii 100 de ani. Previziuni pentru secolul XXI*, Bucureşti, Editura Litera, 2012
Friedman, Matti, *Pumpkinflowers: A Soldier's Story*, Chapel Hill, NC, Algonquin, 2016
——— „From hope to horror" („De la speranţă la oroare"), *The Economist*, 16 iulie 2016
Fukuyama, Francis, *Sfârşitul istoriei şi ultimul om*, Bucureşti, Editura Paideia, 1997
——— „The End of History" („Sfârşitul istoriei"), *The National Interest*, 1989
——— *Construcţia statelor: guvernarea şi ordinea mondială în secolul XXI*, Bucureşti, Editura Antet, 2007

Fuller, J.F.C., *The Decisive Battles of the Western World and Their Influence Upon History*, vol. 1–3, Londra, Eyre & Spotiswood, 1963

Gaddis, John Lewis, „International Relations Theory and the End of the Cold War" („Teoria relaţiilor internaţionale şi sfârşitul Războiului Rece"), *International Security* 17.3 (1992/1993), pp. 5–58

——— *Războiul Rece*, Bucureşti, Editura RAO, 2009

——— *The Long Peace: Inquiries Into the History of the Cold War*, Londra, Oxford University Press, 1989

Gagnon, V. P., Jr. „Ethnic Nationalism and International Conflict" („Naţionalismul etnic şi conflictul internaţional"), *International Security* 19.3 (1994/1995), p. 164

——— „Ethnic Nationalism and International Conflict: The Case of Serbia" („Naţionalismul etnic şi conflictul internaţional: Cazul Serbiei"), *International Security* 19.3 (1995/1996), pp. 130–166

Galeotti, Mark, „Putin is Playing by Grozny Rules in Aleppo" („Putin joacă în Alep după regulile de la Groznîi"), *Foreign Policy*, 29 septembrie 2016

——— „The west is too paranoid about Russia's information war" („Occidentul este prea paranoic cu privire la războiul informaţional al Rusiei"), *The Guardian*, 7 iulie 2015

Gannon, Charles E., *Rumors of War and Infernal Machines: Technomilitary agenda-setting in American and British Speculative Fiction*, Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2005

von der Goltz, Colmar, *The Nation in Arms*. trad. Philip A. Ashworth, Londra, W.H. Allen, 1883. Disponibil la: **https://archive.org/details/nationinarms00ashwgoog**.

Galula, David, *Counterinsurgency Warfare: Theory and Practice*, Westport, CT, Praeger, 1964

Garrett, Stephen A., *Doing Good and Doing Well: An Examination of Humanitarian Intervention*, Westport, CT, Greenwood Press, 1999

Garthoff, Ray, *A Journey Through the Cold War*, Washington DC, Brookings Institution, 2001

Gat, Azar, „Is War Declining and Why?" („Este războiul în declin şi de ce?) *Journal of Peace Research* 50.2, 2013, pp. 149–157

——— *War in Human Civilization*, Oxford, Oxford University Press, 2008
Gates, Scott, et al., *Trends in Armed Conflict, 1946–2014*, Oslo, Peace Research Institute Oslo, 2016
Gates, Scott, Torbjørn L. Knutsen, şi Jonathan W. Moses, „Democracy and peace: A more skeptical view" („Democraţia şi pacea: Un punct de vedere mai sceptic"), *Journal of Peace Research* 33.1, 1996
Gentile, colonel Gian, *Wrong Turn: America's Deadly Embrace of Counterinsurgency*, New York, The New Press, 2013
George, Peter, *Dr Strangelove or How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb*, Cardiff, Candy Jar Books, 2015
Gerges, Fawaz, *America and Political Islam: Clash of Cultures or Clash of Interests*, New York, Cambridge University Press, 1999
Gerlach, Christian, „The Wannsee Conference, the Fate of German Jews, and Hitler's Decision in Principle to Exterminate All European Jews" („Conferinţa de la Wannsee, soarta evreilor germani şi decizia de principiu a lui Hitler de a-i extermina pe toţi evreii din Europa"), *The Journal of Modern History,* 70.4, 1998, pp. 759–812
Gerwarth, Robert, *The Vanquished: Why the First World War Failed to End*, Londra, Allen Lane, 2016
Gettleman, Jeffrey, „Forever Wars: Why the Continent's Conflicts Never End" („Eternele războaie: De ce conflictele de pe continent nu se termină niciodată"), *Foreign Policy* 178 (2010), pp. 73–75
Ghamari-Tabrizi, Sharon, *The Worlds of Herman Kahn: The Intuitive Science of Thermonuclear War*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2005
Ghobarah, Hazem Adam, Paul Huth, şi Bruce Russett, „Civil Wars Kill and Maim People – Long After the Shooting Stops" („Războaiele civile ucid şi schilodesc oameni – mult după ce armele tac"), *American Political Science Review* 97.2, 2003, pp. 189–202
Gibler, Douglas, şi Jaroslav Tir, „Settled Borders and Regime Type: Democratic Transitions as Consequences of Peaceful Territorial Transfers" („Graniţe stabilite şi tipul regimului: tranziţiile democratice, consecinţe ale transferurilor teritoriale paşnice"), *American Journal of Political Science* 54.4 (2010), pp. 951–968

Gibler, Douglas M., Steven V. Miller, şi Erin K. Little, „An Analysis of the Militarized Interstate Dispute (MID) Dataset, 1816–2001” („O analiză a bazei de date privind disputele interstatale militarizate, 1816–2001”), 17 martie 2015

Gibler, Douglas, „The Implications of a Territorial Peace” („Implicaţiile unei păci teritoriale”), *What Do We Know About War?,* ed. John Vasquez, ed. 2, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2012

Gibson, William, *Neuromantul*, Bucureşti, Editura Paladin, 2014

Gilligan, Michael, şi Stephen Stedman, „Where Do the Peacekeepers Go?” („Unde se duc «căştile albastre»?”), *International Studies Review* 5.4, 2003, pp. 37–54

Gittings, John, *The Glorious Art of Peace: From the Iliad to Iraq*, Londra, Oxford University Press, 2012

Gleditsch, Nils Pette, „Armed conflict and the environment: A critique of the literature” („Conflictele armate şi mediul: O critică a literaturii”), *Journal of Peace Research* 35.3 (1998), pp. 363–380

——— „The Decline of War – The Main Issues” („Declinul războiului – Temele principale”), *International Studies Quarterly,* 15.3, 2013

Gleick, Peter, „Water, Drought, Climate Change, and Conflict in Syria” („Apa, seceta, schimbările climatice şi conflictul din Siria”), *Weather, Climate, and Society*, 2014

Glenn, Russell W., *All Glory is Fleeting: Insights from the Second Lebanon War*, Santa Monica, CA, RAND, 2008

Godfrey, Hollis, *The Man Who Ended War*, New York, Little Brown & Co., 1908

Goldberg, Jeffrey, „The Obama Doctrine” („Doctrina Obama”), *The Atlantic Monthly*, aprilie 2016

Goldman, Marshall I., *Gorbachev’s Challenge: Economic Reform in the Age of High Technology*, New York, W. W. Norton, 1978

Goldstein, Lyle J., „Return to Zhenbao Island: Who Started Shooting and Why it Matters” („Revenind pe insula Zhenbao: Cine a tras primul şi de ce contează”), *The China Quarterly* 168, 2001, pp. 985–997

Goldstein, Joshua, *Winning the War: The Decline of Armed Conflict*, New York, Dutton, 2011

Golovine, M.N. *Conflicts in Space: A Pattern of War in a New Dimension*, New York, St. Martin's Press, 1962
Gompert, David C., Hans Binnendijk, şi Bonny Lin, *Blinders, Blunders, and Wars*, Santa Monica, CA, RAND Corporation, 2014
Gonzalez, Robert J, „Toward Mercenary Anthropology?" („Spre mercenariat în antropologie?) *Anthropology Today*, 13, 2007
Goodby, James, şi George P. Shultz, ed., *The War That Must Never Be Fought*, Stanford, Hoover Press, 2015
Gorbaciov, Mihail, ONU, 7 decembrie 1988
Gordon, Michael, şi gen. Bernard Trainor, *The General's War: The Inside Story of the Conflict in the Gulf*, Boston, Little, Brown, & Company, 1995
Gow, James, şi James Tilsey, „The Strategic Imperative for Media Management" („Imperativul strategic pentru managementul de presă"), *Bosnia by Television*, ed. James Gow, Richard Paterson şi Alison Preston, Londra, British Film Institute, 1996
Gow, James, „After the Flood: Literature on the Context, Causes and Course of the Yugoslav War: Reflections and Refractions" („După potop: Scrieri despre contextul, cauzele şi cursul războiului iugoslav: Reflecţii şi refracţii"), *The Slavonic and East European Review* 75.3, 1997, pp. 446–484
——— *The Serbian Project and Its Adversaries: A Strategy of War Crimes*, Londra, Hurst & Co., 2003
Grachev, Andrei, *Gorbachev's Gamble: Soviet Foreign Policy and the End of the Cold War*, Cambridge, Polity, 2008
Grahame-White, Claude, şi Harry Harper, *Air Power: Naval, Military, Commercial*, Londra, Chapman & Hall, 1917
Gray, Colin S., *Another Bloody Century: Future Warfare*, Londra, Weidenfeld & Nicholson, 2005
Grayzel, Susan R., *At Home and Under Fire: Air Raids and Culture in Britain from the Great War to the Blitz*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012
Greenhill, Kelly M., „Counting the Cost" („Evaluând preţul"), *Sex, Drugs, and Body Counts: The Politics of Numbers in Global Crime and Conflict*, ed. Peter Andreas şi Kelly M. Greenhill, Ithaca, Cornell University Press, 2010

——— „Nigeria's Countless Casualties, The Politics of Counting Boko Haram's Victims" („Nenumăratele victime ale Nigeriei: Politica numărării victimelor Boko Haram")
Grey, viconte de Fallodon, KG., *Twenty-Five Years, 1892–1916*, vol. 1. Londra, Hodder & Stoughton, 1925
Guéhenno, Jean-Marie, *The Fog of Peace: A Memoir of International Peacekeeping in the 21st Century*, Washington DC, Brookings Institution Press, 2015
Guetzkow, Harold, „Long Range Research in International Relations" („Cercetarea pe termen lung în relaţiile internaţionale"), *American Perspective* 4, 1950, pp. 421–440
Gurr, Ted Robert, *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*, Washington DC, United States Institute of Peace Press, 1993
———, *Why Men Rebel*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1970
Gusterson, Hugh, *Drone: Remote Control Warfare*, Cambridge, MIT Press, 2016
Haass, Richard, *War of Necessity, War of Choice: A Memoir of Two Iraq Wars*, New York, Simon & Schuster, 2009
Hacker, J. David, „A Census-Based Count of the Civil War Dead" („O evaluare pe baza recensământului a numărului de morţi în războiul civil"), *Civil War History* 57.4, 2011
Hackett, (general) sir John, „A Third World War" („Al Treilea Război Mondial"), prelegere la al treilea jubileu al Colegiului Imperial de Ştiinţă şi Tehnologie, Universitatea din Londra, 13 martie 1979
———, *The Third World War: The Untold Story*, New York, Macmillan, 1982
Hagopian, Amy, et al. „Mortality in Iraq Associated with the 2003–2011 War and Occupation: Findings from a National Cluster Sample Survey by the University Collaborative Iraq Mortality Study" („Mortalitatea în Irak asociată cu războiului din 2003–2011 şi cu ocupaţia: rezultatele unui studiu naţional pe grupuri de populaţie"), PLOS 15 (2013). Disponibil online la: http://journals.plos.org/plosmedicine/article?id=10.1371/journal.pmed.1001533
Haldane, James Aylmer, *The Insurrection in Mesopotamia*, 1920, Edinburgh, Blackwood, 1922

Hanson, Victor Davis, *Carnage and Culture: Landmark Battles in the Rise of Western Power*, New York, Doubleday, 2001,
Harari, Yuval N., „The Concept of «Decisive Battles» in World History” („Conceptul de «bătălie decisivă» în istoria lumii”), *Journal of World History* 18.3, 2007, pp. 251–266
Hartmann, Christian, *Operation Barbarossa: Nazi Germany’s War in the East*, 1941–1945, Oxford, Oxford University Press, 2015
Haslam, Jonathan, *Russia’s Cold War*, New Haven, Yale University Press, 2011
———, *The Vices Of Integrity: E.H. Carr, 1892–1982*, Londra, New York, Verso, 1999
Hassner, Ron, *Religion on the Battlefield*, Ithaca, Cornell University Press, 2016
Hastings, Max, *Catastrophe: Europe Goes to War 1914*, Londra,Collins, 2013
Hauge, Wenche, şi Tanja Ellingsen, „Beyond environmental scarcity: Causal pathways to conflict” („Dincolo de penuriile mediului: drumurile cauzale spre conflict”), *Journal of Peace Research* 35.3, 1998, pp. 299–317
Havel, Václav, *Open Letters: Selected Prose*, Londra, Faber & Faber, 1992
Hawkins, William, „New Enemies for Old” („Inamici noi în locul celor vechi”), *The National Review* ١٩٩٠ ,٤٢.١٨, pp. 28–29
Haynes, Michael, „Counting Soviet Deaths in the Great Patriotic War: a Note” (Bilanţul sovieticilor morţi în Marele Război Patriotic: o notă”), *Europe Asia Studies* ٢٠٠٣ ,٥٥.٢, pp. 300–309
Haynes, Peter, *Toward a New Maritime Strategy: American Naval Thinking in the Post Cold War Era*, Annapolis, MD, Naval Institute Press, 2015
Haysom, Simon, şi Jens Pedersen, „Robust peacekeeping in Africa: the challenge for humanitarians” („Fermitate în menţinerea păcii în Africa: o provocare pentru umanitarişti”), *Humanitarian Practice Network*, online, octombrie 2015. Disponibil la: http://odihpn.org/magazine/robust-peacekeeping-in-africa-the-challenge-for -humanitarians/
Hazen, Jennifer M., „Understanding gangs as armed groups” („Înţelegerea bandelor ca grupări armate”), *International Review of the Red Cross*, 2010

Hearne, R. P., *Aerial Warfare*, Londra, John Lane, The Bodley Head, 1909
Hegre, Håvard, et al., „Predicting Armed Conflict, 2010–2050” („Predicţia conflictelor armate, 2010–2050), *International Studies Quarterly* 57, 2013
Hegre, Håvard, „Democracy and armed conflict” („Democraţia şi conflictul armat”), *Journal of Peace Research* 51.2, 2014, pp. 159–172
Helman, Gerald, şi Steven Ratner, „Saving Failed States” („Salvând statele eşuate”), *Foreign Policy* (1992–1993)
Henderson, Errol A., şi David J. Singer, „Civil War in the Post-colonial world, 1946–1992” („Războiul civil în lumea postcolonială, 1946–1992”), *Journal of Peace Research* 37.3, 2000, pp. 275–299
———, „«New Wars» and Rumors of «New Wars»„ („«Noile războaie» şi zvonuri despre «noile războaie»„), *International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations* 28.2, 2002, pp. 165–190
Henderson, Errol A., şi Richard Tucker, „Clear and Present Strangers: The Clash of Civilizations and International Conflict” („Străinii, distincţi şi prezenţi: Ciocnirea civilizaţiilor şi conflictual international”), *International Studies Quarterly* 45, 2001, pp. 317–338
Hensel, Paul, „The More Things Change” („Cu cât lucrurile se schimbă mai mult”), *Conflict Management and Peace Science* 19.1, 2002, p. 48
Herbst, Jeffrey, „The Creation and Maintenance of National Boundaries in Africa” („Crearea şi menţinerea graniţelor naţionale în Africa”), *International Organization* 43.4, 1989, pp. 673–692
———, *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 2000
Hersey, John, „Hiroshima”, *New Yorker*, 31 august 1946, online. Disponibil la: http://www.newyorker.com/magazine/1946/08/31/hiroshima
Herz, John H., *Political Realism and Political Idealism*, Chicago, Chicago University Press, 1951

High-Level Panel on Threats, *Challenges and Change. A More Secure World: Our Shared Responsibility*, New York, United Nations, 2004, p. 66, pt. 3, par. 203

Hill, (maior) Lewis D., Doris Cook, şi Aron Pinker, *Gulf War Air Power Survey: Statistical Compendium*, Washington DC, Department of the Air Force, 1993

Hironaka, Ann, *Neverending Wars: The International Community, Weak States, and the Perpetuation of Civil War*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 2005

Hirshleifer, Jack, „The dark side of the force" („Partea întunecată a forţei"), *Economic Inquiry* 32, 1994, p. 3

Hoagland, Jim, „From Yalta To Malta" („De la Ialta la Malta"), *Washington Post*, 9 noiembrie 1989

Hobson, J. A., *Imperialism: A Study*, New York, James Pott & Co., 1902, Disponibil la: http://files.libertyfund.org/files/127/0052_Bk.pdf

———, *Imperialism: A Study*, New York, Cosimo, 2005

Hoffman, Frank G., şi James N. Mattis, „Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars" („Viitorul războiului: Ascensiunea conflictelor hibride"), *Naval Institute Proceedings* 132.11, 2005

Hoffman, Frank G., *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Arlington, VA, The Potomac Institute for Policy Studies, 2007

———, *Foresight into 21st Century Conflict: End of the Greatest Illusion*, Philadelphia, Foreign Policy Research Institute, 2016

———, „Hybrid Warfare and Challenges" („Războiul hibrid şi provocările"), *Joint Forces Quarterly* 52, 2009, pp. 34–39

———, „Hybrid vs. Compound War: The Janus Choice of Modern War: Defining Today's Multifaceted Conflict" („Război hybrid *vs.* război compozit: Alegerea lui Ianus în războiul modern: Definirea conflictului multifaţetat de astăzi"), *Armed Forces Journal*, 2009, pp. 1–2

———, „On Not-So-New Warfare: Political Warfare vs. Hybrid Threat" („Despre nu-chiar-aşa-de-noul război: Război politic vs ameninţare hibridă"), *War on the Rocks*, 28 iulie 2014. Disponibil la: http://warontherocks.com/2014/07/on-not-so-new-warfare-political-warfare-vs-hybrid-threats/

———, „The Contemporary Spectrum of Conflict: Protracted, Gray Zone, Ambiguous, and Hybrid Modes of War" („Spectrul

contemporan al conflictului: tergiversare, zonă gri, ambiguitate şi moduri hibride de război"), *Heritage Foundation Index of Military Power*, 2016
Holman, Brett, *The Next War in the Air: Britain's Fear of the Bomber, 1908–1941*, Londra, Ashgate, 2014
Holsti, Kalevi J., *Armed Conflicts and International Order: 1648–1989*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991
———, *The State, War, and the State of War*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996
Homer-Dixon, Thomas F., „Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases" („Precarităţile de mediu şi conflictele violente: dovezi de pe teren"), *International Security* 19.1, 1994, pp. 5–40
———, *Environment, Scarcity, and Violence*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1999
Honan, W.H., *Visions of Infamy: The Untold Story of How Journalist Hector C. Bywater Devised the Plans that Led to Pearl Harbor*, New York, St. Martin's Press, 1991
Horgan, John, *The End of War,* San Francisco, McSweeney's, 2012
Horne, John N., şi Alan Kramer, *German Atrocities of 1914: A History of Denial*, New Haven, Yale University Press, 2001
Howard, Michael, *The Invention of Peace*, Londra, Profile Books, 2000
———, *Studies in War & Peace*, Londra, Temple Smith, 1970
———, *War and the Liberal Conscience*, Londra, Temple Smith, 1978
Huber, Thomas M., „Compound Warfare: A Conceptual Framework" („Războiul compozit: un cadru conceptual"), *Compound Warfare: That Fatal Knot*, ed. Thomas M. Huber, Fort Leavenworth, US Army Command and General Staff College Press, 2002
Hughes, Llewelyn, şi Austin Long, „Is There an Oil Weapon? National Security Implications of Changes in the Structure of the International Oil Market" („Există o armă a petrolului? Implicaţiile pentru securitatea naţională ale schimbărilor în structura pieţei internaţionale a ţiţeiului"), *International Security* 39.3 (2014/2015)

Hull, Isabel V., *Absolute Destruction: Military Culture and The Practices of War in Imperial Germany*, Ithaca, Cornell University Press, 2005
Human Security Report Project, *Human Security Report 2013: The Decline in Global Violence: Evidence, Explanation, and Contestation*, Vancouver, Human Security Press, 2013
Humphreys, M., „Natural resources, conflict, and conflict resolution: uncovering the mechanisms" („Resursele naturale, conflictul şi rezolvarea conflictului: prezentarea mecanismelor"), *Journal of Conflict Resolution* 49, 2005, pp. 508–537
Huntington, Samuel, *Ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale*, Bucureşti, Editura Antet, 1997
———, „The Clash of Civilizations?" („Ciocnirea civilizaţiilor?"), *Foreign Affairs*, 1993
———, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Norman, University of Oklahoma Press, 1991
Hutton, Paul, *Phil Sheridan and His Army*, Norman, OK, University of Oklahoma Press, 1999
Ignatieff, Michael, *Virtual War: Kosovo and Beyond*, New York, Metropolitan Books, 2000
Implications for US National Security of Anticipated Climate Change, NIC WP 201601, Washington DC, Consiliul Naţional de Informaţii, 21 septembrie 2016
Inbar, Efraim, şi Eitan Shamir, „What after counter-insurgency?" („Ce urmează după contrainsurgenţă?"), *International Affairs* 92.6, 2016
Intervenţii, Comisia Internaţională pentru, *The Responsibility to Protect: The Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, Ottawa, International Development Research Centre [IDRC], noiembrie 2002
Jackson, Robert H., *The Global Covenant: Human Conduct in a World of States*, Oxford, Oxford University Press, 2000
Jackson, Robert H., şi Carl G. Rosberg, „Why Africa's Weak States Persist: The Empirical and the Juridical in Statehood" („De ce persistă statele slabe în Africa: empiric şi juridic în statalitate"), *World Politics* 35 (1982), pp. 1–24
Jacobsen, Mark, „«Only by the sword»: British counterinsurgency in Iraq, 1920" („«Doar prin sabie»: contrainsurgenţa britanică în

Irak, 1920”), *Small Wars & Insurgencies* 2.2, 1991, pp. 323–363
Jenkins, Brian M., *Will Terrorists Go Nuclear?*, Santa Monica, RAND, 1975
Jesse, Richards, *The Secret Peace: Exposing the Positive Trend of World Events*, New York, Book & Ladder, 2010
Johnson, Hilde, *South Sudan: The Untold Story from Independence to Civil War*, Londra, I.B. Tauris, 2016
Johnston, Alastair Iain, „How New And Assertive Is China’s New Assertiveness?” („Cât de nouă şi de agresivă este noua agresivitate a Chinei?”), *International Security* 37.4, 2013, pp. 7–48
Johnston, Patrick, „Does Decapitation Work? Assessing the Effectiveness of Leadership Targeting in Counterinsurgency Campaigns” („Funcţionează decapitarea? Evaluarea eficienţei luării în vizor a conducătorilor în campaniile de contrainsurgenţă”), *International Security* 36.4, 2012, pp. 47–79
de Jomini, (baron) Antoine-Henri, *The Art of War*, Londra, Greenhill Books, 1992
Jones, Archer, *The Art of War in the Western World,* Urbana and Champaign, IL, University of Illinois Press, 2001
Jones, Daniel M., Stuart A. Bremer, şi J. David Singer, „Militarized Interstate Disputes, 1816–1992” („Disputele interstatale militarizate, 1816–1992”), *Conflict Management and Peace Science* 15.2, 1996, pp. 163–213, p. 169
Jones, Sam, „Ukraine: Russia’s new art of war” („Ucraina: noua artă rusească a războiului”), *Financial Times*, 28 august 2014
Jones, Seth, *Waging Insurgent Warfare: Lessons from the Vietcong to the Islamic State*, New York, Oxford University Press, 2017
Jongman, B., şi H. van der Dennen, „The Great «War Figures» Hoax: An investigation in polemomythology” („Marele fals al «bilanţurilor războiului»: O investigaţie în polemomitologie”), *Security Dialogue* (١٩٨٨) ١٩.٢, pp. 197–202
Jordan, Jenna, „When heads roll: Assessing the effectiveness of leadership decapitation” („Când cad capete: Evaluarea eficienţei decapitării conducerii”), *Security Studies* 18.4, 2009, pp. 719–755

———, „Justice Report: Bosnia's Book of the Dead" („Raport judiciar: cartea morţilor din Bosnia"), *Balkan Investigative Reporting Network*, 21 iunie 2007. Disponibil la: http://www.birn.eu.com/ en/88/ 10/3377/
Kagan, Donald, *On the Origins of War and the Preservation of Peace*, New York, Doubleday, 1995
Kahn, Herman, *On Thermonuclear War*, Princeton, Princeton University Press, 1960
Kakutani, Michiko, „Critic's Notebook; The Writers Who Shook a Government" („Însemnările unui critic: Scriitorii care au zguduit guvernul"), *New York Times*, 8 februarie 1990
Kaldor, Mary, *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, Cambridge, Polity Press, 1999
Kalyvas, Stathis N., „Civil Wars" („Războaiele civile"), *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, ed. Carles Boix şi Susan C. Stokes, Oxford, University Press, 2007
———, „«New» and «Old» Wars: A Valid Distinction?" („«Noile» şi «vechile» războaie: O distincţie validă?") *World Politics* 54.1, 2001, pp. 99–118
———, „The Changing Character of Civil Wars" („Caracterul schimbător al războaielor civile"), *The Changing Character of War*, ed. Hew Strachan şi Sibylle Scheipers, Oxford, Oxford University Press, 2011, pp. 202–219
———, „The New U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual as Political Science and Political Praxis" („Noul manual de contrainsurgenţă al infanteriei terestre/marine americane ca ştiinţă politică şi ca practică politică"), *Perspectives on Politics* 6.2, 2008, p. 351
Kant, Immanuel, *Scrieri politice*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1991
Kaplan, Fred, *Dark Territory: The Secret History of Cyber War*, New York, Simon & Schuster, 2016
———, *Wizards of Armageddon*, Stanford, Stanford University Press, 1983
Kaplan, Robert D., *Fantomele Balcanilor*, Bucureşti, Editura Antet, 2007
———, „The Coming Anarchy" („Anarhia pe cale să vină"), *The Atlantic Monthly*, februarie 1994.
Karber, Phillip A., *The Impact of New Conventional Technologies on Military Doctrine and Organization in the Warsaw Pact*,

Dosarele Adelphi, nr. 144, Londra, Institutul Internaţional pentru Studii Strategice, 1978
Karklins, Rasma, *Ethnic Relations in the USSR: The View from Below*, Boston, MA, Unwin Hyman, 1986
Karnow, Stanley, *In Our Own Image: American Empire in the Philippines*, New York, Random House, 1989
Kaufman, Stuart J., „An «International» Theory of Inter-ethnic War" („O teorie «internaţională» a războiului interetnic"), *Review of International Studies*, 1996, p. 153
Kaysen, Carl, „Is War Obsolete?: A Review Essay" („Este războiul învechit? Prezentare generală"), *International Security*, 1990, pp. 42–64
Keaney, Thomas, şi Eliot Cohen, *Gulf War Air Power Survey: Summary Report*, Washington DC, Department of the Air Force, 1993
Keegan, John, *A History of Warfare*, New York, Knopf, 1993
Keen, David, *The Economic Functions of Violence in Civil Wars*, Dosarele Adelphi nr. 320, Londra, Taylor & Francis pentru IISS, 1998
Kegley, Charles, şi Martin Hermann, „Putting military intervention into the democratic peace" („Implicând intervenţia militară în pacea democratică"), *Comparative Political Studies*, 1997, pp. 78–107
Kelani, Rosemary A., „The Petroleum Paradox: Oil, Coercive Vulnerability, and Great Power Behavior" („Paradoxul petrolului: Zăcăminte, vulnerabilitate coercitivă şi comportamentul marilor puteri"), *Security Studies*, 2016
Kennedy, Paul, *The Rise and Fall of the Great Powers*, New York, Vintage, 1988
Keohane, Robert O., ed., *Neorealism and Its Critics*, New York, Columbia University Press, 1986
Kerman, Cynthia, „Kenneth Boulding And The Peace Research Movement" („Kenneth Boulding şi mişcarea cercetărilor pentru pace"), *American Studies*, 1972
Kevorkian, Raymond, *The Armenian Genocide: A Complete History*, Londra, I. B. Tauris, 2011
Kilcullen, David, *Blood Year: Islamic State and the Failures of the War on Terror*, Londra, Hurst, 2016

———, *Blood Year: The Unraveling of Western Counterterrorism*, New York, Oxford University Press, 2016
———, *Out of the Mountains: The Coming Age of the Urban Guerrilla*, New York, Oxford University Press, 2013
———, *The Accidental Guerrilla: Fighting Small Wars in the Midst of a Big One*, Londra, Hurst & Co., 2009
———, „Twenty-Eight Articles: Fundamentals of Company-Level Counterinsurgency" („Douăzeci şi opt de articole: Bazele contrainsurgenţei la nivel de companie"), *Military Review*, 2006, pp.105–107
Kirkwood, Patrick M., „The Impact of Fiction on Public Debate in Late Victorian Britain: The Battle of Dorking and the «Lost Career» of Sir George Tomkyns Chesney" („Impactul ficţiunii asupra dezbaterii publice în Anglia de la sfârşitul perioadei victoriene: Bătălia de la Dorking şi «cariera pierdută» a lui sir George Tomkyns Chesney"), *The Graduate History Review* 2012, p. 3
Kissane, Bill, *Nations Torn Asunder: The Challenge of Civil War*, Oxford, Oxford University Press, 2016
Kissinger, Henry, *Diplomaţia*, Bucureşti, Editura BIC All, 2003
Klare, Michael T., *Rising Powers*, *Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy*, New York, Metropolitan Books, 2008
Knight, Amy, „Finally, We Know About the Moscow Bombings" („În sfârşit, am aflat despre bombele de la Moscova), *New York Review of Books*, 22 noiembrie 2012
Knightley, Philip, *The Second Oldest Profession*, New York, W.W. Norton, 1987
Korb, Lawrence J., şi Stephen Biddle, „Violence by the Numbers in Iraq: Sound Data or Shaky Statistics?" („Violenţa din Irak, în cifre: date de încredere sau statistici incerte?), *Council on Foreign Relations*, 25 septembrie 2007
Korol, V.E., *Journal of Slavic Military Studies*
Kotkin, Stephen, *Armageddon Averted: Soviet Collapse since 1970*, ediţie revizuită, New York, Oxford University Press, 2009
Koubi, Vally, et al., „Do natural resources matter for interstate and intrastate armed conflict?" („Contează resursele naturale pentru conflictele armate inter şi intrastatale?), *Journal of Peace Research* 51, 2014

Krasner, Stephen D., Carlos Pascual, „Addressing State Failure” („Abordarea statelor eşuate), *Foreign Affairs*, 2005

Krause, Keith, „From Armed Conflict to Political Violence: Mapping and Explaining Conflict Trends” („De la conflictul armat la violenţa politică”), *Daedalus: Journal of the American Academy of Arts & Sciences*, 2016

Krepinevich, Andrew F., *7 Deadly Scenarios: A Military Futurist Explores War in the 21st Century*, New York, Bantam Dell, 2007

Kreps, Sarah, *Drones: What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, 2016

Kreutz, Joakim, „How Civil Wars End (and Recur)” („Cum se sfârşesc şi reîncep războaiele civile”), *Routledge Handbook of Civil Wars*, ed. Edward Newman şi Karl DeRouen, Jr., Londra, Routledge, 2014

Krivosheev, G.I., *Soviet Casualties and Combat Losses*, Londra, Greenhill, 1997

Krugman, Paul, „The Great Illusion” („Iluzia cea mare”), *New York Times*, 14 august 2008

Kuisong, Y., „The Sino-Soviet Border Clash of 1969: From Zhenbao Island to Sino-American Rapprochement” („Ciocnirile de la frontiera sino-sovietică din 1969: De la insula Zhenbao la apropierea sino-americană”), *Cold War History*, 2000, pp. 21–52

Kull, Steven, şi Clay Ramsay, „The Myth of the Reactive Public: American Public Attitudes on Military Fatalities in the Post-Cold War Period” („Mitul publicului reactiv: Atitudinile americanilor privind militarii morţi la datorie după Războiul Rece”), *Public Opinion and the International Use of Force*, ed. Philip Everts şi Pierangelo Isernia, Londra, Routledge, 2001

Kuperman, Alan J., *The Limits of Humanitarian Intervention: Genocide in Rwanda*, Washington DC: Brookings Institution Press, 2001

Lacina, Bethany, şi Nils Petter Gleditsch, „Monitoring Trends in Global Combat: A New Dataset of Battle Deaths” („Monitorizarea tendinţelor în lupta globală: Un nou set de date privind morţile în luptă”), *European Journal of Population* ٢ (٢٠٠٥) ٣–١.٢, pp. 145–166

Lambeth, Ben, „The Technology Revolution in Air Warfare” („Revoluţia tehnologică în războiul aerian”), *Survival*, 1997, p. 72

Lanouette, William, *Genius in the Shadows: A Biography of Leo Szilard, the Man Behind the Bomb*, Chicago, University of Chicago Press, 1994

Larson, Eric V., *Casualties and Consensus: The Historical Role of Casualties in Domestic Support for U.S. Military Operations*, Santa Monica, RAND, 1996

Lavoy, Peter R., Scott D. Sagan, şi James J Wirtz, ed., *Planning the Unthinkable: How New Powers Will Use Nuclear, Chemical and Biological Weapons*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 2000

Layne, Christopher, „Kant or Cant. The Myth of the Democratic Peace” („Kant, pro şi contra. Mitul păcii democratice”), *International Security*, 1994

Le Bon, Gustave, *Psihologia mulţimilor*, Bucureşti, Editura Antet, 2002

Lebow, Richard Ned, „The Long Peace, the End of the Cold War, and the Failure of Realism” („Pacea cea lungă, sfârşitul Războiului Rece şi eşecul realismului”), *International Organization* 1994, pp. 249–277

Lebow, Richard Ned, şi Janice Gross Stein, „Reagan and the Russians: The Cold War ended despite President Reagan’s arms buildup, not because of it – or so former President Gorbachev told the authors” („Reagan şi ruşii: Războiul Rece s-a sfârşit în pofida acumulării de armament a preşedintelui Reagan, nu datorită ei – cel puţin asta le-a spus preşedintele Gorbaciov autorilor”), *The Atlantic Monthly*, 1994

Leigh, David, „Iraq War Logs Reveal 15 000 Previously Unlisted Civilian Deaths” („Războiul din Irak – datele relevă 15 000 de morţi civili necunoscuţi anterior”), *The Guardian*, 22 octombrie 2010

Leitenberg, Milton, *Deaths in Wars and Conflicts in the Twentieth Century*, Programul de Studii pentru Pace, Universitatea Cornell; lucrare ocazională #29, ediţia a 3-a, 2006

Lemarchand, René, „Patterns of State Collapse and Reconstruction in Central Africa” („Tipare ale colapsului şi reconstrucţiei statelor în Africa Centrală”), *African Studies Quarterly,* 1997

Lester, Toby, „Beyond «The Coming Anarchy»„ („Dincolo de «anarhia pe cale să vină»„), *The Atlantic Online*, august 1996. Disponibil la: http://www.theatlantic.com/past/docs/issues/96aug/proport/kapsid.htm.

Levi, Michael, *On Nuclear Terrorism*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 2007

Levy, Jack S., „Domestic Politics and War" („Politica internă şi războiul"), *The Origin and Prevention of Major Wars*, ed. Robert I. Rotberg şi Theodore K. Rabb, Cambridge, Cambridge University Press, 1989

Lewis, Bernard, „The Roots of Muslim Rage" („Rădăcinile furiei musulmanilor"), *The Atlantic*, septembrie 1990

Libicki, Martin, „DBK and its Consequences" („DBK şi consecinţele ei"), *Dominant Battlespace Knowledge*, ed. Stuart Johnson şi Martin Libicki, Washington DC, National Defense University, aprilie 1996

Licklider, Roy, „The Consequences of Negotiated Settlements in Civil Wars, 1945–1993" („Consecinţele acordurilor negociate în războaiele civile, 1945–1993"), *American Political Science Review,* 1995

Liddell Hart, Basil, *Europe in Arms*, Londra, Faber & Faber, 1937

———, *Paris or the Future of War*, New York, E.P. Dutton, 1925

———, *The Revolution in Warfare*, Londra, Faber, 1946

Lindsay, Jon R., „Stuxnet and the Limits of Cyber Warfare" („Stuxnet şi limitele războiului cibernetic"), *Security Studies*, 2013

Lischer, S.K., „Security and displacement in Iraq: responding to the forced migration crisis" („Securitatea şi mişcările de populaţie în Irak: răspuns la criza migraţiei forţate"), *International Security*, 2008, pp. 95–119

Livermore, Thomas, *Numbers and Losses in the Civil War in America*, 1861–1865, Boston, Houghton Mifflin & Co., 1900

Lodal, Jan, *The Price of Dominance: The New Weapons of Mass Destruction and Their Challenge to American Leadership*, New York, Council on Foreign Relation, 2001

Long, Austin, *The Soul of Armies: Counterinsurgency Doctrine and Military Culture in the US and UK*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 2016

Lucas, George, *Ethics and Cyber Warfare: The Quest for Responsible Security in the Age of Digital Warfare*, New York, Oxford University Press, 2017
Ludendorff, Erich, *The Nation at War,* trad. A.S. Rapaport, Londra, Hutchinson, 1936
Ludwig II, Walter C., „Influencing Clients in Counterinsurgency: U.S. Involvement in El Salvador's Civil War, 1979–1992" („Influenţarea clienţilor în contrainsurgenţă: Implicarea SUA în războiul civil din El Salvador, 1979–1992"), *International Security* 41.6, 2016
Luttwak, Edward, „Dead end: Counterinsurgency warfare as military malpractice" („Fundătură: războiul de contrainsurgenţă ca malpraxis militar"), *Harper's*, februarie 2007, pp. 33–42
———, „Give War a Chance" („Daţi războiului o şansă"), *Foreign Affairs* 78.4, 1999
———, *The Grand Strategy of the Soviet Union*, New York, St. Martin's, 1983
———, *The Rise of China vs. the Logic of Strategy*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 2012
———, „Towards Post-Heroic Warfare" („Spre războiul posteroic"), *Foreign Affairs* 74.3, 1995, pp. 109–122
Luvaas, Jay, *The Military Legacy of the Civil War: The European Inheritance*, Lawrence, KA, University Press of Kansas, 1959
Lyall, Jason, „Are Coethnics More Effective Counterinsurgents? Evidence from the Second Chechen War" („Sunt co-etnicii contrainsurgenţi mai eficienţi? Dovezi din al doilea război din Cecenia"), *American Political Science Review* 104 (2010), pp. 1–20
———, „Does Indiscriminate Violence Incite Insurgent Attacks? Evidence from Chechnya" („Violenţa nediscriminată incită la atacuri insurgente? Dovezi din Cecenia"), *Journal of Conflict Resolution*, 2009, pp. 331–362
Lyall, Jason, Graeme Blair, şi Kosuke Imai, „Explaining Support for Combatants during Wartime: A Survey Experiment in Afghanistan" („Explicând sprijinul pentru combatanţi în vreme de război: Un studiu experimental în Afghanistan"), *American Political Science Review,* 2013

MacClinchy, Wendy, „Violence Today (Violenţa astăzi”), *States of Fragility*, OECD, 2016
Mack, Andrew, „Why Big Nations Lose Small Wars: The Politics of Asymmetric Conflict” („De ce naţiunile mari pierd războaiele mici: politicile conflictului asimetric”), *World Politics*, 1975
MacMillan, Margaret, *Peacemakers Six Months that Changed The World: The Paris Peace Conference of 1919 and Its Attempt to End War*, Londra, John Murray, 2011
———, *The War That Ended Peace: The Road to 1914*, New York, Random House, 2013
McPherson, James, „Was It More Restrained Than You Think?” („A fost mai reţinut decât credeaţi?”), *New York Review of Books*, 14 februarie 2008
de Madariaga, Salvador, *Disarmament*, New York, Coward-McCann, 1929
Mahnken, Thomas G., *Technology and the American Way of War Since 1945*, New York, Columbia University Press, 2008
Maiolo, Joseph, *Cry Havoc: How the Arms Race Drove the World to War, 1931 –1941*, New York, Basic Books, 2010
Malin, Martin, Matthew Bunn, Nickolas Roth, şi William H. Tobey, „Will the Nuclear Security Summit Help Stop Terrorists from Getting the Bomb?” („Îi va împiedica Summitul Securităţii Nucleare pe terorişti să obţină bomba?”), online, *The National Interest*, 31 martie 2016. Disponibil la: http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/ will-the-nuclear-security-summit-help-stop-terrorists15644
Mallaby, Sebastian, *The World’s Banker: A Story of Failed States, Financial Crises, and the Wealth and Poverty of Nations*, New York, Penguin, 2004
Mann, Edward, „Desert Storm: The First Information War?” („Furtună în deşert: Primul război informaţional?”), *Airpower Journal*, 1994
Mansfield, Edward D., şi Jack Snyder, *Electing to Fight: Why Emerging Democracies Go to War*, Cambridge, MIT Press, 2007
Manz, Beatriz, *Paradise in Ashes: A Guatemalan Journey of Courage, Terror, and Hope*, Oakland, University of California Press, 2005
Maoz, Zeev, şi Bruce M. Russett, „Normative and structural causes of democratic peace, 1946–1986” („Cauzele structurale şi

normative ale păcii democratice, 1946–1986), *American Political Science Review*, 1993, pp. 624–638
McCarthy, Justin, *The End of Ottoman Anatolia'. Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire*, New York, New York University Press, 1983
McCulloh, Timothy, şi Johnson, Richard, *Hybrid Warfare*, JSOU Report 13–4. MacDill AFB, FL: Joint Special Operations University, 2013
McFate, Montgomery, şi Janice Laurence, *Social Science Goes to War: The Human Terrain System in Iraq and Afghanistan*, Londra, Hurst, 2015
McFate, Montgomery, „Building Bridges Or Burning Heretics?" („Construind poduri sau arzând eretici pe rug?"), *Anthropology Today*, 2007
McGowan, Patrick J., „African Military Coups d'Etat, 1956–2001: Frequency, Trends and Distribution" („Lovituri de stat militare în Africa, 1956–2001: Frecvenţă, tendinţe şi distribuţie"), *Journal of Modern African Studies*, 2003, pp. 339–370
McGrath, James R., „Twenty-First Century Information Warfare and the Third Offset Strategy" („Războiul informational din secolul XXI şi strategia celei de-a treia compensări"), *Joint Forces Quarterly* 82, 2016
McKinley, John, ed., *A Guide To Peace Support Operations*, Providence, Institutul pentru Studii Internaţionale Thomas J. Watson Jr., Brown University, 1996
McMaster, H.R., „Discussing the Continuities of War and the Future of Warfare: The Defense Entrepreneurs Forum" („Discuţii pe marginea continuităţii războiului şi viitorului acestuia: Forumul contractorilor din apărare"), *Small Wars Journal*, 2014
Mearsheimer, John, „Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War" („Înapoi în viitor: Instabilitatea în Europa după Războiul Rece"), *International Security* 15.1, 1990
———, *Conventional Deterrence*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 1983
Meierding, Emily, „Dismantling the Oil Wars Myth" („Demontarea mitului războaielor petrolului"), *Security Studies* 25.2, 2016
Merom, Gil, *How Democracies Lose Small Wars*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003

de Mesquita, Bruce Bueno, et al. „An institutional explanation of the democratic peace” („O explicaţie instituţională a păcii democratice”), *American Political Science Review*, 1999, pp. 791–807

Metz, Steven, şi Douglas V. Johnson, *Asymmetry and U.S. Military Strategy: Definition, Background, and Strategic Concepts*, Carlisle, PA, Strategic Studies Institute, US Army War College, 2001

Metz, Steven, *Iraq and the Evolution of American Strategy*, Washington DC, Potomac Books, 2008

Michaels, Jeff, „Revisiting General Sir John Hackett’s The Third World War” („Revăzând al Treilea Război Mondial al generalului Sir John Hackett”), în curs de apariţie

Ministerul britanic al Apărării*, Strategic Trends Programme: Global Strategic Trends – Out to 2045*, Shrivenham, Centrul pentru doctrine, concepte şi dezvoltare, 2014

Mitchell, Sara McLaughlin, *What Do We Know About Civil Wars?* Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2016

Mitter, Rana, *China’s War with Japan, 1937–1945: The Struggle for Survival*, Londra, Allen Lane, 2013

———, *Forgotten Ally: China’s World War II, 1937–1945*, New York, Houghton Mifflin Harcourt, 2013

Moore, Robin, *The Green Berets*, New York, Crown, 1965

Morgenthau, Hans J., *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, ediţia a 5-a, New York, Alfred A. Knopf, 1978

———, „The Four Paradoxes of Nuclear Strategy” („Cele patru paradoxuri ale strategiei nucleare”), *American Political Science Review*, 1964

Morris, Ian, *War: What Is It Good For? The Role of Conflict in Civilisation, From Primates to Robots*, Londra, Profile Books, 2014

Mousseau, Michael, „A Market-Capitalist or a Democratic Peace (O pace democratică sau capitalistă de piaţă?”), *What Do We Know About War?,* ediţia a 2-a, ed. John Vasquez, Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2012

Mueller, John, *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War*, New York, Basic Books, 1989

———, „The Banality of «Ethnic Conflict»„ („Banalitatea «conflictului etnic»„), *International Security*, 2000, p. 47

———, *The Remnants of War*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 2004
Muggah, Robert, „A War By Any Other Name” („Un război, oricum i-ai spune”), *Small Wars Journal,* 2017
———, „Fixing Fragile Cities: Solutions for Urban Violence and Poverty” („Repararea oraşelor fragile: Soluţii pentru violenţa şi sărăcia urbană”), *Foreign Affairs,* 2015
———, *Fragile Cities Rising*, Global Observatory, International Peace Institute, 2013
Mulligan, William, *The Great War for Peace*, New Haven, Yale University Press, 2014
Mulrine, Anna, „CIA Chief Leon Panetta: The Next Pearl Harbor Could Be a Cyberattack” („Directorul CIA Leon Panetta: Următorul Pearl Harbor s-ar putea să fie un atac cibernetic”), *Christian Science Monitor*, 9 iunie 2011
Münkler, Herfried, *The New Wars*, Cambridge, Polity, 2005
Murray, Williamson, şi Peter R. Mansoor, ed., *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*, New York, Cambridge University Press, 2012
Murray, Williamson, şi Wayne Wei-Siang Hsieh, *A Savage War: A Military History of the Civil War*, Princeton, Princeton University Press, 2016
Nagl, John A., *Counterinsurgency Lessons from Malaya and Vietnam: Learning to Eat Soup with a Knife*, Westport, CT, Praeger, 2002
Naim, Moises, „Mafia States: Organised Crime Takes Office” („Statele mafiote: Crima organizată se instalează în funcţii”), *Foreign Affairs* 91:3 (2012)
Narang, Vipin, *Nuclear Strategy in the Modern Era: Regional Powers and International Conflict*, Princeton, Princeton University Press, 2014
National Comission on Terrorism, *Countering the Changing Threat of International Terrorism*, Washington DC, US Congress, 2000
National Research Council, *Computers at Risk: Safe Computing in the Information Age*, Washington DC, National Academies Press, 1991
Neely, Mark E., Jr., *The Civil War and the Limits of Destruction*, Cambridge, Harvard University Press, 2007

Neff, Stephen, *War and the Law of Nations*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005
Nelson, Craig, *Pearl Harbor From Infamy to Greatness*, New York, Simon & Schuster, 2016
Newman, Edward, „Conflict Research and the «Decline' of Civil War»„ („Cercetarea conflictelor şi «declinul» războiului civil"), *Civil Wars* 11.3 (2009), pp. 255–278
Newman, James, *The Rule of Folly*, Londra, Allen & Unwin, 1962
Nicholson, Michael, „Lewis Fry Richardson and the Study of the Causes of War" („Lewis Fry Richardson şi studiul cauzelor războiului"), *British Journal of Political Science*, 1999, pp. 541–563
Nixon, Richard, *1999 –Victory without War*, New York, Simon & Schuster, 1988
Noah, Timothy, „Birth of a Washington Word: When warfare gets «kinetic»„ („Naşterea unui cuvânt la Washington: Când războiul devine «cinetic»„), *Slate*, 20 noiembrie 2002. Disponibil la: http://www.slate.com/articles/news_and_politics/chatterbox/2002/11/birth_of_a_washington_word.html.
Noel-Baker, Philip, „Peace and the Arms Race" („Pacea şi cursa înarmărilor"), prelegere Nobel, 11 decembrie 1959
Nogueira, João Pontes, *From Fragile States to Fragile Cities: Redefining Spaces of Humanitarian Practices*, lucrare seminar HASOW 12, octombrie 2014. Disponibil la: https://igarape.org.br/wp-content/uploads/2016/04/From-Fragile-States-to-Fragile-Cities.pdf
Nolan, Cathal J., *The Allure of Battle: A History of How Wars Have Been Won and Lost*, Oxford, Oxford University Press, 2017
Notaras, Mark, „Does Climate Change Cause Conflict?" („Schimbările climatice sunt cauză de conflict?"), *Our World*, 27 noiembrie 2009. Disponibil la: https://ourworld.unu.edu/en/does-climatechange-cause-conflict
Norton, Ray, *The Vanishing Fleets*, Londra, Forgotten Books, 2015
Norton, Richard J., „Feral Cities" („Oraşe nedomesticite"), *Naval War College Review* 56.4, 2003, pp. 97–106
Nunn, Sam, şi Dewey F. Bartlett, *NATO and the New Soviet Threat*, Senatul SUA, Comitetul pentru forţe armate, Al 95-lea Congres,

Prima sesiune, Washington DC, US Government Printing Office, 1977
Nye, Joseph S., Jr., Graham T. Allison, Jr., şi Albert Carnesale, ed., *Fateful Visions: Avoiding Nuclear Catastrophe*, New York, Harper & Row, 1988
Obama, Barack, „Discursul preşedintelui, Joint Base McGuire-Dix-Lakehurst, NJ, 15 decembrie 2014
O'Brien, Phillips Payson, *How the War Was One: Air-Sea Power and Allied Victory in World War II,* Cambridge, Cambridge University Press, 2015
O'Brien, Tim, *Going After Cacciato*, New York, Delacorte Press, 1978
Office of the Director of National Intelligence, *Global Trends 2010*, ediţie revăzută, Washington DC, National Intelligence Council, februarie 1997. Disponibil la: https://www.dni.gov/index.php/about/organization/national-intelligence-council-global-trends/ global-trends-2010
———, *Global Trends 2015: A Dialogue About the Future With Nongovernment Experts*, Washington DC, National Intelligence Council, decembrie 2000
———, *Global Trends 2025: A Transformed World*, Washington DC, National Intelligence Council, noiembrie 2008
———, *Global Trends 2030: Alternative Worlds*, Washington DC, National Intelligence Council, decembrie 2012
———, *Global Trends: Paradoxes of Progress*, Washington DC: National Intelligence Council, ianuarie 2017
Office of the Director of National Intelligence, *Mapping the Global Future: Report of the National Intelligence Council's 2020 Project*, Washington DC, National Intelligence Council, decembrie 2004
O'Hanlon, Michael, *The Future of Land Warfare*, Washington DC, Brookings Institution, 2015
———, *Technological Change and the Future of Warfare*, Washington DC, Brookings Institution, 2000
O'Neill, Barry, „Policy folklorists and evolutionary theory" („Folcloriştii politicii şi teoria evoluţionistă"), *Proceedings of the National Academy of Scientists of the United States* 111.3, 2014

Oppenheimer, Michael F., *Pivotal Countries, Alternate Futures: Using Scenarios to Manage American Strategy*, Oxford, Oxford University Press, 2016
Orwell, George, „Wells, Hitler and the World State" („Wells, Hitler şi statul mondial"), *Horizon*, august 1941
Osmanczyk, Edmund, *Encyclopaedia Of The United Nations And International Agreements*, ediţia a 3-a, ed. Anthony Mango, Londra, Routledge, 2003
Otte, Thomas, *July Crisis: The World's Descent into War*, *Summer 1914*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014
Overy, Richard, *The Bombing War: Europe 1939–1945*, Londra, Allen Lane, 2013
Owens, (Amiral) William, „The Emerging System of Systems" („Sistemul emergent de sisteme"), *US Naval Institute Proceedings*, 1995, pp. 35–39
Pakenham, Thomas, *The Boer War*, New York, Random House, 1979
Parfitt, Tom, „Ukraine crisis: Putin's nuclear threats are a struggle for pride and status" („Criza din Ucraina: Ameninţările nucleare ale lui Putin sunt un efort pentru mândria şi statutul lui"), *The Telegraph*, 26 septembrie 2014
Paris, Michael, *Winged Warfare: Literature and Theory of Aerial Warfare in Britain, 1859–1917*, Manchester, Manchester University Press, 1992
Paris, Roland, „Saving Liberal Peacebuilding" („Salvarea pacificării liberale"), *Review of International Studies* 36.2, 2010, pp. 337–365
Partington, John S., „The Pen as Sword: George Orwell, H.G. Wells and Journalistic Parricide" („Stiloul ca armă: George Orwell, H.G. Wells şi paricidul journalistic"), *Journal of Contemporary History* 39.1 (2004), pp. 45–56
Paul, Christopher, Colin Clarke, şi Beth Grill, *Victory Has a Thousand Fathers: Sources of Success in Counterinsurgency*, Santa Monica, RAND, 2010
Payne, Keith, „Post-Cold War Deterrence and Missile Defense" („Descurajarea după Războiul Rece şi apărarea antirachetă"), *Orbis* 39.2, 1995

Peceny, Mark, Caroline C. Beer, şi Shannon Sanchez-Terry, „Dictatorial peace?” („Pace dictatorială?”), *American Political Science Review* 96.1 (2002), pp. 15–26
Perrie, Maureen, *The Cambridge History of Russia: The Twentieth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006
Peters, Ralph, „Our Soldiers, Their Cities” („Soldaţii noştri, oraşele lor”), *Parameters*, 1996, pp. 43–50
———, „Progress and Peril, New Counterinsurgency Manual Cheats on the History Exam” („Progres şi pericol, noul manual de contrainsurgenţă trişează la examenul istoriei”), *Armed Forces Journal International* 144, 2007
Petraeus, (general-locotenent) David H., „Learning Counterinsurgency: Observations from Soldiering in Iraq” („Învăţând contrainsurgenţa: Observaţii din serviciul militar în Irak”), *Military Review*, 2006, pp. 2–12
Pettersson, Therese, şi Peter Wallensteen, „Armed Conflicts, 1946–2014” („Conflicte armate, 1946–2014”), *Journal of Peace Research* 52.4, 2015, pp. 536–540
Pick, Daniel, *Faces of Degeneration: A European Disorder*, *c.1848–c.1918*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989
Pinker, Steven, *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*, Londra, Penguin Books, 2011
Plaw, Avery, Matthew S. Fricker, şi Carlos R. Colon, *The Drone Debate: A Primer on the U.S. Use of Unmanned Aircraft Outside Conventional Battlefields*, Lanham, Rowman & Littlefield, 2015
Plummer, Bradford, „Global Warring” („Război global”), *New Republic*, 20 noiembrie 2009
Porter, Patrick, *The Global Village Myth: Distance, War, and the Limits of Power*, Londra, Hurst, 2015
Posen, Barry R., „The Security Dilemma and Ethnic Conflict” („Dilema de securitate şi conflictul etnic”), *Survival* 35.1, 1993, pp. 27–47
———, „Urban Operations: Tactical Realities and Strategic Ambiguities” („Operaţiunile urbane: Realităţi tactice şi ambiguităţi strategice”), *Soldiers in Cities: Military Operations on Urban Terrain,* ed. Michael C. Desch. Carlisle, US Army War College, 2001

Powell, Jonathan M., şi Clayton L. Thyne, „Global Instances of Coups from 1950 to 2010: A New Dataset” („Aspecte globale ale puciurilor din 1950 până în 2010: O nouă bază de date”), *Journal of Peace Research* 48.2, 2011, pp. 249–259

Power, Samantha, *A Problem from Hell: America and the Age of Genocide*, New York, Basic Books, 2002

Preston, Diana, *A Higher Form of Killing: Six Weeks in World War One That Forever Changed the Nature of Warfare*, New York, Bloomsbury Press, 2015

Prunier, Gerard, *Africa's World War: Congo, the Rwandan Genocide, and the Making of a Continental Catastrophe*, New York, Oxford University Press, 2008

———, *The Rwanda Crisis: History of a Genocide*, Londra, Hurst & Company, 1998

Puri, Samir, *Fighting and Negotiating with Armed Groups: The Difficulty of Security Strategic Outcomes*, Londra, Taylor & Francis for IISS, 2016

„Quantifying carnage” („Cuantificând măcelul”), *The Economist*, 20 februarie 2016. Disponibil la: http://www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21693279-how-many-people-has-syrias-civil-war-killed-quantifying-carnage

Quataert, Jean, „War-making and restraint by law” („Derularea războiului şi restricţiile legale”), *The Cambridge History of War*, vol. IV, *War and the Modern World*, ed. Roger Chickering et al., Cambridge, Cambridge University Press, 2012

Le Queux, William, *The Great War in England in 1897*, Londra, Tower, 1894. Disponibil la: http://www.gutenberg.org/files/37470/37470-h/37470-h.html

———, *The Invasion of 1910: With A Full Account of the Siege of London*, Londra, Nash, 1906. Disponibil: http://www.gutenberg.org/ebooks/36155

———, *Spies of the Kaiser: Plotting the Downfall of England*, Londra, Hurst & Blackwell, 1909

Record, Jeffrey, *A War It was Always Going to Lose: Why Japan Attacked America in 1941*, Washington DC, Potomac Books, 2011

———, „Force-Protection Fetishism: Sources, Consequences, and Solutions” („Fetişismul protecţiei forţelor: Surse, consecinţe şi soluţii”), *Aerospace Power Journal*, 2000

Reid, Brian Holden, „A Signpost That Was Missed? Reconsidering British Lessons from the American Civil War” („Un semnalizator care a fost ratat? Reconsiderând lecţiile britanicilor din Războiul Civil American”), *The Journal of Military History* 70.2, 2006, pp. 385–414

„Report puts Iraqi dead at 1 500” („Un raport estimează numărul irakienilor morţi la 1 500”), *Jane’s Defence Weekly*, 13 martie 1993

Rezoluţie adoptată de Adunarea Generală, Documentul final al Summitului mondial 2005, 24 octombrie 2005. Disponibil la: http://www.un.org/womenwatch/ods/A-RES-60-1-E.pdf

Rhoads, Emily Paddon, *Taking Side in Peacekeeping*, Oxford, Oxford University Press, 2016

Rice, Condoleezza, „Promoting the National Interest” („Promovarea interesului naţional”), *Foreign Affairs* 79.1, 2000

Richard, Rhodes, *The Making of the Atomic Bomb*, New York, Simon & Schuster, 1986

Richardson, (Amiral) John, şeful operaţiunilor navale, „Deconstructing A2AD” („Dezmembrarea A2AD”), online. *The National Interest*, octombrie 2016. Disponibil la: http://nationalinterest.org/feature/ chief-naval-operations-adm-john-richardson-deconstructing-17918

Richardson, Lewis Fry, *Arms and Insecurity: A Mathematical Study of the Causes and Origins of War*, Pittsburgh, PA, Boxwood Press, 1960

———, *Statistics of Deadly Quarrels*, Pittsburgh, Boxwood Press, 1960

Rid, Thomas, şi Ben Buchanan, „Attributing Cyber Attacks” („Atribuirea atacurilor cibernetice”), *Journal of Strategic Studies* 38 (2015), pp. 1–2

Rid, Thomas, *Rise of the Machines: A Cybernetic History*, New York, W.W. Norton, 2016

Roberts, L. et al., „Mortality Before and After the 2003 Invasion of Iraq: Cluster Sample Survey” („Mortalitatea înainte şi după invazia din 2003 a Irakului: studiu pe grupuri de populaţie”), *Lancet* 364 (2004): 1857–1864

Roberts, Adam, „Lives and Statistics: Are 90% of War Victims Civilians?” („Vieţi şi statistici: Sunt 90 la sută dintre victimele

războiului civili?”), *Survival: Global Politics and Strategy* 52.3, 2010
———, „The Civilian in Modern War” („Civilii în războiul modern”), *The Changing Character of War*, ed. Hew Strachan şi Sibylle Scheipers, Oxford, Oxford University Press, 2011
———, *The Storm of War: A New History of the Second World War*, Londra, Penguin, 2009
Roberts, Brad, *The Case for U.S. Nuclear Weapons in the 21st Century*, Stanford, Stanford University Press, 2016
Robin, Ron, *The Cold War They Made: The Strategic Legacy of Roberta and Albert Wohlstetter*, Cambridge, Harvard University Press, 2016
Robinson, Linda, *Improving Strategic Competence: Lessons from 13 Years of War*, Santa Monica, RAND Corporation, 2014
Robinson, Piers, „The CNN effect: can the news media drive foreign policy?” („Efectul CNN: poate presa de ştiri să influenţeze politica externă?”), *Review of International Studies,* 1999, pp. 301–309
Rodgers, Dennis, şi Muggah, Robert, „Gangs as Non-State Armed Groups: The Central American Case” („Bandele ca grupări armate non-statale: Cazul Americii Centrale”), *Contemporary Security Policy* 30.2 (2009), pp. 301–317
Rodley, Nigel, ed., *To Loose the Bands of Wickedness*, Londra, Brassey’s, 1992
Rosato, Sebastian, „The flawed logic of democratic peace theory” („Logica eronată a teoriei păcii”), *American Political Science Review* 97.4 (203), pp. 585–602
Rosencrance, Richard şi Steven Miller, *The Next Great War? The Roots of World War 1 and the Risk of U.S.–China Conflict*, Cambridge, MIT Press, 2015
Ross, Michael, „A closer look at oil, diamonds, and civil war” („O privire mai atentă la petrol, diamante şi războiul civil”), *Annual Reviews of Political Science* 9 (2006), pp. 265–300
———, „What Have We Learned About the Resource Curse?” („Ce am învăţat despre blestemul resurselor?”), *Annual Review of Political Science* 18, 2015, pp. 239–259
Rothkopf, David, „The Cool War” („Războiul răcoros”), *Foreign Policy*, 2013

Rummel, R.J., *Death By Governmen,* New Brunswick, Transaction Publishers, 1994
Rumsfeld, Donald, Informare de presă a Secretariatului american al Apărării, 12 februarie 2002
———, 29 septembrie 2001
Russett, Bruce, „Alliance, Contiguity, Wealth, and Political Stability” („Alianţe, contiguitate, bogăţie şi stabilitate politică”), *International Interactions* 18.3 (1992), pp. 245–267
Russett, Bruce M., şi John R. O’Neal, *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations*, New York, W.W. Norton, 2001
Sabin, Philip, *The Third World War Scare in Britain*, Londra, Macmillan, 1986
Saideman, Stephen, *The Ties That Divide: Ethnic Politics, Foreign Policy, and International Conflict,* New York, Columbia University Press, 2001
Saki, *The Complete Saki*, Londra, Penguin, 1982
Samaan, Jean-Loup, „Cyber Command” („Comanda cibernetică”), *RUSI Journal* 195.6 (2010)
Sarkees, Meredith Reid, Frank Whelon Wayman, şi David J. Singer, „Inter-State, Intra-State, and Extra-State Wars: A Comprehensive Look At Their Distribution Over Time, 1816–1997” („Războaie intrastatale, interstatale şi extrastatale: O privire de ansamblu la distribuţia lor în timp, 1816–1997), *International Studies Quarterly*, 2003, p. 47, pp. 49–70
Satter, Raphael, „US General: We Hacked the Enemy in Afghanistan” („General American: am hackerit inamicul în Afghanistan”), *Associated Press*, 24 august 2012
Scahill, Jeremy, *The Intercept. The Assassination Complex: Inside the Government’s Secret Drone Warfare Program*, New York, Simon & Schuster, 2016
Scales, (general-maior) Bob, *Scales on War*, Annapolis, U.S. Naval Institute Press, 2016
Scales, Robert H., *Yellow Smoke: The Future of Land Warfare for America’s Military*, Lanham, Rowman & Littlefield, 2003
Scharre, Paul, *Robotics on the Battlefield Part II: The Coming Swarm*, Washington DC, Center for New American Security, 2014

Schelling, Thomas, „Meteors, Mischief, and War” („Meteoriţi, răutăţi şi război”), *Bulletin of the Atomic Scientists* 16, 1960, pp. 292–296, p. 300
Schirmer, Jennifer, *The Guatemalan Military Project: A Violence Called Democracy*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1998
Schlosser, Eric, „Deconstructing «Dr. Strangelove»„ (Dezmembrarea «Dr. Strangelove»„), *New Yorker*, 18 ianuarie 2014. Online. Disponibil la: http://www.newyorker.com/News/News-Desk/Deconstructing - Dr-Strangelove
Schnabel, Albrecht, şi Thakur, Ramesh, ed., *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship*, New York, United Nations University Press, 2000
Schwab, Peter, *Africa: A Continent Self-Destructs*, New York, Palgrave, 2002
Schwartau, Winn, „Fighting Terminal Terrorism” („Luptând cu terorismul la tastatură”), *Computerworld*, 28 ianuarie 1991
———, *Terminal Compromise*, Old Hickory, Interpact Press, 1991. Disponibil: http://www.gutenberg.org/files/79/79.txt
Schwartz, Peter, *Inevitable Surprises: A Survival Guide for the 21st Century*, New York, Free Press, 2003
„Science: Push-Button War” („Ştiinţa: Războiul butoanelor apăsate”), *Time Magazine*, 23 iunie 1947
Sclove, Richard E., „From Alchemy to Atomic War: Frederick Soddy’s «Technology Assessment» of Atomic Energy, 1900–1915” („De la alchimie la războiul atomic: «Evaluarea tehnologiei» făcută de Frederick Soddy energiei atomice, ١٩٠٠– ١٩١٥”), *Science, Technology, & Human Values* 14.2 (1989), pp. 163–194
Scroggins, Deborah, *Emma’s War: Love, Betrayal and Death in the Sudan*, New York, Vintage Books, 2004
Seelye, Katharine Q., „Clinton Blames Milošević, Not Fate, for Bloodshed” („Clinton dă vina pe Milosevic, nu pe destin, pentru baia de sânge”), *New York Times*, 14 mai 1999
Seung-Whan, Choi, „Re-evaluating capitalist and democratic peace models” („Reevaluarea modelelor păcii capitaliste şi

democratice”), *International Studies Quarterly* 55.3, 2011, pp. 759–769
Seybolt, Taylor, et al., *Counting Civilian Casualties: An Introduction to Recording and Estimating Nonmilitary Deaths in Conflict*, Oxford, Oxford University Press, 2013
Seymour, Lee J.M., şi Kathleen Gallagher Cunningham, „Identity Issues and Civil war” („Problemele de identitate şi războiul civil”), *What Do We Know about Civil Wars*?, ed. T. David Mason şi Sara McLaughlin Mitchell, New York, Rowman & Littlefield, 2016
Shashikumar, V.K., „Lessons from Sri Lanka’s War” („Lecţii din războiul din Sri Lanka”), *Indian Defence Review* 24.3, 2009
Shawcross, Paul, „This Isn’t the Petition Response You’re Looking For” („Acesta nu este răspunsul la petiţie pe care îl aşteptai”), *Wired*, ianuarie 2013
Shirreff, (general) Sir Richard, *War With Russia*, Londra, Coronet, 2016
Shlapak, David A., şi Michael Johnson, *Reinforcing Deterrence on NATO’s Eastern Flank: Wargaming the Defense of the Baltics*, Santa Monica, RAND Corporation, 2016
Shultz, George, *Turmoil and Triumph: My Years as Secretary of State*, New York, Charles Scribner’s Sons, 1993
Shy, John, „Jomini”, *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, ed. Peter Paret, Princeton, Princeton University Press, 1986
Simms, Brendan, *Unfinest Hour: Britain and the Destruction of Bosnia*, Londra, Allen Lane, The Penguin Press, 2001
Simpkin, Richard, *Race to the Swift: Thoughts on Twenty-first Century Warfare*, Londra, Brassey’s, 2000
Simpson, Emile, *War from the Ground Up: Twenty-First-Century Combat as Politics*, Londra, Hurst & Co., 2012
Simpson, Erin, „Thinking about Modern Conflict: Hybrid Wars, Strategy, and War Aims” („Idei despre conflictul modern: războaie hibride, strategie şi obiective ale războiului”), lucrare prezentată la reuniunea anuală a Asociaţiei de Ştiinţe Politice din Midwest, 7 aprilie 2005
Singer, Peter W., şi August Cole, *Ghost Fleet: A Novel of the Next World War*, New York, Houghton Mifflin, 2015

———, „How To Write About World War III: Can Fiction Help Prevent Another Conflict Between Great Powers” („Cum să scrii despre al Treilea Război Mondial: Poate ficţiunea să prevină un alt conflict între marile puteri?”), *The Atlantic Monthly*, 30 iunie 2015
Singer, J. David, şi Paul Diehl, ed., *Measuring the Correlates of War*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1990
Singer, J. David, şi Melvin Small, *The Wages of War, 1816–1965: A Statistical Handbook*, New York, John Wiley, 1972
Singer, Peter, „Robots at War: The New Battlefield” („Roboţi la război: Noul câmp de luptă”), *The Changing Character of War*, ed., Hew Strachan şi Sibylle Scheipers, Oxford, Oxford University Press, 2011
———, *Wired For War: The Robotics Revolution and Conflict in the 21st Century*, Londra, Penguin Group, 2009
Sivard, Ruth Leger, *World Military and Social Expenditures 1991*, Washington DC, World Priorities, 1991
Small, Melvin, şi J. David Singer, *Resort to Arms: International and Civil War, 1816–1980*, Beverly Hills, Sage, 1982
Smith, Bruce L.R., *The RAND Corporation; Case Study of a Nonprofit Advisory Corporation*, Cambridge, Harvard University Press, 1966
Smith, (general) Sir Rupert, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World,* Londra, Allen Lane, 2005
Smith, M.L.R., şi David Martin Jones, *The Political Impossibility of Modern Counterinsurgency: Strategic Problems, Puzzles and Paradoxes*, New York, Columbia University Press, 2015
Smith, Niel A, „Understanding Sri Lanka’s Defeat of the Tamil Tigers” („Înţelegând învingerea Tigrilor Tamili din Sri Lanka”), *Joint Forces Quarterly* 59, 2010
Smith, P.D., *Doomsday Men: The Real Dr Strangelove and the Dream of the Superweapon*, Londra, Allen Lane, 2007
Smith, Thomas, *Human Rights and War Through Civilian Eyes*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2016
Snegovaya, Mari, *Putin’s Information Warfare in Ukraine: Soviet Origins of Russia’s Hybrid Warfare*, Washington DC, Institute for the Study of War, 2015

Snow, C.P., „The Moral Un-Neutrality Of Science" („Morala lipsă de neutralitate a ştiinţei"), *American Association For The Advancement Of Science,* 1960
Snyder, Jack L., *From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Violence*, New York, W. W. Norton, 2000
———, *The Ideology of the Offensive: Military Decision Making and the Disasters of 1914*, Ithaca, Cornell University Press, 1984
Soddy, Frederick, *The Interpretation of Radium: Being the Substance of Six Free Popular Experimental Lectures Delivered at the University of Glasgow*, Londra, John Murray, 1908
Söderbaum, Fredrik, şi Rodrigo Tavares, „Problematizing Regional Organizations in African Security" („Problema organizaţiilor regionale în securitatea africană"), *African Security* 2.2–3, 2009
Sokolov, B.V., „The Cost of War: Human Losses for the USSR and Germany, 1939–1945" („Preţul războiului: pierderi umane suferite de URSS şi Germania, 1939–1945), *The Journal of Slavic Military Studies* 9.1, 1966
Souleimanov, Emil Aslan, şi David Siroky, „Random or Retributive?: Indiscriminate Violence in the Chechen Wars" („Aleator sau retaliatoriu?: Violenţa nediscriminată în războaiele din Cecenia"), *World Politics* 68.4, 2016
Soviet Military Power 1985, Washington DC, Department of Defense, 1985
Spieir, Hans, „Ludendorff: The German Concept of Total War" („Luddendorff: Conceptul german de război total"), *Makers of Modern Strategy: Military Thought from Machiavelli to Hitler*, ed. Edward Mead Earle, Princeton, Princeton University Press, 1943
Sprinzak, Ehud, „Rational Fanatics" („Fanaticii raţionali"), *Foreign Policy*, 2000
Standards for Casualty Recording, Londra, Every Casualty Worldwide, 2016
Stanton, Jessica, *Violence and Restraint in Civil War: Civilian Targeting in the Shadow of International Law*, New York, Cambridge University Press, 2016
Stern, Jessica, *The Ultimate Terrorists,* Cambridge, Harvard University Press, 1999

Stern, Roger J., „Oil Scarcity Ideology in US Foreign Policy, 1908–1997” („Ideologia rezervelor insuficiente de petrol în politica externă americană, 1908–1997”), *Security Studies* 25.2, 2016

Stevenson, David, „Strategic and Military Planning, 1871–1914” („Planificare strategică şi militară, 1871–1914”), *The Fog of Peace and War Planning: Military and Strategic Planning under Uncertainty*, Eds. Talbot Imlay şi Monica Duffy Toft, Londra, Routledge, 2006

Stoessinger, John, *Why Nations Go to War*, New York, St. Martin’s Press, 1997

Stone, John, „George Orwell on politics and war” („George Orwell despre politică şi război”), *Review of International Studies* 43.2, 2016, pp. 221–239

Strachan, Hew, *European Armies and the Conduct of War*, Londra, Allen & Unwin, 1983

Stromseth, Jane, *The Origins of Flexible Response: Nato’s Debate over Strategy in the 1960s*, Londra, Palgrave, 1988

Suid, Lawrence H., *Guts and Glory: The Making of the American Military Image in Film*, Lexington, University of Kentucky Press, 2002

Suri, Jeremi, „America’s Search for a Technological Solution to the Arms Race: The Surprise Attack Conference of 1958” („America în căutarea unei soluţii tehnologice la cursa înarmărilor: Conferinţa din 1958 despre atacul surpriză”), *Diplomatic History* 21.3, 1997, pp. 41–86

Szymborska, Wislawa, „Hunger Camp at Jaslo” („Lagărul foamei de la Jaslo”), trad. Grazyna Drabik şi Austin Flint, *Against Forgetting: Twentieth Century Poetry of Witness*, ed. Carolyn Forché, New York, W.W. Norton, 1993

Takenaka, Kiyoshi, „Abe sees World War One echoes in Japan-China Tensions” („Abe vede ecouri ale Primului Război Mondial în tensiunile dintre China şi Japonia”), Reuters, 23 ianuarie 2014

Tamm, Henning, „The Origins of Transnational Alliances: Rulers, Rebels, and Political Survival in the Congo Wars” („Originile alianţelor transnaţionale: conducători, rebeli şi supravieţuire politică în războaiele din Congo”), *International Security* 41.1, 2016

Tangredi, Sam J., *Anti-Access Warfare: Countering A2/AD Strategies*, Annapolis, MD, Naval Institute Press, 2013
Taylor, Brendan, *Sanctions as Grand Strategy*, Londra, Routledge, pentru IISS, 2010
Taylor, Mark, *The Vietnam War in History, Literature and Film*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2003
Tenet, (directorul CIA) George J., „World-wide Threat 2001: National Security in a Changing World" („Ameninţări globale 2001: Securitatea naţională într-o lume în schimbare"), 7 februarie 2001
The Carnegie Commission for the Prevention of Deadly Conflict, New York, Carnegie Corporation, 1998
The Federation of American Scientists, *One World or None: A Report to the Public on the Full Meaning of the Atomic Bomb*, ed. Dexter Masters, New York, New Press, 2007
The Human Security Report 2005, Oxford, Oxford University Press, 2005
The International Committee of the Red Cross, *Arms Availability and the Situation of Children in Armed Conflict*, Geneva, ICRC, 1999
The National Security Strategy of the United States of America, Washington DC, septembrie 2002
The State Failure Task Force Report: Phase al III-lea Findings, McLean, VA, Science Applications International Corporation, 30 septembrie 2000
Thomas, Daniel C., *The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights and the Demise of Communism*, Princeton, Princeton University Press, 2001
Thomas, Timothy L., „Grozny 2000: Urban Combat Lessons Learned" („Groznîi 2000: Lecţii de luptă urbană învăţată"), *Military Review*, 2000
Thring, M. W., „Robots on the March" („Roboţi în marş"), *Unless Peace Comes: A Scientific Forecast of New Weapons*, ed. Nigel Calder, Londra, Allen Lane, 1968
Tucidide, *Istoria războiului peloponeziac*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966
Tierney, Dominic, şi Dominic Johnson, „The Rubicon Theory of War How the Path to Conflict Reaches the Point of No Return" („Teoria Rubiconului despre cum drumul spre conflict ajunge în

punctul din care nu mai există întoarcere”), *International Security* 36.1, 2011
Till, Geoffrey, *Seapower: A Guide for the Twenty-First Century*, ediţia a 3-a, Londra, Routledge, 2013
Tilly, Charles, „War Making and State Making as Organized Crime” („Războiul şi formarea statului ca acţiuni de crimă organizată”), *Bringing the State Back In*, ed. Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer şi Theda Skocpol, Cambridge, Cambridge University Press, 1985
Titterton, Ernest, *Facing the Atomic Future*, Londra, Macmillan, 1956
Toffler, Alvin şi Heidi, *Război şi anti-război: Supravieţuirea în zorii secolului XXI,* Bucureşti, Editura Antet, 1995
———, *Al treilea val*, Bucureşti, Editura Politică, 1983
Toft, Monica Duffy, „Peace Through Victory: The Durable Settlement of Civil Wars” („Pacea prin victorie: Soluţionarea durabilă a războaielor civile”), manuscris nepublicat, Harvard University, 2003
———, *Securing the Peace: The Durable Settlement of Civil Wars*, Princeton, Princeton University Press, 2010
———, „Territory and War” („Teritoriu şi război”), *Journal of Peace Research* 51 (2014), pp. 185–198
———, „The Origins of Ethnic Wars: An Historical and Critical Account” („Originile războaielor etnice: O relatare istorică şi critică”), *Handbook of War Studies III*, ed. Manus Midlarsky, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2008
Touval, Saadia, *The Boundary Politics of Independent Africa*, Cambridge, Harvard University Press, 1972
Travers, T.H.E., „Future Warfare: H.G. Wells and British Military Theory” („Viitorul războiului: H.G. Wells şi teoria militară britanică”), *War and Society: A Yearbook of Military History*, ed. Brian Bond şi Ian Roy, Londra, Croom Helm, 1975
———, „Technology, Tactics, and Morale: Jean de Bloch, the Boer War, and British Military Theory, 1900–1914” („Tehnologie, tactică şi morală: Jean de Bloch, Războiul Burilor şi teoria militară britanică, 1900–1914”), *The Journal of Modern History* 51.2, 1979, pp. 264–286
Trevithick, Joseph, „Bizarre weapons never left the drawing board: The U.S. Army’s Gun-Toting Space Soldiers” („Arme ciudate

care nu au părăsit niciodată planşeta de proiectare: Soldaţii spaţiali ai Statelor Unite"), *War is Boring*, 9 noiembrie 2015. Disponibil online la: https://warisboring.com/the-u-s-army-s-gun-toting-space-soldiers-ea9f1f1d48d0#.5u0w b9fyb

Twomey, Steve, *Countdown to Pearl Harbor: The Twelve Days to the Attack*, New York, Simon & Schuster, 2016

Ullman, Harlan K., şi James P. Wade, *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance*, Washington DC, NDU Press Book, 1996

ONU, Raport al Comitetului ONU pentru operaţiuni de menţinere a păcii, „Brahimi Panel Report" („Raportul Comitetului Brahimi"), S/2000/809, 21 august 2000

UNHCR: Fişa informative pentru Irak—mai 2011, Înaltul Comisariat ONU pentru Refugiaţi, Geneva, ٢٠١١

United Nations Commission of Experts Established to Security Council Resolution 935 on Rwanda, Final Report, Geneva, UN, 25 noiembrie 1994

U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual (FM 3–24), Chicago, University of Chicago Press, 2007

US Department of Defense, *Joint Military Net Assessment*, Washington DC, Department of Defense, 1993

US Commission on National Security/21st Century, *New World Coming: American Security in the 21st Century,* Washington DC, 1999

Principiile de bază ale acordului SUA-URSS, mai 1972

Valentino, Benjamin A., *Final Solutions: Mass Killing and Genocide in the Twentieth Century,* Ithaca, NY, Cornell Studies in Security Affairs, 2005

———, „Why We Kill: The Political Science of Political Violence against Civilians" („De ce ucidem: Ştiinţa politică a violenţei politice împotriva civililor"), *Annual Review of Political Science* ١ (٢٠١٤) ٧, pp. 189–103

Valentino, Benjamin A., Paul Huth, şi Dylan Balch-Lindsay, „«Draining the Sea»: Mass Killing and Guerrilla Warfare („«Cum să seci marea»: Uciderile în masa şi războiul de gherilă"), *International Organization* 58 (2004), pp. 375–407

Vandervort, Bruce, „War and Colonial Expansion" („Războiul şi expansiunea colonială"), *The Cambridge History of War*, vol. IV, *War and the Modern World*, ed. Roger Chickering et al. Cambridge, Cambridge University Press, 2012

Vasquez, John A., *The War Puzzle*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993
———, *The War Puzzle Revisited*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009
Vasquez, John, ed., *What Do We Know About War?,* ediţia a 2-a, Lanham, Rowman & Littlefield, 2012
Väyrynen, Raimo, ed., *The Waning of Major War: Theories and Debates*, Londra, Routledge, 2006
Verpoorten, Marijke, „Le coût en vies humaines du génocide rwandais: le cas de la province de Gikongoro” („Costul în vieţi umane al genocidului rwandez: cazul provinciei Gikongoro”), *Population* ٢٠٠٥ ,٦٠
Verne, Jules, *Robur Cuceritorul. Stăpânul lumii*, Bucureşti, Editura Ion Creangă, 1982
de Waal, Alex, *The Real Politics of the Horn of Africa: Money, War and the Business of Power*, Londra, Jon Wiley, 2015
Wagar, W. Warren, „H.G. Wells and the Genesis of Future Studies” („H.G. Wells şi geneza studiilor viitorului”), *World Future Society Bulletin*, 1983, pp. 25–29
Wagner, Robert Harrison, „The Causes of Peace” („Cauzele păcii”), *Stopping the Killing*, ed. Roy Licklider, New York, New York University Press, 1993
Wallensteen, Peter, şi Margareta Sollenberg, „Armed Conflict, 1989–1998” („Conflictul armat, 1989–1998”), *Journal of Peace Research* 36.5, 1999, pp. 593–606
Waltz, Kenneth N., *Teoria politicii internaţionale*, Bucureşti, Editura Polirom, 2006
———, *The Spread of Nuclear Weapons: More May Better*, Adelphi Paper nr. 171, Londra, IISS, 1981
Walzer, Michael, *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*, New York, Basic Books, 1977
Ward, Dan, „Don’t Come to the Dark Side Acquisition Lessons from a Galaxy Far, Far Away” („Nu veni de partea întunecată – Lecţii primite dintr-o galaxie îndepărtată”), *Defense AT&L: Better Buying Power* 70, 2011
Warden, John A., III., „The Enemy as a System” („Inamicul ca sistem”), *Airpower Journal* 9.1, 1995, pp. 40–55

Watt, Donald Cameron, *Too Serious a Business: European Armed Forces and the Approach to the Second World War*, Berkeley, University of California Press, 1975
Wawro, Geoffrey, *The Franco-Prussian War: The German Conquest of France in 1870–1871*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003
Weber, Max, *Politica, o vocaţie şi o profesie*, Editura Anima, 1992
Weeks, Jessica, şi Cohen, Dara Kay, „Fishing Disputes, Regime Type, and Interstate Conflict A Research Note" („Disputele legate de pescuit, tipul regimului şi conflictele interstatale: raport de cercetare"), Stanford University, Stanford International Relations Workshop, 7 martie 2006. Disponibil online la: http://citation.allacademic.com//meta/p_mla_apa_research_citation/0/9/8/1/0/ pages98104/p98104-1.php
Weinberger, Caspar, „The Uses of Military Power" („Utilizările puterii militare"), discurs la Clubul Naţional al Presei, 28 noiembrie 1984. Disponibil online la: www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/military/ force/ weinberger.html
Weinberger, Caspar, şi Peter Schweizer, *The Next War. Foreword by Lady Thatcher*, Washington DC, Regnery, 1998
Weinberger, Sharon, *The Imagineers of War: The Untold Story of DARPA, the Pentagon Agency That Changed the World*, New York, Alfred A. Knopf, 2017
Wiener, Anthony J., *The Year 2000. A Framework for Speculation on the Next Thirty-Three Years*, New York, Macmillan, 1967
Weinkauf, Mary, *Sermons in Science Fiction: The Novels of S. Fowler Wright*, Rockville, Wildside Press, 2006
Weinstein, Jeremy M., „Autonomous Recovery And International Intervention In Comparative Perspective" („Refacerea autonomă şi intervenţia internaţională în perspectivă comparativă"), Centrul pentru Dezvoltare Globală, referat de cercetare, numărul 57, aprilie 2005
——— „Resources and the Information Problem in Rebel Recruitment" („Resursele şi problema informaţiilor în recrutarea rebelilor"), *The Journal of Conflict Resolution* 49:4, 2005, pp. 598–624

Weisgerber, Marcus, „DoD to Release Public Version of Cyber Strategy (Secretariatul Apărării va prezenta versiunea publică a strategiei cibernetice”), *Defense News*, 8 iulie 2011
Weiss, Leonard, „Atoms for Peace” („Atomi pentru pace”), *Bulletin of the Atomic Scientists* ٢٠٠٣ ,٥٩.٦, pp. 34–44
Weiss, Thomas G., *Military-Civilian Interactions: Humanitarian Crises and the Responsibility to Protect*, New York, Rowman & Littlefield, 2004
Welch, Michael, „The Centenary of the British Publication of Jean de Bloch’s Is War Now Impossible? (1899–1999)” [„Centenarul publicării în Marea Britanie a cărţii lui Jean de Bloch, Este războiul imposibil acum? (1899–1999)”], *War in History* 7.3, 2000, pp. 273–294
Wells, H.G., *Anticipations of the Reaction of Mechanical and Scientific Progress upon Human Life and Thought*, Londra, Chapman & Hall, 1902. Disponibil online la: http://www.gutenberg.org/files/19229/19229-h/19229-h.html
———, *The War in the Air*, Londra, George Bell & Sons, 1908. Disponibil online la: http://www.freeclassicebooks.com/H.G. Wells/The War in Twentiethe Air.pdf
———, *The War That Will End War*, Londra, Frank & Cecil Parker, 1914
———, *The World Set Free*, Londra, Macmillan, 1914
Welsh, Jennifer M., „Introduction” („Introducere”), *Humanitarian Intervention and International Relations*, ed. Jennifer M. Welsh, Oxford, Oxford University Press, 2004
Welzer, Harald, *Climate Wars: What People Will Be Killed for in the 21st Century*, Cambridge, Polity Press, 2012
Werner, Suzanne, „The effects of political similarity on the onset of militarized disputes, 1816–1985” („Efectele similarităţii politice asupra izbucnirii disputelor militarizate, 1816–1985”), *Political Research Quarterly* 53.2 (2000), pp. 343–374
Westad, Odd Arne, „The wars after the war, 1945–1954” („Războaiele de după război, 1945–1954”), *The Cambridge History of War*, Vol IV, *War and the Modern World*, ed. Chickering et al., Cambridge, Cambridge University Press, 2012
Whaley, Barton, *Codeword Barbarossa*, Cambridge, MIT Press, 1974

Wheeler, Nicholas, *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*, Oxford, Oxford University Press, 2000
Whitman, James Q., *The Verdict of Battle: The Law of Victory and the Making of Modern War*, Cambridge, Harvard University Press, 2012
Whitman, Walt, *Complete Prose Works*, Philadelphia, David Mckay, 1892
Whittle, Richard, *Predator: The Secret Origins of the Drone Revolution*, New York, Henry Holt, 2014
„Why South Sudan is still at war" („De ce este Sudanul de Sud încă în război"), *The Economist*, 3 octombrie 2016
Wich, Richard, *Sino-Soviet Crisis Politics: A Study of Political Change and Communication*, Londra, Council on East Asian Studies, Harvard University, 1980
Williams, Phil, „Transnational Criminal Organizations and International Security (Organizaţiile criminale transnaţionale şi securitatea internaţională"), *Survival* 36.1, 1994, pp. 96–113
Wilson, Woodrow, discurs în Congres, 11 februarie 1918
Witt, John Fabian, *The Laws of War in American History*, New York, The Free Press, 2012
Wittes, Benjamin, şi Gabriella Blum, *The Future of Violence – Robots and Germs, Hackers and Drones: Confronting the New Age of Threat,* New York, Basic Books, 2015
Wohlstetter, Albert, Fred Hoffman, R.J. Lutz, şi Henry S. Rowen, *Selection and Use of Strategic Air Bases*, Santa Monica, RAND Corporation, 1954. Disponibil online la: http://www.rand.org/pubs/reports/R0266.html
Wohlstetter, Albert, „The Delicate Balance of Terror" („Echilibrul delicat al terorii"), *Foreign Affairs* 37.2, 1959, pp. 211–234
Wohlstetter, Roberta, *Pearl Harbor: Warning and Decision*, Stanford, Stanford University Press, 1962
Wood, Graeme, „What Isis Really Wants (Ce vrea ISIS în realitate"), *The Atlantic*, martie 2015
Woods, Chris, *Sudden Justice: America's Secret Drone Wars*, Oxford, Oxford University Press, 2015
Woodward, Bob, *Bush at War*, Simon&Schuster, ed. revizuită, iulie 2003
Woolf, Leonard, ed., *The Intelligent Man's Way to Prevent War*, Londra, Victor Gollancz, 1933

Work, Robert, discursul secretarului adjunct al Apărării american la Centrul Forumului pentru noua politică americană de securitate şi apărare, 14 decembrie 2015
Wright, Quincy, *A Study of War*, ediţia a 2-a, Chicago, University of Chicago Press, 1965
Wright, S. Fowler, *Four Days War*, Londra, George Newnes, 1936
———, *Prelude in Prague, A Story of the War of 1938*, Londra, George Newnes, 1935
———, *Megiddo's Ridge*, Londra, George Newnes, 1937
Wucherpfennig, J. et al., „Ethnicity, the State, and the Duration of Civil War" („Etnicitatea, statul şi durata războiului civil"), *World Politics* 64.1 (2012), pp. 79–115
Yakovlev, Alexander N., *A Century of Violence in Soviet Russia*, New Haven, Yale University Press, 2002
Young, Joseph, „Antecedents of Civil War Onset „ („Antecedente ale izbucnirii războiului civil"), *What Do We Know about Civil Wars*?, ed. T. David Mason şi Sara McLaughlin Mitchell, New York, Rowman & Littlefield, 2016, pp. 33–42
———, „Repression, Dissent, and the Onset of Civil War" („Represiune, nemulţumire şi izbucnirea războiului civil"), *Political Research Quarterly* 66.3, 2013, pp. 516–532
Zametica, John, *The Yugoslav Conflict*, Londra, IISS, 1992
Zantovsky, Michael, *Havel: A Life*, Londra, Atlantic Books, 2014
Zarate, Robert, şi Henry Sokolski, eds. *Nuclear Heuristics: Selected Writings of Albert and Roberta Wohlstetter,* Strategic Studies Institute, US Army War College, 2009
Zartman, William, *Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority*, Boulder, Lynne Rienner, 1995
Zedong, Mao, *On Guerrilla Warfare*, trad. Samuel B. Griffith, Urbana, University of Illinois Press, 2000
Zetter, Kim, *Countdown to Zero Day: Stuxnet and the Launch of the World's First Digital Weapon*, New York, Crown, ٢٠١٤
Zimmerman, Warren, *Origins of a Catastrophe: Yugoslavia and its Destroyers*, New York, Times Books, 1996
Zwierzchowski, Jan, şi Ewa Tabeau, „The 1992–1995 War in Bosnia and Herzegovina: Census-based Multiple System Estimation of Casualties" („Războiul din 1992–1995 din Bosnia Herţegovina: Subestimarea numărului de victime prin sistemul multiplu pe

bază de recensământ”), lucrare pentru Seminarul international de cercetare privind „Costul economic global al conflictului”, Berlin, 1–2 februarie 2010, p. 1 şi pp. 18–21. Disponibil la: http://www.diw.de/sixcms/detail. php?id=diw_01.c.338475.en

NOTE

Introducere

1. Margaret Atwood, *Morning in the Burned House* (New York, Houghton Mifflin, 1995)

2. John Gaddis, *The Long Peace: Inquiries Into the History of the Cold War* (Londra, Oxford University Press, 1989). Aceasta a apărut mai întâi ca „Pacea cea lungă: Elemente de stabilitate în sistemul internaţional postbelic”, *International Security* 10.4, 1986.

3. John Keegan, *A History of Warfare* (New York, Knopf, 1993), p. 59

4. John Mueller, *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War* (New York, Basic Books, 1989), p. 13

5. Steven Pinker, *bin Laden of Our Nature: Why Violence Has Declined* (Londra, Penguin Books, 2011)

6. Pinker, pp. 290–291

7. Pinker, p. 50

8. Human Security Report Project, *Human Security Report 2013: The Decline in Global Violence: Evidence, Explanation, and Contestation* (Vancouver, Human Security Press, 2013)

9. Un grup de experţi britanici a raportat în 2014, citându-l pe Pinker pentru dovezi, că „frecvenţa şi intensitatea războaielor, ca şi numărul de morţi violente, au scăzut abrupt şi este foarte probabil să continue să scadă”. Ministerul britanic al Apărării, *Strategic Trends Programme: Global Strategic Trends – Out to 2045* (Shrivenham, Doctrine, Concepts and Development Center, 2014), p. 96. Pentru prognoze similare, vezi Frank Hoffman, *Foresight into 21st Century Conflict: End of the Greatest Illusion* (Philadelphia,

Foreign Policy Research Institute, 2016). Alte contribuţii estenţiale la această dezbatere au adus Joshua Goldstein, *Winning the War: The Decline of Armed Conflict* (New York, Dutton, 2011), şi Azar Gat, *War in Human Civilization* (Oxford, OUP, 2008). Vezi şi Azar Gat, „Is War Declining and Why?" („Este războiul în declin şi de ce?"), *Journal of Peace Research* 50.2 (2013). Vezi şi setul de evaluări prealabile din Raimo Väyrynen, ed., *The Waning of Major War: Theories and Debates* (Londra, Routledge, 2006). Dezbaterea post-Pinker este evaluată în mai multe contribuţii, inclusiv una a lui Pinker, la un simpozion organizat de Nils Petter Gleditsch, „The Decline of War – The Main Issues" („Declinul războiului – Probleme principale"), *International Studies Quarterly* 15.3 (2013). Alte cărţi cu o teză similar sunt Richards Jesse, *The Secret Peace: Exposing the Positive Trend of World Events* (New York, Book & Ladder, 2010) şi John Horgan, *The End of War* (San Francisco, McSweeney's, 2012).

10. Pinker, p. 361

11. Pinker, p. 672

12. Pinker a preluat termenul de la Norbert Elias, care a scris despre un „proces civilizator" într-o carte în două volume publicată în germană în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial. Vezi Norbert Elias, *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*, ed. Eric Dunning et al. (Malden, MA, Blackwell, 2000).

13. Pinker, p. 97

14. Human Security Report, p. 37. Conştient probabil de pericolul de a părea că îşi bazează argumentaţia pe un truc statistic, Pinker a recunoscut că incertitudinile privitoare la numere ar putea însemna că războiul acesta a perturbat tendinţa şi ar trebui înţeles ca o excepţie, o „ultimă tresărire înainte ca răboiul major să alunece în uitarea istorică" (Pinker, p. 107).

15. Tanisha M. Fazal, „Dead Wrong? Battle Deaths, Military Medicine, and Exaggerated Reports of War's Demise" („Eroare capitală? Morţile în luptă, medicina militară şi rapoartele exagerate

privind dispariţia războiului"), *International Security* 39.1 (2014), pp. 95–125.

16. Carl Kaysen, „Is War Obsolete?: A Review Essay" („Este războiul învechit? Prezentare generală"), *International Security* 14.4 (1990), pp. 42–64

17. Pinker, p. 291

18. Pinker, p. 672

19. Therese Pettersson şi Peter Wallensteen, „Armed Conflicts, 1946–2014" („Conflictele armate, 1914-2014"), *Journal of Peace Research* 52.4 (2015), pp. 536–540

20. Håvard Hegre et al., „Predicting Armed Conflict, 2010–2050" („Predicţia conflictelor armate, 2010–2050"), *International Studies Quarterly* 57 (2013), pp. 250–270

21. Daniel Howden, „The future of war is looking bleak" („Viitorul războiului arată sumbru"), *Independent*, online, 22 noiembrie 2012. Disponibil la: http://www.independent.co.uk/news/world/politics/the-future-ofwar-is-looking-bleak-8344462.html.

22. John L. Comaroff şi Paul C. Stern „New Perspectives on Nationalism and War" („Perspective noi asupra naţionalismului şi războiului"), *Theory and Society*, 23:1 (1994), p. 35

Capitolul 1

1. George Chesney, „The Battle Of Dorking: Reminiscences Of A Volunteer" („Bătălia de la Dorking: Amintirile unui voluntar"), *Blackwood's Magazine* (mai 1871), online, Project Gutenberg Australia. Disponibil la: http://gutenberg.net.au/ebooks06/0602091h.html.

2. Citat în James Q. Whitman, *The Verdict of Battle: The Law of Victory and the Making of Modern War* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 2012), pp. 207–208

3. Vezi I.F. Clarke, *Voices Prophesying War: Future Wars, 1763–3749* (Oxford, Oxford University Press, 1972) şi Patrick M. Kirkwood, „The Impact of Fiction on Public Debate in Late Victorian Britain: The Battle of Dorking and the «Lost Career» of Sir George

Tomkyns Chesney" („Impactul ficţiunii asupra dezbaterii publice în Anglia de la sfârşitul perioadei victoriene: Bătălia de la Dorking şi «cariera pierdută» a lui sir George Tomkyns Chesney"), *The Graduate History Review* 4.1 (2012), p. 3.

4. Clarke, p. 9

5. Clarke, p. 8

6. Katherine C. Epstein, *Torpedo: Inventing the Military-Industrial Complex in the United States and Great Britain* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 2014)

7. Brian Holden Reid, „A Signpost That Was Missed? Reconsidering British Lessons from the American Civil War" („Un semnalizator care a fost ratat? Reconsiderând lecţiile britanicilor din Războiul Civil American") , *The Journal of Military History* 70.2 (2006), pp. 385–414. Vezi şi Jay Luvaas, *The Military Legacy of the Civil War: The European Inheritance* (Lawrence, KA: University Press of Kansas, 1959).

8. Clark, p. 45

9. Citat de Clarke, p. 34

10. Pentru Jomini, vezi John Shy, „Jomini" , *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, ed. Peter Paret (Princeton, Princeton University Press, 1986), pp. 143–185, şi Michael Howard, „Jomini and the Classical Tradition in Military Thought" („Jomini şi tradiţia clasică în gândirea militară"), *Studies in War & Peace* (Londra, Temple Smith, 1970), p. 31.

11. A fost tradus pentru prima data în engleză în 1854. Baron Antoine-Henri de Jomini, *The Art of War* (Londra, Greenhill Books, 1992).

12. Hew Strachan, *European Armies and the Conduct of War* (Londra, Allen & Unwin, 1983), p. 71.

13. Sir Edward Creasy, *The Fifteen Decisive Battles of the World: From Marathon to Waterloo* (Boston: IndyPublish, 2002). Disponibil la: http://www.gutenberg.org/files/4061/4061-h/4061-h.htm.

14. Alte exemple ale genului sunt J.F.C. Fuller, *The Decisive Battles of the Western World and Their Influence Upon History*, vol. 1–3

(Londra, Eyre & Spotiswood,1963), şi Paul K. Davis, *100 Decisive Battles: From Ancient Times to the Present* (Oxford, Oxford University Press, 1999).

15. Victor Davis Hanson, *Carnage and Culture: Landmark Battles in the Rise of Western Power* (New York, Doubleday, 2001)

16. Yuval N. Harari, „The Concept of «Decisive Battles» in World History" („Conceptul de «bătălie decisivă» în istoria lumii"), *Journal of World History* 18.3 (2007), pp. 251–266

17. Cathal J. Nolan, *The Allure of Battle: A History of How Wars Have Been Won and Lost* (Oxford, Oxford University Press, 2017)

Capitolul 2

1. William Le Queux, *The Invasion of 1910: With A Full Account of the Siege of London* (Londra, Nash, 1906). Disponibil la: http://www.gutenberg.org/ebooks/36155.

2. Clarke, *Voices Prophesying War*, p. 73

3. Citat de Clarke, pp. 62–63

4. Amiral în retragere P. Colomb et al., *The Great War of 189_: A Forecast* (Londra, Heinemann, 1893). Disponibil la: https://archive.org/details/greatwarof18900colorich.

5. William Le Queux, *The Great War in England in 1897* (Londra, Tower, 1894). Disponibil la: http://www.gutenberg.org/files/37470/37470-h/37470-h.htm

6. O ficţiune ulterioară, *Spies of the Kaiser: Plotting the Downfall of England* (Londra, Hurst & Blackwell, 1909), aparent „bazată pe informaţii serioase, de care am cunoştinţă personal", a declanşat o teamă masivă de spioni. Philip Knightley, *The Second Oldest Profession* (New York, W.W. Norton, 1987).

7. Le Queux, (1906). Cartea este discutată în Clarke, precum şi în Charles E. Gannon, *Rumors of War and Infernal Machines: Technomilitary Agenda-Setting in American and British Speculative Fiction* (Lanham, Rowman & Littlefield, 2005).

8. În deceniul ce a precedat anul 1914, fabricantul de armament Vickers aproviziona Ministerul de Război cu mai puţin de

unsprezece mitraliere pe an, număr care a crescut cu zece la o săptămână după începerea războiului. După aceea au fost produse cu miile, astfel încât, în 1918, Vickers livra în jur de 40 000. John Ellis, *The Social History of the Machine Gun* (Londra, Cresset, 1975), p. 39.

9. Antulio Echevarria, *Imagining Future War: The West's Technological Revolution and Visions of Wars to Come, 1880–1914* (Westport, CT, Praeger, 2007)

10. Echevarria, p. 55. Vezi şi Brian Bond, „Doctrine and Training in the British Cavalry 1870–1914" („Doctrină şi instrucţie în cavaleria britanică 1870–1914") , *The Theory and Practice of War*, ed. Michael Howard (Londra, Cassell, 1965).

11. Jean de Bloch, „The Transvaal War: Its Lessons in Regard to Militarism and Army Reorganisation" („Războiul din Transvaal: Învăţămintele lui privind militarismul şi reorganizarea armatei"), *Journal of the Royal United Service Institute* 45 (1901), şi T.H.E. Travers, „Technology, Tactics, and Morale: Jean de Bloch, the Boer War, and British Military Theory, 1900–1914" („Tehnologie, tactică şi morală: Jean de Bloch, Războiul Burilor şi teoria militară britanică, 1900–1914"), *The Journal of Modern History* 51.2 (1979), pp. 264–286.

12. I.S. Bloch, *Is War Now Impossible? Being an Abridgment of The War of the Future in Its Technical Economic and Political Relations* (Londra, Grant Richard, 1899). Disponibilă la: https://archive.org/details/iswarnowimpossib00bloc. Cum a fost primit Bloch, în Michael Welch, „The Centenary of the British Publication of Jean de Bloch's Is War Now Impossible? (1899–1999)" [„Centenarul publicării în Marea Britanie a cărţii lui Jean de Bloch, Este războiul imposibil acum? (1899-1999)"], *War in History* 7.3 (2000): pp. 273–294, şi Christopher Bellamy, „«Civilian Experts» and Russian Defence Thinking: The Renewed Relevance of Jan Bloch" („«Experţii civili» şi gândirea rusă în domeniul apărării: Relevanţa regăsită a lui Jan Bloch"), *RUSI Journal* (1992), pp. 50–56.

13. Jean de Bloch, „The Wars of the Future" („Războaiele viitorului"), *The Contemporary Review* 8 (1901), pp. 305–332

14. Chesney, p. 95

15. Le Queux, p. 269

16. Robert Baden-Powell, *Scouting for Boys: A Handbook for Instruction in Good Citizenship* (Londra, H. Cox, 1908), p. 328. Pentru ideile predominante referitoare la degenerare în societăţile occidentale, vezi Daniel Pick, *Faces of Degeneration: A European Disorder, c.1848–c.1918* (Cambridge, Cambridge University Press, 1989), şi Travers, p. 280.

17. Termenul provine dintr-un cântec de musichall din Marea Britanie, din perioada Războiului ruso-turc din 1878 (în care britanicii nu s-au implicat):

Nu vrem să luptăm, dar cât suntem şovini o vom face,

Avem vapoarele, avem oamenii, avem şi banii,

Am luptat mai înainte cu burii şi, cât vom fi britanici cu adevărat,

Ruşii nu vor pune mâna pe Constantinopole.

Curând avea să intre în vorbirea curentă de ambele părţi ale Atlanticului pentru a descrie naţionalismul înclinat spre război.

18. Citat de Gannon, p. 81

19. H.G. Wells, *Anticipations of the Reaction of Mechanical and Scientific Progress upon Human Life and Thought* (Londra, Chapman & Hall, 1902). Disponibil la: http://www.gutenberg.org/files/19229/19229-h/19229-h.htm

20. T.H.E. Travers, „Future Warfare: H.G. Wells and British Military Theory" („Viitorul războiului: H.G. Wells şi teoria militară britanică"), *War and Society: A Yearbook of Military History*, ed. Brian Bond şi Ian Roy (Londra, Croom Helm, 1975)

21. Jules Verne, *The Clipper of the Clouds*, (Londra, Sampson Low, 1887), pp. 233–234. Disponibil la https://archive.org/details/clipperclouds00verngoog.

22. Jules Verne, *Master of the World* (Londra, Sampson Low, 1904), disponibil la http://www.gutenberg.org/cache/epub/3809/pg3809.txt

23. În *War of the Worlds* (1898) şi *When the Sleeper Awakes* (1889).

24. H.G. Wells, *The War in the Air* (Londra, George Bell & Sons, 1908). Disponibil la: http://www.freeclassicebooks.com/H.G.%20Wells/The%20War%20in%Twentiethe%20Air.pdf, p. 241

25. Ray Norton, *The Vanishing Fleets* (Londra, Forgotten Books, 2015)

26. Hollis Godfrey, *The Man Who Ended War* (New York, Little Brown & Co., 1908)

27. W. Warren Wagar, „H.G. Wells and the Genesis of Future Studies" („H.G. Wells şi geneza studiilor viitorului"), *World Future Society Bulletin* (1983), pp. 25–29

28. Wells, *War in the Air*, p. 84

29. Ibid., Prefaţă la ediţia din 1921

30. Wells, *Anticipations* 280. Referitor la evoluţia gândirii sociale şi politice a lui Wells, vezi Gordon D. Feir, *H.G. Wells at the End of His Tether: His Social and Political Adventures* (Lincoln, NE, iUniverse, 2005). Edward Mead Earle, „H.G. Wells, British patriot in search of a world state" („H.G. Wells, patriot britanic în căutarea unui stat mondial"), *World Politics*, 2:2 (1950), pp. 181–208.

31. Gustave Le Bon, *The Crowd: A Study of the Popular Mind* (New York, The Macmillan Co, 1896)

32. Max Hastings, *Catastrophe: Europe Goes to War 1914*, (Londra, Collins, 2013), p. 3

33. Bellamy, p. 52

34. Saki, *The Complete Saki* (Londra, Penguin, 1982) 821, cu notele editorului. Citat în Bellamy, p. 51.

Capitolul 3

1. David Cortright, *Peace: A History of Movements and Ideas* (Cambridge, Cambridge University Press, 2008), p. 34

2. Sandi E. Cooper, *Patriotic Pacifism: Waging War on War in Europe, 1815–1914* (Oxford, Oxford University Press, 1991)

3. Jean de Bloch, „The Future of War” („Viitorul războiului”), *The Contemporary Review* 80 (1901), pp. 305–332

4. Exemplul cel mai relevant aici este Boris Zaharoff, un comerciant de armament originar din Grecia şi omul pentru care a fost inventat termenul de „negustor de moarte”. La sfârşitul anilor 1880, el a reuşit să vândă un submarin cu motor cu aburi de calitate îndoielnică, refuzat de marile puteri, mai întâi grecilor şi apoi turcilor, pe motiv că aceştia din urmă ar fi fost ameninţaţi de această nouă dotare a grecilor, iar în final şi ruşilor, pentru că ar fi trebuit să fie preocupaţi de ce se întâmpla în Marea Neagră. Nici unul dintre aceste submarine nu a intrat vreodată în serviciu. Vezi Anthony Alfrey, *Man of Arms: The Life and Legend of Sir Basil Zaharoff* (Londra, Thistle Publishing, 2013).

5. John Gittings, *The Glorious Art of Peace: From the Iliad to Iraq* (Londra, Oxford University Press, 2012), p. 145

6. Biografie lui White citată de Diana Preston, *A Higher Form of Killing: Six Weeks in World War One That Forever Changed the Nature of Warfare* (New York, Bloomsbury Press, 2015), pp. 16–17

7. Cooper, *Patriotic Pacifism*, capitolul 4

8. Joseph Conrad, „Autocracy and War” („Autocraţie şi război”), *Note on Life and Letters* (Cambridge, Cambridge University Press, 2004) p. 89

9. Stephen Neff, *War and the Law of Nations* (Cambridge, Cambridge University Press, 2005), p. 161, p. 168

10. D. Schindler şi J. Toman, *The Laws of Armed Conflicts* (Boston: Martinus Nihjoff Publisher, 1988), p. 102

11. Henry Dunant, *A Memory of Solferino*, 1862, online, Comitetul Internaţional al Crucii Roşii, 31 decembrie 1986. Disponibilă la: https://www.icrc.org/eng/resources/documents/publication/p0361.htm. Michael Barnett descrie această carte ca fiind „una dintre primele relatări nefardate despre război”. *Empire of Humanity: A History of Humanitarianism* (Ithaca, Cornell University Press, 2011), p. 78.

12. Neff, *War and the Law of Nations*, p. 189

13. Comitetul Internaţional al Crucii Roşii, *Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations Concerning the Laws and Customs of War on Land*, 29 iulie 1899

14. Referitor la concepţiile mai generale ale lui Lieber, care au făcut să fie identificat drept unul dintre primii teoreticieni ai relaţiilor internaţionale, vezi David Clinton, „Francis Lieber, Imperialism, and Internationalism" („Francis Lieber, imperialism şi internationalism"), *Imperialism and Internationalism in the Discipline of International Relations*, ed. David C. Long şi Brian Schmidt (New York, SUNY Press, 2005).

15. Codul Lieber din 1863, articolul 15, Ordine generale nr. 100, online, *Shotgun's Home of the American Civil War*, 10 febr. 2002. Disponibil la: http://www.civilwarhome.com/liebercode.htm.

16. John Fabian Witt, *The Laws of War in American History* (New York, The Free Press, 2012)

17. Geoffrey Best, *Humanity in Warfare: The Modern History of the International Law of Armed Conflicts* (Londra, Methuen, 1980), p. 155

Capitolul 4

1. Walt Whitman, „The Million Dead, Too, Summ"d Up" („Milionul de morţi, adunat şi el"), în „North Carolina's Futile ReBellion Against the United States, 1860-1869" („Rebeliunea inutilă a Carolinei de Nord împotriva Statelor Unite, 1860-1869"), Walt Whitman, *Complete Prose Works*, (Philadelphia, PA, David Mckay,1892), p. 80. Disponibilă la http://whitmanarchive.org/published/other/CompleteProse.html#leaf043r1.

2. Codul Lieber, articolele 20–22

3. Bruce Vandervort, „War and Colonial Expansion" („Războiul şi expansiunea colonială"), *The Cambridge History of War*, vol. IV, *War and the Modern World*, ed. Roger Chickering et al. (Cambridge, Cambridge University Press, 2012), p. 69

4. Jean Quataert, „War-making and restraint by law" („Derularea războiului şi restricţiile legale"), în Chickering et al., p. 156

5. Colonel Charles Callwell, *Small Wars: Their Principles and Practice* (Londra, HMSO, 1886)

6. Callwell, p. 72

7. Bloch, *Is War Now Impossible?* x

8. J.A. Hobson, *Imperialism: A Study* (New York, James Pott & Co., 1902). Disponibilă la: http://files.libertyfund.org/files/127/0052_Bk.pdf.

9. Paul Daley, „Why the number of Indigenous deaths in the frontier wars matters" („De ce contează numărul de indigeni morţi în războaiele de frontier"), *Guardian*, 15 iulie 2014. Articolul are la bază o comunicare susţinută în 2014 la Conferinţa Asociaţiei Istoricilor din Australia de Raymond Evans şi Robert Ørsted-Jensen, „«I Cannot Say the Numbers that Were Killed»: Assessing Violent Mortality on the Queensland Frontier" („«Nu pot spune numărul celor ucişi»: Estimarea mortalităţii violente la frontier astatului Queensland").

10. Wells, *The War in the Air*, p. 278

11. Vandervort, p. 93

12. Williamson Murray şi Wayne Wei-Siang Hsieh, *A Savage War: A Military History of the Civil War* (Princeton, Princeton University Press, 2016), p. 483, şi Matthew Carr, *Sherman's Ghosts: Soldiers, Civilians, and the American Way of War* (New York, New Press, 2015), p. 75

13. Murray şi Hsieh, p. 483

14. Best, p. 209

15. Paul Hutton, *Phil Sheridan and His Army* (Norman, OK, University of Oklahoma Press, 1999), pp. 204–205, şi Geoffrey Wawro, *The Franco-Prussian War: The German Conquest of France in 1870–1871* (Cambridge, Cambridge University Press, 2003), p. 279

16. Stig Förster, „The Prussian Triangle of Leadership in the Face of a People's War: A Reassessment of the Conflict Between Bismarck and Moltke, 1870–71" („Triunghiul prusac al conducerii în faţa unui război popular: O reevaluare a conflictului dintre Bismarck şi

Moltke, 1870–1871”), *On The Road to Total War: The American Civil War and the German Wars of Unification, 1861–1871*, ed. Stig Förster şi Jorg Nagler (Cambridge, Cambridge University Press for the German Historical Institute, 1997), pp. 115–140

17. Colmar von der Goltz, *The Nation in Arms*, trad. Philip A. Ashworth (Londra, W. H. Allen, 1883). Disponibilă la: https://archive.org/details/nationinarms00ashwgoog. Vezi Robert Foley, *German Strategy and the Path to Verdun: Erich von Falkenhayn and the Development of Attrition, 1870–1916* (Cambridge, Cambridge University Press, 2005).

18. Stanley Karnow, *In Our Own Image: American Empire in the Philippines* (New York, Random House, 1989), p. 194

19. Thomas Pakenham, *The Boer War* (New York, Random House, 1979), p. 493

20. Isabel V. Hull, *Absolute Destruction: Military Culture and The Practices of War in Imperial Germany* (Ithaca, NY, Cornell University Press, 2005)

21. Helmut Moltke, „On the Nature of War” („Despre natura războiului”), Scrisoare către Johann Kaspar Bluntschli, 11 decembrie 1880, online, Brigham Young University, 28 mai 2009. Disponibilă la: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/On_the_Nature_of_War_by_Helmut_Moltke_(the_Elder). Aceasta este scrisoarea în care von Moltke s-a asociat cu „umanitarul care face eforturi să uşureze suferinţele ce vin odată cu războiul”, dar a adăugat: „Pacea eternă este un vis – şi nici măcar un vis frumos. Războiul face parte din ordinea lăsată de Dumnezeu lumii. Prin el se dezvăluie cele mai nobile virtuţi ale oamenilor, curajul şi renunţarea, simţul datoriei şi disponibilitatea pentru sacrificiu – cu preţul vieţii. Fără război, lumea s-ar scufunda într-o mlaştină de materialism.”

22. Amanda Alexander, „The Genesis of the Civilian” („Geneza conceptului de civil”), *Leiden Journal of International Law* 20.2 (2007), p. 364

23. Neff, pp. 204–210

24. Arthur Conan Doyle, „Danger! Being the log of Captain John Sirius” („Pericol! Jurnalul căpitanului John Sirius”), *The Strand Magazine*, iulie 1914. Vezi Clarke 91 şi Tom de Castella, „Arthur Conan Doyle’s eerie vision of the future of war” („Strania viziune a lui Arthur Conan Doyle despre viitorul războiului”), online, *BBC News Magazine*, 28 august 2014. Disponibil la: http://www.bbc.co.uk/news/magazine-28954510.

25. John N. Horne şi Alan Kramer, *German Atrocities of 1914: A History of Denial* (New Haven, Yale University Press, 2001)

26. David Stevenson, „Strategic and Military Planning, 1871–1914” („Planificarea militară şi trategică, 1871–1914”), *The Fog of Peace and War Planning: Military and Strategic Planning under Uncertainty*, ed. Talbot Imlay şi Monica Duffy Toft (Londra, Routledge, 2006), p. 91

27. Diana Preston, *A Higher Form of Killing: Six Weeks in World War I That Forever Changed the Nature of Warfare* (New York, Bloomsbury Press, 2015)

28. Jack L. Snyder, *The Ideology of the Offensive: Military Decision Making and the Disasters of 1914* (Ithaca, Cornell University Press, 1984)

Capitolul 5

1. E. H. Carr, *The Twenty Years’ Crisis* (Londra, Macmillan, 1939), p. 16.

2. Norman Angell, *The Great Illusion: A Study of the Relation of Military Power to National Advantage* (Londra, G.P. Putnam’s, 1910). Disponibil la: http://www.gutenberg. org/files/38535/38535-h/38535-h.htm. A fost publicat prima dată în 1909, sub titlul *Europe’s Optical Illusion*. Pentru o biografie a lui Angell, vezi Martin Ceadel, *Living the Great Illusion: Sir Norman Angell, 1872–1967* (Oxford, Oxford University Press, 2009).

3. Vezi, de exemplu, Paul Krugman, „The Great Illusion” („Marea iluzie”), *New York Times*, 14 august 2008.

4. Christopher Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914* (New York, Harper, 2012); Margaret MacMillan, *The War That Ended Peace: The Road to 1914* (New York, Random House, 2013)

şi Thomas Otte, *July Crisis: The World's Descent into War, Summer 1914* (Cambridge, Cambridge University Press, 2014).

5. H.G. Wells, „The War That Will End War" („Războiul care va pune capăt războiului"), *The Daily News*, 14 august 1914. Mai târziu, în cursul anului, a fost publicat sub formă de carte cu acelaşi titlu, de Frank şi Cecil Parker. Disponibilă la: https://archive.org/stream/warthatwillendwa00welluoft#page/n5/mode/2up.

6. John Bew, *Realpolitik: A History* (New York, Oxford University Press, 2016), p. 96

7. J. A. Hobson, *Imperialism: A Study* (New York, Cosimo, 2005), p. 13

8. Peter Clarke, *The Locomotive of War: Monet, Empire, Power, and Guilt*, (Londra, Bloomsbury, 2017), p. 22

9. William Mulligan, *The Great War for Peace* (New Haven, Yale University Press, 2014), pp. 233–235

10. „President Wilson's Address to Congress, Analyzing German and Austrian Peace Utterances" („Discursul preşedintelui Wilson în faţa Congresului, analizând declaraţiile despre pace ale Germaniei şi Austriei", 11 februarie 1918, online, The World War I Document Archive, 12 iulie 1997. Disponibil la: http://www.gwpda.org/1918/wilpeace.html.

11. „President Wilson's Fourteen Points" („Cele paisprezece puncte ale preşedintelui Wilson"), 8 ianuarie 1918, online, Brigham Young University, 28 februarie 2008. Disponibil la: http://wwi.lib.byu.edu/index.php/President_Wilson's_Fourteen_Points.

12. Vicontele Grey de Fallodon, KG, *Twenty-Five Years, 1892–1916*, vol. 1 (Londra, Hodder & Stoughton, 1925), p. 89

13. Margaret MacMillan, *Peacemakers Six Months that Changed The World: The Paris Peace Conference of 1919 and Its Attempt to End War* (Londra, John Murray, 2011), şi Carole Fink, „The search for peace in the interwar period" („În căutarea păcii în perioada interbelică"), *The Cambridge History of War*, vol. IV, ed. Chickering et al., pp. 285–309

14. Michael Howard, *The Invention of Peace* (Londra, Profile Books, 2000), p. 45. Vezi şi *War and the Liberal Conscience* (Londra, Temple Smith, 1978).

15. Discursul lui Wilson în plenul Congresului, 11 februarie 1918. https://wwi.lib.byu.edu/index.php/President_Wilson's_Fourteen_Points.

16. MacMillan, *Peacemakers, pp.* 19–21

17. Robert Gerwarth, *The Vanquished: Why the First World War Failed to End* (Londra, Allen Lane, 2016), p. 7

18. Mulligan, p. 339

19. Salvador de Madariaga, *Disarmament* (New York, Coward-McCann, 1929), p. 12

20. Leonard Woolf, ed., *The Intelligent Man's Way to Prevent War* (Londra, Victor Gollancz, 1933), p. 10

21. Woolf, p. 270, p. 408, p. 18

22. David Faber, *Munich, 1938: Appeasement and World War II* (New York, Simon & Schuster, 2009

23. Difuzare din 27 septembrie 1938, citată în „Prime Minister on the Issues" („Prim-ministrul despre problemele zilei"), *The Times*, 28 septembrie 1938, p. 10

24. Ediţia din 1946 a lui Carr poate fi găsită la: http://www.spa.zju.edu.cn/eclass/attachments/2015-04/01-1427863185-17726.pdf. Vezi şi Jonathan Haslam, *The Vices of Integrity: E.H. Carr, 1892–1982* (Londra, New York, Verso, 1999).

Capitolul 6

1. Basil Liddell Hart, *Europe in Arms* (Londra, Faber & Faber, 1937), p. 269

2. Amanda Alexander, „The Genesis of the Civilian" („Geneza conceptului de civil"), *Leiden Journal of International Law* 20.2 (2007), p. 360

3. Citat de Tami Davis Biddle, *Rhetoric and Reality in Air Warfare: The Evolution of British and American Ideas about Strategic Bombing* (Princeton, Princeton University Press, 2002), p. 33

4. Michael Paris, *Winged Warfare: Literature and Theory of Aerial Warfare in Britain, 1859–1917* (Manchester: Manchester University Press, 1992), p. 38

5. R.P. Hearne, *Aerial Warfare* (Londra, John Lane, The Bodley Head, 1909)

6. Claude Grahame-White şi Harry Harper, *Air Power: Naval, Military, Commercial* (Londra, Chapman & Hall, 1917)

7. Giulio Douhet, *The Command of the Air*, trad. Dino Ferrari (Washington DC, Office of Air Force History, 1983). Disponibil la: http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/readings/command_of_the_air.pdf. Am discutat subiectul şi în cartea mea, *Strategy* (New York, Oxford University Press, 2013), capitolul 10.

8. B.H. Liddell Hart, *Paris or the Future of War* (New York, E.P. Dutton, 1925)

9. Brett Holman, *The Next War in the Air: Britain's Fear of the Bomber, 1908–1941* (Londra, Ashgate: 2014), pp. 23–24

10. Erich Ludendorff, *The Nation at War*, trad. A.S. Rapaport (Londra, Hutchinson, 1936), p. 101, şi Hans Spieir, „Ludendorff: The German Concept of Total War (Ludendorff: Conceptul german de război total"), *Makers of Modern Strategy: Military Thought from Machiavelli to Hitler*, ed. Edward Mead Earle (Princeton, Princeton University Press, 1943), pp. 306–321

11. Clarke, *Voices Prophesying War*, pp. 169–170

12. Aceste romane sunt discutate în Susan R. Grayzel, *At Home and Under Fire: Air Raids and Culture in Britain from the Great War to the Blitz* (Cambridge, Cambridge University Press, 2012), şi Holman, *The Next War in the Air*.

13. În povestirile lui de dinainte de 1914 despre puterea aeriană, *With The Night Mail* (1905) şi *As Easy as ABC* (1912), Rudyard Kipling a introdus ideea de „Consiliu de control aerian care s-a transformat într-un guvern mondial de facto". Scrierile lui Kipling

sunt interesante şi pentru că el a sugerat posibilitatea ca raidurile aeriene să facă războiul „demodat”; în plus, aceste pot fi utile pentru potolirea revoltelor şi astfel ar servi ca o formă de control social. Paris sugerează că folosirea puterii aeriene de către britanici pentru a menţine ordinea în imperiu i se datorează şi lui Kipling; *Winged Warriors*, pp. 40–41.

14. *Evening News*, 14 martie 1935, citat de Holman. A fost publicat sub formă de carte ca S. Fowler Wright, *Prelude in Prague: A Story of the War of 1938* (Londra, George Newnes, 1935). Au urmat *Four Days War* (1936) şi *Megiddo's Ridge* (1937). Pentru rezumatele intrigilor, vezi Mary Weinkauf, *Sermons in Science Fiction: The Novels of S. Fowler Wright* (Rockville, MA, Wildside Press, 2006).

15. „The Tragedy Of Guernica: Town Destroyed In Air Attack: Eye-Witness's Account” („Tragedia de la Guernica: Oraş dintrus de un raid aerian: Relatarea unui martor ocular”), *The Times*, 26 aprilie 1937, online. Disponibil la: http://www.thetimes.co.uk/tto/news/world/europe/article2601941.ece.

16. Citat de Rana Mitter, *China's War with Japan, 1937–1945: The Struggle for Survival* (Londra, Allen Lane, 2013), p. 137

17. Christian Hartmann, *Operation Barbarossa: Nazi Germany's War in the East, 1941–1945* (Oxford, Oxford University Press, 2015), p. 13

18. Barton Whaley, *Codeword Barbarossa* (Cambridge, MA, MIT Press, 1974), şi Steve Twomey, *Countdown to Pearl Harbor: The Twelve Days to the Attack* (New York, Simon & Schuster, 2016)

19. Christian Gerlach, „The Wannsee Conference, the Fate of German Jews, and Hitler's Decision in Principle to Exterminate All European Jews” („Conferinţa de la Wannsee, soarta evreilor germani şi decizia de principiu a lui Hitler de a extermina toţi evreii din Europa”), *The Journal of Modern History* 70.4 (1998), pp. 759–812, şi Richard Evans, *The Third Reich at War: How the Nazis Led Germany from Conquest to Disaster* (Londra, Allen Lane, 2008)

20. Andrew Roberts, *The Storm of War: A New History of the Second World War* (Londra, Penguin, 2009)

21. Hector Bywater, *Great Pacific War: A History of the American-Japanese Campaign of 1931–33* (New York, Applewood Books, 2002)

22. Cartea a fost republicată la scurt timp după Pearl Harbor cu subtitul „A Historic Prophecy Now Being Fulfilled” („O profeţie istorică de-acum îndeplinită”). În introducere, Hanson W. Baldwin, editor pe probleme militare la *New York Times*, a descris cartea ca „profund profetică”.

23. W.H. Honan, *Visions of Infamy: The Untold Story of How Journalist Hector C. Bywater Devised the Plans That Led to Pearl Harbor* (New York, St. Martin’s Press, 1991)

24. Jeffrey Record, *A War It was Always Going to Lose: Why Japan Attacked America in 1941* (Washington DC, Potomac Books, 2011), pp. 86–87

25. Craig Nelson, *Pearl Harbor*, pp. 76–78, 166

26. Richard Betts, *Surprise Attack: Lessons for Defense Planning* (Washington DC, Brookings Institution, 1982)

27. Phillips Payson O’Brien, *How the War Was Won: Air-Sea Power and Allied Victory in World War II* (Cambridge, Cambridge University Press, 2015)

28. Joseph Maiolo, *Cry Havoc: How the Arms Race Drove the World to War, 1931–1941* (New York, Basic Books, 2010), p. 337

Capitolul 7

1. H.G. Wells, *The World Set Free* (Londra, Macmillan, 1914)

2. George Orwell, „Wells, Hitler and the World State” („Wells, Hitler şi statul mondial”), *Horizon*, august 1941, pp. 133–139, http://orwell.ru/library/reviews/wells/english/e_whws. Wells nu s-a îndoit niciodată că ştiinţa avea să fie folosită în scopuri rele. John S. Partington, „The pen as sword: George Orwell, H.G. Wells and journalistic parricide” („Stiloul ca armă: George Orwell, H.G. Wells şi paricidul jurnalistic”), *Journal of Contemporary History*, 39:1 (2004), pp. 45–56; John Stone, „George Orwell on politics and war” („George Orwell despre politică şi război”), *Review of International Studies*, 43:2, (2016), pp. 221–239.

3. Citat de Richard Rhodes, *The Making of the Atomic Bomb* (New York, Simon & Schuster, 1986), p. 44

4. Frederick Soddy, *The Interpretation of Radium: Being the Substance of Six Free Popular Experimental Lectures Delivered at the University of Glasgow* (Londra, John Murray, 1908), p. 8, şi Richard E. Sclove, „From Alchemy to Atomic War: Frederick Soddy's «Technology Assessment» of Atomic Energy, 1900–1915" („De la alchimie la războiul atomic: «Evaluarea tehnologiei» făcută de Frederick Soddy energiei atomice, 1900–1915"), *Science, Technology, & Human Values* 14.2 (1989), pp. 163–194

5. Soddy, p. 251

6. Soddy, p. 172

7. H.G. Wells, *The World Set Free*, pp. 55–58

8. P. D. Smith, *Doomsday Men: The Real Dr Strangelove and the Dream of the Superweapon* (Londra, Allen Lane, 2007)

9. Rhodes, p. 13, şi William Lanouette, *Genius in the Shadows: A Biography of Leo Szilard, the Man Behind the Bomb* (Chicago, University of Chicago Press, 1994)

10. John Hersey, „Hiroshima", *New Yorker*, 31 august 1946, online. Disponibil la: http://www.newyorker.com/magazine/1946/08/31/hiroshima.

11. Până la urmă, Uniunea Sovietică a fost cea care a testat cel mai mare dispozitiv detonat vreodată – în jur de 57 megatone – în 1961, pe insula Novaia Zemlia. Ruşii nu aveau nici un mijloc de a transporta până la ţintă o bombă de o asemenea dimensiune.

12. Vezi Smith, capitolul 18

13. Nevil Shute, *On The Beach*, (Londra, Heinemann, 1957)

14. Cunoştinţele lui despre bombele cu cobalt proveneau de la Ernest Titterton, un savant nuclearist de la Universitatea Naţională din Australia, care a inclus un capitol despre „războiul radiologic" în cartea lui din 1956 *Facing the Atomic Future* (Londra, Macmillan, 1956). „Dacă vreun nebun se hotărăşte să otrăvească întreaga omenire cu radioactivitate", remarca Titterton, „ar putea să pună o coajă de cobalt în jurul unei bombe cu fisiune sau fuziune, care să

absoarbă excesul de neutroni şi să se transforme în cobalt radioactiv.”

15 Într-un discurs rostit în 1953 la Naţiunile Unite, preşedintele Eisenhower a oferit „atomi pentru pace”. Era vorba de un angajament de a permite statelor să folosească energia atomică în scopuri paşnice, în schimbul promisiunii de a nu se folosi de proces ca să fabrice arme. Acesta a devenit un bun exemplu de lege a consecinţelor neintenţionate. Statele Unite au oferit statelor în curs de dezvoltare reactoare de cercetare, combustibil şi pregătire ştiinţifică, în schimbul angajamentului de a folosi tehnologia doar pentru scopuri civile. Printre primii beneficiari ai iniţiativei s-au numărat India, Pakistan, Iran şi Israel – toate patru continuând prin a dezvolta programe militare. Vezi Leonard Weiss, „Atoms for Peace” („Atomi pentru pace”), *Bulletin of the Atomic Scientists* 59.6 (2003), pp. 34–44.

16. Scenariu *On the Beach* (1959), http://www.script-o-rama.com/movie_ scripts/o/on-the-beach-script-transcript.html

17. Paul Brians, *Nuclear Holocausts: Atomic War in Fiction 1895–1984* (Kent, OH, Kent State University Press, 1987). O versiune electronica actualizată este disponibilă la http://public.wsu.edu/~brians/nuclear/.

18. Peter Bryant, *Red Alert* (Rockville, MD, Black Mask, 1958). Era un pseudonim pentru Peter George (ofiţer în Forţele Aeriene Britanice când a scris această carte). După lansarea filmului, el a publicat o versiune nouă pe baza scenariului. A fost republicată cu o introducere scrisă de fiul lui George şi o notă a lui George despre personajul Strangelove din *Dr Strangelove or How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb* (Cardiff, Candy Jar Books, 2015).

19. Eugene Burdick şi Harvey Wheeler, *Fail-Safe* (New York, McGraw-Hill, 1962)

20. Gannon, p. 141

21. Smith citează o scrisoare a lui Alastair Buchan, directorul de atunci al Institutului pentru Studii Strategice, care susţine că i-ar fi dat lui Kubrick un exemplar din cartea lui George, după ce a încercat să-l descurajeze să facă un film pornind de la o premisă

atât de forţată. Într-un moment ulterior al carierei, Buchan a examinat teza mea de doctorat.

22. Citatul provine din recenzia brutală făcută de James Newman cărţii lui Kahn, *On Thermonuclear War*, în *Scientific American* (martie 1961). Newman a publicat recenzia şi alte câteva scrieri în *The Rule of Folly*, cu o prefaţă de Erich Fromm (Londra, Allen & Unwin, 1962). Kahn avea un simţ al umorului răutăcios, care l-a facut pe unul dintre biografii lui să-i aprecizeze potenţialul ca actor de stand-up comedy. Vezi Sharon Ghamari-Tabrizi, *The Worlds of Herman Kahn: The Intuitive Science of Thermonuclear War* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 2005).

23. Prima carte despre RAND a fost Bruce L.R. Smith, *The RAND Corporation; Case Study of a Nonprofit Advisory Corporation* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 1966). Rivalităţile personale au fost prezentate de Fred Kaplan în *Wizards of Armageddon* (Stanford, Stanford University Press, 1983).

24. Herman Kahn, *On Thermonuclear War* (Princeton, Princeton University Press, 1960), p. 144

25. Actorul care l-a interpretat pe Strangelove, Peter Sellers, s-a inspirat din Wernher von Braun, savantul german specialist în rachete ale cărui talente au fost folosite după război de programele militare americane. Vezi Eric Schlosser, „Deconstructing «Dr. Strangelove»„ (Dezmembrarea lui „Dr. Strangelove”), *New Yorker*, 18 ianuarie 2014, online. Disponibil la: http://www.newyorker.com/News/News-Desk/Deconstructing-Dr-Strangelove.

26. Kahn, p. 228

27. Vezi Ghamari-Tabrizi.

28. Thomas Schelling, „Meteors, Mischief, and War” („Meteoriţi, răutăţi şi război”), *Bulletin of the Atomic Scientists* 16 (1960): 292–296, p. 300

29. Alan Ferguson citat în Freedman, *Strategy*, p. 173

Capitolul 8

1. Albert Wohlstetter, „The Delicate Balance of Terror” („Echilibrul delicat al terorii”), *Foreign Affairs* 37.2 (1959)

2. Bernhard G. Bechhoefer, *Postwar Negotiations for Arms Control* (Washington DC, Brookings Institution, 1961), p. 470

3. Jeremi Suri, „America’s Search for a Technological Solution to the Arms Race: The Surprise Attack Conference of 1958” („America în căutarea unei soluţii tehnologice la cursa înarmărilor: Conferinţa din 1958 despre atacul surpriză”), *Diplomatic History* 21.3 (1997)

4. John H. Herz, *Political Realism and Political Idealism* (Chicago, Chicago University Press, 1951)

5. C.P. Snow, „The Moral Un-neutrality of Science” („Morala lipsă de neutralitate a ştiinţei”), American Association for the Advancement of Science (1960)

6. The Federation of American Scientists, *One World or None: A Report to the Public on the Full Meaning of the Atomic Bomb*, ed. Dexter Masters (New York, McGraw Hill, 1946). New Press a republicat-o în 2007.

7. Philip Noel-Baker, „Peace and the Arms Race” („Pacea şi cursa înarmărilor”), discurs Nobel, 11 decembrie 1959

8. Hedley Bull, „Disarmament and the International System” („Dezarmarea şi sistemul internaţional”), *Australian Journal of Politics & History* 5.1 (1959), pp. 41–50

9. William Fox, *The Super-Powers: The United States, Britain, and the Soviet Union – Their Responsibility for Peace* (New York, Harcourt Brace, 1944)

10. William Churchill, „Never Despair” („Nu pierde niciodată speranţa”), 1 martie 1955, discurs în Camera Comunelor, online, The International Churchill Society. Disponibil la: http://www.winstonchurchill.org/resources/speeches/1946-1963-elder-statesman/never-despair.

11. Am tratat aceste episoade în Lawrence Freedman, *Kennedy’s Wars: Berlin, Cuba, Laos and Vietnam* (New York, Oxford University Press, 2000).

12. Albert Wohlstetter et al., *Selection and Use of Strategic Air Bases* (Santa Monica, CA, RAND Corporation, 1954). Disponibil la: http://www.rand.org/pubs/reports/R0266.html.

13. Albert Wohlstetter, „The Delicate Balance of Terror" („Echilibrul delicat al terorii"), *Foreign Affairs* (1959), pp. 211–234. O discuţie despre Wohlstetter şi scrierile lui poate fi găsită în Robert Zarate şi Henry Sokolski, ed., *Nuclear Heuristics: Selected Writings of Albert and Roberta Wohlstetter* (Strategic Studies Institute, US Army War College, 2009). Vezi şi Fred Kaplan, *Wizards of Armageddon*, p. 108.

14. Kahn, *On Thermonuclear War*, p. 484. Aceasta a fost, desigur, ceva ce până la urmă s-a întâmplat ca rezultat al schimbărilor climatice. Kahn şi-a dezvoltat în continuare cariera mai ales ca futurist. În 1967, el a publicat împreună cu Anthony J. Wiener *The Year 2000. A Framework for Speculation on the Next Thirty-Three Years*. (New York, Macmillan, 1967), care conţine un amestec similar de proiecţii, unele localizate, altele generalizatoare.

15. M.N. Golovine, *Conflicts in Space: A Pattern of War in a New Dimension* (New York, St. Martin's Press, 1962)

16. Joseph Trevithick, „Bizarre weapons never left the drawing board: The U.S. Army's Gun-Toting Space Soldiers" („Arme ciudate care nu au părăsit niciodată planşeta de proiectare: Soldaţii spaţiali ai Statelor Unite"), *War is Boring*, 9 noiembrie 2015, online. Disponibil la: https://warisboring.com/the-u-s-army-s-gun-toting-space-soldiers-ea9f1f1d48d0#.5u0wb9fyb.

17. Roberta Wohlstetter, *Pearl Harbor: Warning and Decision* (Stanford, CA, Stanford University Press, 1962), pp. 399–401. Cartea a fost publicată iniţial ca document intern al RAND, în 1958. Importanţa cercetărilor Robertei şi influenţa ei asupra lui Albert este evocată în Ron Robin, *The Cold War They Made: The Strategic Legacy of Roberta and Albert Wohlstetter* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 2016).

18. David Dunn, *The Politics of Threat: Minuteman Vulnerability in American National Security Policy* (Londra, Palgrave, 1997)

19. Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (New York, Random House, 1979), şi Kenneth N. Waltz, *The Spread of Nuclear*

Weapons: More May Better, Adelphi Paper no. 171 (Londra, International Institute for Strategic Studies, 1981)

20. Michael Quilan, *Thinking About Nuclear Weapons: Principles, Problems, Prospects* (Londra, OUP, 2009), pp. 9–14

21. Albert Carnesale et al., *Living with Nuclear Weapons* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 1983)

22. Joseph S. Nye, Jr., Graham T. Allison, Jr., şi Albert Carnesale, ed., *Fateful Visions: Avoiding Nuclear Catastrophe* (New York, Harper & Row, 1988)

23. James Blight, *The Shattered Crystal Ball: Fear and Learning in the Cuban Missile Crisis* (New York, Rowman & Littlefield, 1990), pp. 172–174

Capitolul 9

1. Discursul a fost publicat în Václav Havel, „Words on Words" („Vorbe despre vorbe"), *New York Review of Books*, 18 ianuarie 1990.

2. Jane Stromseth, *The Origins of Flexible Response: Nato's Debate over Strategy in the 1960s* (Londra, Palgrave, 1988)

3. Aceste diverse temeri sunt discutate în cartea lui Sabin.

4. General Sir John Hackett, „A Third World War" („Al Treilea Război Mondial"), Third Jubilee Lecture, Imperial College of Science and Technology, University of London, 13 martie 1979. Pentru context, îi sunt îndatorat lui Jeff Michaels, „Revisiting General Sir John Hackett's The Third World War" („Revizitând al Treilea Război Mondial al generalului Sir John Hackett"), (în curs de apariţie).

5. Pentru o prezentare entuziastă, vezi I.F. Clarke, *Voices Prophesying War* 198. El a descris-o mai exact ca fiind echivalentul modern al Bătăliei de la Dorking.

6. General Sir John Hackett, *The Third World War: The Untold Story* (New York, Macmillan, 1982)

7. Brians, *Nuclear Holocausts*. Disponibil la http://public.wsu.edu/~brians/nuclear/index.htm.

8. Un „prim atac năucitor” a fost tema unui raport influent alcătuit de senatorii Sam Nunn şi Dewey F. Bartlett, *NATO and the New Soviet Threat*, Senatul SUA, Comitetul pentru serviciile armate, al 95-lea Congres, prima sesiune (Washington DC, US Government Printing Office, 1977). Vezi şi Phillip A. Karber, *The Impact of New Conventional Technologies on Military Doctrine and Organization in the Warsaw Pact*, Adelphi Paper no. 144 (Londra, International Institute for Strategic Studies, 1978).

9. Robert Close, *Europe Without Defence?: 48 Hours That Could Change The Face of the World* (Brussels: Editions Arts and Voyages, 1976)

10. Shelford Bidwell, ed., *World War 3* (Londra, Hamlyn, 1978). M-am numărat printre cei care au contribuit la prima jumătate a acestei cărţi, care conţinea câteva lucrări de definire a cadrului, dar nu şi la scenariul fictional.

11. Citat în Philip Sabin, *The Third World War Scare in Britain* (Londra, Macmillan, 1986)

12. Tom Clancy, *Red Storm Rising* (New York, Putnam Publishing, 1986)

13. George Winston, „Was Reagan Influenced By Reading Tom Clancy’s *Red Storm Rising* Before A Cold War Summit with Gorbachev?” („A fost influenţat Reagan de citirea cărţii lui Tom Clancy, *Red Storm Rising*, înaintea unui summit cu Gorbaciov, din timpul Războiului Rece?”), online, War History Online, internet, 22 februarie 2016. Disponibil la: https://www.warhistoryonline.com/war-articles/wasreagan-influenced-by-reading-tom-clancys-red-storm-rising.htm.

14. Preşedintele Ronald Reagan, Discurs către naţiune pe probleme de apărare şi securitate naţională, 23 martie 1983

15. Valerie Edwards, „How Ronald Reagan based his foreign policy on Tom Clancy books: President told Margaret Thatcher to read *Red Storm Rising* thriller to understand Russia” („Cum şi-a bazat Ronald Reagan politica externă pe cărţile lui Tom Clancy: Preşedintele i-a spus lui Margaret Thatcher să citească *Red Storm Rising* ca să înţeleagă Rusia”), *Daily Mail,* 30 decembrie 2015, online. Disponibil la: http://www.dailymail.co.uk/news/article-

3378683/Ronald-Reaganadvised-Margaret-Thatcher-read-Tom-Clancy-sthriller-Cold-War-strategy.html.

16. Tom Clancy, *The Sum of all Fears* (New York, Putnam, 1991)

17. Ray Garthoff, *A Journey Through the Cold War* (Washington DC, Brookings Institution, 2001)

16. Referitor la acest episod, vezi Jonathan Haslam, *Russia's Cold War* (New Haven, Yale University Press, 2011), pp. 168–174.

18. John Lewis Gaddis, *The Cold War* (Londra, Penguin, 2007), p. 180

19. Textul „Basic Principles of Relations Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics" („Principiile de bază ale relaţiilor dintre SUA şi URSS") 29 mai 1972, disponibil la http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=3438

20. Daniel C. Thomas, *The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights and the Demise of Communism* (Princeton, Princeton University Press, 2001)

21. Kissinger a descris dezbaterile din jurul politicii de destindere în Capitolul 29 al cărţii lui, *Diplomacy* (New York, Simon & Schuster, 1994).

22. Secretarul de stat Kissinger, „The Moral Foundations of Foreign Policy" („Fundamentele morale ale politicii externe"), *Department of State Bulletin*, LXXII, 1884, 4 august 1975, online. Disponibil la: https://www.fordlibrarymuseum.gov/library/document/dosb/1884.pdf#page=15.

23. Jimmy Carter, „Discurs inaugural", *The American Presidency Project*, UCSB, 20 ianuarie 1977, http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=6575

24. Thomas, p. 179

25. Michael Zantovsky, *Havel: A Life* (Londra, Atlantic Books, 2014)

26. Václav Havel, *Open Letters: Selected Prose* (Londra, Faber & Faber, 1992), p. 329, p. 265, p. 385

27. Archie Brown, *The Gorbachev Factor* (Oxford, Oxford University Press, 1996)

28. Andrei Grachev, *Gorbachev's Gamble: Soviet Foreign Policy and the End of the Cold War* (Cambridge, Polity, 2008)

29. Mihail Gorbaciov, „Discurs la Naţiunile Unite," 7 decembrie 1988. Disponibil la http://astro.temple.edu/~rimmerma/gorbachev_speech_to_UN.htm.

30. Stephen Kotkin, *Armageddon Averted: Soviet Collapse since 1970 – Updated Edition* (New York, Oxford University Press, 2009)

31. Anatoly Dobrynin, *In Confidence: Moscow's Ambassador to Six Cold War Presidents* (New York, Times Books/Random House, 1995), p. 632

32. *Soviet Military Power 1985* (Washington DC, Department of Defense, 1985), pp. 4–5. Publicaţie oficială.

33. *Soviet Military Power 1990* (Washington DC, Department of Defense, 1990), p. 5

34. Mick Cox, *1989 and Why We Got it Wrong*, Working Paper Series of the Research Network 1989 1 (2008), p. 5

35. Center for the Study of Intelligence, *At Cold War's End: US Intelligence on the Soviet Union and Eastern Europe*, 1989–1991 (Langley, CIA, 1999)

36. Andrei Amalrik, *Will the Soviet Union Survive Until 1984?* (New York, HarperCollins, 1981)

37. Preşedintele Ronald Reagan, Discurs în faţa Parlamentului britanic, 8 iunie 1982. Creşterea substanţială a puterii militare americane sub conducerea lui, la începutul anilor 1980, este creditată de mulţi, inclusiv de membri ai Administraţiei sale, drept argumentul care ar fi convins conducerea URSS că nu avea cum să se angajeze într-o cursă a înarmărilor, deşi afirmaţia este contestată. Richard Ned Lebow şi Janice Gross Stein, „Reagan and the Russians: The Cold War ended despite President Reagan's arms buildup, not because of it – or so former President Gorbachev told the authors" („Reagan şi ruşii: Războiul Rece s-a sfârşit în pofida acumulării de armament a preşedintelui Reagan, nu datorită ei – cel puţin asta le-a spus preşedintele Gorbaciov autorilor"), *The Atlantic Monthly* (1994). Disponibil la http://www.theatlantic.com/past/docs/politics/foreign/reagrus.htm.

38. Marshall I. Goldman, *Gorbachev's Challenge: Economic Reform in the Age of High Technology* (New York, W.W. Norton, 1978), p. 262. Vezi şi Cox, pp. 8–9.

39. De exemplu, Rasma Karklins, *Ethnic Relations in the USSR: The View from Below*, (Boston, MA: Unwin and Hyman. 1986)

40. Richard Nixon, *1999 – Victory without War* (New York, Simon & Schuster, 1988), p. 26

41. George Bush şi Brent Scowcroft, *A World Transformed* (New York, Knopf, 1998), p. 13, şi James A. Baker III, *The Politics of Diplomacy: Revolution, War, and Peace, 1989–1992* (New York, G.P. Putnam's Sons, 1995), p. 70

42. Jim Hoagland, „From Yalta To Malta" („De la Ialta la Malta"), *Washington Post*, 9 noiembrie 1989

Capitolul 10

1. J. David Singer şi Melvin Small, *The Wages of War, 1816–1965: A Statistical Handbook* (New York, John Wiley, 1972), p. 4

2. Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, ediţia a 5-a, (New York, Alfred A. Knopf, 1978), p. 26. Vezi şi Christoph Frei, *Hans J Morgenthau: An Intellectual Biography* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2001), şi Hans Morgenthau, „The Four Paradoxes of Nuclear Strategy" („Cele patru paradoxuri ale strategiei nucleare"), *American Political Science Review* 581 (1964), pp. 23–35

3. Kenneth Waltz, *Theory of International Politics* (New York, McGraw Hill, 1979), p. 72. Waltz cunoştea slăbiciunile Uniunii Sovietice, dar mai degrabă prin comparaţie cu forţa Americii, decât ca indicator al unui colaps pe cale să se producă (p. 183). Vezi Marco Cesa, „Realist Visions of the End of the Cold War: Morgenthau, Aron and Waltz" („Viziuni realiste ale sfârşitului Războiului Rece: Morgenthau, Aron şi Waltz"), *The British Journal of Politics and International Relations* 11 (2009), pp. 177–191.

4. Robert O. Keohane, ed., *Neorealism and Its Critics* (New York, Columbia University Press, 1986)

5. Richard Ned Lebow, „The Long Peace, the End of the Cold War, and the Failure of Realism” („Pacea cea lungă, sfârşitul Războiului Rece şi eşecul realismului”), *International Organization* 48.2 (1994), pp. 249–277

6. John Lewis Gaddis, „International Relations Theory and the End of the Cold War” („Teoria relaţiilor internaţionale şi sfârşitul Războiului Rece”), *International Security* 17.3 (1992/93), pp. 5–58

7. John Mearsheimer, „Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War” („Înapoi în viitor: Instabilitatea în Europa după Războiul Rece”)*, International Security* 15.1 (1990), p. 5–56

8. Quincy Wright, *A Study of War*, ediţia a 2-a, Chicago, University of Chicago Press, 1965; Karl W. Deutsch, „Quincy Wright’s contribution to the study of war: a preface to the second edition” („Contribuţia lui Quincy Wright la studiul războiului: prefaţă la ediţia a doua”), *Journal of Conflict Resolution* 14 (1970), p. 473; şi William T.R. Fox, „«The truth shall make you free»: one student’s appreciation of Quincy Wright” („«Adevărul vă va face liberi»: omagiul adus de un student lui Quincy Wright”), *Journal of Conflict Resolution* 14 (1970), p. 449

9. Lewis Fry Richardson, *Arms and Insecurity: A Mathematical Study of the Causes and Origins of War* (Pittsburgh, PA, Boxwood Press, 1960), p. 12

10. Lewis Fry Richardson, *Statistics of Deadly Quarrels* (Pittsburgh, PA, Boxwood Press, 1960) şi *Arms and Insecurity*; Oliver M. Ashford, *Prophet or Professor? The Life and Work of Lewis Fry Richardson* (Bristol, Adam Hilger, 1985) şi Michael Nicholson, „Lewis Fry Richardson and the Study of the Causes of War” („Lewis Fry Richardson şi studiul cauzelor războiului”), *British Journal of Political Science* 29.3 (1999), pp. 541–563

11. Kenneth Boulding, *Conflict and Defense: A General Theory* (New York, Harper & Bros., 1962), p. vii

12. Cynthia Kerman, „Kenneth Boulding And The Peace Research Movement” („Kenneth Boulding şi mişcarea cercetărilor pentru pace”), *American Studies* 13.1 (1972), pp. 149–165

13. Am discutat aceasta în Lawrence Freedman, „Social Science and the Cold War” („Ştiinţele sociale şi Războiul Rece”), *Journal of Strategic Studies* [vol. 38 ?](2005), pp. 554–574

14. Harold Guetzkow, „Long Range Research in International Relations” („Cercetarea pe termen lung în relaţiile internaţionale”), *American Perspective* 4 (1950), pp. 421–440. Citat de John Vasquez, ed., *What Do We Know About War?*, ediţia a 2-a, (Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2012), p. 329

15. Vasquez, p. 330

16. Vasquez, p. xiii

17. Vasquez, *What Do We Know About War*, pp. xiv–xvi

18. John A. Vasquez, *The War Puzzle Revisited* (Cambridge, Cambridge University Press, 2009), p. 405, p. 417

19. Pentru o citare ulterioară, vezi William Hawkins, „New Enemies for Old” („Inamici noi în locul celor vechi”), *The National Review*, 42.18, (1990), pp. 28–29. Dintr-un motiv oarecare, această afirmaţie încă mai apare cu regularitate în cărţile despre teologie. Potrivit lui John Gittings în *The Glorious Art of Peace* (22), numerele au apărut în Edmund Osmanczyk, ediţia a 3-a, ed. Anthony Mango (Londra, Routledge, 2003) 1783.

20. Norman Cousins, „Electronic Brain on War and Peace: A report of an Imaginary Experiment” („Creierul electronic despre război şi pace: Raportul unui experiment imaginar”), *St. Louis Post-Dispatch*, 13 decembrie 1953. În Norman Cousins, *In Place of Folly* (New York, Harper, 1961), numărul celor ucişi a fost redus la 1,24 milioane.

21. Una dintre statisticile lui care au atras atenţia în mod special a fost afirmaţia că valoarea distrugerilor produse ar fi acoperit costul „unei centuri de aur în jurul Pământului, de 156 km lăţime şi 10 m grosime”.

22. Will şi Ariel Durant, *The Lessons of History* (New York, Simon & Schuster, 1968), p. 81

23. Donald Kagan, *On the Origins of War and the Preservation of Peace* (New York, Doubleday, 1995), p. 4

24. Pentru referinţe vezi Barry O'Neill, „Policy folklists and evolutionary theory" („Listele de politicieni şi teoria evoluţionistă"), *Proceedings of the National Academy of Scientists of the United States* 111.3, (2014), pp. 10854–10859.

25. B. Jongman şi H. van der Dennen, „The Great «War Figures» Hoax: An investigation in polemomythology" („Marele fals al «bilanţurilor războiului»: O investigaţie în polemomitologie"), *Security Dialogue* 19.2 (1988), pp. 197–202

26. O. Barot, *Lettres sur la Philosophie de l'Histoire* (Paris: Germer-Baillière, 1864)

27. Singer şi Small, *The Wages of War, 1816–1965*, p. 4. Vezi, de asemenea, Melvin Small şi J. David Singer, *Resort to Arms: International and Civil War, 1816–1980* (Beverly Hills: Sage, 1982); J. David Singer şi Paul Diehl, ed., *Measuring the Correlates of War* (Ann Arbor, University of Michigan Press, 1990); şi Meredith Reid Sarkees, Frank Whelon Wayman, şi J. David Singer, „Inter-State, Intra-State, and Extra-State Wars: A Comprehensive Look At Their Distribution Over Time, 1816–1997" („Războaie intrastatale, interstatale şi extrastatale: O privire de ansamblu la distribuţia lor în timp, 1816–1997"), *International Studies Quarterly* (2003), p. 47, pp. 49–70.

28. Criteriile lui fiind mai relaxate, Kalevi J. Holsti, *Armed Conflicts and International Order: 1648–1989* (Cambridge, Cambridge University Press, 1991) a identificat după anul 1815 un număr de 105 războaie, dintre care 20 nu erau pe lista COW.

29. Small şi Singer, *Resort to Arms*, pp. 211–212. John Vasquez s-a numărat printre cei care au criticat tipologia de război originală COW, în *The War Puzzle* (Cambridge, Cambridge University Press, 1993), pp. 15–29. Această distincţie artificială a fost abandonată ulterior, fiind înlocuită de o distincţie între războaiele pentru controlul guvernului central şi cele pe probleme locale, inclusiv secesiunea.

30. Pentru un ghid, vezi Kristine Ecke, *A Beginner's Guide to Conflict Data: Finding and Using the Right Dataset* (Uppsala, Uppsala Conflict Data Programme, December 2005). O altă bază de date înfiinţată în 2006 este ACLED (Proiectul privind datele şi

localizările conflictelor armate), „destinată analizei conflictelor şi trecerii crizelor pe hartă. Acest set de date codifică informaţii şi localizări pentru toate evenimentele politice şi protestele violente în peste 60 de ţări în curs de dezvoltare din Africa şi Asia.” Disponibil la: http://www.acleddata.com/.

31. Bethany Lacina şi Nils Petter Gleditsch, „Monitoring Trends in Global Combat: A New Dataset of Battle Deaths” („Monitorizarea tendinţelor în lupta globală: Un nou set de date privind morţile în luptă”), *European Journal of Population* 21.2–3 (2005), pp. 145–166

32. Ted Robert Gurr, *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. (Washington, DC, United States Institute of Peace Press, 1993). O altă bază de date mai veche a fost publicată în Roy Licklider, „The Consequences of Negotiated Settlements in Civil Wars, 1945–1993” („Consecinţele înţelegerilor negociate în războaiele civile 1945–1993”), *American Political Science Review*, 89: 3 (1995), pp. 681–90.

33. Edward Newman, „Conflict Research and the «Decline» of Civil War” („Cercetarea conflictelor şi «declinul» războiului civil”), *Civil Wars*, 11:3, septembrie 2009, pp. 255–278

34. De exemplu, Donald Cameron Watt, *Too Serious a Business: European Armed Forces and the Approach to the Second World War* (Berkeley, University of California Press, 1975)

35. Daniel M. Jones, Stuart A. Bremer şi J. David Singer, „Militarized Interstate Disputes, 1816–1992” („Dispute interstatale militarizate, 1816–1992”), *Conflict Management and Peace Science* 15.2 (1996), pp. 163–213, 169

36. Paul Hensel, „The More Things Change” („Cu cât lucrurile se schimbă mai mult”), *Conflict Management and Peace Science* 19.1 (2002), p. 48

37. Douglas M. Gibler, Steven V. Miller şi Erin K. Little, „An Analysis of the Militarized Interstate Dispute (MID) Dataset, 1816–2001” („O analiză a bazei de date privind disputele interstatale militarizate, 1816–2001”), *International Studies Quarterly* 60:4, (2017), pp. 719–730

38. Jessica Weeks şi Dara Kay Cohen, „Fishing Disputes, Regime Type, and Interstate Conflict: A Research Note” („Disputele legate de pescuit, tipul regimului şi conflictele interstatale: raport de cercetare”), Stanford University, Stanford International Relations Workshop, 7 martie 2006, http://citation.allacademic.com//meta/p_mla_apa_research_citation/0/9/8/1/0/pages98104/p98104-1.php. Ele au descoperit că 10% dintre cazurile ce făceau parte din set nu puteau fi verificate.

39. Richard Wich, *Sino-Soviet Crisis Politics: A Study of Political Change and Communication* (Londra, Council on East Asian Studies, Harvard University, 1980). Aceasta nu s-a numărat printre cărţile folosite de MID ca sursă.

40. Lyle J. Goldstein, „Return to Zhenbao Island: Who Started Shooting and Why it Matters” („Revenind pe insula Zhenbao: Cine a tras primul şi de ce contează”), *The China Quarterly* 168 (2001), pp. 985–997

41. Y. Kuisong, „The Sino-Soviet Border Clash of 1969: From Zhenbao Island to Sino-American Rapprochement” („Ciocnirile de la frontiera sino-sovietică din 1969: De la insula Zhenbao la apropierea sino-americană”), *Cold War History* 1.1 (2000), pp. 21–52

42. Hannah Arendt, *On Violence* (New York, Harcourt, 1970), p. 6

Capitolul 11

1. Wislawa Szymborska, „Hunger Camp at Jaslo” („Lagărul foamei de la Jaslo”), trad. Grazyna Drabik şi Austin Flint, *Against Forgetting: Twentieth Century Poetry of Witness*, ed. Carolyn Forché, (New York, W.W. Norton, 1993)

2. Un tribunal din Bangladesh, de exemplu, l-a găsit pe un britanic vinovat de sfidare pentru că a contestat cifra oficială de trei milioane de morţi în războiul de independenţă din 1971, alţi cercetători apreciind că bilanţul real este mai apropiat de 500 000. Vezi „UK journalist guilty of querying Bangladesh death toll” („Jurnalist britanic vinovat că a investigat bilanţul morţilor din Bangladesh”), BBC News, online, 2 decembrie 2014. Disponibil la: http://www.bbc. co.uk/news/world-asia-30288785.

3. Vezi, de exemplu, controversa din jurul cercetărilor lui Justin McCarthy, care a evaluat numărul armenilor uciși la 600 000. Vezi *Muslims and Minorities: The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire* (New York, New York University Press, 1983). Printre criticii lui, vezi Vahakn N. Dadrian, „Ottoman Archives and Denial of the Armenian Genocide" („Arhivele otomane şi negarea genocidului armenilor"), *The Armenian Genocide: History, Politics, Ethics,* ed. R.G. Hovannisian (New York, St. Martin's Press, 1992), pp. 294–297, şi Raymond Kevorkian, *The Armenian Genocide: A Complete History* (Londra, I.B. Tauris, 2011).

4. Samuel Dumas şi K.O. Vedel-Petersen, *Losses of Life Caused by War, ed. Harald Westergaard* (Oxford, Clarendon Press, 1923), p. 127. Disponibil la: https://archive.org/stream/lossesoflifecaus00samu#page/n4/mode/1up. Quincy Wright a făcut o recenzie pozitivă cărţii, subliniind importanţa acurateţii informaţiilor pentru cauza păcii, în *American Journal of Sociology* 30.6 (1925), pp. 722–725.

5. Milton Leitenberg, *Deaths in Wars and Conflicts in the Twentieth Century*, Programul de Studii pentru Pace al Universităţii Cornell, Lucrare ocazională #29, ediţia a 3-a, 2006. Aceste este un ghid important în domeniu.

6. Hazem Adam Ghobarah, Paul Huth şi Bruce Russett, „Civil Wars Kill and Main People – Long After the Shooting Stops" („Războaiele civile ucid şi schilodesc oameni – mult după ce armele tac"), *American Political Science Review* 97:2 (2003), pp. 189–202

7. *United Nations Commission of Experts Established to Security Council Resolution 935 on Rwanda, Final Report* (Geneva, UN, 25 noiembrie 1994). Vezi şi Gerard Prunier, *The Rwanda Crisis: History of a Genocide* (Londra, Hurst & Company, 1998). Marijke Verpoorten, „Le coût en vies humaines du génocide rwandais: le cas de la province de Gikongoro" („Costul în vieţi umane al genocidului rwandez: cazul provinciei Gikongoro"). *Population 60* (2005) estimează numărul de etnici tutsi uciși între 600 000–800 000, folosind o analiză demografică.

8. Kristine Eck şi Lisa Hultman, „One-Sided Violence Against Civilians in War: Insights from New Fatality Data" („Violenţa unilaterală împotriva civililor în război: Informaţii privind noile

bilanţuri ale victimelor"), *Journal of Peace Research* 44.2 (2007), pp. 233–246

9. R.J. Rummel, *Death by Government* (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1994)

10. „Fact Sheet: America's Wars – May 2016, revised" („Fişă informativă: Războaiele Americii-mai 2016"), Departmentul pentru problemele veteranilor, online, http://www.va.gov/opa/publications/factsheets/fs_americas_wars.pdf

11. Fazal, „Dead Wrong?"

12. Thomas Livermore, *Numbers and Losses in the Civil War in America, 1861–65* (Boston, Houghton Mifflin & Co., 1900)

13. Istoricii au discutat într-adevăr cât de îngrozitor a fost, de fapt, războiul. Vezi Mark E. Neely Jr., *The Civil War and the Limits of Destruction* (Cambridge, Harvard University Press, 2007) şi James McPherson, „Was It More Restrained Than You Think?" („A fost mai reţinut decât credeaţi?") *New York Review of Books*, 14 februarie 2008.

14. J. David Hacker, „A Census-Based Count of the Civil War Dead" („O evaluare pe baza recensământului a numărului de morţi în războiul civil"), *Civil War History* 57.4 (2011), pp. 307–348

15. Kelly M. Greenhill, „Nigeria's Countless Casualties, The Politics of Counting Boko Haram's Victims" („Nenumăratele victime ale Nigeriei: Politica numărării victimelor Boko Haram"), *Foreign Affairs*, 9 februarie 2015

16. Pentru o discuţie completă a diferitelor surse, vezi intrarea în Wikipedia pentru victimele germane în al Doilea Război Mondial. wikiwand.com/en/German_casualties_in_World_War_II.

17. G.I. Krivosheev, *Soviet Casualties and Combat Losses* (Londra, Greenhill, 1997)

18. V.E. Korol, „The price of victory: Myths and reality" („Preţul victoriei: mituri şi realitate"), *Journal of Slavic Military Studies*, 9:2 (1996), pp. 417–426, citează surse care plasează bilanţul la 16,2 milioane soldaţi şi 1,2 milioane ofiţeri.

19. Alexander N. Yakovlev, *A Century of Violence in Soviet Russia* (New Haven, Yale University Press, 2002)

20. Maureen Perrie, *The Cambridge History of Russia: The Twentieth Century* (Cambridge, Cambridge University Press, 2006), pp. 225–227; Michael Ellman şi S. Maksudov, „Soviet Deaths in the Great Patriotic War: a note – World War II" („Sovietici morţi în Marele Război Patriotic: notă – al Doilea Război Mondial"), *Europe Asia Studies* 46:4 (1994), pp. 671–680; şi Boris Sokolov, „The cost of war: Human losses for the USSR and Germany, 1939–1945" („Preţul războiului: pierderi umane suferite de URSS şi Germania, 1939–1945"), *The Journal of Slavic Military Studies* 9.1 (1996), pp. 152–193.

21. Michael Haynes, „Counting Soviet Deaths in the Great Patriotic War: a Note", *Europe Asia Studies* 55.2, (2003), p. 300–309

22. B.V. Sokolov, „The Cost of War: Human Losses for the USSR and Germany, 1939–1945", *The Journal of Slavic Military Studies* 9.1 (1966), pp. 151–93. Leitenberg optează pentru numărul puţin mai mic de 35 milioane. Alte estimări merg până la 50 de milioane.

23. Rana Mitter, *Forgotten Ally: China's World War II, 1937–1945* (New York, Houghton Mifflin Harcourt, 2013)

24. „Report puts Iraqi dead at 1 500" („Un raport plasează numărul irakienilor morţi la 1 500"), *Jane's Defence Weekly*, 13 martie 1993. vol. 19; nr. 11, p. 5

25. El a consemnat că, din 71 000 de soldaţi irakieni luaţi prizonieri, doar în jur de 2 000 erau răniţi, în timp ce forţele americane au înmormântat 577 irakieni.

26. Carl Conetta, *The Wages of War: Iraqi Combatant and Noncombatant Fatalities in the 2003 Conflict: Project on Defense Alternatives*, Research Monograph # 8, 20 octombrie 2003, anexa 2: Victime irakiene combatante şi necombatante în Războiul din Golf din 1991, online. Disponibil la: http://www.comw.org/pda/0310rm8ap2.html.

27. *Gulf War Air Power Survey* a ajuns la concluzia că bilanţul morţilor în războiul terestru „ar putea foarte bine să urce spre 10 000": Thomas Keaney şi Eliot Cohen, *Gulf War Air Power Survey:*

Summary Report (Washington DC, Department of the Air Force, 1993), p. 249, pp. 109–110. Vezi, de asemenea, Michael Gordon şi gen. Bernard Trainor, *The General's War: The Inside Story of the Conflict in the Gulf* (Boston: Little, Brown, & Company, 1995); maior Lewis D. Hill, Doris Cook şi Aron Pinker, *Gulf War Air Power Survey: Statistical Compendium* (Washington DC, Department of the Air Force, 1993), pp. 109–110; şi „Appendix: Iraqi Death Toll" („Anexă: Bilanţul victimelor irakiene"), *The Gulf War: An in-depth examination of the 1990–1991 Persian Gulf Crisis*, PBS Frontline, 9 ianuarie 1996. Disponibil la: www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf.

28. Beth Osborne Daponte, „A Case Study in Estimating Casualties from War and Its Aftermath: The 1991 Persian Gulf War" („Un studiu de caz în estimarea numărului victimelor războiului şi perioadei următoare"), PSR Quarterly, 3:2, iunie 1993, pp. 57–66, p. 29. COW foloseşte cifrele de 7 000 pentru victimele irakiene din timpul invaziei propriu-zise şi 10 800 pentru cei care au murit într-un război extrastatal după 2004. Nu a apărut deocamdată nicio estimare pentru războiul intrastatal. Numerele respective sunt lipsite de semnificaţie, reflectând importanţa exagerată data regulilor de codificare în timp ce transmit prea puţin despre multitudinea de conflicte care au cuprins Irakul. Carl Conetta, care a studiat victimele din 1991, s-a aplecat şi asupra bilanţurilor de morţi în luptă, din 19 martie până pe 30 aprilie 2003. El a ajuns la concluzia că luptele din această perioadă au făcut „între 7 600 şi 10 800 de victime printre combatanţii irakieni, la care se adaugă între 3 200 şi 4 300 necombatanţi". El s-a bazat pe rapoartele incidentelor şi a ajustat cifrele în marja exagerărilor obişnuite. Carl Conetta, „Disappearing the Dead: Iraq, Afghanistan, and the Idea of a «New Warfare» („Cum dispar morţii: Irak, Afghanistan şi ideea de «nou război»„), *Project on Defense Alternatives*, 18 februarie 2004. Vezi, de asemenea, Lawrence J. Korb şi Stephen Biddle, „Violence by the Numbers in Iraq: Sound Data or Shaky Statistics?" („Violenţa din Irak, în cifre: date de încredere, sau statistici incerte?") *Council on Foreign Relations*, 25 septembrie 2007.

30. Cifre disponibile pe site-ul Iraq Body Count, http://www.iraqbody-count. org/database/. Când cifrele oficiale americane au devenit publice ca rezultat al scurgerilor de

informaţii clasificate, prin wikileaks, ele nu erau prea diferite de cele de pe Iraq Body Count, care între timp şi-a mărit evaluarea la 12 000. Cifrele americane erau 109 032 morţi între ianuarie 2004 şi ianuarie 2004, dintre care 66 081 civili, 15 196 militari irakieni, 23 984 insurgenţi şi 3 771 aliaţi locali. Vezi David Leigh, „Iraq War Logs Reveal 15,000 Previously Unlisted Civilian Deaths" („Bilanţurile Războiului din Irak dezvăluie 15 000 de civili morţi care nu apăreau pe liste până acum"), *Guardian*, 22 octombrie 2010, https://www.theguardian.com/world/2010/oct/22/ true-civilian-body-count-iraq.

31. Keith Krause, „From Armed Conflict to Political Violence: Mapping and Explaining Conflict Trends" („De la conflictual armat la violenţa politică: prezentarea şi explicarea tendinţelor conflictului"), *Daedalus: Journal of the American Academy of Arts & Sciences* (2016), p. 117

32. L. Roberts et al., „Mortality before and after the 2003 invasion of Iraq: cluster sample survey" („Mortalitatea înainte şi după invazia din 2003 a Irakului: studiu pe grupuri de populaţie"), *Lancet* 364 (2004), pp. 1857–1864

33. Beth Osborne Daponte, „Wartime estimates of Iraqi civilian casualties" („Estimări din timpul războiului ale victimelor civile irakiene"), *International Review of the Red Cross*, 89:868 (decembrie 2007), pp. 943–957

34. Amy Hagopian et al., „Mortality in Iraq Associated with the 2003–2011 War and Occupation: Findings from a National Cluster Sample Survey by the University Collaborative Iraq Mortality Study" („Mortalitatea în Irak asociată cu războiului din 2003–2011 şi cu ocupaţia: rezultatele unui studiu naţional pe grupuri de populaţie"), PLOS 15 (2013). Disponibil la: http://journals.plos.org/plosmedicine/article?id=10.1371/journal.pmed.1001533.

35. Baza online de date statistice privind populaţia a UNHCR, Înaltul Comisariat ONU pentru Refugiaţi, Geneva, 2011, şi SK Lischer, „Security and displacement in Iraq: responding to the forced migration crisis" („Securitatea şi mişcările de populaţie în Irak: răspuns la criza migraţiei forţate"), *International Security* 33.2 (2008), pp. 95–119

36. Fişa informativă pentru Irak a UNHCR – mai 2011, Înaltul Comisariat ONU pentru Refugiaţi, Geneva, 2011, http://reliefweb.int/report/iraq/unhcr-iraq-fact-sheetmay-2011

37. Pentru metodele corecte de numărare a victimelor, vezi *Standards for Casualty Recording* (Londra, Every Casualty Worldwide, 2016). Pentru o discuţie a problemelor mai ample legate de numărarea victimelor civile, vezi Taylor Seybolt et al, *Counting Civilian Casualties: An Introduction to recording and Estimating Nonmilitary Deaths in Conflict* (Oxford, Oxford University Press, 2013).

38. „Quantifying carnage" („Cuantificarea măcelului"), *The Economist*, 20 februarie 2016. Disponibil la: http://www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21693279-how-many-people-has-syriascivil-war-killed-quantifying-carnage.

Capitolul 12

1. Immanuel Kant, *Political Writings*, (Cambridge, Cambridge University Press, 1991), p. 100

2. Francis Fukuyama, „The End of History" („Sfârşitul istoriei"), *The National Interest* (1989). Eseul original a fost dezvoltat într-o carte: Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York, Free Press, 1992).

3. Samuel Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman, OK, University of Oklahoma Press, 1991). Potrivit lui Huntington, un factor cheie a fost nu doar promovarea activă a democraţiei de către SUA şi efectul de bulgăre de zăpadă în interiorul regiunilor, ci şi opoziţia în creştere a Bisericii Catolice la regimul autoritar.

4. Carta Naţiunilor Unite, semnată pe 26 iunie 1945 la San Francisco, http://www.un.org/en/charter-united-nations/

5. Preşedintele George Bush, „Remarks at Maxwell Air Force Base War College in Montgomery Alabama" („Discurs la Colegiul militar de la Baza aeriană Maxwell, Montgomery, Alabama"), *The American Presidency Project*, UCSB, 13 aprilie 1991, http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=19466

6. Philip Bobbitt, *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History* (New York, Knopf, 2002), p. 9

7. Carta de la Paris pentru o nouă Europă, Organizaţia pentru Securitate şi Cooperare în Europa, Paris, 19–20 noiembrie 1990, http://www.osce.org/mc/39516?download=true

8. Michael Doyle. „Liberalism and World Politics" („Liberalismul şi politica mondială"), *American Political Science Review* 80 (1986), pp. 1151–1169

9. Jack S. Levy, „Domestic Politics and War" („Politica internă şi războiul"), *The Origin and Prevention of Major Wars*, ed. Robert I. Rotberg şi Theodore K. Rabb (Cambridge, Cambridge University Press, 1989), p. 88. Pentru studii de calitate, vezi Håvard Hegre, „Democracy and armed conflict" („Democraţia şi conflictul armat"), *Journal of Peace Research* 51.2 (2014), pp. 159–172, şi Boris Barth, *The Democratic Peace Controversy: A Critical Survey* (Dosarele Oslo privind apărarea şi securitatea, 2008).

10. Matthew White, „Democracies do not make war on each other – or do they?" („Democraţiile nu pleacă la război una împotriva alteia – sau o fac?"), *Historical Atlas of the Twentieth Century*, online, 2005. Disponibil la: http://users.erols.com/mwhite28/demowar.htm. Unii candidaţi: Războiul Civil American (1861), în care ambele tabere aveau guverne alese; Războiul anglo-bur (1899); Războiul americano-spaniol (1898); Războiul de frontieră dintre Peru şi Ecuador (1995); Rusia şi Ucraina (2014).

11. Charles Kegley şi Martin Hermann, „Putting military intervention into the democratic peace" („Implicând intervenţia militară în pacea democratică"), *Comparative Political Studies* 30.1 (1997), pp. 78–107, şi Sebastian Rosato, „The flawed logic of democratic peace theory" („Logica eronată a teoriei păcii democratice"), *American Political Science Review* 97: 4 (2003), pp. 585–602

12. Suzanne Werner, „The effects of political similarity on the onset of militarized disputes, 1816–1985" („Efectele similarităţii politice asupra izbucnirii disputelor militarizate, 1816-1985"), *Political Research Quarterly* 53.2 (2000), pp. 343–374, şi Mark Peceny,

Caroline C. Beer şi Shannon Sanchez-Terry, „Dictatorial peace?” („Pacea dictatorială?”), *American Political Science Review* 96.1 (2002), pp. 15–26

13. Christopher Layne, „Kant or Cant. The Myth of the Democratic Peace” („Kant, pro şi contra. Mitul păcii democratice”), *International Security* 19 (1994), pp. 5–49

14. Măsurile nu sunt simple – încălcările drepturilor omului, corupţia şi limitările impuse exprimării politice pot reduce funcţionalitatea unei democraţii, chiar dacă se organizează alegeri cu regularitate. Astfel, în 2016, Grupul de informaţii economice „Democracy Index” aprecia că existau doar douăzeci de „democraţii reale”, alte cincizeci şi nouă de ţări considerate „cu probleme”, treizeci şi şapte combinând caracteristici democratice şi autoritare, şi cincizeci şi una „autoritare” (Economist Intelligence Unit, „Democracy in an age of anxiety” – „Democraţia în epoca anxietăţii”), 21 ianuarie 2016). Grupul a stabilit standarde foarte înalte pentru democraţii, astfel încât Italia şi Franţa nu sunt practic incluse pe listă.

15. Scott Gates, Torbjørn L. Knutsen şi Jonathan W. Moses, „Democracy and peace: A more skeptical view” („Democraţia şi pacea: o perspectivă mai sceptică”), *Journal of Peace Research* 33.1 (1996), pp. 1–10, şi Carles Boix, „Democracy, development, and the international system” („Democraţia, dezvoltarea şi sistemul internaţional”), *American Political Science Review* 105.4 (2011), pp. 809–828

16. Vezi referinţele anterioare. Quincy Wright a subliniat şi el această idee: *Study of War*, p. 841.

17. Michael W. Doyle, „Kant, liberal legacies, and foreign affairs” („Kant, moştenirea liberal şi politica externă”), Partea II, *Philosophy & Public Affairs* 12.4 (1983), pp. 23–353, şi Doyle, „Liberalism and world politics” („Liberalismul şi politica mondială”), *American Political Science Review* 80.4 (1986), pp. 1151–1169. Vezi, de asemenea, Zeev Maoz şi Bruce Russett, „Alliance, contiguity, wealth, and political stability” („Alianţe, contiguitate, bogăţie şi stabilitate politică”), *International Interactions* 18.3 (1992), pp. 245–267, şi Zeev Maoz şi Bruce M Russett, „Normative and structural causes of democratic peace, 1946–1986” („Cauzele

structurale şi normative ale păcii democratice, 1946–1986”), *American Political Science Review* 87.3 (1993), pp. 624–638.

18. Seung-Whan Choi, „Re-evaluating capitalist and democratic peace models” („Reevaluarea modelelor păcii capitaliste şi democratice”), *International Studies Quarterly* 55.3 (2011), pp. 759–769, şi Bruce Bueno de Mesquita et al., „An institutional explanation of the democratic peace” („O explicaţie instituţională a păcii democratice”), *American Political Science Review* 93.4 (1999), pp. 791–807

19. Bruce M. Russett şi John R. O’Neal, *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations* (New York, W.W. Norton, 2001)

20. Michael Mousseau, „A Market-Capitalist or a Democratic Peace” („O pace democratică sau una a capitalismului de piaţă”, în Vasquez, p. 208

21. Douglas Gibler, „The Implications of a Territorial Peace” („Implicaţiile unei păci teritoriale”), în Vasquez, p. 226. Vezi, de asemenea, Douglas Gibler şi Jaroslav Tir, „Settled Borders and Regime Type: Democratic Transitions as Consequences of Peaceful Territorial Transfers” („Graniţe stabilite şi tipul regimului: tranziţiile democratice, consecinţe ale transferurilor teritoriale paşnice”), *American Journal of Political Science* 54.4 (2010), pp. 951–968.

22. Azar Gat, *Causes of War and the Spread of Peace: But Will War Rebound?* (New York, Oxford University Press, 2017)

23. Jack L. Snyder, *From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Violence* (New York, W.W. Norton, 2000). Vezi, de asemenea, Edward D. Mansfield şi Jack Snyder, *Electing to Fight: Why Emerging Democracies Go to War* (Cambridge, MA, MIT Press, 2007).

24. Goldstone et al., *A Global Forecasting Model of Political Instability*, lucrare pregătită pentru reuniunea anuală a Asociaţiei americane de ştiinţe politice, Washington DC, 1–4 septembrie 2005, p. 20. Citată de Newman, op.,cit., p. 272

Capitolul 13

1. Max Weber, *The Vocation Lectures: „Science as a Vocation"; „Politics as a Vocation"* (Indianapolis: Hackett, 2004)

2. Odd Arne Westad, „The wars after the war, 1945–1954" („Războaiele de după război, 1945–1954"), în Chickering, pp. 452–471

3. Paul Hensel, „The More things Change...; Recognizing and responding to Trends in Armed Conflict" („Cu cât mai mult se schimbă lucrurile...; Recunoaşterea tendinţelor şi răspunsul la ele în conflictele armate"), *Conflict Management and Peace Science* 19.1(2002), pp. 27–53, şi Kalevi Holsti, *The State, War, and the State of War* (Cambridge, Cambridge University Press, 1996)

4. Generalul Charles Krulak, citat de Raimo Väyynen, în introducerea la Väyynen, ed., *The Waning of Major War*

5. Peter Wallensteen şi Margareta Sollenberg, „Armed Conflict, 1989–1998" („Conflictul armat, 1989–1998"), *Journal of Peace Research* 36.5 (1999), pp. 593–606

6. James Fearon şi David Laitin, „Ethnicity, Insurgency, and Civil War" („Etnicitate, insurgenţă şi război civil"), *American Political Science Review* 97.1 (2003), pp. 75–90

7. Mary Kaldor, *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era* (Cambridge, Polity Press, 1999), p. 78

8. Kalevi Holsti, *The State, War, and the State of War*, p. 27; General Sir Rupert Smith, *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World* (Londra, Allen Lane, 2005); şi Herfried Münkler, *The New Wars* (Cambridge, Polity, 2005).

9. Martin van Creveld, *Nuclear Proliferation and the Future of Conflict* (New York, The Free Press, 1993), p. 126

10. Errol Henderson şi David J. Singer, „«New Wars» and Rumors of «New Wars»„ („«Noile războaie» şi zvonuri despre «noile războaie»„), *International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations* 28.2 (2002), pp. 165–190

11. Mats Berdal, „The „New Wars" Thesis Revisited" („Teza „noilor războaie" reevaluată"), în *The Changing Character of War*, ed. Hew

Strachan şi Sibylle Scheipers (Oxford, Oxford University Press, 2011), pp. 109–133

19. Vezi şi Stathis N. Kalyvas, „«New» and «Old» Wars: A Valid Distinction?" („«Noile» şi «vechile» războaie, o distincţie validă?"), *World Politics* 54.1 (2001), pp. 99–118

12. Mary Kaldor, *New and Old Wars*, p. 8

13. UNICEF, „State of the World's Children 1996: Children in War" („Starea copiilor în lume 1996: Copii în război"), Graça Machel, *Impact of Armed Conflict on Children*, Document ONU A/51/306, 26 august 1996, par. 24. Disponibil la: http://www.unicef.org/graca/graright.htm. Citat de Adam Roberts, „Lives and Statistics: Are 90% of War Victims Civilians?" („Vieţi şi statistici: sunt 90% dintre victimele conflictelor civili?", *Survival: Global Politics and Strategy* 52.3 (2010), pp. 115–136.

14. Kelly M. Greenhill, „Counting the Cost" („Evaluând preţul"), *Sex, Drugs, and Body Counts: The Politics of Numbers in Global Crime and Conflict*, ed. Peter Andreas şi Kelly M. Greenhill (Ithaca, Cornell University Press, 2010), pp. 128–129. Deşi raportul UNICEF se referea iniţial la perioada 1986–1996, acest aspect a fost deseori trecut cu vederea când formularea a fost repetată fără amendare în anii următori.

15. Christer Ahlström, cu colaborarea lui Kjell-Åke Nordquist, *Casualties of Conflict: Report for the World Campaign for the Protection of Victims of War* (Uppsala, Department of Peace and Conflict Research, 1991)

19. Vezi şi *The Human Security Report 2005* (Oxford, Oxford University Press, 2005), p. 75. Disponibil la: http://www.humansecurityreport.org. O altă sursă posibilă era raportul *World Military and Social Expenditures,* alcătuit anual de Ruth Leger Sivard împreună cu analistul Fred Buckhardt. Raportul din 1991 afirma că „în deceniul 1980, proporţia civililor morţi a crescut brusc la 74 la sută din total şi în 1990 pare să fie aproape de 90 la sută". Aceste cifre sunt influenţate însă de bilanţurile deceselor legate de război, inclusiv din cauza foametei, aşa că sunt inevitabil aproximative. Ruth Leger Sivard, *World Military and*

Social Expenditures 1991 (Washington DC, World Priorities, 1991), p. 20.

16. William Eckhardt, „Civilian Deaths in Wartime” („Civili uciși în vreme de război”), *Bulletin of Peace Proposals* 20.1 1989, pp. 89–98. Acesta a folosit ca sursă raportul din 1923. Scopul principal al lui Eckhardt pare să fie atragerea atenţiei către „violenţa structurală”, decesele rezultate din reducerea şansei de viaţă pentru cei lipsiţi de bani sau de putere, despre care el susţinea că le depăşesc cu mult pe cele provocate de război.

17. Comitetul Internaţional al Crucii Roşii, *Arms Availability and the Situation of Children in Armed Conflict* (Geneva: ICRC, 1999). Vezi şi Kelly Greenhill, „Counting the Cost”.

18. Metodologia folosită în această analiză poate să fi exagerat proporţia de soldaţi, dar nu atât de mult încât să se apropie de raportul 90:10. Un raport similar 60:40 militari şi civili a rezultat din studiul făcut de echipa de demografi a Tribunalului Penal Internaţional pentru fosta Iugoslavie. Jan Zwierzchowski şi Ewa Tabeau, „The 1992–95 War in Bosnia and Herzegovina: Census-based Multiple System Estimation of Casualties Undercount” („Războiul din 1992–1995 din Bosnia Herţegovina: Subestimarea numărului de victime prin sistemul multiplu pe bază de recensământ”), lucrare pentru Seminarul internaţional de cercetare privind „Costul economic global al conflictului”, Berlin, 1–2 februarie 2010, p. 1 şi pp. 18–21. Disponibil la: http://www.diw.de/sixcms/detail. php?id=diw_01.c.338475.en. Pentru raportul din 2007, vezi „Justice Report: Bosnia’s Book of the Dead” („Raport judiciar: cartea morţilor din Bosnia”), *Balkan Investigative Reporting Network*, 21 iunie 2007, http://www.birn.eu.com/en/88/10/3377/.

19. Stathis N. Kalyvas, „The Changing Character of Civil Wars” („Caracterul schimbător al războaielor civile”), Strachan şi Scheipers, pp. 202–219

20. Joakim Kreutz, „How Civil Wars End (and Recur)” („Cum se sfârşesc (şi reîncep) războaiele civile”), *Routledge Handbook of Civil Wars*, ed. Edward Newman şi Karl DeRouen Jr., Londra, Routledge, 2014

21. Hironaka, *Neverending Wars*

22. David Armitage, *Civil Wars: A History in Ideas* (New York, Knopf, 2017), p. 7. Citatul din Enzensberger provine din Hans Magnus Enzensberger, *Civil War*, trad. Piers Spence şi Martin Chalmers (Londra, Granta Books, 1994), p. 12.

23. Bill Kissane, *Nations Torn Asunder: The Challenge of Civil War*, Oxford, Oxford University Press, 2016

24. Ted Robert Gurr, *Why Men Rebel* (Princeton, NJ, Princeton University Press, 1970)

25. Errol A. Henderson şi David J. Singer, „Civil War in the Post-colonial world, 1946–92" („Războiul civil în lumea postcolonială 1946–1992"), *Journal of Peace Research* 37.3 (2000), pp. 248–255. Pentru o discuţie amplă a problemelor întâmpinate de COW când este extins la războaiele civile, vezi Christopher Cramer, *Civil War is Not a Stupid Thing: Accounting for Violence on Developing Countries* (Londra, C. Hurst & Co., 2006), pp. 57–86.

26. Stathis Kalyvas, „Civil Wars" („Războaiele civile"), *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, ed. Carles Boix şi Susan C. Stokes (Oxford, Oxford University Press, 2007), pp. 416–434, şi T. David Mason şi Sara McLaughlin Mitchell, *What Do We Know About Civil Wars?* (Lanham, Rowman & Littlefield, 2016)

27. Edward Newman, „Conflict Research and the «Decline» of Civil War" („Cercetarea conflictelor şi «declinul» războiului civil"), *Civil Wars*, 11:3, septembrie 2009, pp. 255-278, p. 28. De exemplu, Barry Posen a considerat războaiele civile din Europa ca o problemă de „anarhie emergentă"comparabilă cu viziunea realistă a sistemului international ca fiind anarhic. „The Security Dilemma and Ethnic Conflict" („Dilema de securitate şi conflictul etnic"), *Survival*, 35:1, (1993), pp. 27–47.

29. Aceasta este o temă tratată de Monica Duffy Toft, „The Origins of Ethnic Wars: An Historical and Critical Account" („Originile războaielor etnice: O abordare istorică şi critică"), în Manus Midlarsky, ed., *Handbook of War Studies III* (Ann Arbor, University of Michigan Press, 2008).

30. *An Agenda for Peace: Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping*, Raport al secretarului general după declaraţia adoptată la întâlnirea la nivel înalt a Consiliului de Securitate, 31 ianuarie 1992

31. Gerald Helman şi Steven Ratner, „Saving Failed States" („Salvând statele eşuate"), *Foreign Policy* [vol.] 89 (1992–93), pp. 3–20

32. William Zartman, *Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority* (Boulder, CO, Lynne Rienner, 1995)

33. *The National Security Strategy of the United States of America* (Washington DC, The White House, 2002), p. 1

34. Monica Duffy Toft, „Territory and War" („Teritoriu şi război"), *Journal of Peace Research* 51 (2014), pp. 185–198

35. „Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples" („Declaraţie privind acordarea independenţei ţărilor şi popoarelor colonial"), adoptată de Adunarea Generală prin Rezoluţia 1514 (XV), 14 decembrie 1960

36. Jeffrey Herbst, „The Creation and Maintenance of National Boundaries in Africa" („Crearea şi păstrarea graniţelor naţionale în Africa"), *International Organization* 43.4 (1989), pp. 673–692; Saadia Touval, *The Boundary Politics of Independent Africa* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 1972); şi Rene Lemarchand, „Patterns of State Collapse and Reconstruction in Central Africa" („Tipare ale colapsului şi reconstrucţiei statelor în Africa Centrală"), *African Studies Quarterly* | 1: 3 (1997), pp. 5–6; şi Stuart J. Kaufman, „An «International» Theory of Inter-ethnic War" („O teorie «internaţională» a războiului interetnic"), *Review of International Studies* 22.2 (1996), p. 153.

37. Citat în Adkunle Ajala, „The Nature of African Boundaries" („Natura graniţelor africane"), *Afrika Spectrum* 83 (1983), p. 180

38. R.H. Jackson, *The Global Covenant: Human Conduct in a World of States* (Oxford, Oxford University Press, 2000), p. 207. Pentru o versiune mai veche, vezi Robert H. Jackson şi Carl G. Rosberg, „Why Africa's Weak States Persist: The Empirical and the Juridical

in Statehood" („De ce persistă statele slabe în Africa: empiric şi juridic în statalitate"), *World Politics* 35 (1982), p. 21. Vezi şi Boaz Atzili, „When Good Fences Make Bad Neighbors: Fixed Borders, State Weakness, and International Conflict" („Când gardurile bune fac vecinii buni: graniţele fixate, slăbiciunea statului şi conflictul internaţional"), *International Security* 31.3 (2006/07), pp. 139–173.

39. Pentru exemple recente, vezi Yoweri Museveni în Uganda şi Robert Mugabe în Zimbabwe.

40. Patrick J. McGowan, „African Military Coups d"Etat, 1956–2001: Frequency, Trends and Distribution" („Loviturile de stat militare din Africa, 1956–2001: Frecvenţă, tendinţe şi distribuţie"), *Journal of Modern African Studies* 41 (2003), pp. 339–370. Vezi şi Samuel Decalo, *Coups and Army Rule in Africa* (New Haven, Yale University Press, 1976).

41. Henning Tamm, „The Origins of Transnational Alliances: Rulers, Rebels, and Political Survival in the Congo Wars" („Originile alianţelor transnaţionale: conducători, rebeli şi supravieţuire politică în războaiele din Congo"), *International Security* 41.1 (2016), pp. 147–181. Vezi şi eseurile din Jeffrey Checkel, ed., *Transnational Dynamics of Civil War* (Cambridge, Cambridge University Press, 2013).

42. Fredrik Söderbaum şi Rodrigo Tavares, „Problematizing Regional Organizations in African Security" („Problema organizaţiilor regionale în securitatea africană"), *African Security* 2.2–3 (2009), pp. 69–81

Capitolul 14

1. Samuel Huntington, „The Clash of Civilizations?" („Ciocnirea civilizaţiilor?"), *Foreign Affairs* 72: 3 (1993), pp. 22–49. La fel ca în cazul lui Fukuyama, eseul original a fost transformat ulterior într-o carte: Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York, Simon & Schuster, 1996).

2. Ron Hassner, *Religion on the Battlefield* (Ithaca, Cornell University Press, 2016). Hassner vede aici un motiv pentru rezultatele contradictorii şi dezamăgitoare ale cercetărilor privind religia şi războiul.

3. Errol Henderson şi Richard Tucker, „Clear and Present Strangers: The Clash of Civilizations and International Conflict" („Străinii, distincţi şi prezenţi: Ciocnirea civilizaţiilor şi conflictul internaţional"), *International Studies Quarterly* 45 (2001), pp. 317–338, şi William Cavanaugh, *The Myth of Religious Violence: Secular Ideology and the Roots of Modern Conflict* (Oxford, Oxford University Press, 2009)

4. Andrew Bell-Fialkoff, „A Short History of Ethnic Cleansing" („Scurtă istorie a purificării etnice"), *Foreign Affairs* 72.3 (1992), pp. 110–121

5. Samantha Power, *A Problem from Hell: America and the Age of Genocide* (New York, Basic Books, 2002), p. 282

6. Robert D. Kaplan, *Balkan Ghosts: A Journey Through History* (New York, St. Martin's Press, 1993)

7. Elizabeth Drew, *On the Edge: The Clinton Presidency* (New York, Simon & Schuster, 1995), p. 157. Kaplan era un susţinător al intervenţiei şi a respins orice responsabilitate privind modul în care Clinton i-a folosit cartea. Vezi schimbul lui de replici cu Timothy Garton Ash, „The Foul Balkan Sky" („Cerul poluat al Balcanilor"), *New York Review of Books*, 21 martie 1996, după recenzia celui din urmă la „Bosnia în viitorul nostru", *New York Review of Books*, 21 decembrie 1995.

8. Robert Kaplan, „The Coming Anarchy" („Anarhia pe cale să vină"), *The Atlantic Monthly*, februarie 1994. Referitor la aprobarea lui Clinton, vezi Toby Lester, „Beyond «The Coming Anarchy»„ („Dincolo de «anarhia pe cale să vină»„), *The Atlantic Online*, august 1996. Disponibil la: http://www.theatlantic.com/past/docs/issues/96aug/proport/kapsid.htm.

9. Katharine Q. Seelye, „Clinton Blames Milošević, Not Fate, for Bloodshed" („Clinton dă vina pe Milošević, nu pe destin, pentru baia de sânge"), *New York Times*, 14 mai 1999. Disponibil la: http://www.nytimes.com/1999/05/14/world/crisis-in-the-balkans-washington-clinton-blames-milosevic-not-fate-for-bloodshed.html.

10. Benjamin A. Valentino, „Why we kill: The political science of political violence against civilians" („De ce ucidem: Ştiinţa politică

a violenţei politice împotriva civililor”), *Annual Review of Political Science* 17 (2014), pp. 189–103

11. John Mueller, „The Banality of «Ethnic Conflict»„ („Banalitatea «conflictului etnic»„), *International Security* 25.1 (2000), p. 47

12. Warren Zimmerman, *Origins of a Catastrophe: Yugoslavia and its Destroyers* (New York, Times Books, 1996), p. 152

13. V.P. Gagnon, „Ethnic Nationalism and International Conflict” („Naţionalismul etnic şi conflictual internaţional”), *International Security* 19.3 (1994/95), p. 164

14. *Powers*, p. 282

15. James Gow, „After the Flood: Literature on the Context, Causes and Course of the Yugoslav War: Reflections and Refractions” („După potop: Scrieri despre contextul, cauzele şi cursul războiului iugoslav: Reflecţii şi refracţii”), *The Slavonic and East European Review* 75.3 (1997), pp. 446–484. Pentru o trecere minuţioasă în revistă a literaturii, vezi Institutul olandez pentru documentarea războiului (NIOD), *Srebrenica, a „Safe” Area: Reconstruction, Background, Consequences and Aalyses of the Fall of a „Safe Area”*, noiembrie 1996, Anexa VI, *The Background of the Yugoslav Crisis: A Review of the Literature*. Disponibil la: http://www.niod.knaw.nl/nl/srebrenica-rapport.

16. John Zametica, *The Yugoslav Conflict* (Londra, International Institute for Strategic Studies, 1992), p. 33

17. Pentru context, inclusiv influenţa lucrării lui Zametica, vezi Brendan Simms, *Unfinest Hour: Britain and the Destruction of Bosnia* (Londra, Allen Lane, The Penguin Press, 2001), p. 228

18. James Gow, *The Serbian Project and Its Adversaries: A Strategy of War Crimes* (Londra, Hurst & Co., 2003). Pentru argumentaţia privind folosirea retoricii conflictului etnic de către elite, în scopuri politice, vezi V.P. Gagnon Jr., „Ethnic Nationalism and International Conflict: The Case of Serbia” („Naţionalismul etnic şi conflictual international: Cazul Serbiei”), *International Security*, 19: 3, (1995/6), pp. 130–166.

19. Toft, „The Origins of Ethnic Wars” („Originile războaielor etnice”)

20. Joseph Young, „Repression, Dissent, and the Onset of Civil War” („Represiune, nemulţumire şi izbucnirea războiului civil”), *Political Research Quarterly* 66.3 (2012), p. 516–532, precum şi capitolul lui „Antecedents of Civil War Onset” („Antecedentele izbucnirii războiului civil”), în T. David Mason şi Sara McLaughlin Mitchell, *What Do We Know about Civil Wars?* (New York, Rowman & Littlefield, 2016), pp. 33–42

21. Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Londra, Verso, 1991)

22. Lee J.M. Seymour şi Kathleen Gallagher Cunningham, „Identity issues and civil war” („Problemele de identitate şi războiul civil”), în Mason şi Mitchell, pp. 43–57

23. J. Wucherpfennig et al., „Ethnicity, the State, and the Duration of Civil War” („Etnicitate, stat şi durata războiului civil”), *World Politics* 64.1 (2012), pp. 79–115

24. Ann Hironaka, *Neverending Wars: The International Community, Weak States, and the Perpetuation of Civil War* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 2005)

25. Kaplan, „The Coming Anarchy” („Anarhia pe cale să vină”), p. 54

26. *The Economist*, 11 mai 2000. David T. Burbach şi Christopher J. Fettweis citează alte exemple ale acestei perspective întunecate: Chris Allen, „Warfare, Endemic Violence, and State Collapse in Africa” („Război, violenţa endemic şi colapsul statului în Africa”), *Review of African Political Economy* 26.81 (1999), pp. 367–384; James D. Fearon şi David D. Laitin, „Neotrusteeship and the Problem of Weak States” („Neotutela şi problema statelor slabe”), *International Security* 28.4 (2004), pp. 5–43; Peter Schwab, *Africa: A Continent Self-Destructs* (New York, Palgrave, 2002); şi Howard W. French, *A Continent for the Taking: The Tragedy and Hope of Africa* (New York, Vintage Books, 2004).

27. James Fearon şi David Laitin, „Ethnicity, Insurgency, and Civil War” („Etnicitate, insurgenţă şi război civil”), *American Political Science Review* 97.1 (2003), pp. 75–90

28. John Clark, „A Constructivist Account of the Congo Wars” („O relatare constructivistă a războaielor din Congo”), *African Security* 4.3 (2011), pp. 147–170

29. Gerard Prunier, *Africa’s World War: Congo, the Rwandan Genocide, and the Making of a Continental Catastrophe* (New York, Oxford University Press, 2008)

30. Numerele şi incertitudinile legate de bilanţurile acestor evenimente sunt uriaşe. Analizând violenţele produse în Zair/RDC, Comitetul Internaţional de Salvare (IRC) a tras concluzia, pe baza datelor disponibile referitor la mortalitate, că războiul trebuie să fi costat în jur de 5,4 milioane de vieţi, în general, din cauza „bolilor infecţioase, malnutriţiei şi condiţiilor legate de neonatalitate şi graviditate”. În special copiii au avut de suferit: ei „reprezintă în jur de 47 la sută din decese, chiar dacă ei constituie doar 19 la sută din populaţia totală”. Dr Benjamin Coghlan et al., *Mortality in the Democratic Republic of Congo: An ongoing crisis* (International Rescue Committee, 2007). Disponibil la: https://www.rescue.org/sites/default/files/migrated/where/g_belgium/2006-7_congomortalitysurvey_a4.pdf. Această estimare a fost contestată de Human Security Report Project (HSP), care a argumentat că studiile originale nu au fost făcute ştiinţific, prea multe dintre date fiind culese doar în regiunile grav afectate. În plus, orice estimare a luat în calcul cifrele de bază privind mortalitatea, iar estimarea IRC, bazată pe statisticile pentru Africa subsahariană, era prea mică. În loc de 2,83 milioane de decese în plus, HSP susţinea că 860 000 ar fi o cifră mai corectă. (*The Human Security Report 2009/2010: The Causes of Peace and the Shrinking Costs of War*, partea a 2-a, pp. 123–131)

31. Jack Hirshleifer, „The dark side of the force” („Partea întunecată a forţei”), *Economic Inquiry* 32 (1994), p. 3. Pentru o trecere în revistă a literaturii economice privind războaiele civile, vezi Christopher Blattman şi Edward Miguel, „Civil War” („Războiul civil”), *Journal of Economic Literature* 48.1 (2010), pp. 3–57.

32. Michael Ross, „A closer look at oil, diamonds, and civil war” („O privire mai atentă la petrol, diamante şi războiul civil”), *Annual Reviews of Political Science* 9 (2006), pp. 265–300

33. Vezi Abiodun Alao, *Natural Resources and Conflict in Africa: The Tragedy of Endowment* (Rochester, University of Rochester Press, 2007).

34. Fearon şi Laitin, *Ethnicity, Insurgency, and Civil War*, p. 88. Ei au confirmat suferinţele care puteau fi produse de războaiele civile.

35. Paul Collier şi Anke Hoeffler, „Economic causes of civil conflict and their implications for policy" („Cauzele economice ale conflictului civil şi implicaţiile lor asupra politicii") în *Managing Global Chaos*, ed. Chester A. Crocker, et al., (Washington, DC, United States Institute of Peace, 2000)

36. Paul Collier et al., *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy* (Washington DC, World Bank and Oxford University Press, 2003). Vezi, de asemenea, Paul Collier, Anke Hoeffler şi Dominic Rohner, „Beyond greed and grievance: feasibility and civil war" („Mai presus de lăcomie şi suferinţă: fezabilitatea şi războiul civil"), *Oxford Economic Papers* 61 (2009), pp. 1–27.

37. Collier et al., *Conflict Trap*, pp. 53–54

38. Paul Collier şi Anke Hoeffler, „Greed and grievance in civil war" („Lăcomie şi suferinţă în războiul civil"), *Oxford Economic Papers*, p. 56

39. C. Cramer, „Homo Economicus goes to war: methodological individualism, rational choice, and the political economy of war" („Homo Economicus pleacă la război: individualismul metodologic, alegerea raţională şi economia politică a războiului"), *World Development* 30 (2002), p. 1849

40. Paul Collier, „The cultural foundations of economic failure: a conceptual toolkit" („Bazele culturale ale eşecului economic: un set de concepte de bază"), *Journal of Economic Behavior & Organization*, 126, (2016), pp. 5–24

41. M. Humphreys, „Natural resources, conflict, and conflict resolution: uncovering the mechanisms" („Resursele naturale, conflictul şi rezolvarea conflictului: prezentarea mecanismelor"), *Journal of Conflict Resolution* 49 (2005), pp. 508–537

42. Ross. El a găsit o mai mare relevanţă statistică în cazurile ocazionale de extracţie „primară” de diamante din mine de mare adâncime controlate de companii mari şi de guverne decât în cazurile de diamante „secundare”, din exploatări apropiate de suprafaţă şi operate de amatori.

43. Michael L. Ross, „What have we learned about the resource curse?” („Ce am învăţat din blestemul resurselor?”), *Annual Review of Political Science* 18 (2015), pp. 239–259

44. Făcând această afirmaţie, Humphreys se referă la Angell, p. 513.

45. Jeremy M. Weinstein, „Resources and the information problem in rebel recruitment” („Resursele şi problema informaţiilor în recrutarea rebelilor”), *The Journal of Conflict Resolution* 49:4 (2005), pp. 598–624

46. David Keen, *The Economic Functions of Violence in Civil Wars*, Adelphi Paper no. 320 (Londra, Taylor & Francis pentru IISS, 1998)

47. Dennis Rodgers şi Robert Muggah, „Gangs as non-state armed groups:the Central American case” („Bandele ca grupări armate non-statale: Cazul Americii Centrale”)*, Contemporary Security Policy* 30.2 (2009), pp. 301–317; Jeffrey Gettleman, „Forever wars: Why the continent’s conflicts never end” („Eternele războaie: De ce nu se termină niciodată conflictele de pe continent”), *Foreign Policy* 178 (2010), pp. 73–75; şi John Mueller, *The Remnants of War* (Ithaca, NY, Cornell University Press, 2004).

Capitolul 15

1. Prim-ministrul Tony Blair, discurs la Clubul economic din Chicago, PBS, 22 aprilie 1999, http://www.pbs.org/newshour/bb/international-jan-june99-blair_doctrine4-23/

2. Nicholas Wheeler, *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society* (Oxford, Oxford University Press, 2000)

3. Michael Walzer, *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*, (New York, Basic Books, 1977)

4. Pe 15 februarie 1991, preşedintele Bush a îndemnat poporul irakian „să ia problemele în propriile mâini, să-l forţeze pe Saddam Hussein să plece de la putere”. Margaret Dowd, *New York Times*, 16 februarie 1991, http://www.nytimes.com/1991/02/16/world/war-in-the-gulf-the-president-bush-scorning-offer-suggests-iraqis-topple-hussein.html.

5. *The Times*, 18 august 1992, citat în Martin Bell, *In Harm's Way* (Londra, Hamish Hamilton, 1995), p. 137. La vremea respectivă, acesta a fost descris ca „efectul CNN”. Vezi Piers Robinson, „The CNN effect: can the news media drive foreign policy?” („Efectul CNN: poate presa de ştiri să influenţeze politica externă?”, *Review of International Studies*, 25:2 (1999), pp. 301–309. Efectul CNN original se referea la ubicuitatea canalului de ştiri (astfel încât toate taberele foloseau aceeaşi sursă de informaţii) şi la particularităţile urmărilor lui. Termenul în sine are originea în timpul Războiului din Golf şi a fost evident promovat de proprietarul CNN, Ted Turner. Vezi Thomas Allen, F. Clifton Berry şi Norman Polmar, *CNN: War in the Gulf* (Atlanta, GA, Turner Broadcasting, 1999).

6. Document al reuniunii de la Moscova a Conferinţei privind dimensiunea umană a OSCE, Organizaţia pentru Securitate şi Cooperare în Europa, 4 octombrie 1991. Disponibil la: http://www.osce.org/odihr/elections/14310

7. Albrecht Schnabel şi Ramesh Thakur, ed., *Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship* (New York, United Nations University Press, 2000), şi Ivo Daalder şi Michael O'Hanlon, *Winning Ugly: NATO's War to Save Kosovo* (Washington DC, Brookings Institution, 2000)

8. Blair, discursul de la Chicago (vezi nota 1). Pentru contextul discursului la care a contribuit şi autorul, vezi Lawrence Freedman „Force and the International Community: Blair's Chicago Speech and the Criteria for Intervention” („Forţa şi comunitatea internaţională: Discursul lui Blair de la Chicago şi criteriile pentru intervenţie”), *International Relations*, 21:3 (2017), pp. 1–17.

9. John McKinley, ed., *A Guide To Peace Support Operations* (Providence, RI: The Thomas J. Watson Jr. Institute for International

Studies, Brown University, 1996), şi Alex J. Bellamy, „The «Next Stage» in Peace Operations Theory?" („«Următoarea etapă» în teoria operaţiunilor de pace?"), *International Peacekeeping* 11:1 (2004), pp. 17–38

10. Lawrence Freedman, „Bosnia: Does Peace Support Make Any Sense?" („Bosnia: Are vreun rost menţinerea păcii?"), *NATO Review*, 43:6 (1995), pp. 19–23

11. Pentru câteva exemple de astfel de lucrări, vezi Nigel Rodley, ed., *To Loose the Bands of Wickedness* (Londra, Brassey's, 1992); Lawrence Freedman, ed., *Military Intervention in European Conflicts* (Londra, Blackwell, 1994); şi Stephen A. Garrett, *Doing Good and Doing Well: An Examination of Humanitarian Intervention* (Westport, CT, Greenwood Press, 1999).

12. Vezi Adam Roberts, „The Civilian in Modern War" („Civilii în războiul modern"), în Strachan şi Scheipers, p. 373.

13. International Commission on Intervention, *The Responsibility to Protect: The Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty* (Ottawa: International Development Research Centre [IDRC], noiembrie 2002); şi Thomas G. Weiss, *Military-Civilian Interactions: Humanitarian Crises and the Responsibility to Protect* (New York, Rowman & Littlefield, 2004)

14. High-Level Panel on Threats, *Challenges and Change, A More Secure World: Our Shared Responsibility* (New York, United Nations, 2004), p. 66 (pct. 3, paragraf 203)

15. Rezoluţie adoptată de Adunarea Generală, Documentul final al Summitului mondial din 2005, 25 octombrie 2005. http://www.un.org/womenwatch/ods/A-RES-60-1-E.pdf. Este important că rezoluţia nu face referire la Capitolul 7, deci în principiu nu autorizează recurgerea la forţă în sprijinul acestei responsabilităţi.

16. ONU, Rezoluţia 1270 a Consiliului de Securitate (Sierra Leone), S/RES/1270, 22 octombrie 1999

17. Citat de Mats Berdal, „The State of UN Peacekeeping: Lessons from Congo" („Starea operaţiunilor ONU de menţinere a păcii:

Lecţiile din Congo"), *Journal of Strategic Studies* 39 (2016), pp. 1–30

18. Simone Haysom şi Jens Pedersen, „Robust peacekeeping in Africa: the challenge for humanitarians" („Fermitate în menţinerea păcii în Africa: o provocare pentru umanitarişti"), *Humanitarian Practice Network*, online, octombrie 2015. Disponibil la: http://odihpn.org/magazine/robust-peacekeeping-in-africa-the-challenge-forhumanitarians/.

19. Acesta a devenit subiectul unei reuniuni a Consiliului de Securitate, în 2001. UN Security Council, „Security Council Meets On Hiv/Aids And Peacekeeping Operations; Hears From Peacekeeping Under-Secretary-General, UNAIDS" („Consiliul de Securitate se reuneşte pe tema HIV/SIDA şi operaţiunile de menţinere a păcii; audierea subsecretarului general pe problemele de menţinere a păcii, UNAIDS"), 19 ianuarie 2001, http://www.un.org/press/en/2001/sc6992.doc.htm. Pentru eforturile de educare a forţelor din teren cu privire la pericole, vezi: UNAIDS, „Fact Sheet: HIV/AIDS and Peace-Keeping" („Fişă informative: HIV/SIDA şi operaţiunile de menţinere a păcii"), iunie 2004, http://data.unaids.org/Topics/Security/fs_peacekeeping_en.pdf?preview=true.

20. Emily Paddon Rhoads, *Taking Side in Peacekeeping* (Oxford, Oxford University Press, 2016)

21. Andrew M. Dorman, *Blair's Successful War: British Military Intervention in Sierra Leone* (Farnham, Ashgate Publishing, 2009)

22. Virginia Page Fortna, *Does Peacekeeping Work? Shaping Belligerents' Choices After Civil War* (Princeton, Princeton University Press, 2008). Michael Gilligan şi Stephen Stedman, „Where Do the Peacekeepers Go?" („Unde se duc «căştile albastre»?"), *International Studies Review* 5.4 (2003), pp. 37–54. Gilligan şi Stedman au constatat că, în timp ce numărul celor morţi într-un război civil este asociat pozitiv cu probabilitatea unei intervenţii, ONU acţionează luând în calcul şi consideraţiile legate de putere şi risc: în particular, este mai probabil ca ONU să organizeze o intervenţie în state slabe şi cu armate mici.

23. Paul Diehl şi Daniel Druckman, *Evaluating Peace Operations* (Boulder, CO, Lynne Rienner, 2010)

24. Roland Paris, „Saving Liberal Peacebuilding” („Salvarea pacificării liberale”), *Review of International Studies*, 36:2 (2010), pp. 337–365

25. Jean-Marie Guéhenno, *The Fog of Peace: A Memoir of International Peacekeeping in the 21st Century* (Washington DC, Brookings Institution Press, 2015)

26. ONU, Raport al Comitetului ONU pentru operaţiuni de menţinere a păcii, „Brahimi Panel Report” („Raportul Comitetului Brahimi”), S/2000/809, 21 august 2000

27. La începutul anului 2017 erau în desfăşurare 16 operaţiuni ONU cu un personal de peste 107 000 de oameni. Peacekeeping Fact Sheet, United Nations, http://www.un.org/en/peacekeeping/resources/statistics/factsheet.shtml.

28. Berdal, p. 6

29. Guéhenno, Epilog

Capitolul 16

1. Tim O’Brien, *Going after Cacciato*, (New York, Delacorte Press, 1978), p. 225–226

2. Mark Taylor, *The Vietnam War in History, Literature and Film*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2003), p. 51. Acesta s-a bazat în linii mari pe Robin Moore, *The Green Berets*, (New York, Crown, 1965).

3. Lawrence H. Suid, *Guts & Glory: The Making of the American Military Image in Film* (Lexington, The University Press of Kentucky 2002), p. 248

4. Suid, pp. 356, 332. *Apocalypse Now* era o adaptare liberă a cărţii lui Joseph Conrad, *Heart of Darkness*, a cărei acţiune se petrecea în anii 1890.

5. Suid, p. 514

6. C.D.B. Bryan, „Barely Suppressed Screams” („Strigăte cu greu reţinute”), *Harper’s* (1 iunie 1984)

7. Albert Auster & Leonard Quart, *How the War was Remembered: Hollywood & Vietnam* (New York, Prager, 1988)

8. Aceasta este o temă recurentă în Linda Dittmar şi Gene Michaud, ed., *From Hanoi to Holywood: The Vietnam War in American Film* (New Brunswick, NJ, Rutgers University Press, 1990).

9. Intervenţia americană în Beirut este descrisă în cartea mea *Choice of Enemies: America Confronts the Middle East* (New York, PublicAffairs, 2009).

10. George Shultz, *Turmoil and Triumph: My Years as Secretary of State*, (New York, Charles Scribner’s Sons, 1993), p. 648

11. Caspar Weinberger, „The Uses of Military Power” („Utilizările puterii militare”), Discurs la Clubul Naţional al Presei, 28 noiembrie 1984, la www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/military/force/weinberger.html.

12. Mark Bowden, *Black Hawk Down: A Story of Modern War* (New York, Atlantic Monthly Press, 1999). Theo Farrell, „Sliding into War: The Somalia Imbroglio and U.S. Army Peace Operations Doctrine” („Alunecând spre război: Confuzia din Somalia şi doctrina armatei americane privind operaţiunile de menţinere a păcii”), *International Peacekeeping* 2:2 (1995), pp. 194–214.

13. Samantha Powers, *A Problem from Hell: America and the Age of Genocide* (New York, Basic Books, 2002). Discutabil, Rwanda a fost o situaţie rară în care exista o obligaţie întemeiată de intervenţie, cum este în cazul genocidului. Convenţia privitoare la genocid a fost adoptată în 1948, ca reacţie la Holocaustul nazist împotriva evreilor. Genocidul era definit ca acţiuni comise „cu intenţia de a distruge, total sau partial, un grup naţional, etnic, rasial sau religios”. Statele aveau datoria de a preveni sau pedepsi aceste acţiuni, o excepţie de la Carta ONU privind obligaţia non-intervenţiei. Cum Clinton nu voia să îşi assume o altă intervenţie în Africa, administraţia lui a mers destul de departe pentru a nega că în Rwanda ar fi fost genocid.

14. *The Carnegie Commission for the Prevention of Deadly Conflict* (New York, Carnegie Corporation, 1998). Pentru o opinie contrară, vezi Alan J. Kuperman, *The Limits of Humanitarian Intervention: Genocide in Rwanda* (Washington DC, Brookings Institution Press, 2001).

15. Transcrierea interviului luat lui Osama bin Laden de Peter Arnett, martie 1997, http://news.findlaw.com/cnn/docs/binladen/binladenintvw-cnn.pdf

16. Vezi John Esposito, *The Islamic Threat: Myth or Reality* (New York, Oxford University Press, 1992), şi Fawaz Gerges, *America and Political Islam: Clash of Cultures or Clash of Interests* (New York, Cambridge University Press, 1999).

17. Bernard Lewis, „The Roots of Muslim Rage" („Rădăcinile furiei musulmanilor"), *The Atlantic*, septembrie 1990, https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1990/09/the-roots-of-muslimrage/ 304643/

18. Huntington, „The Clash of Civilizations?", p. 31

19. Anthony J. Dennis, *The Rise of the Islamic Empire and the Threat to the West* (Ohio, Wyndham Hall Press, 1996)

20. Tom Clancy, *The Sum of all Fears* (New York, Berkely Mass market publishing, 1992), p. 913

21. Gavin Cameron, *Nuclear Terrorism: A Threat Assessment for the 21st Century* (Londra, Macmillan, 1999)

22. Brian M. Jenkins, *Will Terrorists Go Nuclear?* (Santa Monica, CA, RAND, 1975)

23. Atacul din 1993 de la World Trade Center s-a soldat cu şase morţi şi 1 000 de răniţi. Intenţia a fost de a dărâma unul dintre turnuri peste celălalt, ceea ce ar fi însemnat mult mai multe victime. Pe 7 august 1998 au explodat bombe la ambasadele SUA din Kenya şi Tanzania, făcând 300 de morţi, printre care 12 americani, şi peste 5 000 de răniţi. În decembrie 1999 au fost împiedicate atacuri care aveau legătură cu sărbătorirea noului mileniu, în Israel şi în Statele Unite.

24. Remarci făcute de directorul CIA George J. Tenet pe marginea „World-wide Threat 2001: National Security in a Changing World” („Ameninţări globale 2001: Securitatea naţională într-o lume în schimbare”), 7 februarie 2001, http://u2.lege.net/avalon.law.yale.edu/21st_century/tenet_001.asp

25. US Commission on National Security/21st Century, *New World Coming: American Security in the 21st Century* (Washington DC, US Government printing Office, 1999), p. 48. Pentru o evidenţiere similară, vezi şi National Commission on Terrorism, *Countering the Changing Threat of International Terrorism* (Washington DC, US Congress, 2000). În temeiul Legii Publice 277, al 105-lea Congres. Tema atacurilor cu arme nucleare, chimice sau biologice a fost abordată în mai multe studii şi înainte de 9/11: Gavin Cameron, *Nuclear Terrorism: A Threat Assessment for the 21st Century* (Londra, Macmillan, 1999); Richard A. Falkenrath, Robert D. Newman şi Bradley Thayer, *America’s Achilles’ Heel: Nuclear, Biological, and Chemical Terrorism and Covert Attack* (Cambridge, MA, MIT Press, 1998); Peter R. Lavoy, Scott D. Sagan şi James J Wirtz, ed., *Planning the Unthinkable: How New Powers Will Use Nuclear, Chemical and Biological Weapons* (Ithaca, NY, Cornell University Press, 2000); Jan Lodal, *The Price of Dominance: The New Weapons of Mass Destruction and Their Challenge to American Leadership* (New York, Council on Foreign Relation, 2001); şi Jessica Stern, *The Ultimate Terrorists* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 1999).

26. Hassner, *Religion on the Battlefield*, pp. 3–5

27. Richard K. Betts, „The New Threat of Weapons of Mass Destruction” („Noua ameninţare a armelor de distrugere în masă”), *Foreign Affairs* 77.1 (1998), pp. 26–41

Capitolul 17

1. Secretariatul Apărării SUA, Conferinţă de presă – Secretarul Apărării Donald H. Rumsfeld, 12 februarie 2002. http://archive.defense.gov/Transcripts/Transcript.aspx?TranscriptID=2636

2. John J. Mearsheimer, *Conventional Deterrence*. (Ithaca, NY, Cornell University Press, 1983)

3. André Beaufre, „Battlefields of the 1980s” („Câmpurile de luptă ale anilor 1980”), în Nigel Calder, ed., *Unless Peace Comes: A Scientific Forecast of New Weapons* (Londra, Allen Lane, 1968), p. 19

4. Mark Clodfelter, *The Limits of Air Power: The American Bombing of North Vietnam* (New York, Free Press, 1989)

5. Richard Burt, *New Weapons Technologies: Debate and Directions*, Adelphi Paper no. 126 (Londra, IISS, 1976), p. 3

6. Alvin şi Heidi Toffler, *The Third Wave* (New York, Morrow, 1980)

7. Alvin şi Heidi Toffler, *War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century* (New York, Little Brown, 1993). Ne oferă un ghid amănunţit al dezbaterilor privind tehnologia militară la vremea respectivă.

8. Basil Liddell Hart, *The Revolution in Warfare* (Londra, Faber, 1946)

9. Richard Simpkin, *Race to the Swift: Thoughts on Twenty-first Century Warfare* (Londra, Brassey’s, 2000)

10. Alan Campen, ed., *The First Information War: The Story of Communications, Computers, and Intelligence Systems in the Persian Gulf War* (Fairfax, VA, AFCEA International Press, 1992), şi Edward Mann, „Desert Storm: The First Information War?” („Furtună în Deşert: Primul război informational?”), *Airpower Journal* (1994), pp. 4–14

11. Pentru originile şi evoluţia Revoluţiei în Afaceri Militare (RMA), vezi Freedman, *Strategy*, Capitolul 16.

12. Amiral William Owens, „The Emerging System of Systems” („Sistemul emergent de sisteme”), *US Naval Institute Proceedings* (1995), pp. 35–39

13. Robert H. Scales, *Yellow Smoke: The Future of Land Warfare for America’s Military* (Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2003)

14. Ben Lambeth, „The Technology Revolution in Air Warfare” („Revoluţia tehnologică în războiul aerian”), *Survival* 39.1 (1997), p. 72, şi John A. Warden III, „The Enemy as a System” („Inamicul ca sistem”), *Airpower Journal* 9.1 (1995), pp. 40–55

15. Martin Libicki, „DBK and its Consequences” („DBK şi consecinţele ei”), *Dominant Battlespace Knowledge*, ed. Stuart Johnson şi Martin Libicki (Washington DC, National Defense University, aprilie 1996), p. 18

16. Edward Luttwak, „Towards Post-Heroic Warfare” („Spre războiul post-eroic”), *Foreign Affairs* 74.3 (1995), pp. 109–122

17. Eric V. Larson, *Casualties and Consensus: The Historical Role of Casualties in Domestic Support for U.S. Military Operations* (Santa Monica, CA, RAND, 1996); Steven Kull şi Clay Ramsay, „The Myth of the Reactive Public: American Public Attitudes on Military Fatalities in the Post-Cold War Period” („Mitul publicului reactiv: Atitudinile americanilor privind militarii morţi la datorie după Războiul Rece”), *Public Opinion and the International Use of Force*, ed. Philip Everts şi Pierangelo Isernia (Londra, Routledge, 2001); şi Peter D. Feaver şi Christopher Gelpi, „A look at casualty aversion: How many deaths are acceptable? A surprising answer” („O privire la aversiunea faţă de victime: Cât de multe morţi sunt acceptabile? Un răspuns surprinzător”), *Washington Post*, 7 noiembrie 1999. Disponibil la: http://www.washingtonpost.com/wp-srv/WPcap/1999-11/07/061r110799-idx.html.

18. US Department of Defense, *Joint Military Net Assessment* (Washington DC, Department of Defense, 1993), p. 3. Citat în Keith Payne, „Post-Cold War Deterrence and Missile Defense” („Descurajarea după Războiul Rece şi apărarea antirachetă”), *Orbis* 39.2 (1995), p. 203.

19. Jeffrey Record, „Force-protection fetishism: Sources, consequences, and solutions” („Fetişismul protecţiei forţelor: Surse, consecinţe şi soluţii”), *Aerospace Power Journal* (Vara 2000); Andrew Erdmann, „The U.S. presumption of quick, costless wars” („Premisa americană a războaielor rapide, fără costuri”), *Orbis* (Vara 1999)

20. Michael O’Hanlon, *Technological Change and the Future of Warfare* (Washington DC, Brookings Institution, 2000), p. 197

21. Ralph Peters, „Our soldiers, their cities” („Soldaţii noştri, oraşele lor”), *Parameters*, (1996), pp. 43–50

22. Barry R. Posen „Urban operations: Tactical realities and strategic ambiguities” („Operaţiunile urbane: Realităţi tactice şi ambiguităţi strategice”) în Michael C. Desch, ed. *Soldiers in Cities: Military Operations on Urban Terrain* (Carlisle, PA, U.S. Army War College, 2001), pp. 153–154

23. Michael Evans, „Future war in cities: Urbanization’s challenge to strategic studies in the 21st century” („Viitorul război în oraşe: Urbanizarea ca provocare pentru studiile strategice din secolul XXI”), *International Review of the Red Cross*, 98:1 (2016), pp. 37–45

24. General-maior Robert H. Scales, Jr. „The indirect approach: How U.S. military forces can avoid the pitfalls of future urban warfare” („Abordarea indirectă: Cum pot forţele militare americane să evite capcanele viitorului război urban”), *Armed Forces Journal International*, 136:3 (1998)

25. Secretarul Apărării Donald Rumsfeld, „A new kind of war” („Un nou tip de război”), *New York Times*, 27 septembrie 2001. Disponibil la: http://www.nytimes.com/2001/09/27/opinion/a-new-kind-of-war.html.

26. Pentru un exemplu de folosire timpurie a termenului, într-un context legat de Vietnam, vezi Andrew Mack, „Why big nations lose small wars: The politics of asymmetric conflict” („De ce naţiunile mari pierd războaiele mici: Politicile conflictului asimetric”), *World Politics* 27.2 (1975), pp. 175–200. Vezi Steven Metz şi Douglas V. Johnson, *Asymmetry and U.S. Military Strategy: Definition, Background, and Strategic Concepts* (Carlisle, PA: Strategic Studies Institute, US Army War College, 2001).

27. Steven Metz, *Iraq and the Evolution of American Strategy* (Washington DC, Potomac Books, 2008)

28. Vezi Freedman, *Choice of Enemies*, pp. 431–432.

29. „President and Prime Minister Blair Discussed Iraq, Middle East, the East room” („Preşedintele şi prim-ministrul Blair au discutat despre Irak, Orientul Mijlociu, Sala de Est”) 12 noiembrie 2004, http://www.whitehouse.gov/news/releases/2004/11/2004 1112-5.html.

30. Conrad C. Crane, *Cassandra in Oz: Counterinsurgency and Future War* (Annapolis: Naval Institute Press, 2016)

31. Conrad C. Crane, *Avoiding Vietnam: The U.S. Army's Response to Defeat in Southeast Asia* (Carlisle Barracks, PA, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2002)

32. Conrad C. Crane şi W. Andrew Terrill, *Reconstructing Iraq: Insights, Challenges, and Missions for Military Forces in a Post-Conflict Scenario* (Carlisle Barracks, PA, US Army War College, Strategic Studies Institute, februarie 2003)

33. A fost implicat un grup de ofiţeri cultivaţi: John A. Nagl, *Counterinsurgency Lessons from Malaya and Vietnam: Learning to Eat Soup with a Knife* (Westport, CT, Praeger, 2002); David Kilcullen, *The Accidental Guerrilla: Fighting Small Wars in the Midst of a Big One* (Londra, Hurst & Co., 2009); şi general-locotenent David H. Petraeus, „Learning counterinsurgency: Observations from soldiering in Iraq" („Învăţând contrainsurgenţa: Observaţii din serviciul military în Irak"), *Military Review* (2006), pp. 2–12.

34. *U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual (FM 3–24)* (Chicago, University of Chicago Press, 2007)

35. Vezi schimbul de replici dintre Robert J. Gonzalez, „Toward mercenary anthropology?" („Spre mercenariat în antropologie?") şi Montgomery McFate, „Building bridges or burning heretics?" („Construind poduri sau arzând eretici pe rug?"), *Anthropology Today* 23:3 (2007), pp. 14–21. Vezi şi Montgomery McFate şi Janice Laurence, ed., *Social Science Goes to War: The Human Terrain System in Iraq and Afghanistan* (Londra, Hurst, 2015).

36. Stathis N. Kalyvas, „The New U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual as political science and political praxis" („Noul manual de contrainsurgenţă pentru armata terestră/infanteria marina a SUA, ca ştiinţă politică şi ca practică politică"), *Perspectives on Politic*s 6.2 (2008), p. 351

37. David Galula, *Counterinsurgency Warfare: Theory and Practice* (Westport, CT, Praeger, 1964)

38. Distincţia între cinetic şi non-cinetic a fost remarcată pentru prima data de Bob Woodward, în *Bush at War* (New York, Simon &

Schuster, 2002). Vezi Timothy Noah, „Birth of a Washington word: When warfare gets «kinetic»„ („Naşterea unui cuvânt la Washington: Când războiul devine «cinetic»„), *Slate*, 20 noiembrie 2002. Disponibil la: http://www.slate.com/articles/news_and_politics/chatterbox/2002/11/birth_of_a_washington_word.html.

39. M.L.R. Smith şi David Martin Jones, *The Political Impossibility of Modern Counterinsurgency: Strategic Problems, Puzzles and Paradoxes* (New York, Columbia University Press, 2015)

40. Col. Gian Gentile, *Wrong Turn: America's Deadly Embrace of Counterinsurgency* (New York, The New Press, 2013)

41. Ralph Peters „Progress and Peril, New Counterinsurgency Manual cheats on the history exam" („Progres şi pericol; Noul manual de contrainsurgenţă trişează la examenul de istorie)," *Armed Forces Journal International*, 144 (2007), http://armedforcesjournal.com/progress-and-peril/

42. Carter Malkasian, *Illusions of Victory: The Anbar Awakening and the Rise of the Islamic State* (New York, Oxford University Press, 2017)

43, Smith şi Jones, p. 182

44. Edward Luttwak, „Dead end: Counterinsurgency warfare as military malpractice" („Fundătură: războiul de contrainsurgenţă ca malpraxis military"), *Harpers*, februarie 2007, pp. 33–42.

Capitolul 18

1. Martin Barker, *A „Toxic Genre": The Iraq War Films* (Londra, Pluto Press, 2011), pp. 32–33

2. Edward Luttwak, „Towards Post-Heroic Warfare" („Spre războiul post-eroic"), *Foreign Affairs* 74.3 (1995), pp. 109–122

3. Concluzia finală, care confirmă atât costul ridicat al campaniilor de bombardamente strategice, cât şi realizările limitate ale acestora, apare în Richard Overy, *The Bombing War: Europe 1939–1945* (Londra, Allen Lane, 2013).

4. James Corum şi Wray Johnson, *Airpower in Small Wars: Fighting Insurgents and Terrorists* (Lawrence, KS, University Press of

Kansas, 2003), p. 58. Irakul a fost locul în care Arthur Harris, în calitatea lui de commandant de escadron, şi-a dezvoltat ideile privind bombardamentele strategice, pe care le-a aplicat apoi fără milă de la conducerea comandamentului de bombardiere împotriva oraşelor germane.

5. Aylmer Haldane, *The Insurrection in Mesopotamia*, 1920 (Edinburgh, Blackwood, 1922; Mark Jacobsen «Only by the sword»: British counter-insurgency in Iraq, 1920" („«Doar prin sabie»: contrainsurgenţa britanică în Irak, 1920"), *Small Wars & Insurgencies*, 2:2, (1991), pp. 323–363

6. Sahr Conway-Lanz, *Collateral Damage: Americans, Noncombatant Immunity, and Atrocity after World War II* (New York, Routledge, 2006), p. 2

7. Matthew Evangelista şi Henry Shue, *The American Way of Bombing; Changing Ethical and Legal Norms from Flying Fortress to Drones* (Ithaca, NY, Cornell University Press, 2004)

8. Thomas Smith, *Human Rights and War Through Civilian Eyes* (Philadelphia, PA, University of Pennsylvania Press, 2016)

9. Charles J. Dunlap, Jr., „Lawfare today... and tomorrow" („Războiul judiciar astăzi... şi mâine"), *International Law and the Changing Character of War*, ed. Raul A. „Pete" Pedrozo şi Daria P. Wollschlaeger, vol. 87 (Newport, RI: US Naval War College International Law Studies, 2011); şi Charles Dunlap, *Law and Military Interventions: Preserving Humanitarian Values in 21st Conflicts* (Cambridge, MA, Carr Center for Human Rights Policy Kennedy School of Government, Harvard University, 2001).

10. Stephen Saideman, *The Ties That Divide: Ethnic Politics, Foreign Policy, and International Conflict* (New York, Columbia University Press, 2001)

11. James Gow şi James Tilsey, „The strategic imperative for media management" („Imperativul strategic pentru managementul presei"), *Bosnia by Television*, ed. James Gow, Richard Paterson, şi Alison Preston (Londra, British Film Institute, 1996), p. 107

12. Ivan Arreguın-Toft, „How the weak win wars: A theory of asymmetric conflict" („Cum câştigă războaiele cei slabi: O teorie a

conflictului asimetric"), *International Security* 26.1 (2001), pp. 93–128

13. Gil Merom, *How Democracies Lose Small Wars* (Cambridge, Cambridge University Press, 2003), p. 15

14. Mao Zedong, *On Guerrilla Warfare*, trad. Samuel B. Griffith (Urbana, University of Illinois Press, 2000)

15. Beatriz Manz, *Paradise in Ashes: A Guatemalan Journey of Courage, Terror, and Hope* (Oakland, CA: University of California Press, 2005), şi Jennifer Schirmer, *The Guatemalan Military Project: A Violence Called Democracy* (Philadelphia, PA, University of Pennsylvania Press, 1998)

16. Schirmer, p. 45

17. Alex de Waal, *The Real Politics of the Horn of Africa: Money, War and the Business of Power* (Londra, Jon Wiley, 2015)

18. Ian Fisher, „Playing by the rules: From an old fashioned war, a very modern calamity" („Jucând după reguli: De la un război de modă veche la o calamitate foarte modernă"), *New York Times Week in Review*, 4 iunie 2000, p. 5; şi Ian Fisher, „Awful war, real peace: The model of Eritrea" („Război cumplit, pace reală: Modelul Eritreea"), *New York Times*, 6 aprilie 2001, A3.

19. Benjamin Valentino, Paul Huth şi Dylan Balch-Lindsay, „«Draining the Sea»: Mass Killing and Guerrilla Warfare" („«Cum să seci marea»: Uciderile în masă şi războiul de gherilă"), *International Organization* 58 (2004), pp. 375–407

20. Benjamin A. Valentino, *Final Solutions: Mass Killing and Genocide in the Twentieth Century* (Ithaca, NY, Cornell Studies in Security Affairs, 2005)

21. VK Shashikumar, „Lessons from Sri Lanka's war" („Lecţii din războiul din Sri Lanka"), *Indian Defence Review* 24.3 (2009). Disponibil la: http://www.indiandefencereview.com/spotlights/lessons-fromthe-war-in-sri-lanka/.

22. Niel A. Smith, „Understanding Sri Lanka's defeat of the Tamil Tigers" („Înţelegând învingerea Tigrilor Tamili din Sri Lanka"), *Joint*

Forces Quarterly 59 (2010), pp. 40–44. Samir Puri subliniază că „afacere plină de cruzime” a urmat încercărilor făcute de guvern de a îmbina dialogul cu coerciţia, *Fighting and Negotiating with Armed Groups*, p. 36.

23. Amy Knight, „Finally, we know about the Moscow bombings” („În sfârşit, am aflat despre bombele de la Moscova”), *New York Review of Books*, 22 noiembrie 2012, recenzia lui John Dunlop, *The Moscow Bombings of September 1999: Examinations of Russian Terrorist Attacks at the Onset of Vladimir Putin's Rule* (Stuttgart, Ibidem, 2012)

24. Jason Lyall, „Are coethnics more effective counterinsurgents? Evidence from the Second Chechen War” („Sunt co-etnicii contrainsurgenţi mai eficienţi? Dovezi din al doilea război din Cecenia”), *American Political Science Review* 104 (2010), pp. 1–20

25. Timothy L. Thomas, „Grozny 2000: Urban combat lessons learned” („Groznîi 2000: Lecţiile războiului urban au fost învăţate”), *Military Review* (iulie–august 2000), pp. 50–59

26. Mark Galeotti, „Putin is playing by Grozny rules in Aleppo” („Putin joacă în Alep după regulile din Groznîi”), *Foreign Policy*, 29 septembrie 2016

27. Jason Lyall, „Does indiscriminate violence incite insurgent attacks? Evidence from Chechnya” („Violenţa nediscriminată incite la atacuri insurgente? Dovezi din Cecenia”), *Journal of Conflict Resolution* 53.3 (2009), pp. 331–362. El era evident neplăcut surprins de rezultatele analizei lui: „Categoric, articolul nu trebuie interpretat ca susţinând folosirea violenţei aleatoare împotriva civililor ca instrument politic. Asemenea acţiuni sunt respingătoare din punct de vedere moral şi sunt pe drept cuvânt considerate crime de război şi de legile internaţionale, şi de legislaţia proprie a Rusiei.”

28. Emil Aslan Souleimanov şi David Siroky, „Random or Retributive?: Indiscriminate Violence in the Chechen Wars” („Aleator sau retaliatoriu?: Violenţa nediscriminată în războaiele din Cecenia”), *World Politics*, 68:4 (2016), pp. 677–712

29. Luke N. Condra şi Jacob N. Shapiro, „Who takes the blame? The strategic effects of collateral damage” („Cine este vinovat?

Efectele strategice ale pagubelor colaterale"), *American Journal of Political Science* 56:1 (2012), pp. 167–187

30. Jason Lyall, Graeme Blair şi Kosuke Imai, „Explaining support for combatants during wartime: A survey experiment in Afghanistan" („Explicând sprijinul pentru combatanţi în vreme de război: Un studiu experimental în Afghanistan"), *American Political Science Review* 107.4 (2013)

31. Valentino, *Final Solutions*, p. 68, şi Stathis Kalyvas, *The Logic of Violence in Civil War*, (Cambridge, Cambridge University Press, 2006), p. 388

32. Seth Jones, *Waging Insurgent Warfare: Lessons from the Vietcong to the Islamic State* (New York, Oxford University Press, 2017), p. 11

33. Christopher Paul, Colin Clarke şi Beth Grill, *Victory Has a Thousand Fathers: Sources of Success in Counterinsurgency* (Santa Monica, CA, RAND, 2010), p. xxiv

34. Austin Long, *The Soul of Armies: Counterinsurgency Doctrine and Military Culture in the US and UK* (Ithaca, NY, Cornell University Press, 2016), p. 225

Capitolul 19

1. Deborah Scroggins, *Emma's War: Love, Betrayal and Death in the Sudan* (New York, Vintage Books, 2004), p. 427. Am găsit citatul în Kalyvas, „Civil Wars" („Războaiele civile"), în Boix and Stokes, *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, ceea ce m-a făcut să citesc cartea.

2. *The State Failure Task Force Report: Phase al III-lea Findings* (McLean, VA, Science Applications International Corporation, 30 septembrie, 2000)

3. Charles Call, „The fallacy of the «Failed States»„ („Fantasmagoria «statelor eşuate»„), *Third World Quarterly* 29.8 (2008), pp. 1491–1507

4. Comisia Carnegie pentru prevenirea conflictelor letale, *Preventing Deadly Conflict* (New York, Carnegie Corporation,

1997), p. xviii. Disponibil la: http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a372860.pdf.

5. Francis Fukuyama, *State-Building: Governance and World Order in the 21st Century* (Ithaca, NY, Cornell University Press, 2004)

6. Stephen D. Krasner şi Carlos Pascual, „Addressing State Failure" („Abordarea statelor eşuate"), *Foreign Affairs* 84:4 (2005), pp. 153–163

7. Wendy Brown, „The New U.S. Army/Marine Corps counterinsurgency field manual as political science and political praxis", *Perspectives on Politics* 6.2 (2008), p. 351

8. Walter C. Ludwig II, „Influencing Clients in Counterinsurgency: U.S. Involvement in El Salvador's Civil War, 1979–92" („Influenţarea clienţilor în contrainsurgenţă: Implicarea SUA în războiul civil din El Salvador, 1979–1992"), *International Security* 41.6 (2016), p. 99

9. Virginia Page Fortna şi Reyko Huang, „Democratization after Civil War: A Brush-Clearing Exercise" („Democratizarea după războiul civil: un exerciţiu de curăţenie"), *International Studies Quarterly* 56 (2012), pp. 801–808

10. John Clark, „The decline of the African military coup" („Declinul loviturilor de stat africane"), *Journal of Democracy* 18.3 (2007), pp. 144–155

11. Jennifer M. Welsh, „Introduction" („Introducere"), *Humanitarian Intervention and International Relations*, ed. Jennifer M Welsh (Oxford, Oxford University Press, 2004), p. 7. Pentru unele consideraţii imparţiale despre noul imperialism, motivate de raţiuni defensive, vezi Robert Cooper, *The Post-Modern State and World Order* (Londra, Demos and the Foreign Policy Centre, 2000).

12. Richard Cockett, *Sudan: The Failure and Division of an African State* (New Haven, Yale University Press, 2016) pentru mai multe informaţii de context privitoare la conflict. Emma McCone a inspirat totodată un personaj fictional în Philip Caputo, *Acts of Faith* (New York, Knopf, 2005).

13. BBC News: „«I'm going to return to South Sudan», says Riek Machar („«Mă voi întoarce în Sudanul de Sud», spune Riek

Machar”, 18 octombrie 2016, http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-37689235

14. „Why South Sudan is still at war” („De ce Sudanul de Sud este încă în război”), *The Economist*, 3 octombrie 2016. Disponibil la: http://www.economist.com/blogs/economist-explains/2016/10/economist-explains-0. *The Economist* trata totodată dezaprobator un personaj care fusese la conducerea misiunii ONU, Hilde Johnson: *South Sudan: The Untold Story from Independence to Civil War* (Londra, I.B. Tauris, 2016). „From hope to horror” („De la speranţă la oroare”), *The Economist*, 16 iulie 2016. Disponibil la: http://www.economist.com/news/books-and-arts/21702158-hopehorror.

15. Monica Duffy Toft, *Securing the Peace: The Durable Settlement of Civil Wars* (Princeton, Princeton University Press, 2010), p. 17

16. Ian Morris, *War: What is it Good For? The Role of Conflict in Civilisation, from Primates to Robots* (Londra, Profile Books, 2014)

17. Charles Tilly, „War making and state making as organized crime” („Războiul şi formarea statului ca acţiuni de crimă organizată”), *Bringing the State Back In*, ed. Peter Evans, Dietrich Rueschemeyer şi Theda Skocpol (Cambridge, Cambridge University Press, 1985), pp. 169–191

18. Edward Luttwak, „Give War a Chance” („Daţi războiului o şansă”), *Foreign Affairs* 78.4 (1999), p. 36–44

19. Roy Licklider, „The consequences of negotiated settlements in civil wars, 1945–1993” („Consecinţele înţelegerilor negociate în războaiele civile, 1945–1993”), *American Political Science Review* 89.3 (1995), pp. 681–690

20. Monica Toft, „Peace through victory: The durable settlement of civil wars” („Pacea prin victorie: Soluţionarea durabilă a războaielor civile”), manuscris nepublicat, Harvard University, 2003

21. Robert Harrison Wagner, „The causes of peace” („Cauzele păcii”), *Stopping the Killing*, ed. Licklider (New York, New York University Press, 1993). Pentru un mecanism uşor diferit, vezi Toft, „Peace through victory” („Pacea prin victorie”). Herbst argumentează că problema fundamentală cu care se confruntau

liderii africani era (şi continuă să fie) cum să-şi extindă puterea peste teritorii vaste, inospitaliere şi slab populate. Vezi Jeffrey Herbst, *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control* (Princeton, NJ, Princeton University Press, 2000).

22. Jeremy M. Weinstein, „Autonomous recovery and international intervention in comparative perspective" („Refacerea autonomă şi intervenţia internaţională în perspectivă comparativă"), Centrul pentru Dezvoltare Globală, Referat de cercetare, numărul 57, aprilie 2005

23. Sebastian Mallaby, *The World's Banker: A Story of Failed States, Financial Crises, and the Wealth and Poverty of Nations* (New York, Penguin, 2004)

24. David T. Burbach şi Christopher J. Fettweis, „The coming stability? The decline of warfare in Africa and implications for international security" („Stabilitatea pe cale să se instaleze? Declinul războiului în Africa şi implicaţiile pentru securitatea internaţională"), *Contemporary Security Policy* 35.3 (2014), pp. 421–445

25. Vezi Jonathan M. Powell şi Clayton L. Thyme, „Global instances of coups from 1950 to 2010: A new dataset" („Exemple globale de lovituri de stat din 1950 până în 2010: un nou set de date"), *Journal of Peace Research* 48,2 (2011), pp. 249–259

26. Paul D. Williams, „Continuity and change in war and conflict in Africa" („Continuitate şi schimbare în război şi conflict în Africa"), *PRISM* 6:4 (2017), pp. 34–35; Barbara Walter, „Why bad gouvernance leads to repeat civil wars" („De ce guvernarea proastă duce la războaie civile repetate"), *Journal of Conflict Resolution* 59:7 (2015), pp. 1242–1272

27. Scott Gates, Håvard Mokleiv Nygård, Håvard Strand şi Henrik Urdal, *Trends in Armed Conflict, 1946–2014* (Oslo, Peace Research Institute Oslo, 2016)

28. Max Berak şi Laris Karklis, „Starving to Death" („Înfometare până la moarte"), *Washington Post*, 11 aprilie 2017

29. Christopher Chivvis, *Toppling Qaddafi: Libya and the Limits of Liberal Intervention* (Cambridge, Cambridge University Press, 2013), p. 29

30, Barbara Walter, „The new new civil wars" („Noile noi războaie civile"), Annual Review of Political Science, 20-25 (2017), pp. 1-18

Capitolul 20

1.David W. Barno, „Military adaptation in complex operations" („Adaptarea militară în operaţiunile complexe"), *Prism* 1 1 (2009), p. 30. Disponibil la: http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a521838.pdf.

2. Christopher Elliott, *High Command: British Military Leadership in the Iraq and Afghanistan Wars* (Londra, Hurst & Co., 2015)

3. Charles Krulak, „The three block war: Fighting in urban areas" („Războiul celor trei cvartale: Lupta în zonele urbane"), în *Vital Speeches of the Day*, 64:5 (15 decembrie 1997), pp. 139–141

4. Frank G. Hoffman şi James N. Mattis. „Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars" („Viitorul războiului: Ascensiunea conflictelor hibride"), în *Naval Institute Proceedings*, 132:11 (noiembrie 2005)

5. Frank G. Hoffman, *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars* (Arlington, VA, The Potomac Institute for Policy Studies, 2007). Thomas Huber a identificat un concept similar, şi anume „războiul compozit", ca o formă de război în evoluţie. El l-a descris în 2002 ca fiind „combinarea sistematică şi deliberată de forţe regulate şi asimetrice". Thomas M. Huber, „Compound warfare: A conceptual framework" („Războiul compozit: Un cadru conceptual"), *Compound Warfare: That Fatal Knot*, ed. Thomas M. Huber (Fort Leavenworth, MS, US Army Command and General Staff College Press, 2002).

6. Frank G. Hoffman, „Hybrid vs. Compound War: The Janus choice of modern war: Defining today's multifaceted conflict" („Război hybrid vs. război compozit: Alegerea lui Ianus în războiul modern: Definirea conflictului multifaţetat de astăzi"), *Armed Forces Journal* (2009), pp. 1–2. Erin Simpson a folosit termenul de „război hibrid" pentru a descrie acel gen de conflict care avea să devină predominant. „Thinking about modern conflict: Hybrid wars,

strategy, and war aims" („Idei despre conflictual modern: războaie hibride, strategie şi obiective ale războiului"), Lucrare prezentată la conferinţa anuală a Midwest Political Science Association, 7 aprilie 2005.

7. Russell W. Glenn, *All Glory is Fleeting: Insights from the Second Lebanon War* (Santa Monica, CA, RAND, 2008), p. 3

8. Sam Jones, „Ukraine: Russia's new art of war" („Ucraina: noua artă rusească a războiului"), *Financial Times*, 28 august 2014, şi Paul Goble, „Putin's actions in Ukraine following script by Russian General Staff a year ago" („Acţiunile lui Putin în Ucraina urmează scenariul de acum un an al Statului Major rus"), *The Interpreter*, 20 iunie 2014, http://www.interpretermag.com/putins-actions-in-ukrainefollowing-script-by-russian-general-staff-a-year-ago/. Acesta a fost un discurs rostit la sfârşitul lui ianuarie 2013 la reuniunea anuală a Academiei Ruse de Ştiinţe Militare, „Rolul Statului Major în organizarea apărării ţării corespunzător noului statut al Statului Major, confirmat de preşedintele Federaţiei Ruse".

9. Frank Hoffman a discutat Ucraina ca un exemplu de război hybrid în „On Not-So-New Warfare: Political warfare vs. Hybrid threat" („Despre nu-chiar-aşa-de-noul război: Război politic vs ameninţare hibridă"), *War on the Rocks*, 28 iulie 2014, http://warontherocks.com/2014/ 07/on-not-so-new-warfare-political-warfare-vs-hybridthreats/.

10. Am discutat aceasta în „Ukraine and the art of limited war" („Ucraina şi arta războiului limitat"), *Survival* 56.6 (2014), pp. 7–38

11. Mark Galeotti, „The West is too paranoid about Russia's information war" („Occidentul este prea paranoic cu privire la războiul informaţional al Rusiei"), *Guardian*, 7 iulie 2015, https://www.theguardian.com/world/2015/jul/07/russia-propaganda-europe-america

12. Timothy McCulloh şi Richard Johnson, *Hybrid Warfare*, JSOU Report 13–4 (MacDill AFB, FL.: Joint Special Operations University, 2013)

13. Pentru exemple istorice, vezi Williamson Murray şi Peter R. Mansoor, ed., *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from*

the Ancient World to the Present (New York, Cambridge University Press, 2012).

14. Discursul secretarului general al NATO, Jens Stoltenberg, în deschiderea Seminarului privind transformarea NATO, 25 martie 2015. Disponibil la: http://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_118435.htm?selectedLocale=en.

15. Frank G. Hoffman, „Hybrid warfare and challenges" („Războiul hybrid şi provocările"), *Joint Forces Quarterly* 52 (2009), pp. 34–39. Pentru exemple istorice, vezi Murray şi Mansoor.

16. Lincoln A. Mitchell, *The Color Revolutions* (Philadelphia, PA, University of Pennsylvania Press, 2012), p. 17

18. John Arquilla şi David Ronfeldt, ed., *Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime, and Militancy* (Santa Monica, CA, RAND, 2001), pp. 3–4. Disponibil la: www.rand.org/publications/MR/MR1382/.

19. David Kilcullen, „Twenty-Eight articles: Fundamentals of company-lvel counterinsurgency" („Douăzeci şi opt de articole: Fundamentele contrainsurgenţei la nivel de companie"), *Military Review* 83:3 (2006), pp. 105–107. Aceasta a început ca un e-mail distribuit pe scară largă în armata americană. Vezi şi Emile Simpson, *War from the Ground Up: Twenty-First-Century Combat as Politics* (Londra, Hurst & Co., 2012), p. 233.

20. G.J. David şi T.R. McKeldin III, *Ideas as Weapons: Influence and Perception in Modern Warfare* (Washington DC, Potomac Books, 2009)

Capitolul 21

1. William Gibson, *Neuromancer* (New York, Ace Books, 1984), p. 69. Scriitorul SF Gibson este creditat cu introducerea termenului „cyberspaţiu", mai întâi într-o povestire din 1982 şi apoi în acest roman. Wikipedia atrage atenţia şi asupra altor apariţii ale termenului, anterioare lui Gibson, dar acestea nu aveau legătură cu computerele: https://en.wikipedia.org/wiki/Cyberspace.

2. Jean-Loup Samaan, „Cyber Command", *RUSI Journal* 195.6 (2010), pp. 16-21

3. Prima referinţă pare să fi fost: „Science: Push-Button War” („Ştiinţa: Războiul butoanelor apăsate”), *Time Magazine*, 23 iunie 1947.

4. Thomas Rid, *Rise of the Machines: A Cybernetic History* (New York, W.W. Norton, 2016), pp. 95–106

5. Scott Brown, „WarGames: A look back at the film that turned geeks and phreaks into stars” („Jocuri de război: O privire retrospective la filmul care a transfromat tocilarii în vedete”), *Wired Magazine*, 21 iulie 2008. Pentru o viziune foarte critică asupra filmului, ce subliniază caracterul infracţional al pirateriei informatice şi totala lipsă de realism a intrigii, vezi Suid, pp. 446–452.

6. Fred Kaplan, *Dark Territory: The Secret History of Cyber War* (New York, Simon & Schuster, 2016), pp. 1–2

7. Acest termen a fost folosit prima dată în legătură cu explorarea spaţiului şi cu posibilitatea existenţei unor „sisteme de tip organism artificial care să extindă mecanismele de control inconştiente, de autoreglare ale omului”. Vezi Manfred E. Clynes şi Nathan S. Kline „Cyborgs and Space” („Cyborgi şi spaţiu”), *Astronautics* (septembrie 1960). Retipărit în *New York Times*, (26 februarie 1997), https://partners.nytimes.com/library/cyber/surf/022697surf-cyborg.html.

8. P.W. Singer, *Wired for War: The Robotics Revolution and Conflict in the 21st Century*, (New York, Penguin Books, 2009), p. 66, p. 416

9. M.W. Thring, „Robots on the March” („Roboţii în mars”) în Calder, *Unless Peace Comes*, p. 180, p. 190

10. Owen Davies, „Robotic Warriors Clash in Cyberwars” („Războinici robotici se înfruntă în războaie cibernetice”), *Omni* 9.4 (1987), p. 76. Citat de Rid, p. 301.

11. Eric Arnett, „Hyperwar” („Hiper-războiul”), *Bulletin of the Atomic Scientists* 48.7 (1992), pp. 14–21. Citat în Rid, p. 303.

12. Kaplan, *Dark Territory*, pp. 31–32

13. National Research Council, *Computers at Risk: Safe Computing in the Information Age* (Washington DC, National Academies Press, 1991)

14. Vezi Rid, p. 308. Articolul original a fost Winn Schwartau, „Fighting terminal terrorism" („Luptând cu terorismul la tastatură"), *Computerworld*, 28 ianuarie 1991. Cum aceasta a fost la începutul anului, revendicarea pare să fie mai puternică decât cea a preşedintelui RSA Data Security D. James Bidzos, creditat de Scott Berinato în „The future of security" („Viitorul securităţii"), *Computerworld*, 30 decembrie 2003, citat în Jon R. Lindsay, „Stuxnet and the limits of cyber warfare" („Stuxnet şi limitele războiului cybernetic"), *Security Studies* 22.3 (2013), pp. 365–404.

15. Winn Schwartau, *Terminal Compromise* (Old Hickory, TN, Interpact Press, 1991). Disponibil la: http://www.gutenberg.org/files/79/79.txt.

16. Soţii Toffler, *War and Anti-War*, p. 195

17. Bruce Berkowitz, *The New Face of War: How War Will Be fought in the 21st Century* (New York, The Free Press, 2003), pp. 138–140

18. Rid, p. 310

19. Anna Mulrine, „CIA Chief Leon Panetta: The Next Pearl Harbor Could Be a Cyberattack" („Directorul CIA Leon Panetta: Următorul Pearl Harbor s-ar putea să fie un atac cybernetic"), *Christian Science Monitor*, 9 iunie 2011. Adm. Mike Mullen, citat în Marcus Weisgerber, „DoD to Release Public Version of Cyber Strategy" („Departamentul Apărării va prezenta versiunea publică a strategiei cibernetice"), *Defense News*, 8 iulie 2011. Ambele citate de Lindsay.

20. Berkowitz, p. 143

21. Kim Zetter, *Countdown to Zero Day: Stuxnet and the Launch of the World's First Digital Weapon* (New York, Crown, 2014)

22. Kaplan, p. 275

23. Citat în Aaron Franklin Brantly, *The Decision to Attack: Military and Intelligence Cyber-Decision-Making* (Athens, GA: University of Georgia Press, 2016), p. 39

24. Thomas Rid şi Ben Buchanan, „Attributing Cyber Attacks” („Atribuirea atacurilor cibernetice”), *Journal of Strategic Studies* 38. (2015), pp. 1–2

25. Kaplan, p. 283

26. John Arquilla şi David Ronfeld, „Cyberwar is Coming!” („Vine războiul cybernetic!”), *Comparative Strategy* 12.2 (1993), pp. 141–165

27. M-am ocupat de aceasta în *Strategy: A History*.

28. John Arquilla, „The computer mouse that roared: Cyberwar in the twenty-first century” („Mouse-ul de computer devine fiară: Războiul cybernetic în secolul XXI”), *The Brown Journal of World Affairs*, 18:1 (2011), p. 42

29. Gen. lt. Richard P. Mills, US Marine Corps, citat de Raphael Satter, „US General: We Hacked the Enemy in Afghanistan” („General American: am hackerit inamicul în Afghanistan”), *Associated Press*, 24 august 2012, citat în Lindsay

30. Ben Buchanan, *The Cybersecurity Dilemma: Hacking, Trust and Fear Between Nations* (Oxford, Oxford University Press, 2017)

31. Gadi Evron, „Battling botnets and online mobs: Estonia’s defense efforts during the internet war” („Luptând cu boţii şi cu trollii: eforturile defensive ale Estoniei în războiul pe internet”), *Georgetown Journal of International Affairs*, 9:1 (1991), pp. 121–126.

32. George Lucas, *Ethics and Cyber Warfare: The Quest for Responsible Security in the Age of Digital Warfare* (New York, Oxford University Press, 2017)

Capitolul 22

1. Isaac Asimov, „Runaround” („Fuga în cerc”), *Foundation* (New York, Gnome Press, 1951). „Runaround” a fost publicată iniţial în 1942.

2. *Star Wars (Războiul stelelor): Episodul IV – O nouă speranţă* (1977). În 2016, *Rogue One* demonstrează că eroarea era deliberată, introdusă de un proiectant care simpatiza cu cauza

rebelilor, şi că Steaua Morţii fusese testată cu succes pe o altă planetă.

3. *Return of the Jedi* (1983)

4. Dan Ward, *Defense AT&L: Better Buying Power*, 70 (septembrie–octombrie 2011), http://www.thedanward.com/resources/Build+Droids+Not+Death+Stars.pdf

5. Paul Shawcross, „This Isn”t the Petition Response You’re Looking For” („Acesta nu este răspunsul la petiţie pe care îl aşteptai”), *Wired*, (11 ianuarie 2013), https://www.wired.com/2013/01/white-house-death-star/

6. Norman R. Augustine, *Augustine’s Laws*, (New York, Viking, 1987), p. 143

7. Paul Scharre, *Robotics on the Battlefield Part II The Coming Swarm*, (Washington DC, Center for New American Security, 2014), p. 6

8. Richard Whittle, *Predator: The Secret Origins of the Drone Revolution* (New York, Henry Holt, 2014)

9. Michael Ignatieff, *Virtual War: Kosovo and Beyond* (New York, Metropolitan Books, 2000)

10. Peter L. Bergen şi Daniel Rothenberg, ed., *Drone Wars: Transforming Conflict, Law, and Policy* (Cambridge, Cambridge University Press, 2015); Hugh Gusterson, *Drone: Remote Control Warfare* (Cambridge, MASS, MIT Press, 2016); şi Sarah Kreps, *Drones: What Everyone Needs to Know* (New York, Oxford University Press, 2016).

11. Patrick Johnston, „Does decapitation work? Assessing the effectiveness of leadership targeting in counterinsurgency campaigns” („Funcţionează decapitarea? Evaluarea eficienţei luării în vizor a conducătorilor în campaniile contrainsurgenţă”), *International Security* 36.4 (2012), pp. 47–79

12. Daniel Byman, „Do Targeted Killings Work?” („Funcţionează asasinatele la ţintă?”), *Foreign Affairs* 85 (2006), pp. 95–111, şi Johnson, „Does decapitation work?”, pp. 47–79. Jenna Jordan în

„When heads roll: Assessing the effectiveness of leadership decapitation” („Când cad capete: Evaluarea eficienţei decapitării conducerii”), *Security Studies* 18.4 (2009) sugerează că grupurile ideologice sunt mai vulnerabile la pierderea conducătorilor decât cele religioase, dar sunt şi mai descentralizate ierarhic, aşadar tactica poate fi contraproductivă. Stephanie Carvin, „The trouble with targeted killing” („Problema cu uciderile la ţintă”), *Security Studies* 21:5, (2012), pp. 29–555.

13. Avery Plaw, Matthew S. Fricker şi Carlos R. Colon, *The Drone Debate: A Primer on the U.S. Use of Unmanned Aircraft Outside Conventional Battlefields* (Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2015). Este greu de spus exact câţi civili au fost ucişi de drone, pentru că insurgenţii insistă inevitabil că toate victimele erau necombatanţi inocenţi, în timp ce guvernul SUA tinde să-i numere pe cei mai mulţi dintre cei ucişi ca fiind combatanţi. Pentru o idee privind ordinal de mărime, administraţia apreciază numerele celor ucişi în afara zonelor de război recunoscute din Afghanistan, Irak şi Siria, între ianuarie 2009 şi decembrie 2015, ca fiind între 2 372 şi 2 581 combatanţi, respectiv între 64 şi 116 civili, în timp ce Biroul pentru Jurnalism de Investigaţie, cu baza la Londra, a estimat că până în august 2016, dronele americane au ucis între 492 şi 1 138 de civili în Pakistan, Somalia şi Yemen.

14. Vezi Chris Woods, *Sudden Justice: America’s Secret Drone Wars* (Oxford, Oxford University Press, 2015), şi Jeremy Scahill şi personalul *The Intercept, The Assassination Complex: Inside the Government’s Secret Drone Warfare Program* (New York, Simon & Schuster, 2016).

15. Administraţia Trump a încercat să relaxeze restricţiile impuse loviturilor cu drone. Greg Jaffe şi Karen deYoung, „Trump administration reviewing ways to make it easier to launch drone strikes” („Administraţia Trump trece în revistă moduri să facă mai uşor de lansat lovituri cu drone”), *Washington Post*, (13 martie 2017) .

16. Gordon Johnston de la comanda Statului Major Interarme, citat în Singer, *Wired for War*, p. 63

17. Remarci făcute de adjunctul secretarului Apărării Robert Work la Centrul pentru noul forum american de securitate şi apărare, 14

decembrie 2015. Disponibil la: https://www.defense.gov/News/Speeches/Speech-View/Article/634214/cnas-defense-forum. Vezi şi James R. McGrath, „Twenty-first century information warfare and the third offset strategy” („Războiul informational din secolul XXI şi strategia celei de-a treia compensări”), *Joint Forces Quarterly* 82 (2016), pp. 16–23.

18. Louis A. Del Monte, *Nanoweapons: A Growing Threat to Humanity* (Lincoln, NE, Potomac Books, 2017)

19. Pentru o abordare sceptică, vezi Coker, *Future War*, pp. 100–105.

20. Aceste două paragrafe sunt inspirate de Mary L. Cummings, *Artificial Intelligence and the Future of Warfare, Research Paper* (Londra, Royal Institute of International Affairs, ianuarie 2017).

21. „Flight of the drones: Why the future of air power belongs to unmanned systems” („Zborul dronelor: De ce viitorul puterii aeriene aparţine sistemelor fără echipaj uman”), *The Economist*, 8 octombrie 2011

22. Thomas G. Mahnken, *Technology and the American Way of War Since 1945* (New York, Columbia University Press, 2008)

23. Benjamin Wittes şi Gabriella Blum, *The Future of Violence – Robots and Germs, Hackers and Drones: Confronting the New Age of Threat* (New York, Basic Books, 2015)

24. John Arquilla şi David Ronfeldt, *Swarming and the Future of Conflict* (Santa Monica, RAND Corporation, 2005)

25. Scharre, op.cit.

26. David Kilcullen, *Blood Year: Islamic State and the Failures of the War on Terror* (Londra, Hurst 2016)

27. Michael O’Hanlon, *The Future of Land Warfare* (Washington DC, Brookings Institution, 2015), pp. 163–164

28. Sharon Weinberger, *The Imagineers of War: The Untold Story of DARPA, the Pentagon Agency That Changed the World* (New York, Alfred A. Knopf, 2017), p. 496

29. Preşedintele Bush, discurs la a 89-a Convenţie naţională anuală a Legiunii Americane, Reno, Nevada, 28 august 2007

30. Preşedintele Barack Obama, „Discursul preşedintelui”, baza militară McGuire-Dix-Lakehurst, NJ, 15 decembrie 2014. Pentru Obama, momentul adevărului a venit în 2013, în Siria, când, cu toate că regimul Assad a depăşit aparent „linia roşie” prin folosirea de arme chimice, Obama a decis să nu intervină în conflict. Jeffrey Goldberg, „The Obama Doctrine” („Doctrina Obama”), *The Atlantic Monthly*, aprilie 2016. Disponibil la: https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/04/the-obama-doctrine/471525/.

31. Patrick Porter, *The Global Village Myth: Distance, War, and the Limits of Power* (Londra, Hurst, 2015)

32. Analiza clasică a strategiei raidurilor poate fi găsită în Archer Jones, *The Art of War in the Western World* (Urbana and Champaign, IL, University of Illinois Press, 2001)

33. Efraim Inbar şi Eitan Shamir, „What after counter-insurgency?” („Ce vine după contrainsurgenţă?”) *International Affairs* 92.6 (2016), pp. 1427–1441

34. Bernard I. Finel, „An Alternative to COIN” („O alternative la COIN”), *Armed Forces Journal* (februarie 2010), http://armedforcesjournal.com/an-alternative-to-coin/

35. Peter Cole şi Brian McQuinn, ed, *The Libyan Revolution and Its Aftermath* (Oxford, Oxford University Press, 2015)

36. H.R. McMaster, „Discussing the continuities of war and the future of warfare: The defense entrepreneurs forum” („Discutând continuităţile războiului şi viitorul lui: Forumul contractorilor din apărare”), *Small Wars Journal* (2014). McMaster a devenit consilierul pe probleme de securitate naţională al preşedintelui Trump în februarie 2017.

37. Evoluţiile de acest tip se profilează sumbru în Christopher Coker, *Future War* (Cambridge, Polity Press, 2015).

38. P.W. Singer şi August Cole, „How to write about World War III: Can fiction help prevent another conflict between great powers?” („Cum să scrii despre al Treilea Război Mondial: Poate ficţiunea să

previină un alt conflict între marile puteri?”) *The Atlantic Monthly*, 30 iunie 2015. Vezi, de asemenea, P.W. Singer şi August Cole, *Ghost Fleet: A Novel of the Next World War* (New York, Houghton Mifflin, 2015).

39. „Chronicle of a war foretold: The story of a conflict between America and China makes a fine example of future-war fiction” („Cronica unui război prezis: Povestea unui conflict între America şi China este un bun exemplu de ficţiune privind războiul viitorului”), *The Economist*, 27 iunie 2015. Disponibil la: http://www.economist.com/news/books-and-arts/21656124-story-conflict-betweenamerica-and-china-makes-fine-example-future-war.

40. August Cole, ed., *War Stories From The Future* (Washington DC, The Atlantic Council Art of Future Warfare Project, 2015). Disponibil la: http://www.atlanticcouncil.org/images/publications/War_Stories_from_the_Future.pdf. Generalul Martin Dempsey, fostul şef al Statului Major Interarme, a lăudat scrierea, remarcând că unele teme ale literaturii SF din trecut, cum ar fi armele cu energie direcţionată, pulsurile electromagnetice şi războiul autonom, încep să se materializeze. „SF-ul ne permite să imaginăm posibilităţi viitoare şi să explorăm posibilităţile practice şi tactice ale tehnologiilor viitoare, emergente.”

Capitolul 23

1. Fukuyama, *The End of History*, p. 148

2. Julia Dunn, „Los Angeles crips and bloods: Past and present” („Bandele Crips şi Bloods din Los Angeles: Trecut şi prezent”), *Poverty & Prejudice: Gangs of all Color*, Stanford University Edge. Disponibil la: https://web.stanford.edu/class/e297c/poverty_prejudice/gangcolor/lacrips.htm.

3. Newman, „Conflict research and the «decline» in civil wars” („Cercetarea conflictelor şi «declinul» războaielor civile”), p. 263

4. Wendy MacClinchy, „Violence today” („Violenţa în zilele noastre”), *States of Fragility* (Paris: OECD, 2016) pp. 31–67, şi Krause, „From armed conflict to political violence” („De la conflictual armat la violenţa politică”).

5. Lothar Brock et al., *Fragile States: Violence and the Failure of Intervention* (Cambridge, Polity Press, 2012)

6. ONU, „The World's Cities in 2016" („Oraşele lumii în 2016"). Disponibil la: http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/urbanization/the_worlds_cities_in_2016_data_booklet.pdf.

7. Robert Muggah, „Fixing fragile cities: Solutions for urban violence and poverty" („Repararea oraşelor fragile: Soluţii pentru violenţa şi sărăcia urbană"), *Foreign Affairs* (2015): https://www.foreignaffairs.com/articles/africa/2015-01-15/fixing-fragile-cities; Robert Muggah, *Fragile Cities Rising* (Global Observatory, International Peace Institute, 2013); şi João Pontes Nogueira, *From Fragile States to Fragile Cities: Redefining Spaces of Humanitarian Practices*, HASOW Discussion Paper 12, octombrie 2014. Disponibil la: https://igarape.org.br/wp-content/uploads/2016/04/From-Fragile-States-to-Fragile-Cities.pdf.

8. Christopher Coker, *Future War* (Cambridge, Policy, 2015), p. 189. Citatul provine de la Mike Davis.

9. Richard J. Norton, „Feral cities" („Oraşele nedomesticite"), *Naval War College Review* 56.4 (2003), pp. 97–106

10. Jennifer M. Hazen, „Understanding gangs as armed groups" („Înţelegerea bandelor ca grupări armate"), *International Review of the Red Cross* (2010), pp. 369–386

11. David Kilcullen, *Out of the Mountains: The Coming Age of the Urban Guerrilla* (New York, Oxford University Press, 2013)

12. Statul Major al Armatei, Grupul de studii strategice, *Megacities and the United States Army Preparing for a Complex and Uncertain Future*, iunie 2014. Disponibil la: https://www.army.mil/e2/c/downloads/351235.pdf.

13. Samir Puri, *Fighting and Negotiating with Armed Groups: The Difficulty of Security Strategic Outcomes* (Londra, Taylor & Francis for IISS, 2016)

14. Phil Williams, „Transnational criminal organizations and international security” („Organizaţiile criminale transnaţionale şi securitatea internaţională”), *Survival* 36.1 (1994), pp. 96–113, şi Moises Naim, „Mafia states: Organised crime takes office” („Statele mafiote: Crima organizată se instalează în funcţii”), *Foreign Affairs* 91:3 (2012), pp. 100–111

15. Robert Muggah, „A war by any other name” („Un război, oricum i-ai spune”), *Small Wars Journal* (2017)

16. James Cockayne, *Hidden Power: The Strategic Logic of Organised Crime* (Londra, Hurst, 2016)

17. Michael T. Klare, *Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy* (New York, Metropolitan Books, 2008)

18. Pavel Baev, *Russian Energy Policy and Military Power: Putin’s Quest for Greatness* (Londra, Routledge, 2008)

19. Jeff D. Colgan, „Fueling the fire: Pathways from oil to war” („Combustibil pentru foc: Drumuri de la petrol la război”), *International Security* 38.2 (2013), pp. 147–180.

20. Tim Boersma, „The end of the Russian energy weapon (That arguably was never there)” [„Sfârşitul armei energiei pentru Rusia (care probabil n-a avut-o niciodată)”], Brookings, online, 5 martie 2015. Disponibil la: https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/ 2015/03/05/the-end-of-the-russian-energy-weapon-that-arguablywas-never-there/.

21. Roger J. Stern, „Oil scarcity ideology in US foreign policy, 1908–97” („Ideologia rezervelor insuficiente de petrol în politica externă americană, 1908–1997”), *Security Studies* 25.2 (2016), pp. 214–257

22. Rosemary A. Kelani, „The petroleum paradox: oil, coercive vulnerability, and great power behavior” („Paradoxul petrolului: Zăcăminte, vulnerabilitate coercitivă şi comportamentul marilor puteri”), *Security Studies* 25.2 (2016), pp. 181–213, şi Llewelyn Hughes şi Austin Long, „Is there an oil weapon? National security implications of changes in the structure of the international oil market” („Există o armă a petrolului? Implicaţiile pentru securitatea naţională ale schimbărilor în structura pieţei

internaţionale a ţiţeiului”), *International Security* 39.3 (2014/15), pp. 152–189

23. Emily Meierding, „Dismantling the oil wars myth” („Demontarea mitului războaielor petrolului”), *Security Studies* 25.2 (2016), pp. 258–288

24. Thomas F Homer-Dixon, „Environmental scarcities and violent conflict: Evidence from cases” („Precarităţile de mediu şi conflictele violente: dovezi de pe teren”), *International Security* 19.1(1994), pp. 5–40. Vezi şi cartea lui *Environment, Scarcity, and Violence* (Princeton, NJ, Princeton University Press, 1999).

25. Pentru un exemplu sumbru, vezi Harald Welzer, *Climate Wars: What People Will Be Killed for in the 21st Century*, (Cambridge, Polity Press, 2012)

26. Ban Ki Moon, „A climate culprit in Darfur” („Un vinovat climatic în Darfur”), *Washington Post*, (16 iunie 2007) http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/06/15/AR2007061501857.html

27. Bradford Plummer, „Global Warring” („Război global”), *New Republic*, 20 noiembrie 2009

28. Henk-Jan Brinkman şi Cullen S. Hendrix, „Food insecurity and violent conflict: Causes, consequences, and addressing the challenges” („Insecuritatea alimentară şi conflictele violente: Cauze, consecinţe şi abordarea provocărilor”), *World Food Programme*, iulie 2011

29. Julie Hirschfeld Davis, Mark Landler şi Coral Davenport, „Obama on climate change: The trends are «terrifying»„ („Obama despre schimbările climatice: Tendinţele sunt «înspăimântătoare»„, *New York Times*, 8 septembrie 2016. https://www.nytimes.com/ 2016/09/08/us/politics/obama-climate-change.html?_r=0

30. Memorandum prezidenţial – *Climate Change and National Security*, The White House: Office of the Press Secretary (21 septembrie 2016), https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2016/09/21/presidential-memorandum-climate-change-and-national-security

31. *Implications for US National Security of Anticipated Climate Change*, NIC WP 2016-01(Washington DC, National Intelligence Council 21, septembrie 2016)

32. Nils Petter Gleditsch, „Armed conflict and the environment: A critique of the literature" („Conflictul armat şi mediul: O critică a scrierilor"), *Journal of Peace Research* 35.3 (1998), pp. 363–380

33. Halvard Buhaug, „Climate not to blame for African civil wars" („Nu climatul este de vină pentru războaiele civile africane"), *Proceedings of the National Academy of Sciences* 107.1 (2010), pp. 16477–16482

34. Wenche Hauge şi Tanja Ellingsen, „Beyond environmental scarcity: Causal pathways to conflict" („Dincolo de penuriile de mediu: durmurile cauzale spre conflict"), *Journal of Peace Research* 35.3 (1998), pp. 299–317; Vally Koubi, Gabriele Spilker, Tobias Böhmelt şi Thomas Bernauer, „Do natural resources matter for interstate and intrastate armed conflict?" („Contează resursele naturale pentru conflictele armate inter şi intrastatale?"), *Journal of Peace Research* 51 (2014), p. 227; şi Mark Notaras, „Does Climate Change Cause Conflict?" („Schimbările climatice cauzează conflicte?") *Our World*, 27 noiembrie 2009, online. Disponibil la: https://ourworld.unu.edu/en/does-climate-change-cause-conflict.

35. Peter Gleick, „Water, drought, climate change, and conflict in Syria" („Apa, seceta, schimbarea climei şi conflictual din Siria"), *Weather, Climate, and Society* (2014)

36. Williams, „Continuity and Change in War" („Continuitate în schimbare şi confict"), pp. 37–38; discuţie în Human Security Report Project, Human Security Report 2012: Sexual Violence, Education, and War, Vancouver, Human Security Press, 2012, pp. 195–197

Capitolul 24

1. Tucidide, *The History of the Peloponnesian War* (Londra, Penguin, 1972), p. 407

2. General-maior Bob Scales, *Scales on War* (Annapolis, MD, U.S. Naval Institute Press, 2016), p. 37

3. Harlan K. Ullman şi James P. Wade, *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance* (Washington DC, NDU Press Book, 1996)

4. Pentru rolul scenariilor, cu exemple, vezi Michael F. Oppenheimer, *Pivotal Countries, Alternate Futures: Using Scenarios to Manage American Strategy* (Oxford, Oxford University Press, 2016).

5. Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers* (New York, Vintage, 1988)

6. Vezi George Friedman şi Meredith Lebard, *The Coming War with Japan* (New York, St. Martin's Press, 1991).

7. James Fallows, „Is Japan the enemy?" („Este Japonia inamicul?") *New York Review of Books*, 30 mai 1991, http://www.nybooks.com/articles/1991/05/30/is-japan-the-enemy/

8. Michael Crichton, *Rising Sun* (New York, Knopf, 1992)

9. Tom Clancy, *Debt of Honor* (New York, Putnam, 1994). Cartea a ajuns să fie amintită mai ales pentru că – scrisă înainte de 9/11 – a vorbit despre un pilot japonez nebun care şi-a îndreptat avionul Boeing 747 către Colina Capitoliului, unde Congresul era reunit în sesiune specială.

10. George Friedman şi Meredith LeBard, *The Future of War: Power, Technology and American World Dominance in the Twenty-first Century*, (New York, St. Martin's Griffin, 1998), p. 102, p. 419

11. George Friedman, *The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century* (New York, Anchor Books, 2010)

12. Caspar Weinberger şi Peter Schweizer, *The Next War*, cuvânt înainte de lady Thatcher (Washington DC, Regnery, 1998)

13. Jed Babbin şi Edward Timperlake, *Showdown: Why China Wants War with the United States* (Washington DC, Regnery, 2006). Pentru un scenariu mai moderat, vezi, de asemenea, Ted Galen Carpenter, *America's Coming War with China: A Collision Course Over Taiwan* (New York, Palgrave, 2005).

14. Geoffrey Till, *Seapower: A Guide for the Twenty-First Century,* ediţia a 3-a, (Londra, Routledge, 2013); Peter Haynes, *Toward a*

New Maritime Strategy: American Naval Thinking in the Post-Cold War Era (Annapolis, MD, Naval Institute Press, 2015)

15. Sam J. Tangredi, *Anti-Access Warfare: Countering A2/AD Strategies* (Annapolis, MD, Naval Institute Press; 2013)

16. Stephen Biddle şi Ivan Oelrich, „Future warfare in the western Pacific: Chinese Antiaccess/Area Denial, US Air/Sea Battle and Command of the Commons in East Asia" („Viitorul război în vestul Pacificului: Stoparea accesului Chinei/Zone interzise/Lupte aeriene şi navale cu implicare americană/Controlul resurselor din Asia de Est"), *International Security*, 41:1 (2016), pp. 7–48

17. Amiralul John Richardson, şeful operaţiunilor navale: „Deconstructing A2AD" („Deconstruirea A2AD"), *The National Interest* (octombrie 2016), http://nationalinterest.org/feature/chiefnaval-operations-adm-john-richardson-deconstructing-17918

18. Andrew F. Krepinevich, *7 Deadly Scenarios: A Military Futurist Explores War in the 21st Century* (New York, Bantam Dell, 2007)

19. David A. Shlapak şi Michael Johnson, *Reinforcing Deterrence on NATO's Eastern Flank: Wargaming the Defense of the Baltics* (Santa Monica, CA, RAND Corporation, 2016)

20. Generalul Sir Richard Shirreff, *War with Russia* (Londra, Coronet, 2016). Vezi şi articolul lui pe aceeaşi temă din *The Daily Mail*, disponibil la: http://www.dailymail.co.uk/news/article-3601918/Why-war-Russia-year-apocalyptic-vision-British-General-Natochief-threatened-sack-blasting-Tory-defence-cuts.html#ixzz4ADrCHKi7.

21. Douglas Cohn, *World War 4* (Washington DC, The Lyons Press, 2016)

22. Cohn, p. 194

23. Peter Schwartz, *Inevitable Surprises: A Survival Guide for the 21st Century* (New York, Free Press, 2003). Viziunea lui a fost afectată de o interpretare foarte sumbră a impactului pandemiei HIV/SIDA, aceasta fiind însă una dintre zonele în care lucrurile nu au evoluat atât de rău pe cât se preconize.

24. Adrian Levy şi Catherine Scott-Clark, *Deception: Pakistan, the United States and the Global Nuclear Weapons Conspiracy* (Londra, Atlantic Books, 2007)

25. Graham Allison, *Nuclear Terrorism: The Ultimate Preventable Catastrophe* (New York, Henry Holt, 2004), p. 15. Matthew Bunn, „A mathematical model of the risk of nuclear terrorism" („Un model matematic al riscului de terorism nuclear"), *Annals*, AAPSS, 607:1 (septembrie 2006), pp. 103–120, a tras concluzia că era o probabilitate de 29 la sută să se producă un act de terorism nuclear în următorul deceniu.

26. Michael Levi, *On Nuclear Terrorism*, (Cambridge, MA, Harvard University Press, 2007), p. 141. Există o dezbatere interesantă din 2007 între Allison şi Levi, în „How likely is a nuclear terrorist attack on the United States?" („Cât de probabil este un atac terorist nuclear împotriva Statelor Unite?") http://www.cfr.org/weapons-of-massdestruction/likely-nuclear-terrorist-attack-united-states/ p13097.

27. Joe Cirincione, „Nuclear terrorist threat bigger than you think" („Ameninţarea terorismului nuclear, mai mare decât credeţi"), CNN, 1 aprilie 2016, http://edition.cnn.com/2016/04/01/opinions/ nuclear-terrorism-threat-cirincione/; Martin Malin, Matthew Bunn, Nickolas Roth şi William H. Tobey."Will the Nuclear Security Summit help stop terrorists from getting the bomb?" („Îi va împiedica Summitul Securităţii Nucleare pe terorişti să obţină bomba?") *The National Interest*, 31 martie 2016, http://nationalinterest.org/blog/the-buzz/will-the-nuclear-security-summit-help-stop-terrorists-15644?page=show.

28. Graham Allison, *Destined for War: America, China, and Thucydides's Trap*, (New York, Houghton Mifflin, 2017), p. xvii

29. Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Soviet Union* (New York, St. Martin's, 1983). Amalrik a anticipat şi un război cu China.

30. Kiyoshi Takenaka, „Abe sees World War One echoes in Japan–China tensions" („Abe vede ecouri ale Primului Război Mondial în tensiunile dintre China şi Japonia"), Reuters, 23 ianuarie 2014.

Disponibil la: http://www.reuters.com/article/us-japan-chinaidUSBREA0M08G20140123.

31. India and China, „A Himalayan rivalry” („O rivalitate în Himalaya”), *The Economist*, 19 august 2010

32. Edward N. Luttwak, *The Rise of China vs The Logic of Strategy* (Cambridge, MA, Harvard University Press, 2012)

33. Documentele succesive pot fi găsite pe pagina de internet a Directorului naţional de inteligence: https://www.dni.gov/index.php/about/organization/national-intelligence-council-global-trends.

34. Office of the Director of National Intelligence, *Global Trends 2010*, ediţie revizuită (Washington DC, National Intelligence Council, februarie 1997). Disponibil la: https://www.dni.gov/index.php/about/organization/national-intelligence-council-global-trends/global-trends-2010. Privitor la influenţa „lebedelor negre” ca evenimente neprevăzute, vezi Nassim Nicholas Taleb, *Black Swan: The Impact of the Highly Improbable* (Londra, Penguin, 2008).

35. Office of the Director of National Intelligence, *Global Trends 2015: A Dialogue About the Future With Nongovernment Experts* (Washington DC, National Intelligence Council, decembrie 2000)

36. Office of the Director of National Intelligence, *Mapping the Global Future: Report of the National Intelligence Council's 2020 Project* (Washington DC, National Intelligence Council, decembrie 2004)

37. Office of the Director of National Intelligence, *Global Trends 2025: A Transformed World*, (Washington DC, National Intelligence Council, noiembrie 2008)

38. Office of the Director of National Intelligence, *Global Trends 2030: Alternative Worlds* (Washington DC, National Intelligence Council, decembrie 2012)

39. Office of the Director of National Intelligence, *Global trends: Paradoxes of Progress* (Washington DC, National Intelligence Council, ianuarie 2017)

Capitolul 25

1. Friedman rememora momentele pe care le-a petrecut blocat într-un avanpost israelian în Libanul de Sud, la sfârşitul anilor 1990. Matti Friedman, *Pumpkinflowers: A Soldier's Story* (Chapel Hill, NC, Algonquin, 2016), p. 222.

2. John Stoessinger, *Why Nations Go to War* (New York, St. Martin's Press, 1997). Pentru o idee similară, vezi Geoffrey Blainey, *The Causes of War* (New York, Free Press, 1988), p. 246.

3. Dominic Tierney şi Dominic Johnson, „The Rubicon Theory of war how the path to conflict reaches the point of no return" („Teoria Rubiconului despre cum drumul spre conflict ajunge în punctul din care nu mai există întoarcere"), *International Security* 36.1 (2011), pp. 7–40

4. David Betz, *Carnage and Connectivity: Landmarks in the Decline of Conventional Military Power* (Londra, Hurst, 2015), p. 5

5. H.R. McMaster, op.cit.

6. Colin S. Gray, *Another Bloody Century: Future Warfare* (Londra, Weidenfeld & Nicholson, 2005), p. 7

7. Richard Rosencrance şi Steven Miller, ed., The Next Great War? The Roots of World War I and the Risk of U.S.–China Conflict (Cambridge, MA, MITPress, 2015). Vezi şi David C. Gompert, Hans Binnendijk, Bonny Lin, *Blinders, Blunders, and Wars* (Santa Monica, California, RAND Corporation, 2019)

8. James Goodby şi George P. Shultz, ed., *The War That Must Never Be Fought* (Stanford, Hoover Press, 2015)

9. Brad Roberts, *The Case for U.S. Nuclear Weapons in the 21st Century* (Stanford, Stanford University Press, 2016)

10. Comentariul din septembrie 2014 al preşedintelui Putin este menţionat în Tom Parfitt, „Ukraine crisis: Putin's nuclear threats are a struggle for pride and status" („Criza din Ucraina: Ameninţările nucleare ale lui Putin sunt un efort pentru mândria şi statutul lui"), *The Telegraph*, 26 septembrie 2014. Disponibil la: http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/110649

78/Ukraine-crisis-Putins-nuclear-threats-are-a-struggle-for-pride-and-status html.

11. Mark Fitzpatrick, *The World After: Proliferation, Deterrence and Disarmament if the Nuclear Taboo is Broken* (Paris: IFRI, 2009)

12. Philip Bobbitt, *Terror and Consent: The Wars for the Twenty-First Century* (Londra, Allen Lane, 2008)

13. Max Boot, *War Made New: Technology, Warfare, and the Course of History, 1500 to Today* (New York, Gotham, 2006), şi Rosa Brooks, *How Everything Became War and the Military Became Everything: Tales from the Pentagon* (New York, Simon & Schuster, 2016)

14. Hal Brands, „Paradoxes of the Gray Zone" („Paradoxurile zonei gri"), *Foreign Policy Research Institute* (2016); http://www.fpri.org/article/2016/02/paradoxes-gray-zone/ şi Frank G. Hoffman, „The contemporary spectrum of conflict: protracted, gray zone, ambiguous, and hybrid modes of war" („Spectrul contemporan al conflictului: tergiversare, zonă gri, ambiguitate şi moduri hibride de război"), *Heritage Foundation Index of Military Strength* (2016), pp. 25–36

15. David Rothkopf, „The Cool War" („Războiul răcoros"), *Foreign Policy* (2013). http://foreignpolicy.com/2013/02/20/the-cool-war/. Vezi, de asemenea, Noah Feldman, *Cool War: The Future of Global Competition*, (New York, Random House, 2013)

16. Izvorul cărţilor despre viitorul războiului este puţin probabil să sece vreodată. După ce această carte a intrat în tipar, au mai apărut Paul Cornish şi Kingsley Donaldson, 2020: *World of War* (Londra, Hodder & Stoughton, 2017) şi Robert Latiff, *Future War: Prepairing for the New Global Battlefield* (New York, Alfred Knopf, 2017)

Contents

1. Introducere
2. Partea I
3. Capitolul 1

4. Bătălia decisivă
5. Capitolul 2
6. Bătălia nedecisă
7. Capitolul 3
8. Casa suferinţei
9. Capitolul 4
10. Victoria prin cruzime
11. Capitolul 5
12. Eşecurile păcii
13. Capitolul 6
14. Războiul total
15. Capitolul 7
16. Echilibrul terorii
17. Capitolul 8
18. Blocaţi în era nucleară
19. Capitolul 9
20. O pace surpriză
21. Partea a II-a
22. Capitolul 10
23. O ştiinţă a războiului
24. Capitolul 11

25. Numărătoarea morţilor
26. Capitolul 12
27. Democraţie şi război
28. Capitolul 13
29. Războaie noi şi state eşuate
30. Capitolul 14
31. Resentimente străvechi şi resurse blestemate
32. Capitolul 15
33. Intervenţia
34. Capitolul 16
35. Contrainsurgenţă împotriva terorismului
36. Capitolul 17
37. De la antiterorism la contrainsurgenţă
38. Capitolul 18
39. Rolul barbariei
40. Capitolul 19
41. Vindecare, nu prevenire
42. Partea a III-a
43. Capitolul 20
44. Războaie hibride
45. Capitolul 21

46. Războiul cibernetic
47. Capitolul 22
48. Roboţi şi drone
49. Capitolul 23
50. Megaoraşele şi schimbarea climei
51. Capitolul 24
52. Războaiele ce vin
53. Capitolul 25
54. Viitorul viitorului războiului
55. Mulţumiri
56. Bibliografie
57. Note